

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00312

SHOLEM ASH FUN DER NOENT

Shloyme Rosenberg

Permanent preservation of this book was made possible by

Dr. David Braun

in memory of

Mr. & Mrs. Charles A. Udelf

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

למה לא?

שגום אש
פון דער נאענט

שלמה כאלצקער

למה באזערה

שלום אש פון דער נאָענט

פאַרלאַג שאָולזאָן, מיאַמי, פּלאָרידאַ

SHLOYME ROSENBERG

SHOLEM ASCH FUN DER NOENT

Face To Face With Sholem Asch

Copyright, 1958, by
S. ROSENBERG
Bronx 67, N. Y.

נאַכדורק, אַפילו טיילווייז, פאַרבאַטן

הויפט־פאַרקויף „ציקא“־ביכער־צענטראַלע
25 איסט 78־טע גאַס, ניו־יאָרק

שער־בלאַט און פּאַרטערט געצייכנט פון לואי מאַרקאַוויטש

Printed in the U.S.A.
Aber Press, Inc., 2512 N. E. Second Ave., Miami, Florida

ר ע ג י נ ע ן —

מיין געטרייער לעבנס־באגלייטערין
אויף פֿריילעכע און טרויעריקע וואַנדערונגען —
דאָס בוך געווידמעט

ש ל מ ה

א י נ ה א ל ט :

11	פֿאַרוואַרט
17	1. שלום אַש
39	2. אַ יוגנטלעכער חלום
50	3. דער ערשטער קאַנטאַקט
58	4. מיין אַנהויב בײַ אַשן
67	5. שלום אַש אַלס „באַס“
79	6. אַ באַזוך בײַ אַשן הינטער פֿאַריז
86	7. אַש קומט נאָך מיר פֿון ווין
97	8. איך פֿאַר קיין ניצע
108	9. שלום אַש שרייבט דעם „תהלים־ייד“
125	10. שלום אַש קריגט אַ פּוילישן מעדאַל
133	11. שלום אַש אין שטוב און אויף דער גאַס
165	12. „תהלים־ייד“ פֿאַרענדיקט, כִּפֿאַרלאַז ניצע
172	13. אַש שרייבט דעם ראַמאַן „בײַם אַפּגרונט“
190	14. אַש שאַפֿט מיר אַ שטעלע אין „דזשאַינט“
200	15. מיר ווערן תּושבים אין ניצע
209	16. דאָס געזאַנג פֿון טאַל
216	17. אַש רעדט זיך אַראָפּ פֿון האַרץ
227	18. דער מאַן, וואָס איז געווען דערבײַ
	19. כִּיצעקריג זיך מיט אַשן און ער בעט מיך
238	איבער
249	20. אונדזערע וועגן צעשיידן זיך
260	21. אַנעקדאָטן און מעשהלעך וועגן שלום אַשן

פ א ר ו ו א ר ט

איך האָב מיך אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק אַנצושרייבן זכרונות וועגן מיין מיטאַרבעט מיט שלום אַשן שוין אַ לענגערע צייט. כמעט אַזוי לאַנג, ווי איך האָב מיך מיט אים צעשיידט אין חודש מאי, 1938, ווען ער איז פון ניצע אָפגעפאַרן צוזאַמען מיט זיין פרוי, מאַטילדע, קיין אַמעריקע. אין דעם זעלבן יאָר האָב איך טאַקע געמאַכט, אומבאַוואוסטזיניק, אַ שטיקל התחלה: איך האָב אָנגעשריבן אַ גרעסערן אַרטיקל, א. נ. „שלום אַש פון דער נאַענט“, וואָס איז אַריגינעל אַפֿ-געדרוקט געוואָרן אין די „יידישע בילדער“ (ריגע, אַפּריל, 1939). שפעטער האָב איך פּונאַנדערגעשיקט קאַפּיעס פון דעם אַרטיקל צו אַ גאַנצער ריי צייטונגען און דער אַרטיקל איז אָפּגעדרוקט געוואָרן כמעט אין דער גאַנצער יידישער וועלט־פּרעסע, אַ חוץ אין דער צייטונג, וואו שלום אַש איז יאָר־לאַנג געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער — אין „פאַרווערטס“.

אינטערעסאַנט איז געווען דאָס בריוועלע, אייגנהענטיק אָנגעשריבן, וואָס איך האָב דאַמאַלס באַקומען פון אַב. קאַהאַן בכבודו ובעצמו. ער האָט מיר געלאָזט וויסן, אַז מיין אַרטיקל געפּעלט אים, ער איז זייער אינטערעסאַנט אָנגעשריבן, אָבער ... צוליב „געוויסע אורזאַכן“ קאַן ער אים נישט אָפּדרוקן ...

איך האָב שוין דענסטמאַל נישט געוואוינט אין ניצע, נאָר אין פאַריז. קיין פאַריז איז אָבער נאָך נישט געהאַט דערגאַנגען די „גרויל־ידיעה“, אַז שלום אַש איז, רחמנא־לצלן, אַראָפּ פון דרך־הישר, און ער איז אין „פאַרווערטס“ מער נישט בלאַגאַנאַדיאַזשנע ... געוויינלעך, וועגן אַ גרויסן שרייבער, ווי וועגן יעדער באַרימטער פּערזענלעכקייט, וויל דער לייענער שטענדיק וויסן: ווי אַזוי איז ער

אין זיין פריוואטן לעבן; ווי זענען זיינע באַציאונגען צו מענטשן, צו קאַלעגן־שרייבער; וואָס דענקט ער און וואָס רעדט ער בשעת דעם פראָצעס פון שאַפן; צי איז ער אַ גוטער אָדער אַ בייזער, און צי זענען טאַקע אמת די כלערליי רכילותן, וואָס ווערן געטריבן אַרום אים און פון וואָס קיין שום באַרימטע פּערזענלעכקייט איז נישט אויס־געהיטן? ... בפרט איז דער יידישער ליענער פּאַראַינטערעסירט וועגן אַזאַ פּערזענלעכקייט ווי עס איז שלום אַש, וועלכער איז געווען — איידער ער האָט זיך „געשמדט“ ביי טייל יידישע שרייבער אין די אויגן — איינער פון די באַליבסטע און צום מיינסטנס געליענטע שריפטשטעלער, וואָס, איבעריקנס, ער איז עס נאָך היינט צוטאָג! ... אַט די דאָזיקע נייגעריקייט פונעם ליענער האָב איך געוואָלט שטילן מיטן אַנשרייבן וועגן אים מינע זכרונות.

אַ שטויס געטאַן דערצו, אַז איך זאָל מיך שוין אַוועקזעצן שרייבן וועגן אַשן און אויפסניי אים „פאַרשטעלן“ פאַרן יידישן ליענער, האָט מיך די שוידערלעכע וואַקאַנאַליע, וואָס האָט זיך צעבושעוועט אַרום אים, אַרום דעם גרעסטן שריפטשטעלער ביי יידן, דעם מייסטער פון דער יידישער פּראָזע. איך האָב געפילט — און כּהאַב דאָס זעלבע געפיל אויך באַמערקט ביי אַ סך יידישע ליענער־אינטעליגענטן און שרייבער — אַז אַ שווערע עוולה ווערט דאָ באַגאַנגען קעגן שלום אַשן. עס ווערט געוואָרפן, צוליב פּערזענלעכע חשבונות, שמוץ און בלאַטע מצד אומפאַראַנטוואָרטלעכע יחידים קעגן דעם מענטש, וועלכער האָט דער יידישער ליטעראַטור אַנגעטאַן אַ קרוין אויפן קאַפּ, און חוץ לזה — איר געגעבן גרויס אַנזען אין דער ברייטער נישט־יידישער וועלט.

מתחילת האָט זיך געהאַט געשאַפן דער איינדרוק, אַז די העץ־און־שמוץ־קאַמפּאַניע קעגן אַשן האָט הונדערט פּראָצענט דערפּאָלג. וואָרים אויפהויבן אַ מענטש און מאַכן אים אַזוי באַרימט, ווי שלום אַש איז געווען ביים יידישן פּאַלק, איז זייער אַ שווערע זאַך — מען דאַרף ראוי זיין דערצו; באַשמוצן אַבער און אויסשמירן עמיצן מיט בלאַטע קומט־אָן זייער לייכט, ווייל יעדעס שרייבערל קאָן דאָס באַ־ווייזן ...

דעריבער בין איך געווען אַנגענעם איבערראַשט, ווען כּיבין איינ־מאַל געזעסן אין דער ליטעראַרישער קאַפּע אויף איסט־בראַדוויי ביי אַ טישל מיט נאָך עטלעכע שרייבער, קולטור־טוער, לערער און צווישן זיי אַפילו אויך איינער אַ מיטגליד פון דער יוואָ (די זעלבע יוואָ, וואָס האָט שוין געהאַט שלום אַשן אויף אייגענער אהריות געלייגט אין חרם אַרײַן און אויסגעמעקט זיין נאַמען פון צווישן די, וועלכע האָבן

באדארפט באגריסט ווערן צום 75-טן געבורטסטאג אויף דער יערלעכער ייווא-קאנפערענץ אין (1955), צו הערן אַ גוט וואָרט וועגן שלום אַשן... עס האָט עפעס עמיצער אומגעריכט אויפגעהויבן די דאָזיקע טעמע. מען האָט גערעדט זייער קאַרעקט, מיט סימפּאַטיע און מ'האַט געקאַנט פּילן, אַז די דאָזיקע מענטשן זענען נישט פאַרסטמט געוואָרן פון דער באַוואוסט-זיניק-ביזווייליקער העץ-קאַמפּאַניע צו פאַרשוואַרצן אַשן דאָס פנים. אין גאַנג פון שמועס האָב איך אַזוי, אגב-אורחאדיק, צווישן עולם ביי מיין טישל, אַריינגעוואָרפן אַ וואָרט, אַז איך שרייב אַ בוך זכרונות וועגן שלום אַשן.

האַט זיך געגעבן אַ שטעל-אויף איינער אַ לערער פון די אַרבעטער-רינג שולן, אַ ייד מיט אַ גרייז-גרויען קאַפּ און מיט אויגן, וואָס האָבן געשפּריצט מיט פּלאַם-פּייער און ער האָט צו מיר מיט כּעס אויס-גערוּפּן:

„איר גייט שוין אויך צוגיסן בוימל צום פּייער!“...

איז מיר זיין אויפּרעגונג גאַר געווען צום האַרצן, און כּיהאַב מיר געטראַכט: אַ, נאָך נישט אַלע פּונדעסטוועגן זענען דאָ פאַרסטמט פון דער ביזווייליקער אַטמאָספּערע, וואָס מ'האַט געשאַפּן אַרום אַשן, און איך האָב דעם גרייז-גרויען יידישן לערער באַרוואַקט און אים געזאָגט:

„ניין, איך גיי נישט צוגיסן קיין בוימל צום פּייער; איך גיי פּראַוון לעשן דאָס פּייער!“...

האַב איך באַמערקט אַ ברייטן, אויסגעלייטערטן שמייכל אויף דעם אַלטן יידישן לערערס פנים און ער האָט מיט אַ דערלייכטערונג מיר געענטפּערט:

„אויב אַזוי, איז עפעס אַנדערש!“...

איך האָב לכתחילה געהאַט בדעה אַנצושרייבן בלויז זכרונות וועגן מיין מיטאַרבעט מיטן גרויסן שריפטשטעלער און אַרויסהויבן דאָס אמתע פנים און כאַראַקטער פון דעם מענטש, מיט וועמען איך בין יאָרן-לאַנג געשטאַנען פנים אל פנים און געווען אַ סמוך לשולחננו, און וועגן וועמען עס זענען אַרומגעגאַנגען אַזוי פיל אומזיניקע און נאַרישע רכילותן. יעדער מענטש — סיי די גרויסע פּערזענלעכקייט און סיי דער פשוטער בשר ודם — האָט ליכטיקע און שאַטנדיקע זייטן. איך האָב מיך באַמיט ביים אַרויסברענגען די פּערזאָן פון שלום אַש נישט צו פאַרהוילן אַפילו די כאַראַקטער-שטריכן, וואָס וואַלטן אפשר אַשן נישט באַזונדערס געפּעלן געוואָרן. אַ מענטש איז נישט קיין מלאך און ער טוט אַפ טיילמאַל זאַכן, וואָס זענען נישט צו סימפּאַטיש, אפשר נאַריש — אַזוי איז דער מענטש!...

אָבער דער אויפברויז פון דעם גרייז־גרויען יידישן לערער האָט מיך אָנגערעגט אויף עפעס אַזוינס, וואָס איז ביי מיר אין יענעם מאַמענט נאָך נישט געווען גענוג רייף. ווען כ'האַב שפּעטער די זאָך איבערגעטראַכט, איז מיר מיטאַמאָל קלאָר געוואָרן, אַז אַ חוץ שרייבן מיינע זכרונות, דאַרף איך אויך נעמען אַ שטעלונג צו דער אומוויר־דיקער און בייזוויליקער העץ־פּראָפּאַגאַנדע, וואָס האָט געהאַט פאַר זיך דעם מיאוסן צוועק צו באַשמוצן דעם מייסטער פון אונדזער טייערער יידישער ליטעראַטור און צו פאַרשפּרייטן וועגן אים די שמוציקסטע רכילות, ווי, למשל, אַז: אַש איז אַ מוראדיקער עס־הארץ, ער שרייבט זיינע אַזוי גערופּענע „קריסטלעכע“ ווערק פאַר געלט, אַז ער האָט זיך, רחמנא־לצלן, געשמדט, וסדומה... און אַזוי איז ביי מיר געבוירן געוואָרן די אידיי צוצושרייבן צו מייך בוך אַ צווייטן טייל, א. נ. „דער וויכוח אַרום שלום אַשן“, וואָס דאָס זאָל זיין אַן ענטפּער צו די אַלע אויסגערעכנט־בייזוויליקע שמוץ־וואַרפּער און פאַרלוימדער פון אונ־דזער גרעסטן פּראָזע־מייסטער.

איך האָב געהאַט נאָך אַ צוועק דערביי, און נעמלעך: צוזאַמענ־צונעמען, אויף וויפיל עס וועט מיר מעגלעך זיין, פון דער יידישער פּרעסע איבער דער גאַרער וועלט, וואָס מען האָט געשריבן און וואָס מען שרייבט נאָך ביז איצט לטובת אַשן. וואָרים דער יידישער לייענער, אַזוי אין אַמעריקע און אַזוי מחוץ אַמעריקע, האָט דאָך נישט געקאָנט האָבן געלייענט אַלצדינג, וואָס עס איז געשריבן געוואָרן וועגן דעם דאָזיקן אָנגעווייטיקטן ענין, און אַ טייל פון זיי האָבן אפשר וועגן די פּאָזיטיווע אַרטיקלען גאַר קיין אָנונג נישט! אַזאַ אומשולדיקער לייענער קאָן מיינען בטעות, אַז אַלע אָן אויסנאַם זענען איינשטימיק מיט די אויספירונגען פון אָן אַב. קאַהאַן, אַ חיים ליבערמאַן וסיעתם. דאָס אַלץ, וואָס איז געשריבן געוואָרן לטובת אַשן און דווקא פון גאַר פּראָמינענטע שריפטשטעלער און דענקער, איז צעוואַרפּן איבער שבעה ימים, און געלייענט האָבן זיי בלויז יחידים. אַט די אַלע פּאָזיטיווע אַרטיקלען (די נעגאַטיווע זענען 99 פּראָצענט געשריבן און געדרוקט געוואָרן כמעט בלויז אין די פאַראייניקטע שטאַטן — לייען: ניו־יאָרק...), אַדער אויסצוגן פון די אַרטיקלען, האָב איך געוואָלט ברענגען פאַרן יידישן לייענער אויף איין פּלאַץ צווישן צוויי טאַוּלען. מייך ציל מיט דעם בוך איז אין אַלגעמיין: אַפּצופּרישן די פאַר־פּעסטעטע לופּט אַרום דעם גרויסן שריפטשטעלער, אויסריניקן דעם אָנגעזאַמלטן גיפּטיקן שטויב, ווייל — אַן אומגעהייערע און אומפאַר־געבלעכע עוולה איז אים געשען!...

ש. ר.

עֶרֶשְׁטֵער טײל

שְׁלוֹם אָש פֿון דער נאָענט

ש ל ו ם א ש

„ווען שלום איז געקומען אויף דער וועלט, איז ליכטיק געווארן אין שטוב“... — האָט אַשם אַלטיטשקע, עטלעכע אַכציק יעריקע מאַמע, מיר דערציילט, ווען איך בין אין זומער, 1937, געקומען פון גיצע (פראַנצויזישע ריווערע) אויף אַ באַזוך קיין פּוילן און אַראָפּגעפאַרן אין שלום אַשם געבוירן-שטעטל קוטנע.

איך האָב דאַמאָלס געפלאַנעוועט צו שרייבן די ביאָגראַפֿיע פון אונדזער גרעסטן ליטעראַטור-מייסטער, אויסנוצנדיק די געלעגנהייט, וואָס איך בין געווען מיט אים צוזאַמען, אַרום צען יאָר צייט, דינענדיק אים אַלס זיין פּריוואַט-סעקרעטאַר. איך האָב צוליב דעם באַשלאָסן צו ווידמענען אַ שטיק פון מיין וואַקאַציע, וואָס איך האָב דאַמאָלס — צום לעצטן מאל — פאַרבראַכט אין פּוילן און איך האָב אָנגעהויבן קלויבן מאַטעריאַלן פאַר דער דאָזיקער וויכטיקער, נויטיקער און ערנסטער אַרבעט.

אַ געשפרעך וועגן שלום אַשן האָב איך אויך געהאַט מיט אַשם עלטערן ברודער, יעקב שיע, וועלכער האָט געהאַט אַ גרויס לעדער-געשעפט אין וואַרשע אויף דער פּראַנצישישקאַנער גאַס. דער דאָזיקער ברודער, וועלכער איז אַגב געווען זייער ענלעך צום שריפטשטעלער און מען האָט אים אַ סך מאל אָנגענומען פאַר שלום אַשן, האָט מיר דערציילט גאָר אינטערעסאַנטע און טשיקאַווע איינצלהייטן וועגן זיין גרויסן ברודערס לעבן אין דער יוגנט. איך האָב אויך געהאַט אַ לאַנגן געשפרעך מיט מיין פעטער, שלום אַשם שווער, מנחם מענדל שפּיראַ,

וועלכער האָט דאָמאָלט געוואוינט אין אַטוואַצק, אַ פּאַרשטאָט פֿון וואַרשע און אַ באַקאַנטער ייִדישער רעסאָרט-פּלאַץ.
מיין פעטער האָט מיך פּאַרבעטן צו נעכטיקן ביי אים און ער איז מיט מיר אָפּגעזעסן כמעט אַ גאַנצע נאַכט און נישט מיד געוואָרן צו דערציילן פּאַרשידענע אינטערעסאַנטע עפּיזאָדן פֿון זיין באַרימטן איידעם, וועמען ער האָט שטאַרק ליב געהאַט און אָפּגעשאַצט זיין טאַ-לאַנט.

איך בין צוליב דעם זעלבן צוועק, ווי אויבן שוין דערמאָנט, אַראַפּגעפּאַרן קיין קוטנע צו זען אַשם אַלטיטשקע מאַמע, וועלכע האָט געוואוינט צוזאַמען מיט איר זון וואַלף, שלום אַשם אַ יינגערן ברודער, און איך האָב מיט זיי פּאַרבראַכט אַ האַלבן טאַג. מען האָט מיך פּאַר-בעטן צום מיטאַג, אויפנעמענדיק מיך זייער האַרציק. ערשטנס, בין איך דאָך עפעס זייער שנור מאַטילדעס אַ קוויז און צווייטנס, בין איך אויך שלומס פּריוואַט-סעקרעטאַר.

לידער, זענען אַט די אַלע פּאַרשריבענע מאַטעריאַלן וועגן שלום אַשן, ווי אויך פּאַרשידענע פּאַטאַגראַפיעס, צווישן וועלכע עס איז אויך געווען אַ בילד פֿון דעם הויז, וואו אַש איז געבוירן געוואָרן, און קרוב צו הונדערט בריוו פֿון שלום אַשן צו מיר — פּאַרלוירן גע-גאַנגען, ווען איך האָב מיט דריי יאָר שפּעטער, דעם 12-טן יוני, 1940, צוויי טעג איידער די נאַציס האָבן אַקופּירט פּאַריז, געמוזט אַנטלויפֿן מיטן נאַקעטן לעבן, צוזאַמען מיט מיין פּרוי און דריי יעריקן זונעלע.
אַ סך עפּיזאָדן און געשיכטעס וועגן אַשן זענען מיר אַבער פּאַרבלעבן אין זכרון, און איך וועל זיי אויסנוצן אויף אַזוי פּיל, וויפּיל זיי וועלן מיר נויטיק זיין פּאַר מיין בוך מעמוואָרן וועגן דעם שריפט-שטעלער. איך שטרייך דערביי אונטער: דאָס דאָזיקע בוך איז נישט קיין ביאָגראַפיע, עס איז בלויז אַן אַפּשניט פֿון אַרום צען יאָר צייט, וואָס איך בין געווען אויף פּאַרשידענע אופנים פּאַרבונדן מיט שלום אַשן.
איך דערמאָן מיך אַ רירנדיקן מאַמענט, וואָס איך וועל קיינמאַל נישט פּאַרגעסן:

אַשם אַלטיטשקע מאַמע איז געלעגן שוין אַ קראַנקע אין בעט. איר לאַנגע אָנוועעוודיקע נאַז, פֿון וועמען שלום אַש האָט זיין נאַז געירשנט, איז געווען נאָך לענגער אויסגעצויגן. דאָס פנים אירס איז געווען בלייך. פֿון אירע אויגן האָט אַרויסגעקוקט די עכט-ייִדישע מאַמישע גוטסקייט און געטריישאַפט; זי האָט מיך דורכדרינגלעך אַנגעקוקט, ווען כּיבין געזעסן אויף אַ שטול לעבן איר קראַנקן-בעט, גלייך זי וואַלט מיר געוואַלט איבערגעבן מיט איר בליק די גרויסע בענקשאַפט צו איר טייערן און באַרימטן זון, וועמען זי האָט שוין אגב מער קיינמאַל נישט

מלכה אש, שלום אשם מוטער

דערלעבט צו זען (זי איז געשטארבן מיט אַ יאָר שפעטער, סוף זומער, 1938, אויף דער שוועל פון יידישן אומקום אין פוילן).

אין אַ געוויסן מאַמענט, נאָכדעם ווי זי האָט מיט איר שוואַכער שטים מיר געהאַט אַנדערציילט פאַרשידענע עפיוואָדן פון שלומס קינד-הייט — ווי ווילד ער איז געווען יינגלווייז, ווי ער האָט געהאַט גרויס הנאה צו רייטן אויפן פענצטער ווי אויף אַ לעבעדיק פּערדל — האָט זי פּלוצים אָנגעכאַפט מיין האָנט און אָפּגעפּרעסט אַ פעסטן קוש.

איך בין געבליבן זיצן געפּלעפט און דערשטוינט. זי האָט מיך אָבער באַלד אַרויסגענומען פון מיין דערשטוינטקייט, אַרויסקרעכצנדיק צו מיר מיט אַ שוואַך און רירנדיק קול:

— לאַמיר אַ קוש-טאָן די האָנט, וואָס וועט אין עטלעכע וואָכן אַרום דריקן מיין שלומס האָנט...

טרערן האָבן זיך איר געשטעלט אין די אויגן; אָבער נישט ווייניג ציקער האָבן מיך אַליין די טרערן געשטיקט אין האַלדז פון גערירט-קייט: ווי אַ מאַמע קאָן אזוי שטאַרק ליב האָבן אַ קינד!... אמת טאַקע, אַ באַרימט קינד, אָבער דאָך איז ער ביי איר נישט מער ווי „שלום“, דער אַמאָל ווילדער קונדאַס, וואָס האָט ליב געהאַט צו רייטן אויפן פענצטער, ווי אויף אַ לעבעדיק פּערדל...

און שלום אַש האָט זיין מאַמען נישט ווינציקער ליב געהאַט. ער האָט איר אָפּגעגעבן כבוד ביי יעדער געלעגנהייט. זיינע שטענדיקע פאַרטרוימטע אויגן האָט ער געירשנט פון איר און מסתמא אויך זיין פּאַעטישקייט. איך פּלעג נישט איינמאַל צווען, ווי אַש האָט זיך אַרומגעפּאַרעט אין זיין פּראַכטפולן גאַרטן, וואָס ער האָט געהאַט אַרום זיין ווילע „שאַלאַם“ אין די אַלפֿן-בערג הינטער ניצע, אויף אַוועניו דע לאַ אַנטערן; ווי ער פּלעגט זאָרגפּעלטיק פאַרפּאַקן אין אַ קעסטל פאַרשידענע פּרוכטן פון זיין אייגענעם סאָד, און דאָס אַוועקשיקן צו דער מאַמען קיין קוטנע.

ווען איך האָב נאָכמיטאַג פאַרלאָזט דאָס הויז פון שלום אַשס מוטער, בין איך בכיוון אַוועק אַ צוויי־דריי שעה פּריער, איידער די באַן גייט אָפּ. איך האָב געוואָלט מאַכן אַ שפּאַציר איבער די קוטנער גאַסן, איבער די זעלבע גאַסן, וואו דער שריפטשטעלער האָט פון זיין פּריסטער יוגנט אָן אַרומשפּאַצירט און וואו עס האָבן אויך שפּאַצירט זיינע העלדן, וועלכע זענען מסתמא איצטער פון זעלבן עלטער וואָס שלום אַש, זייער באַשרייבער און פאַראייביקער (אַש איז דאָמאַלס אַלט געווען 57 יאָר).

רעכטס : יעקב שיע און זבולון (סעם) אַש, שלום אַשס ברידער. זיצנדיק : שלום
אַשס פאַטער, משה אַש. לעבן אים אוירחינג (יצחק אהרן), שלום אַשס
יינגסטער ברודער

עס איז געווען אַ הייסער אויגוסט-טאָג, און די קוטנער הייזער האָבן זיך געבאָדן אין זון־שטראַלן, וואָס זענען פאַר מיר אומבאַ־ מערקט — אַזוי טיף בין איך פאַרזונקען געווען אין רעיונות — פאַר־ וואַנדלט געוואָרן פון בריענדיקן גינגאַלד אין וואַרימען פּורפּור־רויט פון שקיעה. איך האָב מיט נייגעריקייט געקוקט יעדן פאַרבייגייענדיקן מענטש אין די אויגן אַריין: כ׳האַב געוואַלט דערקענען אַשם העלדן פון זיינע אַמאַל־אַמאַל אָנגעשריבענע דערציילונגען.

און אַט דאַכט זיך מיר, אַז עס גייט לעבן מיר פאַרביי דער אַמאָליקער שמייער־יונג מאַטיס און זיין ווייב, די יאַטישע טאַכטער... עס איז עפעס פאַראַן אַ געמיש אין דעם אויסזען פון זיין פנים: מען דערקענט אויף אים די אַמאָליקע גראַבקיט, עס האַרצישקייט, דעם אַמאָליקן שמייער־יונג. איצט אַבער איז זיין אויסזען אַ ביסל צוגע־ הובלט און אַפּפּאָלירט מיט באַלעבאַטישע מאַנירן, וואָס די „יאַטישע טאַכטער“, זיין שיין ווייבל רחלע, האָט אין משך פון יאָרן אויף אים אַרױפּגעצויגן...

און אַט זע איך פאַר מיר ווי לעבעדיק דעם קוטנער פרייטיק־ צונאַכטס, ווי אַש האָט אים געשילדערט אין יענע צייטן:

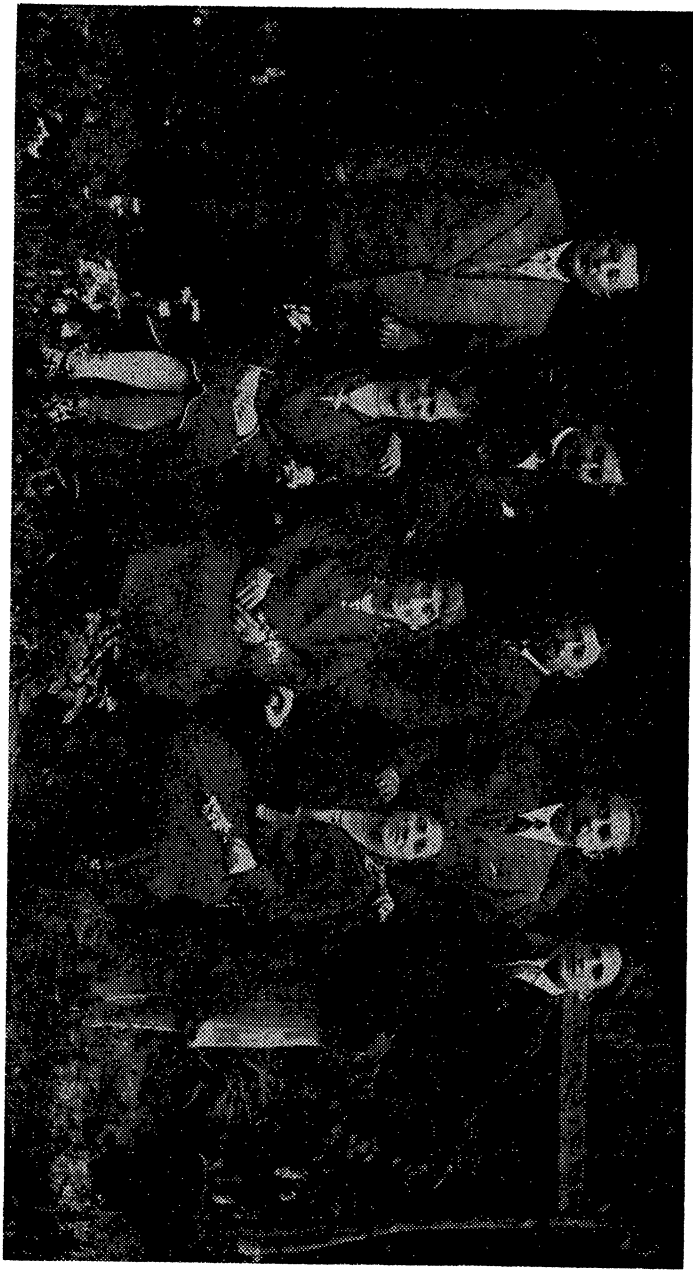
„און אַ פרייטיק־צונאַכטס איז דאַמאָלט געווען — גאַט און לייט ליב. אַ זומערדיקע נאַכט. עס איז נאָך ליכטיק, די זון בענקט נאָך צוריקצוקומען. די שטיערן טיף אין הימל הענגען נאָר אַראַפּצופּאָלן, שבת־דיקע ליכטלעך שיינען אין די פענצטער, זמירות־געזאַנג הערט זיך אין געסל, עס קנאַקט... (די יאַטישע טאַכטער, ז' 5).

איך פּאַל צוריק אַראַפּ אין דער היינטיקער ווירקלעכקייט. איך שפּאַציר איבער די קוטנער גאַסן און איך זע ממש לעבעדיק, ווי —

„עס קומט אַנצולויפן ערגיץ־וואו אַ יידל, אַ מאַגערס, אַ קליינס. ער גיט אַ קלאַפּ מיטן האַמער אין טיר און אַנטלויפט און ווערט פאַרשוואונדן ווי אַ שאַטן... דער טעמפער הילך פון האַלצערנעם האַמער לאַזט זיך הערן אין געסל, עס ווערט שטייל, די געוועלבלעך פאַרמאַכן זיך, אין די פענצטער ווייזן זיך ליכט־ לעך“... (דאַרט, ז' 2).

אַזוי האָט דאָך אויך אויסגעזען אין הונדערטער און הונדערטער אַנדערע יידישע שטעטלעך אין פּוילן!...

מיטאַמאַל דאַכט זיך מיר אויס, אַז אַט יענער, וואָס שוועבט פאַרביי לעבן מיר אַזוי שנעל, איז דער שטאַט־נאַר קאַמיוע, וועלכער כאַפט

שלוש מאות

פון רעכטס: יעקב שיעס זון, יעקב שיע, האלקי, שלום און מלך אש; זיצן: פיסע, העליס פרוי, בילכה, שלום אש, מוסער און פרידע, מלכ פרוי

ארום יעדעס מיידל, אויף וועמען די יונגען ווייזן נאָר אָן, און ער קושט זי מיט געוואַלט... אַזעלכע קאַמיוועס האָט מען דאָך באַגעגנט אין יעדן פּוילישן שטעטל, און אַפילו זיי ווערן דורך אַשס געניאַלער פּעדער אונדז אַזוי ליב און טייער.

און אַט יענער אַלטיטשקער ייד דאָרט, וואָס גייט איבער דער גאַס אַזוי באַזאָכט, איז געוויס ר' ישראל זשאַכלינער; און דער צווייטער ייד, לעבן אים, איז מסתמא ברכיה ליכוויאָזש. זיי זענען אַבער שוין אַלטע יידן, מיט ווייסע בערדלעך אַנשטאַט שוואַרצע (פון "קוילער געסל"). און איך זע אויף די קוטנער גאַסן בעת מיין שפּאַציר די פּאַר-שטייער סיי פון די "דריי פייען" און סיי פון די "אויסגעוויקטע יידן", ווי די חברה פון קוילער געסל האָבן אָנגערופן די מיוחסים...

און דער דאָזיקער פּאַרבייגייענדיקער ייד, וואָס זעט אויס אין מיינע אויגן ווי ר' ישראל זשאַכלינער, שעפטשעט עפעס מיט די ליפּן. דאָס זאָגט ער מסתמא פסוקים פון תהילים, וואָס "צענגיען זיך אין אַלע אברים פאַר זיסקייט" ("קוילער געסל", ז' 5). ער, ר' ישראל זשאַכלינער, האָט דאָך ליב געהאַט רש"ן דאָס לעבן, אים האָט זיך געזאָכט, אָן רש"י איז עפעס אַ נאַענטער קרוב" ("קוילער געסל", ז' 28), און דוד המלכן האָט ר' ישראל שטאַרק ליב, און דעריבער שעפטשעט ער נאָך עד היום זיינע קאַפיטלעך תהילים...

הינטער דעם אַלטיטשקן ר' ישראל זשאַכלינער זע איך גיין אַ געזונטן ייד פון אַ יאָר עטלעכע און פופציק — יאָ, ס'איז דאָך נאָטע דער טויבן-כאַפּער, זיין זון!... איצט מוז ער שוין אַודאי זיין געסטאַקעוועט!...

דער טאָג רוקט זיך אַוועק. מיין באַן גייט באַלד אַפּ, אַבער איך קאָן זיך נישט אַפרייסן פון קוטנע און פון די קוטנער העלדן, וואָס אַש האָט אין די הונדערטער און הונדערטער מיט אַזוי פיל ליב-שאַפט געמאַלן און פּאַראייביקט.

פאַר די אויגן גיט מיר אַ שוועב-פּאַרביי איינער אַ ייד, וואָס איז ווי צוויי טראָפּן וואַסער ענלעך צו ר' יחזקאל גאַמבינער. ס'מוז מסתמא זיין זיינס אַ זון, ווייל ר' יחזקאל איז שוין זיכער אויפן עולם האמת און אַ מצבה באַצייכנט אַודאי זיין קבר אויפן קוטנער בית-עלמין. אַט איילט זיך פון ערגיץ נאָטע דער יונג, מיט אַ שוואַרץ אַפּגעברענגט פנים, וואָס איז איצטער אַרומגעראַמט מיט אַ גרויער באַרד... און אַט איז שלמה נגיד, מיט אַ מעל-ווייסער באַרד, וואָס איז

שטייענדיק, צווייטע ריי : משה און יוחנן (דושאן) אַש, אַשם זין ;
זיצנדיק : מאַטילדע, אַשם פרוי ; רות, אַשם טאַכטער און שלום אַש
(1915)

אמאל, ווען אש האט אים באשריבן, געווען שווארץ ווי קויל. אבער די ליפן זיינע זענען נאך אפילו איצט פליישיק-רויט, תאוהדיק... ווי א פריטשמיעלעטער, א פארחלומטער, א צוריקגעטראגענער אויף עטלעכע און דרייסיק יאר אין עבר, געזעגן איך זיך מיט קוטנע, מיט די קוטנער העלדן פון אשם צענדליקער און צענדליקער דער-ציילונגען און ראמאנען, מיט מאַטקע גנב אין דער שפיץ. ער, מאַטקע גנב, מוז איצט אַוודאי זיין אַ געזעצטער, באַלעבאַטישער ייד, מיט אַ שטאַט אין דער שול און מיט אַ דעה אין קהלישע ענינים... מיינע פיס טראָגן מיך אַוועק פון די קוטנער גאַסן, כאַטש עס גלוסט מיך נאָך דאָרט צו בלייבן און זען, אַנטרינקען זיך מיט דער אַטמאָספּער, וואו דער גרויסער שריפטשמעלער האָט געלעבט און איז נאָך אַרומגעאַנגען איבער די גאַסן מיטן הינטערשטן העמדל אינ-דרויסן.

ווי דורך אַ צויבער געפין איך זיך צוריק אויפן קוטנער וואַקאַל, און איך גיב פּלוצים אַ פאַל אַראָפּ פון די הויסען זומערדיקע בלוי-פאַרנאַכטיקע הימלען, וואו עס שווימען נאָך היינט-צוטאָג די חסידיש-נגידישע וואַלקנדלעך, און — די באַן טראַגט מיך באַלד געשווינד, געשווינד אַוועק פון יענע הערלעך-פאַרגאַנגענע טעג אין דער וואַרער ווירקלעכקייט אַריין. איך גיב מיר דאָס וואָרט, אַז ווען איך וועל אין עטלעכע וואַכן אַרום ווידעראַמאַל זיין אין ניצע ביי דער זייט פון גרויסן יידישן קינסטלער, דעם פאַראייביקער פון פּויליש-יידישן שטעטל, וועל איך אים אָפּגעבן אַ האַרציקן גרוס פון זיין טייערער מאַמען, פון זיינע גוט-באַקאַנטע יונגען פון קוילער געסל, פון זיין יוגנטלעכער פאַרגאַנגענהייט, פון זיין פינקלדיק-רייכן עבר...

פאַרנדיקן מיט דער באַן אַהיים אין דעם פּוילישן שטעטל, וואו מײן פּרוי און קינד זענען געווען צוגאַסט ביי אירע עלטערן און וואָס געפינט זיך אין דער זעלבער געגנט וואָס קוטנע, וואו מען רעדט מיט דער זעלבער אויסשפּראַך און מיט די זעלבע אידיאַמען, ווי עס רעדט שלום אַש, ווי מען רעדט אין קוטנע, האָב איך געפרוואוּט אַ שפּאַציר-טאָן צוזאַמען מיט אַשן איבערן מרחק פון עטלעכע און דרייסיק יאַר, און וואונדערלעך — ווי דער דאָזיקער מענטש האָט עס אַ שפּרייז-געטאָן אַוועק פון דעם שטעטל!...

איבער דער דאָזיקער צייט האָט שלום אַש שוין געהאַט הינטער זיך דעם גרויסן דערפאַלג; נײַן, „גרויס“ איז נישט דאָס ריכטיקע וואָרט. ער האָט שוין געהאַט הינטער זיך דעם לענגענדאַרן דערפאַלג

פון אויסגעשטעלט זיין אויף די אייראָפּעאישע בינעס מיט זיין „משיחס צייטן“, „גאָט פון נקמה“. שלום אָש ווערט אויפגענומען דורך די גרעסטע רוסישע און פוילישע שריפטשטעלער, וועלכע דערמוטיקן אים, העלפן אים ווי אַן אייגענעם ברודער.

ער האָט שוין איצט הינטער זיך אַזעלכע ריזן-ווערק, ווי „קידוש השם“, „די כישופמאַכערין פון קאַסטיליע“, די גרויסע טרילאָגיע „פאַרן מבול“, וואָס מאַכט אים אַ וועלט־נאַמען און גיט אים רייכטום און רוים. ער האָט שוין אָנגעשריבן דעם „תהילים ייד“, און אַ צוויי צענדליק אַנדערע גרעסערע אָדער קלענערע ראַמאַנען, דראַמעס און ריזע־באַשווייבונגען, אַ חוץ אויך טוצן פון וואַגיקע אַרטיקלען. ער האָט שוין פאַרענדיקט און באַלד זערשיינט זיין ארץ־ישראל־ווערק „דאָס געזאַנג פון טאַל“; אַט איז נאָר־וואָס אַרויס אויף דער ליכטיקער שיין זיין גראַנדיעז ווערק „ביים אַפּגרונט“, און איצט אַרבעט ער איבער דעם היסטאָרישן ראַמאַן „דער מאַן פון נצרת“, וואָס דאַרף אים ברענגען רוים, און גלייכצייטיק אויסערגעוויינלעכן טומל־שאַד, וואָס איז אַבער דאַמאָלס נאָך געווען איינגעהילט אין דעם נעפל „צור־קונפט“... אַש איז אין יענעם יאָר פון 1937 געווען אין רעכטן ברען פון זיין ליטעראַרישן שאַפּן.

איך בין געווען אויף מיין רו־צייט אין פוילן און אַש האָט זיך געוואַרעמט אויף דער זון, אַפּגערוט זיך אין דעם עסטרייכישן „באַד גאַסטאַין“, וואָס איז נאָך געווען אַ יאָר פאַרן „אַנשלוס“ מיט נאַצי־דייטשלאַנד“. איך האָב שוין געציילט די טעג, ווען איך וועל ווידער זיין אין דער גאָט־געבענטשטער שיינער ניצע, צוזאַמען מיטן גרויסן דיכטער. עס האָט מיך געלאָקט זיין וויכטיקע אַרבעט, אין וועלכער איך האָב גענומען אַ גרויסן אינטערעס. עס איז געווען ווי אַ ריזע — פון קוטנע ביז... דער אַנטאַניאַ־פּעסטונג אין אַנטיקן ירושלים...

עס איז געווען אַ פאַרגעניגן נאַכצופאַלגן פון אַ זייט שלום אַש אַ טאַג לעבן אין זיין רחבותדיקן פּאַלאַצ, וואָס איז געשטאַנען אין שכנות פון אַנדערע רייכע פּאַלאַצן, וואָס באַרימטע קינסטלער, פּילם־אַקטיאָרן, שריפטשטעלער און סתם רייכע מענטשן האָבן זיך אויפגעבויט אין די אַלפֿן־בערג אונטערן בלויען הייסן הימל און צווישן אַ געפלייץ פון פאַרבנרייכע און ריחותפולע בלומען (ניצע האָט מען טאַקע גערופן: דאָס לאַנד פון די בלומען)...

אַט שטייט קעגנאיבער דער „ווילא שאַלאָם“ אַ ברייחדיקער פּאַלאַץ פון דעם פּויליש־יידישן מיליאָנער, דעם לאָדזשער מאַנאָפּאַקטור־

שלום אש און שלמה ראזענבערג
(1938)

פאטא. ש. ל. ש.

פאבריקאנט פאזאנאסקי; אט ציט זיך אין זיין שכנות א ווילע מיטן פראנצויזישן נאמען „סימראז“, וואס די אייגנטלעכע איבערזעצונג אויף יידיש וואלט געווען „ראזענבערג“, כאטש איך האב צו דער ווילע קיין שום שייכות נישט געהאט...

אן א זייט איז געשטאנען די ווילע פון א יידישן ארכיטעקט מיטן נאמען שפערלינג, אן אפשטאמיקער פון קראקע, וועלכער האט טאקע, אונטער דער אָנווייזונג פון שלום אָשן, אויסגעבויט די ווילע „שאלאם“ אין אן עכט יידישן בית המדרש סטיל.

דער אריינגאנג צו דער ווילע האט געהאט דאס אויסזען פון אן אהל, פון וואנען עס האט זיך געצויגן א לאנגע סטעזשקע ביז צו דעם הויז, אין וועמענס פראנט עס זענען געהאנגען צוויי לאמטערן, אין דער פארם פון חנוכה-לאמפן. אויף ביידע זייטן פון דער סטעזשקע זענען געוואקסן פרוכטן-ביימער און בלומען פון די פארשידנסטע סארטן און כלערליי פארבן און ריחות; פון אויבן, ווי מיט א חופה צוגעדעקט, איז געווען א געפלעכט פון ווילדע וויינטרויבן. דער גרויסער גארטן האט זיך געצויגן ווי אויף טרעפן איבער א משופעדיקן בערגל ביז אראפ צו א טאל, וואו ס'איז געפלאסן א שטראמל וואסער, וואס האט שטענדיק, בייטאג און ביינאכט, גערוישט אזוי סודות-פול-קיל און איז געווען ווי נאך איין מוזיקאלישער טאן אין דער שיינקייט-סימפאניע פון גאנצן בערגיקן ארום. אין דעם לענגלעכן באסיין מיטן קלארן

בלוילענען וואסער האָט זיך בייטאָג געבאָדן די בלענדנדיקע זון און דער תכלתדיקער הימל, און ביינאָכט — די זילבער-בלאָסע לבנה מיט די גרינלעכע שטערן. עס איז אַזוי שיין געווען אין דער ווילע „שאַלאָם“, אַז אַפילו אַ פשוטער וּבשר ודם וואָלט געוואָרן פּאָעטיש געשטימט; מכל שכן, ווען אין דער דאָזיקער כישופדיקער אומגעבונג האָט זיך רחבותדיק אַרומגעפּאַרעט און איינגענעסטיקט שלום אַש, דער פּאָעט פון פּאָעטן אין דער יידישער ליטעראַטור — דער רעמבראַנדט, דער רובענס און טיציאַן מיט דער פען, ווי זיי מיטן פינזל...

(אינטערעסאַנט איז צו דערציילן אויף דעם אַרט, אַז מיט יאָרן שפּעטער, ווען איך האָב געשריבן דאָס ערשטע בוך פון מיין בר-כוכבא טרילאָגיע, „רבי עקיבא“, האָב איך אַשס פּאַלאַצל גענומען אַלס מאָדעל אויף צו מאַלן דעם פּאַלאַץ פון דעם רייכן כלבא שבוע ביים ים כנרת, צו וועמען עקיבא בן יוסף איז אַנגעקומען אַלס פּאַסטור און שפּעטער געבעטן ביי אים זיין טאָכטער רחל פּאַר אַ ווייב...).

און אַט אין דער דאָזיקער פּראַכטפולער סביבה פלעג איך גאָר אָפט שפּאַצירן מיט אַשן און איך האָב זיך מיט אַ פּאַרכאַפּטן אַטעם איינגעהערט אין זיין דערציילן מיר פיל עפיוזאָדן פון זיין פּאַרגאַנגענעם פּאַרבנרייכן לעבן, זיינע פּאַנטאַסטישע דערפּאַלגן אין דער פּריער יוגנט, ווען ער איז אַלט געווען בלויז עטלעכע און צוואַנציק יאָר, וואָס איך האָב באַוואונדערט און געבאָדן זיך אין דער שייניקייט פון זייער כישוף. אין דער דאָזיקער אומגעבונג פלעגט פּאַר מיר אַש אָפט אויסלייגן די ליטעראַרישע פּלענער וועגן זיינע צוקונפטיקע גרויסע ווערק.

אַט הער איך מיך איין אין אַשס דערציילן, ווי עס איז פּאַרגעקומען מיט אים אַז אינטערעסאַנטער עפיוזאָד אין פעטערבורג, און איך טראָג מיך אַריבער צוזאַמען מיט אים אין יענער צייט אַריין... און אַזוי ווי אין מיין זכרון האָט זיך איינגעקריצט אַשס אַ בילדל, ווען ער איז אַלט געווען אַ יאָר 26-27, זע איך אים דעריבער נאָך לעבעדיקער, און איך פּאַלג נאָך אין דער דאָזיקער שיינער גרין-אויסגעשטערנטער נאָכט, צווישן די לייכט-שאַושיענדיקע פּרוכטן-ביימער פון זיין גאַרטן, די שטילע ליידנשאַפטלעכע רייד, בעת מען דערציילט אַפּלדיקע יוגנט-זכרונות...

עס איז געווען אין 1907, ווען די באַרימטע רוסישע אַקטריסע קאַמיסאַזשעווסקאַיאַ האָט אויפגעפירט אין פעטערבורג זיין „גאַט פון נקמה“ און אַש האָט געוואָלט זיין, פּאַרשטייט זיך, אויף דער פרעמיערע. דאָס איז געווען, קאָן מען זיך פּאַרשטעלן, אַ געוואָלטיקע איבערלעבונג פּאַר דעם יידישן יוגנטמאַן פון קוטנע, וואָס האָט ערשט גישט לאַנג

שלום אַש

(1905)

צוריק געהאַט אויסגעטאַן זיין לאַנגע קאַפּאַטע און אָנגעהויבן קומען אין דער סביבה פון שרייבער, און דער עיקר — אין די ד' אמות פון י. ל. פּרץ...

איז זיך מיישב דער פעטערבורגער גראַדאַנאַטשאַלניק, וואַרשיינלעך אַ גרויסער רשע, אַ שונא ישראל, און ער רופט אַרויס צו זיך שלום אַשן און ער פרעגט אים, צי ער האָט וואוינרעכט אין דער „הייליקער“ פעטערבורג (סאַנקט פעטערבורג). פון וואָנען זאָל עס עפעס קומען צו שלום מאַאיסעעוויטש אַש וואוינרעכט, אָז זיין טאַטע, דער פי־הענדלער, וואוינט גאָר אין קוטנע און איז נישט קיין פּערוויגילדינע קופיעץ! ... קורץ, ער נעמט דעם אַנטוישטן יונגן דראַמאַטורג און שיקט אים אַרויס פון דער קייסערלעכער רעזידענץ־שטאַט. אַש בלייבט זיצן אין דעם גאַענטן פּסקאָוו. און ער, אַש, צאַפּלט אינגאַנצן פון אומרו. דאָרט, אין פעטערבורג, גייט מען אויפפירן זיין פּיעסע, עס איז די פּרעמיערע, און ער וועט אַפילו נישט קאָנען פּרייען זיך מיט זיין אויסערגעוויינלעכן דערפאַלג!

אַ טראַגעדיע שפּילט זיך אָפּ אין דעם יונגן אַשס האַרץ; אָבער דאָרט, אין סאַנקט פעטערבורג, ווערט מען ערשט אין לעצטן טאַג

שלום איז
(1906)

געוואָר וועגן דער טראַגישער געשיכטע, אַז אַש איז פאַרשוואַנדן, ער איז נישטאָ! און דאָ גייט מען דעם זעלבן אַוונט שפּילן זיין פּיעסע. נאָך לאַנגע פאַרשענישן און זוכענישן ווערט מען געוואָר אין דעם „בלאַטן“ האַטעל, וואו יידן אָן וואוינרעכט האָבן פאַר גוט געלט געקאָנט איבערנעכטיקן, אַז מ'האַט אַשן משלח געווען קיין פּסקאַוו.

אַנגעזעענע יידישע כלל-טוער הויבן זיך אָן צו כלאַפּאַטשען ביים פעטערבורגער גראַדאַנאַטשאַלניק, אַז מען זאָל דעם יונגען אַש דער-לויבן כאַטש אויף דער איינער נאַכט בייצואוואוינען די פרעמיערע. אָבער עס העלפט גאַרנישט! ער איז איינגעשפּאַרט ווי אָן אייזל. די רוסישע מאַנאַרביע וועט אים אונטערגיין, אויב דער יידישער דראַמאַ-טורג, שלום מאַאיסעוועויטש אַש, וועט איין נאַכט איבערנעכטיקן אין „סאַנקט-פעטערבורג“...

אַ, ווען מענטשן זאָלן קאָנען אַ קוק טאָן אין דער צוקונפט אַריין, אָדער ווען דער צאַרישער גראַדאַנאַטשאַלניק וואָלט יענע נאַכט געווען געגאַנגען צו אַ קאַרטן-לייגערין, וואָלט זי דאָך אים געווען געזאַגט. אַז פּונקט אין צען יאָר אַרום וועט מען פּון „סאַנקט-פעטערבורג“ משלח-זיין נישט קיין אַנדערן, ווי דעם צאַר-באַטיושקאַ אליין!...

הכלל, עס פאַלט איין איינעם פּון די יידישע כלל-טוער אַ געניאַלער געדאַנק צו ווענדן זיך צום דאַמאַלס באַרימטן רוסישן דראַמאַטורג און פּאַרזיצער פּון דראַמאַטורגן-קלוב, פּירשט קאָנסטאַנטין אַלעקסאַנדראַוויטש ראַמאַנאָוו, אַ פעטער פּון צאַר ניקאָלאַי און דערביי אַ גרויסער לי-בערזאַל.

פּירשט ראַמאַנאָוו איז בכבודו ובעצמו אַוועק צום גראַדאַנאַטשאַלניק און דערלאַנגט אים דעם אמתן פּאַנישן גאַב, מיט אַ פאַר געזונטע פעטש באַגלייט אין דער מאַרדע אַריין, אַז יענעם ווערט פינצטער פאַר די אויגן. די דערלויבעניש איז געגעבן געוואָרן, און דער יונגער אַש ווערט געבראַכט מיט אַ פּאַיעטאַן פּון פּסקאַוו קיין פעטערבורג, כדי בייצואוואוינען די פרעמיערע פּון זיין ערשטער פּיעסע אויף דער רוסישער בינע.

עס איז שוין געווען נאָענט פּון אַוונט, ווען אַ געשפּאַנטע קאַטש פּירט דעם חתן-בחור אַריין אין דער הייליקער קייסערלעכער רעזידענץ-שטאַט און שטעלט זיך אָפּ לעבן דער קאַמיסאַזשעווסקאַיאַס טעאַטער. אַ גרופּע פּון צענדליקער רוסישע סטודענטן גיבן אַ כאַפּ דעם בלאַסן און צעשראַקענעם אָבער גליקלעכן יונגמאַן, דעם אויטאָר פּון „משיחס צייטן“ און „גאַט פּון נקמה“ און מען טראַגט אים אַרויף אויף די הענט אויף דער בינע מיט גרויס פאַראַד.

שלום אין מאטילדע אש

(1914)

די שמחה איז גרויס, די התלהבות פון פובליקום איז געווען אין לשערה. דאָס גאַנצע טעאָטער האָט ממש געזאַטן פון פרייה, עס הערן זיך אויסגעשרייען פון התפעלות און כבוד-אויסרופן פאַר דעם יונגן מחבר שלום אַש, וועלכער איז דאַמאַלס אַלט געווען נישט מער ווי זיבן-און-צוואַנציק יאָר.

נאָך איצט, אין דער טונקעלער, ריחותפולער אויסגעשטערנטער נאַכט, האָב איך דערפילט אַשס גרויסע פרייד-איבערלעבונג פון מיט דרייסיק יאָר צוריק. די אויגן זיינע האָבן געלויכטן, און ער האָט נאָכ-אַמאַל דורכגעלעבט יענע געוואַלטיקע פרייד, און איך האָב זיך מיט אים מיטגעפרייט. נין, איך האָב נישט געפילט צוליב דעם קיין קנאה צו שלום אַשן! ...

יענעם אַוונט איז אַש געווען געשטימט צו דערמאַנען די דערינע-רונגען פון זיין יוגנט. ער האָט מיר דערציילט וועגן זיינע שטורמישע דערפאַלגן ביי פרויען. ער האָט מיר דערציילט, ווי ער האָט זיך באַקענט מיט אַ רוסישער יונגער פירשטין, ווען ער איז געווען אין פעטערבורג. אַש איז אין דער יוגנט געווען זייער אַ שיינער און אַנציענדיקער יונגער-מאַן. אויך איצט, ביי זיינע 57 יאָר, איז ממש אַ פאַרגעניגן אויף אים צו קוקן: הויה, שיין געבויט, אַן אינטערעסאַנט פנים, אַן עטוואָס גרוי-לעמע שעוועליוור, פאַרחלומטע אויגן, און אַפילו די טאַרבעלעך. אוינטער זיי און די קליינע לעבערלעך גיבן אים צו אַ כישופדיקן חן. עס מאַכט אים אויסזען ווי אַ ליבלעכער זיידע, מיט וועמען עס איז גוט און אַנגענעם צו פאַרברענגען, זיין מיט אים אינאיינעם און הערן אים רעדן מיט זיין האַרטער „ריש“-אויסשפראַך.

דערציילט מיר אַש, ווי די יונגע פירשטין, וועמענס מאַן איז געווען אַן אַנגעזעענער אַפיציר אין דער צאַרישער אַרמיי, מאַכט חנדלעך צו אים און וויל אים, דעם יונגן, שיינעם און דערפאַלגרייכן יידישן דראַ-מאַטורג, ווי לילית מאַנישן פון זיין באַליבטן רבין י. ל. פּרץ, פאַרנאָרן אין איר זינדיקער נעץ... וואָס פון דער ליבע צווישן אַשן און דער שיינער, יונגער רוסישער פירשטין איז געוואָרן, דערציילט מיר נישט אַש... ער לאָזט מיר איבער נאַכצודענקען און אַליין מיר אויסמאַלן, וואָס צווישן צוויי שיינע גאַטס באַשעפענישן פון צוויי קעגנזעצלעכע מינים קאָן פאַסירן... מען קאָן טראַכטן אַזוי און מען קאָן טראַכטן אַנדערש. כאַטש גיי און פרעג אַן ביי די שטערן אין טינקל-בלויען הימל, וואָס ווינקען און בלינקען פון דער אויבאַגרייפלעכער הויכקייט... וואָרים אויך דאַמאַלס, מיט דרייסיק יאָר צוריק, האָבן זיי מסתמא אויף דעם דאָזיקן פּלאַץ אַזוי ענלעך געוואונקען און ליידנשאַפטלעך געציטערט. די פירשטין האָט נעמלעך אַשן איינגעלאָרן מיטצופאַרן מיט איר קיין

ניצע, דאָס געוויינלעכע זיך־אַרט פון דער דאַמאָלסטיקער צאַרישער אַריסטאָקראַטיע.

אַזש האָט זיכער דאַמאָלס נישט געחלומט, נישט אויף דער וואָך און נישט אין שלאָף, אַז ער וועט אַמאָל דאָ ווערן אַ תּוֹשֵׁב אין דעם דאָזיקן צויבערלעכן פּלאַץ אויף דער פּראַנצווזישער ריוויערע, און עס וועט דאָ שטיין אַ גרויסאַרטיקע ווילע אויף זיין נאַמען „שאַלאָם“; און איך אַליין, וואָס האָבן אַמאָל אין מיין פּריער יוגנט געחלומט צו ווערן אַשכּ סעקרעטאַר (לייען וויטערדיק קאַפיטל: „אַ יוגנטלעכער חלום“). האָב זיכער נישט געהאַט קיין שום השגה אַזוי ווייט צו פּליען מיט מיין פּאַנטאַזיע, אַז איך, צוזאַמען מיטן גרויסן מייסטער, וועמען איך האָב שוין אין 1904 געקענט פון „שטעטל“, וואָס איך האָב געלייענט אין פּאַרזעצונגען אין פּעטערבורגער „פּריינד“, וועל דאָ שטיין אין אַ געוויסער נאַכט, אין יאָר 1937, און איינזאַפן די שמעקעדיקע לופט פון דער רייצנ־דיקער ריוויערע און אויסהערן אַזעלכע צויבערנדיקע מעשיות...

ווי מיסטעריעז און וואונדערלעך עס זענען די וועגן פון גאָט: צי האָב איך, דאָס יונגע בחורל פון קוים אַכט יאָר, געקאַנט טראַכטן, אַז מיט דריי־און־דרייסיק יאָר שפּעטער וועל איך זיך דאָ געפּינען אין דעם געבענטשטן ווינקל פון דער וועלט, צוזאַמען מיט מיין באַליבטן שריפטשטעלער שלום אַש און אויסהערן זיינע דעראינערונגען, וואָס ער דערציילט, און איינאַטעמען די זעלבע שמעקעדיקע לופט פון דער כּישופּדיקער ריוויערע אין דער ווילע „שאַלאָם“!...

ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין האָבן מיר דאַמאָלס שפּאַצירט, און אַש האָט גערעדט און גערעדט, און מיין אויער איז נישט מיד געוואָרן צו הערן און הערן דאָס צויבערנדיקע „צינדערעלאַ“־מעשהלע פון אַ גרויסן קינסטלערס דערפּאָלג.

די הענער האָבן געקרייעט אויף האַלבע נאַכט. פון דער ווילע „שאַלאָם“ האָבן זיך געהערט די רופן פון זיין ווייב מאַטילדע אַש: — שלום!!! שלומשי!!!

— נו, ררר־אַזענבעריג, עס איז שפּעט, מאַאַן וואָאָב רופּט!... גאַיטט שלאָפּן!... עס איז שוין זייער שפּעט, און האָטס מיר אַ גוטע נאַכט!...

און ער זדיקט מיר די האַנט פּעסט און וואָרעם. ער איז מיר דאַנקבאַר פאַר אויסהערן אים: ער האָט דאָך אַדאַנק מיר נאַכאַמאָל איבערגעלעבט זיין רושיקע יוגנט. מיר זענען ביידע צופּרידן גע־ווען!...

ווען איך בין אַהיימגעפאַרן מיטן אויטאָבוס צו מיר אין מיין פּראַכט־פּולער וואוינונג אין דער שטאָט ניצע, דאָרט ווייט הינטער דער שטאָט,

שלום אש
(1943)

מאטילדע אש
אין די 1920-ער יארן

אויף ברלוואַר צאַרעוויטש, אויף דער משופע פון די אַלפן, אין דעם
 הויז, וואָס איז אַמאָל געווען דאָס אייגנטום פון צאַר ניקאָלאַי, האָב איך
 געטראַכט וועגן דעם אויסטערלישן וועג פון שלום אָשן; אַ וועג, וואָס
 ער האָט דורכגעמאַכט פון דעם שטעטל קוטנע אין גרויס-פּוילן, וואו
 איך בין ערשט מיט עטלעכע וואָכן צוריק געווען זען זיך מיט זיין
 מאַמען, וועמענס מוטערלעכן קוש איך פיל נאָך אויף מיין האַנט, און
 האָב אויך געזען זיך מיט זיינע אַמאָליקע העלדן — ביז איבער סאַנקט-
 פעטערבורג, דער שווייץ, אַמעריקע, ארץ ישראל, פאַריז און ניצע. וויפיל
 גראַנדיעזע ווערק דער דאָזיקער מענטש האָט שוין זינט דאָמאלס אָן
 באַזויזן צו שאַפן אויף זיין לאַנגן, פאַרכישופטן וועג — האָב איך זיך
 דערפילט געשמייכלט און גליקלעך, וואָס עס איז מיר באַשערט געווען
 אַ צאָל יאָרן, אָן ערך צען יאָר צייט, מיטצוגיין לעבן אים אויף זיינע
 צויגעלעכע וועגן. איך האָב געהאַט די זכיה צו זיין אין דער נאָענט
 פון דעם גרויסן שריפטשטעלער, און עטלעכע יאָר פריער, איידער איך
 האָב חתונה געהאַט און עס איז אין ניצע געקומען אויף דער וועלט
 מיין ערשטער זון, צו זיין אויך אַ סמוך לשולחנו און באַקענען זיך ביי
 אים אין הויז מיט וועלט-באַרימטע שרייבער, ווי: סטעפאַן צווייג, יאַזעף
 ראָט, הערמאַן קעסטנען, שיקעלע און אַנדערע.

אין די ווייטערדיקע קאָפיטלען וועל איך דעם דאָזיקן וועג, אָן
 אַפּשניט פון אַרום צען יאָר, פּרוואון צו שילדערן, אָנהויבנדיק מיט אַ
 מערקווירדיקן חלום פון אַ קליין יינגל, וואָס האָט אין זיין האַרץ
 געטראַגן אַ גרויסע ליבע צום שריפטשטעלער, ליענענדיק זיין ערשט
 וויכטיק ווערק „דאָט שטעטל“ צו אַכט יאָר (ווי אויסטערליש דאָס
 זאָל נישט אויסזען), און שפעטער געטרוימט צו ווערן זיין סעקרע-
 טאַר.

א יוגנטלעכער חלום

אײך געדענק עס גענוי ווי היינט, כאַטש עס זענען שוין פאַרביי אַן ערך פינף-און-פערציק יאָר. עס איז געווען אין חודש מאַי פון 1910. מײנע עלטערן האָבן געוואוינט אין אַ דאָרף, מיטן נאָמען „מאַטינש“, אַ באַן־סטאַנציע לעבן לובלין. דאָס דאָרף איז געלעגן אין אַ מאַלערישער געגנט, וואָס האָט זיך געגרינט אין פאַרחלומטן שטיל-שוויגן. פון ווייט־ווייט האָט אַריבערגעקוקט צו אונדז דער שפיץ פון אַ קלויסטער; לינקס פון דעם קלויסטער איז געווען דער וויאַטראַק (ווינטמיל), וואָס האָט זיך געהאַלטן אין איין דרייען ווי אין אַ פאַר־כישופטן האָד. פון צייט צו צייט האָט זיך געהערט אַן אויסגעצויגע־נער פייף פון אַ פאַרביילויפנדיקן צוג, וואָס האָט זיך געטראָגן פון לובלין קיין וואַרשע אָדער צוריק.

מיר זענען געווען דאַמאָלס זיבן קינדער (שפעטער זענען צו־געקומען נאָך דריי), צו וועלכע דער פאָטער מיינער האָט געהאַלטן אַ מלמד; אָבער אַ סך מער אידער צו לערנען חומש מיט רש״י און אַ בלאַט גמרא, האָב איך ליב געהאַט צו באַדן זיך אין די גינגאַלדענע שטראַלן פון דער זון, וואָס זענען מיט שפע געפלאָסן איבער מיין קאָפּ, איבער די גרינע קאַרן־זאַנגען, איבער די צעבלעטערטע בימער־צווייגן. איך האָב ליב געהאַט, צוזאַמען מיט אַ חברה, שקצים, צו לויפן אַהינצו צום שפיציקן קלויסטער, לעבן וועלכן עס האָט געפלישקעט אַ שטיל טיכל אונטער שאַטנדיקע ווערבּעס, און מיט פריילעכע געשרייען פלעגן

מיר זיך וואָרפֿן אין קילן וואָסער אַריין און עס צעשפּריצן אין מיליאָרדן קאַלירפּולע פּונקען קעגנאַיבער דער גליענדיקער זון, און מיר האָבן אַנגעפּילט דעם בלויען חלל מיט יינגלישן געפּילדער.

מיר האָבן אין דעם דאָרף געוואוינט בלויז צוויי יידישע פּאַמיליעס. מינע עלטערן, וועלכע האָבן פּאַרמאַגט צוויי שיינע הייזער מיט רויטע ציגלע דעכער, מיט אַ גרויסן סאָד פון כלערליי טייערע אויבסטן, עט- לעכע מאָרגעס פעלד פּאַר תּבואה, גרינס און קאַרטאָפּל און אַ שיינעם בלומען-גאַרטן פּאַר די פענצטער פון אונדזער הויז, וואָס איז באַשטאַנען פון אַכט ציימערן. אין דעם צווייטן הויז האָט געוואוינט אַ לובלינער ייד, מיטן נאָמען "ר' לייבעלע האַלפּערן"; אַ ייד פון אַ יאָר זעכציק, מיט אַ הדרות-פנים, אַ ברייט-ווייסער באָרד, וואָס האָט זיך אויסגע- שפּרייט איבער זיין ווייס-געפּרעסטן העמד און מיט גאַלדענע ברילן אויף דער פּליישיקער נאָז. ער איז געווען אַמאָל אַ גביר, אָבער איצט איז ער אַ יורד און אַן אַנגעשטעלטער ביים קיעווער מיליאַנערסקן צוקער-פאַבריקאַנט, זאַקס. די צוקער-פאַבריק האָט זיך געפּונען אין דעם נישט ווייטן קליינעם שטעטל מיטן נאָמען "זאַקשוואוּקע" (אויפן נאָמען פון פאַבריקאַנט), און פון דאָרט האָט מען געבראַכט די זעק מיט צוקער אויף פּורן און מיט דער באַן עקספּעדירט קיין אויס- לאַנד.

מיטן עקספּעדירן דעם צוקער האָט זיך טאַקע פּאַרנומען ר' ליי- בעלע האַלפּערן. ער איז געווען געקליידט ריין און אַנשטענדיק אין אַ האַלב-לאַנגן ראַק, עטוואָס דייטשמעריש, געטראָגן אַ יידיש-פּויליש שוואַרץ-וויידן הימעלע און געפירט זיך אין שטוב חסידיש-אַריסטאָ- קראַטיש. די פרוי זיינע האָט זיך געהאַלטן פּאַר אַ מיוחסת, זי האָט געצויגן איר קייט פון "חמדת שלמה" און זי איז געווען אומגעהייער שטאַלץ דערויף. זיי האָבן זיך ביידע באַטראַכט קעגנאַיבער אונדז אַלס העכער-שטייענדיקע מענטשן. קודם-כל זענען מיר געווען פשוטע דאַרפס- לייט בני דאַרפסלייט און זיי זענען געווען שטאַטישע און דערצו נאָך געוועזענע גבירים.

יעזן פּרייטיקצונאַכטס פּלעגן מיר פאַרבעטן ווערן צו זיי אויף טיי מיט קיכלעך, און דער טאַטע האָט מיך, אַלס דעם עלטסטן בחורל, מיטגענומען צו די האַלפּערנס אין שטוב אַריין. איך פּלעג אין די וואַכן-טעג גאַנגן אָפּט שפּילן מיט ר' לייבעלען אַ פּאַרטיע שאָר. איטלעכן פּרייטיק-נאַכמיטאָג פּלעגט פון לובלין אַרויסקומען צו זיי אויף שבת זייער זון וועלוועלע מיטן שיינעם ווייבל זוהמטשע. זיי האָבן צווישן זיך נאָר גערעדט פּויליש. אין אונדזער אַנוועזנהייט האָט די שנור ליב געהאַט צו באַווייזן זיך מיט אירע גרויסע קענטענישן און אַריינגעוואָרפֿן

באשע שפירא, מאטילדע אשט שוועסטער
(1915)

אין איר פויליש אַ פראַנצויזיש וואָרט, וואָס איך בין היינט חושד, אַז אַ סך מער ווי דאָס וואָרט האָט זי נישט געקאָנט...

איין זאך האָט אָבער געראַטעוועט אונדזער פּרעסטיזש אין די אויגן פון דער מיוחסדיקער האַלפּערן-משפּחה, און זיי האָבן צוליב דעם אונדז געשאַנקען זייער לייטזעליקייט, און דאָס איז געווען דער פּאַקט, וואָס שלום אַש איז אונדזערס אַ קרוב! מיין טאַטע ע"ה איז נעמלעך געווען אַן ערשטער קווין מיט שלום אַשס פּרוי מאַטילדע, פון דער היים שפּיראַ. דאָס האָט אָבער נישט אָפּגעהאַלטן ר' לייבעלע האַלפּערן פון צייט צו צייט צו געבן אַ שטאַך מיין טאַטן צוליב שלום אַשן. געלעגנהייטן אונדז צו שטעכן זענען געווען גענוג, ווייל שלום אַש האָט געלאָזט פון זיך זייער אָפט הערן: דאָ איז עס געווען דער מילה-סקאַנדאַל; דאָ איז עס געווען, ווייל מ'האַט אין פעטערבורג אויפ-געפירט אויף דער רוסישער בינע „גאַט פון נקמה"; אַן אַנדערש מאַל איז עס געווען צוליב אַ ידיעה אין די צייטונגען, אַז די רוסישע מאַכט האָט אויפּגעהאַנגען מאַדאַם אַשס אַ ברודער, יצחק שפּיראַ, פאַר זיין טעטיק אין דער „עס-דעקישער" באַוועגונג (1906); דאָ איז עס געווען צוליב אַ שטיקל נייעס אין דער פּרעסע, אַז די פּאַליציי האָט אַרעסטירט מאַטילדע אַש פאַר סאַציאַליסטישע חטאים, אַדער ווייל זי איז זי שוועסטער פון דעם הינגעריכטעטן יצחק שפּיראַ.

יעדנפאַלס, האָט ר' לייבעלע האַלפּערן, האַלב אין ערנסט און האַלב אין שפּאַט, אונדז שטענדיק געהאַט עפעס-וואָס פאַרצואוואַרפן: „האַ, אייער קווין!"... „האַ, אייער שלום אַש!"... אין זיינע פאַר-ווארפן איז געווען אי דעם טאַטן אַ שטאַך צו טאָן און אי אַנערקענונג פאַר אונדזער העכערקייט פון סתם דאַרפס-מענטשן — שלום אַש איז אונדזערס אַ קווין...

און איינמאַל איז ביי אונדז אין דעם שטילן דאָרף, וואו מ'האַט בלוין געהערט אין די בלויע פאַרטאַגן דאָס שירה-זינגען פון די פייגל; בייטאַג האָט מען געהערט דאָס מעקען פון די בהמות און דאָס קוואַקען פון די הינער, דאָס קרייען פון די הענער, און אין די זילבערדיק-גרינע לבנה-נעכט דאָס שפּילן פון דער נאַכטיגאַל — פּלוצלינג פאַרגעקומען גאַר וואַזשנע נייעס: אין איינער אַ נאַכט פון שיינעם חודש מאי האָבן מיר פון דער שטילקייט אַרויס דערהערט דורכלויפן, ווי שטענדיק אין דער זעלבער צייט, דעם ביינאַכטיקן 11-ער צוג פון וואַרשע מיט אַזאַ רעש, אַז די לאַמפן אויפן סופּיט האָבן זיך אַזש צעטרייסלט און צעברומט. געוויינלעך איז דאָס פאַרביילויפן פון אַ פּאַסאַזשיר-צוג ביי אונדז אין דאָרף געווען אַ גרויסע אַטראַקציע, און דאָס האָט אונדז געמאַכט פילן מער זיימלעך.

ברכה שפירא, מאטילדע אַשס מוטער

מיט אַ צען מינוט שפעטער האָבן מיר פאַרנומען אַ קלאַפּן אין דער טיר. מיין טאַטע האָט זי געעפנט, און אויף דער שוועל איז גע- בליבן שטיין אַ הויכע, שלאַנקע יונגע דאַמע, וואָס האָט מיט זיך מיט- געוואַכט דעם גרויס-שטאַטישן ריז. זי האָט געטראָגן אויפן קאָפּ אַ ברייט-ראַנדיקן שוואַרצן שטרוי-הוט און זי איז געגאַנגען געקליידט אינגאַנצן אין שוואַרץ.

„איך בין באַשע שפּיראַ!“ — האָט זי געזאָגט מיט אַ מאַדנער יידישער אויטשפּראַך און מ'האַט געקאַנט פאַרשטיין, אַז יידיש איז נישט אַזוי היימיש אין איר מויל, און זי האָט זיך צעקושט מיטן טאַטן, מיט דער מאַמען, און איך — אַלס דאָס עלטסטע בחורל, וועלכער איז נאָך נישט געהאַט געשלאָפּן, האָב אויך אַריינגעכאַפט אַ קוש פון דער קוזינע באַשע.

יא, דאָס איז געווען באַשע שפּיראַ, די יינגערע שוועסטער פון מאַטילדען, אַדער ווי מען האָט זי גערופן אין דער משפּחה — מאַטל אַש.

ווי קומט באַשע פּלוצלינג צו אונדז אין דאָרף אַריין, בעת זי איז נאָך קיינמאַל ביי מייען עלטערן נישט געווען צוגאַסט? מיר האָבן געוואוסט וועגן דער עקזיסטענץ פון מאַטלען. די מאַמע פּלעגט מיר שטענדיק דערציילן, ווען עס איז אַרויסגעקומען אַ גערייד וועגן שלום אַשן, אַז מאַטל איז מיידלוייז געווען איין זומער ביי איר מומע חנה, מיין באַבע, און זי האָט מיך, אַלס צוויי-עריק קינד, אַרומגעטראָגן אויף די הענט. מיין פעטער מנחם מענדל שפּיראַ און די מומע ברכה, מאַטילדע אַשט עלטערן, פּלעגן אַפטער צו אונדז קומען אין דאָרף אַריין, מערסטנטיילס זומערצייט, אויף פּרישע לופט. אָבער באַשע איז ביי אונדז קיינמאַל נישט געווען, זי איז צופיל פאַרנומען געווען מיט וועלן מאַכן אין פּוילן אַ רעוואָלוציע און דווקא אַראָפּוואַרפן דעם צאַר ניקאַלאַי פון טראָן...

איך האָב באַשען נייגעריק באַטראַכט. זי האָט אויסגעזען ווי אַ האַלבער מאַנסביל; אַ דאַרער שטעקן, אַ מאַגער לענגלעך פנים און קורץ-געשוירענע האַר, וואָס דאָס איז דאַמאַלס געווען אַן אויסער-געוויינלעכע דערשיינונג. זי איז מיר אָבער זייער שטאַרק געפּעלן גע-וואָרן. אירע בלויע אויגן, ווי צוויי בלויע טייכלעך, האָבן געקוקט מיט זוניקער גוטסקייט, און אַ סימפּאַטישער טרויער האָט פאַרהויכט איר עטוואָס קלייענדיק פנים, וואָס איז שטענדיק געווען ערנסט און פאַר-קלערט.

אין דער זעלבער נאַכט, וואָס איז ביי אונדז אַגב פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ וואַך-נאַכט, וואָרים מיר האָבן זיך ערשט געלייגט שלאָפּן,

מנחם מענדל שפירא, מאטילדע אַשס פאַטער

ווען אַ בלויקייט האָט שוין אַריינגעקוקט דורך אונדזערע פענצטער — זענען מיר געוואָר געוואָרן די סיבה פון באַשעס קומען צו אונדז אין דאָרף אַריין.

איך האָב ממש געשלונגען יעדעס וואָרט, וואָס זי האָט אַרויס-געבראַכט פון מויל, און וואָס מער זי האָט דערציילט, אַלץ בלאַסער זענען געוואָרן מייע טאַטע-מאַמע. די קוזינע באַשע האָט אונדז נעמ-לעך דערציילט נישט מער און נישט ווייניקער, אַז זי געפינט זיך אונטער אַ טויט-אורטייל דורך דער צאַרישער מאַכט, מ'איז זי געקו-מען אַרעסטירן אין אירע עלטערנט הויז און עס איז איר קוים געלונ-גען צו אַנטלויפן.

איר פּאָטער, דער פעטער מענדל, אָדער ווי מ'האַט אים גערופן אין דער משפּחה: „דער לאַנגער מענדל“, ווייל ער איז געווען אַ הויכער, האָט זיך פאַרנומען מיט לערעריי. ער איז אַמאָל געווען אַ פאַרברענטער גערער חסיד, וועלכער פלעגט גיין צופּוס צום רבין, כדי צו האָבן מער מצוה, אָבער שפעטער איז ער געוואָרן אַן אַפיקורס. ער אַליין איז אויך געווען געכאַפט אין דער מעשה און דווקא געוואָלט אַראַפּוואַרפן קייטער ניקאַלאַי פון טראַן און באַפרייען פּוילן פון דער מאַסקאַלישער הערשאַפט. איין זון, דעם עלטסטן, האָט מען אויפגע-האַנגען, און איצט איז מען געקומען נעמען די יינגערע טאַכטער באַשע.

זי האָט אונדז אין דער דאָזיקער וואָך-נאַכט דערציילט מיט אַלע איינצלעייטן, וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן ביי זיי אין הויז, ווען מ'האַט איר ברודער יצחק אומגעבראַכט, און היות עס האָט איר איצט אַליין אויך געדראָט צו גיין אין דעם זעלבן וועג. האָט דער פּאָטער איר געהייסן אַוועקפאַרן צום קוזין הענעך ראָזענבערג קיין מאַטיטש, אין דעם שטילן, ווייט-פאַרלעגענעם דאָרף לעבן לובלין, און זיך אויס-באַהאַלטן — עד יעבור זעם...

וואָס אַן אמת, האָט מיין טאַטע זייער מורא געהאַט זי צו האַלטן ביי זיך אין שטוב, בפרט אַז אין אונדזער הויז האָט געוואוינט אַלס שכן דער באַן-זשאַנדאַרם מאַטויעעוו. כאַטש דער דאָזיקער זשאַנדאַרם פלעגט זיך פאַר מיין טאַטן באַרימען, אַז ער איז דורכגענומען מיט רעוואַלוציאַנערע אידעען, האָט מען אים פונדעסטוועגן נישט געקאַנט אַנפאַרטרויען אַזאַ געפערלעכע געשיכטע, אַז אונדזער קוזינע באַשע באַהאַלט זיך ביי אונדז אויס.

מיין טאַטע האָט דאָך אָבער נישט געקאַנט נעמען אַ מענטש און נפרט אַן אייגענע קוזינע און זי הייסן גיין; איז דער טאַטע, נאָכן איבערשלאָפן זיך, אַוועק אין דער גמינע, עטלעכע וואָרסט פון אונדזער

דאָרף, און ער האָט באַשען איינגעמאַלדן אויף איר פּאַלשן פּאַספּאַרט.
עס איז מיר עד היום פאַרבליבן אין זכרון דער ערשטער נאַמען
אירער: יאָדוויגא... עס האָט געהייסן, אַז מײן פּאַטער האָט זי צו-
גענומען אַלס לערערין צו די קינדער. באַשע האָט טאַקע מיך און די
איבעריקע קינדער געלערנט רוסיש און פּויליש. זי איז געווען מײן
ערשטע לערערין פאַר לימודי-חול.

(מיט עטלעכע און צוואַנציק יאָר שפּעטער בין איך ערשט געוואָר
געוואָרן, אַז באַשע האָט אונדז דאַמאַלס נישט דערציילט דעם ריכטיקן
אמת, און זי האָט עס מסתמא אויך נישט געברויכט צו דערציילן, ווייל
זויער וואָלט עס דען געקאַנט באַגרייפן!... וואָרים ווי שלום אַש האָט
מיר מיט יאָרן שפּעטער פּערזענלעך דערציילט און וועגן דעם אויך
אַנגעשריבן אַן אַרטיקל אין וואַרשעווער ״היינט״ — נומ. 229, אין יאָר
1926 — איז באַשע דאַמאַלס נישט אַנטלאָפּן פּון וואַרשע פאַר דער
צאַרשער מאַכט, נאָר אַנטלאָפּן איז זי גאָר פּון קראַקע און נישט פאַר
קײן אַנדערן, ווי פאַר איר פאַרטיי-חבר פעליקס דזשערזשינסקי, דעם
שפּעטערדיקן שעף פּון דער שרעקלעכער ״טשעקא״. פעליקס דזשער-
זשינסקי, וועלכער איז געווען אַן ״עס-דעק״ — ס. ד. ק. פ. ל., די ראשי
תבות פּון ״סאַציאַליסטישנאַ דעמאָקראַציע קרולעסטווא פּאַלסקיעגאַ
אי ליטווי״, אַדער אויף יידיש: סאַציאַל-דעמאָקראַטיע פּון קעניגרייך
פּוילן און ליטע — האָט נעמלעך געוואָרפּן אַ חשד אויף באַשע, אַז
זי איז אַ פּראָוואַקאַטאָרין... ער האָט זי אַנטרעפּנדיק אין קראַקע
אויף דער גאַס, געראַטן איר, אַלס ״גוטער פּריינט״, אַז זי זאָל באַגײן
זעלבסטמאָרד און אַפּילו פאַר דעם צוועק — איר לייכטער צו מאַכן...
— געגעבן אַ רעוואָלווער. היות אָבער זי האָט זיך געפּילט אומשולדיק
און זי האָט נאָך נישט געוואָלט שטאַרבן — זי לעבט טאַקע עד היום
אין סאַוועט-רוסלאַנד — און מורא האַבנדיק פאַר דעם שוין דאַמאַלס-
דיקן מטורף פעליקס דזשערזשינסקי, איז זי אַנטלאָפּן באַדי צוריק
קײן פּוילן, וואו עס האָט איר טאַקע אויף אַן אמת געדראַט טויט-
שטראַף. אַט דאַמאַלס איז עס באַשע אַנגעקומען צו מײנע עלטערן אין
דעם שטילן דאָרף מאַטיטש, אַ באַן-סטאַנציע לעבן לובלין).

מיר, די קינדער, האָבן מיט באַשען געהאַט אַ געוואַלטיקע שמחה.
זי איז געווען זייער אַ גוטע און זי האָט ליב געהאַט קינדער, פּלעגט
זי מיט אונדז אָפט גײן שפּאַצירן אין די וועלדער, געטראָגן מײן
יינגסט ברודערל אויף די פּלייצעס. ערב שבועות איז זי מיט אונדז
געגאַנגען צום טײכל אַנקלויבן קוויטשערס און גרינס און דערנאָך
האַט זי געהאַלפּן אויסצירן די ווענט פּון אונדזערע שטובן לכבוד
יום טוב.

איך האָב געהאַט אַ באַזונדערן אינטערעס צו איר, עס האָט גערעדט צו מיין פאַנטאַזיע איר העלדישקייט. צו אונדז פלעגט אָפּט קומען צוגאַסט און אַרימער קרוב, מאָטל ראָזענבערג, אָדער „מאָטל יאָדעמאָווער“, וועלכער איז געווען אַ פרומער ייד, אָבער דאָך האָט ער געהאַלטן מיט די „ציציליסטן“. מאָטל ראָזענבערג פלעגט אונדז שטענדיק מיט גרויס הנאה דערציילן מעשיות, ווי אַזוי באַשע דער מומע ברכהס האָט אין 1905-1906, בעת די רעוואָלוציע-טעג אין וואַרשע, פונאַנדער-געטראָגן אונטער איר שוואַרצער פעלעריגע געווער צו די פאַרשידענע סטראַטעגישע פּונקטן, איינשטעלנדיק דערביי איר לעבן, דער פרומער מאָטל האָט פון באַשען גאָר אָנגעקוואַלן. און אָט די דאָזיקע לעגענדאַרע באַשע האָט זיך איצטער געפונען ביי אונדז אין הויז!...

אין שטוב פלעגט מען זיך שושקען וועגן איר. מען האָט געזאָגט, אַז די שוואַרצע קליידער טראָגט זי אַלס טרויער-צייכן נאָך איר אומ-געקומענעם ברודער, יצחק. איך האָב אויך געהערט, ווי מיין מאַמע דערציילט בטויד דעם טאַטן, אַז באַשע שליסט זיך שטענדיק אָפּ אין איר צימער, וואו זי וואַשט זיך יעדן טאָג דאָס גאַנצע לייב, פון קאָפּ ביז די פיס, אין אַ שיסל קאַלטן וואַסער. דאָס שליסט זי זיך אָפּ דער-פאַר, ווייל זי האָט אַן אויסגעברענטן שטעמפל פון דער תפיסה אויף איר פלייצע. דאָס האָט מען איר דעם דאָזיקן קען-צייכן געמאַכט, ווען זי איז דאָרט געזעסן...

די אַלע מעשיות האָבן זי אין מיינע אויגן געמאַכט נאָך מער אינטערעסאַנט און איך האָב געהאַט פאַר איר גרויס יראת-הכבוד און אין האָב ממש געקלעבט צו איר.

די שכנים אונדזערע, די האַלפערנס, האָבן געשעפט נחת פון באַשען. אונדזער פרעסטיזש האָט געהאַלטן אין איין וואַקסן אין זייערע אויגן: האָבן מיר דאָך אויך אין אונדזער משפּחה אַ מענטש, וואָס רעדט נאָר פּויליש. ר' לייבעלעס שנור, וועלכע האָט ליב געהאַט אַריינצואוואַרפן אַ פראַנצויזיש וואָרט אין אירע געשפרעכן, האָט זיך גאָר שטאַרק געזוברט מיט באַשען, ווען נאָר זי איז אַרויסגעקומען צום שווער אויף שבת. און זי האָט די קווינע אונדזערע כמעט איב-גאַנצן צוגענומען, און איך בין געווען שטאַרק אייפערזיכטיק אויף איר...

אָבער גאָר אַ געוואַלטיקן איינדרוק האָט געמאַכט אויף מיר מיין קווינע באַשע מיט דעם פאַקט, וואָס כאַטש זי איז מיינע אַ קווינע, איז זי אויך גלייכצייטיק אַ שוועגערין פון שלום אַשן, וועלכער איז שוין דאָמאָלט געווען באַרימט צוליב זיין „שטעטל“, וואָס איך האָב

געהאט געלייענט אין פעטערבורגער „פריינד“ אין פארזעצונגען און צוליב דער אויפפירונג פון זיין „גאָט פון נקמה“ אויף די וועלט-בינעס.

באַזונדערס האָט זי מיך מיטגעריסן, ווען זי האָט דעם ערשטן פרייטיק-צונאַכטס (וואָס איז מיר גוט געבליבן אין זכרון, ווייל יענעם טאָג איז אין „פריינד“ געווען אָפגעדרוקט די ידיעה, אַז מען האָט אַרעסטירט דעם פּאָליציי-דירעקטאָר לאָפּוכין פאַר אַרױסגעבן בורצעוון סודות וועגן אזעוון). צווישן די געפילטע פיש און דער געשמאַקער יויך מיט לאָקשן, דערציילט וועגן „שלומען“ — מיר האָט זייער גע-שמייכלט, וואָס ביי אונדזער טיש זיצט אַ פּערזאָן, וואָס רופט אַזוי אינטיים אָן דעם באַרימטן שריפטשטעלער — ווי אַזוי ער שרייבט זיינע דערציילונגען, זיינע דראַמען, ווי אַזוי ער פירט זיך אויף אין פּריוואַטן לעבן; וואָס פאַר אַ ווילדער יונג ער איז, וואָס פאַר אַ מאַדנע איינפאַלן ער האָט!... דער עיקר האָט מיך פאַראינטערעסירט איר דערציילן, אַז שלום אַש האַלט ביי זיך עפעס אַ בחורל, אָן אַזוי גע-רופענעם סעקועטאַר, וועלכער שרייבט איבער זיינע מאַנסקריפטן און פאַרויכט די גרייזן, וואָס דער שרייבער מאַכט אין זיין צעטראַגענער געאילעניש...

איך האָב דאַמאַלס אין יענעם פרייטיק-צונאַכטס, אַ צעהיצטער פון דער פּאַנטאַזיע מיינער, געחלומט אַמאַל צו ווערן דער סעקרעטאַר פון שלום אַשן. וואָרים איך האָב אין מיין גאַר פרייען עלטער פשוט פאַרגעטערט שרייבערס, איך האָב זייער פרי — אַדאַנק מיין טאַטן — אָנגעהויבן צו לייענען ביכלעך און איך האָב דאַמאַלס געקוקט אויף שרייבערס ווי אויף עפעס איבערמענטשן.

מיין חלום איז מקוים געוואָרן פונקט מיט צוואַנציק יאָר שפע-טער.

דער ערשטער קאנטאקט

ערשט אין אַ פרעכטיקער בלוי־אויסגעשטערנטער זומער-נאַכט פון 1926 — עס איז גראָד געווען די נאַכט פון תשעה באב — און איך האָב זיך דאַמאַלס געפונען אין אַ פאַרוואַרפן ווייס־רוסישן דאָרף לעבן דראַהיטשין־פּאַליעסקי, איז געקומען מיין ערשטער בריוו־לעכער קאָנטאַקט מיט שלום אַשן. איך האָב פּלוצלינג דערהאַלטן פון אים אַ בריוו.

עס איז געווען אַזוי: איך האָב אין 1924 אָנגעהויבן איבערזעצן אויף יידיש דאָס באַרימטע נאַבעל־פרעמירטע ווערק „פּויערן“ פון פּוֹי־לישן שריפטשטעלער סטאַניסלאָו וולאַדיסלאָו ריימאַנט, און די ערשטע צוויי בענדער — האַרבסט און ווינטער — זענען שוין געהאַט דערשי־נען אין פאַרלאַג „אַריענט“ אין וואַרשע.

ווען איך בין צו יענער צייט געווען אין לאַדזש צוגאַסט ביי מיין פעטער־מנחם מענדל שפּיראַ, שלום אַשס שווער, האָב איך אים מיטגעבראַכט אַ מתנה די דאָזיקע צוויי בענדער. איבערלייענענדיק זיי, האָט ער מיר מיט אַ צייט שפעטער צוגעשריבן אַ בריוו און שטאַרק געלויבט די איבערזעצונג. דערביי האָט ער מיר געלאָזט וויסן, אַז ער האָט די צוויי בענדער פון „פּויערן“ איבערגעשיקט צו שלום אַשן קיין בעלוויו, אַ שטעטלע לעבן פאַריוו.

דאָס איז געווען אַרום סוף 1925 אָדער אָנהויב 1926. און אַט דער בריוו פון שלום אַשן, וואָס איך האָב דערהאַלטן אין דעם ווייס־רוסישן פאַרוואַרפענעם דאָרף, וואו איך האָב געאַרבעט אויף דער

איבערזעצונג פון די איבעריקע צוויי בענדער — פרילינג און זומער — איז געווען טאקע אין שייכות מיט די איבערגעלייענטע צוויי ביכער. אַט איז דער אינהאַלט פון שלום אַשס בריוו:

„זייער גענערטער קאַלעגט שלמה ראָזענבערג,

איך גראַטוליר אייך פאַר דער געוויסנהאַפּטער און שאַפּנ־דיקער אַרבעט, כאַטש אין אַנפאַנג פון ערשטן בוך האַט איר זיך גענומען אַ ביסל צופיל פרייהייט מיטן לשון, דאָך שמעקט פון אייער איבערזעצונג מיט ייִדן־פּייער, סעדהער, מאַרק־ייִדן, איר האַט אַזוי מייסטערהאַפט איבערגעגעבן דאָס אמתע לשון פון אונדזערע וואַכעדיקע מענטשן, אַז אין האַב דאָס געפיל, אַז די פּויערן זענען ייִדישע דאַרפ־מענטשן, נאָר אונטערגעשמדט אַ ביסל. שרייבט מיר, אויב איר אַרבעט אויף די ווייטערדיקע טיילן. אפּשר וועל איך זיך אַרויסזאָגן אין דער עפנטלעכקייט וועגן אייער גוטער אַרבעט.

מיט גרוס און דאַנק,

אייער שלום אַשס.

די זעלבע נאָכט בין איך געווען דער „העלד פון אונדזער צייט“... די נאָכט פון תּשעה באב איז ביי מיר דאַמאַלס געהאַט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין שמחת־תּורה. צוזאַמען מיט מיר האַט אין דעם דאָרף דענסטמאַל געוויילט דער שריפטשטעלער און מיין נאָענטסטער חבר שלמה שיינבערג. ער איז געווען איבערגליקלעך פון מיין דערפאַלג. מען האַט געפּיערט מיין גרויסע דערגרייכונג — איין קלייניקייט: אַזאַ לויב־בריוו פון שלום אַשס, דעם גרעסטן שריפטשטעלער פון אונדזער דור! די פּיערונג איז באַשטאַנען פון אַרומשפּאַצירן מיט אַ האַפּטע שיינע יונגע מיידלעך אין דער דאָזיקער פּרעכטיקער תּשעה־באבדיקער לבנה־נאָכט, וואו דאָס קוואַקען פון די זשאַבעס אין נאָענטן פאַר־שימלטן טיכל האַט זיך אויסגעמישט מיט די וואונדערלעכע כאַר־גע־זאַנגען פון זיי ווייסרוסישע שקצים און שיקסעס איבער דער לאַנגער דאַרפ־גאַס.

מיר האָבן אויך געהאַט אונדזערע אייגענע שיינע ייִדישע מיידלעך, גימנאַזיסטקעס און סטודענטקעס, וועלכע זענען אויף זומער אַרויס־געקומען פאַרברענגען זייער וואַקאַציע אין דעם שמעקעדיקן וואַלד, וואָס האַט געהערט צו שלמה שיינבערגס שווער; און אין די אויגן פון די דאָזיקע מיידלעך בין איך אין דער פּאַעטישער בלויזער זומערדיקער נאָכט שטאַרק אויסגעוואַקסן. שלום אַש רופּט אַן מיין איבערזעצונג

„מייסטערהאפט“ ער טיטולירט מיך „קאלעגע“ — וואָס פאַר אַ פרייַד, וואָס פאַר אַ דערפאַלג! ...

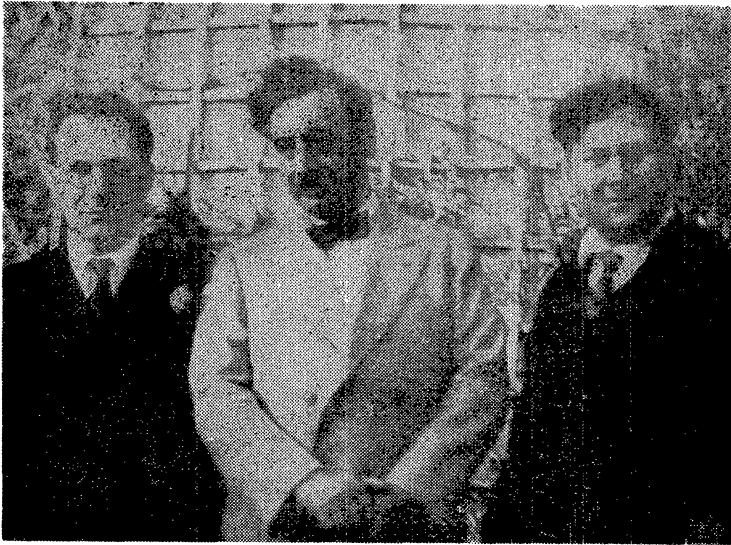
איך האָב אױנטערן איינפלוס פון שלום אָשם בריוו זיך אַ נעם געטאָן אייפריק צו דער אַרבעט, און אין דעם זעלבן זומער פאַרענדיקט די איבערזעצונג פון די איבעריקע צוויי בענדער „פויערן“.

ווען איך בין אויף ראש השנה אַהיימגעקומען פון דעם ווייס־רוסישן דאָרף צוריק אין דעם מאַלערישן שטעטל פילעוו, ביי דער ווייסל, וואו איך האָב דאַמאַלס געוואוינט ביי מיין חבר שלמה שיינבערג, האָט מיך ווידער דערוואָרט אַן אַנגענעמער טורפריז פון שלום אָשן.

גייענדיק צופיס, אַן ערך דריי קילאָמעטער, פון דער באַן־סטאַנציע אין שטעטל אַרײַן, איז מיר געקומען אַקעגנצולויפן אַ צעפלאַמטער בחור, מיינס שוין אַ דערוואָרבענער חסיד, און ער האַלט אין דער האַנט אַ צייטונג, מיט וועלכער ער פאַכעט צו מיר פונדערווייטנס ווי מיט אַ פאַן. מיט אַ פאַרשטיקט קול פון אויפגערעגטער איבעראַשונג לאָזט ער מיר וויסן, אַז עס איז אַפגעדרוקט אַן אינטערוויו אין „היינט“ מיט שלום אָשן, און אַש דערמאָנט מיך מיט גרויס ענטוואַזום אין צוזאַמענהאַנג מיט מיין איבערזעצונג פון „פויערן“. איבערגעבנדיק מיר די דאָזיקע פריידיקע ידיעה, דערלאַנגט מיר דער בחור דעם „היינט“.

דאָס איז געווען דער נומער 233, פון 14־טן סעפטעמבער, 1926. ווי איך בין שפעטער מיט עטלעכע וואָכן געוואָר געוואָרן, האָט דעם אינטערוויו מיט שלום אָשן געמאַכט דער באַקאַנטער שריפט־שטעלער און פובליציסט י. מ. ניימאַן, און אַט איז דער פאַסאַוש, וואו עס רעדט זיך וועגן מיין איבערזעצונג:

„... נאָר אינמיטן געשפרעך — צווישן טאַמאַס מאַן און ריינהאַרדט — צעקאַכט זיך אַש וועגן אַ יידישן יונגמאַן פון פּוילן, וואָס האָט געטאָן אַ ריזן־אַרבעט. שלום אָש האָט איבער־געליענט ריימאַנטס „כלאַפּי“ (פויערן) אין דער נאָר־וואָס דער־שינענער יידישער איבערזעצונג. אַש קאָן זיך גאַרנישט אַפּלויבן פון דעם איבערזעצער. ער געפינט, אַז דאָס איז אַ קוואַל פון ווערטער, וואָס זענען שוין פון לאַנג פאַרגעסן געוואָרן און איצט ווערן זיי אויפבאַוואָרט. ער בינדט־אײַן, זאַגט ער, דאָס בוך און שטעלט עס אַוועק אין דער ביכער־שאַנק. מען זעט, אַז דער יונגערמאַן האָט יאָרן־לאַנג זיך געמייט און געטאָן אַ גרויסע זאַך. אַש קלויבט זיך צו שרייבן וועגן דעם. מיט אײַן וואָרט: פון טאַמאַס מאַן — ביז אַ יידישן יונגמאַן, וואָס האָט גוט איבער־געזעצט אַ פּויליש ווערק“...

שמעון האַראַנטשיק, שלום אַש און מאיר מענדעלסאָן

מיט אַ פּאַר טעג שפּעטער האָב איך ווידער דערהאַלטן אַ קורץ בריוול פון שלום אַשן, אין וועלכן ער פאַרזיכערט מיר, אַז ער וועט וועגן מיר שרייבן און לאָזן וויסן דער גאַנצער יידישער וועלט וועגן מיין גרויסן אויפטו. אין דעם בריוול האָט ער מיך ווידער טיטולירט „קאַלעגע“ און „חבר“, אַזוי אַז מינע פריינט האָבן אין שפּאַס מיך אַנגעהויבן רופן: „שלום אַשס קאַלעגע“... און דאָס האָט מיר, פאַר-שטייט זיך, זייער שטאַרק געשמייכלט.

אין ווינטער פון זעלבן יאָר אַדעווי אָנהויב 1927 האָט זיך געמאַכט, אַז איך האָב געדאַרפט זיין אין וואַרשע. אין ליטעראַטור-פאַראיין אויף טלאַמאַצקע 13 האָב איך באַגעגנט מיין פריינט, דעם שריפטשטעלער שמעון האַראַנטשיק, גיט ער צו מיר אַ זאַג: „דו וויסט, שלמה, שלום אַש איז דאָך דאָ אין וואַרשע!“...

און אַזוי ווי ער איז געווען זייער אַ שעמעוודיקער און אַ נישט דרייסטער, האָט ער מיר פאַרגעשלאָגן, אַז מיר ביידע זאָלן גיין צו-זאַמען צו אַשן אין האַטעל אַריין און זען זיך מיט אים. אין יענער צייט האָט שלום אַש געהאַט מיט לויב זיך אָפּגערופן וועגן האַראַנטשיקס אַ בוך, איז דעריבער געווען זיין פּראָפּאָזיציע: „אַזוי ווי אַש האָט געלויבט דיך און מיך, וואָלט נישט געווען קיין עוולה, אַז מיר זאָלן צוזאַמען צוגיין צו אים“...

שלום אש האט דאמאלס געוואוינט אין דעם רייכן האטעל „בריסטאל“, אויף דער קראקעווער פארשטאט (קראקאווסקיע פושעדמיעשטשע). עס איז געווען בין-השמעות, אינדרויסן האט געשנייט, און מיר האבן זיך ביידע געקליבן צו דער דרייטער אונטערנעמונג. איך רוף-אן די דאזיקע אונטערנעמונג „דרייטער דערפאר, ווייל קאלעגן אין ליטעראטור-פאראיין האבן אונדז אָפּגעריעדט דערפון. זיי האבן אונדז געוואַרנט, אַז שלום אַש איז אַ בייזער ייד און מיר וועלן קריגן פון אים אַ שלעכטן אָפּשניט. בעסער וואָלט געווען, ווען „איר בלייבט זיצן דאָ און נישט דאַרפן אויסשטיין די באַליידיקונג“...

מיך האט אבער זייער געלאקט צו זען שלום אשן. ער איז געווען מיין ליבלינג-שרייבער פון קינדווייז-אויף. ווען איך האב געלייענט זיין „שטעטל“ אין פאָרעצונגען אין פעטערבורגער „פריינד“, בין איך געווען אַ יינגל פון אַכט יאָר. אַ חוץ דעם האב איך דאָך געוואוסט, אַז איך קער זיך עפעס אָן מיט אים: זיין ווייב, מאַטילדע אַש, האָט דאָך מיך אַרומגעטראָגן אויף דער האַנט, ווען איך בין אַלט געווען צוויי יאָר... ואחרון-אחרון חביב — ער האָט דאָך מיך געלויבט, אַנגערופן מיך „מייסטער“ און „קאלעגע“... פאַרוואָס טאַקע נישט צו-גיין זען זיך מיט אַ קאַלעגע?...

מיר זענען געגאַנגען. מיט קלאַפּעדיקע הערצער און ציטערנדיק אויף אונדזערע לייבער, זייענדיק אונטערן סטראַשוואַק פון די קאַ-לעגן, אַז אַש איז נישט קיין גאָר אַנגענעמער ייד און נישט קיין לייכ-טער פאַרשוין, זענען מיר אַריינגעקומען אין דעם פאַרזאַל פונעם גרויסאַרטיקן האַטעל. די עלעקטרישע לאַמפּן האַבן אונדז צופיל גע-לויכטן אין די אויגן אַריין, מיר זענען ממש פאַרבליענדט געוואָרן פון דער עלעגאַנץ און רייכקייט. איך בין געוואָרן דער ראש-המדברים, וואָרים גאַנץ פשוט: האַראַנטשיק האָט זיך כסדר באַהאַלטן הינטער מיניע פלייצעט. איך האָב אַ פרעג געטאַן ביי איינעם פון די פיל-צאַליקע באַמונדירטע לאַקאיען, אין וועלכן ציימער עס וואוינט שלום אַש. ער האָט אַנגערופן דעם נומער פון דער טיר און אויף וועלכן שטאַק זיין ציימער געפינט זיך.

ווי דרייטט איך בין נישט געווען צוליב מיין נאַענטער שייכות מיט אַשן, האָב איך דאָך מיט ציטערניש אַ לייכטן קלאַפּ געטאַן אין דער טיר. ער האָט אַודאי נישט דערהערט. איך האָב געטאַן אַ העכערן קלאַפּ. עס האָט זיך דערהערט אַ שאַרן פון טריט און עפעס אַ קרעכצל. די טיר האָט זיך אָן עפּן-געטאַן. אויף דער שוועל איז געשטאַנען אַט טאַקע דער זעלבער שלום אַש, וועמען איך האָב געקענט פון די ביל-דער אין די צייטונגען, אין די יידישע כרעסטמאַטעס; און איך

האָב דאָך אַליין, אַלס לערער אין אַ דאָרף, געלערנט אַנומלט מיט די קינדער יידישע ליטעראַטור און געלייענט מיט זיי שלום אַשן.

אַט דאָס איז ער! ...

דער קאָפּ האָט זיך מיר פאַרדרייט און דאָס לשון איז ביי מיר אַפּגענומען געוואָרן, און שלום אַש האָט אונדז ביידע אויפגענומען בזה הלשון:

— ווער זענט איר, וואָס ווילט איר, נאָך וואָס זענט איר גע-
קומען? ...

אַט די דאָזיקע דריי קשיות האָט ער אַרויסגעזאָגט בנשימה אחת מיט אַ ים פון „רישן“, וואָס האָבן אַ בויער געטאָן אין אויער. האַראַנ-טשיק האָט זיך כמעט גאַרנישט אַרויסגעזען פון הינטער מיינע פליי-צעס, כאַטש ער איז געווען העכער פון מיר. איך האָב מיט אַ פאַר-שטיקטער שטים אַ זאָג געטאָן:

— איך בין ראָזענבערג, דער איבערזעצער פון „כלאָפי“ ...

— און איך בין שמעון האַראַנטשיק, וועמען איר האָט אַנומלט געלויבט ... — האָט זיך דערהערט זיין שטים, ווי זי וואָלט געקומען פון אַ ווייטער וועלט ...

אַש איז געוואָרן ווייך:

— קומטס אַראָן! ...

איך האָב דער ערשטער אַריבערגעטרעטן די שוועל און הינטער מיך האַראַנטשיק. איך האָב זיך אַנגענומען מיט מוט און ווייטער גערעדט:

— איך בין גראַד דאָ אין וואַרשע; געהערט, אַז איר זענט דאָ ...

האָב איך ... האָב איך געוואָלט זיך מיט אייך באַקענען ...

— נישט איצט ... איך בין זייער קראַנק ... איך וויל אייך

זען ... — האָט אַש אַרויסגעזאָגט די ווערטער מיט אַ האַלב-ווייניגענדיקער און צעפיעשטשעטער שטים, דערביי איז ער צוגעגאַנגען צום נאַכט-טישל און גענומען דעם טערמאַמעטער און געוויזן מיר:

— נאַט, זעט: איך האָב היץ! ...

איך האָב געוואָרפן אַ בליק אויפן טערמאַמעטער און געזען, אַז דער פיבער איז מיט אַ קנאַפן האַלבן פונקט העכער ווי נאַרמאַל, וואָס דאָס קאָן זיך טרעפן ביי יעדן געזונטן מענטש ... ער איז געשטאַנען פאַר אונדז אין אַ באַרדאָ-געבלימלטן שלאַפראַק, אין צימער האָט גע-שמעקט פון דעם נאַר-וואָס אויסגערויכערטן ציגאַר. ער האָט געקוקט אויף מיר מיט אַ בליק, וואָס האָט ממש געבעטן רחמנות. ער האָט איבערגעזחרט זיין פריערדיקע פראַזע, וואָס האָט פאַר מיין יידיש אויער געקלונגען פרעמדלעך: „איך וויל אייך זען“ ...

מיר האבן זיך ביידע אָפּגעזעגנט און איך האָב ביי זיך באַשלאָסן, אַז איך וועל אים מער נישט גיין זען... ניין, קיין בייזער ייד איז ער אפּשר נישט — האָב איך ביי זיך באַשלאָסן, נאָר ער איז זייער צעפּיעש־טשעט און האָט זיך שטאַרק ליב... איך מוז אָבער דערביי באַמערקן, אַז מיין פּאַרערונג צו אַשן איז אין דעם מאַמענט נישט פּאַרמינערט געוואָרן אויף קיין האָר. איך בין ווייטער געווען פּאַרליבט אין אים ווי אין אַ גרויסן שרייבער, און עס האָט אויף מיר געמאַכט אַ טיפּן איינדרוק זיין אויסערלעכער אויסזען און פּערווענלעכקייט.

שלום אַש איז דאָמאָלס אַלט געווען זיבן-און-פּערציק יאָר. ער האָט געטראָגן קורצע באַקנבערדלעך און זיי זענען געווען קויל־שוואַרץ. ער האָט געקוקט מיט אַ פּאַרזלומטן בליק, אָבער גלייכצייטיק דורכ־דרינגלעך און עס האָט זיך מיר געדאַכט, אַז ער זעט מיך דורך און דורך.

מיר האָבן זיך אָפּגעזעגנט, צוזאַגנדיק אים צו קומען זען אַן אַנדערש מאָל. מיר האָבן זיך שטאַרק געאַיילט, ווייל אין ליטעראַטור־פּאַראַיין האָט געזאָלט דעם זעלבן אַוונט פּאַרקומען אַן אויפנאַמע לכּבּוד זלמן רייזען, וועלכער האָט זיך נאָר-וואָס געהאַט אומגעקערט פּון אַ רייזע איבער סאָוועט־רוסלאַנד און ער האָט געדאַרפט אָפּגעבן אַ באַריכט. נאָכדעם ווי דער באַריכט איז אָפּגעגעבן געוואָרן און דער פּול־געפּאַקטער זאָל האָט זיך אָנגעהויבן אָפּליידיקן, דער עולם איז זיך פּונאַנדערגעגאַנגען און עס זענען איבערגעבליבן בלויז שרייבער, האָט זלמן רייזען און נאָך עמיצער פּון די שרייבער צוזאַמען מיט מיר זיך אַוועקגעזעצט ביי אַ באַזונדער טישל, און רייזען האָט מיט מיר גערעדט וועגן אַשס אָפרוף אויף מיין איבערזעצונג פּון „פּויערן“. מיטאַמאָל עפּנט זיך די טיר פּון דער קאַנצעלאַריע, וואו דאָרט פּלעגט זיצן דער פּאַראַיינס־סעקרעטאַר מלך ראָוויטש און דערליידיקן זיינע ענינים, און עס רוקט זיך פּון דאָרט אַרזיס שלום אַש.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער איז אויך געקומען צו זלמן רייזענס רעפּעראַט, אָבער כּדי אויסצומידן אַוואַציעס און נישט צו שטערן דעם אַוונט, האָט ער זיך געהאַלטן אין הינטערגרונט אין דער קאַנצעלאַריע, וואו די טיר איז געווען אָפּגעלעגט אַ ביסל, אויף צו קאַנען הערן דעם רעפּעראַט.

שלום אַש איז גלייך צוגעגאַנגען צום טישל, וואו מיר זענען גע־זעסן, און ווי קיינמאַל גאַרנישט, גלייך ער וואָלט קיינמאַל נישט „קראַנק“ געווען, נישט געהאַט קיין היץ און ווי ער וואָלט מיר נישט פּריער, מיט פּיר שעה צוריק, געזאַגט, אַז ער קאָן מיך איצטער נישט אויפּנעמען, נאָר „ער וויל מיך זען“...

ער איז צוגעקומען, באַגריסט זיך מיט זלמן ריזען, מיט מיר און דערביי מיך אַ נעם געטאָן אונטערן אַרעם און אַנגעהויבן מיט מיר צו שפּרייזן היין און צודיק איבערן ריזיקן זאָל פון ליטעראַטן-פּאַרייך און אַריינגערעדט אין מיר :

— איך וועל אייך באַררימט מאַכן איבער דער וועלט ... איר האָט אַפּגעטאָן אַ גרויסע אַרבעט, איך וועל שרראַבן וועגן אייך ... אַלע דאַרפן עס וויסן ...

איך האָב מיך געפילט שטאַרק זשענירט, ווייל אַלעמענס בליקן זענען געפאַלן אויף דעם שפּרייזנדיקן פּאַר, און איך האָב געהערט, ווי עס פּאַלן פּראָגן פון אַלע זייטן וועגן מיר : „ווער איז דער יונגערמאַן, מיט וועמען אַש שפּאַצירט אַזוי אינטים אונטערן אַרעם ?“ די זעלבע פּראָגע האָב איך געהערט פּרעגן דורך ד״ר שיפּער, און איך האָב גע-הערט די ענטפּערס : „דאָס איז דער איבערוועצער פון „פּויערן“ ...

וואַרים איך בין נאָך דאַמאָלס נישט געווען קיין וואַרשעווער תּושב און מ'האַט מיך אויפן פנים נישט געקענט. איך האָב געוואוינט אין דער פּראָווינץ, אין פּילעוו ביי דער ווייסל.

הכלל, מיין שפּאַצירן מיט אַשן אַזוי אינטים איז געווען די סענ-סאַציע פון אַוונט. איך האָב געפילט ממש, אַז אַש טוט דאָס מיט אויסרעכענונג : ער וויל מיר געבן אַ קאַמפּענסאַציע פאַר זיין פּריער-דיקער נישט צו וואַרימער אויפנאַמע אין האַטעל ... ער האָט געוואוסט, אַז דערמיט, וואָס ער פירט מיך אונטערן אַרעם איבערן גרויסן זאָל פון ליטעראַטן-פּאַראַייך, גיט ער מיר צו פּרעסטיזש און גלייכצייטיק קוראַזש. אַבער איך האָב מיך געפילט זשענירט און זיך געשעמט, וואָס אַלע קוקן אַזוי אויף מיר.

ווי איך האָב מיך מיט יאָרן שפּעטער איבערצייגט, האָט אַש אַזאַ טבע, אַז אויב ער האַנדלט קעגן עמיצן נישט אַזוי פּיך, וויל ער אים איבערבעטן און עס אַרט אים גאָר שטאַרק זיין פּריערדיקע נישט גוטע טאַט. דאַמאָלס אַבער, אין ליטעראַטן-פּאַרייך, האָב איך נאָך אַשן נישט געקענט און עס האָט מיך זיין האַלטונג אינטריגירט און געשמייכלט.

מײַן אָנהױב בײַ אַשן

קאָנאַפֿע דריי יאָר זענען פאַרביי, ביז איך האָב מיך ווידעראַמאַל באַגעגנט מיט שלום אַשן. דאָס איז געווען אין זומער, 1929, ווען עס איז אין וואַרשע פאַרגעקומען דער פּען-קאָנגרעס. דער יידישער פּען-קלוב האָט געהאַט באַשלאָסן איינצואַרדנען לכבוד דעם פּען-קאָנגרעס אַן אויסשטעלונג פון יידישע ביכער און פרעסע, וואָס איז פאַרגעקומען אין יידישן אַקאַדעמישן הויז אין פראגע. עטלעכע יידישע שרייבער זענען אָנגאַזשירט געוואָרן צוצוהעלפן ביי דער איינאַרדנונג פון דער אויסשטעלונג, צווישן די דאָזיקע אָנגאַזשירטע שרייבער בין איך אויך געווען.

אין איין שיינעם פרימאַרגן, ווען איך בין אַרויפגעקומען אין ליטעראַטן-פאַראיין אויף טלאָמאַצקע 13, בין איך געוואָר געוואָרן, אַן שלום אַש מיט זיין פרוי, מאַטילדע אַש, זענען שוין אָנגעקומען קיין וואַרשע און מען דערוואַרט זיי דאָ באַלד. איך בין געווען זייער ניי-געריק צו טרעפן זיי. איך האָב מיך קודם כל געוואַלט באַקענען מיט מיין קחינע, וועלכע האָט מיך אַלס צוויי-יעריק קינד געטראָגן אויף די הענט, און עס האָט מיר געשמייכלט, וואָס דערמיט בין איך אַ ביסל מער דערנענטערט געוואָרן צו אַשן.

און אַט קומען זיי אַן. אין דעם גרויסן זאָל הערשט אַ שטיקל גערודער: אַש איז דאָ! וואַרים זיי מ'האַט נישט אין די שרייבערישע קרייזן הינטער אַשס אויגן אויסגערעדט אויף אים כל דבר אַסור, אַז — ער האַלט זיך גרויס, אַז ער איז נישט קיין אָנגענעמער מענטש, ער

לאַזט צו זיך נישט צו — האָט זיך דערשיינען אין ליטעראַטור-פּאַראַיין פּונדעסטוועגן אַרויסגערוּפּן גרויס אויפּזען. סוף כל סוף, האָט יעדער פּון די לשון-הרע ריידער געטראַכט ביי זיך: עס איז דאָך פּאַרט שלום אַש!

איך בין זיי אַקעגנגעאַנגען אין דעם לאַנגן פּאָדערצימער, וואו עס האָט זיך געפּונען דער בופּעט, און איך האָב תּיכּף דערזען די אימפּאַזאַנטע פיגור פּון שלום אַשן, לעבן אים אַ הויכע עלעגאַנטע דאַמע מיטן אויסזען פּון אַ גרעפּין. עס האָט מיר אַ טיאַכקע געטאַן אין האַרץ. זי זעט דאָך אויס פּונקט ווי מיין מומע ברכה, איר מוטער! ... עס האָט מיר אַ וואַרים געטאַן אין דער גשמה, וואָס די דאָזיקע עלע-גאַנטע גראַנד-דאַמע און פּרוי פּון גרעסטן יידישן שריפטשטעלער איז מיין קרובה, מיין טאַטנס ערשטע קווינע.

איך האָב מיך דערנענטערט צו שלום אַשן, אים אַפּגעשטעקט „שלום“ און ער האָט מיך גלייך דערקענט, כאַטש לצים אין ליטעראַטור-פּאַראַיין פּלעגן וועגן אים זאָגן, אַז ער „דערקענט“ נישט קיין מענטשן. ער האָט מיך זייער וואַרים אויפּגענומען און זיך אַנגערופן צו זיין פּרוי:

— דאָס איז דיין קווינ ראָזענבעריג! ...

די מאַדאַם אַש אַדער ווי איך וועל זי ווייטער רופּן אויפּן מער היימישן נאָמען, ווי איך רוף זי איצט: מאַדזשע — האָט וואַרים אַ שמיכל געטאַן, דערלאַנגט מיר די האַנט און זיך זייער געפּרייט מיט מיר. זי האָט זיך ביי מיר אויסגעפרעגט משפּחה-אַרטיק אויף מיין טאַטן, אויף דער מאַמען און אויף די אַלע, וועמען זי האָט געקענט פּערזענלעך. מיר האָבן פּאַרברענגט אַ לענגערע וויילע, שמועסנדיק וועגן פּאַרשידענע זאַכן. זי האָט מיר אויך געמאַכט אַ קאַמפּלימענט פּאַר מיין איבערזעצונג פּון „פּויערן“ און זי האָט דערביי מיר איבער-געגעבן, אַז „שלום“ איז שטאַרק באַגייסטערט. איר אַנרוּפּן פּאַר מיר דעם גרויסן שרייבער מיטן היימישן נאָמען „שלום“, האָט מיך דער-נענטערט צו זיי. הייסט עס, אַז איך בין עפעס מיט די דאָזיקע מענטשן מער ווי באַפּריינדעט: מיר זענען משפּחה! ...

דערווייל זענען אונטערגעקומען די טעג, ווען דער פּען-קאַנגרעס האָט זיך געעפּנט. מיר האָבן געהאַט צוגעגרייט אַן אימפּאַזאַנטע אויס-שטעלונג פּון יידישע ביכער און פרעסע, וואָס האָט געמאַכט אַ גע-וואַלטיקן אינדרוק אויף די אויסלענדישע שרייבער-דעלעגאַטן; שרייבער מיט וועלט-נעמען זענען דאָ געווען, און זיי האָבן זיך אינטערעסירט מיט יעדער קלייניקייט און מ'האַט געענטפּערט אויף זייערע פּראַגן. איך האָב מיך דאַמאַלס, געדענק איך, באַקענט מיטן דענישן שרייבער

מארטין אַנדערסען נעקסע און מיט פאַרשידענע פּאַעטן, נאָוועליסטן פון כמעט אַלע לענדער און שפּראַכן אין דער וועלט.

שלום אַש האָט מיך צוגעפירט צום פּרעזידענט פון פּוילישן פּען-קלוב, פּערדינאַנד געטעל און מיך פאַרגעשטעלט פאַר אים. מיר זענען גראַד געשטאַנען ביי דער אָפּטיילונג פון ביכער, וואו עס זענען געווען אויך אויסגעשטעלט די פיר ביכער פון „פּויערן“ אין מיין איבערזעצונג, און אַש רופט זיך אָן צו געטעלן, אַנווייזנדיק אויף מיר: „טאָ יעסט מאַי קרעוויני!“... דאָס איז מיינס אַ קרוב, הייסט עס. און ער האָט אים געוויזן די גרויסע פּוילישע עפּאָפּעי, איבערגעזעצט אויף יידיש. די פּוילישע דעלעגאַציע איז געווען העכסט צופרידן. אַש האָט מיך אויך פאַרגעשטעלט פאַר דעם באַרימטן פּוילישן פּאַעט קאַדשימיעזש וויעזשינסקי, און ביי יעדן מאל פאַרשטעלן מיך האָט ער אונטערגע-שטראַכן: „דאָס איז מיך קרוב!“...

איך האָב מיך געפילט געוואַלטיק געשמייכלט, וואָס דער גרעסטער יידישער שרייבער, וועלכער איז ביי מיר אין געדאַנק ביז דאָ נישט לאַנג געווען ווי ממש אַ לעגענדע, גרויסט זיך גאַר מיט מיר... צו זאָגן, אַז איך בין נישט געווען שטאַלץ און גליקלעך אין יענעם מאַמענט, וואָלט עס געווען אַ גרויסער ליגן...

שפּעטער איז פאַרגעקומען אַ פּראַכטפולער באַנקעט, מ'האַט גע-געסן און געטרונקען און איך האָב פון גרויס שמחה אַ ביסל איבער-געכאַפט די מאַס פון גלעזלעך, און איך בין געוואָרן גאַר בגילופינדיק. איך האָב געשעפט גרויס נחת פון דער מאַדאַם אַש, איך בין געווען שטאַלץ אויף איר, וואָס זי האָט אַזאַ הדרת-פנים און זי איז ראוי צו זיין דאָס ווייב פון דעם מייסטער פון דער יידישער ליטעראַטור. זי האָט מיט די פאַרשידענע געסט גערעדט פּראַנצויזיש, ענגליש, פּויליש און יידיש. אויף וואָס פאַר אַ שפּראַך מען האָט זיך נאָר צו איר געווענדט, איז זי געווען „אינדערהיים“... איך האָב זי באַוואונדערט און איך האָב מיר געטראַכט:

„דער שלום אַש האָט עס מוזל צו אַלעם אין דער וועלט, אַפילו צו זיין עזר כנגדו“... עס איז געווען אַ נחת צו קוקן אויף דעם באַרימטן פאַרפאַלק, וואָס פאַרשאַפט דער יידישער אומה כבוד און אַנווען. דאָס האָבן צוגעגעבן אַפילו די יעניקע, וועלכע האָבן אַמאָל הנאה אויסצורעדן אויף שלום אַשן... איך האָב דאָמאַלט באַנומען, אַז אַפילו אין זייער אויסרעדן פילט זיך גרויס ליבע צום באַרימטן שאַפּער. דאָס האָט נאָר געוויזן, אַז זיי האַלטן זיך מיט אים נאָענט, און דאָס וואָס זיי רעדן אויס אויף דעם באַליבטן שרייבער ביי יידן,

האָט זיי גאָר געמאַכט וויכטיק ביי זיך אַליין אין די אייגן: ווי גרויס זענען זיי אַליין, אָז זיי קאָנען אויסרעדן אויפן גרעסטן!...

דער יום טוב איז געווען פאַרביי, און אַלץ איז געוואָרן צוריק וואַכעדיק. נאָך אַ גרויסן באַל אין בעלוועדער ביים פּרעזידענט פון דער פּוילישער מלוכה, זענען זיך די פּען-געסט פּונאַנדערגעפאַרן, יעדער אין זיין לאַנד אַריין, כדי דאָרט ווייטער צו שאַפן און צו באַרייכערן זיין ליטעראַטור. אויך שלום אַש מיט זיין פּרוי זענען אַוועקגעפאַרן קיין פאַריז. עס איז עפּעס געוואָרן סמוטנע, בפרט אָז מיט פּרנסה איז ביי מיר דאַמאָלס געווען גאַרנישט פּויגלדיק, אמת טאַקע, איך בין נאָך דאַמאָלס געווען איינער אַליין, אָן אַ פאַמיליע. איך האָב געוואוינט צוזאַמען מיט מיין חבּר, דעם באַקאַנטן שרייבער און איבערזעצער מרדכי גידין, אין אַ קליין צימערל און מ'האָט געוואָרט אויף אַ פאַרדינסטל, עמיצן צו פאַרטרעטן אין אַ רעדאַקציע, ווען דער „עמיצער“ האָט גענומען זיין וואַקאַציע.

עס איז אַוועק אַ יאָר. עס איז אָנגעקומען דער זומער 1930. מיין פּרנסה-לאַגע האָט זיך גאַרנישט געהאַט פאַרבעסערט. בין איך איינ-מאַל אין אַ טרויעריקן פאַרנאַכט אַרויסגעגאַנגען פון מיין אומעטיקן צימערל אויפן וועג אין ליטעראַטן-פאַריין, נישט קיין צופיל זאַטער... באַגעגנט מיך אויף דער גאַס מיין מיטוואוינער, מרדכי גידין, און ער גיט צו מיר אַ מאַך:

— אַ גרוס דיר פון דיין קוזין!...

איך קוק אים אָן אַ פאַרוואונדערטער: וואָס פאַר אַ קוזין איז אויף זיין קאַפּ?...

— אַ גרוס דיר פון שלום אַשן, ער האָט זיך אויף דיר נאַכ-געפּרעגט. דו קריגסט ביי אים אַ שטיקל פּאַסטן... — האָט מיין חבּר פאַרגעזעצט.

מיינע אויגן האָבן אויפגעלויכטן. איך האָב דאָס געפילט אין מיין גאַנצן וועזן. איך קריג אַ שטיקל פּאַסטן, און ביי וועמען — ביי שלום אַשן!... איך האָב מיך אין דער רגע דערמאַנט מיט אַ שמייכל מיין אַמאָליקן וואונטש, ווען איך בין נאָך געווען אַ יונג יינגל... און איך האָב מיך אָנגעהויבן נאַכפּרעגן ביי גידינען און געבעטן אים, ער זאָל מיר דערציילן פאַרדאַבנע...

און אַט-וואָס איך האָב מיך דערוואוסט:

שלום אַש איז געקומען פון פאַריז, דאָס איז געווען כמעט צום יאָר נאַכן פּען-קאַנגרעס אין וואַרשע. ער איז געקומען צוזאַמען מיט מאַדזשען, זיין פּרוי. ער שרייבט עפּעס אַ ניי בוך, צי ער דאַרף פאַר-ענדיקן אָן אָנגעהויבן בוך. גידין האָט עס נישט געוואוסט אויף קלאָר.

דער עיקר — אַש איז געקומען אין „ביכער־פּאַרלאַג“, וואָס האָט אַרויסגעגעבן זיינע ווערק און געווענדט זיך צום פּאַרוואַלטער, חבר חיים וואַסער און געפּרעגט אים, וואו ער קאָן זען ראָזענבערגן.

אין פּאַרלאַג האָט זיך גראַד געפונען מרדכי ניידין און ער האָט געזאָגט, אַז ער וואוינט מיט מיר צוזאַמען. אַש האָט אים דאַמאָלס געבעטן מיר צו זאָגן, אַז איך זאָל זיך מיט אים זען, כּזאָל צוקומען אין דעם האָטעל „אייראָפּעיסקי“. היות ער פּאַרט מיטן ווייב זיינעם קיין קריניצע, אַ באַרימט פּויליש קוראַרט און ער דאַרף האָבן אַ סעקרעטאַר, וויל ער מיך אַנשטעלן אַלס אַזעלכן אויף דער צייט, וואָס ער וועט זיין אין קריניצע.

איך בין אַזש אויפגעשפרונגען פון פּרייד. מיין חבר האָט מיך באמת מקנא געווען, וואָס עס האָט מיך פּלוצלינג געטראָפּן אַזאָ גליק. אַט דאָ הונגער איך ממש און אַט בין איך שוין שלום אַשס סעקרעטאַר און פּאַר קיין קריניצע, וועגן וואָס איך האָב בלויז געקאָנט חלומען אין שלאָף...

„אַש געדענקט פּונדעסטוועגן אין מיר?!“... — האָב איך אַ טראַכט געטאָן, און איך בין אַ פּריילעכער אַרויף מיט ניידינען אין ליטעראַטור־פּאַראַיין. אָבער ווען איך האָב מיך צומאַרגנס געזען מיט שלום אַשן, וועלכער האָט מיך אַגב אויפגענומען זייער פּריינטלעך און אַזוי אויך מאַדזשע, — זי מער משפּחהדיק און ער מער אָפּיציעל, נאָר גענוג פּריינטלעך, לויט ווי מען האָט פּאַר מיר תּמיד געשילדערט אַשן... — האָט ער שוין געהאַט געענדערט זיין פּלאַן. ווי איך האָב אים מיט יאָרן שפּעטער געענטער דערקענט, איז דאָס געווען ביי אים אַ „וואַכן־גאַנג“ צו ענדערן באַשלוסן איינס און צוויי... ער איז אַן אומרואיקער כאַראַקטער, אַט זאָגט ער אַזוי און אין אַ מינוט שפּעטער איז ביי אים אַלץ קאַפּויער, און מען קאָן קיינמאַל נישט וויסן ווי מען האַלט מיט אים.

ער פּאַרט שוין נישט קיין קריניצע, נאָר קיין צאַפּאַט, אַ קור־אַרט ביים באַלטישן ים, וואָס האָט געהערט צו דער פּריישטאַט דאַנציג. אַ וואַלקן האָט באַדעקט מיין פנים... וואַרים אַש האָט מיר מיט איין זאָץ דערמאַנט, אַז איך בין גאַרנישט אין אַרדנונג און איך וועל אפּשר גאַרנישט קאָנען פּאַרן קיין דאַנציג. ער גיט צו מיר נעמלעך אַ זאָג: „מאַכט גרייט אייערע אַלע דאַקומענטן, וויל מיר פּאַרן מאַרגן אַפּ קיין צאַפּאַט!“

עס איז מיר הייס געוואָרן אין אַלע אברים: אויף צו פּאַרן אין דער פּריישטאַט דאַנציג מוז אַ פּוילישער בירגער האָבן ביי זיך אַ פּאַספּאָרט, אַ היימישן פּוילישן פּאַספּאָרט, און ביי מיר האָט מען

דעם פאָס אַרויסגעגנבעט מיט עטלעכע וואָכן צוריק, בעת כ'האָב
פּאַרלאָזט דאָס טעאָטער „נאַוואַשטי“ ...

איך האָב אָנגעהויבן צו שטאַמלען און נישט געוואוסט וואָס אים
צו ענטפערן: אַש ווערט שוין, זע איך, אומגעדולדיק און ער גיט זיך
צו מיר אַ ווענד:

— וואָסי, איר טראַכט נאָך, צי איר זאָלט פּאַרן? ...

איך זע ביי אים אין די אויגן אַ פּאַרדריסלעך פלעמל. ווי שוין
פריער דערמאָנט, האָב איך אויפגעכאַפט אין אַשס כאַראַקטער אַ מין
צעפיעשטשעטקייט, אַזוי ווי אַ גרויס קינד ... טאַמער איז עפעס נישט
אַזוי ווי געהעריק, ווערט ער באַלד אָנגעברוגזט, די ליפּן שפיצן זיך
ביי אים אָן, וואָרים ער האָט געטראַכט, אַז אויב „שלום אַש“ לייגט
דיר פּאַר אַזאַ גליק, קווענקלסטו זיך נאָך! ...
האָב איך אים געמוזט זאָגן דעם אמת:

— איך האָב נישט קיין פּאָס און איך מוז מיר ערשט לאָזן מאַכן
אַזאַ דאַקומענט, און אין פּוילן איז עס נישט געווען פון די לייכטע
זאַכן, בפרט אַז מיט מיר איז נישט אַזוי אין אַרדנונג, וואָרים לויט
מיינע דאַקומענטן בין איך געבוירן געוואָרן אין עפעס דריי אַדער פיר
פּלעצער, ווי ביי שלום עליכמען ...

— נו, וועלן מיר מאַרגן אַליין פּאַרן און איר וועט נאָכקומען! —
האָב איך באַמערקט ביי אים צוריק אַ צופרידענעם שמייכל — איר
וועט פּרעגן ביי חיים וואַסערן, וועט ער אייך געבן מיין אַדרעס און
זאָגן, ווי אַזוי צו פּאַרן.

איך האָב מיך מיט די אַשס אָפּגעזעגנט. זיי זענען נאָך די זעלבע
נאַכט אָפּגעפּאַרן קיין צאַפּאַט, און איך האָב איינגעשפּאַנט אַלע מיינע
כוחות און רעקאַמענדאַציעס און אַפילו געווען ביי אַ „מאַכער“, וואָס
מאַכט אויפן אַרט אַ פּאָס, אַבער ער האָט געוואַלט אַ סך געלט. ער
האַט אַוודאי געמיינט, מי יודע וואָס פּאַר אַ פּאַרברעכער איך בין און
איך מוז אַנטלויפן פון וואַרשע ...

אין וואַרשע האָט פּונקט דעם טאַג געוויילט מיין נאָענטסטער חבר
שלמה שיינבערג פון פּילעוו, האָט ער מיר געגעבן אַ גוטע עצה:

— מיין פעטער הענעך איז דאָך אַ ראַטמאַן אין פּילעווער שטאַט-
ראַט און ער קען דאָך דיך, טאַ פּאַר שוין מיט מיר קיין פּילעוו און
מאַרגן וועסטו האָבן דעם פּאָס.

אומר ועושה, איך זיך שוין אויף דער באַן מיט שלמה שיינ-
בערג, און אויפן וועג לויפן אונדזערע פּאַנטאַזיעס — עס האָט אונדו
ביידע די דאָזיקע „סחורה“ נישט געפּעלט ... — ער האָט מיך שוין

געזען אן אנגעטוענעם אין גאלד און זילבער און אַרומגערינגלט מיט כבוד: אַ קלייניקייט — שלם אַשם סעקרעטאַר! ...

וועגן מיינע אייגענע פּאַנטאַזיעס וויל איך גאַרנישט רעדן, זיי זענען געפּלויגן אזוי שנעל, אַז איך האָב זיי גאַרנישט געקאַנט אַניאָגן, שנעלער ווי דער עקספּרעס-צוג, מיט וועלכן מיר האָבן זיך אין אַ פּראַכטפולן אויסגעשטערנטן אַוונט געטראָגן צווישן פעלדער און וועלד-דער צו דעם מאַלערישן שטעטל פּילעוו ביי דער ווייסל ...

שפּעט אין אַוונט קומען מיר אַן קיין פּילעוו, און איך האָב שוין די ערשטע אַנטווישונג: איך מוז האָבן אַ געבורטשיין און איך האָב נישט. מיין געבורטשיין דאַרף איך נעמען אין לובלינער מאַגיסטראַט.

איבערגענעכטיקט אין פּילעוו, צומאַרגנס פּאַרטאַג כאַפּ איך אַן אויטאַבוס, וואָס לויפט קיין לובלין, וואו איך בין אַ נכתב, און צו מיין גליק באַגעגן איך דאַרט אַ באַאַמטן, וועלכער האָט גוט געקענט מיין טאַטן און מיר האָט ער געדענקט אַלס קליין יינגל. ער האָט וועגן מיר געהערט, אַז איך בין „עולה לגדולה“ געוואָרן, איבערגעזעצט אויף יידיש דאָס גרעסטע פּוילישע ווערק, הכלל — אין פינף מינוט צייט האָב איך געהאַט מיין געבורטשיין, און אין דעם זעלבן טאַג בין איך צוריקגעפּאַרן מיט אַן אויטאַבוס קיין פּילעוו, און אין איינציקע מינוטן האָב איך, אַדאַנק שיינבערגס „פעטער הענעך“, געהאַט אין מיין קע-שענע אַ פּוילישן טונקל-בלויען פּאַספּאַרט מיט אַ ווייס-זילבערנעם אַדלער אויף די טעוועלעך, און קיינער איז צו מיר דאַמאַלס נישט גלייך געווען ...

צומאַרגנס קום איך אַרויף צו חיים וואַסערן אין וואַרשע אין „ביכער-פּאַרלאַג“, כדי ביי אים צו פּרעגן דעם אַדרעס פּון אַשן, זאָגט ער מיר, אַז ער פּאַרט אויך די נאַכט צו אַשן קיין צאַפּאַט. נו, האָב איך שוין געהאַט אַ באַגלייטער אויף מיין וועג אויך, און עס איז מיר געווען גוט ווי די וועלט ...

ניין, איך בין נישט „געפּאַרן“, נאָר איך בין געפּלויגן אין די הויכע הימלען, זיצנדיק אין וואַגאָן פּון עקספּרעס-צוג וואַרשע-דאַנציג. אויפן וועג האָט מיר חבר חיים וואַסער אַ ביסל באַקאַנט געמאַכט מיט אַשם כאַראַקטער, און קיין נייעס, דאַכט זיך, האָט ער מיר נישט אַנט-דעקט. איך האָב דאָס אַלץ דערזען אין ערשטן אויגנבליק אין האַטעל „בריסטאַל“, ווען איך בין געקומען צום ערשטן מאָל מיט האַראַנטשיין זען שלום אַשן ...

— לייכט וועט איר מיט אים נישט האָבן ... — האָט מיר מיין פּריינט חיים וואַסער געזאָגט מיט אַ שמייכל, וואָרים ער האָט ליב געהאַט אַשן און ער איז אויך מיט מיר געווען אין גאַר פּריינטלעכע

באַציאונגען — איר זאָלט נישט ווערן אַנטוישט, ווען איר וועט הערן פון אים איצט אין וואָרט און מיט אַ שעה שפּעטער וועט איר הערן פון אים פונקט דאָס פאַרקערטע... אַזוי איז ער און אַזוי דאַרפּט איר אים נעמען... איבעריקנס, ראַזענבערג, איך קאָן מיך אויף אייך פאַר-לאָזן. איר זענט נישט קיין נעכטיקער!...

די באַן איז אָנגעקומען קיין צאַפּאַט אַרום צען אַזייגער אינדערפרי, נאָך אַ גאַנצע נאַכט פאַרן און חלומען אויף דער וואַך. מיר זענען ביידע גלייך פאַרפאַרן צו אַשן אין האַטעל. ער איז שוין געזעסן אינדרויסן אין אַ שיינעם גאַרטן און געטרונקען טיי אַדער קאַפּע. ער האָט אויס-געזען זייער פריש און צופרידן מיט זיך. אַרום ביי אַ סך טישלעך זענען געזעסן פרעמדע מענטשן, און איך האָב געהערט אַ געשעפטש צווישן זיי: „דאָס איז שלום אַשׁוׁ!“... אַשס געזיכט איז געווען באַ-קאַנט צו טויזנטער און טויזנטער מענטשן, אַפילו מענטשן, וועלכע האָבן אפשר נישט געלייענט קיין שורה פון אים, ווייל זיי האָבן בכלל קיינמאַל קיין ביכל נישט גענומען אין דער האַנט אַריין.

שלום אַש האָט אונדז אויפגענומען מיט אַ געוויסער פרייד. ער איז צופרידן געווען צו באַגעגענען אין דער פרעמד אַ היימיש פנים. ער האָט מיר תיכף געגעבן אַן אינסטרוקציע צו גיין זיך אויסזוכן אַ האַטעל און פענסיאָן צוזאַמען.

— אָבער נישט צו טייער!... — האָט ער מיר אויפמערקזאַם געמאַכט.

די דאָזיקע באַמערקונג איז מיר, וואָס אַן אמת, נישט געפּעלן געוואָרן. אָבער איך האָב דאָך געדענקט מיין פריינט חיים וואָסערס וואָרנונג, און איך האָב טאַקע דערזען אויף זיינע ליפּן אַ שמייכל, ווען ער האָט געהערט אַשס אינסטרוקציע.

איך בין אַוועק זוכן אַ האַטעל און איך האָב באמת נישט גע-וואוסט, וואָס ביי אַשן הייסט ביליק און וואָס טייער... דאָ אין צאַפּאַט איז געווען אַ טייערע וואַליוטע: גולדנס, וואָס האָבן אויסגעמאַכט אויף פּוילישע זלאַטעס פונקט דאָס טאַפּלטע. איך בין געווען אַ ביסל צעטומלט.

אָבער גייענדיק איבער עטלעכע האַטעלן מיט פענסיאָן, האָב איך מיך ביסלעכווייז דערוואוסט די פרייזן און איך האָב מיך אָפּגעשטעלט אין איין האַטעל-פענסיאָן, וועמענס אייגנטימער איז געווען אַ קרוב פון נחמיה פינקלשטיין, דעם אַרויסגעבער פון וואַרשעווער „היינט“. איך האָב מיך געפרעגט דעם פרייז און ער האָט מיר געזאָגט, אַז פאַר שרייבער און נאָך דערצו, אַז איך קען נחמיה פינקלשטיין, וועט דער פרייז זיין ניין גולדן אַ טאַג, דאָס הייסט אויף פּויליש געלט: אַכצן

זלאַטעס! דאָס איז געווען פאַר מייע הונגעריקע באַגריפן אַ גע-
וואַלטיקע סומע געלט... אַבער קיין ביליקערן האַטעל האָב איך נישט
געזען. טייערערע — יא... און איך האָב מיך דאָרט אָפגעשטעלט.
איינאַרדנדיק זיך, אָפגעוואַשן זיך נאָך דער ריזיע, האָב איך גע-
געסן אַ לייכטן פרישטיק, כאַטש איך האָב געקאָנט אויפּעסן גאָר אַ
„שווערן“, אַבער איך האָב געמיינט, אַז איך וועל אויפּעסן אַ מאַיאַנטיק
און אַש וועט מיך הייסן אַהיימפאַרן... ווען איך בין געווען פאַרטיק
מיטן חומר, בין איך אַוועק צו אַשן. ערשט דאַמאַלס בין איך געוואָר
געוואָרן, וואָס פאַר אַן אַרבעט איך וועל דאַרפן טאָן און וואָס פאַר
אַ בוך אַש שרייבט. ער האָט פאַרענדיקט די טרילאָגיע „פאַרן מבול“.
ער האָט געהאַלטן ביים סוף פון דריטן בוך „מאַסקווע“.

געזאָגט האָט מיר אַש, אַז איך דאַרף בלויז איבערשרייבן מיט
דער האַנט זיין מאַנסקריפט, און דאָס איז אַלץ! זייער אַ לייכטע מלאכה,
וואָס יעדער איינער מיט אַ שיינער האַנטשריפט קאָן דאָס טאָן, און איך
האָב מיך געוואונדערט, פאַרוואָס ער האָט מיך געדאַרפט אַזש ברענגען
פון וואַרשע, אַז ער האָט אַזאַ „קאַליגראַף“ געקאָנט קריגן אין צאַפּאַט
גופא, און עס וואַלט אים געקאָסט פיל ביליקער... .

קיין שרייבמאַשין האָט ער נישט געהאַט און איבעריקנס, האָב איך
אויף אַזאַ מין „כלי“ נאָך דאַמאַלס נישט געקאָנט שרייבן, און איך האָב
אַנגעהויבן מיין אַרבעט דעם זעלבן טאָג. ער האָט מיר איבערגע-
געבן אַ מאַנסקריפט: דאָס קאַפיטל „האַטעל מעטראָפּאָל“, פון בוך
„מאַסקווע“.

עס איז נישט געווען אַזוי לייכט דורכצומאַכן זיך אַ וועג אין דעם
מאַנסקריפט, וואָס איז געווען שטאַרק פאַרציקט און אַן פינטעלעך,
אַן קאַמאַס — אַ ווילדערניש! אַבער איך האָב געמאַכט אַ „שהחינו“,
וואָס איך האָב ענדלעך דערגרייכט מיין יוגנטלעכן חלום... איך האָב
עס געהאַלטן פאַר אַ גרויסן כבוד, כאַטש אין אָנהויב — זייער אַ
שווערע אַרבעט. וואָרים איך האָב מיך באַלד אַרומגעזען, אַז מיין אַרבעט
וועט באַשטיין נישט פון בלויז „איבערשרייבן מיט אַ שיינער האַנט-
שריפט“ אַשס מאַנסקריפט, נאָר מען דאַרף אויך אויסבעסערן אַ זאַץ,
אַן אויסדרוק, אַ גלעט טאָן איבערן סטיל, און דערביי זיין פאַרויכטיק
נישט צו ענדערן אַשס לשון. איך האָב מיך באַצויגן מיט גרויס פּיעטעט
צו אַשס אַרבעט, מיין פאַרגעטערטן שריפטשטעלער.

ש ל ו ם א ש א ל ס „ ב א ן ס ”

חִיין רעדאקטאריש-איבערשרייבערישע אַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן. איך האָב אַהיימגענומען אין האָטעל אַרײַן צו מיר דאָס קאָפיטל פֿון בוך „מאַסקווע“ און עס אָנגעהויבן לײענען. עס איז נישט געווען אַזוי לײכט אַדורכצובראַדושען אַשס כתב־יד. ער האָלט נישט פֿון קײן שרײַב־צײכנס, נישט פֿון קאָמאָס, נישט פֿון קײן פֿינטעלעך, נישט פֿון אַ געדאַנק־צײכן (-). אָבער אַמאָל, ווען ער איז „געשטימט“, גיט ער אַ שטעל אַוועק קאָמאָס דאָ וואו מען דאַרף נישט, און דאָס האָט נאָך מער באַשווערט איבערצולײענען און צו פֿאַרשטיין דעם אינהאַלט.

אָבער ווען איך בין דעם כתב־יד דורכגעגאַנגען און „אַנטציפערט“, דעם אינהאַלט, איז מיר לײכטיק געוואָרן אין די אויגן. דאָס ערשטע קאָפיטל אין „מאַסקווע“ וואָס איז געקומען אונטער מיין האַנט, איז גע־ווען, ווי אויבן שוין דערמאָנט, „האַטעל מעטראָפּאָל“. איך האָב דאָ־מאָלס געטראַכט: די יונגע פֿראַלעטאַרישע שרײַבער, וועלכע זענען צו יענער צײט אין פּוילן געווען שטאַרק אין דער מאַדע, קאַנען זיך נאָך אַלץ קומען לערנען צום מײסטער פֿון „אַלטן“ שניט... ווער עס האָט דאָמאָלס נישט געשריבן אין דעם זין, איז דאָך, ווינציקסטנס, געווען אַ וויסטער קאַליקע, אַ גראַפּאַמאַן... אָבער צי איז דען איינעם פֿון די אַזוי גערופּענע פֿראַלעטאַרישע שרײַבער געלונגען אַנצושרײַבן אַזאַ פֿראַלעטאַריש קאָפיטל, ווי „האַטעל מעטראָפּאָל“?

פֿון יעדער שורה האָט געאַטעמט מיט דעם נצחון פֿון פֿראַלע־

טאַריאַט. ווי נעבעכדיק עס האָבן אויסגעזען די אַמאָליקע הערשער, די רייכע פריצים און דוואַריאַנעס, די געסט פון האַטעל, ווען דער פּראָ- לעטאַריאַט האָט איבערגענומען צום ערשטן מאל אין דער מענטש- לעכער געשיכטע די ממשלה אין זיינע הענט אַרײַן. איך האָב געפילט, אַז אַש האָט שטאַרק הנאה דערפון. דער שטענדיק געפלאַגטער, דער באַרױבטער, דער עקספּלאַטירטער לאַקיי און דינער, האָט גענומען זײַן באַרעכטיקטע נקמה.

„האַטעל מעטראָפּאָל“ איז איינע פון די שטאַרקסטע קאַפיטלען אין בוך פון דער טרילאָגיע „פאַרן מבול“. איך בין געווען שטאַלץ, וואָס איך בין דער ערשטער לײענער פון דעם דאָזיקן גראַנדיעזן ווערק. איך האָב מיך געפילט השיבותדיק דערמיט, וואָס דער גרויסער שריפט- שטעלער, וועמען איך האָב פון שטענדיק אַן באַטראַכט ווי אַ לעגענדע, טרויט מיר אַן זײַן ווערק. אמת, ער האָט מיר געזאָגט, אַז איך דאַרף בלױז „איבערשרײַבן“, אָבער איך האָב פאַרשטאַנען, אַז ער מײנט מער ווי איבערשרײַבן...

איך האָב באַמערקט, אַז אַש איז זײער נאַכלעסיק וואָס שײך דער טעכנישער זײט פון דער שרײַב-מלאכה. אים גײט מער דערין, וואָס ער שרײַבט און נישט ווי אַזוי ער שרײַבט. איך האָט טאַקע אײַנמאַל, זיצנדיק מיט אים אין דעם שמעקעדיקן גאַרטן פון זײַן האַטעל, דאַכט זיך: „קאַרלטאַן-האַטעל“, אויף אַ פאַרזיכטיקן אופן, כדי אים נישט צו מאַכן שלעכט פילן, אויפּמערקזאַם געמאַכט, אַז איך איין זאַץ חורט זיך בײַ אים איבער אײַנס און ס׳זעלביקע וואָרט, און דאָס איז נישט סטיליסטיש...

איך וואָלט אים נישט געווען אויפּמערקזאַם געמאַכט, נאָר אַליין פאַרראַכטן און — פאַרטיק! אָבער ווי אויבן דערמאַנט, האָב איך זיך באַצויגן מיט גרויס פּיעטעט צו יעדן וואָרט אַשס, און איך האָב נישט געוואָגט אין אָנהויב אויף מײַן אײגענער אחריות עפעס דאַרט אַ קראַץ צו טאָן...

אַש האָט מיר אויף מײַן ציען זײַן אויפּמערקזאַמקײט וועגן דער נישט סטיליסטישקײט אין דעם זאַץ-בױ געענטפערט: „ידיש איז נישט קיין מפונק!“...

דאָס האָט מיך שטאַרק פאַרדראַסן און אַנטוישט. וואָס הייסט: „ידיש איז נישט קיין מפונק“? ... ווי קאָן אַזאַ גרויסער שרײַבער, וועלכער שאַפט אויף ידיש, אַזוי זיך באַציען צו זײַן אײגענעם לשון?

איך האָב אָבער שפּעטער אײַנגעזען, אַז אַש האַלט פון „אַל תסתכל בקבוקן אלא במה שיש בו“... דער „קרוג“ גײט אים נישט אָן, נאָר

דער עיקר — דער וויין זאל זיין פון הויכער קוואליטעט... יא, מען מוז מודה זיין: דער „וויין“ איז געווען פון גאר הויכער קוואליטי טעט!

אבער נאך זיין זאג, אז „ידיש איז נישט קיין מפונק“, האב איך געעפנט די אויגן און איך האב פארשטאנען, וואס איך דארף ווייטער טאן, אויב איך וועל פארבלייבן אשם אזוי גערופענער „סעקרעטאר“: איך וואלט מיין אמת אנגערופן מער ריכטיקער: רעדאקטאר. און נישט נאר אש, נאר אפילו יעדער שרייבער פון אן אנדער שפראך, מעג ער זיין פון גאר גרויסן קאליבר, דארף האבן א רעדאקטאר. לאמיר אננעמען אלס ביישפיל די גרויסע רוסישע שריפטשטעלער דאסאטאיעווסקי און גאגאל, וועגן וועלכע מען ווייסט, אז זיי האבן געשריבן נישט ריכטיק גראמאטיקאליש און סטיליסטיש. דאס זעלבע זאגט מען אויך וועגן בארימטן פילאזאף עמנואל קאנט, און אנדערע.

אלס „באס“ איז אש געווען נישט פון די גאר שווערע, ווי מ'האט מיך געווארנט און געסטראשעט אין ווארשע אויף טלאמאצקע 13, אז איך וועל האבן צו זינגען און צו זאגן פון אים. ער האט מיך געהאלטן זייער בכבודיק, ער האט נישט געפאדערט, אז איך זאל זיצן גאנצע טעג און הארעווען איבער זיין מאנוסקריפט. איך האב מיך מער שעהן געבאדן אין באלטישן ים, ווי געארבעט איבער „מאסקווע“. מאסקווע איז זיך טאקע מאסקווע, האב איך מיר געטראכט, און צאפאט אין צאפאט... איך בין אין אייניקע טעג געווארן אזוי שווארץ אפגעברענט פון דער זון, אז מען האט מיך געקאנט זייער גרינג אנהעמען פאר א הויפטלינג פון אן אפריקאנער שבת...

אש איז זייער א שטימונגספולער מענטש און א קאמפליצירטער כאראקטער. אין די ערשטע צייטן איז מיר שווער אנגעקומען אים צו פארשטיין און צו באנעמען, און דערפון זענען ארויסגעקומען פאר-דריסלעכע אינצידענטן.

איינמאל בין איך געקומען צו אים אין האטעל מיט א פארראכ-טענעם קאפיטל און איך האב געדארפט נעמען אן אנדער קאפיטל פון זיין מאנוסקריפט. ער איז געזעסן אויף דער ראגאזשע-געפלאכטע טענער וועראנדע, וואס איז געווען האלב-באגלאזט און איך האב אים געקאנט זען א זיצנדיקן און שרייבן גיך-גיך מיט דער פעדער איבערן פאפיר.

איך האב אנגעקלאפט אין דער ראגאזשע-טיר, און דער קלאפ איז, פארשטענדלעך, ניט ארויסגעקומען גענוג דייטלעך. איך האב זי דעריבער געעפנט און אריינגעקומען צו אים. אש גיט א דריי-אויס דעם קאפ צו מיר, די אויגן זענען ביי אים

געווען רויט פארלאפן און ערגיץ-וואו מיטן געדאנק פארטרעגן, אפשר האט ער נאר-וואס געהאט אן אינטימען געשפרעך מיט מירקינען, און אפשר גאר האט ער געהאט אין מאסקווע א ראנדעוואו מיט א שיינער יונגער דאמע, און איך האב אים געשטערט אינמיטן דערינען...

ער האט מיר געגעבן א מעסט-אפ מיט גארנישט קיין פריינטלעכן בליק, פארשארצנדיק די ברילן איבערן שטערן און א ווארטשע געטאן:

— איר האט גארנישט קיין דרך-ארץ! ... איר קומט ארראן און איר קלאפט נישט פריער אן אין דער טיר: אפשר שלאף איך, אפשר טו איך עפעס אנדערש...

איך בין געבליבן שטיין ווי אפגעגאסן מיט אן עמער קאלטן וואסער. אויף אַזא "ברוך-הבא" האב איך מירך לחלוטין נישט גע-ריכט.

כ'האב מירך פארענטפערט, אַז ערשטנס: זיצט ער אויף א גלע-זערנער וועראנדע און איך האב גאנץ גוט געקאנט זען, אַז ער שלאפט נישט און "טוט נישט עפעס אנדערש"... והשנית, האב איך יא אַנ-געקלאפט, נאָר די טיר איז אַ געפלאַכטענע פון ראַגאַזשע, הערט מען נישט דאָס קלאַפן; והשלישית, "האב איך פאַר אייך יא גרויס דרך-ארץ, ווי איך האב דרך-ארץ פאַר יעדן איינציקן מענטש".

איך האב אים אַנטוואַפנט... דאָס איז ביי אַשן איינע פון די גרעסטע מעלות: מען קאָן אים אַנטוואַפנען מיט אַ וואָרט, מיט אַ בליק און דער עיקר — מיט אַ שמייכל... איך האָב דערזען אין זיינע אויגן, אַז ער האָט שוין חרטה אויף זיין, מילד גערעדט, נישט זייער אידעלער באַנעמונג.

ער האָט פאַרקירעוועט דאָס געשפרעך אויף עפעס אַנדערש. ער האָט מיר געפרעגט, וואָס פאַר אַן איינדרוק עס האָט אויף מיר געמאַכט דאָס קאַפיטל "האַטעל מעטראָפּאָל". איך האָב אים מיין מיינונג גע-זאָגט, און ער איז געווען צופרידן, קוקנדיק מיר טיף אין די אויגן, צי איך בין נאָך ביז אויף אים פאַר זיין נישט צו איבעריקער העפ-לעכקייט.

— איר ווילט מאַכן אַ שפּאַציר, רראַזענבעריג?!... — האָט ער זיך צו מיר פריינטלעך אַ ווענד געטאָן און מיטן בליק געוואַלט מיר איבערבעטן. זיין פיל "ריש"דיקער "ראַזענבערג" האָט מיר אויך אַנטוואַפנט און איך האָב אים פאַרגעבן.

— יא, מיט גרויס פאַרגעניגן! — האָב איך אים געענטפערט. און אַריינשריענדיק אין צימער אַריין, וואו די פרוי זיינע האָט

געהאט געכאפט אַ נאַכמיטאָגדיקן דרימל: „מאַדזשוכנאַ!“ ... ער האָט זי גערופן מיט אַ פּויליש-פּאַרצויגענעם נאַמען, פּון מאַדזשע. „מאַדזשוכנאַ, איך גיי נעמען אַ שפּאַציר מיטן חתן-בחור!“

און מיר האָבן שפּאַצירט איבערן פּראַכטפּוילן „באַרדוואַק“ (פּראַ-מענאַד), וואָס ציט זיך אַוועק אַ שטיק וועג אין ים אַרײַן. פּונדערווייטנס האָט מען אין די זילבערנע זון-שטראַלן געקאָנט זען דאָס פּוילישע האַלב-אינדול „העל“, די נייע האַפּן-שטאַט, וואָס פּוילן האָט אָנגעהויבן אויסבויען — גדינאַ, די פּליאַזשע אין צאַפּאַט איז געווען אַ הערלעכע. זי איז געווען באַלייגט מיט הונדערטער און הונדערטער מענטשן, מע-נער, פּרויען און קינדער אין די קאָלירפּולסטע באַד-קאָסטיומען, וואָס האָבן געפאַנגען דאָס אויג מיט זייערע רעגנבוויגנדיקע פּאַרבן.

איך האָב באַמערקט, זוי מענטשן, איבערהויפּט פּרויען און דווקא יונגע פּרויען, שטעלן זיך אָפּ און קוקן נאָך די אימפּאַזאַנטע פיגור פּון שלום אַשן. איך בין זיכער, אַז פיל פּון זיי האָבן גאַרנישט געוואוסט, אַז דאָס איז אַ שרייבער, נאָר די געשטאַלט זיינע האָט געמוזט אַרויס-רופן אויפּמערקזאַמקייט.

אַש האָט דאָס געפילט און עס האָט אים הנאה געטאָן ...

— נו, איר זענט צופרידן, וואָס כ״האָב אייך אַראַפּגעברענגט קיין צאַפּאַט? — האָט ער מיך אַ פּרעג געטאָן, און דערביי מיך אָנגעקוקט און דורכגעדרונגען מיט זיין בליק. ער האָט זייער שטאַרק געוואַלט, אַז איך זאָל זיין צופרידן.

וואָס האָב איך אים געקאָנט דערויף ענטפערן — אַז איך בין נישט צופרידן? ... בעת איך בין געווען איבערגליקלעך פּון אַלע שטאַנד-פּונקטן.

שפּעטער האָבן מיר זיך אומגעקערט אין זיין האַטעל, וואו מאַדזשע האָט סערווירט טיי מיט קוכן און מיר האָבן גערעדט געמיטלעך. זי האָט זיך אויסגעפּרעגט וועגן מיין לעבן אין וואַרשע, וואָס איך טו און פּון וואָס „איך מאַך אַ לעבן“ ... דער דאָזיקער אויסדרוק איז פאַר מיר געווען ניי, ווייל — אַמעריקאַנער יידיש.

— ווייסט, שלומשי, מען וועט דאַרפן זיך באַמיען, אַז ראַזענבערג זאָל קריגן דעם פּוילישן פּען-קלוב פּריז פאַר איבערזעצן „פּויערן“! איך האָב געהערט, אַז זיי גרייטן זיך אַזאַ פּריז אויסצושטיילן, און קאַנ-דידאַטן זענען דאָ אַ סך.

עס איז אין יענער צייט איבערגעזעצט געוואָרן „כלאָפּי“ אויף פּראַנצויזיש, ענגליש און אונגאַריש.

— יא, ער האָט עס פאַרדינט, דער חתן-בחור ... איך וועל איבער-

שמועסן מיט פערדינאנד געטעל און מיט קאזשימעזש וויעזשינסקי —
האָט אַש געענטפערט.

ער האָט מיך דערביי אַ מעסט־אַפּ געטאָן מיט זיין פאַרהויכטן
בליק, כדי צו זען, וואָס פאַר אַן איינדרוק דאָס מאַכט אויף מיר, און
דער עיקר — צי איך האָב שוין פאַרגעסן אין דעם „ברוך־הבא“, וואָס
ער האָט מיר היינט דערלאָנגט.

צומאָרגנס, פרייטיק־צונאַכטס, האָט מיר אַש געמאַכט אַ סורפריז
און אָפגעשטאַט מיר אַ וויזיט אין מיין האַטעל, בעת איך בין געזעסן
ביי דער שבתדיקער סעודה. איך בין גראַד געזעסן מיט דער פלייצע
צו דער טיר און אים נישט געזען אַריינקומען. פאַר מיר איז געשטאַנען
אַ שפּאַרע פאַרציע קאַרפּ, מיט וועלכן איך האָב געהאַט אַ גרויסע עובדה
בייצוקומען. פּלוצים דעהער איך הינטער מינע פלייצעס אַזאַ מין
שפּרוך, וואָס איז דורכגעפלאַכטן געווען מיט אַ פאַר פּוד „רישן“:

— אַ כּאַלעריע, ער פּררעסט!... כּוּזאַל אַזוי לעבן, ווי איך גאַי
מעך שוין אַריבערציען דאָ אַהער! ביי מיר אין מיין אַריסטאָקראַטישן
האַטעל גיבן זיי דאָך מיר אַ קרענק צו עסן און איך צאָל זיי נאָך דער־
פאַר פינף־און־צוואַנציק גולדן אַ טאַג!...

אַש האָט ליב געהאַט אָפּטמאַל אַ רעד צו טאָן מיטן לשון פּון די
יונגען אין קוילער געסל; אוי, האָט ער נאָך זיי געבענקט!...
און ער האָט זיך לעבן מיר אַנידערגעזעצט און אויסגעפּרעגט מיך,
וואָס מען גיט דאָ אַלץ צו עסן. איך האָב אים דערציילט, ווי איך האָב
זיך דאָ געפילט דעם ערשטן טאַג. ווען כּ׳האַב מיך אַריינגעצויגן אינם
האַטעל און מ׳האַט מיר דערלאָנגט די ערשטע סעודה, האָב איך מורא
געהאַט אַ סך צו עסן, ווייל כּ׳האַב געמיינט, אַז איך וועל דאַרפן אַ סך
מער באַצאָלן, ווי מען האָט זיך מיט מיר משהו געווען. מ׳האַט דאָך
מיר געגעבן טאַקע ווי אין פּסוק שטייט: געבראַטענע טייבעלעך אין
מויל אַריין!...

אַש האָט זיך שטאַרק צעלאַכט און מיך מקנא געווען, זאָגנדיק:
— אין די גבירישע רעסטאָראַנען גיט מען דיר אין אַ שיין
טעפּעלע, אַבער גאַרנישט אינעווייניק... איך גיי מיך שוין אַהער
אַריינציען צו איך!...

אַבער ער האָט דאָס קיינמאַל נישט געטאָן. אפּנים, עס איז אים
בעסער געפּעלן געוואָרן צו וואוינען אין דעם רייכן האַטעל צווישן די
אַריסטאָקראַטן...

סך הכל האָב איך פאַרבראַכט מיטן אַשן אין צאַפּאַט אַרום צוויי
אַדער דריי וואַכן צייט, ביז ער האָט געהאַט פאַרענדיקט „מאַסקווע“.
איך האָב איבער דער צייט אַ סך שפּאַצירט און זיך צוגעקוקט

לינקט צו רעכטס : אלעקסאנדער שפירא (מאטילדעס ברודער), יוחנן (דושאן)
אַש, שלום אַשס יינגסטער זון, שלום אַש, מאטילדע אַש

צו די דייטשקעט אין דער „פריישטאָט“ דאַנציג, און ווער האָט געזאָלט פאַראויסזען, אָז אין נײַן יאָר אַרום וועט זיך דאָ צעפלאַקערן אַ שרפה, וואָס וועט אונטערצינדן די וועלט און אונדז ייִדן פאַרשאַפן אַזוי פיל פּיין און יסורים! ...

שלום אַש מיט זיין פרוי זענען נאָך פאַרבליבן אין צאַפּאַט נאָך מיין אַוועקפאַרן. זי, מאַדזשע, האָט אין דאַנציג געהאַט אַ ברודער, אַלעקסאַנדער, (וועלכער וואוינט אגב איצט אין ניו-יאָרק). מיר זענען טאַקע אַלע דריי געווען איין אַוונט צו אים איינגעלאָדן אויף נאַכטמאַל, און איך האָב מיך באַקענט צום ערשטן מאַל מיט נאָך אַ קוויין. עס איז געקומען דער טאָג פון אַפּפאַרן צוריק קיין וואַרשע, האָט מיך דאָס זייער און זייער נישט געגלוסט. עס איז געווען די מעשה ווי מיט יענעם מלמד — צוגעוואוינט זיך צו די גבירישע עסנס, און איצט צוריקפאַרן אַהיים, וואו עס איז קיין אַרים עסן אויך נישט געווען. נו, האָט עס מיר נישט געשמעקט ...

איך האָב אָבער מיין פונקציע געהאַט דערפילט און מער האָב איך ביי אַשן נישט געהאַט וואָס צו טאָן. דאַמאַלס האָב איך נאָך נישט געהאַט די מינדסטע אַנונג, אַז דאָס איז געווען ווי אַ מין פאַרשפיל צו מיין מיטאַרבעט מיט אַשן. מיין „באַס“ האָט מיך באַגלייט צו דער באַן, כ׳האַב זיך אויסגעשריבן פון האַטעל מעשה-נגיד, איבערגעלאָזט טרינק-געלט די באַדינער, וועלכע זענען אַן שום ספק געווען רייכער פון מיר ... אויפן דאַנציגער וואַקזאַל האָט מיר אַש געגעבן — כ׳געדענק נישט וויפיל — טופּציק אַדער הונדערט גולדן פאַר מיין שכר טירחא; עס איז געווען נישט שלעכט, וואַרים נאָך אַלעמען האָט ער דאָך באַצאַלט פאַר אַלצדינג. אַפילו די הוצאות פאַר זיין און צוריק,

איך בין געקומען צוריק קיין וואַרשע מיט אַ נגידיש אַפּגעברוינט פנים, אויסגעפאַשעט פון די געבראַטענע טייבעלעך — בפועל ממש ... אָבער איך האָב ווידער נישט געהאַט קיין שום אַרבעט און אַרומגעדרייט זיך שלינג און שלאַנג.

מיט עטלעכע חדשים, צי וואָכן שפּעטער, זענען די אַשס געקומען קיין וואַרשע, וואו עס איז צוגעגרייט געוואָרן פאַר שלום אַשן אַ גרויסער אַוונט לכבוד זיין 50-יעריקן יובילעאום. עס איז געווען אַ גראַנדיעזער אַוונט אין טעאַטער „נאַוואַשטשי“ אויף דער ביעלאַנסקע גאַס. כאַטש דער „בונד“ האָט אַשן דאַמאַלס, צוליב עפעס אַ היימישער מחלוקת, באַיקאַטירט; דאַכט זיך, אַז גראַד דאַמאַלס האָט אַש געזאַגט אַ גוט וואַרט פאַרן צייניזם ... — איז דער זאַל געווען אויסגעפולט פון איין עק ביזן צווייטן מיט אַ סך מענטשן, און דער עיקר — אַזוי איז געווען מיין איינדרוק — פון בונדיסטן-אַרבעטער.

איך וואָלט די בונדישע חברים מיט יאָרן שפּעטער געקאָנט זאָגן דעם אמת וועגן אַשן, און זיי וואָלטן זיך אפּשר אַזוי דאַמאַלס צום האַרץ נישט גענומען די עטלעכע גוטע ווערטער פאַרן ציוניזם אָדער שלעכטע ווערטער קעגן בונדיזם מצד אַשן, און זיי וואָלטן אַזאַ יום טוב פון זייער באַליבטן שריפטשטעלער נישט געווען באַיקאַטירט: אַש האָט אינדערפרי געקאָנט זיין אַ בונדיסט און ביינאַכט אַ ציוניסט... אָבער די בונדיסטן האָבן גענומען ערנסט אַשס פּאָליטישע איינשטעלונג. אַש איז נישט קיין פּאָליטיקער, אַש איז אַ קינסטלער. ער געהערט צו די ציוניסטן, צום בונד און צו אַלעמען, צום גאַנצן יידישן פּאָלק, מיין פריינט שלמה מענדעלסאָן ע"ה, דער בונדישער פירער, האָט אַשן גוט געקענט און ער איז געווען איינער פון זיינע בעסטע ידידים. ער האָט מסתמא גאַנץ וואויל געוואוסט, וואָס פאַר אַ באַדייטונג עס האָט אַשס אַ „פּאָליטישע“ דעקלאַראַציע פאַרן בונדיזם אָדער קעגן בונדיזם. מענדעלסאָן איז דאָך אָבער ניט געווען דער גאַנצער „בונד“... אַשן דאַרף מען נעמען אַזוי ווי ער איז, און מען דאַרף זיך אויף אים נישט באַליידיקן, פונקט ווי איך האָב זיך נישט באַליידיקט, ווען ער האָט מיר אין צאַפּאַט געגעבן אַ לעקציע וועגן „דרך־ארץ“... אַשן דאַרף מען ליב האָבן, פונקט ווי מען האָט ליב אַ קינד, וואָס באַגייט די ערגסטע נאַרישקייטן און קאַפּריזן, און דאָך פאַרגיט מען עס!...

איך וועל דאָס דאָזיקע קאַפיטל פאַרענדיקן מיט דער פייערונג פון זיין פּופּציק־יעריקן געבורטסטאָג. אַ סצענע, וואָס איך וועל קיינמאַל נישט פאַרגעסן.

דער זאָל איז געווען געפּאַקט קעפּ אויף קעפּ. אין דער ערשטער ריי זענען געזעסן די נאָענטסטע קרובים — זיין פרוי, זיין ברודער, אַ רייכער לעדער־סוחר פון דער פּראַנציפּאַלער גאַס, וועלכער איז געווען זייער ענלעך צו שלום אַשן און מען פלעגט אים, האָט ער מיר דערציילט, אין די קורערטער פאַרבייטן מיטן גרויסן ברודער. עס איז אויך געזעסן די אַלטיטשקע מוטער אַשס, דאַמאַלס שוין אַ זקנה פון אַן ערך אַכציק אָדער איבער אַכציק יאָר.

אינמיטן אַלע רעדעס, וואָס זענען געהאַלטן געוואָרן לכבוד דעם יובילאָר, שטעלט זיך אַש אויף און עס ווערט שטיל אין זאָל. אַלעמענס אויגן זענען מיט יראת־הכבוד געווענדט צום גרויסן שריפטשטעלער. עס הערשט אַן אויסערגעוויינלעכע פייערלעכקייט און אַלע דערוואָרטן צו הערן אַ וואָרט פון אַשן, און ער הויבט אָן:

— מיניע טייערע פּראָנט, איך פּאָדער אייך אויף אַפּצוגעבן כבוד מיט אויפשטעלן זיך פאַר מיין אַלטער מאַמען, פאַר דער פרוי, וואָס

האָט מיך געטראָגן, געבוירן און אויפגעהאָדעוועט, איר האָב איך אַלץ
צו פאַרדאַנקען! ...

ווי איין מענטש האָבן זיך אַלע געגעבן אַ שטעל־אויף פון די
ערטער. זיינע פשוטע, אָפנהאַרציקע רייד פון אַ געטרייען זון, וועלכער
האַלט שטאַרק פון כיבוד־אם, האָבן געמאַכט אַן אומגעהייערן רושם אויף
אַלע פאַרנאַמלע אינ זאַל, און עס זענען דערנאָך אויסגעבראַכן שטור־
מישע אַוואַציעס. מען האָט געקאָנט זען צווישן עולם, אַז „עמד“ האָט
סכנותדיק ליב שלום אָשן, זיי פילן אין אים זייער גרויסן קינסטלער,
וועלכער פאַרשאַפט זיי הנאה און אַנזען אין דער גרויסער וועלט.

דעם זונטיק פון דער זעלבער וואָך איז אין זעלבן טעאָטער
אינגעאַרדנט געוואָרן אַ ליטעראַרישער נאַכמיטאַג לכבוד אָשן. איך
געדענק שוין נישט גענוי, ווער עס האָט דעם נאַכמיטאַג אינגעאַרדנט.
דאַכט זיך, אַז דער פּעך־קלוב אָדער דער ליטעראַטן־פאַריין. שלום אָש
האַט געלייענט זיינס אַ דערציילונג און רעדנער האָבן געהאַלטן רעדעס,
געגעבן אַן אַפשאַצונג וועגן אָשס ווערק. די יידישע ליטעראַטור איז
נאָך דאַמאַלס געווען אַרימער מיט דער גרויסער טריליאַגיע „פאַרן מבול“,
וואָס איז שוין געווען אַ געשאַפענע, אַבער נאָך נישט אַ פאַרעפנטלעכטע.
אויב איך האָב אַבער נישט קיין טעות, זענען שוין די ערשטע צוויי
ביכער, „פעטערבורג“ און „וואַרשע“, געאַנגען אין פאַרזעצונגען אין
וואַרשעווער „היינט“.

איך האָב מיך געפילט ווי אַ מחותן אויף דער חתונה, כאַטש אַן
אַרימער מחותן ... ווייל אַהיימקומענדיק צו מיר אין צימער אַריין, איז
קיין פונט חמץ נישט געווען ...

אַש איז נאָך געהאַט פאַרבליבן אין וואַרשע אַן ערך צוויי וואָכן
צייט. ער האָט געהאַט געקויפט אַ שטיקל באָדן צווישן מעדזשעין און
אַטוואַצק און געפלאַנעוועט אויפצושטעלן אַ הויז און באַזעצן זיך אין
פוילן. איך געדענק, ווען מיר האָבן אַזוי זאַלבעדריט, אָש, זיין פרוי
און איך, געשאַצירט איבער די וואַרשעווער גאַסן, האָט מאַדזשע זיך
אַנגערופן צום מאַן:

— ווי מיינסטו, שלומשי, וועסט דאַרפן אינזינען האָבן ביים בויען
דאָס הויז, צו מאַכן אַ צימער פאַר ראַזענבערגן, וועט ער וואוינען
מיט אונדז.

שלום אָש האָט צוגעזאַגט אַזוי צו טאַן, און איך בין געווען ממש
גערייט פון דעם דאָזיקן מענטשלעכן פאַרשלאַג, כאַטש ער איז קיינמאַל
נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן. דאַמאַלס האָט מען דאָך נאָך נישט
געאַנט, וואָס פאַר אַ חורבן עס טראַגט זיך אויף דעם יידישן פּאָלק
און ספּעציעל אויף די פּוילישע יידן. אַ חוץ דעם האָב איך נאָך דענסט־

מאָל נישט צו גוט געקענט אָשן, כדי צו פאַרשטיין, אָז פון זיך פלאַן
אויפצובויען זיך אַ הויז אין אַטוואַצק האָט ער בלויז געטראַכט אין
יענער מינוט; אַ רגע שפעטער האָט ער שוין אפשר גאַרנישט גע-
דענקט וועגן דעם...

ניין, אַנטשולדיקט — נישט אין אַ רגע שפעטער, וואַרים אין
עטלעכע טעג אַרום האָט מיך אַש איינגעלאָדן קיין אַטוואַצק צו באַקוקן
זיין נחלה, וואָס ער האָט שוין געהאַט איינגעהאַנדלט: אַ שטיקל באַדן
פאַר אַ הויז, עס איז שוין געווען גוט טונקל, ווען מיר האָבן געבראַ-
דזשעט אין זאַמדן, צווישן אַטוואַצק און מעדזשעשין, כדי צו ווייזן מיר
דעם פלאַץ, וואו דאָס הויז וועט שטיקן, און איך בין דאָך שוין געווען
אַ שטיקל „שותף“ דערצו!

מיטאַמאָל, בראַדזשענדיק אַזוי איבער די טונקעלע זאַמדן, ווערט
מיר אַש פאַרפאַלן. עס איז שוין געווען גוט טונקל אינדרויסן, איך קוק
מיך אום, און — והילד איננו... איך דריי מיין קאַפּ אויף אַלע זייטן
און איך הויב אָן צו רופן: „שלום אַש! שלום אַש!“ ערשט אין אַ
וויילע אַרום דערהער איך ווי אַ בת-קול, וואָס איז געקומען פון אַ גרוב
אַרויס: „ראַזענבערג, העלפט מיר אַרויסקריכן!“...

אין דער פינצטער איז אַש אַריינגעפאַלן אין אַ זאַמדיקן טאַל און
איך האָב אים דעריבער פאַרלוירן פון אויג. ער איז אין אַזעלכע פאַלן
געווען אומבאַהאַלפן ווי אַ קינד...

איידער ער איז צוריק אַפגעפאַרן קיין פאַריז, האָבן די מיט-
אַרבעטער פון „היינט“ אים איינגעאַרדנט אין עפעס אַ געביידע, דאָכט
זיך אין דעם „שאַפּ“, וואו עס איז געלעגן דאָס פאַפיר, אַ גרויסן
באַנקעט, וואו עס זענען געהאַלטן געוואָרן רעדעס, און ווייטשעוואַניעס
זענען אַרויסגעזאַגט געוואָרן צו זיין פופציק-יעריקן געבורטסטאָג. אַזוי
דער „היינט“ און אַזוי די „ליטעראַרישע בלעטער“, וועמענס רעדאַקטאָר
עס איז געווען נחמן מייזעל, אַ גרויסער חסיד און קענער פון אָשן, איך
וואַלט אים געקאַנט אַנרופן: אַן „אַשאַלאַג“... — האָבן געווידמעט פיל
זייטן מיט אַרטיקלען וועגן יובילאַר, און אַזוי איז געווען פול מיט
אַרטיקלען און לויב-געזאַנגען פאַר אָשן איבער דער גאַנצער יידישער
וועלט!

(וועמען וואַלט דאָס גאַר דענסטמאַל געקאַנט איינפאַלן, אָז עס וועלן
זיך געפינען שוואַכע מוחות, ביליקע פאַליטיקאַנטן, וואָס וועלן אַט דעם
„גבר“ אין דער יידישער ליטעראַטור אַזוי רודפן, דוקא אים וועלן
פאַרניכטן און אַפילו נישט באַגריסן מיט אַ פערטל הונדערט יאָר
שפעטער צו זיין פינף-און-זיבעציקסטן געבורטסטאָג).

אַש איז אַוועק פון פוילן און מיר איז געווען זייער אומעטיק.

ער האָט מיר אָפֿילו געהאַט געגעבן אַ בריוו צו זיין גוטן פֿריינט נחמיה פֿינקעלשטיין, אַז ער זאָל זען מיר צו געבן באַשעפֿטיקונג אין „היינט“, וואָס דאָס האָט טאַקע אַ ביסל געהאַלפֿן פֿאַרלייכטערן מיין מערכה. פֿון אַשם באַמיאונגען, אַז איך זאָל קריגן דעם פֿריז פֿון פּוילישן פּען־קלוב פֿאַר מיין איבערוועצונג פֿון „פּויערן“, האָט זיך אויסגעלאָזט אַ בוידעם. מלך ראָוויטש דער דאַמאַלסטיקער סעקרעטאַר פֿון ליטע־ראַטן־פֿאַראַיין, האָט אַוועקגעשיקט די פֿיר בענדער „פּויערן“ צום פּוילישן פּען־קלוב, און דער שליח בין איך אַליין געווען. איך האָב אינ־קאַנגיטאַ איבערגעגעבן מיינע פֿיר שווער אויסגעהאַרעוועטע בענדער פֿון זייער גרעסטן מייסטער אין יענער צייט צו דער סעקרעטאַרקע פֿון פּוילישן פּען־קלוב, אָבער עס האָבן דאַמאַלס געבלאָזן אַנטסעמיטישע ווינטן אין פּוילן. איז נישט געקוקט אויף דער באַמיאונג פֿון קאַזשימיעזש וויעזשינסקי, וועלכער האָט מיר פּערזענלעך פֿאַרזיכערט, אַז איך בין דער צום מייסטנס ערנסטער קאַנדידאַט, טאַקע דערפֿאַר וואָס איך בין אַ פּוילישער בירגער, און די גאַנצע פּרעסע, סיי די יידישע און סיי די פּוילישע, האָט געלויבט מיין אַרבעט, און אַ חוץ דעם, לעבן דאָך עפעס אין פּוילן איבער דריי מיליאָן יידן! ... — האָב איך דעם פּען־קלוב פֿריז נישט באַקומען.

די „ענדעקעס“, וועלכע זענען געווען אַ מערהייט אין פּען־קלוב, האָבן מיך „באַזיגט“. געקריגן דעם פֿריז האָט דער אונגאַרישער איבער־זעצער, ווייל מען האָט געדאַרפֿט דאַמאַלס האָבן אונגאַרנס פֿריינט־שאַפֿט ... און אונגאַרנס פֿריינטשאַפֿט איז געווען בילכער ווי איך, אַ מיטגליד פֿון פֿאַרהאַסטן פּוילישן יידנטום ...

(כדאי צוצוגעבן אַן אינטערעסאַנטן עפּיוזאָד אין שייכות מיט מיין „פּריז“. אין ווינטער 1939, ווען די פּוילישע רעגירונג האָט רעזידירט אין פֿאַריז, האָב איך מיך אין אַ קאַפּעהויז, וואו עס פּלעגן אַריינ־קומען די פּוילישע מיניסטאַרן, באַקענט מיטן דאַמאַלסטיקן מיניסטער פֿאַר נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, פּראָפּעסאָר אַלגיערד גורקא — אגב בין דאָ נישט לאַנג איז ער געווען דער פּוילישער גענעראַל־קאָנסול אין מדינת ישראל — האָט ער זיך צו מיר אַנגערופֿן, אַז די נייע פּוילישע רעגירונג וועט גוט מאַכן די עוואַל, וואָס איז קעגן מיר באַגאַנגען גע־וואָרן ... און איך וועל קריגן דעם פּען־קלוב־פֿריז פֿאַר איבערוועצן „פּויערן“. אָבער די דאָזיקע רעגירונג האָט נישט צו לאַנג רע־גירט ...).

א באַזוך ביי אַשן הינטער פאַריז

האַרט פאַר פסח פון 1931, נאָך אַ גאַנצן ווינטער הונגערן, רופט מיך פלוצלינג אַריין צו זיך אין קאַבינעט ש. י. יאַצקאָן, דער רעדאַקטאָר און מיטאייגנטימער פון וואַרשעווער „היינט“ און לייגט מיר פאַר אַ געוויסע אַרבעט, און ער פרעגט מיך דערביי, צי איך נעם זיך אונטער דאָס צו טאָן. ער האָט מיר פאַרגעלייגט אַנצושרייבן פאַר דער נאַכמיטאָג-צייטונג „היינטיקע נייעס“ אַ סעריע אַרטיקלען אונטערן נאָמען: „פאַרטרעטן פון דער יידישער געשיכטע“.

איך האָב דעם פאַרשלאָג אָנגענומען און איך בין געוואָרן דערפאַר אַנשטענדיק באַצאלט. די דאָזיקע אַרטיקלען, וואָס זענען געדרוקט געווען זעקס טעג אַ וואַך, זענען ביסלעכווייז שפּעטער פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ היסטאָרישן ראַמאַן, וואָס איך האָב אָנגעהויבן כּסדר שרייבן פאַר דער דאָזיקער צייטונג, אונטער דער רעדאַקציע פון שמחה פיעטרושקע. איך האָב פון מיין אַרבעט אָנגעזאַמלט בין ראש השנה פון זעלבן יאָר אַ היבשע סומע געלט און איך האָב באַשלאָסן צו מאַכן אַ רייזע קיין פאַריז.

די רייזע מיינע האָב איך אונטערגענומען צוליב צוויי טעמים: מיינע עלטערן האָבן דאַמאָלס צופעליק געהאַט זיך באַזעצט אין דער פראַנצויזישער הויפטשטאָט, קומענדיק פון ארץ-ישראל (שלום אש האָט, אונטערן איינפלוס פון זיין פרוי מאַדזשע, פאַר מיין פאַטער געשאַפט אַ פאַסטן ביי ראַטשילדן אין וויין-סקלאַד); און אויך צוליב דעם, וואָס דאַמאָלס איז אין פאַריז פאַרגעקומען אַ גראַנדיעזע קאָלאָניאַלע אויס-שטעלונג פון דער פראַנצויזישער רעגירונג.

זייענדיק צום ערשטן מאל אין מיין לעבן אין פאָריו, האָב איך באַשלאָסן אָפּצושטאַטן אַ וויזיט ביי די אַשס אין דעם מאַלערישן שטעטל ביי דער סען, בעלוויו, נישט ווייט פון דער פראַנצויזישער היפּטשטאַט. אויף אַנצוקומען קיין בעלוויו, האָב איך גענומען אַ דאַמפּער, וואָס האָט קורסירט איבער דער סען יעדע שעה, און נאָך אַ שעה ריזע, לענג-אויס אַ וואונדערלעך-באַוועלדערטער געגנט אויף ביידע זייטן ברעג פון טייך סען, בין איך אַנגעקומען אין דעם שטעטל. איך האָב אַנגע-הויבן זוכן אַשס ווילע. דעם אַדרעס האָט מען מיר געגעבן אין רעדאַקציע פון „פאָריזער היינט“. דאָס איז געווען אויף רי עמילי נומער 5. איך האָב מיט מיין גאָר קנאַפּער קענטעניש פון דער פראַנ-צויזישער שפראַך קוים זיך דערשלאָגן צו די אַשס. דער וועג אַהין איז געווען אַ פּרעכטיקער — גרינע אַלעען, קאַלירפולע בלומען, וועמענס ריחות האָבן געצופּט אין דער נאַו. איך האָב געטראַכט: אַט דאָ שאַפּט שלום אַש זיינע גרויסע ווערק; אַט דאָ איז אַוודאי אַנטשטאַנען דער פלאַן פון דער טריליאַגיע „פאַרן מבול“; און ווער זויסט, וואָס פאַר אַ נייע פּלענער עס וועבן זיך שוין אין קאַפּ ביים גרויסן מייסטער! ... יא, דאָס שטעטלע בעלוויו ביי דער סען איז דער ריכטיקער פּלאַץ פאַר אַ גרויסן טאַלאַנט צו פּראָדוצירן וואונדערלעכע ווערק.

אַש האָט מיך אויפגענומען זייער פריינטלעך, כאַטש איך בין געקומען אומגעריכט. איך האָב אים בלויו געהאַט געשריבן פון פאַ-ריז אַ קאַרטל, אַז איך בין דאָ און איך וועל אַ ליאָדע טאַג צוקומען אים זען.

עס איז געווען ערב סוכות. אויך מאַדזשע איז געווען אינדער-היים. מען האָט מיך איינגעלאָדן צו לאַנטש. אַש האָט מיך אַרויפ-געפירט אויפן ערשטן שטאַק פון זיין בריווחדיקער ווילע. דאָרט האָט זיך געפונען זיין שרייב-קאַבינעט. ביי די ווענט זענען געשטאַנען ביכער און ביכער. ביים פענצטער האָט זיך געפונען זיין גרויסער שרייבטיש. ענדלעך איז מיר באַשערט געווען צו זען דעם קינסטלערס וואַרשטאַט. אַש האָט אַ טבע צו באַאָבאַכטן זיין גאַסט, כדי צו זען וואָס פאַר אַן איינדרוק עס מאַכן אויף אים אַזעלכע זאַכן. ער שטודירט זיין גאַסט און קוקט אים אַן דורך און דורך, און ער האָט הנאה, ווען מען באַוואונדערט זיינע בילדער, זיינע תּנוכה-לאַמפּן און אַנדערע אַנ-טיקן, וואָס האָבן אַנגעפילט דאָס צימער און ער האָט זיי זייער ליב, אַז ער גייט צו יעדעס מאל צו עפעס אַן אַנדער זאַך און באַטאַפּט זי מיט ליבשאַפּט.

שפעטער האָט ער מיך פאַרבעטן אויף אַ שפּאַציר איבער די גרינע אַלעען אין דעם קליינעם, אַבער צויבערהאַפּטן שטעטל. מיר

גייען זאלבעצוויי. די פרוי איז געבליבן אין הויז צוצוגרייטן דאָס יום־טובדיקע מאַלצייט. מאַדזשע איז באַוואוסט ביי אַלע אירע באַ־ קאַנטע און ביי פיל שרייבער אַלס אַן אויסגעצייכנטע באַלעבאַסטע, און אירס אַ מאַלצייט איז שוין נישט איינמאַל באַשריבן געוואָרן דורך שרייבערישע געסט אין די צייטונגען. אירע צוגעגרייטע שפייזן זענען מעדני־מלך, און אירע איינגעמאַכטן (וואַרעניע, בלע"ז) האָבן אַ שם — דאָס קאַן איד עדות זאָגן פון דער צייט פון מיין שפעטערדיקער קאַריערע ביי אַשן אַלס סעקרעטאַר, אָבער דאַמאַלס, אין שטעטעלע בעלוויז, האָב איך נאָך וועגן דעם נישט געזחלומט.

אויפן וועג פון אונדזער שפאַציר גיט מיך אַש פּלוצים אַ פרעג:

— ראַזענבערגי, איר האָט אפשר אַ ביסל דראַכענע געלט? ...

פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב אַשן תּיכּף געגעבן אַ פאַר פּראַנ־ צויזישע ניקלנע מטבעות. אַש לאָזט מיך שטיין אַ ווילע און גייט־צו צו אַ פּרוכט־געוועלבל, קויפט פאַר די פאַר ניקלנע מטבעות אַ פונט אָדער צוויי פונט באַרנעס, זייער זאַפטיקע באַרנעס, כּהאַב דאָס דער־ קענט אין זייער אויסזען. זיי זענען געווען פון געלבלעך־ראָזן קאַליר און האָבן אויסגעזען צו זיך גאַר אַפעטיטלעך, לויט דעם האַניק־זאַפט, וואָס עס איז גערונען ביי יעדן איינבייט, וואָס אַש האָט געמאַכט אין זיי ...

אַש שפאַצירט ווייטער מיט מיר, האַלטנדיק דעם פאַפּירענעם בייטל מיט די זאַפטיקע באַרנעס, פאַרציקט איינע נאָך דער אַנדערער און מיך איז ער נישט מכבד, כאַטש איך האָב געהאַט צו זיי גאַר גרויס חשק ...

אין פּלוג האָט מיך די זאָך פאַרדראַסן. בפרט אַז איך האָב מיך געהאַט אָנגעהערט פון די בעלי־רכילות וועגן אַשן אַזעלכע ענלעכע מעשיות, ווי אַריינגיין אין אַ רעסטאָראַן מיט פּריינט, איינלאַדנדיק זיי אויף מיטאַג און דערנאָך לאָזן די פּריינט באַצאַלן ... אַט אַזעלכע שטייגער רכילותן האָט מען דערציילט וועגן שלום אַשן אין די טוצן. איך האָב אים נאָך דאַמאַלס נישט געקענט אַזוי גוט. אָבער איצט, זעענדיק, אַז ער טוט דאָס זעלבע מיט מיר, האָב איך מיר אַ טראַכט געטאַן: „נו איז דאָך טאַקע אמת, וואָס מען רעדט וועגן אים!“ ...

אַט די געדאַנקען זענען מיר דורך אין קאַפּ, ווען איך האָב שפאַצירט מיט אַשן איבער די גרינע אַלעען אין בעלוויז־שטעטלע, און ער האָט אַלץ געהאַלטן אין אייך עסן און הנאה האָבן פון די האַניק־ זאַפטיקע באַרנעס.

שפעטער מיט יאָר, ווען איך בין אָפּגעווען מיט אים צוזאַמען אַ לענגערע צייט, האָב איך מיך איבערצייגט, אַז אַש איז זייער ווייט

פון צו זיין א קאָרגער אָדער אַזאַ מין מענטש, וואָס האָט בלויז אין זינען זיך אַליין און יענעם גאַרנישט. ער טוט דאָס טיילווייז פון גרויס פאַרטראַכטיקייט און ער פאַרגעסט גאָר אינגאַנצן, אַז עמיץ גייט מיט אים ביי דער זייט, און טיילווייז קומט דאָס פון קינדערישער צעפיעש-טשעטיקייט. אַ קינד האָט ליב אַלץ צו פאַרכאַפן פאַר זיך, און אַש איז אין זיין גאַנץ וועזן אַ גרויס קינד.

אין ווייטערדיקע יאָרן, ווען איך בין שוין ביי אים געווען אַ פערמאַנענטער סעקרעטאַר אין ניצע, האָב איך מיך איבערצייגט, אַז אַזוי איז עס טאַקע. וואַרים ווי אַנדערש קאַנט איר אויסטייטשן אַזאַ עפיזאָד: אַש קומט צו פאַרן קיין וואַרשע, איך וואַרט אים אָפּ ביי דער באַן און ברענג אים אין רעדאַקציע פון „היינט“ אויף כלאָדנע 8. ביים אָפּשטעלן זיך פון דער דראָזשקע, גיט מיך אַש אַ פּרעג: „ראָ-זענבערג, איר האָט קליין געלט?“ איך באַצאַל פאַר דער דראָזשקע און ער האָט מיר דאָס געלט קיינמאַל נישט צוריקגעגעבן...

עס איז זייער לייכט צו פאַרשטיקן, אַז אַזאַ קלייניקייט, ווי באַרגן אַ פאַר גילדן צו באַצאַלן די דראָזשקע און פאַרגעסן דערנאָך אָפּ-צוגעבן, קאָן באַווייזן צו טאָן יעדער בשר ודם. דער אונטערשיד איז נאָר, אַז ווען סתם אַ מענטש טוט דאָס, וועט מען אים טאַקע אויף אַזאַ ענלעכן אופן פאַרענטפערן. טוט דאָס אָבער שלום אַש, וועלן רכילות-טרייבער שטענדיק דאָס אויסטייטשן צום שלעכטן און צעלייגן די געשיכטע אויף טעלערלעך...

בכלל, איז יעדער באַרימטער מענטש, וועלכער איז אויסגעשטעלט פאַרן פּרעמדן אויג אַן אַ שיעור מאַל מער ווי דער פשוטער בשר ודם, אונטערגעוואָרפן צו לשון הרע און צו רכילות. זיין איטליכע טאַט און איטלעכע באַוועגונג ווערט אויפגעכאַפט און פאַרגאַטירט...

ניין, איך בין אויף אַשן נישט ברוגז געוואָרן דאַמאַלס אין בעלוויו, פאַרוואָס ער האָט אויפגעגעסן ביז דער לעצטער באַרנע און מיר נישט געגעבן קיין איינע צו פאַרזוכן, כאַטש דאָס האַרץ מיינס האָט נעבעך „געפישטשעט“... איך האָב בלויז געשמייכלט אין מיר אַריין און גע-טראַכט — דאַמאַלס מיט רעכט — אַז אינגאַנצן ליגנט זענען נישט די אַלע רכילותן וועגן אַשן...

בעת דעם לאַנגן שפּאַציר, האָט אַש מיר דערציקלט וועגן זיי-נע נאַענטסטע ליטעראַרישע פּלענער — דאַכט זיך, ער האָט שוין דאַמאַלס געהאַט פאַרטראַכט דעם „תהילים-ייד“, אָבער קלאָר האָט ער מיר נאָך נישט געזאָגט, וואָס ער גייט שרייבן, וואַרים ער האָט גערעדט וועגן אַ פינף זעקס טעמעס... ער האָט מיר אָבער דאָס יאָ „פאַר-זיכערט“: ער גייט נעמען אַן אַפרו אויף עטלעכע יאָר און גאַרנישט

שרייבן... דאמאלס, נאך נישט קענענדיק גענוג שלום אשן, האָב איך זיין "פאָרויכערונג" אָנגענומען פאַר ערנסט און איך האָב צוגע- באַמקעט, אַז עס איז טאַקע נישט מער ווי רעכט, אַז נאָך אַזאַ ריזי- קער אַרבעט ווי די טרילאָגיע, האָט ער זיך אָן שום ספק פאַרדינט אַ גוטן אָפרו... .

אויפן וועג צוריק אַהיים האָט מיר אַש נאָך געוואָלט ווייזן איינע פון די מערקווירדיקייטן, וואָס זענען פאַראַן אין דעם מאַלערישן שטע- טעלע בעלוויו. עס האָט זיך דאָרט, נעמלעך, געפונען אַן אַבסערוואַטאָריע און אַש האָט זי מיר געוואָלט ווייזן. אויפן וועג צו דער אַבסערוואַטאָריע האָט ער מיר געהאַלטן אַ גאַנצע לעקציע וועגן אַסטראָנאָמיע און ער האָט וועגן דעם גערעדט מיט אַזאַ באַהאַונטקייט, גלייך ער וואָלט געווען אַ פּראַפעסאָר.

ער לייענט, דערציילט ער מיר, זייער אַ סך ליטעראַטור אויף דעם דאָזיקן געביט און ער האָט דאָס זייער ליב, אַסטראָנאָמיע איז זיין "האַבי". איך בין ממש געבליבן שטיין איבערראַשט. וואָרים אַט גייט דאָך אַרום אַ מורמלעריי אין ליטעראַטור-פאַריק, אַז אַש איז אַן "עם- האַרץ", ער ווייסט גאַרנישט און לייענט גאַרנישט... מילא, צי אַש לייענט — דאָס בין איך געוואָר געוואָרן מיט יאָרן שפעטער, אַז ער האָט נישט קיין גלייכן צו זיך צווישן יידישע שרייבער מיט אַזוי פיל לייענען ביכער. אָבער אַז ער איז אַזוי באַהאַונט אין אַ געוויסן אַפּשניט פון וויסנשאַפּט, דאָס איז טאַקע געווען פאַר מיר אַן "אַנט- פּלעקונג"... .

ליידער איז שוין די אַבסערוואַטאָריע געווען פאַרמאַכט. עס איז געווען שפעט נאַכמיטאָג. און אַזוי שלום אַש און אַזוי איך האָבן דאָס זייער שטאַרק באַדויערט. איך האָב מיך געמוזט באַגנוגען מיט דער לעקציע וועגן אַסטראָנאָמיע בלויז בעל-פה.

ווען מיר זענען אַהיימגעקומען, איז שוין געווען פאַרנאַכט, און איך האָב געהערט און מער געפילט, אַז עס ווערט אין קיך צוגעגרייט אַ גרויסאַרטיק מאַלצייט. איך האָב מיך געאַיילט אַהיים צו מיינע עלטערן קיין פאַריו. ערשטנס, איז עס סוכות אָונט, און יום טוב נישט צו זיין ביי טאַטע-מאַמעס טיש. וואָלט געווען זייער נישט פיין פון מייך זייט. והשנית, האָב איך מיינע עלטערן שוין נישט געהאַט געזען אַ שיינע פאַר יאָר, אַז ערך ניין יאָר צייט. עס וועלן ביים טיש אויך זיצן מיינע יונגע שוועסטערלעך און עטלעכע ברידער און סתם געסט, משפּחה-לייט, וואָס וועלן קומען מסתמא מיך זען.

— רראַזענבעריג, איר בלייבט ביי אונדז אויף נאַכטמאַל!... —
האַט מיר אַש אָנגעמאַלדן.

איך בין געבליבן שטיין אין אַ פּאַרלעגנהייט: אַפּזאָגן די אַשס, וועלן זיי זיך באַליידיקן; נישט קומען צום יום־טובדיקן מאַלצייט ביי דער מאַמען, וועט עס זיין אַן אַנטוישונג פאַר דער גאַנצער משפּחה. איך בין דער עלטסטער זון, דערצו אַ גאַסט און גאַר אַן אַנגעלייגטער גאַסט! טאַטע־מאַמע האָבן זיך געשמאַלצן פון נחת: איך בין אַ מיט־אַרבעטער פון דער דאָזיקער צייטונג, וואָס מיין טאַטע לייענט זי, זינט דער „היינט“ האָט אַנגעהויבן צו דערשיינען אין 1908.

עס איז שוין געווען שפּעטלעך. אַ באַן גייט־אַפּ, האָט מיך פּריער אַש אינפּאַרמירט, אין אַ האַלבער שעה אַרום. צוריק האָב איך געהאַט באַשלאָסן צו פאַרן מיט דער באַן, ווייל זי גייט שנעלער ווי דער דאַמ־פּער און איך וועל נאָך באַווייזן אַנצוקומען פּונקט צו דער יום־טוב־דיקער סעודה.

איך האָב מיך צוליב מיין פּאַרלעגנהייט אַ ביסל געקווענקלט, עס האָט מיך אי געלאָקט צו פאַרבלייבן מיט די אַשס צום מאַלצייט און אי איך האָב געוואַלט אָפּגעבן כבוד מיינע עלטערן, מקיים־זיין כיבוד אב ואם... איך האָב אַשן מיט מאַדזשען האַרציק באַדאַנקט פאַר זייער איינלאַדונג און איך האָב זיי איבערגעגעבן מיין מאַטיוו פאַרן אַפּזאָג.

אַבער אַש איז געוואָרן זייער בייז, און אויף זיין אימפּולסיוון שטייגער האָט ער אַ צאַרנדיקער צו מיר אויסגערופּן:

— נישט, איז נישט... איך וועל אייך נישט בעטן... מען דאַרף אים בעטן גאַר, דעם חתן־בחור!...

דער צעפּיעשטשעטער אַש האָט גאַרנישט געקאַנט פאַרשטיין, אַז מען קאַן אים, אַשן, עפּעס אַפּזאָגן. ער, אַש, הייסט עס, באַוויליקט מיך איינצולאַדן צו אַ מאַלצייט, וואָס ווייניק־ווער עס האָט אַזאַ זכּיה... קומט ער דאָ, דער „חתן־בחור“, און וואָגט אַפּצוואַגן!...

מיינע מאַטיוון האָבן אויף אים נישט געמאַכט דעם מינדסטן איינ־דרוק, כּאַטש ער אַליין האַלט גאַר שטאַרק פון כיבוד אב ואם.

פּאַרלאַזנדיק אַשס הויז, האָב איך געפּילט, אַז איך האָב מיר איינגעקויפּט אַ שונא. איך האָב אָבער געהאַט אַ טעות. זעט אויס טאַקע, אַז איך האָב נאָך אַלץ אַשן נישט צו גוט געקענט. ער האָט אַן שום ספּק מיט פינף מינוט שפּעטער שוין געהאַט פאַרגעסן דעם גאַנצן אינצידענט. אַדער ער האָט זיך אַוודאי געטראַכט: „דער חתן־בחור איז דאָך געררעכט!... טאַטע־מאַמע וואַרטן אויף אים מיט דער יום־טובדיקער סעודה“...

ניין, ער איז מיר קיין „שונא“ נישט געבליבן, וועגן דעם האָב איך מיך דערוואוסט מיט אַ יאָר שפּעטער...

איך בין אָנגעקומען קיין פּאַריז צו מיין טאַטע-מאַמע אויף דער
סעודה אין דער געהעריקער צייט. אַלע האָבן שוין טאַקע געוואָרט
אויף מיר מיט גרויס אומגעדולד, און זיי האָבן נישט געוואוסט וואָס
איבערצוקלערן. אָבער מיין מאַמע האָט זיי אַלעמען געהאַט באַרואיקט,
האַט מען מיר שפּעטער איבערגעגעבן, און באַרואיקט האָט זי זיי אויף
איר געמיטלעכן מאַמעשן שטייגער: „דער משוגענער אַש האָט אים
אַודאי ביי זיך צו לאַנג פאַרהאַלטן“...

מ'האַט ביי אונדז אין דער משפּחה געוואוסט, אַז דער דאָזיקער
אַש איז נישט קיין מענטש ווי אַלע מענטשן... וואָס אַזוינס אַ קינסט-
לער איז און אַריינטראַכטן זיך אין זיין נשמה, האָט מיין מאַמע, ווי
די איבעריקע משפּחה-מיטגלידער, אַוודאי נישט פאַרשטאַנען. איז גע-
ווען דערפאַר איך פאַרשטענדלעכע באַצייכנונג: „אַ משוגענער!“...
איך האָב פון אַשן נישט געהערט אַ יאָר צייט.

אַש קומט נאָך מיר פון ווין

פון פסח, 1931, ביז סוף זומער 1932, איז ביי מיר געווען אַ פראַספעריטי־יאָר... איך האָב כסדר געדרוקט אין דער מיטאָג־אויסגאַבע פון „היינט“ די סעריע אַרטיקלען „פאַרטרעטן פון דער יידישער געשיכטע“ און דערנאָך היסטאָרישע ראַמאַנען. עס זענען איבער דער צייט געהאַט אויסגעבראַכן צוויי סטרייקן אין „היינט“ און ביים לעצטן סטרייק איז די צייטונג איבערגעגאַנגען אין די הענט פון אירע מיטאַרבעטער.

קורץ פאַרן אויסברוך פון צווייטן סטרייק האָט יאַצקאָן מיט מיר זיך צעקריגט, ווייל איך האָב מיך אָפגעזאַגט צו ווערן אַ סטרייק־ברעכער, און ער האָט מיך באַזייטיקט פון דער שטעלע. עס איז מיר אויף אַ ווייל געוואָרן מאַטעריעל שלעכט. ווי נאָר אָבער דער סטרייק האָט זיך פאַרענדיקט און יאַצקאָן איז דערווייטערט געוואָרן פון דער פירערשאַפט, האָב איך ווידער אָנגעהויבן דרוקן אַ ראַמאַן, אָבער שוין נישט אויף די זעלבע גוטע באַדינגונגען פון פריער. אַלץ בעסער פון גאַרנישט.

די שטימונג ביי מיר, כאַטש איך האָב פאַרדינט אויף פרנסה, איז געווען אַ נידערגעשלאַגענע. איך האָב נישט געהאַט קיין שטענדיקע שטעלע אין „היינט“ און איך האָב מורא געהאַט, טאָמער צעקריגט זיך מיט מיר דער נייער „יאַצקאָן“, קאָן ער דאָך מיך ווידעראַמאַל באַזייטיקן פון דער אַרבעט... איך בין אַוועקגעפאַרן אויף דריי וואָכן צו מיין חבר שלמה שיינבערג אין אַ וואַלד, לעבן דראַהיטשין־פּאַליעסקי, טאַקע דאָרט, וואו איך האָב מיט זעקס יאָר צוריק באַקומען דעם בריוו

פון שלום אשן. איך האָב דאָרט זייער פּיך פּאַרבאַכט און איך האָב פּאַרגעסן אין אַלע צרות און מאַטעריעלע נישט-סטאַבילקייטן. איך האָב געחלומט וועגן פּאַרן באַזעצן זיך קיין פּאַריז, כאַטש איך האָב נישט געהאַט קיין שום אויסזיכט דאָרט צו געפּינען פּרנסה. פּראַנקרייך האַט, נאָך מיין ערשטן באַזוך דאָרטן מיט אַ יאָר צוריק, אַפּעלירט צו מיין געמיט, און כאַטש איך האָב נישט געוואוסט, אויף וואָס פּאַר אַ סמך וועל איך דאָס פּאַרן קיין פּאַריז. האָב איך פּונדעסטוועגן געטרוימט אויפן הויכן קול פּאַר אַלעמען, אַז איך פּאַר...

ווען די דריי וואָכן פון מיין וואַקאַציע אין וואַלד האָבן זיך פּאַר-ענדיקט, בין איך צוריקגעקומען קיין וואַרשע, און מיין שלעכטע שטי-מונג האָט זיך צו מיר אומגעקערט. איך האָב מיך אַרומגעדרייט ווי אויף אַן עולם התהו. עס האָט זיך אַי צוריקגעבענקט אין וואַלד אַריין, אַי עס האָט זיך געבענקט קיין פּאַריז, כאַטש וואָס אַיז מיר דען פון דער דאָזיקער אומזיסטער בענקשאַפט אַרויסגעקומען!...

צומאַרגנס נאָך מיין אַנקומען צוריק קיין וואַרשע פון דער וואַ-קאַציע — עס אַיז געווען אין אַ פּרייטיק — בין איך, ווי געוויינלעך, צוויי אַזויגער נאָכמיטאַג, געגאַנגען אין ליטעראַטור-פּאַראַיין עסן מיטאַג. ווען איך בין געווען אויף די באַקאַנטע שמוציקלעכע טרעפּ אַרויפצו-גיין אין דעם זאַל פון פּאַראַיין, קומט מיר גראַד אַנטקעגן מיין אַלטער פּריינט ש. י. סטופּניצקי, דער מיטערדאַקטאָר פון „מאַמענט“, און ער גיט מיר אַ זאַג:

— ראָזענבערג, איילט זיך צו, שלום אַש וואַרט אויף איך אין גרויסן עס-זאַל.

עס האָט מיר אַ קלאַפּ געטאַן אין האַרץ. ווען איך האָב געמאַכט דעם ערשטן שריט צו דער טיר, קומט מיר אַנטקעגן מלך ראָוויטש, און מיטן זעלבן פּזמון:

— שלום אַש זוכט איך אַרום, ער וואַרט שוין דאָ אויף איך אַ שיינע וויילע און ער אַיז זייער אומגעדולדיק!...

איך האָב נישט געקאַנט פּאַרשטיין: וואָס עפעס פּלוצלינג אינמיטן דערינען? וואָס דאַרף מיך אַש אַזוי נייטיק האָבן, און ווען אַיז ער דאָס געקומען קיין וואַרשע?...

איך עפּן די טיר, כּיגיי שנעל אַדורך דעם שמאַלן לאַקאַל, וואו עס אַיז געווען דער בופּעט און בלייב שטיין אין דער ברייטער גע-עפּנטער טיר צום גרויסן זאַל. איך דערבליק אַשן זיצן אויבנאָן ביי דער וואַנט, טאַקע אונטער זיין אייגן אייל-בילד, געמאַלן פון באַרימטן פּאַריזער קינסטלער קאַנעלבאַ. אַרום אים, ביי אַ לאַנגן ווייס-געדעקטן טיש, זיצן די גדולי הדור פון דער וואַרשעווער-יידישער געזעלשאַפט:

אברהם גאלדבערג, דער רעדאקטאר פון „היינט“; י. מ. ניימאן, ד"ר
יצחק שיפער און נאך אנדערע פערזענלעכקייטן. אַש דערזעט מיר.
ער שפרינגט אויף, לאַזט זיך די אַלע גרויסע לייט, און נישט זאָגנדיק
זיי אַפילו „א גוטן טאָג“, קומט ער צו מיר צו, גיט מיר אַ נעם אונטערן
אַרעם און רופט אויס צו מיר:

— קומט, רראָזענבעריג!... איך בין ספעציעל געקומען צו
איך פון ווין...

שפעטער האָט מיר עמיצער פון די „היינט“ שרייבער דערציילט,
אַז מיט אַ צוויי שעה פריער גיט זיך פלוצים אַ פראַל-אויף די טיר פון
רעדאקציע. אַש שטעקט אַריין דעם קאַפּ און גיט זיך אַ פרעג: „וואו
איז ראָזענבערג?“

מען האָט אים דערקלערט, אַז געוויינלעך אין דער צייט עס איך
מיטאָג אין ליטעראַטן-פאַראיין. ער האָט זיך באַלד פון דאָרט אַוועק-
געלאָזט אַהינצוצו און נישט געפינענדיק מיר, האָט ער זיך אַוועקגעזעצט
צווישן די פריער אויסגערעכנטע פערזענלעכקייטן און געשמעסט. גע-
טרונקען טיי מיט צובייסעכץ.

קינער האָט זיך אויף אַשן נישט געהאַט געריכט, ער האָט קיינעם
פריער נישט געשריבן, אַז ער קומט. אַש איז פון דער נאַטור זייער
אַן אימפולסיווער: איינגעפאַלן אים אויפן מאַמענט אַ געדאַנק, פירט
ער אים תיכף אויס, ווי שווער די זאַך זאָל נישט זיך פאַר אים. ער
איז געווען אין ווין, איז אים מסתמא אַ פלי געטאָן איבערן קאַפּ: ער
דאַרף ראָזענבערגן... טראַכט ער נישט לאַנג, בפרט אַז מאַדושע איז
נישטאָ דערביי, וואָס זאָל אים אָפהאַלטן; קויפט אַ בילעט און — היידאָ
קיין וואַרשע!...

אַראַפּקומענדיק פון טלאַמאַצקע 13, שטעלט ער זיך אָפּ אַ וויילע,
קוקט מיר אָן, ער פאַרשט מיר מיטן בליק און פלוצים גיט ער מיר
אַ פרעג:

— רראָזענבעריג, איר האָט צייט?
איך האָב געמיינט, אַז ער פרעגט מיר, צי „איך האָב צייט“, ווייל ער
ווייל אַוודאי, איך זאָל אים ערגעץ-וואו באַגלייטן. ענטפער איך אים:

— יאָ!...
— נו, און דאָס וואָס איר אַרבעט אין „היינט“? ... — פרעגט
ער מיר ווייטער.

איך קוק אים אָן און טראַכט ביי זיך, אַז עפעס רעדט דער מענטש
נישט צו דער זאַך. וואָס הייסט עס? ... און אַז איך אַרבעט אין
„היינט“, וועל איך נישט האָבן קיין צייט אים ערגעץ-וואו צוצו-
באַגלייטן!...

ער האָט דערקענט דעם פּראָגע-צייכן אין מיין פּאַרואַונדערטן בליק
און ער האָט פּאַרריכט זיך:

— איך מיין, צי איר האָט צייט מיט מיר צו פּאַרן קיין ניצע? ...
איך בין געבליבן שטיין אָן לשון. דער דאָזיקער פּאַרשלאָג פון
פּאַרן מיט אַשן קיין ניצע איז געקומען פּאַר מיר ווי די גרעסטע
איבערראַשונג. איך האָב ממש דאָס מויל נישט געקאָנט עפּענען. וואָס
הייסט, צי איך האָב צייט צו פּאַרן קיין ניצע? ... איך זאָל פּאַרן קיין
ניצע, אין דעם פּלאַץ, וואוהין מען חלומט אָפּ אַ גאַנץ לעבן צו זיין
און מען קאָן זיך נישט דערלויבן! ... קיין ניצע איז געפּאַרן ווי רוסישע
צאָרישע אַריסטאָקראַטיע, די פּוילישע גבירים, די גראַפּן ... אָבער
איך, שלמה ראָזענבערג, וואָס האָב קוים פּרנסה און וואָס האָב קיינמאַל
נישט געהאַט אַפּילו די חוצפה וועגן דעם צו חלומען, זאָל פּלוצלינג
אויפּגעריכט ווערן און פּאַרן, נישט מיר נישט דיר, קיין ניצע! ...
אַש האָט מיך אָנגעקוקט, ווי זיין געוואוינהייט איז שטענדיק גע-
ווען אין אַזעלכע פּאַלן, יענעם דורכצונעמען מיטן בליק, צו זען, וואָס
פּאַר אָן איינדרוק עס מאַכט אויף מיר זיין פּאַרשלאָג צו פּאַרן מיט
אים קיין ניצע.

— איך וויל איך מאַכן פּאַר מיין „סעקרעטער“! ... — האָט ער
נאָך אַ וויילע צוגעגעבן.

דאָ האָט זיך שוין אויפּגעוועקט מיין אַמביציע. איך האָב אים
נישט געוואָלט ווייזן, ווי שטאַרק זיין פּאַרשלאָג האָט מיך איבערראַשט
און איך האָב גאַנץ קאַלטבלוטיק געענטפּערט:

— פּאַרוואָס נישט, איך קאָן מיט אייך פּאַרן קיין ניצע ...
— און איר האָט דען צייט? — האָט אַש ווידער איבערגעחזרט
זיין ערשטע פּראָגע — איר דאַרפט דאָך שרראַבן פּאַר דעם „היינט“!
איך האָב אים דערקלערט, אַז איך בין נישט קיין אינעווייניקסטער
מיטאַרבעטער, נאָר איך דרוק אַ ראַמאַן אין פּאַרזעצונגען. נו, וועל
איך דאָס קאַנען טאָן אויך פון דערווייטנס, דורך דער פּאַסט ...
אַשן האָט זיך דאָס געלייגט אויפן שכל, וואָרים אַט שרייבט ער

דאָך אויך אין „היינט“ און ער שיקט זיינע אַרבעטן דורך דער פּאַסט!
— גוט, דערווייל וועט איר מיט מיר אַרויספּאַרן אַ ביסל קיין
אַטוואַצק און מיר וועלן אָנהייבן אַרבעטן. גרייט אייך צו איבער דער
צייט אָן אויסלענדישן פּאַספּאַרט, און אויף ראש השנה, אם ירצה השם,
וועט איר מיט מיר מיטפּאַרן קיין ניצע. זייט מאַרגן ביי מיר אַכט
אַזיגער אינדערפרי אין האָטעל „איראַפּעיסקי“ און מיר וועלן צוזאַמען
פּאַרן צו דער באַן.

ער האָט זיך מיט מיר אָפּגעזענגט און איך בין הענדום-פּענדום

אָוועקגעלאָפֿן צו מיין יינגערן ברודער, וועלכער האָט געוואוינט אין דער נאָענט פֿון טלאָמאַצקע גאָס און כ'האַב אים דערציילט וועגן דעם גליק, וואָס מיך האָט געטראָפֿן, זיי פֿון הימל אַראָפֿגעפֿאַלן!...

— ביזט געבוירן געוואָרן אין אַ זיידן הייבל!... — האָט מיין ברודער אַ צעשטראַלטער און נישט אַן קנאה צו מיר אַ זאָג געטאָן.

און למאי זאָל איך לייקענען: איך בין געווען גאָר אין אַ געהויבֿענער שטימונג צוליב אַשם אַנבאַט. איך בין באַלד אַרױפֿגעלאָפֿן אין ליטעראַטור־פֿאַראַיין און אַ פֿאַרכלינגעטער דערציילט מיינע נאָענטסטע קאַלעגן וועגן דעם אויסטערלישן גליק, וואָס האָט זיך אויף מיר אַראָפֿגעלאָזט.

אַבער דאָס רוב פֿון מיינע קאַלעגן האָבן מיך אָפֿגעגאַסן ווי מיט אַ קאַלטן עמער וואָסער:

— וועסט ביי אַשן קיין האַניק נישט לעקן!... מיר וואַלטן דיך אָפֿגערעדט דאָס צו טאָן. אַש איז אַ שווערער מענטש, אַ קאַפֿריד־נער, ער וועט דיר דערגיין די יאָרן, און דאָס גליק זועט דיר אַרויס "באַקאָם"...

די דאָזיקע וואָרנונגס־רייד האָט גראַד אונטערגעהערט דער אַלטער סטופֿניצקי, האָט ער מיך געטרייסט און געזאָגט:

— ראָזענבערג, האַרכט זיי נישט און פֿאַרט צו אַשן... איך בין דאָך שוין אַן אַלטער ייד, און הלוואַי קומט אַש צו מיר מיט אַזאַ פֿאַרשלאָג, אַז איך זאָל מיט אים פֿאַרן קיין ניצע, ווי איך וואַלט אַלץ איבערגעלאָזן און געפֿאַרן. עס איז אַ גרויסער כבוד צו זיין דער סעקרעטאַר ביי שלום אַשן!... זיי זענען איך מקנא, דעריבער רעדן זיי איך אָפֿ...

די חברה האָט געשוויגן. ווייזט אויס, אַז סטופֿניצקי איז געווען גערעכט. ער האָט זיי אַריינגעטראָפֿן אין סאַמע פינטל.

בפרט ווען ער האָט נאָך צוגעגעבן:

— אַש איז אַ בר־מזל צו אַלצדינג און ער איז אויך אַ בר־מזל, וואָס עס איז אים געקומען אין געדאַנק איינצולאָדן נישט קיין אַנדערן ווי איך אַלס זיין סעקרעטאַר. איר זענט פֿאַר אים ווי אָפֿגעמאַסטן, איר וועט עס מאַכן גוט...

עס איז איבעריק צוצוגעבן, אַז איך בין געווען אין יענעם אַוונט, פֿרייטיק־צונאַכטס, דער גליקלעכסטער מענטש. איך האָב מיך מיטאַמאַל דערפֿילט מעשה־מיליאָנער: איך פֿאַר מיר, אַם ירצה השם, בקרוב קיין ניצע...

אַ גאַנצע נאַכט האָב איך קיין אויג נישט צוגעטאָן און געהאַלטן אין איין חלומען וועגן מיין אינטערעסאַנטער רייזע און וועגן מיין

אויסערגעוויינלעכן פאסטן. איך האב אָשן אַפילו נישט געפרעגט: „מה יקר?“ ... דאָס הייסט, וויפיל וועט ער מיר געבן? וואָס הייסט — וויפיל... וויפיל ער וועט מיר פאַרלייגן, וועט זיך גענוג, האָב איך מיר געטראַכט.

אַבער אַש אַליין האָט מיט עטלעכע טעג שפעטער מיך געפרעגט, וויפיל איך וועל פאַרלאַנגען פאַר מיין אַרבעט, און ער האָט זיך מיט מיר גאַנץ פיין געדונגען. ער האָט מיר פאַרגעשלאָגן, אַז ער וועט מיר צוגעבן צו דער פרנסה דעם אונטערשיד פון דעם האַנאַראַר, וואָס איך קריג אין „היינט“. פאַרשטייט זיך, אַז איך בין, שוין אַ ביסל אַ געשטילטער פון ענטוויאַזם, דערויף נישט איינגעגאַנגען. מיין טענה איז געווען, אַז וויפיל איך פאַרדין אין „היינט“ גייט קיינעם נישט אָן, און איך מוז קריגן פאַר מיין אַרבעט באַצאַלט לויט דער ווערט פון דער אַרבעט, און — מיר זענען דורכגעקומען: אַש האָט מיר געגעבן די פולע אויסהאַלטונג אין ניצע. דאָס געלט, וואָס איך האָב פאַרדינט אין „היינט“, איז מיר געבליבן אינגאַנצן.

— נו, נאָך נישט אַזוי שלעכט מיט שלום אָשן אַלס „באַס“! ... — האָב איך מיר געטראַכט, טראַץ אַלע וואַרנונגען פון מיינע קאַלעגן. דעם זעלבן אַוונט בין איך אין ליטעראַטור-פאַראיין אויסגעוואַקסן צו דעם העלד פון טאַג, בעסער געזאַגט: צום העלד פון דער נאַכט... מען האָט זיך אָנגעהויבן שאַרן אַרום מיר, מען האָט מיר געגעבן עצות, ווי אַזוי איך זאָל מיך אויפפירן לגבי אָשן, ווי אַזוי איך זאָל פאַר-ברענגען מיין צייט אויף דער ריווייערע. עס זענען געווען צווישן די קאַלעגן אייניקע, גליקלעכע, גוטע פאַרדינער, וואָס האָבן אַמאָל פאַר-בראַכט זייער וואַקאַציע אין ניצע און אומגענגט.

דער סך הכל פון דעם אַלעם איז געווען, אַז אַלע אָן אונטערשיד האָבן מיך גוט מקנא געווען, וואָס אויף מיר איז אויסגעפאַלן דער גורל צו ווערן אַשס סעקרעטאַר און פאַרברענגען — ווי לאַנג עס זאָל נישט געדויערן — אַן אינטערעסאַנטע און גוטע צייט.

צומאַרגנס, שבת גאַר פרי, בין איך שוין געשטאַנען אויף די פיס. איך האָב מיך אויסגעפּוצט אין מיינע בעסטע בגדים, וואָס איך האָב פאַרמאַגט. געקויפט זיך לכבוד דער געשעעניש אַ ניי העמד און אַ שיינעם פאַרביקן קראַוואַט, און איך האָב זיך צוגעשטעלט צו דער צייט ביים האַטעל „איראַפּעיסקי“.

אַש איז שוין געשטאַנען אינדרויסן מיט נאָך אַ מאָן אַ נידעריקן און דיקלעכן. ער האָט אים פאַר מיר פאַרגעשטעלט: „שטיבל“! ... דאָס איז געווען דער באַרימטער העברעאַשער מעצענאַט און פאַרלע-גער. ער איז אויך געפאַרן קיין אַטוואַצק.

מיר האָבן גענומען אַ טאַקסי און צוגעפאָרן צום וואַקזאַל. אַש
האַט מיר דערלאַנגט געלט און געהייסן קויפן דריי בילעטן צוויי-
טע קלאַס.

אַנגעקומען קיין אַטוואַצק, מאַכט צו מיר אַש:
— ראַזענבערג, איך וועל איינשטיין אין האַטעל „עוגעניאַ“, און
איר זוכט זיך אויס אַ ביליקערן האַטעל און קומט מיר שפעטער זאָגן,
וואו איר וואוינט.

ער האַט מיר נאָך אַלץ נישט געזאָגט, וואָס ער שרייבט און וואָס
איך וועל דאַרפן טאָן. אמת, ער האַט נישט געהאַט קיין געלעגנהייט
דערצו.

איך בין געווען אַזוי פיל איבערגעפולט מיט גליק פון אומגע-
ריכטן „לאַטעריע-געווינס“, אַז איך האָב גאָר געהאַט פאַרגעסן צו זיין
פאַרדראַסיק אויף אַשן פאַר זיין הייסן מיר דינגען אַ ביליקערן האַ-
טעל...

איך האָב איבערגעלאָזט אַשן מיט שטיבלען, און איך האָב מיך
געלאָזט גיין איבער די זאַמדיקע גאַסן און געסלעך פון אַטוואַצק זוכן
אַ „ביליקן“ האַטעל, און איך האָב אָנגעהויבן טראַכטן: „וואָס הייסט
ביי אַשן ביליק“? ... מילאַ, אין צאַפּאַט, מיט צוויי יאָר צוריק, איז
נישט געווען קיין אַנדערע ברירה, ווייל דער ביליקסטער האַטעל האַט
געקאָסט דאָס געלט, וואָס איך האָב באַצאַלט. דאָ אָבער, אין אַטוואַצק,
זענען פאַראַן די פאַרשידנסטע פרייזן, פון האַטעל „קאַבצאַנסקי“, ביז
דעם האַטעל „עוגעניאַ“, וואוהין אַש איז פאַרפאַרן, און דאָרט איז גע-
ווען די אַפּשטעל-אַכסניה פון פּוילישע מיניסטראַרן און אַפילו פון פיל-
סודסקין גופא. האַט מען מיך אינפאַרמירט. דאָרטן איז דער מינימום-
פרייז פינף-און-צוואַנציק זלאָטעס אַ טאָג...

איך בין געווען צעטומלט: אַ האַטעל פאַר פינף זלאָטעס אַ טאָג,
וועט זיין מיט וואַנצן, און פאַר מער ווי פינף זלאָטעס וועט שוין נישט
זיין „ביליק“ און עס וועט אפשר אַשן פאַרדריסן... איך בין געווען
אין אַ גרויסער מצודה. ביז ס'האַבן מיך פון דער דאָזיקער מצודה
אויסגעלייזט צוויי מענטשן, וועלכע איך האָב אָנגעטראַפן אויפן וועג
פון מיינע זוכענישן איבער די אַטוואַצקער גאַסן און געסלעך. דאָס
זענען געווען מיינע גוטע פריינט, דער פאַרלעגער יאַטשקאָוסקי און
דער איבערוועצער מאַרק ראַקאָוסקי.

— וואָס טוט איר אַזוי פרי אין אַטוואַצק ... — איז געווען
זייער פראַגע, ווען זיי האָבן מיך אָנגעטראַפן אַ צעטומלטן און פאַר-
צווייפלטן.

איך האָב זיי דערציילט דעם אמת פון מיין צעטומלטקייט, און
יאַטשקאָווסקי מיט זיין פיין באַלעבאַטיש בייכל האָט זיך צעלאַכט, אָז
די פעטע משא האָט זיך אים אַזש אַנגעהויבן שאַקלען.

— גייט אַריין אין „זאַכענטאַ“ צו שימינען און דינגט זיך אַ
צימער פאַר פּערצן זלאַטעס אַ טאַג, דאָס וועט הייסן ביי אַשן „ביליק“,
און איר וועט זען, אָז ער וועט זיין צופרידן — האָט יאַטשקאָווסקי אַ
לאַכנדיקער אויסגערופן צו מיר — אַש צאָלט פאַר זיין צימער צום
ווינציקסטן פינף-און-צוואַנציק זלאַטעס אַ טאַג, אויב נישט מער; און
איך קאָן איך שווערן, אָז אין „זאַכענטאַ“ איז פיל שענער און בע-
סער, ווי דאָרט אין אַריסטאָקראַטישן האַטעל... דאָרט צאָלט מען
פאַרן נאַמען.

דאָס זעלבע האָט אויך געזאָגט מאַרק ראַקאָווסקי. איך האָב
מיך צוגעהאַרט צו דער עצה פון מיינע פריינט און איך בין אַריין
צו שימינען, דעם באַרימטן פאַרלעגער, איצט אויך אייגנטימער
פון אַ פענסיאַנאַט, און גענומען אַ פּראַכטפול צימער. שימין האָט
מיך גוט געקענט און ער האָט מיר דערקלערט:

— ביי אונדז קאָסט פּערצן זלאַטעס אַ טאַג, אָבער פאַר שרייבער
קאָסט בלויז צוועלף זלאַטעס.

כדי אים נישט צו באַעוולהן, זאָג איך צו אים:

— פאַר מיר וועט צאָלן שלום אַש...

— נישט קיין אונטערשיד, שלום אַש איז אויך אַ שרייבער!... —
האַט ב. שימין, וועלכער איז געווען שלום אַשס ערשטער פאַרלעגער
אין זיין יוגנט, זיך אַ וויצל-געטאָן — עס וועט אים בלויז קאָסטן
צוועלף זלאַטעס אַ טאַג.

און די צוויי לצים, יאַטשקאָווסקי און מאַרק ראַקאָווסקי, זענען גע-
ווען גערעכט: ווען אַש האָט זיך אויף מיר נישט געקאָנט דערוואַרטן
ביי זיך אין האַטעל און האַבנדיק זיך דערוואוסט דורך עמיצן וואו איך
וואוין, האָט ער זיך מטריח געווען צו מיר. ער האָט באַקוקט דאָס
שיינע זוניקע צימער, אַ שמעק געטאָן פונדערווייטנס צו די געשמאַקע
יידישע מאכלים, האָט ער מיך אַ פּרעג געטאָן:

— וויפיל קאָסט אייך דאָס צימער?

איך האָב מיך אַ ווייל אַ קווענקל געטאָן, כ׳האַב שוין באַלד
געוואַלט אים זאָגן אַ העלפט פון דער סומע און די אַנדערע העלפט
וואַלט איך אַליין צוגעלייגט. איך האָב זיך אָבער דערמאָנט מיט
וואָס פאַר אַ זיכערקייט יאַטשקאָווסקי האָט אַרויסגעזאָגט זיין השערה,
און איך האָב געענטפּערט:

— צוועלף זלאַטעס אַ טאַג!

— זייער ביליק! ... — האט אש אויסגערופן — איך גיי מיך

שוין אריבערציען אהער!

ער איז דא, פונקט ווי מיט צוויי יאר צוריק אין צאפאט, נישט אהערגעקומען. אשן האט פון שטענדיק אן געצויגן אין אריסטאקראטישע מקומות. אפשר איז ער גערעכט! ...

ער האט מיך געבעטן צוצוקומען צו זיך אין האטעל אריין א ביסל שפעטער, נאך זיין מיטאג-דרעמל. ווען איך בין אריבערגע-טרעטן די שוועל פון זיין צימער און נישט פאָרגעסן, פאָרשטייט זיך, פריער הויך אַנצוקלאַפן, כדי נישט צו האָבן דעם זעלבן סוף וואָס אין צאפאט... — האט מיר אש דערלאנגט זיין מאָנסקריפט מיט די באַקאַנטע פאַרציקטע אויטיותלעך און ער האט מיר געזאָגט דעם נאָמען פון זיין נייעם ווערק.

דאס איז געווען דער „תהילים-ייד“.

אש איז געווען אַריינגעטאָן ראשו ורובו אין דעם נייעם ווערק, ווי אש איז עס געוויינלעך, ווען ער שרייבט אַ נייעם ראָמאַן. ער אָטעמט מיט זיינע העלדן און ער רעדט נישט וועגן עפעס אַנדערש ווי נאָר וועגן דעם דאָזיקן בוך. ער פלעגט, שפאַצירנדיק מיט מיר איבער די אַט-וואַקער גאַסן, אָפּשטעלן פאַרשידענע חסידישע יונגעלייט און פאַר-פירן מיט זיי געשפרעכן. ער האט איינעם אַזאַ חסידישן יונגמאַן, וועלכער איז געגאַנגען מיט זיין יונגן ווייבל, אָפּגעשטעלט און אַג-געהויבן אויספרעגן ביי אים וועגן זיין לעבן, צי ער האט קינדער און ווי איז מיט פרנסה, און דערביי האט ער אים דורכגעדרונגען מיט זיין קינסטלערישן בליק און אים ממש פאַרדייעט אין זיך.

דאָקעגן, ווען מיט אַ פאַר מינוט שפעטער האט עפעס אַ רייכער בייכלדיקער בעל-גוף אָפּגעשטעלט אשן אין גאַס און געפרואווט אים דערמאַנען, אַז זיי זענען מיט עטלעכע יאַר צוריק איינגעשטאַנען אין זעלבן האטעל אין קריניצע, האט אים אש געלאזט הענגען אין דער לופט זיין האַנט און אים נישט צוריקדערלאנגט די האַנט. איך האָב געזען, ווי יענער ייד איז בלאַס געוואָרן פון פאַרשעמונג.

ווען איך האָב אשן שפעטער אויפּמערקזאַם געמאַכט און איבער-געפרעגט, פאַרוואָס ער האט יענעם חסידישן יונגמאַן אַזוי פריינטלעך אויפגענומען, אויסגעפרעגט אים פון זיין לעבן, און אַט דעם דאָזיקן רייכן ייד האט ער אַזוי ביטער פאַרשעמט און אַפילו די האַנט אים נישט דערלאנגט, ווען יענער האט זיין האַנט צו אים אויסגעצויגן.

— איך האָב זיי פיינט, די רייכע אַנגעגעסענע יידן... — האט

ער מיר קורץ געענטפערט.

אָבער איך האָב שפּעטער פּאַרשטאַנען: דער חסידישער יונגעראַן האָט זיך אים אויסגעוויזן צו זיין ענלעך צו זיין יחיאַל פון „תהילים-ייד“ און ער איז געווען אין אים פאַראינטערעסירט. האָט ער אים אָפּגעשטעלט און אַזוי האַרציק מיט אים איינגעטענהט. ער איז געווען זיינס אַ נאַענטער, נשמהדיק מיט אים פאַרבונדן און ער האָט אים ליב געהאַט.

אַש איז צוליב „אים“ מסתמא ספּעציעל געקומען קיין פּוילן, כדי אַנצוזעטיקן זיין אויג מיט די דאָזיקע פּוילישע חסידישע יידן, מיט דער פּוילישער לאַנדשאַפּט, וואו די דאָזיקע יידן האָבן זיך אויפגע-האַדעוועט און געדייעט. ער האָט ממש געאַטעמט מיט דער סביבה און איינגעשעפּט אין זיך דעם ניגון פון זייערע רייד, און שפּעטער זענען זיי ביי אים ווי לעבעדיק ווידער אויפגעגאַנגען איבער די גע-דיכט-באַשריבענע זיטלעך פון „תהילים-ייד“.

איך האָב געשלונגען די בלעטלעך פון דעם ערשטן קאַפיטל. עס האָט זיך פון זיי געפּילט דער ריח פון דער פּוילישער ערד, צוזאַמען מיטן ריח פון פּוילישן יידנטום. ער האָט געשילדערט די סביבה זייערע מיטן כּוח פון זיין ריזיקן טאַלאַנט. איך האָב דאַמאַלס, אַלס דער ערשטער לייענער פון דעם דאָזיקן גראַנדיעזן ווערק, באַלד אָפּגעשאַצט, אז דער „תהילים-ייד“ וועט זיין די סינטעזע פון אַלע זיינע ביז-אויצט אַנגעשריבענע ביכער, וואָס באַהאַנדלען און שילדערן דעם פּוילישן ייד. דאָרט איז פאַראַן דאָס „שטעטל“, „ר' שלמה נגיד“ און אַלע אַנדערע ווערק, וואָס האָבן צו טאָן מיטן פּוילישן ייד, ווי אין „וואַרשע“ פון דער טרילאָגיע „פאַרן מבול“ (כאַטש מיט יאַרן שפּעטער, ווען יעדער „נישטיק שרייבערל“ האָט פּלוצלינג געפונען אין דעם דאָזיקן עכט-ידישן ווערק קריסטלעכקייט. וויל אַזוי האָט געוואַלט האָבן אַן עם האַרץ אין יידישן וויסן, נאָר מיט דיקטאַטאָרישער מאַכט אויף דער יידישער גאַס, וועלכער האָט זיך געהאַלטן אויך פאַרן דיקטאַטאָר אויף דער יידישער ליטעראַטור).

איך בין געשטאַנען ביים געבורט פון אַשס דאַמאַלס גרעסטן יידישן ווערק „דער תהילים-ייד“, און איך האָב עס געהאַלטן פאַר אַ גרויסע זכיה.

דעריבער בין איך נישט ווייניק דערשטוינט געווען — און דאָ האָב איך אַשן דערקענט פון נאָך אַ ווינקל — ווען איך האָב אים מיט אייניקע וואָכן שפּעטער באַזוכט אין וואַרשע אין האַטעל „בריהל“, מיט די פענצטער אַרויס צום זאַקסישן גאַרטן און געטראַפּן אים אינמיטן טאָג ליגן אין בעט און שטאַרק קרעכצן. פון די אויגן זענען אים גערונען טרערן.

— וואָס איז אייך, אָש? ... — האָב איך אַ דערשראָקענער אים געפרעגט.

— איך קאָן נישט שרראָבן! ... — האָט ער אויף זיין האַרט-
„רישיקער“ קוטנער אויסשפראַך ווי אַ קינד ממש זיך צעוויינט.
איך האָב אים אָנגעקוקט איבערראַשט און נישט פאַרשטאַנען,
וואָס ער מיינט ...

— איך פאַרשטיי נישט ... וואָס הייסט דאָס? ... — האָב איך אים
איבערגעפרעגט.

— איך גיי צערראַסן אַלע קאַפּיטלעך, וואָס איך האָב שוין אָנ-
געשריבן ... — האָט ער ווי אַ צעפּיעשטשעט קינד וויינענדיק גערעדט
צו מיר — איך קאָן מער נישט שרראָבן, איך בין שוין אַלט ...
שלום אָש איז דאָמאָלס אַלט געווען נישט מער ווי צוויי-און-פּופ-
ציק יאָר! ...

איך האָב אים אָנגעהויבן באַרואיקן און געזאָגט אים מיין מיינונג,
אַז לויט די עטלעכע קאַפּיטלעך, וואָס ער האָט שוין אָנגעשריבן, וועט
דער „תהילים-ייד“ זיין דאָס שטאַרקסטע בוך, וואָס ער האָט ווען-
ס'איז אַמאָל געשאַפן, און ער זאָל זיך נאָך נישט צואיילן מיטן „צערייסן“
די אָנגעשריבענע קאַפּיטלעך.

אָש איז ביי מיר אין די אויגן אין יענעם מאָמענט גאָר שטאַרק
אויסגעוואַקסן, און איך האָב מיר געטראַכט: יעדער מינדסטע שרייבערל
ביי אונדז האָלט זיך פאַר נישט ווייניקער ווי פאַר אַ זשעני, און יעדער
וואַרט, וואָס ער שרייבט-אָן, איז „קודש-קדשים“ ... און דאָ ליגט אין
בעט דער ריז פון דער יידישער ליטעראַטור און ער וויינט מיט ביי-
טערע טרערן, אַז „ער קאָן נישט שרראָבן ...“

איך בין דעריבער יענעם נאָכמיטאָג שטאַרק אויפגערעגט גע-
וואָרן אויף דעם באַקאַנטן קריטיקער י. ראַפּאַפּאָרט, ווען ער האָט מיך
שפּעטער אָנגעטראַפן אויף דער גאַס און געבעטן ביי מיר, איך זאָל
ביי אַשן אַרויסקריגן דאָס ביכעלע אין דער דייטשער שפראַך: „אין
וואָס איך גלויב“. ער וויל עס דער ערשטער איבערלייענען און אים
דערלאַנגען ... כאַטש ער האָט נאָך גאַרנישט געוואוסט, צי מען דאַרף
אים דערפאַר דערלאַנגען! ... דאָס ביכל האָט מען נאָך נישט געקריגן
אין פאַרקויף.

איך בין אַזוי אין כּעס געוואָרן, אַז איך האָב געוואַלט דעם ראַפּאָ-
פּאַרטן פּשוט אויספאַטשן פאַר זיין „פאַרוועלעכטס“ ...
„מער ליגט אים נישט אין זינען, דעם בייזן יידעלע, ווי נאָר אַשן
אַראַפּצורייסן. גיי און זע — האָב איך אים געוואַלט זאָגן — ווי אַ
גרויסער יידישער שרייבער וויטיקט ביים געבוירן אַ ניי ווערק!“ ...

אײַך פאַר קײן ניצע

אײַך בין געווען מיט שלום אָשן אין אַטוואַצק דריי וואָכן. איך האָב ווייניק־וואָס געהאַט צו טאָן. אַש האָט זיך באַטראַכט, אָו עס איז גלייכער איך זאָל אָנהויבן מיין רעדאַקטאָרישע אַרבעט נאָכדעם, ווי ער וועט האָבן פאַרטיק כאַטש דעם ערשטן טייל. בין איך געזעסן אין דעם פענסיאָנאַט „זאַכענטאַ“ פֿון דעם פאַרלעגער ב. שימין און גע- פֿאַשעט זיך דאָס בייכל אויף אַשס חשבון... איך האָב דאָמאָלס געדרוקט אַ ראַמאַן וועגן דער כמעלניצקי-עפֿאַכע אין די „היינטיקע נייעס“, די מיטאַג-אויסגאַבע פֿון „היינט“. איך האָב דעם ראַמאַן נאָך נישט געהאַט פאַרענדיקט און איך האָב צו- געשריבן די לעצטע קאַפיטלעך, זיצנדיק אין דעם פענסיאָנאַט אין אַטוואַצק. איך האָב געדאַרפט איבערשיקן די פאַרזעצונגען אין רע- דאַקציע קיין וואַרשע, כדי זיי זאָלן אָנקומען אין צייט. אַש האָט מיר דערין אַ סך צוגעהאַלפֿן: ער פֿלעגט מיט מיר אַרויסגיין צום וואַקזאַל אין אַטוואַצק זוכן אַ מענטש, וועמען מען זאָל קאָנען אָנפֿאַרטרויען דעם מאַנסקריפט.

אַש האָט מיר געוואַלט אָנטאָן כבוד, פֿלעגט ער מיט מיר צוגיין צום וואַקזאַל, אָדער פֿירנדיק מיך אונטערן אַרעם, אָדער אַרומנעמענדיק מיך מיט זיין האַנט אַרום האַלדז. אַשס אימפּאַזאַנטע פיגור האָט זיך געוואַרפֿן יעדן איינעם אין די אויגן, און ווען איך בין אָט אין אַזאַ פֿאַזע צוגעגאַנגען צו וועלכן־ס'איז יונגמאַן און געבעטן אים מיט- צונעמען אין רעדאַקציע פֿון „היינט“ מיין מאַנסקריפט, האָט מיר

זעלטן-ווער אָפּגעזאָגט. פּאַרקערט, יענער האָט עס גאָר געהאַלטן פאַר אַ גרויסן כבוד, וואָס יער איז דער שליח פון אַזאַ וויכטיקער זאַך ... געוויינלעך, פּלעגט מיין מאַנוסקריפט דערהאַלטן זייערן אין רע-דאַקציע פּינקלטעכער ווי מיט דער פּאַסט. איך האָב געפּילט, אַז אַש האָט מיך ליב און ער וויל מיר ביייהילפּיק זיין אויף וויפּיל ער קאַן. ער האָט געטראַכט, אַז מיט זיין באַנעמונג צו מיר גיט ער מיר צו גרויס פּרעסטיזש. ווען אַש איז צו מיר איינמאַל, אין דער באַגלייטונג פון דעם באַרימטן הומאַריסט — דער טונקעלער, געקומען מיך באַ-זוכן אין מיין ציימער פון פענסיאָנאַט „זאַכענטאַ“, האָט ער זיך אויפּסניי נישט געקאַנט אָפּוואונדערן פון דער שיינקייט און באַקוועמלעכקייט, וואָס איך האָב.

— ביי מיר נעמט מען נאָר צו דאָס געלט און עסן גיט מען אַ קרענק! ... — האָט אַש זיך באַקלאַגט, און אַש האָט ליב געהאַט גוט אָפּצועסן ...

ווען איך בין מיט אים איינמאַל געווען אין באַוואוסטן יידישן רעס-טאָראַן „פּיקאַדילי“ אין וואַרשע אויף דער ביעלאַנסקע גאַס און דאָרט געגעסן אַ גוט מאַלאַיט (דערביי איז אויך געזעסן נחמן מיזעל, דער רעדאַקטאָר פון די „ליטעראַרישע בלעטער“, וועלכער האָט געהאַט מיט אים אַן אינטערוויו פאַר זיין וואַכנבלאַט), האָט אַשן זיך פאַרוואַלט נאָך אַ ביפּשטיק, גיט ער צו מיר אַ זאַג:

— ררראַענבעריג, איר וואַלט נאָך גענומען איין פאַרציע שותפות מיט מיר? ...

משמע, אז פאַר זיך אַליין צו נעמען נאָך אַ פאַרציע איז אים געווען אַ ביסל אומבאַקוועם פאַר דעם אינטערוויואירער ... און ווען איך האָב מיך אָפּגעזאָגט צו זיין אַ שותף צום צווייטן ביפּשטיק, האָט ער אַוועקגעלייגט די בושט אָן אַ זייט, זיך מער נישט זשענירט און געהייסן זיך דערלאַנגען אַ צווייטע פאַרציע, וואָס ער האָט גאַנץ פּיין פאַרטיק געמאַכט ... איך האָב אים באַוואונדערט, ווי ער קאַן אַזוי פּיל עסן!

ווען די דריי זאָכן אין אַטוואַצק זענען געהאַט אַוועק, האָט זיך אַש גענומען קלויבן אין וועג אַריין אַהיים. ער האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט געקריגן אַ בריוו פון מאַדזשען, ער זאַל אַהיימקומען אויף ראש השנה, ער האָט פאַרלאַנגט פון מיר, אַז איך זאַל מיט אים גלייך מיטפאַרן קיח ניצע.

איך האָב אַבער געהאַט אַן אַנדער אויסרעכענונג. איך האָב קודם כּל געוואַלט פאַרן קיח פאַריוו, כדי זיך צו זען מיט מיניע עלטערן, וועלכע האָבן נאָך געוואוינט דאָרט, אַבער זיי האָבן זיך שוין געהאַט

געקליבן צוריקצופארן קיין ארץ-ישראל. פון פאריז, האָב איך גע-
פלאַנט, תיכף נאָך די ימים טובים אָפּצופארן קיין ניצע. אַ חוץ דעם
האָב איך נאָך נישט געהאַט פּאַרטיק מיין אויסלענדישן פּאַספּאַרט.
אַש האָט זיך מיט מיר אין וואַרשע אָפּגעזעגנט, איבערגעלאָזט
מיר צוויי הונדערט זלאָטעס אויף הוצאות און מיר אַנגעזאָגט, אַז ווען
איך וועל אין פּאַריז באַשליסן אָפּצופארן קיין ניצע, זאָל איך אים
פּריער טעלעגראַפירן, וועט ער מיך אָפּוואַרטן ביי דער באַן.
מיר האָבן אים באַגלייט אויפן וואַקזאַל. צווישן די באַגלייטער
זענען געווען די צוויי ברידער נחמיה און נח פּינקעלשטיין, די אַרויס-
געבער פון „היינט“, אַש שוואַגער אדם שפּיראַ, מאַדזשעס יינגסטער
ברודער און איד. ער האָט זיך מיט אַלעמען געקושט און האַרציק
זיך געזעגנט. עס איז געווען פאַר ראש השנה, און אַש איז אַ רעליגיעז-
געשטימטער מענטש. אין אַזאַ שטייגער צייט איז ער געווען גענויגט
זייער גוט צו אַלעמען; איבעריקנס, איז ער צו מיר באַזונדערס געווען
גוט גענויגט, זינט איך האָב אים געטרייסט, אַז ער איז אַ „גוטער
שרייבער“ און ער דאַרף נישט צערייסן די אַנגעשריבענע קאַפיטלעך
פון „תהילים-ייד“...

בכלל, האָט אַש שטאַרק זיך גענויטיקט אין אַ גוט וואַרט, בעת
ער האָט געהאַלטן אין שרייבן אַ ווערק. עס האָט זיך אים גאַר
אַנדערש געשריבן, ווען ער האָט געקריגן דערמוטיקונג. איך דערמאָן
מיך אין אַ שיינער געשיכטע, וואָס דער פאַרשטאַרבענער פּריינט מיינער,
דער באַרימטער בונדישער פּירער, שלמה מענדעלסאָן, האָט מיר אַמאָל
דערציילט:

עס איז אים אויסגעקומען ערגיץ צו זיין מיט אַשן אין איין האַטעל.
זיי האָבן ביידע פאַרנומען באַזונדערע צימערן. אינמיטן דער נאַכט
איז אַש פּלוצים דערשינען ביי מענדעלסאָנען אין צימער. ער איז
געווען אַנגעטאָן אין די פאַדזשאַמעס, צעשוּבערט די האַר און אַ טרויער-
ריקער אויסדרוק איז געלעגן אין זיינע אויגן.
שלמה מענדעלסאָן האָט זיך דערשראָקן. ער האָט געמיינט, מי
יודע וואָס עס איז מיט אַשן געשען. ער גיט אים אַ פּרעג: „אַש,
וואָס טוט איר דאָ?“

אַש האָט אים אַ וויילע אַנגעקוקט און מיט אַ געבעט אין זיין קול
האָט ער צו אים אויסגערופן: „פּאַניע מענדעלסאָן, זאָגט מיר אַ גוט
וואַרט... זאָגט מיר, אַז איך קאָן שרראָבן!“... פאַרשטייט זיך, אַז
שלמה מענדעלסאָן האָט אים די דאָזיקע „קלייניקייט“ צוליב-געטאָן, און
אַש איז אַוועק צו זיך אין צימער אַ באַרואיקטער...
אַש איז אָפּגעפּאַרן און איך האָב אַנגעהויבן צו כלאַפּאַטשען זיך

וועגן אן אויסלענדישן פאספארט. איך האב געמוזט אַנקומען צום דאמאלסדיקן יידישן צענזאר, שטיינבאק, וועלכער האָט געדאַרפט געבן זיין הסכמה אויף יעדן שרייבער, און ער מעג אַרויספאַרן פון לאַנד, און ער איז מיט גאַרנישט פאַרזינדיקט קעגן דער פּוילישער מלוכה... אַ חוץ דעם, האָט אן אויסלענדישער פאספארט פאַר אַ פשוטן בשר ודם דאמאלס געקאסט פינף הונדערט זלאָטעס — אַ גאַנץ היבשע מטבע, און פאַר אַ שרייבער בלויז פינף-און-צוואַנציק זלאָטעס.

האָט מען געדאַרפט האָבן פון ליטעראַטור-פאַראיינ אַ בריוו צום צענזאר, און מען איז פון דער שרייבערישער פּראָפעסיע און דאמאלס גיט ער ערשט זיין הסכמה, און מען איז „בלאָגאַנאַדיאָשנע“...

דער סעקרעטאַר פון ליטעראַטור-פאַראיינ, מלך ראָוויטש, איז געווען אַזוי פיין און פאַרשטענדיק, און ספּעציעל — חבריש, און ער האָט אין דעם בריוו אַריינגעשריבן אַלע מיינע זכותן: ספּעציעל, און איך האָב איבערגעזעצט דאָס גרויסע פּוילישע ווערק „פּויערן“ אויף יידיש. ווען דער צענזאר שטיינבאק האָט דעם בריוו איבערגעלייענט, האָט ער מיט אַ רויטער בלייפּעדער אונטערגעשטראַכן דעם זאַץ, וואו עס רעדט זיך וועגן מיין גרויסן זכות...

ווען איך בין שפּעטער אַרויפגעגאַנגען אין דער סטאַראַסטווע, אין דער פּאָספאַרטן-אַפּטיילונג און דערלאַנגט דעם בריוו מיט דעם צענזארס הסכמה, און איך מעג פאַרלאָזן די גרעניצן פון פּוילן, און דער עיקר — צוליב דעם רויטן שטריך אונטער דעם זכות-אבותדיקן זאַץ, האָט מען מיר אין איינציקע פינף מינוט דערלאַנגט פאַר פינף-און-צוואַנציק זלאָטעס דעם אויסלענדישן פּאָספאַרט, און איך האָב מיך גענומען גרייטן אין וועג אַריין.

עטלעכע געטרייע קאלעגן האָבן מיך מכבד געווען מיט אַ פיינעם געזעגנונגס-באַנקעט ביי מיין חבר, דעם באַקאַנטן ליטעראַטור-קריטיקער, ד. ב. מאַלקין אין הויז. מ. צאַנין האָט מיר געהאַלפן איינקויפן אויף עלעקטראַלע גאַס מיינע זומערדיקע מלבושים פאַר דעם ריי-וויערע-זווינטער... איך פאַר דאָך עפּעס אין די וואַרימע לענדער! אויפן באַנקעט זענען זיך צונויפגעקומען אַ שטוב מיט שרייבער און געזעלשאַפטלעכע טוער, צווישן וועלכע איך געדענק: אינזשינער רייס, מלך ניישטאַט און זיערע פּרויען, מ. צאַנין, שלמה שיינבערג און אַנדערע.

ענדלעך האָט מען מיך אויפגעזעצט אויפן צוג וואַרשע-פאַריז, און — אַדיע, פּוילן!

דאָס איז געווען פאַר ראש-השנה, 1932. איך האָב זיך דערפילט זייער וויכטיק אין מיינע אויגן, אויב גישט נאָך מער וויכטיקער אין

די אויגן פון מיינע קאלעגן-שרייבער אויף טלאַמאַצקע 13. איין קלייני-קייט: איך פאַר קיין ניצע, אויף דער פראַנצויזישער ריווערע, און איך גיי ווערן, ווי אַש האַט זיך אויסגעדריקט צו מיר — זיין „סעקרעטער“!...

אין פאַרזי האַב איך פאַרבראַכט ביז איבער די ימים טובים, אַפֿ-געפרייט זיך מיט טאַטע-מאַמע, שוועסטער און ברודער, וועלכע האָבן זיך געגרייט שוין גאָר בקרוב צוריקצופאַרן קיין ארץ ישראל. עס איז געוואָרן טריב און רעגנדיק אין דער פראַנצויזישער הויפטשטאָט, און איך האָב מיר געטראַכט: איך האָב צו מיין אויסוואַל אַ וואַרימע מדינה; אַ הויז, וואוהיין צו פאַרפאַרן און אַ גלענצנדיקן פאַסטן, טאָ פאַרוואַס עפעס זאָל איך דאָ אויסגעפרוירן ווערן? האַב איך גענומען און אַנ-געשריבן אַ בריוו צו שלום אַשן, אַז — הנני, איך בין גרייט צו קומען!

מיט צוויי טעג שפעטער האָב איך באַקומען אַ קאַרטל פון אים, אַז איך זאָל אים טעלעגראַפירן פינקטלעך דעם טאָג, ווען איך פאַר אַרויס, וועט ער מיך אַפּוואַרטן ביים וואַקזאַל.

מיין גאַנצע פאַמיליע, עטלעכע שרייבער און אַ צאָל פריינט, וועלכע איך האָב אין די עטלעכע וואַכן דערוואַרבן אין פאַרזי, האָבן מיך אַרויסבאַגלייט צום „גאַר דע ליאַן“, פון וואָנען עס גייט אַפּ דער צוג צו דער פראַנצויזישער ריווערע. איך האָב ממש געשיינט פון גליק און צופרידנקייט.

ווען די באַן איז, נאָך זיבעצן ושעה רייזע, צומאַרגנס נאַכמיטאָג פאַרפאַרן אויפן באַנהויף פון ניצע, איז דער הימל דאַרט געווען בלוי ווי תכלת און די זון האַט געשיינט און געגליט ווי אין תמוז. עס איז גראַד געווען דער צווייטער נאָוועמבער. איך האָב, אַראַפּשטייגנדיק פון וואַגאַן, דערזען אַשן אין אַ וויסן זומערדיקן אַנצוג, מיט אַ פאַנאַמע-הוט אויפן קאַפּ — זומער אינדרויסן! בעת איך האָב ערשט נעכטן פאַרלאָזט אַ פאַררעגנטע און טריבע שטאַט, און איך האָב מיך זייער דערפרייט. אַש האַט געהאַלטן וואַרט. דערווייל האַט זיך ביז איצט נישט באַשטעטיקט די וואַרנונג פון מיינע וואַרשעווער קאלעגן בנוגע אַשן אַלס מענטש. אַש באַהאַנדלט מיך אויסערגעוויינלעך חבריש און קאַלעגיאַל.

ער האַט זיך מיט מיר זייער וואַרים באַגריסט און געפרעגט

מיד:

— מיט וואָס זאָל איך אייך נעמען אין שטאַט אַרײַן, מיט אַ

טאַקסי אָדער מיט אַ דראַזשקע?

און באַלד האַט ער אַליין אַרויסגעגעבן דעם פּסק: „איך וועל נעמען

א דראָזשקע, וועט איר בעסער קאָנען באַזען די שטאַט. בעת מיר וועלן
זי דורכפאַרן. אַ טאַקסי לויפט צו שנעל! ...
איך בין געווען גערירט פון אַשס ביז גאָר פריינטלעכער באַ-
נעמונג צו מיר.

די דראָזשקע האָט טאַקע פאַמעלעך זיך באַוועגט איבער די גאַסן
פון דער שיינער ריווער-ע-שטאַט, וועגן וועלכער עס חלומען אַזוי פיל
מענטשן. אַלץ האָט אויף מיר געמאַכט אַ קאַלאַסאַלן איינדרוק. עס האָט
זיך מיר נאָר געדאַכט, אַז דאָס איז בלויז אַ שיינער חלום, באַלד וועל
איך מיך אויפכאַפן, און פון אַלעם וועט זיך אויסלאָזן אַ טייך ...

די פערדישע קאַפיטעס קלאַפן צום טאַקט איבער די אַספאַלטענע
גאַסן, וואָס זענען פאַרפלאַנצט מיט הויכע און שלאַנקע פאַלמען-ביימער.
די גומענע רעדער באַוועגן זיך אַזוי שטיל און ווייך און לאַשטשען דאָס
אויפער. פון צייט צו צייט גיט דורך ערגיץ אַ גאַס אַ בלישטש אַפער
דער בלויער מיטללענדישער ים. ווייט, אַנטקעגנאיבער דעם ים, הויבן
זיך די אַלפן הויך צום בלויען הימל און אויף טייל שפיצן ליגט אַ
שניי-ווייסער קאַפל. עס איז ערשט דריי אַזויגער נאַכמיטאַג. די זון
גליט. מענטשן, יום-טובדיק געקליידט, שפאַצירן אויף די גאַסן זאָרג-
לאַז און מיט גליקלעכע פנימער. פאַרשוואַנדן איז די פאַריזער טריבע
וואַכעדיקייט.

איך באַמערק זייטיק, ווי אַש אַבסערוירט מיר, ער וויל זען, וואָס
פאַר אַן איינדרוק עס מאַכט אויף מיר די נייע אומגעבונג. ער איז
צעשמיכלט. ער זעט, אַז איך בין אינגאַנצן פאַרכאַפט און איך געפין
גאַרנישט קיין ווערטער אין מויל אויסצודריקן מיין אַנטציקונג.

ענדלעך פאַרפאַרן מיר אין אַ זייטיק געסל, איינגעטונקען אין
סאַמע גרינס. אַרום און אַרום טראָגן זיך פאַרשיכורנדיקע ריחות פון
די פיל קאַלירנדיקע בלומען, מיט וועלכע די פראַציוזישע ריווערע
איז אַזוי רייך. עס שימערירן פאַר מיינע אויגן די געלע מימאַזען,
רויטע נעלקן, ווייס-בלוילעכע ליליען, פלאַמיקע רויזן און ושניי-ווייסע
און בלויע כריזאַנטעמען, און איבער דעם אַלעם — אַ טיף-בלויער
לאַזרענער הימל, ממש ווי אין אַן עקזאַטישן פילם ...

די דראָזשקע שטעלט זיך אָפּ פאַר אַ קליינער פראַכטפולער ווילע
מיטן נאָמען „מיראַמאַר“, וועמענס רויטער דאָך טויכט אַרויס פון
צווישן אַ ים מיט גרינס. איך מיין, אַז דאָס האָט אַש מיך צוגעפירט
צו זיין ווילע. איך באַוואַנדער די שיינקייט פון גאַטס פאַרכישופטן
וועלטל. איך ווער אַבער באַלד אינגאַנצן פאַרבליפט, ווען איך דער-
הער, אַז דאָס האָט ער, שלום אַש, געדונגען פאַר מיר אַ צימער אין

דער דאזיקער ווילע, וואָס איז אויך אַ פענסיאַן. דאָ דאַרף איך וואוי-
נען און עסן.

אַש גיט אַ דריק אויפן קנעפל פאַר דער טיר. עס קומט אַרויס אַ
בלאַנדע, שיינע באַלעבאַסטע, מיט גרויסע שמייכלענדיקע קאַרשן
אויגן. אַש ווייזט אויף מיר אַז, אַז דאָס בין איך דער גאַסט, פאַר וועמען
ער האָט מיט אַ טאַג פריער געדונגען דאָס צימער. ער רעדט מיט איר
פראַנצויזיש און איך פאַרשטיי נישט קיין וואָרט, כאַטש איך האָב אין
וואָרשע זיך צוגעגרייט עטלעכע חדשים מיט דער פראַנצויזישער
שפראַך.

די באַלעבאַסטע שמייכלט צו מיר אַזוי זיס, פראַנצויזיש-מעסיק,
זי רעדט צו מיר און איך פאַרשטיי אַזוי פיל ווי דער האָן אין „בני-
אדם“... אַש שמייכלט. מען פירט מיך אַריין אין אַ פראַכטפולן צי-
מער, זייער ברייחדיק. פון איין זייט גייען די פענצטער אַרויס צו
די הויכע אַלפן-בערג מיט שניי-ווייסע שפיצן, פון דער צווייטער זייט —
צום בלויען מיטללענדישן ים. איך האָב קיינמאָל פון אַזעלכעס נישט
געחלומט. עס דאַכט זיך מיר נאָר, אַז אַט דער „שלעכטער“ אַש מאַכט
פון מיר חווק, ער רייצט זיך מיט מיר און באַלד וועט ער מיך אַוועק-
פירן ערגיץ אין אַ האַטעלכל, אַ „ביליקס“, ווי ער האָט מיך געהייסן
דינגען אין צאַפּאַט און אין אַטוואַצק...

אַבער מיטאַמאָל גיט ער מיך אַ פּרעג:

— זאָגט מיר דעם אמת, ררראַזענבעריג, אויב עס געפעלט איך
דאָ נישט, וועל איך איך דינגען אַ שענערן פענסיאַנט; נישקשה, אין
ניצע איז פאַראַן נאָך שענערס...

אַש איז געווען אין אַ גוטער שטימונג. ער האָט מיר געוואַלט
גענוג-טאַן און באַווייזן את רוב עשרו ואת רוב גדלו... און איך האָב
געפילט, אַז ווען איך זאָג נאָר איין וואָרט, פירט ער מיך אַוועק אין
עפעס אַזוינס, וואָס איך האָב נאָך אַפילו אין חלום נישט געזען. אַבער
איך בלייב שטיין אַ צעדולטער און ענטפער:

— משוגע מיינע שונאים, וואָס הייסט: „עס געפעלט מיר נישט“?
איך האָב דען גאָר געחלומט וועגן אַזאַ שיינער וואוינונג!... — איך
קוק אים אַז און איך גלויב מיר נישט צו, צי מיינט ער מיט זיין
פראַגע ערנסט, און איך גיב-צו — דער דאזיקער פענסיאַן געפעלט מיר
שוין גאָר גוט!...

און איך בין דאָרט פאַרבליבן.

אַש האָט מיך איבערגעלאָזט, אַנזאָגנדיק מיר, אַז איך זאָל זיך
מאַכן באַקוועם, אַרומוואַשן זיך נאָך דער רייזע און דערנאָך צוקומען
צו אים אויף טיי מיט קוכן.

— עסן וועט איר דא... אבער מאדזשע האָט איך פאַרבעטן אויף אַ גלעזל טיי. אין פראַנקרייך איז אַ מאַדע: „קאַטר-ער“ (פיר אַזייגער), ווען מען טרינקט אַ גלעזל טיי אַדער קאַפע מיט קוכן — האָט אַש מיר אויפגעקלערט.

און ער האָט מיך פאַרלאָזט, געבנדיק מיר דעם אַדרעס, וואו ער וואוינט, נישט ווייט פון מיין ווילע.

איך האָב זיך אַבער קוים באַוויזן אַרומצואוואַשן און אימקוקן זיך איבער מיין שייך צימער, ווי מען קלאַפט אין דער טיר. איך עפן זי אויף. אויף דער שוועל שטייט מאַדזשע, אַ הויכע, אַ שלאַנקע און צע-שמייכלטע. זי באַגריסט זיך מיט מיר זייער האַרציק און זי זאָגט מיר, אַז אַזוי ווי איך ווייס נאָך נישט וואו צו גיין, איז זי מיך געקומען נעמען צו זיי אין הויז אַריין.

איך בין זייער גערירט געווען פון דער פיינער און פריינטלעכער אויפנאַמע. איך האָב מיך איבערגעטאַן זומערדיק, אין דעם ווייסן אַנ-צוג, וואָס איך האָב מיט צאַנינען געקויפט אויף דער עלעקטאָראַלנער גאַס אין וואַרשע; וואָרים אינדרויסן איז געווען גוט וואַרעם. מיר זענען ביידע געגאַנגען איבער דעם שמעקעדיקן וועג, צווישן פּרעכטיקע גער-טענער און ווילעס. אויף איין ווילע, ווייזט מיר מאַדזשע אָן, אַז דאָרט וואוינט דער וועלט-באַרימטער שריפטשטעלער מאָריס מעטערלינק, דער מחבר פון „בלויען פּויגל“, און איך פיל בחוש, אַז איך האָב פונ-דעסטוועגן יאָ געכאַפט דעם דאָזיקן גליקלעכן „בלויען פּויגל“...

די אַשס וואוינען אויף אַוועניו דע באַמעט. זיי פאַרנעמען אַ שיינעם, הגם נישט צו גרויסן, אַפּאַרטמענט אויפן דריטן שטאַק. די ווענט אין דער וואוינונג זענען באַהאַנגען מיט די טייערסטע בילדער. אַט זע איך אַ בילד פון שאַגאַל; פון דעם רוסיש-יידישן מאַלער, לעוויטאַן; אַ בילד פון קאַראַ; אַ צייכנונג פון רעמבראַנד.

פון דעם עסציימער זעען זיך דורך די פענצטער די שניי-באַדעקטע אַלפן; פון אַשס שרייב-קאַבינעט זעט זיך דער בלויער ים. אַש דרייט זיך אַרום איבער דער שטוב מיט אַ שמעקעדיקן ציגאַר אין מויל, און עס פילט זיך אַזאַ רחבות און גבירישקייט.

ראַז, די איטאַליענישע דינסט, ברענגט אַריין טיי מיט קוכן, אַליין געבאַקן דורך דער באַלעבאַסטע. מיר לענען אונטער די הערצער און מיר שמועסן. אַש פּרעגט זיך אויס אויף פיל שרייבער אין וואַרשע, אויפן „היינט“, און דערביי האַלט ער מיך אין איין אַבסערווירן מיט זיין דורכדרינגענדיקן בליק. איך בין אינגאַנצן צענומען און איך ווייס נישט, אויף וועלכער וועלט איך בין.

אינדערמיט פון געשפרעך מעלדעט מיר אַש, אַז אַן ערך פיר-

פינף וואָכן וועל איך ביי אים גאַרנישט האָבן וואָס צו טאָן. ער איז נאָך נישט פאַרטיק מיט דעם ערשטן טייל פון „תהילים-ייד“, און פריער וויל ער מיר נישט איבערגעבן דעם כתב-יד, ביז וואָנען ער וועט האָבן פאַרענדיקט.

— איך האָב געפילט אין אייער בריוו, אַז איר ווילט שוין קומען קיין ניצע, האָב איך אייך געהייסן קומען ... — האָט ער מיר געזאָגט. — טאָ מיט וואָס וועל איך מיך די גאַנצע צייט פאַרנעמען? — האָב איך געפרעגט און געפילט זיך אַ ביסל אומבאַקוועם, וואָס איך וועל דאָ וואוינען און עסן קעסט אומזיסט, פאַר גאַרנישט טאָן ... — וואָס מיינט איר, מיט וואָס איר וועט זיך פאַרנעמען? איך וועל אייך דאָ באַקענען מיט אַ מאַלער, ער איז אַ לובלינער, פון אייערע מקומות ... מאַדזשוכנא, ווי הייסט ער, דער יונגערמאַנטשיק? ... יא, ביזט גערעכט: הענריק לעווענשטאַט. אַ פיינער מאַלער! ... — באַשטעטיקט אַש מאַדזשעס אינפאַרמאַציע — איר וועט זיך מיט אים באַקענען און איר וועט האָבן מיט וועמען צו שפאַצירן און רעדן ... מיך לאַזט אָפּ, איך דאַרף „שראַבן“ ...

איך בין געווען שטאַרק צופרידן פון דער דאָזיקער פיינער פערס-פעקטיוו: אַרומדרייען זיך דאָ ליידיק, פאַשען זיך אין פענסיאָן ביי דער בלאַנדער פראַנצויזקע, צי גאַר איטאַליענערין; קומען טרינקען טיי מיט קוכן אויף „קאַטר-ער“ ביי די אַשס ... אַ גאַנץ פיינע באַ-שעפטיקונג! ...

אַש גיט אַ קוק אויפן זייגער:

— ררראַזענבעריג, עס איז צייט צו גיין עסן נאַכטמאַל, עס איז באַלד זיבן אַזויגער. אין אייער פענסיאָן עסט מען פּינקטלעך. ער באַגלייט מיך אַראָפּ, פירט מיך אַ ביסל אונטער און ווייזט מיר אָן, וואוהין צו גיין.

אין דעם פענסיאָן, וואָס איז געווען באַלויכטן מיט אַ געדעמפטער ראַמאַנטיש-שראַזער ליכט, זענען ביי ווייס-געדעקטע טישן שוין געזעסן אַ צאָל געסט, וואָס האָבן דאַרט געוואוינט אַ חוץ מיר: עטלעכע שוועדישע דאַמעס, וועלכע רעדן אויך דייטש. אַ פראַנצויזישער שרייבער פון בולוואַר-ראַמאַנען. מען רופט מיר אָן זיין נאַמען, וואָס זאָגט מיר גאַרנישט. ביי מיין טיש זיצט אין ציווילע קליידער אַ בריטישער קאַלאָנעל, וועלכער וואוינט אין עגיפטן און ווילט איצט אַ ביסל אויף דער פראַנצויזישער ריווערע. לעבן אים זיצט זיין פרוי, אַ פּרעכטיק-שיינע עגיפטערין מיט צוויי קינדער.

אין מיין ווילע „מיראַמאַר“ איז שטיל און רואיק. יעדער איז פאַרטאָן אין עסן. עס שמעקן מיר די פראַנצויזישע מאַכלים, די גרינע

סאלאטן, צוגעפראוועט אזוי באטעמט, מיט איילבירטן-בוימל און עסיק, קנאבל און מושטארדע. איך פיל זיך עפעס אזוי יומטובדיק און אג-גענעם. און עס דאכט זיך זיך מיר נאך, אז איך בין ווי דורך עפעס אַ כישוף פלוצים געוואָרן אַ מיליאָנער און איך געפֿין מיך דאָ, אַהער-געבראַכט אויף די פּליגל פּון אַ ווינט, אַדער איך בין גאָר געקומען צו רייטן אויף אַ ראָזעווען וואַלקן...

די באַלעבאַסטע קומט צו מיר צו, נעמט מיך אָן ביי דער האַנט, פירט מיך צו צו די געסט און שטעלט מיך פאַר פאַר זיי: „אַ שריי-בער, אַ פּאַלאַנעי“... זי פּרעגט מיך, ווי עס שמעקן מיר די פּראַג-צווישע מאכלים, אַבער איך ענטפער איר אויף שטום-לשון, אַז אַלץ איז גוט און וואויל, ס'איז מעדני-מלכים און איך בין אזוי גליקלעך, אַז איך וואַלט אַלעמען אַרומגענומען און געקושט, אַפילו זי, די שיינע בלאַנדע באַלעבאַסטע...

נאָכן עסן גיי איך אַרויס אויף אַ שפּאַציר, כאַטש איך בין שרעקלעך מיד נאָך דער זיבעצן-שעהדיקער רייזע און פון די אָן אַ שיעור איבער-לעבונגען און איבערראַשונגען. איך דערשלעפּ מיך צום ברעג פון ים. מענטשן שפּאַצירן איבער דער „פּראַמענאַד דעוֹאַנגלעי“ פון דערווייטנס לייכטן טויזנטער פּיערלעך פון אַלע קאָלירן: רויטע, גרינע, בלויע און אויפן הימל לייכטן די מילי-מיליאָסן שטערן, וואָס ווערן נאָך פּאַרטאַפּלט, אַפּשפּיגלענדיק זיך אין די וואַסערן פון ים.

איך געדענק איצטער נישט וויפיל שעה איך בין אזוי אַפּגעשטאַנען ביים ברעג פון ים און זיך צוגעקוקט, ווי די וויסע שווימיקע כוואַליעס האָבן זיך יעדע רגע אַנגעשלאָגן אין זאַמדיקן ברעג, אַ וואָס געטאַן און ווידער צוריקגעפּאַלן מיט אַ געזאַט און אַ גערויש. אין די ברעגיקע וואַסערן שפּיגלען זיך אַפּ די פּאַרשידענע פּיערן, וואָס לייכטן אַרויס פון דער קאַסינאָ דע לאַ זשעטע, וואָס ציט זיך אין ים אַריין אויף אַן אויסגעבויטער בריק.

עס איז מיר אין דעם מאַמענט געקומען אין זינען אַריין טלאַמאַצקע 13, מיינע אַלע קאַלעגן, דער עיקר — מיין טייערער און אומפּאַרגעס-לעכער חבר שלמה שיינבערג, וועלכער וואַלט מיט זיין שיינער פּאַעטי-שער נשמה געקאַנט אַפּשאַצן די פּראַכט און דערהויבנקייט פון דעם דאָזיקן מאַמענט, און איך האָב, נישט וויסנדיק אַליין, וואָס איך טו, געשעפטשעט אַ תּפּילה:

„רבּונו של עולם, מיט וואָס האָב איך זיך ביי דיר פּאַרדינט דעם דאָזיקן חסד מער פון אַלע, אַז איך זאָל געניסן פון דייך געטלעכער שיינקייט, איך זאָל ווערן דאָ אויסגעמישט מיט דעם שטערן-שיין און שווימיקער בליצקייט פון די ים-כוואַליעס און פּאַרטראַגן ווערן

אין מיסטעריעז-צעלויכטענע וועלטן... עס איז מיר איצטער אַזוי גוט אויף דער נשמה און איך דאַנק דיר דערפאַר, רבוננו של עולם, וואָס האָסט אַריינגעגעבן אין געדאַנק שלום אַשן, ער זאָל קומען נאָך מיר און אַוועקשטעלן מיך דאָ פנים אל פנים מיט דער דערהאַבנקייט פון דיין מעכטיקן און געטלעכן באַשאַף"...

גאַר שפעט ביינאַכט האָב איך, אַ בלאַנדזשענדיקער איבער די שמעקעדיקע גאַסן און געסלעך פון דער לעגענדאַרער ניצע, קוים זיך דערשלעפט אַהיים, אַריינגעוואַרפן זיך אין דעם ווייכן בעט און איך בין פאַרזונקען געוואָרן אין אַ טיפן שלאָף מיט אויסערגעוויינלעכע חלומות, ביז... איך האָב מיך אויפגעכאַפט צוליב די שטעכיקע זון־שטראַלן, וואָס האָבן מיר געלויכטן אין די אויגן אַריין, און ביי מיין בעט איז געשטאַנען אַ שטוב־מיידל אין ווייסן געקליידט, מיט אַ טאַץ אין דער האַנט, אויף וועלכער עס האָט זיך געפונען אַ טעפל שמעקעדיקע קאַפע, אייער, ביסקוויט מיט פוטער, אַראַנזשן־זאַפט, און מיין ערשטער „מודה אַני“ איז געווען:

„כ'דאַנק דיר, גאַט — איך בין אין ניצע!"...

ש ל ו ם אַ ש ש ר י י ב ט ד ע ם

„ ת ה ל י ם - י י ד „

נט איז טאָקע אזוי געווען, ווי שלום אַש האָט מיר גע-
זאָגט: איך האָב מיך אַרומגעפאַרעט אין ניצע פינף וואָכן צייט און
גאַרנישט געטאָן. ער האָט מיך באַקענט מיט מיין לאַנדסמאַן, דעם
מאַלער הענריק לעווענשטאַט, און יענער האָט מיך אַרומגעפירט איבער
אַלע זעענסווירדיקע פּלעצער, אַריינגעפירט מיך צום וועלט-באַרימטן
מאַלער מאַטיס, וועלכער האָט אַגב געוואוינט אין זייער אַן אַרימער
געגנט, וואָס איך פאַרשטיי עד היום נישט פאַרוואָס — מסתמא אַ
קאַפּריז אַזאַ פּון אַ קינסטלער...

מיר האָבן ביידע, לעווענשטאַט און איך, געדונגען אַ לערערין אויף
פּראַנצויזיש, כאַטש ער האָט שוין נישקשהדיק גערעדט און איז אַפילו
געווען מיין כסדרדיקער דאָלמעטשער, אָבער אַנשטאַט צו לערנען מיט
אונדז פּראַנצויזיש, האָט די לערערין, אַן אַלטע פּויליש-יידישע אַסי-
מיליאַטאַרקע פּון וואַרשע, מיט אונדז געפירט דיסקוסיעס און דווקא
געוואָלט אויפוויזן, אַז „זשאַרגאַן“ איז נישט קיין שפּראַך. איי, שלום
אַש שרייבט דאָך אויף „זשאַרגאַן“ און איז וועלט-באַרימט!... האָט
זי אונדז פאַרויכערט, אַז עס איז אַ ליגן: „אַש שרייבט נישט אויף
זשאַרגאַן, נאָר אויף העברעאיש...“

מילא, מסתמא האָט זי „בעסער“ געוואוסט... דערוויל האָט אַש
אין דער זעלבער צייט, וואָס איך האָב „שטודירט“ פּראַנצויזיש, זייער
אינטענסיוו געשריבן זיין „תהלים-ייד“, און — להכעיס מיין לערער-
קע — דווקא אויף „זשאַרגאַן“...

איך פלעג יעדן טאג אריינקומען צו אשן אין הויז און בייגעוואוינט זיין הייליקע עבודה. ווען אש ארבעט, איז ער גאר אן אנדערער מענטש. עס איז נישט מער דער פריוואטער אש, מיט וועמען מען קאן אמאל מאכן א וויץ און גיין מיט אים אויף א פיינעם שפאציר. אש איז בעתן פראצעס פון זיין שאפן אויסערגעוויינלעך קאמפליצירט און קאפריזנע; ער איז סענסיטיוו אויף דער מינדסטער קלייניקייט, און מען דארף זיין זייער פארזיכטיק אים נישט צו קומען אין וועג אריין.

אויפן שרייבטיש ליגן אנגעהויפט צענדליקער און צענדליקער ביי-כער, ספרים און בראשורן אן טעוועלעך, אַזעלכע וואָס מען פלעגט קויפן אין בית המדרש ביי א דורכגייענדיקן מוכר-ספרימניק. איר האָט דאָרט געזען די "שבחי הבעל שם טוב", "סיפורי צדיקים", און פיל אנדערע ספרימלעך, חסידישע מעשה-ביכלעך, מדרשים און פארשידענע מוסר-ספרים, אין וועלכע אש פלעגט זיך אויף גאנצע שעה פאר-טיפן און דערביי מאַכן נאַטיצן.

אַש פלעגט זיך שטאַרק דורכנעמען מיטן כאַראַקטער פון זיינע העלדן, וועלכע ער האָט באַשריבן אין געגעבענעם מאַמענט, און מ'האַט געדאַרפט קאַנען אויפכאַפן זיין שטימונג, כדי אים נישט צו שטערן. איך האָב מיך שנעל צוגעפאַסט צו זיינע פאַרשידענע שטימונגען, וואָס האָבן זיך געענדערט אַזוי שנעל ווי עס ענדערט זיך דער בלאַז פון ווינט... אָט שרייבט אַש דאָס קאַפיטל וועגן יחיאל, דעם קומענדיקן תהלים-ייד. יחיאל איז די גוטסקייט אַליין. ער גיט אַזעלכע אַן אורח דאָס לעצטע העמד זיינס, ער גיט דעם הונגעריקן אַ שטיקל ברויט. אין דער דאָזיקער צייט, וואָס ער האָט געשריבן וועגן יחיאל, איז אויך אַש גע-ווען די גוטסקייט אַליין. עס איז גאַרנישט צו דערקענען דעם נעכטיקן ביזן אַש, דעם קאַפריזנעם, דעם שנעל זיך אַנצינדנדיקן מיט כעס.

ווען איך פלעג אינדערפרי, נאָך אַפּעסן פּרישטיק ביי מיר אין פענסיאָן, אַריינקומען צו אַשן אין אַרבעטס-צימער, האָב איך שוין דורך דער גלעזערנער טיר געזען אויף זיין פנים, אין וואָס פאַר אַ לוינע ער איז היינט. איך האָב אויך געוואוסט, וואָס ער שרייבט אין דעם דאָזיקן מאַמענט. ווען ער האָט געשילדערט יחיאל, איז ער געווען — יחיאל, און מ'האַט ביי אים געקאַנט פּועלן אַלדינג, וואָס מ'האַט נאָר געוואָלט. ער איז געווען אַזוי ווייך און פול מיט רחמנות, טאַקע ווי עס פאַסט פאַרן בעל-התהלים.

דאָס בוך איז געוואַקסן, די צאָל זייטלעך האָבן זיך געמערט. אַש האָט געשריבן זייער שנעל, און עס איז ביי אים געווען ווי אין תהלים שטייט: כל עצמותי תאמרנה — זיין גאַנצער קערפּער האָט זיך גע-וואָרפן, ער האָט שווער געאַטעמט און געסאַפּעט, און די אותיות האָבן

זיך געמערט און געמערט, זיי זענען געפלאָסן פון דעם שפיץ פֿען
ווי אַ פֿלייצנדיקער שטראַם, און אָט איז ער ענדלעך מיט טעג שפּעטער
אַנגעקומען צו דעם קאַפּיטל, וואו ער האָט געשילדערט דעם בייזן פֿריץ
פֿאַן ווידאַוסקי.

אַ, דאַמאָלס האָט מען זיך געדאַרפֿט היטן די ביינער נישט אַרייַן-
צוקומען צו אים אין אַרבעטס־צימער. ער איז געווען אַזוי בייז ווי דער
כּוּמורנער און קאַפּריזונער פּוילישער פֿריץ ווידאַוסקי; ער האָט זיך
אינגאַנצן געהאַט מיט אים דורכגענומען. איך האָב ממש געזען פֿאַר
מיר דאָס פּוילישע רציחהדיקע פנים מיט די אַרויסגעטאַרטשעטע רויטע
אויגן. ווען איך האָב אָשן דערזען דורך דער גלעזערנער טיר אין אַזאַ
צושטאַנד, האָב איך מיך באַלד אָפּגעטראָגן און זיך נישט געוויזן פֿאַר
אים. עס איז געווען אַן איינשטעלעניש דענסטמאַל צו קומען אין זיינע
דלד אמות. ער האָט נאָך גאַנץ פֿיין געקאַנט אַמאָל „אַרייַצן“ זיין הונט
טיטוס, און ער זאָל דיך צערייסן אויף שטיקלעך...

איך אַזאַ מאַמענט פֿלעג איך בעסער אַוועקגיין צו דער פֿליאַזשע
ברענען זיך קעגן דער זון אויפן גאַלדענעם זאַמד, באַדן זיך אין די
בלויע כּוואַליעס פון מיטללענדישן ים. איך האָב זיך דאַרט באַגעגנט
מיט מיין נייעם פֿריינט, דעם מאַלער לעווענשטאַט, און מיר האָבן ביידע
גענאַסן פון גאַטס שיינעם וועלטל.

מיטאַמאָל דערזע איך אָשן... איך דערפיל מיך אומבאַקוועם.
כאַטש ער האָט דאָך מיר פון פֿאַרויס געוואָרנט, אַז איך וועל פֿיר־פֿינף
וואָכן גאַרנישט האָבן וואָס צו טאָן, אָבער פּונדעסטוועגן זיך איך דאָך
שוין פֿאַרט אויף זיינע קעסט, און איך גיי אַרום פּוסט און פּאַס.
אָבער אַש גיט מיך אַ רוף־צו:

— ררראַזענבעריג, איר האָט ליב צו שפּילן באַל? ...
טראַכט איך מיר: זאָל זיין „באַל“, אַבי עפעס צו טאָן פֿאַר מיין
„באַס“... און מיר וואָרפן זיך איבער מיט דער פּילקע אַ האַלבע שעה
צייט. אַש ווערט אומגעדולדיק, ווייל אינדערהיים וואָרט דאָך אויף אים
דער פּוילישער פֿריץ פֿאַן ווידאַוסקי, דער הונט „טיטוס“ און יחיאל
מיטן שווער זיינעם, וועלכע קומען צום פֿריץ בעטן עפעס אַ טובהֿלע...
ער לויפט אַוועק אַן אַ „זיי געזונט“, און איך האָב אים שוין ווידער
נישט.

עפעס מוז מען דאָך אָבער טאָן, גיי איך אַוועק אין מיין פענסיאָן,
זעץ זיך אַוועק און שרייב אַן פֿאַרן „היינט“ צוויי גרויסע בריוו א. נ.
„פון גן עדן התחנות“. איך באַשרייב די פֿראַנצויזישע ריווערע מיט
אַלע אירע שיינקייטן און מערקווירדיקייטן, און ווען איך קום שפּעטער
צו אָשן אין שטוב אַריין און ער איז אַ באַרוואַיקטער — מסתמא איז אים

געלונגען אַנצושרייבן אַ שייַן קאַפּיטל — מאַך איד אַ פאַרשלאַג פאַר אים איבערצוליינענען מיינע צוויי בריוו, איידער איד שיק זיי אַוועק אין רעדאַקציע.

איד האָב מיך מיט אַשן נאָך אַלץ נישט געפילט אַזוי היימיש, אַז איד זאָל אים אַרייַננעמען אין מיין קאַמפּאַניע. כ'האָב געטראַכט: ער איז אַ קאַפּריזונער מענטש, ער קאַן זיך גאַר באַליידיקן, אויב איד זאָל וועגן אים שרייבן אין אַן אינטימען טאָן, און איד האָב אינגאַנצן דורכגע-לאָזט צו שרייבן וועגן אים.

אַש האָרט מיך אויס אויפּמערקזאַם, מאַכט אינדערמיט אַ באַ-מערקונג, אַז עס איז זייער שייַן באַשריבן, פון וואָס עס טוט מיר, פאַר-שטייט זיך, שטאַרק הנאה. אָבער פּלוצלינג רייסט ער מיר איבער מיט אַ פּריילעכן לאַך:

— און פאַרוואָס שרראַכט איר נישט אַרראַן, אַז איר האָט גע-שפּילט מיט שלום אַשן „באַל“?

איד דערפּיל מיך אַ ביסל אומבאַקוועם, עס פּאַסט מיר אים נישט צו זאָגן, אַז איד האָב דאָס ספּעציעל אויסגעמיטן, ווייל איד האָב מורא זיך צו שפּילן מיט זיינע משוגענע קאַפּריזן... איד זוך אינדערגיך אויס עפעס אַ תּירוץ און זאָג אים, אַז געוויס וועל איד אַרייַנשרייבן וועגן דעם, דער אַרטיקל איז נאָך נישט פּולשטענדיק רעדאַגירט... און אַזוי איז טאַקע געשען: אין די צוויי בריוו האָב איד צווישן אַנ-דערן אויך באַשריבן וועגן מיין שפּיל מיט אַשן אין באַלעם אויפן ברעג פון ים.

ווען אַש איז אין אַ גוטער שטימונג, האָב איד מיט דער צייט אויסגעפונען, איז ער אַ געמיטלעכער מענטש און אַ גוטער חבר. עס איז פאַר מיר געווען אַן איבערראַשונג. אינדזערע קאַלעגן, יידישע שרייבער, האָבן אים כּסדר אויסגעמאַלן אין אַזעלכע טונקעלע און ביזע פאַרבן, אַז איד בין זיך מיט אַשן באַגאַנגען, ווי איינער וואָס גייט מיט באַרוועסע פּיס אויף צעבראַכן גלאָז.

איז געשען אַ פּאַל, פון וועלכן איד האָב זיך איבערצייגט, אַז אַש איז ווייט-ווייט נישט אַזוי ווי מען האָט אים אויסגעמאַלט; איינגטלעך, זענען געשען עטלעכע פּאַלן, וואָס איד וועל ווייטער דערציילן, און פון זיי האָב איד דערזען אַשן גאַר אין אַן אַנדערער ליכט.

איינמאַל באַקום איד אַ בריוו פון אברהם גאַלדבערג, דעם רע-דאַקטאָר פון וואַרשעווער „היינט“, מיט זייער אַ ביטערער אַנקלאַגע מצד דעם אַמעריקאַנער שרייבער ש. ערדבערג, אַז — נישט מער און נישט ווייניקער, נאָר איד דרוק איבער זיינס אַ ראַמאַן אין „היינטיקע נייעס“ און איד גיב אים אַן פאַר מיינעם, און ש. ערדבערג מאַנט דער-

פאר אַ שיינע פאַר הונדערט דאָלאַר. אברהם גאַלדבערג פאָדערט דע-
ריבער פון מיר אַ דערקלערונג.

אין ערשטן מאָמענט בין איך געוואָרן אויפגעקאַכט צוליב דעם
דאָזיקן בילבול (ווען איך בין ניין יאָר שפּעטער אָנגעקומען קיין אַמע-
ריקע, האָט מיר קאַלעגע ש. ערדבערג מיט אַ געלעכטערל אויפגעקלערט,
וואָס עס האָט פּאַסירט, אָבער וועגן דעם — אַ ביסעלע ווייטער). שפּע-
טער אָבער, דורכשמועסנדיק זיך מיט שלום אַשן וועגן דעם דאָזיקן
אינצידענט, האָב איך מיך אַ ביסל באַרואיקט און אָנגעשריבן אַ הו-
מאָרפּולן בריוו צום רעדאַקטאָר גאַלדבערג, און איך האָב געמאַכט פון
ערדבערגען ממש אויסצודרייען...

איך האָב מיר די זאַך אַזוי אויסגעטייטשט: ש. ערדבערג האָט
איבערגעזעצט פון העברעאיש א. ש. פרידבערגס „זכרונות לבית דוד“,
און איך האָב, שרייבנדיק דאַמאַלס אַ ראַמאַן וועגן כמעלניצקיס צייטן,
באַנוצט זיך מיט פאַרשידענע מקורים, צווישן אַנדערע אויך מיט א. ש.
פרידבערגס ספר, האָט ש. ערדבערג מסתמא מיך באַשולדיקט, אַז איך
האָב, הייסט עס, גענומען פון „זיין“ זכרונות לבית דוד...

מילא וואָס איך האָב וועגן דעם ענין אָנגעשריבן צו גאַלדבערגן,
וועל איך דאָ נישט גיין דערציילן, אָבער אינטערעסאַנט איז, אַז שלום
אַש האָט, אויסהערנדיק מיין בריוו, איידער איך האָב אים אָפּגעשיקט
קיין וואַרשע, פאַרגעלייגט, אַז ער אַליין וויל צושריבן עטלעכע ווער-
טער; און ער האָט צוגעשריבן צו מיין בריוו, אַז אויך ער, שלום אַש,
האָט ביים שרייבן זיין בוך „קידוש השם“ זיך באַנוצט מיטן „זכרונות
לבית דוד“...

און צו אברהם גאַלדבערגן האָב איך צוגעשריבן אַ באַמערקונג,
אַז ער זאָל מיין בריוו איבערשיקן קיין ניו-יאָרק צו ש. ערדבערגן,
און ער וועט שוין מער נישט מאַנען קיין הונדערטער דאָלאַרן...

איך האָב זינט דענסטמאַל מער וועגן דער געשיכטע נישט גע-
הערט. נאָר ערשט אין יאָר 1941, ווען איך בין אַלס פּליט אָנגעקו-
מען קיין ניו-יאָרק, האָב איך אויפן צווייטן טאַג באַגעגנט ש. ערד-
בערגן אויף איסט בראַדוויי און ער האָט, באַקענענדיק זיך מיט מיר,
געדריקט מיר די האַנט פאַר מיין שיינעם הומאָרפּולן בריוו מיט אַסס
צושריפט, וואָס ער באַהאַלט לזכרון. אַזוי האָט ער מיר פאַרזיכערט.
אַרויסגעוויזן האָט זיך גאַר פּאַלגנדיקס: איך האָב דעם דאָזיקן ראַ-
מאַן אין די „היינטיקע נייעס“ אונטערגעשריבן מיט דעם פּסעוודאָנים
„ש. ר. בערג“, און איך האָב נישט געוואוסט, אַז דעם זעלבן פּסעווד-
דאָנים נוצט אויך אין אַמעריקע ש. ערדבערג. נו, האָט אים עמיצער
צוגעטראָגן, אַז „מען דרוקט אין וואַרשע זיינס אַ ראַמאַן“ און דע-

ריבער האָט ער עס דאַמאָלס אָנגעשריבן דעם בריוו צום „היינט“ און געמאַנט די עטלעכע הונדערט דאָלאַר האַנאַראַר... איך בין אָבער דענסטמאַל, אין 1932, געווען גערירט פון אַשם איינ-שטעלן זיך פאַר מיר.

אַ צווייטער פּאַל — און איך וואָלט געקאַנט אויסרעכענען אַ סך פּאַלן, וואָס איך וועל דאָס טאָן ביי דער ריכטיקער געלעגנהייט — האָט ווידעראַמאַל אַש אַרויסגעוויזן צו מיר קאָלעגיאַלישקייט.

איך בין געקומען קיין פּראַנקרייך נישט ווי אַן אימיגראַנט און איך האָב נישט געהאַט דעריבער קיין וואוינרעכט. איך האָב בלויז דאָרט געקאַנט בלייבן אַ באַגרעניצטע צייט. אַלס קאַרעספּאָנדענט אָבער פון אַ צייטונג, וואָלט איך יאָ געקאַנט קריגן די וואוינרעכט, און דאָס האָט געדאַרפט דויערן אַ לענגערע צייט, ווייל מען דאַרף צו-שטעלן אַ געוויסע צאָל קאַרעספּאָנדענציעס, און איך בין דאָך גאָר אין „היינט“ געווען אַ ראַמאַניסט און דאָס נישט אויף אַ שטענדיקן גע-האַלט, נאָר ווי מען רופט עס אין ענגליש: אַ „פּרילענסער“.

האַט אַש צוליב מיר איינגעאַרדנט ביי זיך אין הויז אַ גרויס-אַרטיקע אויפנאַמע פאַר דעם פרעזידענט פון דעם פּאַראַיין פון אויס-לענדישע קאַרעספּאָנדענטן אין ניצע, מסיע גאַפּרע, דערביי האָט ער מיך פאַר אים פאַרגעשטעלט מיט די נויטיקע סופּערלאַטיוו... אגב, האָב איך דאַמאָלס אַשן באַוואונדערט, ווי ער האָט אויף זיין נישט גאָר קאַרעקטן פּראַנצוויש געפירט אַ געשפרעך מיט מסיע גאַפּרע וועגן קבלה און זוהר, און יענער האָט אים פאַרשטאַנען... שפעטער האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דער פּראַנצוויז גאַפּרע איז גאָר אַ רייךספּרדיי-שער ייד, מסתמא הייסט ער „גפּרי“. אָבער צומאַרגנס נאָך דער אויפ-נאַמע בין איך שוין געווען אַ מיטגליד אין פּאַראַיין פון דער אויס-לענדישער פרעסע, און ביי דער פּאָליציי — אין ממש רגעס צייט אַרויסגעקריגן אַ דערלויבעניש צו פאַרבלייבן אין פּראַנקרייך פּער-מאַנענט.

אַש האָט אויך אַרויסגעוויזן אַ סך מאָל פיל הומאַר. דאָס ווייסן מיר אַפילו פון זיינע קורצע דערציילונגען און אויך פון די ראַמאַנען, אַז ער באַזיצט אַ דינעם הומאַר.

ווי אויבן שוין דערמאַנט, האָב איך דאָך געשריבן אין „היינט“, און יעדע צוויי וואָכן געקריגן פון וואַרשע צוגעשיקט אַ טשעק. איינ-מאַל האָט זיך פאַרהאַלטן צוליב דער פּאַסט מיין טשעק און איך האָב זיך גראַד גענויטיקט אין אַביסל געלט. גיי איך אַזוי מיט אַשן צוריק פון אַ „באַל-געים“ (פּילקע-שפּיל) ביי דער פּלאַזשע, גיב איך צו אים אַ זאָג:

— חבר אַש, אפשר וואָלט איר אַזוי גוט געווען און מיר גע-
ליען עטלעכע הונדערט פראַנק, ביז מיין טשעק וועט אַנקומען פון
וואַרשע? ...

אַש קוקט מיך אַ וויילע אָן און ענטפערט מיר :
— קיין סך געלט האָב איך נישט ביי זיך, אָבער וויפיל איך האָב,
וועל איך מיך מיט אייך טיילן.

דערביי נעמט ער אַרויס דעם טייסטער און ציילט אויס פיר הונ-
דערט פראַנק. גיט ער מיר צוויי הונדערט פראַנק און זיך לאָזט ער
איבער צוויי הונדערט. איך באַדאַנק אים און הויב זיך אָן צו דער-
ווייטערן אין דער ריכטונג פון מיין פענסיאָן, ווייל עס איז שוין גע-
ווען מיטאַג-צייט. דערהער איך הינטער מיר אַ רוף :
— ררראָזענבעריג! ...

איך דריי מיך אום און איך זע, ווי אַש מאַכט מיט דער האַנט
און רופט מיך צוריק. איך קער מיך אום און פרעג אים וואָס ער דאַרף
מיך האָבן.

מאַכט ער צו מיר גאַנץ קאַלטבלוטיק, אָן אַ שמיכל צו טאָן :
— איך האָב געמאַכט אַ טעות! איך האָב דאָך אַ ווייב און איר
זענט אַ בחור, דעריבער קומט אייך נישט קיין גלייכע העלפט, גיט
מיר צוריק הונדערט פראַנק.

איך האָב איינגעזען די גערעכטיקייט פון זיין טענה און אים צוריק
געגעבן דאָס געפאַדערטע געלט.

דאָס שרייבן פון „תהלים-ייד“ איז אַנגעגאַנגען מיט אַ שטאַרקן
טעמפּאַ. אַש פלעגט זייער אַ סך אַרבעטן טעגלעך. ער פלעגט טייל-
מאַל אַנשרייבן אַ גאַנץ קאַפיטל, וואָס האָט געהאַלטן אַרום צוואַנציק-
דרייסיק געדיכט-אַנגעשריבענע גרויסע זייטלעך פאַפיר. טיילמאַל איז
ער אין די פרימאַרגנס געווען שטאַרק מיד און נישט אויסגעשלאָפן.
ער האָט אָפטמאַל, דערציילט ער מיר, זיך אויפגעהויבן אינמיטן דער
נאַכט און געשריבן. און אויב עס איז אים נישט עפעס אַזוי געגאַנגען,
איז ער צומאַרגנס געווען אויפגערעגט, אַז מען האָט נישט געקאַנט
רעדן צו אים. ער האָט אין אַזעלכע טעג גענומען און צעריסן דאָס
אַנגעשריבענע און אַנגעהויבן אויף דאָסניי.

ער פלעגט מיר דאַמאַלס זאָגן מיט אַ ביסל באַרימערריי :
— וואָס איך וואַרף אַוועק, וואָלטן אַנדערע יידישע שרייבער גע-
מאַכט גאַנצע ביכער! ...

אָבער קיין צו גרויסע באַרימערריי איז אין דעם דאָזיקן זאַג נישט

געווען. אש האָט זייער פיל אַוועקגעוואָרפֿן, צעריסן אָדער אַריינגע-
וואָרפֿן אין דעם ברענענדיקן קאַמין פֿון זיין שרייבזימער. בפרט ווען
איך האָב געקענט אַ געוויסן ייִדישן שרייבער, וועמען איך האָב קיינמאַל
נישט געזען אַוועקוואָרפֿן אַ בלעטל, אַלץ איז געווען ביי אים „קודש-
קדשים“ און דערצו האָט יענער זיך נאָך פֿאַר קאַלעגן באַרימט, אַז
„ער האָט שוין צוואַנציק יאָר נישט געלייענט קיין פרעמדן שרייבערס
אַ וואָרט, נאָר בלויז זיין אייגנס“...

אַש, דאַקעגן, האָט זייער אַ סך געלייענט. ער לייענט גאַנץ ניש-
קשהדיק עטלעכע שפּראַכן, צווישן זיי: דייַטש, ענגליש, העברעאיש און
אויך פּראַנצויזיש. אַש האָט פֿאַר יעדן בוך, וואָס ער האָט זיך גע-
גרייט צו שרייבן, פּריער זייער פיל שטודירט. ער האָט זיך גרינטלעך
באַקענט מיט דער עפּאָכע, וואָס ער האָט זיך געגרייט צו באַהאַנדלען
אין דעם נייעם ווערק. שלום אַש נעמט גאַר ערנסט זיין מלאכה פֿון
שרייבן, און איך קאָן זאָגן מיט דער פּולסטער זיכערקייט, אַז איך האָב
אַשן כמעט קיינמאַל נישט געזען אַרומדרייען זיך ליידיק: אָדער ער
האַט געשריבן, אָדער ער האָט געלייענט. ער פלעגט נאָכמיטאָג כאַפֿן
אַ קורצן דרימל אין זיין קאַבינעט, וואו עס איז געשטאַנען אַ ברייטע
סאַפּע. דער דרימל האָט אָפּט געדויערט פֿון אַ האַלבן שעה ביז אַ
שעה, און אַט זיצט ער שוין ווידער ביים שרייבטיש, אַריבערגעבויגן
איבער די וויסע בייגעלעך פּאַפּיר און סקריפּעט שנעל-שנעל מיט דער
פּען.

אַש האָט נישט ליב געהאַט די מאַדערנע איינריכטונגען ביי דער
שרייב-מלאכה. ער האָט, למשל, נישט ליב געהאַט קיין פּילפּעדער,
נאָר שטענדיק געשריבן מיט אַ פּשוטער שטאַלענער פּען און זי איינ-
געטונקען נאָר דאַמאַלס, ווען זי האָט שוין נישט געהאַט קיין טינט
אויף זיך. דער באַקאַנטער געזעלשאַפּטלעכער טוער און שריפטשטע-
לער ישראל יעפּרויקין, וועלכער איז געווען שלום אַשס אַ נאַענטער
פּריינט, האָט אים אַמאַל געשיקט אַ מתנה אַ טייערן „פּאַרקער“. האָט
אַש געפרוּאווט מיט דער פּעדער שרייבן, אָבער יעדעס מאָל האָט ער
זי געטונקען אין טינטאַרן און צום סוף, אַ קאַליע געמאַכטע, אַוועק-
געלייגט לזכרון אין שאַנק.

זיין שרייבטיש איז אויך געווען אַ פּשוטער. ער האָט נישט ליב
געהאַט די שיינע פּאַרפּוצטע שרייבטישן. זיין שרייבטיש איז געווען
אַן איינפאַכער בית-המדרש טיש, אַן שופּלעדלעך. אויפֿן טיש זענען
געלעגן אַנגעוואָרפֿן וויסע בייגעלעך פּאַפּיר, עטלעכע ביכער, און אין
דער זייט אַ בלומען-וואָזאָן מיט שמעקעדיקע רויטע רויזן, יעדן טאָג
פּרישע רויזן. אַוועקצושטעלן אויף אַשס שרייבטיש יעדן טאָג פּרי-

שע רויון איז שוין געווען די עובדה פון זיין „עזר כנגדו“, פון מאדזשען. קיין פארפוצטע טישן האָט אַש טאַקע נישט ליב געהאַט, אָבער אַנטיקן — יא. ער האָט געהאַט אַ טישל, אויף וועלכן עס האָט געוואָלט האָבן געשריבן דער דייטשישער פּילאַגאַ פּרידריך נייטשע; איז ער געוואָר געוואָרן, אַז ביי אַן אַנטיקן-סוחר געפינט זיך אַ שענקל פון הענריק איבסען, איז עס אין אַ האַלבע שעה שפּע-טער שוין געשטאַנען ביי אַשן אין קאַבינעט. ווען איך האָב נאָך אַשס פּאַרלאָזן ניצע און צוריקפּאַרן קיין אַמעריקע, אין 1938, אומגעקערט זיך קיין פּאַריז, האָט מיר אַש פּריער דאָס דאָזיקע שענקל געהאַט אַוועק-געשטאַנקען, אָבער עס איז שפּעטער געבליבן מיט די נאַציס.

ביים שרייבן אַ ניי ווערק האָט אַש שטענדיק געוואָלט זיין ווי צום נאַענטסטן פון זיין אָביעקט. פּאַרן שרייבן דעם „תהלים-ייד“ איז אַש עטלעכע מאָל געפּאַרן קיין פּוילן, געפּלאַנט זיך אַפּילו דאָרט צו באַזעצן. ער האָט שוין פּאַר דעם צוועק געהאַט געקויפט אַ שטיקל באַדן אין אַטוואַצק, לעבן וואַרשע. ער האָט געוואָלט איינזאַפּן אין זיך דאָס געשטאַלט פון פּוילישן ייד, איבערנעמען זיך מיט זיינע תּנועות און העוויות.

ווען שלום אַש האָט געהאַלטן ביים קאַפיטל פיר פון דריטן טייל „תהלים-ייד“ — „דער משפט“, האָט אַש געדאַרפט זיך אָנזען מיט שניי, ווייל אין דעם קאַפיטל ווערט אויף אַ פּאַרכאַפּנדיקן אופן גע-שילדערט, ווי דאָס סמאָלע-יידל, דער שבת-צבניק, ווערט געפּונען אַ טויטער, אין שניי-איינגעפרוירענער. ער האָט דעריבער געוואָלט אַפּ-פּרישן זיין אויג מיט דער בלענדדיקער, פּוכיקער וויסקייט. ער האָט דעריבער באַשלאָסן אַרויסצופּאַרן אויף צוויי וואַכן טיף אין די אַלפּן.

שלום אַש האָט זיך איינגעפּאַקט, גלייך ער וואָלט געדאַרפט אַוועק-פּאַרן אין די וויטע מרחקים, כאַטש צום שניי איז געווען צוצופּאַרן מיט דער באַן אַ צוויי שעה רייזע. ער האָט מיך געבעטן, אַז איך זאָל אים קומען אַרויסבאַגלייטן צו דער באַן, וואָס איז אַפּגעגאַנגען פיר פּאַרטאַג, ווען אינדרויסן איז נאָך פינצטער.

— איך וויל ביי מיין אַפּפּאַרן זען אַ היימיש פּנים ... — האָט ער זיך ביי מיר געבעטן.

מאָדזשע האָט אים צוגעגרייט צוויי שווערע וואַליזעס, אַנגעפּאַקט דאָרט מכל טוב, וועש און אַנצוגען, קראַוואַטן און אַנדערע נויטיקע זאַכן אויף אַ רייזע. אַש האָט, כידוע, ליב עלעגאַנט זיך צו קליידן. ער האָט אויך מיטגענומען אַ בורקע, ווי עס פּלעגן טראַגן די יידישע וואַלד-סוחרים אין פּוילן, ווען זיי לאָזן זיך אַרויס ווינטער-צייט אין די וויטע וועלדער אַריין אויף לאַנגע חדשים. די בורקע האָט אויס-

געזען, גלייך ער וואלט זי מסתמא געבארגט ביי ר' יחזקאל גאמ-
בינער... ער האט זיך אפגעזעגנט אין דער היים מיט אַזאַ ערנסט-
קייט אויפן פנים, ווי ער וואלט זיך אַרויסגעלאָזט אויף אַ נסיעה
מעבר לים...

נאָך זיין אַוועקפאַרן האָב איך געהאַלטן פאַר נויטיק אַרויפצוגיין
צו מאַדזשען, וועלכע איז איבערגעבליבן איינע אַליין אין הויז, זי צו
טרייסטן און אָנהאַלטן געזעלשאַפט. איך בין אויך אַרויפגעקומען צו
איר שפּעטער, אַרום פאַרנאַכט־צו, און מאַדזשע האָט אַזוי באַדויערט
איר שלומען, וועלכער האָט אַודאי נישט זיינע באַקוועמלעכקייטן ווי
אינדערהיים.

איך האָב זי געטרייסט און אויסגערעדט איר דעם אומעט, וואָרים
עס האָט טאַקע געהערשט אַ סמוטנעקייט אין יעדן ווינקעלע, דער
באַלעבאַס איז אַוועק אויף אַ נסיעה אין די „ווייטע מרחקים“, אין די
טיפּ-באַשנייעטע אַלפן אַזש אויף גאַנצע צוויי וואָכן!

עס האָט געמוזט זיך אַרום צען אַוונט, איך האָב זיך שוין גע-
גרייט צו גיין אַהיים אין מיין פענסיאָן, ווי פּלוצלינג האָט ביי דער
טיר אַ קלונג געטאָן דאָס גלעקל.

די דינסט איז גראַד געהאַט אַוועקגעגאַנגען דעם אַוונט. מאַדזשע
האַט זיך געוואָלט אויפהויבן און צוגיין עפענען די טיר, אָבער איך
האַב מיך געפּעדערט, כ'בין צוגעלאָפּן צו דער טיר און איך האָב זיך
געוואונדערט: ווער קאָן דאָס קלינגען אַזוי שפּעט אין אַוונט?

ווען איך האָב אַז עפּן געטאָן די טיר, איז אויף דער שוועל
געשטאַנען שלום אַזש, אין ביידע הענט די צוויי שווערע וואַליזעס,
אַנגעטאָן אין דער שווערער בורקע און ער האָט אַ הויכן לאַך גע-
טאָן. ער האָט זיך אַליין פאַרשעמט פאַר דער יינגליש-אַפּגעטאַענער
טאַט...

איך האָב אין אים דערזען דעם ריכטיקן „שלמה נגיד“, נאָר מיט
אַן אַפּגעגאַלטער באַרד... ער האָט אויסגעזען ווי אַ רייכער יידישער
וואַלד־סוחר אין פּוילן אַדער אַ גוט־באַזיצער.

— וואָס איז געשען? — האָב איך אים אַ פרעג געטאָן.

— עס איז מיר געוואָרן אומעטיק, בין איך אַהיימגעקומען.
יא, אַזש קאָן זיך דערלויבן אויף אַזעלכע קאַפּריזן, און ער איז
אַ מענטש מיט אויסערגעוויינלעכע קאַפּריזן...

אָבער פון דעם איינעם בליק אויפן שניי אין די אַלפן איז מיט
עטלעכע טעג שפּעטער געבוירן געוואָרן דאָס פּראַכטפולע קאַפיטל
„דער משפּט“, וואו עס רעדט זיך וועגן שניי. ווען מען לייענט איבער
די בלעטלעך, וואו עס ווערט געשילדערט דאָס סמאַלע־יידל, דער שבת־

צביניק, וועמען מען געפינט אַ פאַרפרוירענעם אין די בלענדנדיקע פוילישע שנייען, ווערט אַזש קאַלט אין אַלע אבריים. פאַרן גרויסן קינסטלער איז גענוג געווען בלויז צו וואַרפן אַ בליק און אינגאַנצן זיך איבערנעמען מיטן געמיט, וואָס עס שיינט אַראָפּ פון דער בלענדנ-דיקער אַלפן-וויסקייט.

דאָס בוך איז געוואַקסן אין דער צאָל זייטלעך און אויך אין פאַרנעם. איך האָב געפילט, ווי איך שטיי ביים געבורט פון אַ גראַנדיעזן ווערק.

מיט אַן ערך עטלעכע טעג שפעטער, ווען איך בין אַרויפגעקור-מען צו די אַשס, דאָס איז געווען אין אַ שבת-צונאַכטס, רופט זיך צו מיר אַש אַפּ:

— ררראָזענבעריג, איר ווילט אויסהערן צוויי נייע קאַפיטלעך, וואָס איך האָב אָנגעשריבן?

פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב מיט פאַרגעניגן אָנגענומען זיין אַנבאַט. קיינער איז אין הויז נישט געווען. מאַדזשע איז געהאַט אַוועק אַליין אין טעאַטער, די דינסט האָט צוגעגרייט טיי מיט צו-בייסן. אַש האָט מיך באַזעצט אין זיין פאַטעל, אויף וועלכן ער זיצט ביים שרייבטיש, אַליין האָט ער זיך אַוועקגעזעצט אין שאַטן און האָט אָנגעהויבן לייענען.

דאָס לייענען די קאַפיטלען האָט געדויערט איבער אַ שעה צייט. דאָס איז געווען אַ פּראַכטפולע עסיי וועגן חסידיזם, וואָס האָט גע-קאַנט געלייענט ווערן אַלס רעפּעראַט פאַר אַ געקליבענעם אינטעלי-גענטן עולם, אַבער בשום אופן נישט איז עס געווען בעלעטריסטיק. עס האָט נישט אַריינגעפאַסט אין דער ראַם פון זיין ראַמאַן. איך האָב אים געזאָגט מיין מיינונג.

— איר זענט געררעכט... מאַדזשע האָט מיר דאָס זעלבע געזאָגט...

און אַש האָט די צוויי קאַפיטלען אין בוך נישט אַריינגענומען, ער האָט זיי טאַקע געלייענט אַלס רעפּעראַט מיט עטלעכע חדשים שפעטער אין לאַנדאָן און אין ווין פאַר אַ צאָל סטודענטן, וועלכע האָבן אים איינגעלאָדן צו האַלטן אַ רעפּעראַט. ער האָט מיר דערנאָך דערציילט, אַז ער האָט מיט דעם דאָזיקן רעפּעראַט געהאַט אַ גרויסן דערפאַלג.

אַש איז נישט קיין איינגעשפאַרטער, און ווען מען מאַכט אים אויפּמערקזאַם, אַדער מען זאָגט פאַר אים אַרויס אַ מיינונג, וואָס ליגט זיך אויפן שכל, האָט ער ליב צו האַרען.

נאָך אַ ביישפיל פון אַשס אָנערקענען אַ זאך, וואָס וואַלט אפשר

אן אַנדערן קינסטלער באַליידיקט אַדער ער וואָלט זיך נישט געלאָזט
באַאיינפלוסן, ווייל עס וואָלט אים נישט אַנגעשטאַנען.

עס איז געווען אין אַ געוויסן אַוונט. איך בין אַרױפגעקומען
צו אַשן אין שטוב, אַריינגעגאַנגען צו אים אין קאַבינעט און געזען,
ווי אַש איז זייער שטאַרק פאַרטאַן, ער האָט מיך אַפילו נישט גע-
הערט אַריינקומען. ער סקריפעט מיט דער פּען, ער סאַפעט שווער
און אַטעמט ווי אַ לאַקאַמאַטיוו. פּלוצלינג זע איך, ווי ער נעמט דאָס
אַנגעשריבענע זייטל און גיט עס אַ וואָרף אויפן טיש מיט אַזאַ כּעס,
אַז עס וואָלט אפשר גלייכער געווען, אַז איך זאָל זיך באַצייטנס אַפ-
טראָגן פון דאָרטן...

איך האָב טאַקע געמאַכט אַזאַ פּראַוו, אָבער ער האָט זיך גראָד
אומגעדרייט און מיך דערזען.

— אַ, ראָזענבערג, איר זענט דאָ, איך האָב אייך גאַרנישט גע-
הערט אַריינקומען!...

איך זע, אַז עס איז מיט זיין שטימונג נישט אַזוי שלעכט...
— וואָס איז מיט אייך, אַש? — האָב איך אים געפּרעגט — איר
זענט עפּעס אַזוי אויפגערעגט!

— עס גייט נישט... איך האָב שוין עטלעכע זייטלעך אַנגע-
שריבן און צעריסן... עס גייט מיר נישט, איך בין עפּעס צעמישט
היינט, אפשר פון מידקייט... — האָט ער זיך באַקלאָגט.

— טאָ לייגט אַוועק, עס וועט שוין זיין אויף היינט גענוג, אַש! —
האָב איך אים געפּראַווט אַפּרעדן פון שרייבן דעם אַוונט.
— איך מוז עס היינט פאַרטיק מאַכן... — האָט ער אַן איינ-
געשפּאַרטער צו מיר זיך אַנגערופן.

דאָס איז געווען דער אָנהויב פון קאַפיטל צוויי פון צווייטן טייל:
„די קרעטשמע און איר פּרייץ“. עס ווערט אין דעם אָנהויב געשיל-
דערט די קרעטשמע, וואו עס זענען פאַרוואַמלט די פּויערן פון דאָרף,
מען רויכערט און מען פּיפקעט, אַז די שטוב איז אַזש פאַרזונקען אין
אַ וואַלקן פון רויך און מען זעט קיין מענטשן נישט אַרויס.

איך האָב אַזוי שטייענדיק אַן אַ זייט, באַוויזן איבערצולייענען
דאָס זייטל. עס איז געווען פּרעכטיק אַנגעשריבן, אָבער עפּעס האָט
דאָרט געפּעלט, וואָס איז אים, דעם גרויסן קינסטלער, נאָך נישט גע-
פּעלן געוואָרן.

— אפשר וועט איר עס מאַכן... — גיט צו מיר אַש אַ זאָג
אין שפּאַס, זענענדיק, ווי איך לייען אַזוי פאַרטיפּט דאָס זייטל.
— גוט!... — זאָג איך אויך אין שפּאַס.

אַש טרעט מיר אָפּ זיין פּאַטעל און איך זען זיך אַוועק צום

שרייבטיש און הויב אָן אין אַשס סטיל צו שרייבן דאָס אָנגעהויבענע זייטל. איך האָלט מיך אין אַשס ליניע, אין זיין לשון, וואָס איז מיר שוין געהאַט געוואָרן נאָענט און אייגן.

ווען איך האָב פאַרענדיקט דאָס זייטל, ליען איך עס איבער אַשן.

— איר זענט אַ קינסטלער! — זאָגט צו מיר אַש און קלאַפט מיר איבער דער פלייצע.

איך האָב מיך געפילט שטאַרק געשמייכלט פון אַזאַ קאַמפלימענט, און נאָך מער געשמייכלט האָב איך מיך געפילט און פיל זיך נאָך היינט, וואָס אַט דאָס דאָזיקע זייטל איז פאַרבליבן אויף לעולם ועד אין דעם „תהלים-ייד“...

אַש איז גראַד יענעם אויפדערנאַכט געווען אין אַן אויסערגע-וויינלעך גוטער שטימונג. וואַרים אַן אַנדערש מאַל, ביי אַזאַ ענלעכן פאַל, האָב איך געכאַפט אַ גרויסן אַפּשניט פון אים און מיר האָבן זיך גוט צעקריגט. אָבער וועגן דעם אין אַן אַנדער קאַפיטל...

עס האָט זיך דערנעענטערט דער פּרילינג און עס האָט זיך אויך דערנעענטערט דער סוף פון שרייבן דעם „תהלים-ייד“. דערווייל זענען פאַרגעקומען אויף דער וועלט וויכטיקע געשעענישן, צו וועלכע אַש האָט אַלס יידישער שריפטשטעלער גענומען אַ שטעלונג.

עס איז געווען דאָס קומען פון היטלערן צו דער מאַכט אין דייטשלאַנד. אַ טרויעריקע שטימונג האָט באַהערשט אַשן. מען האָט געפילט ממש, ווי דער דאָזיקער ייד טראַגט אויף זיך דעם צער פון יידישן פאַלק. ער האָט אויסגעזען שלעכט און צעטראַגן אין זיינע געדאַנקען. ער האָט גאַנצע טעג די פעדער נישט גענומען אין דער האַנט אַריין. דער גרויסער יידישער קינסטלער האָט דערפילט דאָס שוידערלעכע אומגליק, וואָס רוקט זיך אַן אויף יידן.

איך געדענק, עס איז געווען אין חודש יאַנואַר, 1933, דער טרויעריקסטער חודש אין דער וועלט-געשיכטע און נאָך טרויעריקער פאַר דער געשיכטע פון יידישן פאַלק. עס איז געקומען אַ גאַסט קיין ניצע, אַשס אַמעריקאַנער פאַרלעגער מר. מינטאָן, פון פוטנאַמס, מיט דער פרוי. ער איז געקומען פאַרהאַנדלען מיט אים וועגן „תהלים-ייד“, וואָס ער האָט זיך געגרייט אַרויסצוגעבן אויף ענגליש. מר. מינטאָן האָט שוין געהאַט אַרויסגעגעבן און געהאַט גרויס דערפאַלג מיט אַשס „פאַרן מבול“, אַדער ווי עס הייסט אויף ענגליש: „טהרי סיטיס“. אַש האָט דאָך געדאַרפט זיין זייער צופרידן פון דעם גרויסן דערפאַלג, אָבער ער איז געווען אינגאַנצן צעבראַכן.

ער איז אַוועקגעגאַנגען מיט די מינטאַנס און מיט מאַדזשען אין אַ רעסטאָראַן, דערנאָך אין דער אַפערע און איך בין געבליבן אין שטוב צוגעשמידט צו דער ראַדיאָ, וועלנדיק הערן דעם רעזולטאַט פון די וואָלן אין דייטשלאַנד. דאַמאַלס האָט מען דאָס געקליבן די אויס-דערוויילטע אין דייטשישן רייכסטאַג, וואו היטלער האָט געקריגן אַן איבערראַשענדיקע מערהייט פון שטימען.

ווען אַש איז אַהיימגעקומען שפעט ביינאַכט, האָט ער מיך דאָס ערשטע געפרעגט וועגן דעם אויסגאַנג פון די וואָלן, איך האָב אים געזאָגט דעם ביטערן אמת, און ער איז בלאָס געוואָרן. — איך וויל שטאַרבן... — האָט ער טרויעריק אַ מורמל גע-טאָן.

אין יענע טעג האָבן זיך אָנגעהויבן די דייטשישע רדיפות קעגן יידן, סאַציאַליסטן און קאָמוניסטן, ווי אויך די אינסצעניזרטע שרפה פון רייכסטאַג אין בערלין. די נאַציס האָבן אויך אָנגעהויבן מאַרדן זייערע קעגנער אין אויסלאַנד. אַזוי זענען טאַקע אויך דערשאַסן גע-וואָרן די צוויי יידישע טעאַטערלייט, די ברידער ראַטער, אין דער שווייץ.

אַש האָט אָנגעשריבן אַ שאַרפן אַרטיקל קעגן די נאַציס און ספעציעל קעגן היטלערן, אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם דאָזיקן מאַרד. ער האָט היטלערן באַצייכנט אַלס דער, וואָס דינגט מערדער און הרגעט מענטשן אין אויסלאַנד. דאַמאַלס, אין יענער צייט, צען יאָר פאַר די גאַז-אויונס און פאַר מיידאַנעק און טרעבלינקע, האָט מען נאָך געקאָנט פרוואון זאָגן צו היטלערן: „שעמען זי זיך, הער קאַזאַק!“...

אַבער ווי דערשטוינט בין איך געוואָרן, ווען איך האָב דער-זען אין אַשס מאַנוסקריפט, דעם איבערגעשריבענעם אויף דער מאַ-שין, אויסגעמעקט די שאַרפע אויסדריקן... (עס האָט זיך צווישן אונדז אַזוי געפירט: אַש פלעגט מיר דערלאַנגען זיין כתב-יד. איך האָב פאַרראַכטן דאָס וואָס מען דאַרף, אויסגעגלעט די שפראַך און דערנאָך איבערגעשריבן אויף דער שרייבמאַשין און צוריק איבער-געגעבן אַשן, וועלכער האָט נאָך געמאַכט די לעצטע קאַרעקציעס און דאַמאַלס האָב איך דעם איבערגעקוקטן מאַנוסקריפט צוריקגעקריגן, געדאַרפט איבערליענען, אפשר זענען פאַראַן נאָך קאַרעקציעס צו מאַכן. און ערשט דאַמאַלס האָב איך אַוועקגעשיקט אין קאַפּיע צום „פאַר-ווערטס“ קיין ניו-יאָרק און אַ צווייטע קאַפּיע צום „היינט“ קיין וואַרשע).

ווען איך האָב אַשן איבערגעפרעגט, מיט אַ ביסל פאַרדראָס אין

מיין טאָן, פאַרוואָס ער האָט דאָס געטאָן, האָט ער מיר געענטפערט, אַז אַזוי וועט זיין בעסער. איך האָב פּראָטעסטירט און פאַרלאַנגט דורכאויס, אַז די שאַרפע אויסדריקן זאָלן צוריק אַרײַנגעשטעלט ווערן; איך האָב אַנגעווענדט מיין גאַנצן טאַלאַנט פון איבערצייגן און איך האָב אויסגעפירט. כ'האָב צוריק אַרײַנגעשטעלט די שאַרפע אויסדריקן און אַוועקגעשיקט דעם אַרטיקל אין די צײַטונגען.

דאָס איז געווען ערב פסח. איך האָב מיך געאַײלט צום סדר און דאָ איז מיר די שרייבמאַשין קאַליע געוואָרן. איך האָב געשאַלטן היטלערן מיט אַלע נאַציס אַרײַנגעבראַקט און איך האָב אויך געהאַט גרויס תרעומות אויף דער אומבאַקאַנטער פּערוואָן, וואָס האָט גע- פּראַווט צו באַאיינפלוסן אַשן די שאַרפע אויסדריקן קעגן ימח שמו" ניק אַרויסצואוואַרפן. איך האָב געהאַט אַ חשד, אַז עמיץ פון די צאָל- רייכע דײַטש-ײדישע פּליטים, רייכע יידן, וואָס האָבן דאַמאַלס געהאַט מאַסנווייז אַרײַנגעשטראַמט אין דער פּראַנציוזישער ריווערע, האָט אַשן באַאיינפלוסט נישט „איינצורייסן“ מיט היטלערן...

אַבער איך האָב דאָס אַרטיקל פאַרטיק געמאַכט צום דרוק און אַוועקגעשיקט מיט דער פּאַסט און צוגעשטעלט זיך אין צײַט צו דעם פּראַכטפולן סדר-טיש אין באַרימטן האַטעל „נעגרעסקאַ“, וואָס איז נײַנציק פּראָצענט געווען באַזעצט מיט די רייכע דײַטשישע יידן, און זײערע ווייבער האָבן געפּינקלט מיט בריליאַנטן. אַט די דאָזיקע יידן האָבן נאָך אַלץ נישט געוואַלט „איינרײסן“ מיט היטלערן.

אַש אַליין האָט מיך צוגערעדט צו גיין צום דאָזיקן סדר, וואוהיין איך בין איינגעלאָדן געוואָרן אַלס פאַרשטייער פון וואַרשעווער „הײנט“. וואַרים עס איז טאַקע געווען וואָס צו זען אויף דעם דאָזיקן סדר, וואוהיין איך האָב אויך פאַרבעטן אויף אייגענער אחריות מיין גוטן פּריינט, דעם מאַלער הענריק לעווענשטאַט מיט זיין ווייבל. אַש מיט מאַדזשען זענען געגאַנגען פּראַווען דעם סדר ביים ניצער שוחט.

צומאַרגנס האָב איך מיך מיט אַשן שאַרף איבערגעווערטלט צוליב דעם דאָזיקן אַרטיקל. ער האָט זיך נאָך אַלץ נישט געקאַנט שענקען. ער האָט זיך געווערט קעגן מיר ווי אַ לײב. ער האָט מיך אַנגערופן „באַלשעוויק“ דערפאַר, וואָס איך צווינג אויף אים אַרויף מיין מײ- נונג. ער האָט אַרגומענטירט מיט מיר: „מיין פּריינט מענדעלסאָן (מאיר, שלמה מענדעלסאָנס ברודער), כאַטש ער איז אַ הײסער בונד- דיסט, פונדעסטוועגן צווינגט ער אויף מיר נישט אַרויף זיין בונדיזם, און איר זענט אַ באַלשעוויק!“ ...

אַט דער זעלבער אַש, וועמען מ'האַט מיט עטלעכע יאָר שפּעטער פאַרשריגן פאַר אַ קאַמוניסט, איז בײ אים דער צונאַמען „באַלשעוויק“

געווען דאָס ערגסטע זידל-וואָרט, וואָס ער האָט מיר דאָמאָלס געקאָנט דערלאָנגען... פּונקט ווי טייל האַרצלאָזע און נשמלהאַזע פּאַרשוינגען אין אונדזער ליטעראַרישן געמיוזעכץ פאַרשרייען אים היינט אַלס „משומד“, און ווען זיי ווייסן, ווי אַש האָט געהאַסט די עמלעכע משומדים, וואָס האָבן זיך אַרומגעפאַרעט אין ניצע! אָבער וועגן דעם — אין אַן אַנדער קאַפּיטל.

אַש האָט גאָר גיך פאַרגעסן אין דעם אינצידענט, אין וועלכן אויך מאַדזשע האָט זיך אַריינגעמישט און מיר פאַרגעוואָרפן, אַז איך פאַרשאַף אַשן עגמת נפש מיט מיין וועלן אַרויפצווינגען אויף אים אַן אַנדערע מיינונג. עס האָט מיך דאָמאָלס אויף איר זייער שטאַרק פאַר-דראָסן און איך האָב זי אויף אַ העפלעכן אופן געבעטן נישט אַריינ-צומישן זיך אין אונדזערע ענינים... מיר זענען ווידער געווען גוטע פריינט.

אַש האָט זיך אינגאַנצן אַריינגעוואָרפן אין זיין אַרבעט. ער האָט דאָמאָלס געשאַפן די פּראַכטפולסטע קאַפּיטלען פון „תהלים-ייד“, ווי דאָס קאַפּיטל וועגן קאַצקער רבין, „די גאַלדענע שטייג“, דאָס קאַפּיטל וועגן ר' יחיאל דעם תהלים-ייד, „וויסע גענדו“... אַש האָט גע-פלאַקערט דאָמאָלס מיט הייליקייט. די סצענע ביים טייך גיחון אין גן עדן... פּאַעטישע קאַפּיטלען איינס נאָך דעם אַנדערן, וואו עס ווערט געמאַלן די גרויסקייט און איידלקייט פון יידישן גייסט — ווי אַן ענטפער דעם טמאדיקן שרץ היטלער פאַר זיינע רדיפות אויף דעם אויסדערווילטן פאַלק!...

ווען איך דערמאַן מיך היינט וועגן יענע טעג, וואָס אַש האָט געשאַפן דאָס יידישסטע ווערק אין אונדזער שיינער ליטעראַטור, כאַפט מיך אַן אַ כּעס אויף די גאַרנישטן, וואָס דערוועגן זיך אויך דעם „תהלים-ייד“ צו פאַרשרייען אַלס קריסטלעך ווערק... .

בלוין פאַרן „תהלים-ייד“ האָבן די אומווירדיקע אַנפאַלער אויף שלום אַשן געדאַרפט האַלטן די מיילער און נישט לאָזן פאַלן אויף זייער גרעסטן קינסטלער קיין שטויבעלע שמוץ. אָבער מיר דאַכט זיך, אַז דווקא דערפאַר טאַקע, וואָס קיינער פון זיי איז נישט אימ-שטאַנד צו דערהויבן זיך צו אַזאָ הויך און צו שאַפן אַזאָ גרויס ווערק, דעריבער האָט אין אַלעמען געפלאַקערט דאָס אומהייליקע פיינער פון קנאה-שנאה... .

אַש פלעגט זיך אין איינזאַמע מינוטן פאַר מיר מתנצל זיין: „וואָס ווילן זיי פון מיר, די יידישע שרראַבערס, איך האָב צו זיי גאַר-נישט... וואָס האָבן זיי זיך אויף מיר אַנגעזעצט?...“ מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז דאָס איז נאָך געווען ווייט פון

שמד-בלבול! ... עטלעכע יאָר, איידער אַש האָט אָנגעהויבן שרייבן
דעם "מאָן פון נצרת" ...
שלום אַש האָט געהאַט איין שלאָגנדיקן ענטפער: ער האָט גע-
שאַפן וואָס אַמאָל אַלץ שטאַרקערע און וואַגיקערע ווערק, וואָס האָט
די קעגנער זיינע, מישטיינס געזאָגט, פריטשמיעלעט.
דער "תהלים-ייד" האָט געהאַלטן ביים געענדיקט ווערן.

שלום אַש קריגט פוילישן מעדאַל

דאָס איז געווען אין ווינטער, סוף 1932, אָדער אָנהויב 1933, ווען אַש האָט געשריבן דעם „תהלים-ייד“. עס איז געווען אַן אויסטערליש פּאַסקודנער וועטער, וואָס מ'איז צו אַזוינס גאַרנישט צוגעוואוינט געווען אויף דער ריווערע. עס האָט זיך אָפילו אויף אַ שעה צייט געהאַט אַראַפּגעלאָזט אַ געדיכטער שניי און ווייס גע-מאַכט אין ניצע דעם פּראַמענאַד דעז'אַנגלעי. דער שניי איז אָבער באַלד צעגאַנגען און איז פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שיטערער בלאַ-טע.

יענעם פּאַרמיטאַג בין איך, ווי געוויינלעך, אַרױפּגעקומען צו אַשן. איך האָב געדאַרפט ביי אים נעמען קאַפּיע פּון אַן אָנגעשריבן קאַפּיטל, צוריק אַהיימגיין צו זיך אין פענסיאָן און עס באַאַרבעטן. ווען איך בין אַריבערגעטרעטן די שוועל פּון אַשס קאַבינעט, גייט ער מיר אַקעגן מיט אַ צופּרידענעם שמייכל:

— ררראַזענבעריג, וואַלט איר געוואַלט מיט מיר מיטגיין אין פּוילישן קאַנסולאַט אָפּנעמען מיין מעדאַל? דער מעדאַל איז דאָך שוין אָנגעקומען, און מ'האַט נאָך מיר געשיקט רופּן.
— מיט פּאַרגעניגן וועל איך מיט אייך מיטגיין — האָב איך אים געענטפּערט — איך וויל טאַקע צוזען די פּראַצעדור, ווי אַזוי מען קריגט אַ מעדאַל...

— און ווי זאָגט איר, פּאַניע ררראַזענבעריג, דאַרף איך טאַקע אָננעמען דעם מעדאַל? אייערע שרראַבערס אין ליטעראַטן-פּאַראַיין

וועלן דאך זאגן, אז איך האָב דעם מעדאַל נישט געברויכט אָננע-
מען! ...

איך האָב אים געעצהט אָנצונעמען דעם מעדאַל, און דערביי האָב
איך אים דערקלערט, אז דאָ גייט מער נישט אין יאָ אָננעמען אָדער
נישט אָננעמען דעם מעדאַל; איצט, ווען דער מעדאַל איז שוין באַ-
שטימט געוואָרן און אויב ער וועט אים נישט אָננעמען, קאָן דערפון
אַרויסקומען אַ גרויסע רעה פאַרן פּוילישן יידנטום.

— פאַרגעסט נישט — האָב איך אים געזאָגט — אין פּוילן לעבן
איבער דריי מיט אַ האַלבן מיליאָן יידן, און איר קאָנט זיך נישט
פאַרשטעלן, וואָס פאַר אַ שלעכטן איינדרוק עס וועט מאַכן אייער אָפּ-
זאָג. איר שטעלט אין קאָן דעם אַזוי אויך מיזעראַבלען „וואוילזיין“
פון די יידן אין פּוילן.

— איר זענט געררעכט! — האָט אַש מיט אַ שמייכל זיך אָנ-
גערופן — אָבער איר זאָלט וויסן-זיין, אז איך וועל אָפּלייגן דעם
גאַנצן „בייגל“ אויף אייך. איך וועל אַלעמען זאָגן, אז איר האָט מײַן
געוויסן נעמען דעם מעדאַל ...

פאַרשטייט זיך, אז די ווערטער האָט אַש געזאָגט אין שפּאַס.
איך האָב אים, אויך אין שפּאַס, פאַרזיכערט, אז איך נעם דעם „בייגל“
אויף מיר, און אַז די שרייבער אין וואַרשע וועלן אויך מסכים זיין
מיט מיר. אַט ווען ער, אַש, וואָלט לכתחילה נישט באַשטאַנען אויף
דעם מעדאַל, וואָלט געווען אינגאַנצן אַנדערש. עפעס אַנדערש איז
אָבער איצט, ווען דער מעדאַל איז שוין באַשטימט געוואָרן דורך דער
רעגירונג און ער ליגט שוין אין היגן פּוילישן קאָנסולאַט! ...

איך האָב שוין צו גוט געקענט און תּופּס געווען אַשן. אַש
האַנדלט שטענדיק און אין אַלע פּאַלן ווי אַ קליין קינד. אַ קינד
האַט ליב אַ שפּילכל. עס האָט אים געשמייכלט צו טראָגן אין דער
לאַץ אַ רויט קנעפל, און ביי אַ געלעגנהייט, בעת אַ פּוילישן נאַציאָנאַלן
יום טוב, אויב ער וועט ערגיך-וואו אָפיציעל איינגעלאָדן ווערן, וועט
ער דעמאָלט אַנטאָן אויף דער ברוסט דעם מעדאַל גופּאָ ...

יאָ, עס איז געווען גאַר אַ וואַזשנע מעדאַל — אַ פּאַלאַניאַ רעס-
טיטוטאַ“ (דאָס באַגייטע פּוילן). אין שפּאַס האָט מען דאָס אָנגערופן:
„פּאַלאַניאַ פּראַסטיטוטאַ“ ...

אין האַרץ האָט מיר אָבער שטאַרק פאַרדראַסן, פאַרוואָס אַש, דער
גרויסער יידישער שריפטשטעלער, האָט נישט געהאַט דעם נויטיקן
מוט און די ווירדע לכתחילה נישט איינצוגיין אויף דעם פאַרשלאַג
פון געבן אים אַ מעדאַל. דער אויסרייד פאַרן מעדאַל איז געווען, אז
שלום אַש האָט הערלעך באַשריבן פּוילן, די פּוילישע לאַנדשאַפט, די

פוילישע וויסל. יא, ער איז ווערט געווען אַ מעדאַל אָבער — ווען דאָס גיט אים אָן אַנשטענדיקע פּוילישע רעגירונג און נישט דער האַלב-פּאַשיסטישער סאַנאַציע-רעזשים. און כדי די דאָזיקע מיינונג מיינע אונטערזושטרייכן, האָב איך אַשן דערציילט מיט אַלע פּיטשעוו-קעס, ווי אַזוי מען האָט מיר אויך פּאַרגעשלאָגן דעם זעלבן מעדאַל פאַר איבערזעצן דאָס פּוילישע נאָבעל-פרעמירטע ווערק „בלאַפּי“ (פּויערן). איך האָב מיך פון דעם צווייפּלהאַפטן כּבוד אָפּגעזאָגט, נאָך איידער עס איז געקומען אין די הויכע פענצטער אַרײַן.

איך האָב דאָס אים בכיוון דערציילט מיט אַלע פרטים, כדי עס זאָל אים קלאָר ווערן מיין אויפריכטיקע שטעלונג צום ענין „פּוילישער מעדאַל“, און ער זאָל וויסן-זײַן, אַז כאַטש איך נעם אויף מיר דעם „בייגל“, און איך הייס אים איצטער יאָ אָננעמען די „פּאַלאַניאַ רעס-טיטוטאַ“, בין איך ווייט-ווייט נישט מסכים, אַז אַ בכּוּדִיקער ייִדישער שרייבער און דערצו נאָך פון דעם קאַליבער ווי שלום אַש, זאָל בכלל אַרײַנגיין אין וועלכע-ס־איז מחזקות מיט די קרייזן, וואָס שטעלן-צו אַ מעדאַל...

און אַט, וואָס איך האָב אים דערציילט:

איך בין פּריער געווען אַזוי נאַאיוו צו מיינען, אַז דער מאַרשאַל פּילסודסקי שלאָפט נישט קיין נעכט און טראַכט נאָר, ווי אַזוי צו באַלינגען אַ פּאַרדינסטפולן ייִדישן שרייבער מיט אַ הויכער אויסצייכ-נונג פאַר זײַן שײַן באַשרייבן פּוילן, עס איז, ווי אין דער מגילה שטייט: „בלילה ההוא נדדה שנת המלך“... — אין יענער נאַכט האָט זיך אָפּגעטאַן דער שלאָף פון מאַרשאַל יוזעף פּילסודסקי, האָט ער זיך געהייסן ברענגען שלום אַשם ביכער און זיי דורכגעלייענט און געזען, אַז דער ייד האָט זיך פּאַרדינט אַ מעדאַל. האָט ער דעמאָלט צוזאַ-מענגערופן אַלע זײַנע שרים און באַפוילן זיי דעם ייִדישן שרייבער שאַלאַם אַש צו געבן אַ „פּאַלאַניאַ רעסטיטוטאַ“. אַזוי האָב איך מיר פּאַרגעשטעלט...

האַט זיך אָבער געמאַכט אַ צופאַל, וואָס אַני הקטן בין שיער נישט געשטרויכלט געוואָרן מיט קריגן אַ מעדאַל, און איך האָב דער-זען, ווי אַזוי דאָס געקעכץ ווערט צוגעגרייט...

צו קריגן אַ מעדאַל פאַר מיין איבערזעצונג פון „פּויערן“ האָב איך באַקומען פּאַרשלאָגן פון צוויי פּערזאָן, און ביידע האָבן זיי זיך אָנ-געקערט מיט דעם זעלבן קוואַל — מיט דער סאַנאַציע...

עס איז געווען אַ ייִדישער דיכטער, וועלכער האָט זיך, לאַ עלינו, אויסגעגליטשט און איז פון אַ סאַציאַליסט פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אָנהענגער פון דעם האַלב-פּאַשיסטישן און אפּשר גאַנץ-פּאַשיסטישן

סאַנאַציע-רעזשים. פשוט: ער איז געוואָרן אַ פּילסודסקי-מענטש. נו, איז אים געגאַנגען אין לעבן — מסתמא האָט ער זיינע באַלע- באַטים אַזוי צוגעזאַגט — צו שאַפן צווישן די שרייבער אויף טלאַמאַצקע 13 אַ גרופע סאַנאַציע-אַנהענגער. מוז מען דאָך אָנהויבן פון עפעס: צום ערשט קריגט מען אַריין איינעם און דערנאָך אַ צווייטן, און אַזוי אַרום ווערט געשאַפן אַ גרופע, מיט וועלכער מען וועט קאַנען קומען צום באַלעבאַס און ווייזן, וואָס מ'האַט אויפגעטאַן.

איז דער גורל געפאַלן, אַז איך זאַל זיין דער ערשטער, צו וועמען ס'זאַל זיך ווענדן דער דאָזיקער דיכטער, וועלכער איז נאָר-וואָס גע- קומען צו פאַרן פון פאַריז, וואו ער האָט זיך געהאַט באַזעצט. פאַר- געקומען איז עס אויף אַזאַ אופן:

איך בין אַריינגעקומען אין ליטעראַטן-פאַראיי, האָב איך באַ- מערקט זיצן ביים „באַקאַנטן“ קאַפּליע-אויבן אַרום אַ טישל דעם באַ- באַרימטן שריפטשטעלער און מיין ליטעראַרישן קוואַטער, י. מ. וויי- סענבערג, שמועסנדיק מיט יענעם דיכטער. ווען ווייסענבערג האָט מיך דערזען, האָט ער מיך צוגערופן און צו מיר אַזוי געזאָגט:

„ראַזענבערג, באַקענט אייך מיט חבר „איקס“, איך מוז שוין אַוועקגיין עפעס דערליידיקן. שמועסט זיך דורך און איר וועט דערפון אַ סך געניסן!...“

ווייסענבערג איז אַוועקגעגאַנגען און איך האָב מיך אַנידערגע- זעצט ביים טישל שמועסן מיט דעם סאַנאַציע-דיכטער. איך וויל דערביי אויפמערקזאַם מאַכן, אַז עס זאַל קיינעם, חלילה, אויף קיין איין רגע נישט איינפאַלן צו באַשולדיקן ווייסענבערג, אַז ער האָט עפעס געוואויסט פון שאַפן אַ סאַנאַציע-גרופע אַדער נישט. ער איז געווען אַזוי ווייט פון פאַליטיק, כרחוק מזרח ממערב, יענער האָט אין אים אַריינגערעדט, און ביי ווייסענבערגן איז עס געווען פשוט: מען דאַרף שלמה ראַזענבערגן, אַן אייגענעם יאַט, אַ טובה-טאַן... .

דער שמועס מיטן דיכטער האָט זיך געדרייט אַרום דעם, אַז „איך האָב אויפגעטאַן אַ געוואַלטיקע זאַך מיטן איבערזעצן „פּויערן“, ווייסענבערג לויבט מיך זייער שטאַרק און ער אַליין האָט אויך גע- ליענט, און — ס'איז סכנת-נפשות...“

„פאַר אַזאַ אויפטו — האָט אין מיר אַריינגערעדט דער דיכ- טער — קריגט מען ביי דער מלוכה אַ מעדאַל, אַ פאַלאַניאַ רעסט- טוטאַ, אַבער...“

און דאָ איז געקומען יענער „אַבער“ ווי אַלע „אַבערס“: היות אין ליטעראַטן-פאַראיינן האָבן זיך אַריינגעכאַפט קאַמוניסטן, עס איז דאָ אַ גאַנצע גרופע אַזעלכע, דאַרף מען דער רעגירונג ווייזן, אַז נישט

אלע יידישע שרייבער זענען קאמוניסטן און אז עס זענען דא אויך אנהענגער פון דעם מלוכה־רעזשים. דעריבער דארף מען אזא גרופע גרינדן, און דאס וועט ראטעווען די מערכה פון טלאמאצקע 13, וואס איז אין גרויס חשד ביי מלכות...

היות דאס וועט מאכן א שטארקן איינדרוק ביי דער רעגירונג, ווען איך וועל זיי איבערגעבן, אז איר, דער איבערזעצער פון „כלאפי“ (פויערן), איז אן אנהענגער פון דער סאנאציע — און פארוואס זאלט איר עס טאקע נישט זיין? מיר לעבן דאך אין פוילן... און אזוי ווייטער און אזוי ווייטער...”

איך האב שוין געזען, מיט וואס דאס שמעקט, האב איך זיך אויפגעשטעלט און גאנץ העפלעך דעם דיכטער געזאגט, אז איך דאנק אים פאר זיין גוטער מיינונג וועגן מיין איבערזעצונג פון „פויערן“, אבער בטבע האלט איך נישט פון קיין מעדאלן... עס זעט אויס ביי מיר קאמיש, ווען מען הענגט זיך אן א בלעכל אויף דער ברוסט, ס'פאסט פאר קינדער...

און איך בין פון אים אַוועק, אויסמיידנדיק אים נאכאמאל צו באַ-

געגענען.

דערמיט איז די זאך נאך נישט געווען געענדיקט. מיט א פאר וואכן שפעטער איז אין א געוויסן אונט צו מיר צוגעקומען א מאן, וועמענס נאמען איז געווען: הילארי מאסטבוים. ער איז געווען אן איינגייער אין ליטעראטור־פאראיין, אן אזוי גערופענער „גאסט“.

דער דאזיקער הילארי מאסטבוים איז אמאל געווען א פוילישער לעגיאניסט און דעריבער א גרויסער מיוחס. שפעטער איז ער געווארן דער סעקרעטאר פאר יידישע ענינים ביי פולקאוויק סלאוועק, וועל־כער איז אין איין צייט געווען פרעמיער־מיניסטער אין פוילן. מאסט־בוים איז געווען א גאנץ וואויל מענטשל. מען האט אים אין לי־טעראטור־פאראיין געדולדעט. מ'האט געהאט פון אים גרויסע טובות. א שרייבער האט געדארפט אויף אינדערגיך אן אויסלענדישן פאספארט. אדער מ'האט געדארפט אן ארעסטירטן שרייבער ארויסנעמען פון תפיסה, וכדומה — האט הילארי מאסטבוים דאס שנעל און זיכער דערליידיקט. ער איז געווען, ווי כ'האב געזאגט, א וואויל אבער דערביי א נישט צו איבערגעשפיצט מענטשל.

איז אט דער דאזיקער הילארי מאסטבוים אין איין אונט צו מיר צוגעקומען אין ליטעראטור־פאראיין און האט אן שום פאררעדעס צו מיר א זאג געטאן:

— איר וויסט, ראָזענבערג, איר קאנט איינס און צוויי קריגן א מעדאל, א „פאלאניא רעסטיטוטא“. איר האט אויפגעטאן א גרויסע

זאך מיטן איבערזעצן אזא וויכטיק ווערק פון דער פוילישער ליטע-
ראטור, ווי „כלאפי“. איר דארפט נאר זאגן „יא“ און איר האט אן
אויסצייכנונג! ...

— נו, זאג איך „ניין“! ... — האב איך שמיכלענדיק אים אפ-
געענטפערט.

דער הילארי מאסטבוים איז געבליבן שטיין מיט אן אפן מויל
און האט זיך געוואונדערט, ווי אזוי מען נעמט און מען ווארפט
אזועק, אזוי נישט מיר נישט דיר, אזא הויכע אויסצייכנונג! ...
דערמיט איז דער ענין מעדאל פאר מיר געווען פארענדיקט.

אָט די דאָזיקע גאַנצע געשיכטע האָב איך דערציילט שלום
אַשן און דערמיט געגעבן אים אַנצוגעהערן, אַז ווען ער וויל נישט,
וואָלט ער קיין מעדאַל נישט געקריגן און די שרייבער אין וואַרשע
וואָלטן נישט געהאַט צו אים קיין פרעטענזיעס.

— אָבער איצט, ר' שלום — האָב איך צוגעגעבן, אַז מען האָט
איך שוין באַשאַנקען מיט דעם מעדאַל, וואָלט געווען אַ פאַרברעכן
קעגן פוילישן יידנטום, אַז איר זאָלט זיך פון אים אַפּזאָגן.
איך האָב געפילט, אַז אַ סך צורעדן דאַרף איך אים נישט. אַש
האַט געלעכצט נאָך דעם מעדאַל, ווי אַ קינד לעכצט נאָך אַ שוין,
גלאַנציק שפּילכל... .

און איך בין מיטגעגאַנגען מיט אַשן אין פוילישן קאַנסולאַט.
קיין גרויסע צערעמאָניעס, ווי איך האָב מיר געהאַט פאַרגעשטעלט,
האַט מען דאָרט נישט געמאַכט. דער קאַנסול, אייגנטלעך — אַן ערן-
קאַנסול, אַ פּראַנציוז, וואָס האָט קיין פויליש וואָרט נישט געקאַנט
אַרויסרעדן, האָט אויפגעהויבן פון זיין טיש אַ שוין שקאַטולקעלע,
אינעווייניק אויסגעבעט מיט בלויען סאַמעט, און ווען מען האָט עס
אַן עפּןגעטאָן, האָט אויפגעבלישטשעט אַ גאַלדענער מעדאַל, אויף
וועלכן עס איז געווען אין לאַטייניש אויסגעפרעגט: „פּאַלאַניאַ רעס-
טיטוטאַ“. דערלעבן איז געווען צוגעלייגט אַ קליין ראַזעטקעלע, אַזא
רויט קנעפל, וואָס די אַלע, וואָס באַזיצן מעדאַלן, טראָגן עס אין דער
לאַץ מיט גרויס שטאַלץ... .

שלום אַש האָט עס צוגענומען, באַדאַקט און מיר זענען אַרויס
אויף דער בלאַטיקער גאַס, וואָס האָט זיך אזוי צוגעפאַסט צו ניצע, ווי
דער פוילישער מעדאַל צו שלום אַשן... .

ס'איז געווען פאַראויסצווען: עס איז אויסגעבראַכן אַ שטיקל
סקאַנדאַל. מיט אייניקע וואָכן שפּעטער, ווען אין דער יידישער וועלט

איז באַוואוסט געוואָרן, אַז שלום אַש האָט געקריגן אַ מעדאַל פון דער פּוילישער מלוכה, איז אַנגעקומען אַ בריוו פון יידישן פען-קלוב אין ניו-יאָרק, אונטערגעשריבן פון דוד פּינסקי, וועלכער איז דאָ-מאָלט געווען פּרעזידענט, און מיט אַ געוואַלטיקן ירגון איז ער אַרויס אין דעם בריוו, אַז אַש דאָרף שוין נעמען דעם מעדאַל פון דער פּאָ-שיסטישער פּוילן און אָפּשיקן אים יוזעף פּילסודסקין אין הויז און הויף אַרײַן! ... דוד פּינסקי איז קיינמאָל נישט געווען קיין גרויסער פּריינט פון שלום אַשן (אַזוי עד היום), האָט ער איצט געפונען אַ גוטע געלעגנהייט זיך אָפּצורעכענען מיט אים.

אַש האָט זיך געפּילט געטראָפּן. עס איז פּאַרט נישט קיין קליי-ניקייט: דער יידישער פען-קלוב, וועמענס ערן-פּאַרזיצער ער איז געווען, שיקט אים אַזאַ שטרענגע אויפּפּאַדערונג, אַז ער זאַל שוין נעמען דעם מעדאַל, צוריק איינפּאַקן אין בלויען סאַמעט-איינגעבעטן שקאַטולקעלע, און אים אָפּשיקן, פון וואָנען ער איז געקומען ...

אַש האָט מיך אַנגעקוקט אַ טרויעריקער און מיט אַ ביסל פּאַר-וואַרף, ווי איינער זאָגט: „נו, איר זעט, איר האָט דאָך מיר גע-עצהט דעם מעדאַל יאָ אַנצונעמען, און איצט אַזעלכע „טראַבל“ (צרות)! ...“

איך האָב אים געטרייסט און פּאַרויכערט, אַז דער ניו-יאָרקער פען-קלוב האַנדלט אומפּאַראַנטוואַרטלעך, און נאָך מער אומפּאַראַנט-וואַרטלעך האַנדלט דוד פּינסקי גופּא.

„זיי איז גוט — האָב איך געטענהט — זיי וואוינען אין פּרייען אַמעריקע און זיי פּילן פשוט נישט, וואָס פּאַר אַ קאַטאַסטראָפּע עס וואַלט געווען פּאַרן פּוילישן יידנטום, ווען איר האַרכט זיי און איר שיקט צוריק דעם מעדאַל!“ ...

„אין וואַרשעווער פען-קלוב — האָב איך צוגעגעבן — וועט מען גאָר אַנדערש דערויף רעאַגירן“ ...

און כּך-הווא: אין דער זעלבער וואָך אָדער עפעס מער איז אַנ-געקומען אַ בריוו פון וואַרשעווער פען-קלוב, אונטערגעשריבן פון אהרן צייטלין, וועלכער איז דעמאָלט געווען פּרעזידענט, און ער האָט געזאָגט פונקט דאָס קאַפּויערדיקע, וואָרים אהרן צייטלין און אַזוי די גאַנצע פּאַרוואַלטונג פון יידישן פען-קלוב האָבן דאָך געוואוינט אין פּוילן ... איך געדענק נישט גענוי דאָס לשון, אָבער קאַלעגע אהרן צייטלין האָט מיר דאָ אין ניו-יאָרק באַשטעטיקט, אַז ער האָט אַזאַ בריוו, אין דעם זין, טאַקע געשריבן, וואָרים עס וואַלט דאָך געווען הימל-עפּן-זיך! ... איין קלייניקייט: אָפּשיקן פּילסודסקין דעם מע-

דאָל. די גאַנצע פּוילישע פּרעסע וואָלט זיך אָפּגעריסן ווי די משוגענע
הינט, און ערשט די רעגירונג אַליין! ...
און אַזוי איז אַש געבליבן ביים פּוילישן מעדאַל, מיט וועלכן ער
האַט פּאַראַדירט אויף אַלע יום טובים, און אַ גאַנצע וואָך האָט ער
מיט שטאַלץ געטראָגן דאָס רוטע קנעפעלע אין דער לאַץ.
אַט איז די פּרשה „פּוילישער מעדאַל“. דאָס איז געווען, ווי
אויבן געזאָגט, סוף 1932, אַדער אָנהויב 1933, ווען אַש האָט געשאַפּן
דאָס גראַנדיעזע ווערק דעם „תהלים-ייד“.

ש ל ו ס א ש א י ן ש ט ו ב א ו ן א ו י ף ד ע ר ג א ס

ש ל ו ס א ש האָט זייער ליב באַקוועמעלעכקייט, צו גיין אָנגעטאָן עלעגאַנט, טראָגן די טייערסטע אָנצוגן און וועש, און — ער קאָן זיך דאָס דערלויבן. אַש איז אָבער, אַ חוץ דעם, גאָר שטאַרק פאַרקאָכט אין אַנטיקו, ווי: אַלטע חנוכה-לאַמפּן, זילבערנע קידוש-בעכערס, כתובות פון עטלעכע הונדערט יאָר צוריק, זעלטענע ספרים, אַלטע מעבל פון לואי דעם פּופּצנטן. ער האָט ליב און ער שפּיגלט זיך אין זיינע קונסט-בילדער. און ער איז טאַקע אַ מבין אויך! די פאַריזער מאָלער האָבן שוין געוואוסט, אַז אויב אַש קויפט ביי עמיצן אַ בילד, איז ער שוין אַן אָנערקענטער...

אַש קאָן אַרומשפּאַצירן איבער די אַנטיק-געשעפטן גאַנצן שעהן און נישט מיד ווערן צו קוקן, צו באַטאַפּן און נאָך אַמאָל באַקוקן; בשעת-מעשה שפּילן ביי אים די אויגן ווי ביי אַ קליין צעפּיעשטשעט קינד, ווען מען וויינט אים אַ שיינע צאַצקע... אַלע קונסט-הענדלער אין פאַריז, ניצע און אַפילו אין אַנדערע לענדער האָבן אים שוין גע-קענט, און מען האָט אים אונטערגעטראָגן כלערליי מציאות, מען האָט אים געשריבן בריוו און אים פאַרגעלייגט פאַרשידענע קונסטווערק, זעלטענע ביכער, אַלטע ספרים און חומשים. ער האָט שוין געהאַט זיינע געשוואוירענע צושטעלערס אין אַלע מקומות. דער עיקר האָט ער די אַלטע ביכער און ספרים געקריגן פון אַ יידישן בוכהענדלער אין ווין, איידער זי איז פאַרשלונגען געוואָרן דורך די נאַציס.

ווען ער בלייבט אַמאָל אַליין אין שטוב און קיינער זעט נישט, קאָן ער זיך אַוועקשטעלן ביי אַזאַ אַנטיקוואַרער מנורה אָדער חנוכה-לאַמפּ. האַלטן דאָס זעלטענע חפץ אין דער האַנט און באַוואַנדערן; מען זעט בחוש, ווי ער שיינט פאַר גרויס תענוג. ווען איך בין געווען מיט אים אין הויז, האָט עס אויך געהייסן, אַז ער איז אַליין... ער האָט מיך געהאַלטן פאַר גאַר אַן אייגענעם, פאַר וועמען מען קאָן אַלץ דערציילן און אַפילו אַפּטאַן נאַרישקייטן...

האַט זיך אַש דערוואוסט דורך עפעס אַ „זעקסטן“ חוש, אַז ערגיך-וואו ביי אַ קונסט-הענדלער אין אַן אַפגעלעגן געסל געפינט זיך עפעס אַ געמעל, וואָס מען זאָגט דערויף, אַז עס איז אַ „קאַראַ“, גיט ער זיך אַ רוף-אַפּ צו מיר: „ראַזענבעריג, איר ווילט מיטגיין אַ קוק טאָן?“...

איך בין געגאַנגען. אַוודאי האָב איך געוואָלט זען דעם אַנטיק. איך בין ביסלעכווייז מיטגעשלעפט געוואָרן פון זיינע גליסטונגען צו שיינע זאַכן און איך בין געוואָרן אַ מבין אויף בילדער. איך האָב שוין געקאָנט אונטערשיידן אַ בילד פון אַן אַלטן מאַלער און וויסן, צו ווע-מענס פינזל עס געהערט.

די קונסט-הענדלער פלעגן אים אַפילו מיטגעבן דאָס בילד אַהיים צו באַקוקן און גענוי עס דורכצושטודירן, ביז ער איז געקומען צו דער איבערצינגונג: „ניין, עס איז נישט קיין קאַראַ“...

אַבער די הנאה פון גיין, זוכן און פאַרשן און אַנטרינקען דאָס אויג מיט די ליכטיקע פאַרבן פון אַלטע געמעלן מיט הונדערטער יאָרן צוריק, האָט ער שוין געהאַט. דאָס אַליין איז ביי אים אויך געווען אַ גרויס געווינס.

אַש האָט, אַ חוץ דער האַבי פון זאַמלען אַנטיקן און קונסט-בילדער, נאָך אַ האַבי, און דאָס איז: אַסטראָנאָמיע! איר וועט אַלע שטוינען (איך מיינ די יעניקע, וואָס האָבן זיך און אַ גאַנצע וועלט איינגערעדט, אַז אַש קאָן גאַרנישט און ווייסט גאַרנישט, ער איז אַ „רויער“ טאַלאַנט): אַש איז שטאַרק אַנגעלייענט מיט פאַרשידענע ווערק וועגן אַסטראָנאָמיע און ער קאָן מיט אייך, שפאַצירנדיק, אַפ-רעדן גאַנצע שעהן דערפון. אגב, האָב איך שוין אין קאַפיטל זעקס, אַ באַזוך ביי אַשן הינטער פאַריז, וועגן דעם געשריבן.

אַש איז אויך, זעלבסטפאַרשטענדלעך, באַהאַונט אין דער וועלט-ליטעראַטור, ער ווייסט זייער אַ סך און ער קאָן רעדן דערוועגן גאַנצע שעהן. עס איז ממש אַ פאַרגעניגן מיט דעם דאָזיקן מענטש צו פירן אַ געשפרעך אויף ליטעראַרישע טעמעס.

איך האָב מיך שטענדיק אליין געפרעגט, נאָכדעם ווי איך האָב מיט אַשן געשמועסט: „פּונוראָנען האָבן דאָס די שרייבאַרעס, אַזוי אין וואַרשע און אַזוי אין ניר-יאָרק, גענומען די לעגענדע, אַז אַש איז אַן „עם האַרץ“? זיי האָבן די לעגענדע אַזוי פאַרשפּרייט (דאָס איז דער כּוח פּון דער געבעלס-פּראָפּאַגאַנדע!). אַז אַפּילו פּשוטע מענטשן, וועלכע נעמען זיך דאָס רעכט צו רעדן וועגן אַשן, וועלן זיי אייך אַפּלויבן זיין גרויסן טאַלאַנט אַלס שריפטשטעלער, אָבער פּונדעסטוועגן באַלד צוגעבן: כּאָטש ער איז אַן עם האַרץ, און איך פּלעג מיך פּרעגן: וואָס מיינט דאָס אַן עם האַרץ? ... מיט וואָס איז דער שרייבער פּלוגי בן אַלמוני אַ תּלמיד חכם, און שלום אַש, וועלכער האָט אָנגעשריבן אַזעלכע ווערק, צו וועלכע מען קאָן לכול הדעות נישט זיין קיין עם האַרץ, ווי אַ תּהלים-ייד, אַ מאַן פּון נצרת' — וויפּיל זיי זאָלן נישט האָבן אויסצוועצן קעגן דעם דאָזיקן גראַנדיעזן ווערק (איך וועל מיך אומקערן דערצו, ווען איך וועל אין די ווייטערדיקע קאָפיטלעך באַשרייבן די צייט, ווען אַש האָט געשריבן דאָס דאָזיקע בוך) — איז יאָ אַן עם האַרץ! ... נאָר גיי פאַרשטיי אַזאַ סתּרית-תּורה! ...

יעדנפאַלס, פאַר מיין שכל איז דאָס געווען אומבאַגריפּלעך!
אַש, רעדנדיק אַמאָל מיט מיר אַפּנהאַרציק און מיט פאַרביטערט-קייט וועגן דער שרעקלעכער באַציאונג צו אים מצד געוויסע יידישע שרייבער, האָט ער זיך אויסגעדריקט — דאָס איז געווען נאָך אַ באַ-זוך ביי גערהאַרדט הויפטמאַן אויף דער איטאַליענישער ריווערע, אין סאַן רעמאָ, און הויפטמאַן האָט אים אַזוי האַרציק און ברידערלעך אויפגענומען: „איך ווייס נישט וואָס צו טראַכטן וועגן דעם — ביי די יידן האַלט מען מיך פאַר אַ נאָר און ביי די גוים האַלט מען מיך פאַר אַ חכם מחוכם!“ ...

אין דעם דאָזיקן פאַרטרוילעכן זאָג איז געווען מער שפּאַס און איראַניע, ווי ערנסט. אַש איז טאַקע פאַרביטערט, אָבער ער ווייסט פון וואַנען „די פּיש שמעקן“ .. ער ווייסט פון וואַנען עס נעמט זיך קעגן אים די דאָזיקע נישט פּריינטלעכע באַציאונג — דאָס איז פון קנאה-שנאה ...

איך געדענק אַ סצענע, ווי אַ באַרימטער יידישער שרייבער, אָבער וועלכער איז גלייכצייטיק אויך „באַרימט“ אַלס אומאויסהיילבאַרער פּסיכאָפּאַט, איז געהאַט אַמאָל אַשן באַפּאַלן, אַן שום סיבה, אויף דער פּראָמענאַד דעו'אַנגלעי אין ניצע און אים אָנגעהויבן צו זידלען ווי אַ מאַרק-יידענע מיט די שענדלעכסטע רייד, אים אָנגערופן מיט זיינס אַן אויסגעטראַכטן נאָמען: מאַצני וואויטעק' ... עס איז ממש געווען אַ חרפה און שאַנד פאַר מענטשן ...

שפעטער, ביי זיך אין שטוב, האָט אַש צו מיר געזאָגט, אָן אויפֿ-
רעגונג, נאָר מיט אַ געוויסער שטוינונג פון אַן אומשולדיקן מענטש,
וואָס איך האָב באַוואַנדערט: „וואָס וויל ער פון מיר האָבן? ... איך
האָב אים גאַנץ ליב, ער איז אַ גררויסער שראַבער!“ ...
אַבער דאָ איז ווידער די קנאה־שנאה, און איך וועל אויף אַ ווייל
אַפטרעטן פון מיין טעמע און איבערגעבן אַ קוריאָז:

איך האָב געוואוינט מיט דעם דאָזיקן „פּסיכאָפּאַט“ אין שכנות
הינטער פּאַריז. מיר פלעגן זיך אָפט טרעפן. ער פלעגט מיך איינ-
לאַדן אויף אַוונטברויט צו זיך אין רייכן הויז. ער האָט זיך מיר נישט
אינמאָל דערקלערט אין „ליבע“ ... אַז ער האַלט פון מיר אַ גוזמא! ...
זיצן מיר אַמאָל און שמועסן, ווער עס וועט אין יענעם יאָר קריגן
דעם נאָבעל־פּריז פאַר ליטעראַטור. עס איז אַרומגעגאַנגען דאָמאָלס
אַ קלאַנג, און איך וועל אייך אויסזאָגן אַ סוד, אַז עס איז נישט
געווען בלוז אַ קלאַנג, נאָר איך האָב געלייענט אַ בריוו פון איצט
פאַרשטאַרבענעם רב הכולל אין שוועדן, ד״ר מרדכי עהרנפרייז, צו
אַשן, וואו ער זאָגט אים אָן די בשורה, אַז ער וועט באַשטימט זיין
אַ קאַנדידאַט פאַר דער נאָבעל־פרעמיע. אינמיטן שמועס וועקט זיך
אויף ביים פּסיכאָפּאַט די רציחה און ער גיט אַ קלאַפּ מיט דער
פויסט אויפן פּיען פון אַ בוים (מיר זענען געזעסן און געשמועסט
אין אַ וואַלד) און ער שרייט אויס: „איך וועל נישט דערלאָזן, אַז
מאַצני וואויטעק׳ זאל באַקומען די נאָבעל־פרעמיע!“ ...
איך האָב אַלס ענטפער בלוז אַ שמיכל געטאָן: קוקטס אים
אַן — ער וועט נישט דערלאָזן! ...

עס האָבן אָבער מסתמא נישט דערלאָזט אַנדערע עלעמענטן, פאַ-
ליטישע און דיפּלאַמאַטישע, אָבער זיכער נישט דער פּסיכאָפּאַט ...
אויב איך האָב נישט קיין טעות, האָט דעם נאָבעל־פּריז פאַר ליטעראַ-
טור אין יענעם יאָר באַקומען דער רוסישער שריפטשטעלער איוואַן
בונין, אָן שום ספק — אַ קנאַפּערער טאַלאַנט פון שלום אַשן ...

אַש איז דאָמאָלס אַזוי זיכער געווען, אַז ער וועט קריגן דעם
נאָבעל־פּריז — דאָס איז געווען שוין נאָכן „תהלים־ייד“ אָדער נאָכן
„ביים אָפּגרונט“ — אַז ער האָט מיר הייליק צוגעזאָגט, אַז ווען ער
וועט פאַרן אָפּנעמען די פרעמיע, וועט ער מיך מיטנעמען קיין שטאַק־
האַלס בייצוואוואוינען די פייערלעכע צערעמאָניע. בלוז די אויסזיכט,
אַז שלום אַש קאָן נאָך אַמאָל „חלילה“ באַקומען די נאָבעל־פרעמיע,
האַט ביי דער „האַרציקער“ יידישער שרייבער־משפּחה אַריינגעבראַכט
אַ פייער אָפּילו ביי די יעניקע, וואָס האָבן אָפּילו נישט געחלומט

אויף דער וואך, אז זיי קאנען די נאָבעל-פרעמיע קריגן. מילא, פון דעם פסיכאָפּאַט איז דאָך אָפּגערעדט — ער האָלט, אז ער איז דער איינציקער קאָנדידאַט דערויף! ...

אינטערעסאַנט איז, ווי אזוי שלום אָש פאַרברענגט זיין

טאַג.

אָש הויבט זיך אויף פון שלאָף זייער פרי. ווי נאָר ער נעמט זיין באַד, ראַזירט זיך אָפּ, טוט זיך אָן און עסט אָפּ פרישטיק — אַ גרענעפּפּרוכט, צוויי אייער, אַ גלאַז קאַפּע מיט צוויי שטיקלעך צוגע- באַקן ברויט — זעצט ער זיך שוין אַוועק צום שרייבטיש אַרבעטן. ער שרייבט, צי ער איז יאָ געשטימט אָדער נישט געשטימט.

„ווען איך זאל וואַרטן אויף דער מוזע“ — האָט ער מיר איינ- מאַל געזאָגט אין אַן אויפגעלייגטן מאַמענט — „וואָלט איך שוין אויס- געזען! ...“

די דאָזיקע דערקלערונג האָט ער מיר געמאַכט ביי דער גע- לעגנהייט, ווען ער האָט מיך אונטערגעיאָגט, אַז איך זאל זיך נעמען עפעס שרייבן; און ווען איך האָב אים געזאָגט, אַז איך האָב נישט די מוזע, האָט ער מיר דאָס דאַמאָלס געגעבן דעם אויבנדערמאָנטן ענטפער. ער האָט מיר דערביי געגעבן אַ גוטע עצה:

„פאַרקויפט אין אַ צייטונג אייערס אַ ראַמאַן, דעמאָלט וועט איר שוין מוזן שרייבן, אַנדערש וועט איר קיינמאַל גאַרנישט טאָן, איר זענט אַ פּוילאַק!“ ...

איך האָב נאָך דאַמאָלס נישט געוואוסט, אַז ווען איך וועל אַמאָל קומען קיין אַמעריקע, וועל איך באַנוצן זיין „רעצעפט“, און — עס וועט ווירקן ...

אָש קאָן אזוי אָפּזיצן מיט איינמאַל פיר-פינף שעה ביים שרייב- טיש און נישט מיד ווערן צו שרייבן. דער געדאַנק זיינער לויפט גי- כער ווי די פען און ער פאַרפעלט דעריבער גאַנצע ווערטער, טיילמאַל עטלעכע ווערטער אויף אַמאָל, און איך האָב געמוזט אָפטמאַל ברעכן זיך דעם קאַפּ, וואָס ער האָט געמיינט. ערשט, איך כאַפּ זיך, אַז ער האָט דורכגעלאָזט אַ וואַרט אָדער צוויי.

פּלוצלינג פּאַלט אים עפעס איין, גיט ער זיך האַסטיק אַ שטעל אויף פון דער שטול, הויבט-אָן צו זוכן די ברילן, מיט וועלכע ער באַנוצט זיך צום שפּאַצירן; און טאַמער געפינט ער נישט די ריכ- טיקע פאַר ברילן, טוט זיך חושך ... ער שרייט און בייזערט זיך און

פון זיין מויל רייסט זיך אַמאַל אַרויס אַ קוטנער קללה: „אַ כאָ-
לעריע!“ ...

און ווען ער געפינט שוין, אַדער בעסער געזאַגט: מאַדזשע גע-
פינט אים אויס די ריכטיקע פּאַר ברילן, לייטערט זיך באַלד אויס זיין
פנים און ער שמייכלט שוין האַרציק און פריינטלעך. אַש פאַרמאַגט,
נעמלעך, צוויי פּאַר ברילן, איינע צום שרייבן און אַ צווייטע צום שפּאַ-
צירן. אַש איז אומרואַיק, צעטראַגן ווען ער שרייבט אַ בוך און ער
איז אויסערגעוויינלעך קאַפּריזנע. טאַמער שטעלט מען אים מיט עפעס
נישט צופרידן, איז ער גרייט אייך קורע כדג צו זיין ...

די אַרבעט פאַר אַשן פּלעג איך טאַן ביי זיך אינדערהיים, אין
דעם פענסיאָן „מיראַמאַר“, וואו איך האָב געוואוינט אויפן צווייטן
שטאַק, די פענצטער זענען אַרויסגעגאַנגען אויף אַ זייטיק שמאַל גע-
פּלאַסטערט וועגל. פאַר די פענצטער אונטן זענען געוואַקסן, אַ חוץ אַ
ים מיט פאַרשידנקאַלירנדיקע בלומען, צוויי פאַלמען-ביימער, איינע אַ
הויכע און אַלטע און די צווייטע — אַ נידעריקע און יונגע. איך האָב
זיי ביידע אין געדאַנק פאַרגליכן צו אַ מאַמע מיט אַ טאַכטער. דער
גאַרטן מיט בלומען אונטן האָט פאַר מיין צימער אויבן געדינט ווי אַ
פערפומעריע ...

גאַנץ אַפט פּלעג איך מיטאַמאַל דערהערן דעם באַקאַנטן רוף פון
שלום אַשן:

— ררראָזענבעריג! ...!

איך שמעק אַרויס דעם קאַפּ: אַש שטייט אַנגעטאַן אין אַ לייכטן
מאַנטל, אַ ברוינעם בערעט אויפן קאַפּ. דער ווינט לאַזט זיך וואויל-
גיין מיט זיין שוואַרץ-גרויער טשופּרינע, וואָס קריכט אַפּער פון אונ-
טערן בערעט און ער מאַכט מיט דער האַנט און שרייט אַרויף צו
מיר:

— מיין שקלאַף, שוין גענוג געאַרבעט פאַרן באַלעבאַס! ... קומט
אַראַפּ אַ ביסל שפּאַצירן! ...!

איך האָב מיך נישט געלאַזט לאַנג בעטן. איך האָב גערן אַוועק-
געלייגט די אַרבעט און געלאַזט זיך גיין מיט מיין „באַלעבאַס“ אויף אַ
שפּאַציר אין די בערג. די שפּאַצירן זענען געווען וואונדערלעכע. מיר
פּלעגן לאַנגע מינוטן שווייגן און באַטראַכטן גאַטס צויבערלעכן באַ-
שאַף — די הויכע אַלפן מיט די שנייאיקע שפיצן פון איין זייט און
פון דער צווייטער זייט האָט צו אונדז געלויכטן דער בלויער מיטל-
לענדישער ים.

אינמיטן פון אַזאַ שפּאַציר פּלעגט זיך אַפטמאַל אַש פּלוצלינג
אַפשטעלן, אַרויסגענומען אַ ביכעלע פון קעשענע און פאַרשריבן אַ גע-

דאָנק, וואָס איז אים מיטאַמאָל איינגעפאַלן. אַש האָט אַפילו בעת אַ שפּאַציר געשאַפן און איז געווען פאַרטאָן אין זיינע מחשבות. טיילמאָל פלעגט ער, נישט צו וויסן פון ווען און פון וואָנען, אָנהויבן רעדן וועגן עפעס אַ העלד, וואָס דאַרף נאָך אויסגעקריסטאַליזירט ווערן אין זיין מוח, כדי שפּעטער פאַרוואַנדלט צו ווערן אין אַ געשטאַלט פון בלוט און פלייש.

ער האָט שוין דאַמאָלס, ווען ער האָט געשריבן דעם „תהלים-ייד“, געטראַכט אַוודאי וועגן „איסט-ריווער“ אַדער וועגן „גראַסמאַן און זון“. עפעס געדענקט זיך מיר, אַז ער האָט אויפן קול „געטראַכט“ וועגן אַט אַזעלכע העלדן. פאַרשטייט זיך, אַז דער נאָמען פון דעם דאָזיקן בוך האָט נאָך נישט עקזיסטירט, אָבער די העלדן זענען שוין געווען אין עמבריאַן-צושטאַנד ... ער איז שוין „שוואַנגער“ געווען מיט זיי...

בעת אַזעלכע שפּאַצירן, וואָס זענען גאַר אַפט פאַרגעקומען, פלעגט אַש ווערן זייער אינטיים און דערציילן מיר זאַכן, וואָס ער וואָלט אפשר ביי אַן אַנדער געלעגנהייט נישט דערציילט. ער האָט זיך פאַר מיר אַראַפּגערעדט פון האַרץ. ער האָט מיט מיר פיל גערעדט וועגן אַב. קאַהאַן, דעם רעדאַקטאָר פון „פאַרווערטס“. דאָס איז נאָך געווען עט-לעכע יאָר פריער, איידער יענער האָט אים אַריינגעשריבן דאָס „באַרימ-טע“ בריוועלע וועגן „מאַן פון נצרת“ ... ער האָט גערעדט מיט פאַר-ביטערונג וועגן אים, ווי וועגן אַ פאַסקודנעם דיקטאַטאָר, וועלכער האָט פאַרלאַנגט, אַז אויך ער, שלום אַש, זאָל זיין צו אים אונטערטעניק. קאַהאַן האָט אים בפירוש מקנא געווען דעם גרויסן נאָמען, וואָס ער האָט געקריגן אין דער וועלט. ער האָט נישט איינמאָל געפרואווט אויף אַשן אַנוואַרפן זיין מיינונג, וואָס פאַר אַ טעמע ער זאָל שרייבן. פאַרשטייט זיך, אַז אַש איז נישט פון די „לייכטע“ מענטשן, וואָס זאָלן זיך צו-האַרכן צו אַן אַב. קאַהאַן, וועלכער האָט אַמאָל געזאָגט, אַז „קידוש השם“ פון אַשן איז אַ שונד-ראַמאַן ... און אַש האָט זיך טאַקע ביי אים נישט געפרעגט קיין עצות און נישט צוגעהאַרכט זיך צו אים. איז די שנאה צו אַשן מצד דעם רעדאַקטאָר פון „פאַרווערטס“ געוואַקסן, ביז זי האָט זיך צעפלאַקערט ביי דער ערשטער געלעגנהייט ...

איך האָב נאָך דאַמאָלס נישט געהאַט קיין אַנונג, וואָס פאַר אַ „פריי“ דער דאָזיקער אַב. קאַהאַן איז. דער נאָמען זיינער איז מיר, ווי אַנדערע שרייבער פון פוילן, זייער באַקאַנט געווען, אָבער וואָס פאַר אַ שטייגער מענטש דאָס איז, האָב איך זיך ערשט דערוואוסט מיט יאָרן שפּעטער, ווען דער גורל האָט מיך געבראַכט קיין אַמעריקע און דורך אַ צופאַל איינמאָל זיך צוגעהערט, אויפן ניינטן שטאַק פון דעם

„פארזוערטס“-בנין, וואָס פאַר אַ „לעקטשור“ ער האָט געהאַלטן פאַרן טאַלאַנטפולן שריפטשטעלער יונה ראָזענפעלד. ער האָט אים „גע- לערנט“, ווי אַזוי מען דאַרף שרייבן אַ דערציילונג, און דערביי גע- מאַכט פון דעם אַרימען מענטש נעבעך אויסצודרייען, און אַ געוויסער קאַלעגע, וועמענס נאָמען איך וויל נישט פּורש בשמו זיין, איז גע- שטאַנען דערביי און צוגעבאַמקעט אין ראָזענפעלדס אַנוועזנהייט צו אַלץ, וואָס דער דיקטאַטאָרישער רעדאַקטאָר האָט געזאָגט... ערשט אין אַמעריקע האָב איך פאַרשטאַנען אָסס רייד וועגן אַב. קאַהאַנען דאַמאַלס אויפן שפּאַציר איבער די אַלפן הינטער ניצע. (וועגן אַב. קאַהאַנס „באַרימטן“ בריוול אין שייכות מיטן „מאָן פון נצרת“ — ביי דער געהעריקער געלעגנהייט!)

א אינטערעסאַנטן קוריאַז איז כדאי צו דערציילן וועגן איי- נעם אַזאַ שפּאַציר אויפן וועג פון ניצע קיין מאַנטע-קאַרלאַ. אָש איז אַ גרויסער ליבהאַבער פון גיין צופוס ווייטע שטרעקעס. דאָס האָב איך נאָך געהערט דערציילן פון ווייסנבערגן, ווי אַזוי ער און שלום אָש האָבן געשפּרייט איבער פּוילישע שטעט און שטעטלעך. איינמאַל קומט צו מיר אָש און לייגט פאַר, מיר זאָלן מאַכן אַ שפּאַציר. דאָס איז געווען סתם אַ שפּאַציר אָן אַ ציל. עס איז גראַד געווען אַ פּראַכטפולער זוניקער ווינטער-טאָג און מיר האָבן זיך אַרויס- געלאָזט קיין ווילפּראַנש, אָן אַלטער קליינער האַפן נישט ווייט פון ניצע. פון דאָרט האָבן מיר מאַרשירט באַרג אַרויף קיין עז, אַ קליין שטעטעלע ווי אַ פּויגל-נעסט אין די בערג, פון וואָנען מען זעט, אַראַפּ- קוקנדיק אונטן, די באַרימטע מאַנטע-קאַרלאַ. עס דאַכט זיך — נאָר אַ שפּרונג אַראַפּ צו טאָן פון באַרג און מען לאַנדעט גלייך אויפן דאָך פון קאַסינאָ, וואָס שפּיגלט זיך אין די בלויע כוואַליעס פון מיטל- לענדישן ים.

אויפן וועג, צווישן די בערג, געפינען זיך געהיימע מיליטערישע וועגן. פּראַנקרייך האָט זיך צוגעגרייט צו פּאַרטיידיקן קעגן איר נישט- פיינעם שכן בעניטאַ מוסאָליני. אין די בערג-שפּאַלטן זענען געווען איינגעפעסטיקט באַהאַלטענע ריזיקע קאַנאַנען און אַנדערע מלחמה- מכשירים, וואוהין קיין פּריוואַט מענטשלעך אויג איז נישט דערלויבט אַריינצוקוקן. בפרט, אַז עס איז געשטאַנען אַ שוואַרצער סלופ און אַ טאָועל אויף אים מיט אַן אויפּשריפט: „מיליטערישער וועג — פאַר- באַטן!“...

ביים נייגעריקן קינסטלער עקוויסטירט אַבער נישט אַזאַ זאַך, ווי

„פארבאטן“... קיינער זעט דאך נישט, עס איז נישט געווען קיין לע-
בעדיקע נשמה ארום, האט זיך אשן פארוואלט דווקא דארט א קוק טאן,
וואו מען טאר נישט... און ער האט אויך מיך אנגעשטעקט מיט זיין
נייגעריקייט. מיר האבן אנגעהויבן פאואלע צו שפרייזן איבער דעם
פארבאטענעם וועג, אומקונדיק זיך פונדעסטוועגן, צי עס קומט ווער
נישט אן...

ניין, קיינער איז נישטא... עס איז דארט, צווישן די בערג, גע-
ווען אזוי שטיל ווי פאר ששת ימי בראשית.

מיר גייען און גייען, און — פלוצים, ווי פון אונטער דער ערד
ארויס — א מחבל מיט א שווארץ הויך היטל, מיט רויטע קאנטן בא-
זימט, ווי עס טראגן די פראנצויזישע זשאנדארמען.

— שטיין בלייבן!... — דערהערן מיר דעם באקאנטן, אבער נישט
זייער אנגענעמען רוף פון אזא שטייגער באמונדירטן חברהמאן.

מיר זענען געבליבן שטיין, א ברירה האבן מיר געהאט?... אש
איז געווארן בלאס און איך בין געבליבן שטיין גלייכגילטיק און גע-
ווארט מיט נייגעריקייט, וואס דא וועט ארויסקומען. עס האט מיך
געוויילט די גאנצע מעשה, איך קאן נישט אויף מיר זאגן, אז איך
בין אזא גרויסער העלד... אבער איך האב שוין גאר גוט געקענט די
פראנצויזן. אין פראנקרייך, נישט ווי אין אמעריקע, האט מען גאר
גרויס דרך-ארץ פאר א זשורנאליסט. א מענטש פון דער שרייבערי-
שער פראפעסיע איז דארט א גרויסער תקיף און פירט אויס אלץ אין
דער וועלט.

היות איך האב ביי זיך אין קעשענע געהאט מיין מיטגליד-ביכעלע
פון דער אויסלענדישער פרעסע, בין איך געווען זיכער, אז עס וועט
מיר גארנישט געשען... דער זשאנדארם איז זייער שטרענג. ער
קוקט אויף אונדז מיט א בליק, וואס וואלט געזאגט: „ענדלעך האב
איך אייך, צוויי שפראנען, געכאפט!“... ער האט שוין אורדאי אין גע-
דאנק אויסגעחשבונט, וואס פאר אן אויסצייכנונג ער וועט קריגן פון
דער רעגירונג און וואס פאר א כבוד מען וועט אים אנטאן פאר זיין
גרויסער העלדישקייט...

— ווער זענט איר, און וואס טוט איר דא? — האט ער א
פרעג געטאן מיט א שטים, וואס וואלט א טויטן לעבעדיק געמאכט —
צי וויסט איר נישט, אז דאס איז א פארבאטענער וועג פאר צי-
ווילע?...

איך בין געווען דער ראש המדברים, ווייל אש האט פאר שרעק
נישט געקאנט דאס מויל עפענען.

— ניין, מיר האבן נישט געוואוסט — רוף איך מיך אן און שפיל

זיך מיטן זשאנדארם ווי אין קאץ-און-מיוז. איך ווייז אים נאך אלץ נישט מיין מאגישע קארטע, ער זאל זען, הייסט עס, וואס פאר א שיש-קעס מיר זענען...

— איר האט מיט זיך אייערע פאפירן? — האט ער א פרעג גע-טאן אלץ נאך מיט דער זעלבער שטרענגער שטים.
— געוויס האבן מיר... — האב איך געענטפערט פאר מיר און פאר אשן.

ער האט אויסגעשטרעקט די האנט פריער צו אשן, אלס צום עלטערן מענטש, דעם מער „פארדעכטיקטן“... ער האט געוואלט טא-קע די פאפירן ממש.

אש הויבט אן זוכן אין אלע קעשענעס: ער האט נישט ביי זיך קיין פיצל פאפירל, א חוץ דאס ביכעלע, וואו ער פארשרייבט די איינ-געפאלענע געדאנקען וועגן זיינע העלדן אדער צוקונפטיקע העלדן...
איך שטעל מיך ארויס אין פראנט, זעענדיק, ווי אש טרייסלט זיך אינגאנצן פאר שרעק. ער האט שוין מסתמא געטראכט, אין וואס פאר א טורמע ער וועט היינטיקע נאכט איבערנעכטיקן... און איך דערקלער דעם זשאנדארם, אז ער האט דא נישט אנגעטראפן אויף עפעס יינגעלעך און אוודאי נישט אויף קיין שפיאנען; דער נאמען פון דעם מסיע איז — שלום אש, א בארימטער שריפטשטעלער, אן אמעריקאנער בירגער, און אזוי ווייטער. איך האב אויפגעוויקלט א גאנצע מגילה פון זכות-אבות...

אבער עס העלפט נישט. דער זשאנדארם דרייט מיטן קאפ. ער איז נישט צופרידגעשטעלט פון מיינע אויסגערעכנטע זכיותן פאר אשן.

— און איר ווער זענט? — גיט ער מיך אליין שוין א פרעג מיט א סארקאסטיש שמייכעלע.

איך נעם ארויס מיין פרעסע-ביכעלע מיט א „פיקטשע“, ווי עס געהער צו זיין, און איך דערלאנג אים.

דער זשאנדארם האט זיך אויפן ארט געביטן. עס זענען ביי אים, זע איך אויף זיין פנים, פארשוואונדן אלע חלומות וועגן אן אויס-צייכנונג, וועגן א לויב-בריוו און ער האט גאר, פארקערט, מורא גע-קריגן, אז ער זאל אמאל נישט פון זיינע העכערע אפיצירן כאפן קיין גאב, וואס ער האט זיך פארטשעפעט מיט אזא „גדול“...

ער דערלאנגט מיר צוריק אין דער האנט אריין דאס פרעסע-ביכעלע מיט גרויס העפלעכקייט און מיט א קניקס, און מיט א ווייכן טאן פרעגט ער מיך שוין:

— קאנט איר מיר גאר אנטירן פאר דעם דאזיקן מסייע, אז ער
איז טאקע א שרייבער? ...

איד האב געווארפן א בליק אויף אשן און איד האב געזען אויף
זיין פנים, אז ער אטעמט שוין לייכטער אָפּ; אויב ער איז שוין ביי
רראַזענבערג אין די הענט, איז דאָך שוין גוט ...

גיב איד א מאַך צו אים אויף יידיש אינדערשטיל:

— איר וועט מיר קויפן א פונט שאַקאָלאַד, גיב איד מיין גאָ-
ראַנטיע (איד בין נאָך דאָמאָלס נישט געווען אויף קיין דיעטע, נישט
געוואוסט וועגן קאלאָריעס און כ'האָב שטאַרק ליב געהאַט שאַקאָלאַד),
אויב נישט, זאָג איד אים, אז — ניין ...

אַש האָט זיך ברייט צעשמייכלט:

— חתן-בחור, איד וועל אייך קויפן שאַקאָלאַד און באַפרייט מיך
פון זיינע הענט! ...

עס האָט מיר הנאה געטאָן, וואָס ביים זשאַנדאַרם בין איד מיט
מיין פּרעסע-ביכעלע מער באַרימט ווי שלום אַש, און איד האָב אויף
מיר גענומען די אחריות, אז דער דאָזיקער מסייע אַש איז אַ פיינער
מענטש און נישט קיין שפיאַן, נאָר בלויז נייגעריקייט האָט אונדז גע-
פירט אויף דעם דאָזיקן פאַרבאַטענעם וועג.

דער זשאַנדאַרם האָט זיך מיט אונדז העפלעך געזעגנט און מיר
זענען ניצול געוואָרן פון גויאישקע הענט.

אַש פלעגט אויך פון צייט צו צייט אַפּשטאַן אַ וויזיט

ביי מיר אין פענסיאָן, אַ קוק צו טאָן, וואָס זיין שקלאַף מאַכט ...

— וואָס דאַרפט איר אַזוי פיל אַרבעטן? ... — האָט ער זיך
שטענדיק ביי מיר געבעטן.

דערווייל האָט ער זיך אומגעקוקט איבערן צימער, ווי איד וואוין,
ווי אַזוי איד האָב זיך איינגעאַרדנט, געכאַפט אַ בליק אין מיינע כתבים:
איד האָב דאָמאָלס גראָד געהאַלטן אין פאַרענדיקן אַ ראַמאַן פאַרן
„היינט“. זיין בליק איז געפאַלן אויף מיין שרייבטיש, וואו עס איז גע-
שטאַנען די פאַטאָגראַפיע פון אַ יונג שיין מיידל. ער האָט גענומען דאָס
בילד אין דער האַנט אַריין און אַנגעקוקט, באַטראַכט און באַטראַכט,
אַ שמייכל געטאָן אונטער די וואַנצעס און אויסגערופן צו מיר:

— רראַזענבעריג, אַט מיט דעם מיידל זאָלט איר חתונה
האַבן! ...

איד האָב אים געפאַלנט, אַבער ערשט מיט פיר יאָר שפּעטער ...
מיט אַשן איז פיין געווען צו פאַרברענגען, ווען עס איז אים גוט

געגאנגען אין שרייבן. טאָמער האָט ער זיך אויפגעהויבן אינדערפרי און ער האָט אַ נאָכט פריער געהאַט אַנגעשריבן אַ געלונגען קאַפּיטל, איז ער געווען דער אַנגענעמסטער מענטש, וואָס איך האָב ווען עס איז געקענט. טאָמער, חלילה, איז אים נישט געלונגען דאָס קאַפּיטל, ער האָט געדאַרפט מעקן און איבערשרייבן, צערייסן און נאָכאַמאַל איבערשרייבן — איז צומאַרגנס נישט געווען צוצוטרעטן צו אים. ער איז געווען אַנגעכמורעט, מיד און מאַט, די גאַנצע וועלט איז אים גע- ווען שולדיק און ער האָט אויף דיר געפונען אַלערליי חסרונות. ער איז נישט געווען מיט זיך.

אין אַזאַ מאָמענט איז אַפילו נישט גוט געווען מיט אים צו שפאַצירן, גלייכער אים דאַמאָלס צו לאָזן לויפן, נישט אומקוקן זיך אויף אים.

אין זיין קאַבינעט האָט קיינער, אַ חוץ מיר, נישט געטאַרט אַרייַן- קומען אים שטערן. אַפילו מאַדזשע האָט אויסגעמיטן אַרייַנצוקומען דאַרט, ווען ער זיצט און שרייבט. זי האָט נאָך פריער, איידער ער איז אַרייַנגעקומען פון שלאַפּצימער, אַוועקגעשטעלט די פרישע רויזן אין דעם שמאַלן הויכן וואַזאַן און זי איז צוריק פאַרשוואַנדן צו זיך אין גאַסטצימער. ווען איך בין אַרייַנגעקומען, האָט ער בלויז אַ הויב אויף געטאַן דעם קאַפּ און מיך אַנגעקוקט. ווען איך האָב צוריק געוואַלט פאַרלאָזן דאָס שרייב צימער, האָט ער מיר קורץ אַ זאַג גע- טאַן:

— זיצט!

אַש איז, ווי שוין דערמאַנט, זייער אַ צעפיעשטשעטער מענטש, בעסער וואָלט געווען, ווען איך דריק זיך אויס: אַ צעפיעשטשעט קינד... ער וואָלט געווען צופרידן, ווי יעדער קינד, אַז מען זאַל זיך מיט אים פאַרנעמען, זאַגן אים אַ גוט וואָרט, לויבן אים. די ערשטע צייט האָב איך געשטוינט ממש, ווען איך האָב געזען, ווי אַש פרייט זיך זייער, ווען עס איז ערגיך-וואו דערמאַנט זיך נאָמען. איך האָב געמיינט, אַז אַזאַ באַרימטע פּערזענלעכקייט — מער באַרימט קאַן מען זיך דען ווינטשן? — דאַרף שוין זיך אַנגעזעטיקט מיט כבוד און עס דאַרפן אים שוין נישט אַרן די לויב-געזאַנגען. ער איז דאָך שוין צוגעוואוינט דערצו!... אַבער נין, אַש האָט זיך געוואַלטיק איבערגענומען, ווען ער האָט דערזען זיך נאָמען אין אַ צייטונג, צי אין אַ זשורנאַל, פונקט ווי אַן אַנפאַנגער, וואָס דערזעט זיך נאָמען אַפ- געדרוקט צום ערשטן מאָל.

ער האָט ליב געהאַט צו פילן, אַז ער ציט אויף זיך יעדנס אויפ- מערקזאַמקייט, אַז מען זעט אים, מען באַמערקט אים און מען רעדט

וועגן אים. איך האָב אים שטודירט פון דעם דאָזיקן פונקט און זיך געוואונדערט. מיט דער צייט האָב איך עס אָבער אָנגענומען פאַר גאַנץ נאַטירלעך. אַ שאַפנדיקער מענטש איז יעדן טאָג, יעדע מינוט אַ נייע פּערזאָן... דאָס נעכטיקע האָט ער שוין פאַרגעסן און ער דאַרף האָבן אַלעמאַל נייע אַנטדעקונגען וועגן זיך.

איך דערמאָן מיך איינמאַל, מיר האָבן שפּאַצירט איבער דער פּראַמענאַד דעז/אַנגלעי, דער ניצער „באַרדוואַק“, כמעט אַלע האָבן געקענט אַשן, און אַפילו די, וואָס האָבן אים פּערזענלעך נישט גע-קענט, האָבן זיך אויסגעדרייט אַ קוק צו טאָן אויף אים, ווייל זיין אימ-פּאַזאַנטע פיגור האָט געצויגן אַלעמענס אויפּמערקזאַמקייט. איז גייען מיר אַזוי און מיר שמועסן וועגן פאַרשידענע ענינים; פּלוצלינג שטעלט ער זיך אָפּ און פּרעגט מיך אויפן אויער:

— ררראָזענבעריג, מען קוקט מיר נאָך? ...

איך בין שוין דאַמאַלס געווען מיט אים גוט צונויפגעלעבט און איך האָב אים געקענט ווי מיינע צען פינגער. אויף מיר האָט זיין קינדישע פּראַגע שוין נישט געמאַכט דעם איינדרוק, ווי עס וואַלט געווען געמאַכט באַלד אין אָנהויב. עס איז געווען אַן עכט אַשישע פּראַגע. און איך האָב געענטפּערט:

— אַוודאי קוקט מען אייך נאָך, מען קען דאָך אייך דאָ און מען ווייסט ווער איר זענט.

ער איז געווען צופרידן דערפון און דאָס פנים האָט ביי אים אויפגעלויכטן.

געוויס וועלן זיינע שונאים אַזאַ מין כאַראַקטעריסטישע פּראַגע פון אַשן אויפפאַפן און וועלן אַפּחזוקן, און זאָגן דאָס, וואָס אַש פילט, אַז מען זאָגט אויף אים: „די יידן האַלטן, אַז איך בין אַ נאַר און די גוים זאָגן, אַז איך בין אַ חכם־מחוכם“... און מיר איז עס גראַד געפּעלן. וואָרים אינדעראמתן טראַכטן דאָך אַלע מענטשן פון זיינס ס'גאַל — און אַפילו אַ סך קלענערע — צי מען קוקט זיי נאָך, צי זיי ציען עמיצנס אויפּמערקזאַמקייט. ער אָבער, אין זיין קינדיש־קינסט־לערישער נאַאיוויטעט, זאָגט עס אַרויס אָפּן, אַן שום באַהעלטענישן און שפּילערייען.

ווען אַש איז אַמאַל אויף דער איינלאַדונג פון אַמעריקאַנער „דזשאַינט“ געפאַרן קיין אַמעריקע אָנפירן מיט אַ קאַמפּאַניע און ער האָט זיך געגרייט צו דער רייזע: ער האָט געפּאַקט די וואַלזעס, צו-געגרייט דעם פּאַספּאַרט, מיטגענומען פאַרשידענע פּאַפּירן, און ער האָט שטאַרק הנאה געהאַט דערפון, ער האָט ליב געהאַט צו מאַכן

רייזעס. גיט ער מיך איינמאל אַ פּרעג, בעת איך האָב אים באַגלייט
צו דער שיף אין ווילפּראַנש (אַן אַלטער האַפּן לעבן ניצע):

— האָ, עס איז גוט צו זיין אַ שלום אַש... איר זענט מיך
מקנא? ... איר וואָלט אויך געוואָלט מאַכן אַזאַ רייזע?

איך האָב אים געענטפּערט גאָץ אויפּריכטיק:

— יאָ, איך בין אייך מקנא, איך וואָלט טאַקע געוואָלט מאַכן אַזאַ

רייזע. עס וועט אַמאָל אויך קומען מיין צייט אויף צו מאַכן רייזעס...

ער האָט געשמייכלט צופּרידן און גליקלעך.

שלום אַש האָט געהאַט זייער אַ סך פּריינט און באַקאַנטע, וועלכע

פלעגן זיך צוועצן צו אים אויף דער פּראַמענאַדע און כאַפּן אַ שמועס.

צווישן די יידן, וועלכע פּלעגן זיך אַרומדרייען אויף דער פּראַמענאַד

דעזאַנגלעי און גריסן זיך צו אַשן, איז אויך געווען איינער אַ משומד,

אַ רייכער צוקער-פאַבריקאַנט פון פּוילן. אַש האָט געקריצט מיט די

ציינ, ווען דער דאָזיקער נפש האָט זיך צו אים געגריסט אַדער זיך

געוואָגט צוצוועצן. יענער האָט עס משמעות דערפּילט, ווייל צופּיל

האַט ער זיך נישט אַרומגעדרייט אַרום דעם פּלאַץ, וואו אַש פּלעגט

זיצן און ברענען זיך אויף דער ריווערע-זון.

אַש קאַן אַמאָל אויפּברויזן, אַז ער פאַרגעסט זיך טיילמאָל און

ברענגט אַרויס פון זיין מויל אַ וואָרט, וואָס ער וואָלט עס צווישן

מענטשן נישט געדאַרפט זאָגן. עס האָט זיך עפעס פאַרוויקלט אַ שמועס

זוועגן פאַרשידענע יידן, וואָס טוען טונקעלע געשעפטן, זיי פאַרשעמען

דעם יידישן נאַמען. אפשר האָט מען אין זינען געהאַט טאַקע אויך

דעם דאָזיקן פּוילישן משומד. גיט זיך אַש אַ כאַפּ אַרויס מיט אַ וואָרט,

ווי: „מען דאַרף אַלע יידן אויסשעכטן!“ ...

ווען עס זאָגט עס סתם אַ ייד, וואָלטן אַלע פאַרשטאַנען, אַז דער

דאָזיקער ייד האָט זיכער נישט געמיינט דאָס, וואָס ס'האַט זיך ביי אים

אַראַפּגעגליטשט פון דער צונג. עס איז אַזאַ אויסדריק מחמת גרויס

צאַרן. אָבער ווען דאָס זאָגט שלום אַש, וועט מען שוין אַזאַ וואָרט

צעקייען און איבעררעדן און עס וועט דערגיין דאָ, וואו מען וואָרט

בלויז אויף אַזאַ אומגעלונגן וואָרט מצד אַשן און מען וועט עס צע-

לייגן אויף טעלערלעך ...

איך אַליין האָב דאָס נישט געהערט. איך בין נישט אַנוועזנדיק

געווען ביי דעם דאָזיקן געשפּרעך. אָבער מיין פּריינט, דער מאַלער

הענריק לעווענשטאַדט, איז צו מיר איינמאָל צוגעקומען און גע-

זאָגט:

— ראָזענבערג, איר זענט דאָך אַשם סעקרעטאַר, איז אייער

עובדה אויך אפצוהיטן אשן פון ארויסזאגן אזעלכע רייד, וואס קאן נען דורך פרעמדע מענטשן שלעכט אויסגעטייטשט ווערן.

איך האב אנגעקוקט לעווענשטאדטן און נישט פארשטאנען, וואס ער וויל פון מיר, און איך האב אים געענטפערט:

— ערשטנס, איז אש א מענטש, וואס קאן זיך זיין אייגן שטעטל באשטיין; והשנית, קאן איך דאך אים נישט כסדר נאכגיין און אפ- היטן פון ארויסזאגן א ווארט, וואס קאן שלעכט אויסגעטייטשט ווערן... וואס אזעלכעס האט פאסירט?

און דער מאלער הענריק לעווענשטאדט דערציילט מיר די אויבן- דערמאנטע געשיכטע, אז אש האט פירנדיק א געשפרעך מיט עט- לעכע יידן אויף דער פראמענאד, פלוצלינג אויפגעברויזט און געזאגט די דאזיקע רייד: „מען דארף אלע יידן אויסשעכטן!“...

און שפעטער, ווען אש איז אוועקגעגאנגען, זיינען די דאזיקע רייד איבערגעקייט און פארגוזמאט געווארן און מען האט געשמוצערט מיט די ליפן: „דאס זאל זאגן דער גרעסטער יידישער שריפטשטע- לער!“...

איך האב לעווענשטאדטן אויסגעהערט און כ'האב אויסגעלאכט זיך פון דער גאנצער מעשה. כ'האב ארגומענטירט:

— נו, וויפיל מאל האב איך שוין געהערט, ווי א מוטער זאגט צו איר קינד אין אויפגעגונג: „אז א פארכאפעניש זאל אויף דיר קומען!“ דאס איז א שרעקלעכע קללה, הא? ... איז וואס ווילט איר מיר איינרעדן, אז די מוטער מיינט דאס טאקע? ... אש איז בארימט דערמיט און מ'האט שוין וועגן דעם פיל געשריבן, אז ער באזיצט גרויס אהבת ישראל; איז, נו... וויל ער, אז מען זאל אלע יידן אויסשעכטן?! ...

לעווענשטאדט האט אבער נישט אפגעלאזט און געטענהט:

— אמת, איך און איר פארשטייען עס אזוי. אורדאי האט אש נישט געוואוסט אפילו, וואס זיינע ליפן זאגן. אט האט ער געזאגט, און פרעגט אים בחרם, וואס ער האט געזאגט... אבער די יידע- לעך? ... און כ'בעט איך, ראזענבערג, זאגט נישט אשן, אז איך האב עס אייך דערציילט. איר הערט, למען השם! ...

איך האב לעווענשטאטן מבטיח געווען אשן צו מאכן א פארווארף פאר דעם דאזיקן זאג זיינעם און אים אויפמערקזאם מאכן, אז ער זאל זיך היטן פאר פרעמדע מענטשן מיט אזעלכע אומפאראנטווארטלעכע רייד.

מיט א שעה שפעטער באגעגן איך אשן אויף דער גאס. גיי איך

צו אים צו און זאג אים אין דעם העפלעכסטן טאָן, וואָס איך האָב נאָר געקאָנט אַרויסברענגען, כדי אים נישט וויי צו טאָן:

— הערט מיך אויס, אַש, פאַר מיר דאַרפט איר זיך נישט פאַר-ענטפערן און איך ווייס, אַז איר זענט נישט קיין פאַגראַמטשיק און איר וועט נישט אַרויסגיין שעכטן קיין יידן, אָבער ווען איר זעצט זיך אַוועק מיט די פשוטע יידן, די אויפגעקומענע גבירים, געוועזענע שניי-דערוקעס, עמי הארצים און איר גיט זיי אַ זאָג: „מען דאַרף אויס-שעכטן אַלע יידן“, קאָנט איר זיך שוין פאַרשטעלן, וואָס ביי אַזעלכע גראַבע יונגען קומט פאַר אין די געהירן!... וואָס דאַרפט איר בכלל מיט די דאָזיקע יידן איינטענהן?...

אַש האָט מיך אַ וויילע אָנגעקוקט, ער איז געוואָרן רויט, די ליפן האָבן זיך ביי אים אָנגעבלאָזן, און ער גיט מיך מיטאַמאָל אַ פרעג:

— ווער האָט אייך דאָס דערציילט?

— איך קאָן אייך נישט זאָגן, ווער עס האָט מיר דערציילט, ווייל איר וועט יענעם באַלד גיין פאַרהאַלטן און עס וועט זוערן אַ גאַנצע סומאַטאַכע: „געזאָגט און געזאָגט“, וואָס טויג עס מיר און וואָס טויג עס אייך; עס האָט מיר געזאָגט אַ מענטש, וועלכער איז אייערס אַזאַ גוטער פריינט, ווי איך בין אייערס אַ גוטער פריינט. עס קאָסט אים געזונט: פאַרוואָס זאָלן פראַסטע יידן טראַכטן וועגן אייך שלעכט?... — האָב איך אים געענטפערט.

אַש איז אָבער מיט אַ געוואַלטיקער עקשנות צו מיר צוגעשטאַנען, אַז איך זאָל אים זאָגן, ווער עס האָט מיר די מעשה דערציילט. עס האָט מיר שוין באַנג געטאָן דאָס גאַנצע עסק: וואָס דאַרף איך אַשן זאָגן מוסר, ער קאָן זיך זיין שטעטל גאַנץ גוט באַשטיין!... אַש לאַזט אָבער נישט אָפּ, אויפן גאַנצן וועג ביז אַהיים האָט ער מיך אַזוי געמאַטערט, אַז איך זאָל אים זאָגן, ווער עס האָט מיר די מעשה איבערגעגעבן, אַז עס איז מיר שוין אַזש געוואָרן איבער דער טבע... —

דער עיקר: עס איז אמת? ... — האָב איך מיט דרינגלעכ-קייט אים צוריקגעפרעגט.

— עס הויבט זיך נישט אָן! — רופט אויס אַש — איך וואַלט קיינמאָל אַזאַ וואָרט פאַר די ליפן נישט געבראַכט.

איך האָב געוואוסט, אַז אַש זאָגט מיר איצטער נישט קיין בכיוונ-דיקע ליגנט. ער געדענקט פשוט נישט, וואָס ער האָט געזאָגט. זעענדיק, אַז איך בין אויך פאַרעקשנט און איך וויל אים נישט אויסזאָגן, ווער עס האָט מיר די דאָזיקע געשיכטע איבערגעגעבן, האָט

אַש זיך גענומען צו אַן אַנדער מיטל, וואָס איז נאָר כאַראַקטעריסטיש פאַר אַשן :

— אויב איר וועט מיר שוין די אותו רגע נישט דערציילן, ווער עס האָט אייך דאָס געזאָגט, שווער איך, אָז איך וועל אויפֿ-הערן צו שרראַבן! ...

איך קוק אים אָן און איך מײן, אָז ער שפּאַסט אַזוי. אַבער פון זײַנע אויגן, זע איך, הױבן שױן אָן צו רײַען טרערן, דאָס פנים איז ערנסט. ער מײנט עס טאַקע!

— און איר וועט זײן דערין דער שולדיקער ... — גיט ער צו אין אַ ווײלע אַרום — איך קאָן נישט שרראַבן, ווען מײן קאַפּ איז פאַרנומען מיט עפעס אַנדערש ... איך וויל וויסן, ווער עס האָט אייך דאָס געזאָגט! ...

גיב איך אַ שמיכל און זאָג צו אים :

— אַזאַ גרויסע פאַראַנטוואָרטלעכקייט וויל איך אויף מיר נישט נעמען ... איבער מיר זאָלט איר אויפהערן צו שרײַבן! ? אויב אַזוי, זינדיק איך דאָך נישט נאָר קעגן אייך, נאָר אויך קעגן דער יידישער ליטעראַטור ... נײן, אַזאַ פאַראַנטוואָרטלעכקייט איז צו שווער פאַר מיר (דאָס איז געווען אין דער צײַט, ווען אַש האָט געשריבן דעם «תהלים-ייד») ... איך וועל אייך אויסזאָגן, ווער עס האָט מיר דער-צײלט, אַבער בתנאי, אָז איר זאָלט דער דאָזיקער פּערזאָן נישט פאַרהאַלטן, ווײל איר וועט סײ אים און סײ מײך שטעלן אין אַ פאַרלעגנהײט. בפרט אָז יענער האָט נישט געמײנט אייער שלעכטס. דאָס איז נישט סתם קײן פּלאַטקע דערצײלט, נאָר איך האָב ממש געזען, ווי דעם מענטש גײט אין לעבן, אָז מען זאָל וועגן אייך נישט טראַכטן שלעכט ...

— נו, זאָגט מיר שױן ... — האָט זיך אַש געבעטן און דאָס פנים האָט בײ אים אויפגעשײנט, ווי בײ אַ קלײן קינד, וואָס ענדלעך קריגט עס די צאַצקע, וואָס עס האָט געוואָלט האָבן ... איך האָב אים געזאָגט, אָז דער מאַלער הענריק לעווענשטאַדט האָט עס מיר געזאָגט און איך האָב באַלד דערבײ צוגעגעבן : — איר וועט מיר אפשר זאָגן, אָז לעווענשטאַדט איז אייערס נישט קײן גוטער פּרײנט? ...

— יאָ, ער איז מיר אַ פּרראַנט — האָט אַש מודה געווען. און ער איז אַ באַרואיקטער אַרױף מיט דעם עלעוויטאַר צו זיך אַהיים און איך מיט אים.

עס גײט נישט אַוועק קײן האַלבע שעה און מען קלאַפט אין דער טיר. איך עפּן זי און אויף דער שוועל שטייט דער מאַלער

לעווענשטאָדט. עס האָט מיר אַ זעץ געטאָן אין האַרץ. איך האָב מיך געפילט שולדיק קעגן אים. ער האָט דאָך מיך געבעטן נישט צו דערמאָנען זיין נאָמען פאַר אַשן...

און ער האָט נישט באַוווּזן צו מאַכן קיין טריט ווייטער אין צימער, ווי אַש גיט אים אָן שום צערעמאָניעס אַ פּרעג:

— זאָגט מיר נאָר, פּאַניע לעווענשטאָדט, איך האָב געזאָגט, אַז מען דאַרף אויסשעכטן אַלע יידן?

לעווענשטאָדט איז געוואָרן גריין און געל און האָט געוואָרפן אויף מיר אַ בליק פול מיט פאַרוואָרף אין זיינע אויגן. ער האָט זיך אָבער גאַרנישט פאַרהאַקט און געזאָגט:

— יאָ, אַזוי האָט איר זיך אויסגעדריקט פאַר די יידן דאָרט אויף דער פּראָמענאַד און איך האָב עס געזאָגט ראַזענבערגן, ער זאָל אייך אויפּמערקזאַם מאַכן, אַז פאַר פּרעמדע מענטשן, וואָס פאַרשטייען אייך נישט, וואָס קענען נישט אייער אַרט רעדן, דאַרפט איר אַזעלכע רייד אויף אייערע ליפּן נישט ברענגען!

אַש האָט געשוויגן און מער גאַרנישט דערווידערט. משמעות, ער האָט זיך געכאַפּט, אַז לעווענשטאָדט וועט קיין ליגנס נישט זאָגן און מסתמא איז עס טאַקע אמת, אַז ער האָט זיך אַזוי אַרויסגעכאַפּט, און ער האָט טאַקע באַלד צוגעגעבן מיט אַ פאַרשולדיקטן שמייכל, ווי נאָר אַש קאָן געבן, ווען ער איז גוט אויפגעלייגט:

— איך האָב געזאָגט: „אַזעלכע יידן דאַרף מען אויסשעכטן“... מיר האָבן גערעדט וועגן יידן, וואָס פאַרשוועכן דעם יידישן נאָמען מיט זייערע שלעכטע טאַטן.

לעווענשטאָדט האָט זיך אָבער נישט פאַרלוירן און געענטפערט:
— מעגלעך, אַז איר האָט אַזוי געמיינט און איר האָט עס זי-כער אַזוי געמיינט, אָבער געזאָגט האָט איר אַט אַזוי ווי איך גיב איבער...

דער אינצידענט איז געווען פאַרענדיקט און מען איז אַרויף אויף אַ שמועס וועגן בילדער, קונסט און דעסגלייכן.

איך קאָן אָבער עד היום נישט פאַרגעסן, ווי אַש האָט מיך אַ סטראַשע געטאָן, אַז אויב איך וועל אים נישט אויסזאָגן דעם סוד, וועט ער אויפהערן צו שרייבן...

אַש איז אויך צייטנווייז געווען אָבערגלויבעריש און ער האָט זייער מורא געהאַט, עס זאָל אים עפעס נישט געשען. מיר גייען איינמאַל צוזאַמען אַרויף צו אים אין הויז. ווי שוין דערמאָנט, איז ביי אים אין הויז געווען אַן עלעווייטאַר און ער האָט געוואוינט אויפן

דריטן שטאַק. דאָס מאָל גייט אָבער אַש נישט אַרײַן אין עלעוויטאַר,
נאַר ער גיט מיך אַ צי נאָך זיך:

— קומט, מיר וועלן אַרויפגיין צופּוס; שאַדט נישט, איר האָט
יונגע פּיס... איר וועט ווערן צו דיק, אויב איר וועט כּסדר פּאַרן
מיטן עלעוויטאַר!

מיר זענען אַרויפגעגאַנגען, אָבער די זאַך איז מיר געווען קשה:
אַזוי פּיל מאָל פּאַרן מיר אַרויף און גאַרנישט, און גראַד איצט זאָרגט
ער זיך, אַז איר וועל דיק ווערן פּון פּאַרן אויפן עלעוויטאַר... דער-
ווייל באַמערק איר, אַז אַש האַלט אין דער האַנט אַ „פּטי ניסואַ“
(לאַקאַלע טעגלעכע צייטונג). ער האָט זי געקויפט אויף דער פּראַ-
מענאַד. איר כאַפּ אַ בליק אין דער צייטונג און קעגן איבער מיינע
אויגן שטייט די נייעס מיט אַ ביסל פעטערע שריפט, אַז — אין
דעם און דעם שטעטל האָט זיך אָפּגעריסן אַן עלעוויטאַר און, אַראַפּ-
פּאַלנדיק, דערהרגעט עטלעכע מענטשן.

איר האָב זיך שטאַרק צעלאַכט. אַש קוקט מיך אָן, ווי איינער
פרעגט זיך: „וואָס לאַכסטו, דער נאַר שטופּט דיך?“...
און איר ווייז אים אָן אויף דעם שטיקל נייעס און זאָג מיט
שפּאַס:

— און איר האָב טאַקע געמיינט, אַז איר זאָרגט זיך אַזוי שטאַרק
וועגן מײַן פעטקײט!...

אַש האָט זיך אויך צעלאַכט און גיט אַ זאָג:
— וואָס מײַנט איר, בײַ אונדז קאָן זיך דער עלעוויטאַר נישט
אַפּראַסן?...

איר האָב שוין איינמאַל געהאַט דערמאַנט, אַש האָט געהאַט אַ
פּראַכטפולע וואוינונג נישט קיין צו גרויסע, אָבער ער איז דעמאַלט
געווען אַליין מיט מאַדזשען, איז זי געווען גענוג, כאַטש ער האָט נאָך
געהאַט, אַ חוץ די צוויי צימערן פאַר זיך, אויך אַ קליין צימערל פאַרן
דינסטמידל.

ווען איר בין אין אַ געוויסן נאַכמיטאַג אַרויפגעקומען צו אַשו,
האַט איר אים געטראָפּן אַרומדרייען זיך איבערן צימער אַ פאַר-
טראַכטן. ער איז געווען אָנגעטאַן אין אַ געבלימלטן שלאַפּראַק, גע-
רויכערט אַ שמעקעדיקן ציגאַר; דורכן האַלב-פאַרהאַנגענעם פענצטער
האַט אַריינגעבלויט דער מיטלענדישער ים און אין שטוב איז גע-
ווען אַ שטימונגספולע און אָנגענעמע אַטמאָספּערע. איר האָב דער-
קענט אין אַשס אויסזען, אַז ער האָט געהאַט אָפּגעגעסן אַ געשמאַקן
מיטאַג, וואַרים מאַדזשע איז אַ בריה אויף די זאַכן... און ער האָט

שוין אויך געכאפט א קורצן דרימל נאכן עסן; רוף איך מיך אפ צו אשן:

— עס איז גארנישט קיין וואונדער, וואס איר שאפט אזעלכע וואונדערבארע ווערק!... אז מען וואוינט אין אזא שיינער דירה, מען איז אזוי זאט ווי איר, און אזא פרעכטיקער דרויסן קוקט אריין דורכן פענצטער, די שטימונג אזא אנגענעמע, דער ציגאר שמעקט ממש ריח ניהוח. עס פעלט אייך, קיין עין-הרע, גארנישט... מען דארף נאך האבן דערצו א ביסל טאלאנט אויך, קאן מען שאפן אזעלכע "תהלים-יידס"...

אש האט בלויז א הויכן לאך געטאן. עס איז אים געפעלן גע-ווארן, וואס מען דערקענט זיך אויף זיין רחבות. ער האט הנאה געהאט, אז מען באמערקט זיין צופרידנקייט און זיין הרחבת הדעת. צורנאענטע פריינט האט אש נישט געהאט קיין סך, און דאס צוליב א גאנץ פשוטן טעם: אש איז נישט קיין לייכטער מענטש און מען דארף אים קאנען נעמען אזוי ווי ער איז, און אויב מען נעמט אים אזוי ווי ער איז, איז אש אן אנגענעמע פערזאן. עס זענען אבער נישטא קיין סך מענטשן, וואס זאלן קאנען אים אזוי אויפ-נעמען. מען דארף אים ליב האבן, כדי סובל צו זיין זיינע קאפריזן. בפרט אז ער האט, איבערהויפט אין דעם שרייבערישן וועלטל, א סך נישט-פארגינערס. צווישן שרייבער קאן ער דעריבער נישט האבן קיין צופיל גוטע פריינט. מען פארגינט אים נישט, וואס אים האט אזוי אפגעגאלטן און ער איז אריין, אזוי צו זאגן, אין דער ברייטער וועלט. קיין שום שרייבער ביי יידן לעבט נישט אזוי גביריש ברייט ווי שלום אש. טאקע ווי א שלמה נגיד!...

איין פריינט האט אש געהאט, וועמען ער האט זייער ליב געהאט און שטענדיק גערעדט וועגן אים, און דאס איז געווען ב. וולאדעק. "בורעך"... אזוי האט ער אים גערופן, און אז ער האט פון "בורעך" וולאדעקן געקריגן א בריוו, איז ביי אים די פרייד געווען גרויס. ער האט זיך מיט דער פרייד געוואלט טיילן מיט יעדן איי-נעם.

אינמאל, עס איז געווען א גרויער נאכמיטאג, אינדרויסן איז געווען פאכמורנע, איך בין ארויפגעקומען צו אים און ער האט געהאלטן א בריוו פון ברוך וולאדעק.

מאדזשע איז אויך געווען אין צימער, און מסתמא האט ער איר שוין געהאט דעם בריוו איבערגעלייענט און ער האט געזוכט נאך א "קרבן", מיט וועמען זיך צו טיילן מיט זיין גרויסער פרייד. בין איך פונקט אנגעקומען.

— איי, איז דער „בורעך“ א טייערער פּרראַנט — גיט ער צו מיר אַ זאַג — נאַט אייך און לייענט עקסטערע איבער, וואָס ער שראַבט צו מיר!

מאַדזשען איז דאָס נישט געפעלן געוואָרן. לעצטנס איז זי אויף מיר געווען אַנגעברוגט אַ ביסל, ווייל איך האָב איר געגעבן אַן אַפֿ-שניט פאַר אַריינמישן זיך צווישן מיר און אַשן. הער איך, ווי זי זאָגט אויף ענגליש צו איר שלומשי (איך האָב דאַמאַלס, פאַרשטייט זיך, קיין ענגליש נישט פאַרשטאַנען, אָבער איך האָב געכאַפט לויטן אויסדריק פון איר מינע), וואָס דאָס האָט געזאַלט הייסן: „אַלץ מוזטו אים ווייזן!“...

אַש האָט זיך אַ ביסל פאַרשעמט, אי פאַרוואָס זי זאָגט אים אַ דעה און לערנט אים ווי צו באַגיין זיך מיט מיר און אי, פאַרוואָס מען האָט אים געפאַקט ביי אַ יינגלישן חטא... .

ער האָט זיך אָבער פאַרט נישט געקאַנט איינהאַלטן, ער זאַל מיר נישט ווייזן דעם בריוו פון זיין בעסטן פריינט. ער האָט אויס-גענוצט אַ רגע, ווען מאַדזשע האָט זיך עפעס אַוועקגעדרייט און ער האָט מיר דעם בריוו געגעבן אַ רוק אַריין אונטערן בוועם און אַ שעפטשע געטאַן:

— גייט אַרראַן אין צווייטן צימער און לייענט איבער דעם

בריוו!...

נישט שטענדיק איז מאַדזשע געווען אַזוי ברוגזדיק צו מיר. עס איז געווען אַ צייט, איידער איך האָב איר געגעבן דעם אַפּשניט, ווען זי האָט צו אירע חשובע געסט, פאַרשטעלנדיק מיך, געזאָגט: „ער איז מיינס זוי אַן אַדאַפּטירטער זון!“... אָבער זינט דאַמאַלס, נאָכן אַרטיקל קעגן היטלערן, וואָס איך האָב געוואָגט אויף אַשן אַרויפצו-צווינגען, אַז ער זאַל בלייבן אַזוי שאַרף ווי ער האָט אים לכתחילה געהאַט אַנגעשריבן, איז אַ שוואַרצע קאַץ צווישן אונדז אַדורכגעלאָפן. זי איז אויך, רעכן איך, געווען אַ ביסל אייפערזיכטיק, וואָס איך נעם-צו ביי איר די אויפמערקזאַמקייט פון איר שלומשי...

צו אַשן פלעגן אַרויפקומען אַלע באַרימטע געסט, וואָס האָבן זיך נאָר אָפּגעשטעלט אין ניצע. מען האָט געהאַלטן פאַר אַ חוב צו קומען אָפּשטעקן „שלום עליכם“ דעם גרויסן מייסטער. אַזוי איז אויך געשען אין אַ חול המועד פּסח, ווען עס איז איינמאַל געקומען קיין ניצע דער ווינער „הכוח“ שפילן מיט דער ניצער פּוטבאַל-ליגע. אַ גרופע יונגעלייט האָט זיך מיט איינמאַל געגעבן אַ לאַז אַריין צו אַשן אין דער וואוינונג. זיי האָבן אים געקוקט מיט גרויס דרך ארץ אין די אויגן אַריין, באַוואונדערט אים: „דאָס איז שלום אַש“... זיי

האָבן אים דערציילט וועגן זייער קומען דאָ דורכפירן אַ „מעטש“ און
האָבן איבערגעלאָזט אַ צאָל בילעטן אויף צו קומען זיי זען. דער מעטש
האָט געזאָלט פאַרקומען אַ טאָג שפעטער.

בלויז אַש און איד זענען געגאַנגען זען דעם פוטבאָל-פאַרמעסט.
עס איז געווען אַ פראַכטפולער טאָג. דער פלאַץ, וואו דער פאַרמעסט
איז פאַרגעקומען, איז געווען באַזעצט מיט פיל מענטשן, גוים און יידן,
און מיר האָבן געקריגן, פאַרשטייט זיך, די בעסטע פלעצער.

ליידער, איז דעם ווינער „הכוח“ דאָס מאָל נישט געגאַנגען, זיי
האָבן מיאוס פאַרשפילט. אַש האָט זיך דאָס אַזוי גענומען צום האַרץ.
אַז ער האָט נישט געקאַנט אויסזיצן ביזן סוף און געמורמלט צו זיך:
„דער הכוח זאָל פאַרשפילן צו די ניצער כניאַקעס, אַ חרפה און אַ
שאַנד!“ און ער האָט פאַרלאָזט דאָס פעלד אינמיטן שפילן. איד
בין געבליבן זיצן. פאַר מיין אַוועקגיין האָב איד באַמערקט, אַז אַש
האָט פאַר גרויס עגמת-נפש פאַרגעסן דעם טייערן שטעקן מיט אַ זיל-
בערנעם קאַפּ. איד האָב דעם שטעקן מיטגענומען און אַרויפגעטראַגן
צו אים אַהיים און דערלאָנגט דעם דינסטמיידל, ווייל אַש איז גראַד
נישט געווען אין שטוב.

איד האָב איר דערקלערט, אַז אַש האָט פאַרגעסן דעם שטעקן
און זי זאָל אים זאָגן, אַז איד האָב אים געבראַכט.
ביינאַכט, ווען איד בין גאָך דעם אַוונטברויט אַרויפגעקומען צו
אַשן, גיט ער מיך אַ פרעג:

— ראָזענבעריג, איר זענט געווען היינט אין קאַן?

— איד בין נישט געווען אין קאַן, איד בין אַ גאַנצע טאָג אין
ניצע — האָב איד אים געענטפערט.

— ראָז (דאָס דינסטמיידל) האָט מיר געזאָגט, אַז איר זענט גע-
ווען אין קאַן...

איד האָב אַ הויב געטאַן מיט די פלייצעס, אָבער איד האָב גלייך
זיך געכאַפט, וואָס דאָ איז געשען: ראָז האָט אים מסתמא געזאָגט, אַז
איד האָב צוריקגעבראַכט זיין פאַרלוירענעם שטעקן (אויף פראַנצויזיש:
קאַן), און אַזוי ווי אַש איז נישט קיין צו גרויסער פראַנצויז, האָט ער
געמיינט, אַז זי זאָגט אים, איד בין געפאַרן קיין קאַן...

אַ חוץ ברוך וולאַדעק, האָט אַש זיך געהאַלטן אין גאָר נאָענטער
פריינטשאַפט מיט ישראל יעפרויקין, וועמען ער האָט איינמאַל אין אַ
בריוו פאַרגעשלאָגן, אַז זיי זאָלן זיך זאָגן „דו“...

איד וועל מיך איצטער מודה ומתודה זיין אין אַ „פאַרברעכן“:
דער דאָזיקער בריוו איז געווען געשריבן אייגנהענטיק פון אַשן און
איז געלעגן אָפן אויף זיין שרייבטיש. ווען איד בין אַריינגעקומען אין

זיין קאבינעט, און קיינער איז נישט געווען. נו, האב איך עובר געווען אויפן חרם דרבנו גרשון, פארענטפערנדיק מיין געוויסן, און איך בין דאך דער סעקרעטאר, מעג איך וויסן פון אלע אשם "סעקר-רעטן"... און איך האב דעם בריוו איבערגעלייענט. עס איז מיר גראד געפעלן געווארן פון אשן, אויף וועמען מען זאגט כסדר, און ער איז א בעל-גאווה, א גרויסהאלטער. ווען אש איז געווען אין א גוטער לוינע און ער האט געוואלט מיר ארויסווייזן ספעציעלע ליבע, האט ער מיר אויך געזאגט "דו"...

ער האט אויך גערעכנט צווישן זיינע נאענטע פריינט די צוויי ברידער מענדעלסאן, דעם בארימטן בונדישן פירער, שלמה מענדעל-סאן, ע"ה, און אים צו לאנגע יאר — מאיר מענדעלסאן, וועלכער וואוינט איצט אין ניו-יארק און איז א בארימטער כעמיקער. זיי פלעגט ער רופן, אלס פוילישע יידן: "פאניע מענדעלסאן"! ... און איך ווייס, אז שלמה מענדעלסאן האט אשן אויך זייער ליב געהאט, ער האט זיך מיט אשם פערזענלעכקייט שטארק דורכגענומען, און ער פלעגט קאנען נאכ-מאכן אשם שטימע אזוי נאטירלעך, אז ווען מ'האט אים געהערט פון אן אנדער צימער, האט מען געקאנט מיינען, אז אש רעדט.

איך געדענק, ווען איך בין אין 1937 געקומען צום לעצטן מאל צו גאסט קיין ווארשע פון ניצע, האט שלמה מענדעלסאן, וועלכער איז דורכגעפארן איבער דער גאס אין א דראזשקע, מיך באמערקט און האט מיך אויפגענומען און דעם גאנצן וועג ביז כלאדנע 8 (וואו ס'איז געווען דער "היינט"), וואוהין ער האט מיך צוגעפירט, האט ער גע-האלטן אין איין רעדן וועגן אשן און געהאט א פול מויל מיט זאפט. ער האט זיך געקוויקט מיט אשם נאאיווע קינדערישע קאפריזן און ער האט זיך אויסגעפרעגט אויף יעדער איינצלהייט פון אשם טואונג-גען.

אש, אויב ער האט עמיצן ליב געהאט, האט ער אים ליב געהאט מיטן גאנצן הארץ, עס איז נישט געווען געמאכט. איך האב געפילט, אז ער האט מיך אין יענער צייט זייער, ווי מען זאגט אין אמעריקע, "געגליכן"... איינמאל, ווען איך בין פארנאכט, נאך א באווד אין מאנטע-קארלא, אהיימגעקומען צו מיר אין פענסיאן "מירא-מאר", גייט מיר אנטקעגן די באלעבאסטע פון פענסיאן און זאגט מיר, אז מסיע אש האט מיך געזוכט און ער האט איבערגעלאזט אין מיין צימער א בריוול צו מיר.

איך האב מיך דערשראקן: א בריוול?... ווער ווייסט, וואס עס איז אים דארט געפלויען פאר דער נאז?... איך לויף שנעל אריין אין מיין צימער און געפין אויפן שרייבטיש א קאנווערט, איך

עפן אים אויף און אינעווייניק ליגט אַ בילעט אין דער אָפּערע, וואו עס האָט געשפּילט „מאָדאָם באַטערפּליי“ מיט אַ גאַסט-אַקטריסע, אַ יאַפּאַנערין; און אַ פּאַר ווערטער זענען געווען צוגעשריבן: „איך האָב מיך נישט געקאָנט אויף אייך דערוואַרטן. איר וועט מיך טרעפן אין דער לאַזשע צוזאַמען מיט מאָדזשען“.

איך בין אים, פאַרשטענדלעך, געווען זייער דאַנקבאַר פאַר גע-דענקען אין מיר.

עס דערמאָנט זיך מיר נאָך אַן עפּיזאָד אין שייכות מיט זיין באַ-ציאונג צו מיר.

באַלד נאָך היטלערס קומען צו דער מאַכט, איז אין ניצע איינ-געאַרדנט געוואָרן אַ פּראָטעסט-מיטינג, אויף וועלכן אַש איז איינגע-לאָדן געוואָרן אַרויסצוטראַען מיט אַ רעדע.

געקומען נעמען אים צום זאָל איז אַ געוויסער קאַנטאַראַוויטש, אָדער ווי ער האָט זיך אַלס ליטווישער פּאַטריאָט גערופן „קאַנטאַראַווי-קאַס“... דאָס איז געווען אַ קליינטשיק, זשוואָוע יידעלע, און אומע-טום, וואו מ'האַט אים נישט געזייעט, איז ער אויסגעוואַקסן... ער האָט מיט אַ פּאַר שעה פריער מיר געהאַט איבערגעגעבן אַ רכילות, אַז שלום אַש האָט, אַרומזוכנדיק מיך אויף דער פּראָמענאַדע און נישט געקאָנט געפינען, האָט ער מיך געשאַלטן מיט טויטע קללות, ווי: „אַ-כאַלעריע אים אין בויך אַריין!“...

איך קען שוין אשם קללות, זיי קומען אַרויס פון זיין מויל אומבאַוואוסט פאַר אים אַליין. ער לעבט עד היום מיט די יונגען פון „קוילער געסל“ און ער האָט ליב זייער לשון, און אַזעלכע קללות קאָן ער אַמאָל דערלאַנגען זיין אייגן געליבט ווייב... האָב איך אין שפּאַס אַשן פאַרגעהאַלטן: „וואָס דאַרפט איר מיך שעלטן, אַש, מיט, אַ כאַ-לעריע אין בויך אַריין?“

אַש האָט געלאַכט.

אַבער ווען קאַנטאַראַוויטש-קאַנטאַראַוויקאַס איז אַריינגעקומען אויס-געפּוצט אין אַ סמאָקינג, נעמען אַשן מיט אַ טאַקסי, האָט אים אַש דערלאַנגט אַ פאַרציע:

— וואָס האָט איר ראַזענבערגן צו דערציילן אַזעלכע מעשיות, אַז איך האָב אים געשאַלטן? איך גיי נישט מיט אייך אויף דער לעקציע!...

איך האָב מיך אַריינגעמישט און עס איז מיר קוים געלונגען אים איינצונעמען און צונישט-מאַכן די גאַנצע חתונה, און מיר זענען למזל צוגעפאַרן צום זאָל, וואו אַ גרויסער עולם האָט זיך שוין געהאַט פאַר-זאַמלט.

אַש האָט געהאַלטן אַ גלענצנדיקע רעדע, ווי אַש קאָן טיילמאַל באַווייזן. זי האָט אַלעמען גערירט ביז טרערן. אינמיטן פון דער רעדע, ווען ער האָט גראַד דערמאָנט דעם נאָמען פון ימח-שמוניק, אַלפרעד ראָזענבערג, גיט אַש זיך אַ ווענד אין מיין זייט אַריין (איך בין געזעסן אויף דער בינע) און אויסשטרעקנדיק אַ פינגער אויף מיר, רופט ער אויס מיט פאַטאָס וועגן דעם פאַרשיוון נאָמען־טרעגער מיינעם: „און ליידער־ליידער הייסט יענער אויך ראָזענבערג!...“

דאָס האָט ער געמיינט דעם נאַצי־ראָזענבערג, דעם אַרצי שונא ישראל. ער האָט זיך אַזוי אַרום אַנגענומען פאַר מיין נאָמען, און אפשר האָט ער מיר געוואָלט פאַרגיטיקן פאַר די קללות, מיט וועלכע ער האָט מיך געשאַלטן מיט עטלעכע שעה פריער אויף דער פראָמענאַד דעזאַנגלעי... .

און אַז דאָס שעלטן מיך האָט אים געקאָסט געזונט, באַווייזט דער פאַקט, וואָס מיט עטלעכע טעג שפעטער האָט ער נאָך געדענקט דערפון און מיר פלוצלינג אַ זאָג געטאָן, קלאַפנדיק גוט־ברודעריש איבער מיין פלייצע:

— עס איז גלייכער, ראָזענבערג, אַז איך ברענג אַ קללה אַרויס אויף די ליפן, איידער צו טראָגן זי ביי מיר אינעווייניק אין האַרץ... .
איך האָב אים באַרואיקט און באַוואונדערט אים, וואָס ער נעמט זיך אַזוי צום האַרץ דאָס „שעלטן“ מיך און כ׳האָב אים געזאָגט:
— הלואי זאָל אייערס אַ ברכה האָבן אַזאַ קיום ווי אייער קללה האָט נישט קיין קיום!... .

אַש האָט זיך צעלאַכט אויפן הויכן קול.
אַש האָט זייער ליב געהאַט צו שפילן שאַך, כאַטש ער איז ווייט נישט געווען קיין גוטער שאַך־שפילער און ער האָט קיינמאַל ביי מיר נישט געקאָנט געווינען קיין פאַרטיע. הגם איך אַליין צייל זיך אויך נישט צווישן די „שאַך־מייסטערס“, האָב איך אָבער בעסער געשפילט פון אים.

נאָך אַ דריי־פיר מאַל פאַרשפילן צו מיר, האָט ער אַ כאַפּ געטאָן דעם שאַך און אַ וואַרף געגעבן אויף דער פאַדלאַגע, ער האָט פון כעס שיער זיך נישט צעוויינט. ער איז געווען געוואַלטיק אויפגע־רעגט.

איך האָב מיר דאָס שטאַרק גענומען צום האַרץ: צוליב וואָס דאַרף איך אים מצער־וויין? וועל איך נישט זיין קעגן אים דער טשעמ־פּיאָן!... .

מיט עטלעכע טעג שפעטער האָט שוין אַש געהאַט פאַרגעסן וועגן דעם אינצידענט און ער לאַדט מיך ווידער איין צו שפילן אַ

פארטיע שאך. דאס מאל האב איך באשלאסן צו מאכן א „שלעכטן“
צוג, און — זאל מינס איבערגיין...

הכלל, אש האט געוואונען די פארטיע. נו, האב איך נאך נישט
געזען א מענטש זאל זיין אזוי גליקלעך. ער האט געשטראלט ווי צען
זונען: ער האט מיך באזיגט, איך בין נישט מער איבער אים קיין
טשעמפיאן. איז ווייניק דאס, נאר ער האט זיך נאך אנגעהויבן מיט
מיר צו רייצן:

— א שאך-שפילער זענט איר, מיט שטרולקעס דארפט איר
שפילן!...

און ער איז געווען אויפן זיבעטן הימל...
אן אנדערש מאל פאלט אים איין א „שמע-קולינו“ — ער וויל
זיך מיט מיר באקסן.

— אש!... — זאג איך צו אים — איר וועט ארויס פון מיר
א באעוולהטער!...

— שאדט נישט... — ענטפערט ער מיר — איך וועל אייך
אזוי דערלאנגען, אז איר וועט מיך האבן צו געדענקען!

נו, מילא: ער וויל דווקא, זאל זיין באקסן זיך!
אש, ווייסן מיר דאך, איז א ייד א ריז אין אויסזען, הויך און
ברייטפלייציק און א פאר ידים האט ער אויך נישקשהדיקע. קיין
באקסער איז ער אבער נישט, פונקט ווי איך בין נישט. מיין אייג-
ציקע קאריערע אלס „באקסער“ איז געווען מיט א סך יארן צוריק,
ווען איך בין געווען א חלוץ אין ארץ ישראל. האט מיך דאמאלס
א חבר, א גבר, געוואלט לערנען די קונסט פון באקסן. נו, האט
ער מיר אזוי צעבלוטיקט די נאז, אז איך געדענק דאס נאך עד
היום. פון דאמאלס אן האב איך נישט געבאקסט זיך מיט קיינעם.

אבער וואס טוט מען נישט, כדי אשן צו מאכן גוט פילן?...
מיר האבן זיך געבאקסט. נאך פינף מינוט ארבעטן מיט די
הענט, האט ער אנגעהויבן שרייען, אז ס'איז שוין גענוג, אז מער
וועט ער זיך מיט מיר נישט באקסן, וויל איך בין נישט ערלעך אין
אפהיטן די געזעצן... און מיר האבן זיך טאקע מער נישט געבאקסט.
יא, ער איז א קנאפער בעל-מלאכה מיט די הענט!...

דערציילנדיק וועגן אשם כאראקטער, איז כדאי צוצוגעבן וועגן
זיין באציאונג בכלל צו קאלעגן-שרייבער. די שונאים זיינע וועלן
זיין ביטער אנטוישט, ווען זיי וועלן געוואר ווערן, אז, אפזיענדיק
מיט אשן אן ערך צען יאר צייט, האב איך נישט געהערט ארויסקומען
פון זיין מויל קיין שלעכט ווארט וועגן אן אנדערן שרייבער. און דאס,
ווייסן מיר דאך, איז זייער א זעלטענע זאך ביי אונדזערע פען-בריי-

דער ... דאָס באַרעדן קאָלעגן און אויסרעדן כל דבר אסור איינער
איפן אַנדערן, איז דאָך זייער טאַג־טעגלעך ברויט, מיט אויסנאַמען,
פאַרשטייט זיך ...

יא, כּדי צו זיין גערעכט צום אמת, האָט אַש יאָ קעגן איין
שרייבער „גערעדט“, ער האָט אים אַנגערופן: „דאָס למד וואָוניקל“ ...
דאָס איז געווען די גרעסטע זידלעריי, וואָס ער האָט נאָר געקאַנט
אַרויסברענגען. דאָס האָט אַש אים פאַר מיר אַזוי אַנגערופן, ווען ער
האָט מיר דערציילט, אַז ווען ער איז נאָך אַ לענגערער צייט וואוינען
אין אייראָפּע צוריקגעקומען זיך באַזעצן קיין אַמעריקע, באַלד נאָך
דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט דער דאָזיקער שרייבער אַנגעשריבן
אַ מאמר אין אַזאַ טאָן, ווי עס וואָלט געהייסן: „ער איז דאָך שוין ווי-
דער געקומען אַהער!“ ...

איך האָב דאָמאָלס געטראַכט, אַז אַש טרייבט אַ ביסל איבער,
וואָס הייסט עס, מען האָט צו אים תרעומות, פאַרוואָס ער איז צוריק־
געקומען קיין אַמעריקע?! ער נעמט דען דערמיט ביי עמיצן צו זיין
פּלאַץ אין דער ליטעראַטור, צי זיין ברויט! ... איצט אָבער, באַקע־
נענדיק זיך מיט דער היגער שרייבערישער אַטמאָספּער, מיט דער
מענטאַליטעט פון געוויסע שרייבער, גלויב איך באַמונה שלימה, אַז
אַש האָט מיר דאָמאָלס דערציילט דעם אמת. איז דאָס גרעסטע זידל-
וואָרט, וואָס אַש האָט געקאַנט פון זיך אַרויסברענגען, געווען: „דאָס
למד־וואָוניקל“! ...

ניין, איך האָב קיינמאָל נישט געהערט אַשן עמיצן פון די שריי-
בער באַרעדן, אפילו נישט זיינע שונאים. דער דאָזיקער כאַראַקטער-
שטריך אַשס האָט זיך פאַר מיר אַרויסגערוקט בולטער ערשט מיט
יאָרן שפּעטער, אַפּויענדיק אַ לענגערע צייט אין אַמעריקע, וואָרים
פריער האָב איך עס נישט אַזוי שטאַרק באַמערקט, ווייל עס איז
געווען ביי מיר גאַנץ נאַטירלעך: פאַרוואָס זאָל ער יאָ באַרעדן?
אין אַ שפּאַס האָט אַש אַמאָל יאָ זיך אויסגעדריקט נישט איבעריק
שיין וועגן — נישט אַ יחיד־שרייבער, נאָר וועגן כלל יונגע שרייבער.
עס איז געווען אַזוי: זיצנדיק אַזוי מיט אַשן און רעדנדיק מיט אים
וועגן פאַרשידענע ענינים, האָב איך אים ביי אַ געלעגנהייט פאַרגע-
וואָרפן, פאַרוואָס ער נעמט נישט איבער, אַלס דער עלטסטער שרייבער
ביי יידן, די ראַלע פון פּרצן. ער דאַרף נעמען אונטער זיינע פּליגל
די יונגע יידישע טאַלאַנטן, זאָגן אַמאָל אַ גוט וואָרט וועגן עמיצן,
וואָס האָט זיך דאָס פאַרדינט. דערביי האָב איך אים געגעבן אַ ביי-
שפּיל:

— ווען איר קומט אמאל קיין וואַרשע און איר באַוויזט זיך אין ליטעראַטור-פאַראיינ, טראַגט זיך צו אייך מצד אַלע שרייבער, בפרט פון דער יוגנט, אַ גרויסער דרך ארץ און אַנערקענונג. מען קוקט אייך אין מויל אַריין, מען דערוואַרט פון אייך אַ גוט וואַרט, און איר — איר זאָגט אַפילו נישט קיין „גוט-מאַרגן“ צו זיי. איר קומט אַריין ווי אַ פּרעמדער, און איר אַנטוישט די דאָזיקע יונגעלייט. זיי קוקן דאָך אויף אייך ווי קינדער אויף זייער טאַטן!... גיט מיר דאָ אַש אַ שלאַג איבער אין די רייד און צעלאַכט זיך דערביי מיט זיין אָפן געלעכטער:

— קינדער זענען זיי, ממזרים זענען זיי!... דאָס איז אַבער געווען אין שפּאַס. וואַרים איך האָב אין זיינע רייד דערפילט, אַז מיין מוסר-זאָגן האָט איבערגעלאָזט פונדעסטוועגן אַ רושם אויף אים, און ער האָט זיך אַ לענגערע וויילע פאַרטראַכט. מיר האָבן מער נישט גערעדט דערפון. אַבער מיט אַ לענגערער צייט שפּעטער, ווייזט אויס, איז עס קאַפּויר געקומען: אַש פלעגט אָנהויבן אַרויסגעבן סמיכה צו יונגע שרייבער. ער האָט, למשל, אַנגעשריבן זייער אַ האַרציקן בריוו צו דעם יונגן פּאַעט יחיאל לערער וועגן זיין ביכל פּאַעזיע „אין מיין היים“.

ער האָט מיר אויך געזאָגט אַ פאַר גוטע ווערטער וועגן אַיאַלטיס בוך „בום אין קייטן“. צי ער האָט אַיאַלטיס דערזען געשריבן, גע- דענק איך נישט. ער האָט אַנגעשריבן בריוו צו עטלעכע געצייילטע שרייבער און זיי דערמוטיקט. ער האָט אַבער אַנגעהויבן צופיל צו געבן סמיכה, און ער האָט שוין אַפילו צו שרייבער, וואָס האָבן זיך עס נישט פאַרדינט, אויך אַנגעשריבן גוטע בריוולעך.

וועגן איינעם אַזאָ שרייבער, וועמען אַש האָט אַנגעשריבן אַ סמיכה-בריוול און נאָך נישט געהאַט אַוועקגעלייגט דעם בריוו אויף דער פּאַסט, האָט ביי מיר אינטערווענירט מאַדזשע אַליין, אַז איך זאָל ווירקן אויף שלומען, ער זאָל דעם בריוו נישט אַוועקשיקן, ווייל עס איז אונטער זיין כבוד צו זאָגן וועגן יענעם שרייבער אַ גוט וואַרט; דאָס בוך האָט זיך נישט פאַרדינט...

— איך האָב נישט קיין שום איינפלוס אויף אים וועגן דעם דאָזיקן שרייבער — האָט זיך מאַדזשע באַקלאַגט פאַר מיר — ער איז פאַרעקשנט. אפשר וועסטו ביי אים פּוועלן!...

ווען איך האָב דערהערט וועגן וועלכן שרייבער עס האַנדלט זיך, האָב איך געגעבן מאַדזשען גערעכט, אַז עס שטייט טאַקע נישט אַן אַשן אים אַנצושריבן אַ בריוול. ווייל אויב ער וועט אָנהויבן אויסטיילן סמיכה אויף לינקס און אויף רעכטס, וועט זיין סמיכה אַנ-

ווערן דעם עפעקט. איך האָב מיך אונטערגענומען די שליחות, און טאָקע אין דעם זין צו אַשן גערעדט.

— אמת... — האָב איך צו אַשן געזאָגט — עס געפעלט מיר זייער, וואָס איר האָט זיך אָנגעהויבן אינטערעסירן מיט יונגע שריי-בער, אַזוי דאָרף טאָקע שלום אַש טאָן! אָבער צו יעדער זאָך דאָרף זיין אַ מאָס... אויב איר וועט נישט אויסוויילן טאָקע די טאַלענטירטע שרייבער, נאָר יעדן איינציקן, וועלכער וועט אייך צושיקן אַ בוך, וועט איר אונטערשרייבן דאָס „אויסגעשטעלטע וועקסל“, וועט איר גיין באַנקראַט!...

ער האָט אַ שמיכל געטאָן און געזאָגט:

— נאָט אייך דעם בררריוו און צערראַסט אים!... מאַדזשע האָט די זעלבע מיינונג — האָט ער מיר געלאָזט וויסן, אָבער עס איז אים נישט איינגעפאַלן, אַז מאַדזשע האָט ביי מיר וועגן דעם אינטער-ווענירט...

אַש איז שוין אַוועק ווייטער, וויפיל איך האָב ביי אים פאַר-לאָנגט פאַראינטערעסירונג צו יונגע יידישע שרייבער. ער האָט מיך איינמאַל צוליב אַזאַ ענלעכער זאָך אָנגעזידלט און מיך אָנגערופן „עגאַאיסט“...

וואָס אַזעלכעס איז געשען?

עס איז געווען אַזוי: מיין בעסטער חבר אין לעבן, שלמה שיינ-בערג, דער טאַלענטירטער דיכטער און איבערזעצער, האָט געהאַט אַ זעצעריי אין דער שטאָט פילעוו ביי דער וויסל. איך אַליין האָב אַמאַל געאַרבעט אַלס זעצער ביי אים אין דער דאָזיקער דרוקעריי. עס האָבן ביי אים געזעצט זייערע ביכער די גרעסטע יידישע פאַרלאָגן, ווי: קלעצקין, בזשאַנע, קולטור-ליגע, יאַטשקאָוסקי און אַנדערע. היות אַש האָט זיך אַמאַל אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק אַרויסצוגעבן נאָכ-אַמאַל זיינע ביכער אין אַ פאַרבעסערטער און איבערגעקוקטער אויס-גאַבע, האָב איך אים פאַרגעשלאָגן, אַז ער זאָל די ביכער זעצן ביי שלמה שיינבערגן.

וואָס אַן אמת, שטאַרק צודרינגלעך צו אַשן בין איך נישט געווען, און דאָס צוליב אַ פשוטער סיבה: מיין טייערער חבר, שלמה שיינבערג ע"ה, איז געווען — זאָל ער עס מיר מוחל זיין — די אומפּינקטלעכקייט אַליין... איך האָב צוליב מיין איינשטעלן זיך פאַר אים ביי שרייבער, אַז זיי זאָלן אים געבן צו זעצן זייערע ביכער, געהאַט אויסצושטיין געוואַלטיקע צרות. איינער אַזאַ שרייבער לעבט איצט אין מדינת ישראל. דאָס איז דער באַקאַנטער סאַציאַליסטישער שריפטשטעלער ד"ר יחיאל האַלפּערן. ער איז מיר פשוט דערגאַנגען די יאָרן וועגן

שיינבערגן, וועלכער איז נישט געווען פינקטלעך לגבי אים. ער האָט
אי נישט געזעצט דאָס בוך זיינס און אי נישט צוריקגעגעבן דעם
מאַנסקריפט. עס האָט זיך געטאָן חושך! היות איך בין עס געווען
דער שדכן, האָט זיך יחיאל האַלפּערן „געוואָשן“ צו מיר. און גאַנץ
איינפאַך דערפאַר, וואָס איך האָב געוואוינט אין וואַרשע און שיינבערג
אין פּילעוו. וועט ער דאָך נישט גיין פאַרן קיין פּילעוו צו שיינ-
בערגן, ווען מיך האָט ער געהאַט אונטער דער האַנט...

און אָפּגעהיטן וואָלט איך געדאַרפט ווערן, ווען אַזאָ זאָך געשעט
מצד שיינבערגן לגבי שלום אַשן!... איך וואָלט געדאַרפט אַנטלויפן
פון זיין הויז, און אפשר גאַר פון פראַנקרייך... האָב איך אָפּגעטאָן
מיין חברישן חוב, איינגעשטעלט זיך פאַר אים ביי אַשן, געגאַנגען
ממש אויף קידוש השם... אָבער צו שטאַרק זיין צודרינגלעך בין
איך נישט געווען.

האַט מיר שלום אַש אין אַ געשפרעך פאַרגעוואָרפן:

— איר זענט אַן עגאַאיסט, איר האָט אַ גוטן חבר, ווי שלמה
שיינבערג און ער וויל, איך זאָל ביי אים זעצן מייע ביער, און
איר שווייגט!...

איך האָב מיך טאַקע פאַרשעמט. אָבער מה נאמר ומה נדבר?...
איך האָב דאָך געוואוסט דעם ריינעם אמת... איז האָט מיך דערפאַר
אַש אַנגערופן: „עגאַאיסט“...

אַש האָט אָבער סיי-ווי דאַמאָלס נישט פאַרווירקלעכט זיך פלאַן.
דאָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר שלום אַשן. מען קאָן בשום
אופן נישט זאָגן וועגן אַזאָ האַנדלונג מצד אַשן — צו געדענקען אַ
צוזאַג צו אַ שרייבער — אַז אַזוי האַנדלט אַ שלעכטער מענטש!
איך האָב מיך איבערצייגט אין אַ סך פאַלן, אַז אַש האָט אַ גוט
האַרץ, און צוליב זיין גוטסקייט באַגייט ער אַמאָל גרויסע באַריש-
קייטן...

צום סוף פון דעם דאָזיקן קאַפיטל וויל איך ברענגען עטלעכע
ביישפּילן פון אַשס האַנדלונג לגבי מיר:

אין משך פון אַזאָ לאַנגער צייט, וואָס איך בין געווען מיט אַשן,
זענען פאַרשטענדליך פאַרגעקומען פון צייט צו צייט צווישן אונדז
לייכטע קאַנפליקטן און אין אַנפאַל פון כעס פלעגט ער מיך אַמאָל
באַליידיקן. אמת, איך האָב קיינמאָל נישט פאַרשוויגן קיין באַליידיקונג,
אָבער עס איז דאָך געווען אַ פאַקט, אַז ער האָט מיך באַליידיקט. ער
האַט מיר אַפילו איינמאָל געהייסן גיין זוכן אַן אַנדער פאַסטן, וויל ער
קאָן מיט מיר נישט דורכקומען.

צומאָרגנס אָבער האָט ער ממש מיט טרערן אין די אויגן און מיט אַנגעשפיצטע ליפן, ווי נאָר אַרויסצואוויינען, זיך געווענדט צו מיר:

— און וואָס זענט איר שולדיק, אַז איך בין טיילמאַל אין אַ שלעכטער שטימונג, פאַרוואָס בין איך אייך באַפאַלן? ... זייט מיר מוחל, ראָזענבערג! ...

אַ צווייט מאַל — און אַזעלכע ענלעכע פאַסירונגען זענען פאַר-געקומען אַ סך מער ווי איין מאַל — איז געשען אַזאַ געשיכטע: אַש האָט מיר אויפגעגעבן, אַז איך מוז פאַרענדיקן עטלעכע קאַפיטלען (דאָס איז געווען ביים שרייבן דעם „מאַן פון נצרת“), ווייל ער דאַרף זיי אַוועקשיקן קיין ניו-יאָרק אין פּוטנאַם-פאַרלאַג צום איבערזעצן. עס זענען געווען שיינע טעג און עס איז געווען הייס, בין איך ליבערשט געגאַנגען זיך באַדן אין ים, איידער זיצן אין צימער און שוויצן. ... צו דער באַשטימטער צייט, דערוע איך דורכן פענצטער פון מיין וואוינונג (איך האָב געוואוינט אויפן דריטן שטאַק), ווי אַשס גרינער אויטאָמאָביל קומט אַנצופאַרן. זיין זון יוחנן, אַדער דזשאָן, האָט געטריבן דעם אויטאָ. עס האָט מיר אַ קלאַפּ געטאָן אין האַרץ: די אַרבעט איז נישט פאַרטיק און איך וועל שוין כאַפּן יענעם גאַב פון מיין „באַס“ ...

איך גיי אַראָפּ פון מיין דירה מיט אַ מינע פון אַ פאַרשולדיקטן און איך בין גרייט אויפצונעמען די זידל-רייד פון אַשן, און ער וועט זיין גערעכט אויך. אַזוי איז טאַקע געווען: אַש גיט מיך אַ פרעג:

„ראָזענבערג, איר האָט גרייט געמאַכט די קאַפיטלען?“

ענטפער איך אַ פאַרשעמטן: „ניין“ ...

הויבט ער אָן שרייען אויפן קול און ער ווערט רויט און פאַר-קייכט זיך אַזש פון כעס און ער שעלט: „אַ כאַלעריע, איר דררייט זיך אַרום און טוט גאַרנישט, איך דאַרף אַוועקשיקן די אַרבעט קיין ניו-יאָרק, מען וואָרט דאָרט אויף דער אַרבעט!“

וואָס האָב איך געהאַט דערויף צו ענטפערן, ער איז דאָך כשר גערעכט. איז מיין ענטפער געווען, וואָס איך בין געשטאַנען און געשמייכלט, אויסהערנדיק די אַלע זילזולים. און ווען ער האָט נישט אויפהערט צו מוסרן מיך און וואָרפן פון מויל שטיקער פייער, שטעל איך מיך איין און זאָג אים:

— הערט מיך אויס, אַש: וואָס ווילט איר פון מיר? אינדרויסן איז אַזוי שייך, דער ים איז בלוי און ער בעט זיך ממש, איך זאָל זיך קומען באַדן, איז ווילט איר, אַז אין אַזאַ טאַג זאָל איך זיצן אין שטוב און אַרבעטן? ...

גיט ער זיך אַ צעלאַך און זאָגט:
 — אַ כאַלעריע, איך קאָן דאָך אַפילו נישט ביין זיין אויף אים.
 נו, גוט-גוט... זאָגט איר מיר צו, אַז מאַרגן וועט איר עס מאַכן?...
 זאָגט מיר-צו, רראָזענבעריג!...
 האָב איך דען געהאַט אַן אַנדערע ברירה, איך האָב אים צוגע-
 זאָגט און געהאַלטן טאַקע וואָרט אויך, צו אונדזער ביידנס צופרידנ-
 קייט...
 ניין, איך קען נישט נאָך איינעם צווישן אונדזערע יידישע שריי-
 בער מיט אַזאַ חברישער באַציאונג, ווי אַש האָט לגבי מיר אַרויסגע-
 וויזן.
 אַן אַנגענעמען איינדרוק האָט אויף מיר געמאַכט, ווען אַש האָט
 מיך אויף דער גאַס איינמאַל באַקענט מיט דעם אַמאָליקן רעדאַקטאָר
 פון פעטערבורגער „פריינד“, שאול גינזבורג. איך האָב אַנגעקוקט די
 דאָזיקע צוויי מענטשן און איך האָב זיך דערמאַנט, ווען איך האָב
 אַשן צום ערשטן מאַל געלייענט, אַלס אַכט-יעריק יינגל, ווען ער האָט
 אין דער דאָזיקער צייטונג געדרוקט זיין „שטעטל“. און אַט שטייט
 דאָ פאַר מיר דער רעדאַקטאָר פון דעם דאָזיקן „פריינד“. עס האָט
 פאַר מיר אויסגעזען ווי אַ לעגענדע, עפעס וואָלט ער דאָ פאַר מיר
 אויפגעשטאַנען תחית המתים, וואָרים ביי מיר אין די אויגן האָט זיך
 דאָס אויסגעוויזן שרעקלעך לאַנג צוריק!...
 איך האָב אין ניצע, זייענדיק ביי אַשן, באַגענט און זיך באַ-
 קענט מיט אַ סך באַרימטע שריפטשטעלער מיט וועלט־נעמען, אַבער
 וועגן דעם אין די ווייטערדיקע קאַפיטלען.

„תהלים-ייד“ פאר ענדיקט, כ' פארלאז ניצע

די טעג פון אָשם שרייבן דעם „תהלים-ייד“ פארענדיקן זיך. איך האָב ס'געפיל, אַז אַש האָט אָנגעשריבן אַ גרויס ווערק, אפשר דאָס גרעסטע אין זיין ליטעראַרישער טעטיקייט, און כ'בין שטאַלץ דערויף, וואָס איך האָב געהאַט די זכיה צו זיין דער ערשטער לייענער פון דעם דאָזיקן ווערק. דער „תהלים-ייד“ האָט זיך שוין דאַמאַלס געדרוקט אין פאַרזעצונגען אין וואַרשעווער „היינט“ און אין ניו-יאַרקער „פאַרווערטס“. איך האָב אויך אַוועקגעשיקט אַ קאַפּיע צום „ביכער-פאַרלאַג“ אין וואַרשע און מ'האַט שוין דאָרט אָנגעהויבן זעצן דאָס ווערק אין בוכפאַרם. אַ קאַפּיע איז אויך אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין ניו-יאַרק צום „פוטנאַם-פאַרלאַג“ און מ'הויבט שוין דאָרטן אַן דעם „תהלים-ייד“ איבערצוזעצן אויף ענגליש.

יא, די שרייבאַרעס, וועלכע קאָנען אַשן נישט פאַרגינען זיין גרויסן דערפאַלג, מעגן טאַקע אַרומגיין פאַרביסענע און זיך אויפֿ-פרעסן פון קנאה. וועלכער נאָך יידישער שרייבער האָט עס אַזאַ קליינע זאַרג וועגן „אַפּשטופּן“ זיינע שאַפּונגען ווי שלום אַש! קוים קומט נאָר אַרויס אַ ווערק פון אונטער זיין געבענטשטער פעדער, אַזוי ווערט עס „עובר-לסוחר“, מען וואַרט דערויף מיט אומגעדולד — אַזוי אויף יידיש, אַזוי אויף ענגליש, אַזוי אין דער גרעסטער צאָל יידישע ציי-טונגען, וואָס דערשיינען אין „יידיש-לאַנד“, און אַזוי אין מער ווי אַ טויז אַנדערע שפּראַכן, אַפילו אין יאַפּאַניש!...

אָש באַציט זיך מיט גרויס אָפּשיי צו זיינע כתב־ידן, זייענדיק באַוואוסטזיניק ביי זיך, וואָס פאַר אַ גרויסן ווערט זיי וועלן האָבן פאַר דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור. ער האָט איינגעבונדן אייגנענטיק זיין געשריבענעם מאַנסקריפט פון „תהלים־יד“ אין אַ פאַרמעט און אַוועקגעשיקט קיין ווילנע אין דער „ויוואָ“ (ווער ווייסט דעם גורל פון דעם מאַנסקריפט!...) צום סוף פון זיין בוך לויבט ער גאָט, זיין באַשעפער, פאַר העלפן אים פאַרענדיקן דאָס ספר. יאָ, דער „תהלים־יד“ איז טאַקע מער ווי אַ בוך, עס איז אַ ספר!

איך וואונדער מיך בלויז, פאַרוואָס די דאָזיקע עטלעכע שורות זענען אַרויסגעלאָזט געוואָרן פון בוך.

און ווי שטאַלץ און גליקלעך דאַרף איך זיין, ווען אַש האָט מיר מיט חדשים שפעטער געשאַנקען זיין דערשינען ספר, דעם „תהלים־יד“ און אויפגעשריבן די פאַלגנדיקע האַרציקע ווערטער:

„מיין חבר און פריינט שלמה ראָזענבערג, אַדאַנק וועמען דאָס ספר איז אַרויסגעקומען בשלימות און ווי עס געהער צו זיין, אייער שלום אָש“.

שלום אָש איז געווען אומרואיק, ער האָט אַרומגעשפּרייזט איבער זיין אַרבעטס־ציימער ווי אַ געפענטעטער לייב אין אַ שטייג. ער האָט פאַרענדיקט אַזאַ גראַנדיעזן ווערק, און וואָס ווייטער? ... שלום אָש קאָן נישט זיין אומטעטיק, אַש מוז אַרבעטן, ער מוז עפעס טאָן. איך האָב נאָך נישט געזען אין מיין לעבן אַזאַ אַרבעטסזאַמען מענטש ווי עס איז שלום אָש. זיין ענערגיע און אַרבעטס־קראַפט — אויף אַלע יידישע שרייבער געזאָגט, ואני בתוכם; מילא, טאַלאַנט — דאָס איז אַ גאָט־זאָך! ...

אַט לייגט ער מיר פּלוצים פאַר אַראַפּצוגיין מיט אים אַ ביסל שפּאַצירן איבער דער באַרימטער ניצער פּראָמענאַד דעזאַנלעי. ער שטעלט זיך אַפּטמאָל אַפּ, כדי עפעס צו פאַרצייכענען אין זיין ביכעלע, וואָס ער טראַגט שטענדיק מיט זיך אַרום. דער מוח זיינער אַרבעט שוין, עפעס ווערט ביי אים געבוירן, עפעס רעדט ער — מער צו זיך אַליין ווי צו מיר — אויסטערליש־משושטשע רייד וועגן מענטשן, העלדן, וואָס דאַרפן ערשט קריגן זייער תיקון, זייער לבוש אין בלוט און פלייש.

מיטאַמאָל גיט ער מיך אַ נעם אונטערן אַרעם:

— איר וועט מיטפאַרן מיט מיר באַקוקן אַ הויז? — גיט ער מיך אַ פרעג.

— מיט גרויס פאַרגעניגן!

ער נעמט אָן אויטאַמאַביל פון עפעס אַ הייזער־אַגענט, ער פאַרט

מיט אים ארום און באַקוקט אַ צענדליק הייזער, ווילעס און פּאַלאַצ-
לעך הינטער ניצע און אין דער אומגעגנט. זיין אַרומפּאַרן באַקוקן
אַ הויז איז אויך אַ מין צעשטרייאונג ביי אים, אַבי מיט עפעס צו
זיין באַשעפּטיקט. ער האָט יענעם טאַג נישט געקויפט קיין איינס פון
זיי. ער וואוינט נאָך אַלץ אין דעם געדונגענעם אַפּאַרטמענט אויף
אַוועניו דע באַמעט, לעבן רי דע פּראַנס, איין בלאַק פון ים.

אַ ביסל צעשטרייאונג איז יא אַיינמאַל אויף אים געקומען: דער-
האַלטן אַ טעלעגראַמע. אַז די טאַכטער רות מיט איר מאַן זענען אַרויס-
געפּאַרן פון לאַנדאָן און וועלן מאַרן אַוונט אַנקומען קיין ניצע.
אַש איז אַ נאַכט פריער געווען אומרואַיק, ער איז געלאָפּן צו
דער באַן, מיטגענומען מאַדזשען און אַפּגעוואַרט עטלעכע שעה, זיצן-
דיק אין אַ קאַפּעהויז, וואָס געפינט זיך אַנטקעגנאַיבער דעם וואַך-
זאַל. איך האָב גראַד דאַמאַלס דורכשפּאַצירט איבער דער גאַס, וואָס
איז לעבן באַנהויף. אַש האָט מיך באַמערקט פונדערווייטנס און גיט
אַ געשריי זיין גוט-באַקאַנטן: "רראַזענבעריג!"

איך דריי מיך אום און דערזע אַשן זיצן אינדרויסן פאַר דעם
קאַפּעהויז ביי אַ טישל און לעבן אים זיצט זיין פרוי מאַדזשע און נאָך
צוויי אומבאַקאַנטע פּערוואַנען, אַ מאַן מיט אַ פרוי, וועמען איך האָב
נאָך קיינמאַל נישט געהאַט געזען.

איך גיי אַריין אין דער דראַטענער פאַרצוימונג פאַר דעם קאַפּע-
הויז. אַש שטעלט מיך פאַר פאַר די צוויי אומבאַקאַנטע מענטשן: "דאָס
איז ראַזענבערג און דאָס איז לודוויג לואיסאַן און זיין פרוי..."
איך האָב דאַמאַלס געהאַט זייער נישט קיין אַנגענעמע איבער-
לעבונג. ווען אַש האָט מיך פאַרגעשטעלט פריער פאַר לודוויג לוי-
אויסאַנען, האָב איך אים דערלאַנגט די האַנט, דערנאָך האָב איך באַ-
גריסט מאַדזשען, אַ קוש טוענדיק איר אין דער האַנט, אויפן פוילישן
שטייגער, און דאָן האָט ער מיך פאַרגעשטעלט פאַר דער מאַדאַם לוי-
אויסאַן. איך דערלאַנג איר די האַנט און זי לאָזט מיין האַנט הענגען
עטלעכע רגעס אין דער לופט. איך פיל מיך ממש ווי צו באַגראַבן
פאַר חרפה. ענדלעך האָט זי זיך מיישב געווען און זי האָט מיר דער-
לאַנגט אַ פינגער...

מילא, איך האָב נישט געהאַט קיין ברירה — בעסער איין פינגער
גער ווי גאַרנישט... אַבער איך האָב שוין אויף איר געוואַרפן אַן
אומחן דערפאַר, און איך בין נישט לאַנג געזעסן מיט זיי, איבערגע-
געוואַרפן זיך מיט אַ פאַר העפלעכקייטס-ווערטער און איך האָב באַלד
פאַרלאָזן די געזעלשאַפט און פאַרגעזעצט מיין שפּאַציר. אין עטלעכע
מינוט אַרום קומט אַרויס אַש צו מיר און ער טרייסט מיך:

— זאָרגט איך נישט, ררראָזענבעריג, ס'האָט מיט מיר שוין אויך אַזוינס פאַסירט אין לעבן; ביי זיי אין אַמעריקע איז אַזוי די מאַדע, די פרוי דאַרף אייך פריער דערלאַנגען די האַנט און איר מוזט וואַרטן, ביז זי ציט זי צו איך אויס...

— איך האָב זי אין דר'ערד!... — איז געווען מיין כעסדיקער ענטפער — אַ פאַרשווקע!...

איך האָב גענומען מיין נקמה דערמיט, וואָס איך האָב צומאַרגנס דעמאָנסטראַטיוו, ווען כ'האָב באַגעגנט לודוויג לואיסאַנען מיט זיין פרוי אויף דער פראַמענאַדע, געגריסט זיך בלויז צו אים און נישט געקוקט אַפילו אין איר זייט אַריין.

מיט יאָרן שפּעטער האָב איך דערלעבט אין איר די גרעסטע נקמה: לודוויג לואיסאַן האָט דאָס דאָזיקע פאַסקודנע שטיק אָפּגע- גט ...

עס האָט זיך גענומען דערנעענטערן דער טאַג, וואָס איך האָב זיך געדאַרפט אָפּגעזעגענען מיט דער פּרעכטיקער ניצע, מיט די אשס, מיט מיין שיינעם פענסיאָן און פאַרלאָזן דעם גן עדן התחנות. איך האָב איינגטלעך מתחילת נישט געוואוסט, אויף וואָס פאַר אַ באַ- דינגונגען איך בין אָנגעקומען אַרבעטן פאַר אַשן: צי פערמאַנענט, צי בלויז אויף דער צייט, וואָס ער וועט שרייבן דעם „תהלים-ייד“.

איך בין געווען צו שעמעוודיק ביי אים זיך דאָס צו פּרעגן. אָבער ענדלעך איז געקומען אַ טאַג, ווען אַש איז צו מיר צו- געקומען און געמאַלדן, אַז איך האָב מיין אַרבעט פאַרענדיקט און איך דאַרף צוריקפאַרן קיין פּוילן...

וואָס אַן אמת, האָט מיך די מעשה גאַנץ שטאַרק פאַרדראַסן: פאַר- וואָס האָט ער מיר דאָס נישט געזאָגט גלייך פון אָנהויב, אַז איך בין דורך אים אָנגעשטעלט געוואָרן בלויז פאַרן פּעריאָד פון שרייבן דעם „תהלים-ייד“? ... וואָרים אין וואַרשע האָט ער מיר געהאַט בפירוש דערקלערט: „איך נעם אייך אַראָפּ קיין ניצע און כּוועל אייך מאַכן פאַר מיין סעקרעטער“...

נאָר גיי האָב פּרעטענזיעס צו אַשן!... אַזוי איז ער און אַזוי דאַרף מען אים נעמען...

עס האָט מיר זייער און זייער נישט געשמעקט צוריקצופאַרן קיין פּוילן, וואו דער פאַשיזם האָט שוין גאַנץ פּיין געבושעוועט, און דער עיקר — איך האָב מיך שוין געהאַט צוגעוואוינט צו אַ פרייער לעבן אין פראַנקרייך. עס האָט מיר וויי געטאַן דאָס האַרץ ביים געדאַנק, אַז איך וועל מוזן פאַרלאָזן אַט די דאָזיקע פראַכטפולע געגנט, דאָס שענסטע ווינקעלע אויף גאַטס ערד, די ווייטע, בלוי-פאַרחלומטע שניי-

באדעקטע בערג, דעם לאַשטשענדיק-בלישטשענדיקן מיטללענדישן ים...
איך האָב, כּדי צו צעשטרייען זיך אַ ביסל, גענומען דעם באַס און
צוגעפּאַרן קיין מאַנטע-קאַרלאָ אַ שפּיל צו טאַן אויף דער רולעטקע.
איך האָב מיר געטראַכט, ווי עס טראַכטן אָפט מענטשן אין זייער
גרעסטער פּאַרצווייפלונג: אפשר, אולי ירחם, איך וועל געווינען אַ
גרויסע סומע געלט און איך וועל פּאַרבלייבן אויף מיין אייגענעם
חשבון אין ניצע... .

און דאָ איז אינטערעסאַנט צו פּאַרצייכענען אַן אויסטערלישן צו-
פּאַל, וואָס איך קאָן אים נישט עד היום פּאַרגעסן:

איך בין אַריינגעקומען אין דעם העל-באַלויכטענעם זאָל פון דער
קאַסינאָ מיט די פּיל גאָלד-באַצירטע זשיראַנדאָלן און איך האָב מיך
גלייך אַ לאָז געטאַן צו איינעם פון די פּיל גרינע רולעטקע-טישן,
אַרום וועלכע עס זענען געשטאַנען און געזעסן אַ סך מענטשן, מענער
און פּרויען און האָבן, פּאַרכאַפטע אינגאַנצן פון דעם שפּיל, געוואָרפן
גרויסע סומעס געלט אויפן טיש, און דער קרופּיע איז נישט מיד
געוואָרן זיי צוצושאַרן צו זיך, און פון געוואוינהייט געהאַלטן אין איין
מורמלען: „פעט וואָ זשע!“... „ריען וואָ פּלי!“...

איך בין נאָך געווען גענוג ניקטער און איך האָב מיט זיך מיט-
גענומען צום „פּאַרשפּילן“ בלויז צוויי הונדערט פּראַנק, אַן ערך פינף
דאָלאַר. איך האָב געהאַט ביי מיר אין געדאַנק אָפּגעמאַכט אַזוי:
היות, שפּילנדיק אין ניצער קאַסינאָ אין „בול“ (אַ רולעטקע אין מי-
ניאַטור), האָב איך מזל צו דער ציפּער פינף, וועל איך אויך דאָ אייני-
שטעלן די ערשטע צען פּראַנק אויף דער פינף; דערנאָך וועל איך
גיין לויט דער רייע און איינשטעלן אויף דער ציפּער אַכצן (כּמנין
ח“) און דערנאָך אויף זיבעצן (כּמנין טוב)... און אויב איך וועל
האָבן געפּטרט מיינע צוויי הונדערט פּראַנק, וועל איך תּיכּף פּאַרלאָזן
דעם שפּיל-זאָל און פּאַרן אַהיים קיין ניצע.

עס איז ממש אומגלויבליעך, ווען כּדערמאָן מיך דאָס היינט, אָבער
עס איז אַזוי געשען: איך האָב געשטעלט אויף די אויבנדערמאַנטע
דריי ציפּערן, און זיי זענען טאַקע איינע נאָך די אַנדערע אַרויס אין
דער זעלבער ריי, ווי איך האָב מיר פּאַרגענומען, אָבער מיט איין שפּיל
שפעטער... ווען איך האָב אָנגעהויבן דאָס שפּיל, האָב איך געשטעלט
אויף דער פינף, אָבער עס איז אַרויס אַן אַנדער ציפּער; דאָן האָב
איך געשטעלט אויף דער אַכצן, איז אַרויס די פינף; דאָן האָב איך
געשטעלט אויף די זיבעצן, איז אַרויס די אַכצן, און ווען איך האָב
מיינע לעצטע פּראַנקען ווידעראַמאַל געשטעלט אויף מיין „מזלדיקער“
פינף, איז אַרויס די זיבעצן!... אַלזאָ: פינף, אַכצן און זיבעצן, ווי

איך האָב מיר גענומען אין זינען, — נאָר מיט איינאיינציקער שפיל
שפעטער ...

איך בין, הייסט עס, מיט עטלעכע מינוט צו פרי אַריינגעקומען
אין שפיל-זאַל ... ווען איך וואָלט אַריינגעקומען אין דער ריכטיקער
צייט, וואָלט איך שוין געקאָנט פאַרבלייבן אין ניצע, ווי איך האָב
געפלאַנט ... אַז איך האָב דערזען, אַז מען וויל נישט פון „אויבן“,
איך זאָל דאָ פאַרבלייבן, בין איך אַוועק אין אַ טרויעריקער שטימונג
צוריק אַהיים, איבערגעשלאָפן צום לעצטן מאָל אין דער אויסגעחלומ-
טער ריווערע-שטאַט ניצע, אין דער שיינער ווילע „מיראַמאַר“, און —
אַדיע מיטן גן עדן התחתון! ...

אַש האָט מיר צומאַרגנס געגעבן געלט צו באַצאָלן פאַרן לעצטן
אַפגעוואוינטן חודש אין פענסיאָן, געגעבן מיר אויף הוצאות קיין פוילן.
איך האָב אים אָבער דערקלערט, אַז איך פאַר נישט צוריק קיין פוילן,
איך פאַר קיין פאַריז!

דעם לעצטן טאָג איך געמאַכט אַ שפאַציר איבער די שיינע
פלעצער פון ניצע און איר אומגעגנט, געזעגנט זיך מיטן לאַזור-בלויען
ים, מיט די בערג; שעהן-לאַנג בין איך געשטאַנען און איינגעזאַפט
אין זיך די שיינקייט פון גאַטס וועלטל, דערמאַנט זיך אין די אַלע
ערטער, וואו איך האָב געשפאַצירט מיט אַשן, ווען ער האָט פאַר-
טראַכט און געשאָפן איינס פון זיינע מעכטיקסטע ווערק, דעם „תהלים-
ייד“.

אין פאַריז האָט דאַמאָלס דער „דובנאָר-פאַנד“ געגרייט אַרויסצו-
געבן די יידישע ענציקלאָפּעדיע. אַש האָט מיר מיטגעגעבן אַ בריוו
צו חבר רפאל אַבראַמאָוויטש, וועלכער איז געווען דער רעדאַקטאָר,
און ווען איך בין אַנגעקומען קיין פאַריז, האָב איך מיט אַ צייט שפּע-
טער באַקומען דאָרט אַ שטעלע אַלס קאַרעקטאָר און געאַרבעט ביי די
ערשטע דריי בענדער.

אַש האָט צו מיר, ווען איך בין געווען אין פאַריז, אַרויסגעוויזן
גרויסע פאַראינטערעסירונג. איך האָב געהאַט געליען אין ניצע ביי
מיין גוטן פריינט, דעם מאָלער הענריק לעווענשטאַדט, דריי הונדערט
פראַנק. דערווייל איז לעווענשטאַדט אויך אַריבערגעקומען קיין פאַריז
און קראַנק געוואָרן. ער האָט געמוזט אָפּפאַרן קיין פוילן. איך בין
אים שולדיק געווען די דריי הונדערט פראַנק און איך האָב נישט
געהאַט אַפּצוגעבן ... עס זאָל זיך אַזוי נישט טרעפן, ווי עס טרעפט
זיך ...

עס איז מיר געווען זייער אומאַנגענעם און איך האָב אַוועקגע-
שריבן אַ בריוו צו אַשן, — אַזוי און אַזוי ... מיר וועלן דאָך נאָך

מסתמא אַרבעטן צוזאַמען, טאָ אַנטלייט מיר אויף דער דאָזיקער קאַנ-
טאָ דריי הונדערט פראַנק. מיט דער צוריק-פאַסט האָב איך אָן שום
טענות-ומענות געקריגן דאָס פאַרלאַנגטע געלט און איך האָב אָפגע-
געבן מיין ערן-חוב.
אַט אַזוי האָט זיך פאַר מיר פאַרענדיקט די עפאַכע „תהלים-ייד“... .

אַ שרייבט דעם ראַמאַן „ביים אַפּגרונט“

דאָס איז געווען אין פּרילינג, 1933. איך האָב פּאַרלאָזן דעם גן־עדן התחתון — די פּרעכטיקע ניצע, און בין אָנגעקומען קיין פּאַריז ווי אויף אַן עולם התוהו. איך האָב נישט געוואוסט וואו איין און וואו אויס. איך האָב געוואוינט ביי מיינער אַ שוועסטער. עס האָט אָבער נישט לאַנג געדויערט און איך האָב באַקומען באַשעפּטיקונג אַלס קאַרעקטאָר אין דער יידישער ענציקלאָפּעדיע פון דובנאָר-פּאַנד, אונטער דער לייטונג פון ר. אַבראַמאָוויטש, בן־אָדיר, ד״ר מענעס און אברהם קיהן.

קיין גרויסע מאַטעריעלע גליקן האָב איך אָבער נישט געהאַט. דאָס דרוקן פון דער ענציקלאָפּעדיע איז צוגעגאַנגען זייער לאַנגזאַם (אַ סימן — נאָך איצט, אין 1955, איז זי נאָך אַלץ נישט פּאַרענ־דיקט...).

פון שלום אַשן האָב איך פון צייט צו צייט באַקומען צוגעשיקט אַ מאַנסקריפט פון אַ קלענערער דערציילונג אָדער אַן אַרטיקל, און ווען איך האָב פּאַרענדיקט די אַרבעט, האָב איך פינקטלעך באַקומען צוגעשיקט אַ טשעק.

אַ גרופּע יידישע שרייבער, האָבן מיר אָנגעהויבן אַרויסגעבן אַ וואַכנשריפט, א. נ. „פּאַריזער וואַכנבלאַט“. עס האָבן זיך באַטייליקט אין אים: ז. שניאור, וו. וועוויאַרקע, ש. ל. שניידערמאַן און אני הקטן. וועגן האָבן עפּעס אַ מאַטעריעלן נוץ פון דעם דאָזיקן וואַכנ־

בלאט איז נישט געווען וואָס צו רעדן. מיר האָבן געדאַנקט גאָט, אָן מ'האַט באַוווּזן אַרויסצוגעבן אַ נומער.

דעם זעלבן זומער פון 1933 בין איך געפאָרן אָפּשטאַטן אַ וויזיט קיין פּוילן. זעלבסטפּאַרשטענדלעך, אָז ווען איך בין אַריינגעקומען אין ליטעראַטן-פּאַראַיין אויף טלאַמאַצקע 13, האָט מען מיך אַרומגע-רינגלט פון אַלע זייטן, און נאָכן אָפּפרייען זיך מיט מיר, האָט מען מיך אָנגעהויבן באַוואַרפן מיט פּראַגעס און קשיות: ווי אַזוי איך האָב מיך געפילט ביי אַשן, ווי אַזוי איך בין מיט אים דורכגעקומען; יעדער איז געווען טשיקאַווע צו וויסן, ווי אַזוי שרייבט אַש, ווי אַזוי לעבט ער ביי זיך אין הויז, ווי אַזוי איז זיין באַציאונג צו מענטשן, צו קאַלעגן; און צי איז טאַקע אמת, אָז אַש איז אַזאַ מוראדיקער „עם-הארץ“, ווי מען דערציילט זיך אָן וועגן אים צווישן יידישע שריי-בער?

איך האָב זיי אַלעמען אָפּגעגאַסן ווי מיט אַן עמער קאַלט וואַ-סער, ווען איך האָב די אַלע מעשיות, געשיכטעס, פּליאַטקעס און רכילותן אויף דעם אַנטשיידנסטן אופן אָפּגעלייקנט. איך האָב פאַר זיי פאַרגעשטעלט גאָר אַן אַנדער שלום אַש, וועמען זיי האָבן לחלוטין נישט געקענט... איך האָב זיי דערביי געזאָגט, אָז ווען אַ געוויסע צאָל באַקאַנטע יידישע שרייבער וואַלטן געהאַט כאַטש אַ צענט חלק וויסן פון שלום אַש, וואַלטן זיי געווען „גאונים“...

אַ געוויסער שרייבער, וועלכער האָט זיך פּונדערווייטנס צוגע-הערט צו מיין באַריכט, וואָס איך האָב אָפּגעגעבן, האָט זיך דער-נעענטערט צו אונדזער גרופע און אַריינגעמישט זיך, דערווידערנדיק אין עטוואָס אַ בייזלעכען טאָן, אָז איך טרייב איבער מיט מיין אָפּ-שאַצונג וועגן שלום אַשן. דאָס איז גראַד געווען אַ שרייבער, וועלכער האָט זיך אַמאָל געהאַט באַרימט צווישן קאַלעגן, אָז ער האָט שוין צוואַנציק יאָר נישט אַריינגעקוקט אין אַ בוך...

איך האָב אים טאַקע באַלד אויפן אַרט אָפּגעענטפערט:

„ביי שלום אַשן גייט נישט דורך קיין איין טאָג, אָז ער זאָל נישט לייענען אַ בוך פון ערנסטן אינהאַלט. אַש שטודירט שטענדיק, אַש זיצט קיינמאָל נישט ליידיק, רויכערט נישט קיין ליולקעס, בלאַזונדיק דעם בלויען רויך אין הימל אַריין...“

דער דאָזיקער שרייבער האָט אַפנים דערפילט, וואוהין איך ציל און ער האָט זיך באַלד אָפּגעטראַגן.

די ייגערע שרייבער האָבן געשעפּט תענוג פון מיינע רייד. זיי האָבן מיר געקוקט אין מויל אַריין און זייערע פנימער האָבן געשמייכלט

מיט צופרידנקייט. זיי האָבן נאָך נישט געהאַט באַוווּזן צו ווערן דורכגעפרעסן מיט דער קנאה און שנאה, וואָס עס האָבן אין זיך געטראָגן די עלטערע שרייבער צו שלום אַשן. זיי האָבן נאָך גע-וואַרעמט אין זיך דאָס זעלבע געפיל, וואָס איך אַליין האָב שטענדיק געהאַט, פון מיין פריסטער יוגנט-אָן, צו שלום אַשן, און וואָס איך האָב נאָך היינט: ער איז דער קאַפּ פון דער יידישער ליטעראַטור! עס איז ביי מיר אויף אייביק פאַרבליבן דער טעם פון גענוס, וואָס עס האָט מיר פאַרשאַפן זיין „וועג קיין שעמעניץ“, „דאָס קוילער געסל“, „אַ זומער-רעגן“ און אַנדערע פראַכטפולע קורצע דערציילונגען, מיט וועלכע אַש האָט זיך אין אָנהויב פון זיין ליטעראַרישער קאַריערע געמאַכט אַ נאָמען. שוין אָפּגערעדט פון „שטעטל“, „שלמה נגיד“ און אַנדערע גרעסערע ווערק, אויף וועלכע מיר אַלע האָבן זיך אין אונדזער יוגנט דערציילט, זיי, די יונגע שרייבער אין ליטעראַטור-פאַראיין, האָבן מיר געגלייבט. זיי האָבן באַוואונדערט דעם גרויסן שריפטשטעלער און מיך מקנא געווען, וואָס מיר איז באַשערט צו זיין אַ סמוך לשולחנו, צו האָבן געווען דער ערשטער ליענער פון „תהילים-ייד“, וואָס איז נאָך דענסטמאַל נישט געהאַט דערשינען אין בוכפאַרם, נאָר האָט גע-דרוקט זיך אין המשכים אין „היינט“.

עס זענען שוין זינט דאַמאַלס אַוועק קנאַפע צוויי-און-צוואַנציק יאָר, אָבער אין זכרון זענען מיר פאַרבליבן עטלעכע נעמען פון די יינגערע שרייבער, וועלכע האָבן מיך אַרומגערינגלט אין ליטעראַטור-פאַראיין און זיך געקוויקט מיט מיינע פרישע שילדערונגען פון שלום אַשן. ווי לע-בעדיק שטייט פאַר מיר דאָס בילד (די אַלטע מיטגלידער פון טלאַ-מאַצקע 13 וועלן דאָס זיכער געדענקען): מיר זענען געשטאַנען לעבן לעצטן פענצטער, וואָס איז געווען נאָענט פון דער באַרימטער פּיאַנאָ, אין טאַקע אָנגעלענט אויף דער פּיאַנאָ זענען געשטאַנען אַרום מיר — דער דאַמאַלס נאָך יונגער דיכטער יאַנאַסאַוויטש, דער פּאַעט משה קנאַפּהייס און דער זשורנאַליסט י. האַרן (אַלע לעבן היינט אין אַר-גענטינע). עפעס זענען מיר די דאָזיקע דריי נעמען פאַרבליבן ווי איינגעקריצט אין געדעכעניש.

יענער שרייבער, וועלכער האָט שוין „צוואַנציק יאָר נישט געהאַט אַריינגעקוקט אין אַ בוך“, איז מיר פון דעמאַלט אָן פאַרבליבן אַ גע-שוואַירענער שונא פאַר מיין באַמערקונג וועגן אַשס יאָ ליטעראַטור... אין דעם זעלבן אָוונט, געדענק איך, בין איך געזעסן ביי אַ טישל לעבן דער וואַנט מיט דעם דאַמאַלס נאָך גאַר יונגן יצחק באַשעוויס און מיר האָבן געטרונקען אַ גלעזל טיי. באַשעוויס, וועלכער האָט שוין געהאַט אַ נאָמען פון אַ באַדייטנדיקן טאַלאַנט און איז שוין,

דאכט זיך, געווען דער מחבר פון דער פרעכטיקער דערציילונג „דער שטן פון גאָרײ“, האָט דאָמאַלס אַרױסגעזאָגט אַ טשיקאַוון געדאַנק: „איר ווייסט, ראָזענבערג, אפשר ווען אַש וואָלט געקאַנט שרייבן אַ ריכטיקן און גראַמאַטיקאַלישן ייִדיש, וואָלט דער קינסטלערישער אַטעם אױסגעוועפּט געוואָרן. פון זײַן נישט געהױבלטן סטיל הױכט אַרױס אַשס גרויסע קונסט“. איך האָב זיך דעריבער טאַקע באַמײט נישט צו שטאַרק צו פאַרריכטן אַשס נישט-געהױבלטקײט; כ׳האַב בעסער געוואָלט אײבערלאָזן אַשס דיכטערישן אַטעם...

איך האָב דענסטמאַל פאַרבראַכט אין וואַרשע עטלעכע חדשים און זיך נישט געקאַנט שױן דערוואַרטן, אַז איך זאָל ווידער אַױזעקפאַרן אין דעם גײסטיק-וואַרימען פאַרײ, כאַטש מען האָט דאַרט גאַנץ הײבשלעך אונטערגעהונגערט, און אין האַרבסט פון זעלבן יאָר האָב איך ווידער שפאַצירט אין מײן באַליבטן לוקסעמבורגער גאַרטן. דאָס גאַנצע יאָר געלעבט אין די שווערסטע באַדינגונגען, פון צײט צו צײט געקריגן פון אַשן אַ מאַגער טשעקל פאַר מאַגערער אַרבעט... די וואַכנשריפטן (שפּעטער אַרױסגעגעבן דאָס „אילוסטרירטע וואַכנבלאַט“) האָבן קײן גרויסע פּרנסות נישט געגעבן, אַפילו נישט אויף טרוקן ברויט.

ערשט אין שפּעטן האַרבסט פון 1934 האָב איך באַקומען אַ בריוו פון שלום אַשן, אַז איך זאָל שױן פאַקן דאָס פעקל און קומען קײן ניצע, ווייל ער דאַרף מיך נױטיק האָבן. ער האָט אָנגעהױבן שרייבן אַ נײַ בוך.

דאָס יאָר 1934 איז געווען אַ יאָר, וואָס איז געבליבן אין זכרון פון די, וועלכע האָבן דאָמאַלס געלעבט אין פּראַנקרייך. עס איז פאַר-געקומען דער באַרימטער פעברואַר-אױפשטאַנד פון די פּראַנצױזישע פּאַשיסטן, וואָס איז באַלד אונטערדריקט געוואָרן. אונדז איז ער באַזונדערס פאַרבליבן אין געדעכעניש, ווייל די רעדאַקציע פון „אײ-לוסטרירטן וואַכנבלאַט“ האָט געהאַט אײנגעאַרדנט צו יענער צײט אַ גרויסן פּורײם-באל, וואָס האָט געזאַלט אַרײנברענגען אַ גענוגדיקע סומע געלט אויף אױסצוהאַלטן דעם זשורנאַל; דער באל האָט געליטן אַ גרויסן דורכפאַל צוליב די אומרוען, און עס איז געוואָרן אױס זשורנאַל!... דעריבער איז דער פאַרשפּעטיקטער רוף פון אַשן — ווייל ערשט אין האַרבסט — צו קומען קײן ניצע, געווען פאַר מיר ממש אַ הילף.

איך געדענק, ווי זלמן שניאור איז געקומען צום וואַקזאַל מיך אַרױסבאַגלייטן, מיטגעבראַכט מיר אַ גרויסן פאַק שאַקאַלאַד און זיך האַרציק מיט מיר געזעגנט. עס איז געווען אַ רעגנדיקער טאָג און אַ קאַלטער ווינט האָט דורכגענומען די בײנער. צומאַרגנס אַבער, ווען די

באן האָט זיך אָפגעשטעלט אין ניצע, נאָך זיבעצן שעה יאָגן זיך פון צפון קיין דרום, צום מיטללענדישן ים. האָט די זון געשיינט אַזוי בלענדנדיק און וואַרים. שלום אַש האָט מיך אָפגעוואַרט ביי דער באַן אין אַ ווייסן אַנצוג און אין אַ פאַנאַמע-הוט — אַ נייע וועלט. אַ וואַרימע וועלט!...

דאָס מאָל האָט מיך אַש אָפגעוואַרט אין זיין פּריוואַטן אויטאָ-מאָביל און זיין זון דזשאָן (יוחנן) איז געווען דער שאַפּער. אַש האָט שוין דאַמאָלס געוואוינט אין אַן אייגענער ווילע, אַרום דרייפיר מייל פון ניצע, אין די אַלפן — אַ וואונדערלעכע געגנט. זיין ווילע האָט טאָ-קע געהייסן „ווילאַ שאַלאָם“. דאָס הויז איז געבויט געווען אין אַ בית-המדרש סטיל. דער טיש אַפילו, אויף וועלכן אַש האָט געשריבן, איז געווען אַ פשוטער בית-המדרש טיש, אַן שופלעדלעך. אַש האָט זייער ליב געהאַט און ער האָט עד היום ליב יידישן סטיל (אַט דער דאָ-זיקער „משומד“!).

פון אַריינגאַנג ביזן הויז האָט זיך געצויגן אַן אַלעע פון ווילדע וויינטרויבן-ביימלעך, וואָס האָבן געקלעטערט איבער דראָטן און אינ-דערהויך זיך געשלאָסן אין אַ חופּה-געוועלב. ביי די זייטן זענען גע-שטאַנען שטיינערנע בענק, טאַקע אויסגעהאַקט פון שטיין. הינטערן הויז און פאַרן הויז האָט זיך געצויגן אַ פּראַכטפולער אויבסט-גאַרטן מיט כּלערליי טייערע פירות. אינמיטן איז געווען אַ גרויסער, לענג-לעכער באַסיין, ווי אַ מקווה, אַנגעפולט מיט בלוילעכן וואַסער, אויף צו באַוואַסערן דעם גאַרטן. עס איז אויך געווען אַ ספּעציעלער פּלאַץ צו שפּילן „באָולינג“ (קעגעל-שפּיל) און איך האָב טאַקע זייער אַפּט מיט אַשן אין דער פּרייער צייט געשפּילט מיט די גרויסע שוואַרצע קעגלען.

פאַרן הויז איז געווען אַ וועראַנדע, וואו מ'האַט אַפּט געגעסן סיי זומער און סיי ווינטער. איך דערמאַן מיך אַזאָ סעודה אין סאַמע חנוכה: די זון האָט געגליט, אַז מען האָט אַזש געמוזט באַנוצן דעם גרויסן זון-שירעם, וואָס מען האָט אַריינגעשטעקט אינמיטן טיש.

אַש האָט פאַר מיר געדונגען אַ פּראַכטפולע וואוינונג ביי אַ פּראַב-צויזיצער אַלטער פּרוי, אַן אלמנה נאָך אַן אַרמיי-אַפיציר, וועמענס בילד איז געהאַנגען איבער מיין בעט... עס איז געווען איינגעאַרדנט דאָרט ווי אין דעם טייערסטן האַטעל, איך ווייס נישט, צי אין וואַלדאַרף-אַסטאָריאַ קריגט מען אַ שענער צימער. די פּרוי האָט מיך אָפּגעהיטן ווי אַן אייגן קינד. איך האָב דאָרט געגעסן בלויז פּרישטיק, מיטאַג און נאַכטמאַל האָב איך געגעסן ביי די אַשס.

די אַשס האָבן געהאַט אַן אויסערגעוויינלעך-שיינע וואוינונג. דאָס

גרעסטע צימער אין סאמע עק פון הויז איז געווען זיין אַרבעטס-קאַבינעט. אַנשטאַט אַ פשוטער טיר, איז געווען אַ ריזיק טויער, ווי צו אַ גאַראַזש, מיט אייזערנע פרענטן צו פאַרמאַכן פון דרויסן. לינקס צו זיין האַנט ביים שרייבטיש איז געווען אַ גרויס פענצטער, דורך וועלכן עס האָט פון זייער ווייט אַריינגעבליקט דאָס בלויע אויג פון מיטל-לענדישן ים. אין צימער איז געווען אַ קאַמין, אין וועלכן אַש פלעגט זיינע צעריסענע כתבים וואַרפן אין פייער אַריין. ער האָט ליב געהאַט אַליין צו מאַכן דאָס פייער, און אין די ווינטערדיקע אָונטן איז טאַקע געווען אַ מחיה צו זיצן אין זיין קאַבינעט. הינטער אים איז אויף דער וואַנט געהאַנגען אַ באַרימט לאַנדשאַפט פון רוסיש-יידישן מאַ-לער לעוויטאַן. עס זענען אויך געהאַנגען פיל אַנדערע בילדער פון באַרימטע קינסטלער. ביי דער וואַנט, אונטער לעוויטאַנס בילד — אַ גרויסע לאַנדשאַפט מיט פיטערנדיקע קיעלעך — איז געשטאַנען אַ ברייטע סאַפע, אויף וועלכער דער שריפטשטעלער פלעגט זיך נאַכ-מיטאַג אַנלענען אויף אַ האַלבער שעה און טיילמאַל, ווען ער האָט געהאַלטן אין רעכטן ברען פון שאַפן. האָט ער אויך גענעכטיקט אין זיין קאַבינעט און נישט אין שלאַפצימער, וואָס האָט זיך געפונען בשכנות.

דאָס אַרבעטס-צימער איז געווען אַרומגעשטעלט מיט גרויסע שענק ספרים, ביכער אין עטלעכע שפראַכן, און אין איין שאַנק זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט אַלע זיינע ווערק אויף יידיש. אין אַן אַנדער שאַנק זענען געווען די איבערזעצונגען פון זיינע ווערק אין פאַר-שידענע שפראַכן. איין בוך, די „מוטער“, איז געווען איבערזעצט אויך אין יאַפאַניש און אין טשעכיש, וואו דאָס דאָזיקע ווערק איז פאַררעכנט געוואָרן פאַר אַ נאַציאָנאַלע שאַפונג — אַזאַ גרויסן איינדרוק האָט „די מוטער“ געמאַכט אויף דעם טשעכישן פּאָלק.

אַ חוץ דעם ריזיקן אַרבעטס-קאַבינעט, איז געווען אַ קלענער שלאַפצימער, וואו עס זענען געשטאַנען צוויי אַנטיק-בעטן און אַנטיק-שטולן פון לואי דעם פּופצנטן. אַש האָט זייער ליב אַנטיקן און ער האַלט זיי אין איין איינקויפן. מיט קליינע שטיגעלעך איז מען פון שלאַפצימער אַריינגעקומען אין אַ לענגלעכן, שמאַלן קאַרידאָר, וואָס האָט געפירט צום ריזיקן עסצימער מיט אַ טיש פאַר פיר-און-צוואַנציק פּערזאָן. פון עסצימער איז מען פון פּראַנט אַרויסגעקומען אויף דער וועראַנדע, וואָס האָט צייטנווייז — ווי געזאָגט — פאַרנומען דאָס אַרט פון דעם עסצימער, און פון דער וועראַנדע איז מען אַריינגעקומען אינעם גאַרטן. אַ צווייטע טיר האָט פון עסצימער געפירט אין דער קיך, וואָס איז געווען איינגעאַרדנט מיטן גרעסטן קאַמפּאַרט, מיט אַ

פרידזשידעיר, וואָס איך האָב צום ערשטן מאל אין מיין לעבן געהאַט געזען — אַ פּאַבריק פון אייז-קלעצלעך אין שטוב! ...

אַן אַ זייט פון קליינעם קאַרידאָר, וואָס האָט געפירט פון דער קיך, איז געווען דאָס באַדצימער, ווייטער אַ ביסל — אַ גאַסטציימער און דערנאָך אַ ציימער פאַר זיין יינגסטן זון דזשאַן. פאַרן הויז זענען געווען פאַרפלאַנצט בלומען פון כלערליי קאַלירן און געשמאַקן: רויטע נעגע-לעך, ווייסע און בלויע כריזאַנטעמען און רויטע רויזן. הינטער אַ פענצטער איז געוואַקסן אַ צעצווייגטער בוימ מיט באַנאַנעס.

קורץ, עס איז געווען אַ פּאַלאַץ פון אַ פירשט, פון אַ צווייטן קלבא שבוע, נישט פון אַ יידישן שרייבער! ... איך האָב דאַמאַלס פאַרשטאַנען, פאַרוואָס מען איז אַשן אַזוי מקנא ... אַבער לאוו כל אדם זוכה! נאָר פאַרוואָס די שנאה, האָב איך נישט געקאַנט פאַרשטיין און איך באַגרייף עס נאָך עד היום נישט. מילא, קנאה איז אַ מענטש-לעכע זאַך, בפרט קנאת סופרים... אַבער די שנאה איז איינפאַכע ביזווייליקייט, וואָס איז נישט מוחל צו זיין!

אַש האָט געהאַט אַרום זיך אַ סך שכנים, צווישן זיי — דעם באַרימטן עלזאַסער שריפטשטעלער שיקעלע, מיט וועמען אַש האָט געפלעגט שפּילן שאַך. קיין גרויסע שאַך-מייסטערס זענען זיי ביידע נישט געווען. אַבער אַש האָט שטענדיק ליב געהאַט אַריבערצוגיין צו זיין שכן און איינטענהן מיט אים פּאַליטיק אַדער וועגן אַ ליטעראַרישן ענין. שיקעלע איז געווען אַ חרוב-קראַנקער מענטש, מער ווי אַ העלפט פון זיין מאַגן איז געווען אויסגעשניטן און ער פלעגט קוים פּאַכען מיט דער נשמה. ער איז אַפט געקומען מיך איינלאָדן צו שפּילן אַ שאַך מיט אים, וואָס איך האָב גערן אַנגענומען. קודם כל איז מיט אים געווען אַנגענומען צו שפּילן, ווייל ער האָט זיך נישט אַזוי אויפ-גערעגט פון אַ פאַרשפּילטער פּאַרטיע ווי אַש...

אַש האָט אויך געהאַט אַ שכן אַ יונגן פּראַנצויזישן שריפט-שטעלער מיט אַן אַדל-טיטול. קיין גרויסער טאַלאַנט איז ער נישט געווען דער דאָזיקער פּראַנצויזישער שרייבער. אַבער דערפאַר איז ער אַבער געווען אַ זון פון אַ גרויס פּאַלק, וואָס גיט אַרויס איבער גאָר דער וועלט זשורנאַלן און צייטונגען און ער האָט גענוג פּלעצער וואוהין אַפּצושטופן זיין פּראַדוקציע, וואָס איז באַשטאַנען פון פּיקאַנטע קורצע דערציילונגען. זיין נאַמען איז געווען: דיפּאָן דע טערוואַן. מיר זענען צווישן זיך געוואָרן גוטע פּריינט. אַש האָט אים אַפט איינגעלאָדן צו זיך אין הויז אַריין אויף אַ גלעזל טיי. איך האָב מיך געוואונדערט און עס האָט מיך אַפּילו פאַרדראַסן אויך, פאַרוואָס אַש, דער גרויסער און וועלט-אַנערקענטער שריפטשטעלער, גיט זיך אַפּ

מיט אַזאַ שוואַך טאַלאַנטל. איז עס טאַקע נאָר דערפאַר, וואָס יענער האָט אַן אדל-טיטול, אַ שיינע ווילע מיטן נאַמען „פּאַעמאַ“ און ער איז נישט מאַחינו בני ישראל? ...

אַש האָט געהאַט און מסתמא האָט ער נאָך היינט — אַ שוואַכקייט צו טיטולן, צו רייכע מענטשן און... צו גוים! ...

איך האָב געהאַט צוגעזען אַ סצענע אויף דער פּראַמענאַד דעזי-אַנגלעי, וואָס האָט אויף מיר איבערגעלאָזט אַ נישט אָנגענעמען נאָכ-טעם: אַש איז געזעסן צווישן אַ גרופע רייכע פּאַריזער יידן, וועלכע זענען געקומען אויף וואַקאַציע קיין ניצע. דאָס איז געזען אין ווינטער, 1933, ווען עס האָט געשטראָמט אַן אימיגראַציע פון נאַצי-דייטשלאַנד פון אַנטלאַפענע רייכע יידן און ליבעראַלע נישט-יידן. פּלוצים האָט אַש באַמערקט דורכשפּאַצירן אַ בלאַנדן יונגמאַן מיט אַ בילד-שיינער פּרוי. אַש האָט געהאַלטן אינמיטן אַ געשפרעך מיט זיינע יידן. מיטאַמאַל איז ער געגעבן אַ שפּרינג-אויף, און ווי אַ יונג בחורל איז ער צו געלאָפן צום בלאַנדן הויכן יונגמאַן און זיך שטאַרק דערפרייט מיט אים, גענומען אים אונטערן אַרעם און עפעס אַריינגערעדט אין אים. דערנאָך האָט ער זיך, אַ יינגליש-צעשמיכלטער, אומגעקערט צוריק צו דער געזעלשאַפט.

ווען ער איז צוריקגעקומען, האָט ער מיט צופרידנקייט אַ זאַג געטאָן צום גאַפּנדיקן עולם: „דאָס איז גראַף „איקס“... אַ זון פון דעם רראַכן גראַף דעם און דעם“... .

האָט אין רייכער ייד נישט געקאַנט זיך צוריקהאַלטן און אַשן געמאַכט אין שפּאַס אַ לייכטן פּאַרוואָרף:

— איך האָב גאַרנישט געוואוסט, שלום אַש, אַז איר האָט אַזאַ דרך-אַרץ פאַר רייכע גראַפן! סוף כל סוף איז ער דאָך אַ סמאַרק און איר זענט שלום אַש! ...

אַש האָט זיך פאַרשעמט, אַבער מיר האָט עס הנאה געטאָן, וואָס אַ ייד האָט געהאַט דעם מוט און אים אַריינגעזאָגט דעם אמת... — נו, אַ מענטשלעכע שוואַכקייט אַזאַ! ...

אַז איך האָב געהאַט דאָס זעלבע געפיל בנוגע אַשן וואָס יענער ייד, דינט דער פּאַלגנדיקער פּאַקט:

אין ווינטער פון 1936 איז פון פּאַריז געקומען אויף וואַקאַציע קיין ניצע דער באַקאַנטער יידישער מאַלער שלמה לערנער (היינט אין ניו-יאָרק). ער האָט מיך אויפגעזוכט און איז געקומען צו אונדז אויף אַ גלעזל טיי (איך בין שוין דאַמאַלס געווען פּאַרהייראַט). זיצנדיק ביי אונדז אין הויז, בעט זיך ביי מיר מיין פריינט שלמה לערנער, אַז איך זאָל אים אַרויספירן צו אַשן אין דער ווילע. ער וויל זיך

סכנותדיק באקענען מיט זיין באליבטן שריפטשטעלער. ער האָט, זאָגט ער, אַשן געוואָלטיק ליב. איך האָב אים אָפּגערעדט דערפון. איך האָב אים געזאָגט גאַנץ אָפּן, אַז איך וויל נישט, ער זאָל ווערן אַנטוישט, און זאָל ער בעסער בלייבן דער ליבהאַבער פון אַשן און אים נישט קומען זען. וואָרים שלום אַש, האָב איך אַרגומענטירט, איז אַ שטימונגס-מענטש און ער קאָן אים אַמאל געבן אַזאַ „וואָרימע“ אויפנאַמע, וואָס ס'איז גלייכער דאָס נישט דורכצומאַכן...

שלמה לערנער האָט מיך געפאַלגט און איז מער נישט צוגעשטאַנען צו מיר מיט זיין פאַרלאַנג. צומאַרגנס, ווען שלמה לערנער איז אָפּגעפאַרן פון ניצע און איך בין אַרויסגעפאַרן מיטן אויטאָבוס צו אַשן, האָב איך אים דערציילט, אַז ס'איז נעכטן ביי מיר געווען צו גאַסט אַ באַקאַנטער יידישער מאַלער, זיינס אַ פאַרערער און ער האָט זייער געוואָלט אים זען און באַקענען זיך מיט אים.

— טאָ פאַרוואָס האָט איר אים נישט געבראַכט צו מיר? — האָט זיך אַש געפרעגט.

— ווייל איך בין נישט זיכער געווען, וואָס פאַר אַן אויפנאַמע איר וועט אים געבן, ער איז אַ יידישער מאַלער... — האָב איך אים געענטפערט מיט אַ שטאַך פאַר זיין, טיילמאַל, נישט צו פינער באַנע-מונג לגבי מענטשן.

אַש האָט געשוויגן און איך האָב געשטילט מיין נקמה... וואָס דען מער האָב איך געקאַנט טאָן?

אַבער לאַמיר צוריקגיין צום האַרבסט פון 1934, ווען אַש האָט געשריבן זיין גרויס ווערק וועגן דייטשלאַנד, א. נ. „ביים אָפּגרונט“ (אויף ענגליש: „דהי וואָר גאַוז אָן“). דער דאָזיקער ראַמאַן, אין צוויי טיילן, האָט אַרומגענומען די צייט פון נאַכן צוזאַמענברוך פון דער דייטשישער אַרמיי אין דער ערשטער וועלט-מלחמה ביזן אַנקומען פון היטלערן און איז איינס פון זיינע בעסטע ווערק, וואָס איז ליידער (נישט צו באַגרייפן פאַרוואָס) כמעט פאַרשוויגן געוואָרן און איז דעם יידישן לייענער אומבאַקאַנט. מעגלעך אפשר דערפאַר, וואָס דאָס ווערק איז דערשינען האַרט פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה און האָט נישט באַוויזן ווי געהעריק אָפּגעשאַצט צו ווערן, כאַטש די לאַנדאַנער „טאַימס“ האָט געשריבן וועגן דעם בוך, אַז קיין שום דייטשן שריפטשטעלער, טאַמאַס מאַן אַריינגערעכנט, איז נישט געלונגען צו געבן אַזאַ שיל-דערונג פון דייטשלאַנד נאַכן ערשטן וועלט-קריג, ווי שלום אַשן.

איז דעם ראַמאַן ווערט געשילדערט די צייט פון דער גרויסער אינפלאַציע אין דייטשלאַנד, און אַש האָט געהאַט ליגן אויף זיין שרייב-טיש אפשר אַ טויך ביכלעך און בראַשורן, וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן

מיטן באשרייבן פינקטלעך די אינפלאציע־דאטעס פון דייטשישן מאַרק. אַש האָט זיך נישט פאַרלאָזט אויף זיין זכרון, ווייל ער נעמט זייער ערנסט דעם ענין שרייבן. און ער האָט געוואָלט געבן אַ קלאַר און ער־לעך בילד. דער מאַרק איז געפאַלן קאַפֿשווינדלנדיק ממש, און אַזעלכע יידן ווי אהרן יודקעוויטש (איינער פון די הויפט־העלדן פון בוך) האָבן איינגעקויפט פאַר גראַשנס דייטשישע הייזער און האָבן געמאַכט מיל־יאַנען. אָבער נישט נאָר האָבן די יודקעוויטשעס אויסגענוצט דייטש־לאַנדס געפערלעכע לאַגע, נאָר אויך די אייגענע ריין־ראַסישע סטינע־סעס, אָדער „דער מאַן מיט דער שוואַרצער באַרד“, ווי אַש שילדערט אים.

עס ווערט אין דעם ווערק באַשריבן דאָס הולטאַיסקע נאַכט־לעבן פון די אויפגעקומענע גבירים, אַזוי דייטשישע און אַזוי יידישע און אויך פון אַנדערע נאַצי־אָנאַליטעטן, וואָס זענען זיך נאָך דער מלחמה אָנגעלאָפן קיין דייטשלאַנד.

אין דעם „ביים אָפּגרונט“ זענען דאָ נאָך אַנדערע וויכטיקע העלדן, ווי: די פּאַמיליע היינריך, אַדאַלף, מאַקס און האַנס באַדענ־היימער. שילדערט דורך זיי אַש אויסערגעוויינלעך קלאַר און שאַרף די יידישע אַסימילאַציע אין דייטשלאַנד. עס איז אַ ווערק פון גרויס שפּאַנונג און וועט בלייבן אַן אייביקער דאָקומענט פון דער פאַר־היטלער־עפּאָכע. עס ווערן דאַרט געשילדערט די דייטשן פון די פאַר־שידנסטע שיכטן, פון דעם יונקערישן גראַף פּאַן סטיקער ביז דעם פשוטן דייטשישן אַרבעטער, און ווי עס איז געווען זייער רעאַקציע אויפן אַנקומען פון דער דאָזיקער וויסטער צייט פון היטלערן. עס ווערן געשילדערט די דייטשן, פון וועמענס רייען עס האָבן זיך רעקרוטירט די שפּעטערדיקע רוצחישע ס. ס. און ס. א.; און ריכטיק האָט ש. ניגער געשריבן אין זיין „דערציילערס און ראַמאַניסטן“, אַז — דער ראַמאַן „ביים אָפּגרונט“ איז אַ מאַנומענטאַל ווערק, איינער פון אַשס גרויסע דערגרייכונגען (ד' 473).

בעתן איבערלייענען דער ערשטער די דאָזיקע קאַפיטלען, בין איך אַריינגעפאַלן אין אַ נייער וועלט, און איך האָב ממש מיטגעלעבט מיט די העלדן פון ראַמאַן, פילנדיק אַ כּעס אויף די יודקעוויטשעס און באַוואונדערנדיק די האַנס באַדענהיימערס. איך האָב געלעבט דאָמאַלס אַ פּאַנטאָזיע־רייכן ווינטער. אַש איז געווען אין פולן טראַנס פון זיין שאַפן. ער האָט געזאָטן און געקאַכט מיט די פאַרשידענע לעבנס פון זיינע צאָלרייכע העלדן. ער האָט געאַרבעט בייטאַג און ביינאַכט; אַמאַל, ווען ער איז שוין געווען צופיל אויסגעמאַטערט פון זיין אַרבעט, האָט ער געהייסן זיין זון, דושאַנען, גרייט מאַכן דעם אויטאָמאָביל, מיך אויך

איינגעלאָדן און מיר האָבן גענומען אַ שפּאַציר אין די בערג אויף די געשלענגלטע וועגן און שטעגן, אַז מען האָט געקאָנט דעם קאַרג ברעכן. עס האָט טאַקע אין מאַמענט, בלוז איין אויגנבליק, געהאַלטן דערביי, אַז מיר זאָלן דעם קאַרג ברעכן... דער זון זיינער האָט זיך עפעס פאַרקוקט און ער איז אַ פאַר געטאָן מיטן אויטאָמאָביל צו שנעל און האָט אים איינגעהאַלטן ממש פאַר דעם ראַנד פון אַן אָפּגרונט. דאָס ווערק „ביים אָפּגרונט“ איז דאָמאַלס געהאַנגען אויף אַ האָר נישט פאַר-ענדיקט צו ווערן, און דער מחבר, צוזאַמען מיט זיין סעקרעטאַר, וואָלטן פאַרבליבן אין ריכטיקן אָפּגרונט...

אין יענעם ווינטער איז שלום אַש מיט דער פרוי זיינער, מאַדזשע, איינגעלאָדן געוואָרן דורך דעם באַרימטן דייטשן שריפטשטעלער גער-האַרדט הויפטמאַן, זיי זאָלן אים קומען באַזוכן אין סאַן רעמאָ, איטאַליענישע ריווערע. זיי האָבן דאָרט געוויילט עטלעכע טעג; און ווען זיי זענען אַהיימגעקומען, האָט מאַדזשע נישט געקאָנט פאַרגעסן אין דעם דאָזיקן מענטש, דעם מחבר פון „די וועבער“.

„ער איז אַ גאָט, אַ געטלעכער מענטש!“ — האָט זי געהאַלטן אין איין מורמלען און איבערחזרן, אַזוי אַז זי האָט מיך אויך דערין איבערצייגט, אַז ער איז אַ „גאָט“, ביז — ער איז, אויף דער אייני-לאַדונג פון היטלערן, ימח שמו, צוריקגעפאַרן קיין דייטשלאַנד. דאָ-מאָלס האָב איך ביי זיך באַשלאָסן, אַז — נישטאָ קיין געטער ביי די גוים... פאַרן גאַלדענעם קאַלב, וואָס היטלער האָט אים צוגעזאַגט, איז דער גרויסער געהאַרדט הויפטמאַן איינגעגאַנגען צו דינען דעם טייוול...

אין ניצע האָבן דאָמאַלס געוואוינט נאָך אַנדערע דייטשע שריפט-שטעלער, אמת — יידיש-דייטשע, ביי וועמען דער זעלבער היטלער האָט אַלץ צוגערויבט — ווי, למשל, ביי סטעפאַן צווייגן — און דער „קאַלעגע“ הויפטמאַן, דער „גאָט“, האָט נישט פּראָטעסטירט. די דייטשע שרייבער, וואָס האָבן דאָמאַלס געוואוינט אין ניצע, זענען געווען: סטעפאַן צווייג, יאַזעף ראָט, הערמאַן קעסטען, שיקעלע, מאַרקו, אַלע אַשס בעסטע פריינט. סטעפאַן צווייג איז אַפילו איינמאָל איינגעלאָדן געווען צו די אַשס אויף מיטאַג און מיר האָבן פיין פאַרבאַכט. זיין פרוי האָט פון מיר גענומען עטלעכע בילדער, אָבער זיי זענען מיר פאַרפאַלן געוואָרן ביים אַנטלויפן פון פּראַנקרייך אין 1940.

סטעפאַן צווייג, נישט געקוקט אויף זיין וועלט-באַרימטקייט, איז געווען זייער אַ באַשיידענער מענטש און האָט זיך געהאַלטן ווי אַן אמתער עניו. איך האָב איינמאָל, אַן אַוונט, אין אַ קאַפּעהויז אין ניצע, אויף פּלאַס מאַסענאַ, געשפּילט אַ שאַך מיט אַשס זון, דזשאַן. אינ-

מיטן פון אונדזער שפילן איז אין קאפערוויז גראַד אַריינגעקומען סטעפאַן צווייג. ווען ער האָט אונדז באַמערקט פונדערווייטנס, האָט ער זיך מיט אַ פאַר שריט פריער אויפן העפלעכסטן אופן פאַרנויגט און געבעטן אַ דערלויבעניש צוצוועצן זיך צו אונדזער טישל און אַ ביסל קיבעצן. עס איז מיר אַזש געווען איבער דער טבע, וואָס אַזאָ וועלט-באַרימטער שרייבער איז אַזוי באַשיידן-העפלעך... איך בין צוגעוואוינט געווען צו אַן אַנדערער באַנעמונג ביי יידישע שרייבער... סטעפאַן צווייג האָט זייער שטאַרק ליב געהאַט אַשן און זיי האָבן זיך ביידע געהאַלטן ווי ברידער. ווי אַ ברודער האָט זיך אויך פאַרהאַלטן צו אַשן דער באַרימטער שריפטשטעלער פראַנץ ווערפל, וועלכער איז אין מיין צייט נישט געווען אין ניצע. ער האָט, דאָכט זיך, דאַמאָלס געוואוינט אין איטאַליע. אַש האָט מיר אַמאָל געוויזן אַ בריוו זיינעם, אין וועלכן ווערפל טיטולירט אים: „מיין טייערער ברודער!“...

צום מייסטן איז אָבער אין אַשן געווען פאַרליבט סטעפאַן צווייג.

ער האָט געקוקט אויף אים, ווי אַ געליבטע קוקט אויף איר געליבטן.

(מיט יאָרן שפעטער האָט מיר מיין חבר חיים בראַקאזש פון בוענאָס איירעס, וואו ער איז אַ מיטאַרבעטער אין די „יידישע צייטונג“, גע- שריבן צווישן אַנדערן אַ פאַר אינטערעסאַנטע שורות וועגן סטעפאַן צווייגס באַציאונג צו אַשן. בראַקאזש שרייבט מיר, אַז סטעפאַן צווייג האָט נישט אַנדערש אָנגערופן אַשן, ווי „מיין פרוינד שאַלאַם אַש!“ איינמאָל האָט ער, חיים בראַקאזש, וועלכער איז דער איבערוועצער פון סטעפאַן צווייגס פיל דערציילונגען אויף יידיש, געהאַט אַ געשפרעך מיט אים וועגן אַשן. האָט צווייג אים פלוצים אַ פרעג געטאָן: „פאַרוואָס רעדן אויס יידישע שרייבער אַזוי פיל שלעכטס אויף אַשן?“ שרייבט מיר מיין חבר בראַקאזש, אַז ער איז געווען אויף אַזויפיל אומדיסקרעט און אַ פרעג געטאָן ביי צווייגן: „ווער זענען דאָס די יידישע שרייבער?“ האָט צווייג געענטפערט: „שניאור אין פאַריז און לעאַ קעניג אין לאַנדאָן“... אַלס ענטפער אויף צווייגס פריערדיקער פראַגע, האָט זיך ביי בראַקאזשן אַרויסגעכאַפט, אַז „דאָס איז מסתמא מחמת קנאה, קנאת סופרים, הייסט עס“... און סטעפאַן צווייג האָט מורמלענדיק איבערגעחזרט: „יא, יא, אַז נייד“...).

אָבער אינטערעסאַנט איז, אַז ווי גוט איינגעלעבט אַש איז נישט געווען מיט די אייראָפעאיש-יידישע שרייבער, האָט ער זיך נישט צו גוט געפילט מיט זיי. איך וויל דאָ דערציילן אַ שטיקאָוון עפיואַד, וואָס באַשטעטיקט מיין מיינונג:

עס איז אָנגעקומען ניריאַר פון 1935. אַש איז געווען איינגעלאָדן דורך דער גרופע דייטש-יידישע שרייבער, וואָס האָבן דאַמאָלס גע-

וואוינט אין ניצע, און דאָס זענען געווען — סטעפאָן צווייג, יאָזעף ראָט, הערמאַן קעסטען און עטלעכע אַנדערע, וועמענס נעמען איך קאָן זיך איצט נישט דערמאָנען — אַז זיי זאָלן ניי־יאָר גיין ערגעץ וואו פאַרברענגען.

נו, אַז זיי האָבן מיך נישט איינגעלאָדן, האָט דאָך אַש מיך נישט געקאָנט מיטנעמען. אויך זיין פרוי, מאַדזשע, איז נישט מיטגעגאַנגען. זי האָט גאָר פאַרבראַכט דעם סילוועסטער אַוונט מיט איר ברודער, אַלעקסאַנדער שפיראַ, וועלכער האָט דאַמאָלס געוויילט אויף דער ריווערע.

קומט צו מיר צו אַש און זאָגט מיר :

— נו, עס איז דאָך היינט עפעס יום־טוב, איר ווילט דאָך מסתמא פאַרברענגען מיט אייערע פריינט און דאָס קאָסט דאָך איבעריק געלט, טאָ נאָט איך צוויי הונדערט פראַנק און גייט פאַרברענגט גוט! ... עס איז מיר זייער געפעלן געוואָרן אַשס ברייטהאַרציקייט. ער איז נישט געווען פאַרפליכטעט דאָס צו טאָן. איך האָב אים געדאַנקט און איך האָב מיך טאַקע אָנגעהויבן גרייטן צו גיין פאַרברענגען דעם אַוונט מיט עטלעכע פון מייע פריינט, וואָס איך האָב שוין געהאַט דערוואַרבן אין ניצע.

מיר האָבן זיך אויסגעפּוצט יום טובדיק און געטראַכט: וואוהין גייט מען? ... עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו גיין צום ניצער שוּחט, וועלכער האָט אויך געהאַט אַ כשרן רעסטאָראַן, און דאָרט וועלן מיר עסן אַ פיינע סעודה, טרינקען וויין און ליקער און מען וועט זיך ווילן לכבוד דעם גויאישקן ניי־יאָר.

ווען מיר זענען אָנגעקומען אין דעם שוּחטס רעסטאָראַן, איז וועמען טרעפן מיר דאָרט זיך ווילן גאַנץ געשמאַק — טאַקע אַשן מיט זיך קאַמפּאַניע שרייבער! ... מיר האָבן זיך צעלאַכט און עס איז שוין פאַרגעקומען אַ געמיינזאַמע גרויסע סעודה. אינמיטן דעם מאַלצייט רוקט זיך אַש צו מיר צו און רוימט מיר איין :

— איר ווילט ערגעץ גיין אין אַ רעסטאָראַן טרינקען שאַמפּאַניער לכבוד ניי־יאָר? עט איז זייער אומעטיק צו פאַרברענגען מיט גרויסע מענטשן! ...

מיר האָבן זיך שטיל אַרויסגעשאַרט פון שוּחטס רעסטאָראַן און מיר זענען ביידע אַוועק אין אַ גרויסן לאַקאַל, וואו מיר האָבן באַ־געגנט זיין פרוי מיטן ברודער און מיר האָבן דאָרט געהוילעט אַ גאַנצע נאַכט, אויסטרינקענדיק פאַר אַ פאַר הונדערט פראַנק שאַמפּאַניער, פאַר וועלכן אַש האָט געצאָלט. ערשט מיט פאַרטאַג צוגלייך זענען מיר

אהיימגעקומען אין א בגילופינדיקן צושטאנד אין דער ווילע „שאלאם“, און איך בין צומאָרנגס אָפגעשלאָפן אַ גאַנצן טאָג ... די אַרבעט ביים גרויסן ראָמאַן „ביים אָפּגרונט“ איז געגאַנגען פאַראויס. אַש האָט דאַמאַלס זייער פיל געשריבן און ער האָט מיך שטאַרק אונטערגעיאָגט. אַז איך זאָל זיך נישט פוילן און טאָן מיין אַרבעט ... איך האָב געהאַט מיין אַרבעטס-פּלאַץ אין דעם גאַסט-צימער פון זיין בריווחדיקער דירה, וואו עס איז געשטאַנען אַ קליין טישל און אַ קאַראַנאַ-שרייבמאַשין, וואָס ער האָט געהאַט געקריגן אַ מתנה פון „פאַרווערטס“. איינמאַל אַ נאַכמיטאָג, האָט מיך אַש באַזוכט פון זיין שרייב-קאַבינעט אַרויס. ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט הינטער מיין שטול, און זיך צוגעקוקט, ווי איך קלאַפּ אויף דער מאַשין און בעסער אויס די שפּראַך, וואָס איז גאַר אַפּט ביי אים אַרויסגעקומען גאַנץ „פיין“ צעפלאַנטערט.

— איר מאַכט עס גוט ... — האָט ער מיר אַ קלאַפּ געטאָן איבער דער פלייצע, און ער איז אַוועקגעגאַנגען צוריק צו זיין אַרבעט. מיר זענען געווען אָפגעשיידט מיט עטלעכע צימערן. ער איז געווען אין איין עק פון הויז און איך אין צווייטן עק. ער פלעגט מיך זייער אַפּט פּרעגן מבינות אויף זיין שרייבן און איך בין מיט אים געווען אויפריכטיק, וואָס דאָס איז אים — ווי כּהאַב באַמערקט — געפּעלן געוואָרן. איך האָב אים איינמאַל אויפּמערקוואַם גע-מאַכט, אַז ער האָט דעם יונגן האַנס באַדענהיימער געמאַלן אַ ביסל צופיל צעקראַכן, צו שלאַבעריק, ער דאַרף זיין אַ מער שטאַרקערער כאַראַקטער. אַזוי ענלעך האָט ער אויך געמאַלן אין „פאַרן מבול“ דעם יונגן מירקין — שוואַכע מענטשן ...

אַש האָט זיך איינגעהאַרט, וואָס איך זאָג אים און גאַרנישט געענטפּערט. אָבער ווי דערשטוינט בין איך געווען, ווען איך האָב מיט עטלעכע וואַכן שפּעטער באַמערקט, אַז ער האָט עטלעכע קאַפיטלען איבערגעאַרבעט און דער יונגער האַנס באַדענהיימער איז אַרויסגעקומען אַ מער אויסגעהאַלטענער טיפּ. פאַרשטייט זיך, אַז איך בין געווען אי-נערלעך זייער צופרידן, וואָס אַש האָט אַנערקענט מיין מבינות ...

איך האָב איבערגעלעבט עטלעכע שיינע חדשים אין דעם ווינטער פון 1935, בעת אַש האָט געשריבן דעם ערשטן טייל פון דעם גראַנ-דיעזן ווערק „ביים אָפּגרונט“. ער איז געווען אין אַ געהויבענער שטי-מונג. דאָס בוך איז געגאַנגען כּסדר פאַראויס. ער פלעגט אַרבעטן בייטאָג און ביינאַכט.

איך בין איינמאַל צו אים אַריינגעקומען אין אַוונט אין שרייב-קאַבינעט. אַש איז געזעסן פאַרטיפּט איבער די לענגלעכע ווייסע בלעט-

לעך פאפיר און האָט שנעל געסקריפעט מיט דער פעדער. אַרויס־
ברענגנדיק די שענסטע בילדער פון זיין ראָמאַן. ווען איד האָב אים
דערזען אַזאַ פאַרטיפטן אין דער אַרבעט, האָב איד מיך אינסטינקטיוו
געגעבן אַ צי צוריק, נישט וועלנדיק אים שטערן אין דער מלאכת
הקודש.

אַש האָט מיך אָבער באַמערקט, ער האָט אויפגעהויבן דעם קאַפּ
מיט צעשוּבערטע האָר און מיט אַ פאַרווירטן בליק מיך אַ ווייל אָנ־
געקוקט, נישט אָפגעבנדיק זיך מתחילת קיין חשבון ווער איד בין,
אזוי פאַרטאָן איז ער געווען אין זיין שרייבן. ענדלעך האָט ער, נישט
אויסרעדנדיק קיין וואָרט, מיט דער האַנט מיר אַ ווייז געטאָן אויפן
טיפּן פּאַטעל, וואָס איז געשטאַנען נישט ווייט פון ברענענדיקן קאַמין.
דאָס האָט געמיינט, אַז איד זאל זיך אַוועקזעצן און צואוואַרטן, ביז
ער וועט פאַרענדיקן דאָס שרייבן.

איד האָב מיך אַראָפגעלאָזט אין ווייכן פּאַטעל, געקוקט אויף די
פלאַקערדיקע שייטן האַלץ, וואָס האָבן געשפּרייט אַן אַנגענעמע וואַרימ־
קייט איבער דעם גרויסן שרייב־צימער. דאָס ברענענדיקע האַלץ האָט
געקנאַקט און געשפּריצט מיט רויטע פּונקען, וואָס זענען אַוועקגעפּלויגן
אין דעם חלל און נישט געוואָרן. איד האָב נישט געוואָגט הויך צו
אַטעמען, כדי אַשן נישט צו שטערן אין דער אַרבעט. איד בין אזוי
ביסלעכווייז פאַרזונקען געוואָרן אין אַ האַלבן דרימל.

עס איז געווען שטיל אין צימער און אַלץ איז געווען איינ־
געהילט אין אַ האַלב־טונקלקייט. בלויז אויפן שרייבטיש האָט געלויכטן
דאָס עלעקטרישע לעמפל און מען האָט בלויז געהערט דאָס קריצן פון
דער שטאַלענער פען און דאָס טונקען זי פון צייט צו צייט אין
טינטאַרן.

אויף די ווענט און אויף די ביכער־שענק האָבן אַרומגעטאַנצט טונ־
קעלע שאַטנס, דאָס איז געקומען פון אַשס באַוועגונגען בעתן שרייבן,
און עס האָט זיך מיר מיטאַמאָל אין דעם האַלבן דרימל אויסגעוויזן, ווי
עס הויבן־אָן אין שרייב־צימער אַריינצושטראַמען מענטשלעכע שאַטנס —
גלייך דאָס וואָלטן געווען די העלדן פון אַשס ביז איצט אַנגעשריבענע
ראַמאַנען, דערציילונגען און דראַמען. אין די צענדליקער און הונדער־
טער זענען זיי געקומען צו שוועבן... אַט איז ר' יחזקאל גאַמבינער
און אַט שוועבט אַרום אין דער לופט ר' שלמה נגיד, אַט איז מאַטקע
גנב, און נאָך אים אַנקל מאַזעס, נאַטע דער טויבן־כאַפּער און מאַטיס,
דער יאַטישער טאַכטערס מאַן און זי אַליין אויך, די יאַטישע טאַכטער,
די שיינע רחלע... אַט שוועבט אַריין יחיאל פון "תהילים־ייד" — אַלע
זענען זיי אין די מאַסן געקומען אָפגעבן כבוד זייער באַשעפּער, וועלכער

זיצט איצט פֿאַרטאָן אין זיין הייליקער עבודה, געשטאַלטנדיק און אַרויסברענגנדיק פון אונטער זיין טאַלאַנטפולער פעדער נייע טיפּן, נייע העלדן און נייע סיטואַציעס...

איך האָב מיטאַמאַל דערפילט אַ גלעט איבערן אַקסל. איך האָב מיך אויפגעכאַפט און דערזען שלום אַשן שטיין לעבן מיר מיט אַ שמיכל אויף זיין צופרידן פנים.

— זענט איר געשטימט אַרויסצוגיין כאַפּן אַ שפּאַציר, ררראָזענ-בעריג?

איך האָב זיך פון אַזאַ פֿאַרגעניגן קיינמאַל נישט אָפּגעזאָגט. מיר זענען אַרויס אויפן אַספּאַלטירטן וועג, וואָס ציט זיך אין פּראַנט פון דער ווילע „שאַלאַם“. אַרום האָבן די פיל באַלויכטענע פענצטער פון די שכנותדיקע פּאַלאַציען געשיינט מיט ליכט און עס האָט געשטראַמט פון זיי פרייד און גליק. מען האָט געהערט פון די אָפּענע פענצטער פריילעכע געלעכטערן, מוזיק פון אַ ראַדיאָ אַדער פון אַ פּיאַנאָ, אויף וועלכער עס האָט אַוודאי געצימבלט די פרוי פון דעם דאָזיקן גליקלעכן הויז. אַ לייכט פריש ווינטל האָט געצויגן פון ים דאָ אַהער, און עס האָט זיך געזען דאָרט ווייט אין טאַל די באַלויכ-טענע ניצע.

מיטאַמאַל גיט זיך אַש אַ כאַפּ:

— קומט אַריין אין שטוב, וועט איר מאַכן אַ ביסל מוזיק... דאָס איז געווען מיין עובדה אין די אַוונטן, ווען איך בין זיך פאַרזעסן ביי די אַשס ביז שפעט אין דער נאַכט אַריין. „מאַכן מוזיק“... — דאָס איז געווען אַשס אַן אויסדרוק. דאָס האָט געהייסן, אַז איך דאַרף אויפזוכן אַ געהעריקע ראַדיאָ-סטאַנציע מיט דער אַנטשפּרעכנ-דיקער מוזיק, וואָס אַש האָט ליב...

טיילמאַל פלעגט ער מיך בעטן צו שפילן מיט אים אַ שאַך, ביים אַקאַמפּאַנימענט פון די ראַדיאָ-מעלאָדיעס, און איך האָב געדאַרפט זיין זייער פאַרזיכטיק ניט צו געווינען די פאַרטיע...

איינמאַל, אין אַ שיינעם טאַג, האָט אַש באַקומען אַ טעלעגראַמע פון אַמעריקאַנער „דזשאַינט“, אַז ער זאָל שוין קומען צו פאַרן קיין אַמעריקע אַנטייל צו נעמען אין אַ קאַמפּאַניע איבערן לאַנד, אַרויסצו-טרעטן מיט רעדעס און זאַמלען פּאַנדן פאַר דער דאָזיקער וויכטיקער יידישער אַרגאַניזאַציע.

אַש האָט זיך געפונען אין אַ פאַרלעגנהייט. ער איז געווען ראשו ורובו אַריינגעטאַן אין שרייבן דאָס „מאַנומענטאַלע“ (ווי ש. ניגער האָט עס אָנגערופן) ווערק „ביים אָפּגרונט“. ער האָט געהאַלטן ביים פאַרענדיקן דעם ערשטן טייל, און ער האָט נישט געוואַסט, וואָס ער זאָל

טאָן. ער איז עטלעכע טעג אַרומגעגאַנגען צעחושט און געשלאַגן זיך מיט דער דעה: יאָ פאַרן קיין אַמעריקע אָדער נישט פאַרן. איך האָב אים געזען אין זיין פאַרצווייפּלונג. זייענדיק מיט-געריסן מיט זיין שרייבערישן פיבער און וויסנדיק, וואָס פאַר אַ גרויס ווערק דאָ ווערט געשאַפן פאַר מיינע אויגן אין די פיר ווענט פון זיין שרייב-קאַבינעט, האָב איך אַשן געעצהט נישט צו פאַרן, נאָר פאַרענדיקן דאָס גאַנצע בוך, אויך דעם צווייטן טייל פון „ביים אָפּגרונט“.

דערויף האָט מיר אַש מיט אַ פאַרצווייפּלונגס-אויסדרוק אויף זיין פנים געענטפערט: „מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה!“... דער „דזשאַינט“ דאַרף האָבן געלט צו שטיצן די נויט-באַדערפטיקע יידן אין דער וועלט, און איך וועל דאָ זיצן רואיק און שרייבן ביי-כער ?? אַזוי האָט אַש אויסגעטייטשט דעם דאָזיקן מאמר. און צומאָרגנס האָט ער באַשטעלט אַ שיפסקאַרטע אויף דער איטאַליענישער שיף „קאַנטע די סאַוויאַ“, וואָס האָט געדאַרפט אַפשווימען אין אַ וואַך אַרום פון ווילפראַנש, אַ קליין האַפן-שטעטל לעבן ניצע, און איך האָב אים דאַמאָלס באַגלייט צו דער שיף.

אַש איז אָפּגעפאַרן און איך בין איבערגעבליבן אַליין אין ניצע, וואו איך האָב נאָך געדאַרפט פאַרענדיקן די רעדאַקציע פון ערשטן טייל „ביים אָפּגרונט“. דאָס האָט געמוזט זיין אין אַנהויב חודש מערץ פון 1935. איך האָב מיך געגרייט אָפּצופאַרן קיין פאַריז, וואו איך האָב געהאַט מיין שטענדיקן וואוינ-פלאַץ. אָבער איך בין פּלוצים קראַנק געוואָרן און געבליבן עטלעכע וואַכן לענגער אין אַשס הויז, און מאַדזשע אַש האָט זיך אַרום מיר געפאַרעט, ווי אַ באַרמהאַרציקע שוועסטער.

עס איז אינטערעסאַנט דערביי צו דערציילן אַן עפּיזאָד: זלמן שניאור איז דאַמאָלס געקומען קיין ניצע אויף זיין ווינטער-וואַקאַציע און די יידישע טוער האָבן געגרייט פאַר אים אַ קבלת-פנים. אָבער פריער נאָך האָט מען געהאַט געגרייט פאַר מיר אַ געזעגנונגס-אָוונט צו מיין אָפּפאַר פון ניצע. די ניצער יידן זענען געווען אין אַ פאַר-לעגנהייט. זיי האָבן נישט געקאַנט זיך דערלויבן אויף צוויי אָוונטן און זיי זענען גראַד אויסגעפאַלן אין דער זעלבער וואַך. חברה האָט גוט געקענט שניאורן, וועלכער איז נישט קיין צו לייכטער מענטש און ער זינדיקט אויך אונטער מיט אַ ביסל גאווה... אָבער זיי האָבן זיך געפרוואוט איינצוואַרדנען די צוויי אָוונטן צוזאַמען...

ווי אָנגענעם איבערדאַשט בין איך געווען צו הערן, אַז שניאור איז איינגעגאַנגען דערויף, אַז עס זאָל געפראַוועט ווערן אינאיינעם זיין קבלת-פנים און מיין געזעגנונגס-אָוונט.

מילא, וואָס שניאור האָט אין זיין רעדע לכבוד מיר דאַמאָלס

געזאגט, וועל איך נישט איבערחזרן. דאָס קאָן מען געפינען אין אַ קליינער קאַרעספּאָנדענץ אין „מאַמענט“ פון חודש מערץ, 1935... אָבער צווישן אַנדערן האָט ער זיך אויך אַזוי אויסגעדריקט: „ראַזענ-בערג איז אַ מייסטער פון דער יידישער שפּראַך. פאַר שלום אַשן איז נישט קיין פּחיתת הכבוד, וואָס ער פאַרריכט זיין מאַנוסקריפט; איך אַליין וואָלט געווען העכסט צופרידן, ווען ראַזענבערג רעדאַקטירט מיינע ווערק!“...

און טאַקע נאָך דעם דאָזיקן אַוונט, גייענדיק מיט שניאורן אין אַ קאַפּעהויז אַריין עפעס טרינקען, האָב איך מיך פאַרקילט און אַפּגעלעגן צוויי וואַכן אין בעט.

אַ שטאַפּט מיר אַ שטעלע אין „דזשאַינט“

אין חודש מאי, 1935, האָב איך אין פאַריו געקריגן אַ
בריוול פון אַשן, אַז ער איז שוין דאָ צוריק פון אַמעריקע און אַז
ער דאַרף מיך האָבן צום פאַרענדיקן דעם צווייטן טייל „ביים אַפּגרונט“.
מיין שטעלע אין דער יידישער ענציקלאָפּעדיע ביים דובנאַוו-פּאַנד
האַט „געהימלט“... קיין ווייטערדיקע טיילן נאָכן צווייטן אָדער דריטן
באַנד זענען דערווייל נישט דערשינען. דער זשורנאַל „אילוסטרירטע
וואַכנבלאַט“ איז אונטערגעגאַנגען. מיר האָבן געהאַט געפונען אַ „קאַפּי-
טאַליסט“, אַ ריגער ייד, וועלכער האָט פינאַנסירט דאָס וואַכנבלאַט
און געצאָלט שכירות. לאַנג האָט ער אָבער נישט אויסגעהאַלטן, און אין
איין שיינעם פּרימאָרגן, ווען מיר זענען געקומען אין רעדאַקציע טאָן
די אַרבעט, האָבן מיר געפונען הענגען אויף דער טיר אַ שלעסל...
איך האָב מיך געפילט אין אַ גרויסער מצודה, איך האָב נישט
געהאַט קיין שום אויסזיכט צו קאַנען עקזיסטירן אין פאַריו, און איך
האַב באַשלאָסן אַט-וואָס: אויב שלום אַש וועט מיר געבן בעסערע
באַדינגונגען, אַנשטעלן מיך אַלס זיין פּערמאַנענטן סעקרעטאַר און
איך וועל וואוינען אין ניצע, דאַמאָלס פאַרבלייב איך אין פּראַנקרייך;
אויב נישט, מוז איך צוריקפאַרן קיין פּוילן. אמת, איך האָב אויך נישט
געוואוסט, וואָס איך וועל טאָן אין פּוילן, אָבער דאָרט איז דאָך פאַרט
מיין היימלאַנד, כ׳האַב דאָרט אַ ברודער, כ׳האַב משפּחה (מינע עלטערן
האַבן געלעבט אין ארץ ישראל), און דער עיקר — ווען איך וועל

צוריקקומען קיין פוילן, אפשר וועל איך באקומען א פערמאנענטע שטעלע אין „היינט“.

האָב איך דעריבער, איידער איך בין אָפּגעפּאַרן פּון פּאַריז קיין ניצע, איינגעפּאַקט אַלע מיינע זאַכן און געמאַכט זיך גרייט פּון דאָרט, נאָכן פּאַרענדיקן דורך אַשן דעם ראַמאַן „ביים אָפּגרונט“, צוריק-צופּאַרן קיין פּוילן.

די פּאַריזער קאַלעגן-שרייבער האָבן פאַר מיר איינגעאַרדנט אַ פּיערלעכן באַנקעט, אַ מיין געזעגנונגס-אָונט, און מיט האַרץ-קלאַפּעניש האָב איך געשעפּטשעט מיט די ליפּן: „אַדיע, פּאַריז!“

צו זאָגן, אַז שוין אויפן באַנקעט האָט מיר נישט באַנג געטאַן מיין באַשלוס צוריקצופּאַרן אין דעם פּאַשיסטישן פּוילן, וואָלט עס געווען נישט ריכטיק... איך האָב אָבער קיין אַנדערע ברירה נישט געהאַט. מיט אַ שווער האַרץ בין איך געפּאַרן אויף מיין „לעצטער“ רייזע קיין ניצע, וואו מיין אַרבעט האָט געדאַרפט דויערן אַן ערך דריי חדשים. פּון דאָרט האָט מיין וועג געזאַלט גיין איבער איטאַליע, עסט-רייך און טשעכאָסלאָוואַקיע — קיין וואַרשע!...

די דריי חדשים אין ניצע זענען געווען איין גאַלדענע קייט פון הערלעכע טעג און שיינע איבערלעבונגען. אַש האָט זיך מיט מיין אַנקומען זייער געפּרייט און ער איז צוגעטרעטן צו זיין אַרבעט מיטן פּולן שוואונג. ווען איך בין אין חודש מאי אָנגעקומען צו אַשן, האָט ער שוין געהאַט אָנגעשריבן דעם גרעסטן טייל פון זיין צווייטן באַנד „ביים אָפּגרונט“, און איך האָב זיך גענומען צו מיין געוויינלעכער אַרבעט פון אויסבעסערן די שפּראַך, רעדאַקטירן און איבערשרייבן אויף ריין מיט דער שרייבמאַשין.

אַש האָט מיט מיר אָנגעהויבן רעדן וועגן „תּכלית“. ער האָט מיר פּאַרגעשלאַגן, אַז איך זאָל בלייבן וואוינען מיט אים אין ניצע און ווערן זיין פערמאנענטער סעקרעטאַר. ער האָט מיר אָבער פּאַר-געלייגט זייער אַ קליינעם געהאַלט, פון וואָס איך וואָלט נישט געקאַנט לעבן. ער האָט מיר אַריינגעשאַצט אין נדן מיינע פּאַרדינסטן אין וואַרשעווער „היינט“. וואָלט איך אפשר דערויף געווען באַשטאַנען, אָבי נישט צוריקצופּאַרן אין פּאַרהאַסטן פּוילן. איז אָבער אין „היינט“ מיין פּאַזיציע נישט געווען קיין זיכערע. עס איז דאָרט נישט געווען איין באַלעבאַס, נאָר אַ סך באַלעבאַטים (דאָס איז געווען נאָכדעם, ווי דער „היינט“ איז געוואָרן, אין 1932, אַ קאָאָפּעראַטיוו). מען האָט באַ-דאַרפט זיין אין וואַרשע, אויפן אַרט, און די זאַך באַשטימען. איך האָב נאָר-וואָס געהאַט פּאַרענדיקט דרוקן אין די „היינטיקע נייעס“ אַ ראַמאַן וועגן דער שבת-יצבי עפּאָכע; איך האָב נישט געוואוסט פון ווייטנס

מיט וועמען אונטערצוהאנדלען; קיין שטענדיקער מיטארבעטער בין
איך דאך נישט געווען.
אלוא, דער פסק-דין איז ביי מיר געפאלן: צוריקפארן קיין
פוילן! ...

די אַרבעט איז אָנגעגאַנגען כּסדר פּאַראַויס, דאָס בוך האָט זיך
דערנענטערט צום סוף, און עס האָט זיך אויך דערנענטערט דער סוף
פון מיין זאַרגלאָז גן-עדן-לעבן אויף דער פּראַנצווזישער ריווערע.
איך האָב געזען, אַז אַשן גייט ממש אין לעבן, איך זאָל פּאַרבלייבן
מיט אים. ווי ער האָט מיר אָבער געהאַט דערקלערט, איז ער נישט
אימשטאַנד געווען צו צאָלן מיר קיין אָנשטענדיקן געהאַלט, פון וועלכן
איך זאָל זיין פּאַרזאָרגט מיט פרנסה.

דערווייל איז אין יענער צייט פּאַרגעקומען אַ כאַראַקטעריסטישער
צוזאַמענשטויס צווישן מיר און אַשן, און צוליב וועלכן אונדזערע באַציי-
אונגען זענען געוואָרן אַ ביסל אָנגעשטרענגט.

דאָס איז געווען נאָכדעם, ווי עס איז געהאַט דערשינען אין דער
„קולטור-ליגע“ דער „תהילים-ייד“. ש. ניגער האָט אין ניו-יאָרקער
„טאָג“ אָנגעשריבן אַ רעצענזיע און אָנגעוויזן אויף געוויסע שפּראַכלעכע
פעלערן אינעם בוך. אין אַלגעמיין, ווי אַשס אַ הייסער חסיד, האָט
ניגער דעם „תהילים-ייד“ שטאַרק געלויבט און מיט רעכט אָנגעוויזן,
אַז דאָס דאָזיקע ווערק איז „אַ קיצור — אַ סך-הכל פון אַשס שאַפן.
אין „תהילים-ייד“ ווערן ווייטער געשפּונען פעדים פון אַשס פּריערדיקע
ווערק“ („דערציילערס און ראַמאַניסטן“, ז' 465). „אַזאַ פּאַרענדיקטן
און אַזאַ העל-באַלויכטענעם בנין האָט אַש ביז אַהער נאָך קיינמאַל
נישט אויסגעבויט“ (דאָרט — ז' 466).

דאָקעגן לאָזט ש. ניגער אויס „כל חמתו“ אויף אַשס שפּראַכ-
לעכע פעלערן. ער ציטירט צענדליקער זאַצן און ער זאָגט, אַז זיי
טויגן נישט. זיי זענען נישט יידיש, און ער ברענגט זיינע אייגענע
אויסדריקן פּאַר די זעלבע זאַצן, און ער „לערנט“ אַשן, ווי אַזוי צו
שרייבן ...

ווען אַש האָט באַקומען די צייטונג מיט ניגערס רעצענזיע, איז
ער געוואָרן זייער אויפגעבראַכט, און אין דער דאָזיקער צאַרנדיקער
שטימונג איז ער אַריינגעקומען צו מיר אין צימער, וואו כּהאַב גע-
אַרבעט און ער האָט אויסגערופּן, אַנזויינדיק מיטן פינגער אויף דער
רעצענזיע:

— נו, יידיש-קענער! ... האַ? ... איר האַלט זיך דאָך פּאַר
אַ גאַנצן יידיש-קענער, און זעט, וואָס ניגער שרראַבט וועגן „איער“
יידיש! ...

ווי געפלעפט איך בין נישט געבליבן זיצן אין ערשטן מאמענט,
ווען אש האט מיר געמאכט דעם דאזיקן פארוואורף און מיר געמאכט
פאראנטווארטלעך פאר ניגערס שלעכטער רעצענזיע, האב איך גע-
מוזט לסוף א שמיכל-טאן און איך האב געטראכט:

„ער מאכט גאר מיר פאראנטווארטלעך פארן בוך, גלייך ער אליין
וואלט מיטן „תהלים-ייד“ גארנישט געהאט צו טאן... אויב ניגער
רייסט אראפ זיין שפראך, בין איך גאר דער שולדיקער!...“

אבער ווען איך האב מיר א ביסל בארואיקט און ארויסגענומען
פון אשם האנט די צייטונג און איבערגעלייענט די רעצענזיע, האב איך
געקריגן מוט און געזאגט צו אשן:

— הערט מיר אויס, שלום אש: ניגער דארף זיך קומען צו
איך לערנען שרייבן א יידישן זאך. די אלע זיינע פארריכטעכצן טויגן
נישט, זיי זענען טרוקן ווי בייך. דאקעגן, אייער שרייב-ארט איז זאפ-
טיק און ס'איז טייער יידיש לשון, מיט דער ספעציפישער שפראך-
וויסן פון א פוילישן ייד. ניגער איז א טרוקענער ליטוואק!...
און וואס שייך מיין „יידיש-קענעריי“, קאנט איר זיך בארואיקן, שלום
אש, איך האב זיכער אייער יידישן זאך-בוי נישט קאליע געמאכט!...“

אש האט אויף מיר געגעבן א זייטיקן בליק, ווי איינער זאגט:
„קאנסט גוט פאררעדן די ציין!... ניגער איז פארט דער בארימטער
קריטיקער, און אז ער זאגט, אז עס טויג נישט, מסתמא טויג עס
נישט...“

ער איז א נישט-צופרידענער און אן אויפגערעגטער ארויס פון
מיין צימער צו זיך אין קאבינעט.

איך האב געפילט, אז מיין מערכה ביי אשן איז נישט גוט... ביז
איצט האט ער געהאט צוטרויען צו מיר, און איצט, צוליב ניגערס
רעצענזיע, האט זיך אלץ געענדיקט.

איך האב מיר נישט גענומען צום הארץ. ערשטנס, האב איך ביי
זיך געטראכט, אז איך בין גערעכט און נישט ניגער מיט זיין לשון...
צווייטנס, פארלאז איך שוין סיווי מיין שטעלע און ס'איז אויס מיט
מיין קאריערע אלס סעקרעטאר ביי שלום אשן!...“

צומארגנס האט אש אפילו נישט געדענקט דעם נעכטיקן צוזאמען-
שטויס, און עס האט זיך ווידער איינגעשטעלט א גוטע באציאונג
צווישן אונדז ביידע. אזוי זענען אָוועק עטלעכע וואָכן און איך האב
דערלעבט מיין גרויסע סאָטיספאַקציע! אש האט זיך גארנישט געקאנט
אויסקויפן ביי מיר...“

עס איז אַנגעקומען חיים ליבערמאַנס אַ בראַשור, צי דאָס איז

געווען אן אַרטיקל אין אַ צייטונג — איך געדענק איצט נישט גענוי. איך געדענק בלויז, אַז חיים ליבערמאַן דערלאַנגט ניגערן אַ וואַזשנע פאַרציע פאַר זיין פּראַוון אויסבעסערן אַשס שפּראַך, און ער נעמט שלום אַשן אין זיין שוץ. ער ציטירט זאָץ ביי זאָץ, ווי עס שטייט געשריבן אין „תהלים-ייד“ און דערנאָך די פאַרראַכטענע זאַצן, ווי ניגער האָט זיי פּרעפּאַרירט... דערביי מאַכט חיים ליבערמאַן אויף זיין ספּע-ציפּיש-היסטערישן אופּן פּון ש. ניגערן פּיפּקע, ער מאַכט אים אויס-צודרייען און ער לאַכט אים אויס מיט חזוק און מיט גאַל.

ווען איך האָב דאָס איבערגעלייענט, איז מיר לייכטער געוואָרן אויף דער נשמה. אומבאַקאַנטערהייט און נישט-ווילנדיק, האָט מיך חיים ליבערמאַן רעהאַביליטירט אין אַשס אויגן, איך בין אַריינגעגאַנגען צו אַשן אין קאַבינעט און אַ זאָג געטאָן מיט נצחון אין מיין שטים :
— נו, אַש, איר האָט איבערגעלייענט, וואָס ליבערמאַן שרייבט... איצט זאָגט מיר : בין איך אַ „ידיש-קענער“ אָדער נישט? ...

אַש האָט זיך ברייט צעשמייכלט, געוואָרפן אויף מיר אַ מין איבערבעטונגס-בליק און גאַרנישט געענטפּערט. ער האָט זיך געפּילט שולדיק, און ער האָט געזוכט מיט אַלע כוחות איבערצובעטן מיך פאַר יענעם אויפּברויז קעגן מיר. ער איז געוואָרן צו מיר אויסערגעוויינלעך גוט. ער האָט געפּראַוואוט נאַכאַמאַל אויפהויבן די פּראַגע וועגן מיין ווייטערדיקער מיטאַרבעט מיט אים, און איך האָב אים געענטפּערט :

— אויב איר זענט אַזוי פאַראינטערעסירט, איך זאָל בלייבן מיט אייך, נאָר איר טענהט, אַז איר קאַנט מיר נישט צאָלן אַ געהאַלט, פּון וועלכן איך זאָל קאַנען אַנשטענדיק לעבן, טאָ באַמיט זיך, אויף וואָס פאַר אַן אופּן עס זאָל נישט זיין, צו שאַפּן מיר אַ זייטיקע שטעלע!

דערויף האָט אַש שטילגעשוויגן. וואָרים וואָס האָט ער מיר געקאַנט ענטפּערן? ער האָט דען געהאַט אין קעשענע שטעלעס פאַר מיר? ... און עס איז געבליבן ביים אַלטן : נאָכן פאַרענדיקן דעם צווייטן טייל „ביים אַפּגרונט“ פאַרלאַז איך פּראַנקרייך.

דער דאָזיקער טרויעריקער טאָג איז ענדלעך אַנגעקומען. איך האָב יענע צייט אַ סך שפּאַצירט איבער די מאַלערישע וועגן און שטעגן אין דער בערגיקער געגנט. ווי איך וואָלט געוואָלט איינזאַפּן אין מיר וואָס מער שיינקייט, וואָס איך וועל שוין מער קיינמאַל נישט זען. עס איז מיר שוין באַצייטנס געווען אומעטיק און בענגלעך... צו-מאַרגנס, באַלד אינדערפּרי, גייט אַפּ דער צוג קיין ווענטימיליאַ, אַ באַן-סטאַנציע אויף יענער זייט איטאַליענישער גרעניץ. איך האָב אַנ-געהויבן פאַרפּאַקן מיינע זאַכן, איך האָב געהאַט צוויי שווערע וואָלי-

זעס מיט ביכער, וואָס איך האָב שוין געהאַט באַווייזן איינצואַמלען, לעבנדיק אין פּראַנקרייך, אַ חוץ מיינע פּריוואַטע זאַכן.

קומט אַש צו מיר צו ערב מיין אַוועקפּאַרן און זאָגט מיר :

— מירן היינט נישט עסן אינדערהיים. איך לאָד אייך איין אויף אַ געזעגנונגס-נאַכטמאַל אין זשאַן-לע-פּען (אַ מאַלעריש שטעטעלע ביים ים, צווישן ניצע און קאַז).

איך בין געווען גערירט פון זיין פאַרשלאַג, און טאַקע אין אַ שעה אַרום האָט דער זון ווינער, דזשאַן, געפירט אונדז — אַשן, מאַדזשען און מיר, צו דעם דאָזיקן שטעטעלע, אין איינעם פון די טיייערסטע רעסטאָראַנען. עס איז געווען אַ פּראַכטפולער אָוונט. דער הימל איז געווען איין בלוין-גלימענדיקער, פּאַנטאַסטיש-רייכער טעפּיד, און דאָס ווייס-שוימיקע וואַסער פון ים האָט זיך אין דער פינצטערניש כסדר אַנגעקלאַפט אין דעם זאַמדיקן ברעג. דער אויטאָמאָביל האָט זיך גע-יאָגט איבערן אַספּאַלטענעם וועג און מיין האַרץ האָט געטאַכקעט פון פּריציטיקער בענקשאַפט, וואָס איך וועל שוין מאַרגן דאַרפן פּאַרלאָזן דאָס דאָזיקע שענסטע ווינקל אויף גאַטס ערד.

אין דעם רעסטאָראַן האָט געזשומעט מיט מענטשן פון אַלערליי לענדער און שפּראַכן. די עלעגאַנט-געקליידטע קעלנער אין פעכלדיק-ווייסע פּאַרטוכער האָבן פלינק זיך געפּאַרעט אַרום אונדז, און עס איז געגעבן געוואָרן לכבוד מיר אַ נאַכטמאַל כיד המלך, מיט שאַמפּאַניער, ליקערן און די אויסגעזוכטסטע מאכלים. אַש האָט אין זיגען געהאַט זיין זון נישט צו לאָזן טרינקען קיין שאַרפע משקאות, ווייל ער איז דאָך אונדזער שאַפּער און ער דאַרף האָבן דעם קאַפּ אויפן קאַרג...

מיר דריי האָבן זיך אַבער געלאָזט וואוילגיין וויפיל די הערצער האָבן געגלוסט, און ווען מיר זענען שפּעט ביינאַכט אַהיימגעפּאַרן לענגאויס דעם אַספּאַלטירטן וועג ביים צעשוימטן ים, האָט זיך די גאַנצע וועלט געדרייט אַרום מיר, דער טונקל-בלויער הימל מיט די מילי-מיליאָסן שטערן איז ביי מיר אויסגעקומען צו זיין אונטן און דער ים אויבן... עס איז געווען פּריילעך אויף דער נשמה, כּהאַב אַפילו נישט געדענקט, אַז מאַרגן קומט צו דעם דאָזיקן פּיערלעכן יום טוב אַן ענד, און איך פאַר צוריק קיין פּוילן!...

מיט טאַג צוגלייך האָב איך זיך אויפגעכאַפט און גענומען גרייטן צו פּאַרלאָזן מיין שיינע דירה, וואָס איך האָב געהאַט ביי דער על-טערער פּראַנצוקע. מען האָט מיר פון דאָרט צוגעטראָגן מיינע וואַליזעס צו אַשן אין הויז אַריין, און דזשאַן האָט מיך געזאָלט מיטן אויטאָמאָביל צופירן צו דער באַן.

אש איז נאך געשלאָפֿן. די געלע גאַראַזש-טויערן צו זיין שרייב-
קאַבינעט זיינען נאך געווען פאַרמאַכט אויף די שוואַרץ-גלאַנציקע
אייזערנע פּרענטן. עס איז שפּעט, אין אַ שעה אַרום גייט אַפּ די באַן,
און ווי אַזוי קאָן איך אַוועקפּאַרן, נישט זאָגנדיק אַשן אַ „זיי גע-
זונט!“ ...

מאַדזשע פּאַרעט זיך שוין אַרום און זי גרייט פאַר מיר צו אַ
פּיינעם פּרישטיק. אַש אַבער שלאָפּט. איך שטיי שוין גרייט איינצושטייגן
אין אויטאָמאָביל, אַבער קיינער וועט נישט וואָגן אויפצואוועקן אַשן
פון שלאָף. איך טרייסל זיך אינגאַנצן פון אומגעדולד. מיטאַמאַל אַבער
לענט זיך אַפּ אַ האַלבער גאַראַזש-טויער און אַש באַווויזט זיך אין דער
עפענונג מיט זיין געבלימלטן שלאָפּראַק, מיט פּאַרשלאָפּענע אויגן.
ער קומט צו מיר צו, אָנקונדיק מיך שפּיציק און ער כאַרכלט
אַרויס:

— אַ כאַלעריע! ... כ׳האַב מיך נעכטן ביינאַכט אָנגעפּרעסן, אַז
דער בויד פּלאַצט מיר אַזש ... אַלץ צוליב אייך! ...

אַש האָט ליב געהאַט גוט אָפּצוועסן, און נעכטן האָבן מיר טאַקע
ביידע אַ ביסל צופיל אונטערגעזינדיקט. איך בין אַבער געווען אַ סך
יינגער פון אַשן, האָט עס מיר נישט פאַרשאַדט, אַבער אַש איז שוין
דאַמאַלס געווען אַ ייד פון פּינף-און-פּופּציק יאָר.

איך האָב געוואוסט, אַז אַש באַשענקט מיך מיט אַ „כאַלעריע“
נישט פאַר שלעכטסקייט. אַזאַ וואָרט כאַפּט זיך ביי אים אַפּט אַרויס,
ווען ער פילט זיך מיט אייך גאַר היימיש ... איך געזעגן זיך מיט
אים, און טרערן שטייען ביי אונדז ביידע אין די אויגן.

אויפן וועג צו דער באַן גיט מיר דזשאַן איבער אַ סוד: „די מאַמע
האַט מיר מיטגעגעבן געלט, איך זאָל דיר קויפן שאַקאַלאַד אויף דער
ריזע!“ ...

אַבער עס איז מיר נישט באַשערט געווען צו עסן די שאַקאַלאַד.
אַראַפּנעמענדיק איינע פון מיינע וואַליזעס מיט ביכער פון אויטאָמאָביל,
האַט זי געפּלאַצט און אַלע ביכער האָבן זיך אַ צעשאַט געגעבן איבערן
וואַקזאַל ... דזשאַן האָט מיך געלאַזט שטיין און ער איז שנעל גע-
לאָפן אין שטאַט אַריין קויפן פּאַסקעס אויף אַרומצובינדן די געפּלאַצטע
וואַליזע, און דאָס האָט ער געקויפט אויפן חשבון פון מיינן שאַקאַ-
לאַד ...

ווען ער איז צוריקגעקומען מיט די פּאַסקעס, איז נאך געווען
עטלעכע מינוט צום אָפּגאַנג פון צוג. איך האָב קוים באַווויזן אַרומצו-
בינדן די וואַליזע און אַריינזעצן זיך אין וואַגאַן, ווי דער צוג האָט
געריירט. איך האָב געזען אין דעם צופאַל אַ „וואונק פון הימל“, אַז

איך וועל נאך צוריקקומען קיין ניצע... מען לאזט מיך נישט אַוועק-
פאַרן...

איך האָב געהאַט אַ פּרעכטיקע רייזע, איך בין אָפּגעטרעטן אין
גענאַ, וואו ס'איז גראַד פאַרגעקומען אַ טיציאָן-אויסשטעלונג, און איך
האַב אַ גאַנצן טאָג פאַרבראַכט צווישן אַ געפלייץ פון פּראַכטפולע פאַרבן,
אַנגעטרונקען זיך מיט שיינקייט ביז שיכור ווערן... צומאַרגנס בין
איך אָנגעקומען קיין ווענעציע, באַזוכט די סאַד-מאַרקאַ-קירכע, געגעבן
צו עסן די טויבן אויפן סאַן מאַרקאַ-פּלאַץ, געשיפט זיך אויף אַ
גאַנדאַלע. קורץ, איך האָב גענאַסן פון גאַטס שיינקייט מיט דער פולער
מאַס, ווי איינער, וואָס גייט זיך שוין אויף אייביק געזעגענען מיטן
לעבן. איך פאַר דאָך נעבעך קיין פּוילן...

נאָך עטלעכע טעג פאַרן און אָפּטרעטן אין פאַרשידענע שטעט
און לענדער און אָנזענדיק זיך מיט כלערליי מערקווירדיקייטן, בין איך
ענדלעך אָנגעקומען קיין וואַרשע. די פּוילישע הויפטשטאָט האָט נאָך
די אַלע שיינע און וואונדערלעכע ערטער, וואָס כ'האַב געזען, געמאַכט
אויף מיר אַן אָפּשטויסנדיקן איינדרוק.

איך בין אַריינגעפאַלן אין אַ טרויעריקער ווירקלעכקייט. איך בין
געקומען אין דער רעדאַקציע פון „היינט“, און כ'האַב זיך באַלד
איבערצייגט. אז ס'איז שטענדיק גלייכער צו האָבן צו טאָן מיט אַ
באַלעבאַס ווי מיט אייגענע קאַלעגן... מייע אויסזיכטן אויף איינצו-
אַרדנען זיך אין „היינט“ זענען געווען גאַנץ מאַגערע, און כ'האַב באמת
נישט געוואוסט, מיט וואָס מען הויבט אָן. מילא, די ערשטע פאַר
וואַכן האָב איך נאָך געהאַט גענוג געלט, וואָס אַש האָט מיר געגעבן
פאַר מיין אַרבעט, אָבער די דנאַ האָט זיך אָנגעהויבן אַרויסזען, און
ס'האַט אָנגעהויבן ווערן טרויעריק.

איך בין געקומען יעדן טאָג אויף טלאָמאַצקע 13. אויך דאַרט איז
געווען אומעטיק. עס איז געווען זומער, שרייבער זענען אַרויסגעפאַרן
אין די רעסאָרט-פלעצער, געבליבן זענען בלויז די קבצנים, וואָס האָבן
זיך הונגעריקע אַרומגעפאַרעט איבערן גרויסן זאַל פון ליטעראַטן-פאַראיין.
איך אַליין האָב שוין אויך געהאַט דאָס געפיל פון אַ יורד: אַט ערשט
טאַקע געווען אַ „מיליאָנער“, געוואוינט אין אַ ווילע אויף דער פּראַג-
צויזישער ריווערע, געפאַרן אָפטמאַל קיין מאַנטע-קאַרלאַ אַ שפּיל-טאַן
אויף דער רולעטקע, און דאָ דריי איך מיך ווידער אַרום ווי אין די
אַמאַליקע טרויעריקע צייטן אין ליטעראַטן-פאַראיין אַן שום אויסזיכט
אויף איינצואַרדנען זיך.

די וואַכן זענען געלאָפּן, די טעג ענלעך איינע צו די אַנדערע,
פון אַשן הער איך גאַרנישט. איך האָב געוואַרט אויף עפעס אַ נס, און

ער איז נישט געשען... אבער איינמאל, אומגעריכט, איז דער נס יא געשען:

איך האב שפאצירט איבער דער גאס אין א געוויסן שבת. באגעגן איך א מיטארבעטער פון דער „היינט“ אדמיניסטראציע און ער זאגט מיר, אז עס ליגן אין רעדאקציע פאר מיר צוויי בריוו פון שלום אשן. איך האב מיך זייער דערפרייט. איך האב געהאט דאס געפיל, אז דאס זענען גוטע בריוו...

איך האב נישט געווארט אויף זונטיק, נאר טאקע באלד זיך א לאז געטאן אויף כלאדנע 8, וואו די רעדאקציע „היינט“ האט זיך געפונען און האב אפגענומען די צוויי בריוו. זיי זענען געווען פון לוצערן (די שווייץ), וואו עס איז דאמאלס פארגעקומען דער ניינצנטער ציוניס-טישער קאנגרעס, און אש, אלס מיטגליד פון דער יידישער אגענטור, האט אים בייגעוואוינט. איך האב מיט ציטערנדיקע הענט געעפנט די בריוו. זיי זענען ביידע געווען כמעט פון זעלבן אינהאלט. אין איינעם האט מיר אש געגעבן בלויז א האפנונג, און אין צווייטן האט ער מיר אבער שוין מודיע געווען מיט זיכערקייט:

„פארט שוין אפ קיין פאריז, איך האב איך געשאפן א שטעלע אין „דזשאַינט“!... דאס איז געווען דער אינהאלט פון די ביידע בריוו, און פאר מיר איז עס געווען נאך מער ווי געוואונען אויף דער לאטעריע!...“

איך האב ממש געטאנצט אויף דער גאס פאר פרייד, און פרעמדע מענטשן האבן מיך אָנגעקוקט ווי משוגע. איך האב דאמאלס אויך פאר-דינט אביסל געלט אדאנק מיין גוטן פריינט משה אינדעלמאן, דעם רעדאקציע-סעקרעטאר פון „היינט“. ער איז אויך געווען דער דירעקטאר פון דער ציוניסטישער טעלעגראפן-אגענטור „פאלקאר“, און איך האב ביי אים אין הויז איבערגעזעצט פון דייטש די אָנגעקומענע טעלעגראפישע רעדעס פון לוצערן. איך געדענק איינע אַזא רעדע פון נחום סאָקאלאָוו, ביי וועלכער מ'האט געקאָנט די ציין זיך צעברעכן. אַזא שווערן דייטש האט ער געשריבן... מ'האט געארבעט גאַנצע נעכט.

איך האב צוריקגעוואונען חשיבות ביי זיך אין די אויגן, און אין ליטעראַטור-פאראיין האב איך שוין מער נישט געקוקט אויף זיך ווי אויף א יורד, נאר ווי אויף א פרישן מיליאָנער: איך פאר צוריק קיין פראַנקרייך, איך וועל ווידער וואוינען אין ניצע און — חי גע-לעבט!...“

אבער נאך די אַלע גליקן האב איך אויף קיין הוצאות צוריקצופאַרן קיין פאריז פארט נישט געהאט... פון גרויס שמחה, וואָס איך האב

געוואונען אויף דער „לאַטעריע“, האָב איך פאַרהוילעט דאָס גאַנצע
געלט!...

האַט מען מיר אין רעדאַקציע „היינט“, אויף מיין בקשה, אויס-
געצאָלט אויף אַשס חשבון צוויי הונדערט זלאַטעס, און מיט אַ טאַג
שפעטער — עס איז געווען חול המועד סוכות — האָט מיך דער
עקספרעס-צוג וואַרשע-פאַריז געטראָגן צוריק צו דער פראַנצויזישער
הויפטשטאָט און צו אַ שטעלע אין „דזשאַינט“...

מיר ווערן תושבים אין ניצע...

בין איצט האָב איך געשריבן בלשון „איך“, און פון איצט אָן וועל איך זיך באַנוצן מיטן לשון „מיר“... איך האָב, למזל, חתונה געהאַט; און איך האָב טאַקע גענומען פאַר אַ ווייב דאָס זעלבע מיידל, וועמענס איינגעראַמט בילד שלום אָש האָט אַמאָל געזען ביי מיר אין דער ווילע „מיראַמאַר“ שטיין אויפן שרייבטיש, און ער האָט צו מיר דאַמאַלס אויסגערופֿן: „רררָזענבעריג, אָט מיט דעם מיידל זאָלט איר חתונה האָבן!“...
 נו, האָב איך אים געהאַרכט...

אַנקומענדיק מיט מיין „דזשאַינט“־שטעלע אין קעשענע קיין פאַריו אין אַ קילן האַרבסט־טאַג, אין הושענה־רבה, בין איך געווען אויס־געליידיקט ביזן לעצטן סאַנטיים. איך האָב טאַקע פשוט נישט געהאַט פאַר וואָס צו קויפֿן אַ שטיקל חמץ... איך האָב מיך צוויי טעג אַרומגעדרייט ווי אויף אַן עולם התוהו. איך האָב אָפילו געהאַט אַ שוועסטער און אַ ברודער אין פאַריו, געהאַט אַ פעטער מיט אַ מומע און קווינעס, אָבער איך האָב מיך געשעמט זיי צו דערציילן, אָז איך בין נקי. איצט, ווען איך בין אַ בעל־מטופֿל מיט צוויי שטעלעס — סעק־רעטאַר ביי שלום אָשן און אַן אַנגעשטעלטער אין „דזשאַינט“ — ווי שעמט מען זיך דאָס נישט צו זיין אַזאַ קבצן!... האָב איך טאַקע געשוויגן און קיינעם וועגן דער בושה נישט דערציילט...

געגעסן האָב איך בלויז דאָמאַלס, ווען איך בין געקומען צו גאַסט צו עמיצן פון מיין משפּחה און מ'האַט מיך מכבד געווען דאָ מיט אַ גלאַז טיי און מיט שמחת-תורהדיקן קוכן, דאָ האָט מען מיך פאַר-בעטן צום יום טובדיקן מאָלצייט. איך האָב אַפילו געמאַכט דעם אַנשטעל און געלאָזט זיך אַ ביסל בעטן, כאָטש איך האָב געשלאָנגען די סלינע אין מויל. צופיל אָבער האָב איך מיטן „אַנשטעל“ נישט איינגעשטעלט, ווייל כ'האַב געקאַנט האָבן אַ גאַנץ שיינעם דורכפאַל און מ'זאָל מיך אַ צווייט מאָל נישט בעטן...

איך האָב ווייסיאָו דערשלעפט ביו נאָך אסרו-חג. איך האָב גע-דאַרפט אַרויפגיין אין ביוראָ, אויף 19 רי טעהעראַן, וואו דער „דזשאַינט“ האָט זיך געפונען און אַנמעלדן דעם אייראָפּעאישן דירעקט-טאָר, הער בערנאַרד קאַהן, אַז איך בין דאָ!... איך האָב מיך אָבער געשעמט: אפשר וויסן זיי גאַרנישט, אַז איך האָב ביי זיי אַ שטעלע!... אַ קשיא אויף אַ מעשה, וואָס שלום אַשן קאָן אינפאַלן מיר אַנצו-שרייבן!...

היות אָבער דער הונגער האָט מיך געפייניקט און איך האָב נישט געהאַט מער וואָס אַנצואווערן, האָב איך גענומען די מעטראָ און בין צוגעפאַרן אין דער רייכער געגנט, וואו די „דזשאַינט“-ביוראָ האָט זיך געפונען. איך האָב מיך אַנגעמאַלדן צום דירעקטאָר הער בערנאַרד קאַהן, אַ סימפּאַטישער דייטשישער ייד, אַ הויכער מאַן און מיט זייער אַ העפלעכער שטים. ער האָט מיך געבעטן זיצן.

יא, שלום אַש האָט מיט אים טאַקע גערעדט אין לוצערן וועגן מיר, און איך האָב ביי זיי אַ שטעלע, וואָס, אייגנטלעך, די שטעלע איז, וואָס וועל איך דאַרפן טאָן, האָב איך נאָך נישט געהאַט קיין אַנונג. הער קאַהן האָט מיט מיר גערעדט וועגן זייטיקע ענינים, אויס-געפרעגט מיך וועגן מיין אַרבעט ביי אַשן, וועגן אַשן גופא און וועגן מיר אַליין: וואָס איז מיין באַשעפטיקונג, וואָס איז מיין סטאַזש אַלס שרייבער, און אַזוי ווייטער. איך האָב אים אַליץ פאַדראַבנע דערציילט, און עס האָט אויסגעוויזן, אַז איך בין אים געפּעלן געוואָרן.

ער האָט אַ דריק געטאָן אויף אַ קנעפל. עס איז אַריינגעקומען אַ מיידל, עפעס אַן אונטער-סעקרעטאַרקע (זיין סעקרעטאַרקע איז גע-זעסן אַן אַ זייט ביי אים אין קאַבינעט), וועמען ער האָט באַפוילן אַריינצורופן זיין אַסיסטענט, הער דוד שוויצער. עס איז אַריינגעקומען אַ ייד מיט „דוד פרישמאַן“ וואָנסעס און אַ פאַר קלוגע שוואַרצע אויגן, וואָס האָבן אַרויסגעשיינט פון הינטער די גאַלדענע ברילן. אַ רויכערנ-דיקער, שמעקעדיקער ציגאַר צווישן די פליישיקע ליפּן, האָט אַרויס-געלאָזט בלויע רויכלעך. הער קאַהן האָט מיך פאַר אים פאַרגעשטעלט.

מ'האָט גערעדט אַ פּאַר העפלעכקייטס-ווערטער, און שוויצער האָט מיך דערנאָך אַרײַנגעבעטן צו זיך אין קאַבינעט.

דוד שוויצער האָט גערעדט אַ פּײַנעם ייִדיש. ער איז געווען אַן אוקראינישער ייד, פון אַדעס. מען האָט געשמועסט תּכּלית: וואָס עס וועט זײַן מײַן אַרבעט, וואָס איך וועל טאָן פּאַר מײַנע שכירות. הכלל, איך וועל דאַרפן פון צײַט צו צײַט אַנשױבן אַן אַרטיקל וועגן ענינים, וואָס האָבן אַ שײכות מיט „דושאַינט“ טעטיקייטן. דערבײַ האָט ער מיר דערלאַנגט אַ פּאַק מיט „ליטעראַטור“, אין וועלכע איך האָב געזאָלט מעיקר-זײַן און אויסגעפּײַנען וועגן וואָס צו שרײַבן. וועגן קײן געלט האָט ער מיט מיר נאָך אַלץ נישט געשמועסט, און דאָ קלאַפט בײַ מיר דאָס האַרץ: זאָל איך יאָ אַ פּרעג טאָן אָדער נישט אַ פּרעג טאָן וועגן דינר-ממונות, און איך האָב מיט מיר אַלײן אין געדאַנק אײַנגעטענהט: „אויב וועסט זײַן אַ שעמעוודיקער, וועסטו הײַנט נישט עסן קײן וועטשערע!“ ...

דאָס איז געווען אַ גוטער אַרגומענט ... און איך האָב מיטאַמאָל אַרויסגעפּלאַצט:

— הער שוויצער ... המ ... איר פאַרשטייט, איך וואָלט געדאַרפט האָבן אַ ביסל געלט ... איר פאַרשטייט ... אַ ביסל געלט ...
— וואָס-זשע שווייגט איר? ... — האָט דוד שוויצער אַ שמײכל געטאָן מיט זײַנע קלוגע אויגן, און ער האָט געזאָגט — מיר האָבן פאַר אײך באַשטימט די סומע פון טויזנט פּראַנק אַ חודש; המ, אַנט-שולדיקט, הער ראָזענבערג, עס איז נישט קײן סך געלט ... אָבער שלום אַש האָט מער פאַר אײך נישט פאַרלאַנגט ...

איך האָב אין דער רגע געטראַכט, אַז דער דאָזיקער מיסטער שוויצער רעדט נאַרישקײטן: וואָס הײסט, טויזנט פּראַנק איז נישט קײן סך געלט! איך האָב באַלד אויף אויסנווייניק איבערגערעכנט, אַז דאָס איז אַרום דרײַ הונדערט פּוילישע זלאָטעס אַ חודש, דאָס מײַנט — פּינף-און-זײַבעציק זלאָטעס אַ וואָך, און וויפּיל מענטשן פאַרדינען עס פּינף-און-זײַבעציק זלאָטעס אַ וואָך אין פּוילן! און ווען שוויצער האָט זיך אויפגעשטעלט, צוגעאַנגען צום שטאַלענעם סײף און אַרויסגענו-מען צען קנאַקעדיקע הונדערט-פּראַנק אַסיגנאַציעס, נאָר-וואָס פון אונ-טערן פּרעס אָפּער און מיר דערלאַנגט, האָב איך געמײנט, אַז ראַטשילד איז קעגן מיר אַ קבצן! ...

איך בין מיט אײַן שפּרונג אַראָפּ איבער אַלע דרײַ שטאַק טרעפּ, און אַ זינגענדיקער און אַ טאַנצענדיקער בין איך אַרויס פון טויער, 19 רײ טעהעראַן. איך האָב מיך מיטאַמאָל דערפּילט אַ געוואַלטיקער גביר. כ׳בין אַוועק אין אײַנעם פון די רײכע רעסטאָראַנען אין יענער

אַריסטאָקראַטישער געגנט. עס איז געווען מיטאָג-צייט. איך האָב אָפּ-געגעסן אַ גוט און זעטיק מאָלצייט, פּאַרטרונקען מיט אַ פּלעשל ווייסן באַרדאָ. איבערגעלאָזט דעם גאַרסאַן אַ פּיינע מטבע טרינק-געלט און אַ בגילופּינדיקער זיך אַרויסגעוואַקלט פון רעסטאָראַן.

ערשט איצט האָב איך אַ טראַכט געטאָן וועגן אַשן :

— זעסט, אַ חברהמאַן! ... מער האָט ער נישט געהאַט קיין כּוח פּאַר מיר צו בעטן, ווי טויזנט פּראַנק! ... אַ השגה פון אַ באַלעבאַס! ... פּאַר זיך וואַלט ער שוין שכל געהאַט צו בעטן כּפּל-כּפּלים! ... — האָב איך זיך געבונטעוועט און ס'האַט מיך טאַקע גאַנץ גוט פּאַרדראַסן אויך ...

אַבער אַ שטעלע אין „דזשאַינט“ האָב איך געהאַט, און מיינע פּאַריזער קאַלעגן האָבן מיך אַ ביסל מקנא געווען. עס האָט זיי שוין מסתמא באַנג געטאָן, פּאַרוואָס זיי האָבן צו מיין אַוועקפּאַרן קיין וואַרשע אין זומער, 1935, איינגעאַרדנט מיר אַ באַנקעט, אַז — „ער איז דאָך צוריקגעקומען!“ ...

איך האָב געקריגן אין ביוראָ פון „דזשאַינט“ אַ באַזונדער צימער מיט אַ יידישער שרייבמאַשין. מען האָט מיר צוגעשטעלט די יידישע פּרעסע פון דער גאַנצער וועלט, און מ'האַט מיר אינמיטן דער אַרבעט אַריינגעבראַכט אַ גלאַז מיט הייס-ברוינער שמעקעדיקער טיי. איך בין געוואָרן, אויף נישט קיין געלעכטער, אַ מיטאַרבעטער פון פּאַריזער „דזשאַינט“.

נאָך אייניקע וואַכן שטודירן, לייענען און באַקענען זיך מיט דער „דזשאַינט“-טעטיקייט איבער גאַר דער וועלט, האָב איך אָנגעשריבן אַן אַרטיקל פּאַרן „היינט“ אין וואַרשע, און אין דעם אַרטיקל מאַך איך געוויסע פּאַרשלאַגן פּאַר דער לייטונג פון „דזשאַינט“ צו פּאַרפּילפּאַכן זייער טעטיקייט אין פּוילן, ווייל די נויט פּאַרגרעסערט זיך דאָרט, און איך האָב אויך אין מיין אַרטיקל אַ ביסל קריטיקירט די ביז איצט אָנגעפּירטע אַרבעט.

איידער איך האָב דעם אַרטיקל אַוועקגעשיקט אין „היינט“, האָב איך אים איבערגעלייענט פּאַרן דירעקטאָר בערנאַרד קאהן און זיין אַסיסטענט דוד שווייצער. דערביי האָב איך זיי געמאַלדן, אַז איך פּאַר די טעג קיין פּוילן חתונה האָבן. איך וועל דאָרט ווילן אייניקע חדשים, און דאָרט וועל איך שרייבן אַ צווייטן אַרטיקל פּאַרן „מאַמענט“.

בערנאַרד קאהן האָט זיך שטילערהייט איבערגעשמועסט מיט דוד שווייצערן אויף ענגליש, וואָס איך האָב קוים-קוים פּאַרשטאַנען. נאָך זייער איבערשמועסן זיך האָט מיך אַ פּאַר מינוט שפּעטער דוד שווייצער אַריינגערופּן צו זיך אין קאַבינעט, וואו ס'האַט געשמעקט

מיט רויך פון טייערע ציגארן. ער האָט געעפנט דעם סייף, אַרויסגע-
נומען ווידערמאַל צען קנאַקעדיקע הונדערט-פּראַנק אַסיגנאַציעס (גלייך
די באַנק דע פּראַנס וואָלט פאַר זיי ספּעציעל געדרוקט נייע באַנקנאָטן)
און מיר דערלאַנגט די שכירות פאַרן צווייטן חודש. דאָס איז געווען
דעם 1טן פעברואַר, 1936. האַבנדיק מיר באַצאַלט די שכירות, האָט
מיר שוויצער דערנאָך דערלאַנגט אַ צווייטן טויזנטער-פּראַנק און מיט
אַ פּריינטלעכן שמיכל צוגעגעבן:

— אייער אַרטיקל האָט אויף אונדו ביידע, אויף בערנאַרד קאהן
און מיר, געמאַכט זייער אַ גוטן איינדרוק. איר דערלאַנגט אונדו אַפילו
אַ ביסל, אָבער עס איז גוט אַזוי... שעמט זיך נישט, איר מעגט
דעם „דזשאַינט“ דערלאַנגען אויך... און דאָ האָט איר אונדזער
דרשהגעשאַנק צו אייער חתונה, מיר ווינטשן אייך גליק און פאַרט
געזונט!...

איך בין געווען איבערראַשט און גערירט. איך האָב זיך באַמת
דערפילט אַלס אַ חשובער מענטש און אַ וויכטיקער מיטאַרבעטער
פון „דזשאַינט“. אויב מיין ערשטער אַרטיקל האָט געמאַכט אַזאַ גוטן
איינדרוק, בין איך דאָך זיכער מיט מיין שטעלע!...

מיט צוויי טעג שפעטער בין איך געזעסן אין אַ קופּע פון עקספרעס
„פּאַריז-וואַרשע“ און געפאַרן צו מיין חתונה, וואָס איז צוגעגרייט
געוואָרן דורך מיין כלהס עלטערן אויף דער צייט, וואָס איך האָב
געהאַט באַשטימט. די מחותנים, אברהם דוד און שרה ביילע פראשקער,
זענען געווען מייע אַמאָליקע באַלעבאַטיים, ביי וועמען איך האָב גע-
אַרבעט אַלס בוכהאַלטער, און מיין כלה איז געווען זייער דריטע
טאַכטער, רעגנע.

איך האָב פאַרבאַכט אין פּוילן אַן ערך פינף חדשים. איך האָב,
זייענדיק אין וואַרשע, באַגעגנט זיך מיטן „דזשאַינט“-דירעקטאָר יצחק
גיטערמאַן און ער האָט מיר פאַרגעשלאָגן אַנצושרייבן אַן אַרטיקל צו
בערנאַרדס קאהנס זעכציק-יעריקן געבורטסטאָג. דעם דאָזיקן אַרטיקל
האָב איך איבערגעגעבן מיין גוטן פּריינט ש. י. סטופניצקי, דעם רע-
דאַקטאָר פון „מאַמענט“, און ער איז צו דעם באַשטימטן טאָג אָפּגע-
דרוקט געוואָרן.

שלום אַש האָט דאָמאַלס געוויילט אין ארץ ישראל, וואוהין ער איז
געפאַרן, ווי אַ בין, אַנצוזאַמלען די נויטיקע זאַפטן פאַר זיין שפעטער-
דיקן פראכטפולן ווערק: „דאָס געזאַנג פון טאַל“.

עס איז געווען דאָמאַלס אַ טרויעריקער זומער אין פּוילן. עס
איז געווען דאָס פּזשיטיק-יאַר, 1936. איך האָב מיך געפילט זייער
דערשלאָגן, פונקט ווי יעדער אַנדערער פּוילישער ייד. איך האָב שוין

געצײלט די טעג, ווען איך וועל קאָנען צוריקפאָרן אין דעם פּרייען
און פּריילעכן פּראַנקרייך.

עס איז אָבער נישט געווען אַזוי פשוט: איך אַליין האָב געקאָנט
פאָרן הײן און צוריק פון פּוילן קײן פּראַנקרייך און פון פּראַנקרייך
קײן פּוילן. מײן פּרוי האָט אָבער קײן ווײזע נישט געקאָנט באַקומען.
איך בין דעריבער אײנער אַליין צוריקגעפאָרן קײן פּאַריז, און דורך
פאַרשידענע באַקאַנטשאַפטן — הױפּטזעכלעך אַדאַנק מײן גוטן פּרײנט,
מאיר מענדעלסאָן, — האָב איך זיך דערשלאָגן צום פּאַליטישן רע-
דאַקטאָר פון „פּיגאַראַ“, מסייע דאַנאַדיע, וועלכער האָט גאַנץ אײנ-
פאַך, אין מײן אַנוועזנהײט, אױפּגעוהױבן דאָס טעלעפּאָן-טרייבל, אַנ-
געקלונגען צו זײנס אַ פּרײנט אין אױסערן-מײניסטעריום און אים
במעט ווי באַפּוילן: „העי, זשאַן, איך מוז האָבן אַ ווײזע פאַר מײן
קאַלעגעס ווייבל, וואָס געפּינט זיך אין פּוילן... גוט, זאַסטו?...
מערסי ביען!“

מיט אַ טאַג שפּעטער בין איך אױפן נאַרד-באַנהױף אין פּאַריז,
שוין זיצנדיק אין וואַגאָן אױפן וועג קײן פּוילן, אױסגערופן געוואָרן
דורך אײנעם, מײנס אַ פּרײנט, מיט נאַמען לעווין, אַ מיטאַרבעטער
פון „פּיגאַראַ“. ער האָט מיר געבראַכט אַ בריוו פון פּראַנצױזישן
אױסערן-מײניסטעריום צום ערשטן סעקרעטאַר פון דער פּראַנצױזישער
אַמבאַסאַדע אין וואַרשע, דער דאָזיקער בריוו האָט מיר געבראַכט די
ווײזע פאַר מײן פּרוי, און דעם 18-טן יולי, 1936, זענען מיר אַנגע-
קומען קײן פּאַריז, און אַ נישט-גוטער אָנזאַג פאַר דער גאַנצער צײוילי-
זירטער און דעמאָקראַטישער וועלט האָט מיר אַ שלאַג געטאָן אין
די אױגן אַרײן פון די שוואַרצע, פעטע קעפּ אין די נאַכמיטאַג-צײטונגען:
„בירגער-קריג אױסגעבראַכן אין שפּאַניע!“

מײן מאַטעריעלע לאַגע איז ווידער געווען אַ נישט גוטע. די
טױזנט פּראַנק אַ חודש זענען געווען גענוג פאַר מיר אַליין, אָבער
נישט פאַר אַ פּאַרפאַלק. פון אַשן האָב איך לעת-עתה גאַרנישט געהערט
און איך האָב בײ אים גאַרנישט פּאַרדינט. עס איז געווען שאַטטיל
מיט אים. זעט אױס, אַז ער איז נאָך אַלץ געווען אין ארץ ישראל. אין
„הײנט“ האָב איך גאַרנישט געדרוקט, אױך דאָרט איז נישט געווען צו
פּויגלדיק... .

ענדלעך, אַרום סוף חודש אַקטאָבער פון 1936, אין דער צײט
פון מײן גרעסטער פּאַרצױיפּלונג, האָב איך באַקומען אַ רעגיסטרירטן
בריוו פון שלום אַשן. מיט צײטערנדיקע הענט האָב איך געעפנט
דעם קאַנווערט: וואָס שרײבט מיר אַזױנס מײן נישט-שכּירות צאַלן-
דיקער באַלעבאַס?... דער בריוו איז געווען זײער אַ בײזער, אַ

וירגזונדיקער. אבער וואָס ווייטער איך האָב דעם ביזן בריוו געלייענט, אַלץ ליכטיקער איז מיר געוואָרן אין די אויגן...

אַש האָט זיך געבייערט אויף מיר אויף זיין, אַשישן, אופן:
„וואָס מיינט איר מיט זיך? ... איך וועל איך שאַפן שטעלעס אין „דזשאַינט“ פאַר אייער פאַרגעניגן-וועגן? ... איר וועט זיך זיצן ווי אַ פאַררייך אין פאַרני, בעת איך וויל, איר זאָלט וואוינען מיט אונדז! ... איך שרראַאָב איצט אַ נאַאַ ווערריק, און איך מוז אייך שוין האָבן לעבן מיר! קומט און באַזעצט זיך אין ניצע! איך וואָרט אויף אייך מיט אומגעדולד. טעלעגראַפירט מיר, ווען איר פאַרט אַרויס!“ ...

ווען איך האָב געענדיקט ליענען אַשס ביזן בריוו, האָב איך אַ נעם-געטאַן מיין ווייבל און מיר האָבן ביידע אָנגעהויבן טאַנצן פאַר גרויס פרייד.

אַ מאַדנער מענטש דער דאָזיקער אַש! ער ביזערט זיך גאַר אויף מיר, און ער ווייסט נישט, ווי שטאַרק איך האָב אויסגעקוקט אַט דעם ביזן בריוו! ... אַ שיינער פרייך בין איך דאָ אין פאַרני! ... איך ווייס נישט, וואָס דער מאַרגן וועט מיר ברענגען! ... פון אים, פון אַשן, הער איך גאַרנישט, און דאָ אַזאַ „הימל-עפן-זיך-דיקער“ סקאַנדאַל! ...

איך האָב מיך תיכף גענומען גרייטן אין וועג אַרין, איינגעקויפט זיך פאַרשידענע נויטיקע זאַכן פאַר דער ריוויערע. פריינט האָבן אונדז געבראַכט שיינע מתנות. מ'האַט זיך געפאַקט, געבונדן מיט שטריק דאָס בעטגעוואָנט, די וועש און אַנדערע פאַרפאַלקישע שמאַכטעס. איך בין דאָך שוין אַ באַלעבעסל! ... מיינע גוטע פריינט און קאַלעגן האָבן זיך גאַרנישט געקילט פון מיין „אַפגענאַרטן“ ערשטן באַנקעט און האָבן מיר ווידער, דאָס מאָל שוין אויך פאַר מיין „עזר כנגדי“, געפראַוועט אַ פייערלעכן באַנקעט מיט אַלע פרטים און דיקדוקים, מיט וואַרימע רעדעס און שוימיקן שאַמפאַניער, מיט געבראַטענע הינער און פאַרשידענע אויסגעזוכטסטע מאכלים, וויינען און ליקערן. אין מאָל טאַקע אַפגענאַרט און צוריקגעקומען, אַבער דאָס מאָל פאַר איך טאַקע אַוועק, און וואוהין? אויף דער פראַנצויזישער ריוויערע! ... יא, איך בין ווערט געווען אַ באַנקעט! ...

מיטאַמאָל, צומאַרגנס נאַכן באַנקעט, קריג איך אַ טעלעגראַם פון אשן: „וואַרט-צו מיטן פאַרן, איך קום מאַרגן קיין פאַרני. באַגעגנט מיך אין ביראָ פון דזשאַינט!“

איך האָב מיך אַ ביסל דערשראַקן: אַ קשיא אויף אַשן! ... אפשר האָט ער שוין חרטה? וואָס וועלן די קאַלעגן און פריינט זאָגן אויפן

צווייטן „אָפּגענאַרטן“ באַנקעט?!... מיט האַרץ-קלאַפּעניש בין איך צומאַרגנס געגאַנגען אין „דזשאַינט“, אַש איז שוין דאָרט געווען. ער האָט זיך מיט מיר זייער דערפרייט, געוואונטשן מיר „מזל-טוב“, און ער גיט מיר דערביי שטילערהייט אַ רויס-איין אין אויער: „רראַזענ-בעריג, איילט זיך נישט צו באַלד מיט קיין קינד!“...

איך האָב אין מיר אַ שמייכל געטאַן: די וואָרנונג זיינע איז גע-קומען אַ ביסל צו שפעט... איך האָב אויף זיין וואָרנונג גאַרנישט געענטפערט. ער האָט מיר געזאָגט, אַז אַזוי ווי ער האָט געדאַרפט זיין אין פאַרזי, האָט ער מיר טעלעגראַפירט, איך זאָל צואוואַרטן, מאַרגן פאַרט ער צוריק און איך זאָל קומען אויף שבת קיין ניצע. דאָס איז געווען אין אַ דינסטיק, מיטוואַך אַוונט האָט אונדז ביידע, מיין פרוי און מיך, דער ריוויער-עקספרעס געטראָגן אויפן וועג קיין ניצע.

מיר זענען אָנגעקומען דאַנערשטיק נאַכמיטאַג קיין ניצע. דאָס איז געווען אַנהויב חודש נאָוועמבער. אין פאַרזי אין שוין געווען קאַלט, ווינטיק און רעגנדיק, און דאָ האָט געבליאַסקעט אַ גאַלדענע שרפהדיקע זון אין אַ לאַזור-בלויזען הימל. מיר האָבן גענומען אַ צימער אין אַ האַטעל לעבן וואַקאַל. מיר זענען געווען שרעקלעך מיד און אויס-געמאַטערט פון דער זיבעצן-שעהדיקער ריזע. האָבן מיר געכאַפט אַ דרימל, און ווען מ'האַט זיך אויפגעוועקט, איז שוין געווען אַוונט. מיר זענען אַראַפּ אין אַן עלעגאַנטן קאַפּעהויז. מיין פרוי האָט איינגעקויפט אַ פאַר טויף אַנזיכטס קאַרטלעך פון דער ריוויערע און צעשיקט צו אירע חברטעס, צו די עלטערן. יעדן אַ פריינטלעך וואַרט, אַ וואונטש און אַ גרוס פון ערדישן גן-עדן. פון אירע אויגן האָט געשפרודלט גליק-זעליקייט און פרייד.

נאָכן אָפעסן אַ פיינעם אַוונטברויט, האָב איך מיין פרוי גענומען אויפן ערשטן שפאַציר איבער דער פּראָמענאַד דעוואַנגלעי. דער טונקל-בלויער הימל און דער שוואַרצער ים האָבן שותפותדיק געבליש-טשעט מיט די מילי-מיליאָסן בלינקלענדיקע שטערן. איך האָב איר געוויזן די רייכע באַלויכטענע האַטעלן, קאַסינאָס, אומעטום אַרייַן געשמעקט אויף אַ רגע, זיך צוגעזעצט טרינקען אַ קאַפּע אויף דער טעראַסע פון אַזאַ צעבלענדטן האַטעל און זיך איינגעהערט צו דער פאַרוויגנדיקער מוזיק, זיך צוגעקוקט צו די טאַנצנדיקע פאַרלעך. קורץ, איך האָב פאַר מיין פרוי פאַרגעשטעלט את רוב עשרי ורוב גדלי...

צומאַרגנס האָבן מיר געדונגען אַ מעבלירטע וואוינונג אין אַ שיינער געגנט און מיר האָבן שוין געוואוינט ווי מענטשן. איך האָב תיכף געלאָזט דורך אַ קאַרטל וויסן אַש, אַז מיר זענען דאָ! צומאַרגנס,

שבת, הערן מיר א טרובען פון אן אויטאמאביל-הארן. איך האב אראפ-געקוקט פון דריטן שטאק, וואו מיר האבן געוואוינט, און איך האב דערבליקט אשן. ער איז געקומען אונדז נעמען צום שבתדיקן מאלצייט צו זיך אין דער ווילע „שאלאם“, אויף אַוועניו דע לאַ לאַנטערן, אין די אַלפֿן-בערג, און ערד פינף קילאָמעטער פון ניצע. זיין זון, דזשאָן, האָט געטריבן דעם אויטאָמאָביל.

מיר זענען אַראָפּגעקומען אונטן, כּהאַב פּאַרגעשטעלט פאַר אַשן און זיין זון מיין ווייבל. אַש האָט מיט זיין געניטן, קינסטלערישן אויג, זי אַ נעם אַרום געטאַן, ער האָט געגעבן אַ דיסקרעטן שמיכל און געזאַגט:

— מאַדזשע האָט אייך ביידע פּאַרבעטן צום מיטאַג!

ווען מיר זענען אָנגעקומען אויפן אַרט און אַריינגעגאַנגען צו אַשן אין פּרעכטיקן הויז, האָט די באַלעבאַסטע זיך וואָרים באַגריסט מיט מיין פרוי און מיט מיר. עס איז געווען געגרייט אַ שיינער טיש; און ווען עס איז געקומען צום אויסטיילן די פּאַרציעס, גיט אַש אַ לאַך:

— מאַדזשוכנא, איר זאָלסטו געבן אַ טאַפּלע פּאַרציע! ... זי

דאַרף עסן פאַר צווייען! ...

דאָס האָט ער, פּאַרשטייט זיך, געמיינט מיין ווייבל. שפּעטער גיט ער מיר אין אַ ווינקל אַ זאַג: „און איך, אַלטער נאַר, זאַג אייך אין פּאַריז, אַז איר זאָלט זיך נישט צואיילן!“ ...

מיר האָבן פּאַרבראַכט אַ גאַנצן טאַג ביי די אַשס אין הויז. נאַכן עסן האָבן מיר שפּאַצירט אין דער פּראַכטפולער געגנט, וואָס איך האָב שוין געהאַט געמיינט, אַז איך וועל זי מער קיינמאַל נישט אַנקוקן ... איך בין געווען איבערפולט מיט איינדריקן. אַרום האָט געשמעקט פון די צאָלרייכע בלומען, און אין די אויגן האָט געבלענדט רי רייכע פּאַרשידנאַרטיקייט פון פּאַרבן און קאָלירן. מיין ווייבל איז געווען גליקלעך און איך צוואַמען מיט איר ...

ביינאַכט האָט אונדז דזשאָן אָפּגעפירט אַהיים אין אויטאָמאָביל. אַש האָט דאַמאַלס אָנגעהויבן שרייבן זיין פּראַכטפול ווערק „דאָס געזאַנג פון טאַל“, און מיר זענען געוואָרן תּושבים אין ניצע ... אַ ניי בלעטל אין מיין לעבן האָט זיך איבערגעמישט.

דאָס געזאַנג פון טאַל

ח'יט שלום אָשס נייעם ווערק „דאָס געזאַנג פון טאַל“ בין איך געוואָרן זיין פערמאַנענטער סעקרעטאַר, מיט אַ פעסט־געשטעלטער שכירות, וואָס איז באַשטאַנען פון אַרום טויזנט פראַנק אַ חודש; צוזאַמען מיטן געהאַלט, וואָס איך האָב באַקומען פינקטלעך צוגעשיקט פון „דזשאַינט“ אין פאַריו, זיצנדיק אין ניצע און שרייבנדיק פון צייט צו צייט אַן אַרטיקל אין די יידישע צייטונגען אין פוילן, האָט דאָס שוין געסטייעט אויף אַ באַשיידן לעבן. קיין גביר האָט מען דערפון נישט געקאַנט ווערן...

עס האָט זיך ביי מיר איינגעשטעלט אַ רוטינע אַרבעט. איך האָב געוואוינט אין אַ שיינעם מעבלירטן אַפּאַרטמענט, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ גרויס צימער מיט אַ קיך און אַ באַלקאָן. יעדן פרימאַרגן האָב איך גענומען דעם אויטאָבוס, וואָס איז געלאָפן מיט אַ פעסט־געשטעלטן מאַרשרוט איבער די אַלפֿן־בערג, מאַכנדיק אַ רונד־רייע צווישן פאַרשידענע מאַלערישע דערפלעך, קליינע ישובים און איינצל־נע, אַפּגעזונדערטע ווילעס פון רייכע מענטשן. איך האָב אָנגעטרונ־קען מיין אויג מיט די פּרובּנרייכסטע פּיזאַזשן און איינגעזאַפט דורך די אַפּענע פענצטער די ריחות־פּולע געשמאַקן פון די פּיל־קאַלירנדיקע בלומען, ביז דער אויטאָבוס האָט זיך, אויף מיין סיגנאַל, אָפּגעשטעלט ביי דער ווילע „שאַלאָם“.

אַנגעקומען צו די אָשס פּלעג איך אַרום עלף אַייגער פאַרמיטאַג. איך האָב שוין דעמאָלט אַשן געטראָפן זיצן אין זיין ברייחודיקן שרייב־

קאבינעט, אן איבערגעבויעגענעם איבערן טיש און שנעל סקריפען מיט דער פען. שטענדיק האב איך געפונען אויף אַ ווינקל פון טיש שטיין דעם שמאלן, פאַרביק-הויכן וואָזאָן מיט אַ בינטל רויטע רויזן, וואָס האָבן פריש געשמעקט, ווייל זיי זענען יעדן טאָג געטוישט געוואָרן דורך דער זאָרגפעלטיקער האַנט פון מאַדזשען. אַש איז געווען אויס-גערוט, ער האָט אויסגעקוקט זאָט און צופרידן. ער איז פון זיין אַרץ ישראל-רייזע אין פּרילינג, 1936, אַהיימגעקומען אַנגעזאָפּט מיט פּרישע איינדריקן, מיט די הערלעכסטע בילדער פאַר די אויגן, מיט וועלכע ער האָט זיך אַנגעזען אינעם יידישן לאַנד. ער האָט געזאָטן אינגאַנצן פון אומגעדולד ווי צום גיכסטן אַרויסצוברענגען אויפן פאַפּיר דאָס ווערק, וואָס ער האָט זיך געשטעלט פאַר זיין ציל.

אַש האָט מיט מיר זייער אָפט גערעדט וועגן זיין נייעסטן בוך, „דאָס געזאַנג פון טאַל“. ער האָט געהאַט בדעה אַנצושרייבן אַ טרי-לאַגיע. דאָס ערשטע בוך פון דער טרילאָגיע האָט געזאַלט זיין דער צווייבענדיקער ראַמאַן „ביים אָפּגרונט“. אין יענעם ווערק איז איינער פון די הויפט העלדן געווען אהרן יודקעוויטש, אַ ייד אַ שווינדלער, אַ הויכשטאַפּלער, אַ וואַליוטע-הענדלער, אַן אַרויפגעאַרבעטער גביר; ער האָט אָפּגעקויפט דייטשע הייזער פאַר גראַשנס, אָפּגעקויפט אויך יענעמס ווייב פאַר ווערטלאָזע מאַרקן, און דערצו נאָך דעם אָפּגענאַרטן חסידישן יונגמאַן אומגליקלעך געמאַכט אויף אייביק.

האַט איצט אַש אין זיין „דאָס געזאַנג פון טאַל“ אַריינגעפירט אַ העלד, יאַסל יודקעוויטש, אַ חלוץ, וועלכער האָט געזאַלט זיין דער אַנטיפּאָד צו אהרן יודקעוויטש, זיין ברודער. ער האָט פאַר מיר עטלעכע מאַל דערמאַנט וועגן דער דאָזיקער געפלאַנטער טרילאָגיע. איך ווייס אָבער נישט עד היום, פאַרוואָס עס איז פון זיין טרילאָגיע-פלאַן גאַרנישט געוואָרן, און אין דעם בוך „דאָס געזאַנג פון טאַל“ איז אַפילו אין ערגעץ נישט דערמאַנט, אַז דער חלוץ יאַסל יודקעוויטש האָט עפעס אַ שייכות מיט דעם וואַליוטע-הענדלער און הויכשטאַפּלער, אהרן יודקעוויטש! ...

זעט אויס, אַז אין דעם פּראָצעס פון שאַפן איז אַשן קלאָר געוואָרן, אַז דער פלאַן צו פאַרוואַנדלען די נייע אַרבעט אין אַ טרילאָגיע טרעפט אַן אויף שוועריקייטן און איז נישט דורכפירבאַר, און ער האָט פאַרענ-דיקט דאָס בוך ווי אַ געשיכטע פאַר זיך אַליין: די געשיכטע פון דער אידעאָליסטישער קבוצה „עין-חרוד“. ער האָט מער קיינמאַל פאַר מיר נישט דערמאַנט די אידיע פון אַ טרילאָגיע.

אַש איז געווען אַריינגעטאַן אין דעם נייעם אַרץ ישראל-ווערק ראשו ורובו. ער האָט געפּיבערט אינגאַנצן, די אויגן האָבן ביי אים

געלויכטן, שרייבנדיק דאָס דאָזיקע בוך. איך האָב אים באַוואַנדערט: ער איז בלויז געווען אַ קוק־טאָן אויפן לאַנד, און ווי טיף ער האָט זיך אַריינגעלעבט אין דעם נס פון „עמק“. איך אַליין בין מיט יאָרן פריער געהאַט געווען אַ חלוק, דאָס איז געווען אין די יאָרן 1919-1922. איך האָב כמעט דורכגעמאַכט דאָס אַלץ, וואָס אַש האָט איצט אַזוי קינסטלעריש און לעבעדיק געשילדערט אין זיין ווערק „דאָס געזאַנג פון טאַל“. די אַלע טיפן — די כאַימאַזויטשעס, די שרהס און די אַנדערע חברים און חברטעס פון דער קבוצה; בורלאַק, דער העברעאישער לערער אמנון בן־טוב, יאַסל יודקעוויטש — אַלץ אַזוינע העלדן, וועלכע איך האָב כמעט פּערזענלעך געקענט; אויב זיי זענען נישט געווען טאַקע די זעלבע, זענען זיי געווען ענלעך צו זיי — חלוצים, מיט וועמען איך האָב מיך צוזאַמענגעטראַפן אויף די פעלדער פון ישראל און מיט זיי צוזאַמען געאַרבעט.

דעריבער האָב איך געהאַט אַזאַ גרויסע הנאה, ליענענדיק דער ערשטער דעם כתב־יד פון דער ארץ ישראלדיקער עפאָיי. איך האָב מיך דערפילט ווי איינער פון די דאָזיקע געשילדערטע פּערסאָנאַזשן אינעם בוך...

מיין פרוי און איך זענען יעדן זונטיק געווען פאַרבעטן צו די אַשס אויף מיטאַג. אַדער אַשס זון, דושאַן, איז געקומען נאָך אונדז מיטן אויטאָמאָביל, אַדער מיר זענען געפאַרן אויפן אויטאָבוס מיט די שיפּע־זענען איבער די אַלפֿן־בערג און מ'האַט אונדז אַראָפּגעלאָזט ביי דער ווילע „שאַלאָם“. דער שאַפּער פון דעם אויטאָבוס האָט מיך שוין געקענט און איך האָב מער נישט געדאַרפט געבן קיין סיגנאַל צו אים, ער זאָל זיך אָפּשטעלן. ער האָט שוין אַליין אויסגערופן: „ווילאַ שאַלאָם!“...

עס איז פאַר אונדז יעדן זונטיק געווען צוגעגרייט אַ גרויסאַרטיק מאַלצייט, מיט פּרוכטן פון אייגענעם גאַרטן און אַ גוטע פּלאַש באַרדאַך־וויין, וואָס אַש האָט געהאַט ליגן אין קעלער. מאַדזשע איז געווען אַ באַלעבאַסטע פאַר עקסעליאַנס. זי האָט געקאַכט מאַכלים — ממש מעדני־מלך!... כאַטש זי האָט געהאַט אַ דינסט, איז איר אויג געווען אין קיך איבער אַלץ, וואָס דאָרט האָט זיך געטאַן... ווען מיר זענען פאַרנאַכט אַהיימגעפאַרן קיין ניצע, האָט מאַדזשע קיינמאַל נישט פאַר־פעלט מיטצוגעבן מיין פרוי די באַטעמטסטע קאַנפּיטורן, איינגעמאַכטסן, אויסגעפאַרטיקט דורך איר אַליין פון די פּרוכטן, וואָס זענען ביי זיי געוואָקסן אין דעם פּרעכטיקן גאַרטן.

געדענק איך איין זונטיק, ווען מיר זענען געווען אויף דער רוטינער איינלאָדונג צום מיטאַג ביי די אַשס, האָט אַש, תּיכּף נאָכן

פארענדיקן די סעודה, זיך געגעבן פלוצים א שטעל-אויף, איבער-געבעטן די געסט און איז אַוועק צו זיך אין קאַבינעט. עפעס איז אים מסתמא אין דער רגע איינגעפאלן, וואָס ער האָט נישט געוואָלט איבערלאָזן אויף שפעטער. ער האָט פשוט געפיבערט מיטן שרייבן פון דאָזיקן ווערק. מיר זענען געבליבן מיט מאַדזשען אין עסציימער און מיר האָבן פאַרענדיקט אונדזער שוואַרצע קאַפּע אַן אַשן.

מיט אַן ערך אַ שעה שפעטער באַווייזט זיך אַש צוריק אַן אויפֿ-גערעגטער. טרערן זענען אים געשטאַנען אין די אויגן און אַ ים מיט טרויער איז אויף זיין פנים געווען אויסגעגאַסן.

ער גיט אַ זאָג סתם אין דער וועלט אַריין:

— שוין באַגראָבן יודקעוויטשן!...

ער האָט עס אַרויסגעזאָגט מיט אַזאַ אומעט אין דער שטים. אַז ער האָט אונדז אַלעמען אַנגעשטעקט מיט דעם זעלבן אומעט. ער איז געווען אַזוי אַריינגעטאַן אין שרייבן, אַז ער האָט מיטגעלעבט מיט זיינע העלדן; זיי זענען אַלע געווען ווי אַ טייל פון דער פאַמיליע. ער האָט דאַמאַלס, אַריינלויפנדיק צו זיך אין קאַבינעט נאָכן מיטאַג, פאַרענדיקט דאָס קאַפיטל, אונטערן נאָמען: „יאָסל יודקעוויטש היי-ליקט דעם עמק“.

ער איז שטאַרק דורכגענומען געווען פון יאַסל יודקעוויטשעס טויט און ער האָט נישט געקאַנט קומען צו זיך; ער איז שוין פאַר-בליבן אַזוי טרויעריק די גאַנצע צייט, וואָס מיר זענען געווען ביי זיי צוגאַסט.

ווען מיר האָבן פאַרנאַכט זיך אָפּגעזעגנט און גענומען גיין צום אויטאַבוס, האָבן ביידע, שלום און מאַדזשע, אונדז באַגלייט אַ שטיקל וועג. אַש האָט געשוויגן די גאַנצע צייט, ער האָט קיין וואָרט נישט אַרויסגערעדט. איך האָב געפילט, אַז ער איז נישט מיט אונדז. ער געפינט זיך איצט אין דער קבוצה פון עמק, וואו ער זעט מיט זיינע פאַעטישע אויגן דאָס הערלעכע בילד, ווי ער שילדערט צום סוף פון דעם דאָזיקן קאַפיטל:

„די וואָלקנדלעך אויפן הימל, באַפרייט פון זייערע שווערע מאַסעס, האָבן זיך לייכטער באַוואויגן, אָפּגעריסן זיך איינס פון אַנדערן און צערונגען, געלאָזט פון זייערע זילבער-באַזוימטע שפאַלטן דורכ-שיינען די זון. די קאַנטן פון די בערג זענען באַהויכט געוואָרן מיט אַ זאַטן טונקל-בלויזען קאַליר, האָבן זייערע קאַנטורן שאַרף געשניטן אין דעם אויסגעלייזטן, לייכט-געוואָרענעם, מיט פּרילינג-לופט אַנגע-פולטן חלל. די זון האָט איבער זייערע רוקנס געשיינט און אַראָפּ-געגליטשט זיך און באַלויכטן אַ ברייטן, ווייכן טעפּיך פון קינדעריש-

פרישע יונגע גראָזן, אין וועלכע דער ווינט האָט זיך געשפּילט. דער גרינער איידעלער טעפּיך האָט זיך ווייט פאַרצויגן פון דעם ראַנד פון זייערע געצעלטן ביז צום ווילדן באַוואַקסענעם עמק אַרויס.

— „חברים, אונדזערע זאַנגען גייען-אויף!“

אַט אַזוי הערלעך באַשרייבט אַש ווי עס זעט אויס דער טאַל, ווען מען פירט יאָסלען צום קבר, און ער פאַרענדיקט די דאָזיקע פאַעטישע שילדערונג:

„דער עולם איז געשטאַנען ביים האַלב-באַדעקטן קבר מיט אַפּענע מיילער און האָבן נישט געוואוסט, צי זיי זאָלן זיך פרייען אָדער טרויערן. זיי האָבן אַ מינוט פאַרגעסן אַן דעם טויטן יאָסל. זיי האָבן געזען דעם בליענדיקן עמק.“

„זיי זענען געשטאַנען אַ לאַנגע ווילע ביים האַלב-פאַרשאַטענעם קבר און באַטראַכט די יונגע ציטערנדיקע גראָזן, וואָס האָבן געלויכטן אין דער זון. ביז זיי האָבן זיך דערמאַנט אַן יאָסלען. עס האָבן זיך ביי זיי אויסגעמישט טרויער און פרייד צוזאַמען. פון דעמאָלט אַן האָבן זיי צוזאַמענגעבראַכט חבר יאָסלס טויט מיט די אויפגייענדיקע זאַנגען, און עס איז ביי זיי געוואָרן איין זאַך...“

אַט אַזוי הייליק שילדערט שלום אַש דעם עמק, און פון יעדער שורה זיינער גייט-אויף צום בלויען ארץ-ישראלדיקן הימל דאָס געזאַנג פון טאַל... די דאָזיקע נאַרוואָס געבראַכטע שילדערונגען האָבן איך איבערגעלייענט פון מאַנסקריפט, וואָס אַש האָט מיר מיטגעגעבן אַהיים אויף דורכצוקוקן און אויסבעסערן. איך האָב, ליענענדיק די הייליקע שורות, זיך ווידערמאַל דערזען, ווי מיט אַרום זיבעצן יאָר פריער, אין די זומפן פון בתניה, נישט ווייט פון ים כנרת, וואו איך האָב אַלס חלוץ געאַרבעט...

דאָס אַלץ דערמאַן איך מיך איצט ביים שרייבן די דערינערונגען פון מיין מיטאַרבעט מיט אַשן אין יענער צייט, און זוי לעבעדיק זע איך דעם באַשאַפער פון דער גרויסער עפאַפּיי, „דאָס געזאַנג פון טאַל“, אַ טרויעריקן און גלייכצייטיק אַ צופרידענעם: טרויעריק צוליבן טויט פון זיין חבר יאָסל יודקעוויטש און צופרידן צוליב די אויפגייענדיקע זאַנגען אין טאַל.

איך קאָן מיך איצט באין אופן נישט דערמאַנען די גענויע צייט, ווען עס האָט זיך ביי אַשן פאַרענדיקט דער פּראָצעס פון שרייבן „דאָס געזאַנג פון טאַל“ און עס האָט זיך אָנגעהויבן דער פּראָצעס פון שרייבן דעם „מאָן פון נצרת“. איך האָב דעם איינדרוק, אַז ער האָט אָנגעהויבן דאָס צווייטע גראַנדיעזע ווערק, בעת ער האָט נאָך

נישט געהאט פארענדיקט דאָס ערשטע. עס האָבן זיך ביי אים אויס-
געמישט צוזאַמען די צייטן פון אונטערגאַנג פון לאַנד יהודה מיטן
אויפגאַנג פון לאַנד פון ישראל...

יעדנפאַלס, האָב איך דורכגעלעבט אַ הערלעכן ווינטער פון סוף
1936 און אָנהוב 1937, באַדנדיק זיך אין די שטראַלן פון אַשס שאַפן.
יעדן פרימאַרגן בין איך צו אים געקומען, גענומען דעם אָנגעשריבענעם
מאַנוסקריפט, אַהיימגעבראַכט צו זיך, פאַרראַכטן די גראַמאַטישע און
סטיליסטישע פעלערן, איבערגעשריבן אויף ריין און צומאַרגנס אים
צוריקגעבראַכט אַ קלאַרן כתב־יד, אין וועלכן דער מחבר האָט זיך
געשפּיגלט, געשעפט אויפסניי הנאה ביים נאַכאַמאַל איבערלייענען, צו-
געבנדיק — ווי אַ קונסטמאַלער מיטן פינזל — דאָ אַ נייעם ישטרִיך,
דאָ אַ שמיר מיט אַ ליכטיקערע פאַרב, דאָ אַ פאַרדעק מיט אַ ביסל
שאַטן, און עס איז אויפגעוואַקסן פאַר מיינע אויגן דער פּרעכטיקער
ארץ־ישראלדיקער פּייאָזש, די העלדישקייט פון די איבערגעגעבענע
בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן אַנטיילגענומען אין געשטאַלטיקן דעם
דאָזיקן ליכטיקן פּייאָזש...

שלום אַש האָט געשטראַלט מיט דער פּרייד פון אַ באַשאַפער,
וואָס זעט, אַז זיין אַרבעט איז: „כי טוב!“... ער פלעגט מיך אין אַזאַ
מאַמענט אַ נעם־טאַן אונטערן אַרעם, אַרויספירן פון זיין קאַבינעט, כאַפן
צוזאַמען מיט מיר אַ לענגערן שפּאַציר און איבערשמועסן וועגן דעם
אָנגעשריבענעם קאַפיטל. די זון איז אונטערגעגאַנגען אַ רויטע און
פלאַמיקע אין די בלוין־פאַרנעפלטע בערג. איך האָב געגעבן אַ קוק
אויף מיין האַנט־זייגערל און דערזען, אַז עס ווערט שפּעט. איך מוז
שוין אַהיימפאַרן צו מיין פרוי, וועלכע וואַרט אויף מיר מיטן נאַכטמאַל.
איך בין שוין מער נישט געווען בלויז צו אַשס דיספּאַזיציע, ער האָט
צוגעקריגן אַ שותף, אַדער בעסער געזאַגט: אַ שותפטע...

איינמאַל, שפּאַצירנדיק מיט אַשן אין זיין גאַרטן אין אַ טונקל-
צוגעפאַלענעם אָווט — זעט אויס, אַז אַש איז שוין געווען „מעוברת“
מיטן נייעם ווערק, וואָס איז נאָך געווען אין עמבריאָן, איינגעהילט אין
אַ פאַנטאַסטישן נעפל און מ'האַט נאָך נישט געאַנט, וואָס פאַר אַ שטורם
דאָס דאָזיקע ווערק וועט אַרויסרופן — אַ קינסטלעך־אויפגעבלאַזענעם
שטורם — ווייל אַזוי איז געפּעלן אַ מאַן אויף דעם ניו־יאָרקער איסט-
בראָדוויי, וועלכער האָט דווקא געוואַלט דעם צו וועלט־רום אויסגע-
וואַקסענעם אַשן אַ ביסל פלאַטשיק מאַכן, ווי עס האָט זיך אים מיט
דערפאַלג איינגעגעבן אַזוי צו טאַן מיט אַנדערע טאַלאַנטפולע יידישע
שרייבער — גיט מיך אַש פּלוצים, האַלב אין שפּאַס און האַלב אין
ערנסט, אַ פּרעג:

— רראָזענבעריג, איך גיי שאַפן אַ נייע רעליגיע, איר וועט מיר
נאַכגיין? ...
— אויב איר וועט מיך מאַכן פאַר איינעם פון אייערע אַפּאָס-
טאַלן! ... — האָב איך אים צוריק אין שפּאַס געענטפערט.
אַש האָט זיך האַרציק צעלאַכט, אַ קלאַפּ געטאַן מיר גוט-ברודע-
ריש איבער דער פלייצע און פאַטערלעך אַ זאָג געטאַן:
— גאַיט אַהיים, אייער יונג ווייבל וואָרט אויף אייך! ...

אַש רעדט זיך אַראָפּ פון האַרץ

עס איז געווען ווינטער־צייט, סוף 1936. אַש האָט דאָסמאָל געשריבן ביידע ווערק אויף אַמאָל: „דאָס געזאַנג פון טאַל“ און „דער מאַן פון נצרת“. דאָס ערשטע האָט ער געהאַלטן אין פאַרענדיקן און דאָס צווייטע אין אָנהויבן. אינצווישן פון די דאָזיקע צוויי ווערק האָט אַש אַריינגעכאַפט אַ דערציילונג, אַן אַרטיקל, ווי „מן המצר“, „סטאַלינס חלום“ און אַנדערע. פאַר דעם אַרטיקל „סטאַלינס חלום“ וואָלט מען אַשן אין רוסלאַנד קיין קניפּ אין בעקל נישט געגעבן, מ'וואָלט אים גיכער געמאַכט מיט אַ קאַפּ קירצער... דער דאָזיקער אַרטיקל איז גע־ווען אַן אויסערגעוויינלעכער אַנפּאַל אויף דעם קאָמוניזם און איז געווען געדרוקט סיי אין „פאַרווערטס“ און סיי אין „היינט“.

איך האָב נאָך כּסדר געוואוינט מיט מיין פרוי אין דעם מעבלירטן אַפּאַרטמענט. אַש איז אַפּטמאָל אַרויסגעקומען צו מיר און גענומען מיך צום ים באַדן אָדער שפּילן אין פּילקע. מיר פּלעגן זייער אַפּט שפּאַצירן איבער די גאַסן פון ניצע, אָדער אַרויסגיין הינטער דער שטאַט, אויף די בערג. נישט געקוקט דערויף, וואָס אַשס געדאַנקען זענען אין יענער צייט געווען פאַרנומען מיט צוויי באַדייטנדיקע ווערק אויף אַמאָל, האָט ער אויך אין זינען געהאַט זייטיקע זאַכן, און טאַקע איינמאָל, בעתן שפּאַצירן איבער דער גאַס, שטעלט זיך אַש פּלוצים אָפּ און גיט צו מיר אַ מאַך מיט אַ טאַן פון מוסר:

— וואָס פאַר אַ טאַטע זענט איר, אַז איר זאָרגט גאַרנישט וועגן אַ דירה פאַר דער פּאַמיליע, נאָר איר וואוינט נאָך אַלץ אין דעם מעבלירטן אַפּאַרטמענט?

איך האָב אים אָנגעקוקט מיט חידוש: וואָס פאַר אַ טאַטע בין
איך אים מיטאַמאַל שוין געוואָרן! ...
ער פאַרריכט זיך:

— נו, וועט איר אין קורצן ווערן אַ טאַטע! ...

ענטפער איך אים גאַנץ פשוט:

— איך האָב נישט קיין געלט אויף איינצוקויפן מעבל.

— איר האָט דאָך אַ רראַכאַן שווער! — קוקט ער מיך אָן מיט
אַ פאַרשנדיקן בליק.

— איך האָב טאַקע אַ רייכן שווער, אָבער מען קאַן פון פוילן
נישט אַרויסשיקן קיין וואַליוטע — האָב איך אים געענטפערט.

— וויפיל דאַרפט איר דען האָבן געלט אויף מעבל? — פּרעגט
מיך אַש.

איך האָב אים אָנגערופן אַ סומע פון אַרום צוויי טויזנט פּראַנק.

— איך וועל אייך אונטערשראַפּן וועקסלען, גייט אַראַפּן און
באַשטעלט מעבל און דינגט אַ לייטישע דירה! ... — האָט אַש ערנסט
אויסגערופן.

אַש איז טאַקע געווען גערעכט. איך בין אינמיטן פּעברואַר פון
1937 געוואָרן אַ טאַטע, עס איז געבוירן געוואָרן ביי אונדז דער
ערשטער זון, און אַדאַנק אַשן האָב איך נאָך מיט אַ חודש פריער
געהאַט צוגעגרייט אַ גרויסאַרטיקע וואוינונג פון דריי צימערן, מיט
אַ באַדצימער, און דאָס באַשטעלטע מעבל איז פאַרטיק געוואָרן צום
טאָג, ווען איך האָב מיך געדאַרפט אַריינציען.

די וואוינונג איז געווען אין אַ הויז, וואָס האָט אַמאַל געהערט
צום צאַר ניקאָלאַי און האָט זיך געפונען אויף אַ גאַס מיט אַ רוסישן
נאָמען: „בולוואַר צאַרעוויטש“. אויף דער דאָזיקער גאַס איז גע-
שטאַנען מיט אירע גרינע קופאַלן אַ פּראַוואַסלאָווע צערקווע, און
עס האָבן אויף דער דאָזיקער פּראַכטפולער, באַגרינטער גאַס געוואוינט
כמעט לויטער רוסן, געוועזענע גענעראַלן, אַדמיראַלן, גראַפן, גובער-
נאַטאַרן און צאַרישע הויפלייט.

אַן אינטערעסאַנטער עפיזאָד: איך האָב געדאַרפט איבערפירן
מיינע חפצים אין דער נייער וואוינונג, האָב איך געדונגען אַ רוס מיט
אַ וועגעלע, וואָס ער אַליין, אָן איינגעשפּאַנטער דערין, האָט געשלעפּט.
ער איז געווען אַן אַלטער, צעקנייטשטער מאַן און עס איז געווען
אַ רחמנות אויף אים, האָב איך פון הינטן אונטערגעשטופט דאָס
וועגעלע, און אויפן וועג דערווייל געכאַפּט מיט אים אַ שמועס.

איך האָב געוואָלט וויסן: ווער ער איז, ווי הייסט ער, מיט וואָס

האָט ער זיך באַשעפטיקט אינדערהיים, אין רוסלאַנד. ער האָט אויס-
געזען אַ טשיקאַווער טיפּ.

— מיין נאָמען איז נעמיראַװיטש דאַנטשענקאַ! — ענטפערט ער
מיר און גיט דערביי מיט אַ קרעכץ אַ שטאַרקערן צי דאָס װעגעלע.

— נעמיראַװיטש דאַנטשענקאַ?!... — האָב איך אים איבער-
געפּרעגט — צי האָט איר עפעס אַ שייכות מיט דעם באַרימטן דראַמאַ-
טורג און טעאַטראַל מיטן זעלבן נאָמען?

— מיינער אַ געשוועסטערקינד!... — ענטפערט דער אַלטער —
און איך אַליין האָב אויך געשריבן דערציילונגען, אַרטיקלען אין פּאַר-
שידענע זשורנאַלן...

עס האָט מיך פשוט פאַרדראַסן: אַ קאַלעגע-שרייבער זאַל שלעפּן
מיין באַגאַזש װי אַ פשוט פּערדל!... איך האָב אים צוגעהאַלפּן ציען
דאָס װעגעלע, דערנאָך אים פּיין באַלוינט און ער האָט מיר געדאַנקט,
אַראַפּציענדיק טיף ביז דער ערד דאָס היטל.

אַזעלכע „געװעזענע“ האָב איך אין ניצע אַנגעטראַפּן אויף טריט
און שריט. אַט האָב איך אויף מיין גאַס געקויפט געבעקס ביים
געװעזענעם קאַמענדאַנט פּון װאַרשעװער ציטאַדעל, אַ פּולקאַװניק;
שפּייז-אַרטיקלען האָב איך געקויפט אויף בולװאַר גאַמבעטא ביי צװיי
שױתפּים, אַ גענעראַל און אַן אַדמיראַל, װעלכע האָבן זיך כּסדר איי-
בערגערופן מיט זייערע טיטולן: „גענעראַל, גיב ראָזענבערגן אַ הע-
רינג!“ צי: „אַדמיראַל, פּאַק איין דעם צוקער מיט די טיי פּאַר ראַ-
זענבערגן!“...

װי אויבן דערמאַנט, פּלעג איך זייער אַפט שפּאַצירן מיט אַשן
הינטער דער שטאַט. עס פּלעגט אונדז שטענדיק אַנטקעגנװעזן אַ קליין
געפּאַקט גױעצל, װעלכער האָט אַרומגעפירט אַ בלינדן מאַן אויף אַ
װעגעלע. דאָס דאָזיקע אומבאַקאַנטע קאַמישע מענטשל פּלעגט זיך
שטענדיק זייער נידעריק בוקן צו אַשן. אַש האָט דאָס נישט געקאַנט
פאַרטראַגן, און ער פּלעגט מיך שטענדיק פּרעגן:

— װער איז דאָס דאָזיקע פּאַרזעעניש? װאַס בוקט ער זיך צו מיר
אַזוי נידעריק?

ביז איינמאַל האָב איך דאָס דאָזיקע גױעצל אַנגעטראַפּן איינעם
אַליין און איך האָב מיך צו אים דערנענטערט. עס איז מיר שױן
אויך טשיקאַװע געװען צו דערוויסן זיך: װער איז ער? װאַס איז ער?
דאָס מענטשל האָט געעפּנט פאַר מיר זיין פאַרביטערט האַרץ. איך
האָב זיך דערוואוסט פּון אים, אַז ער איז אַ צאַרישער קאַפּיטאַן, אַ
געװעזענער געהילף-קאַמענדאַנט פּון דער בריסקער פּעסטונג. איצט
איז ער מוטלאַז און דערשלאַגן. ער גריסט זיך צו יעדן איינעם, װאַס

זעט אויס אין זיינע אויגן ווי א גרויסער „באָרין“. ער ווייסט נישט ווער שלום אָש איז, אָבער דער דאָזיקער שייך-געבויטער און הויכער „באָרין“ מאַכט אויף אים אַן איינדרוק, דעריבער גריסט ער זיך צו אים. רעדנדיק אַזוי מיט דעם „געוועזענעם“, גיסט ער אויס פאַר מיר דאָס האַרץ אויף זיין שווערער דאָליע.

וואָס אַשטייגער איז געווען זיין שווערע דאָליע? ...
ער האָט זיך פאַר מיר באַקלאַגט, וואָס פאַר אַ סוף עס איז נעבעך געקומען אויף די צאָרישע אָפיצירן, אַז ער — אַ קאַפיטאַן — זאָל דאַרפן אַרומפירן אַ בלינדן פאַרוטשיק! ...

— אַן-זשע ניוזשי טשיין! ... (ער איז דאָך פון אַ נידעריקערן ראַנג) ...

מער האָט אים גאַרנישט געאַרט! ...
ווען איך האָב דאָס שפּעטער דערציילט אַשן, האָט ער זיך שטאַרק צעלאַכט און געזאָגט:

— ס'האָט זיי געטראַפן אַ גוטע ברראַך; אויף אַלע יידישע שונאים געזאָגט!

און איך האָב מיר געטראַכט: ווי דערלעבט מען שוין צו זען היטלערן אַרומפירן דעם לאַמען געבעלס אויף אַ וועגעלע! ...
מיט דער צייט האָב איך באַקומען אַ גרעסערע סומע געלט פון מיין „רראַאָכן“ שווער דורך אַ שווייצאַרישער באַנק און איך האָב מיר איינגעאַרדנט אַ דירה אין צאַר ניקאָלאַיס הויז מיטן גרעסטן קאַמפאַרט, אַזוי אַז ווען אָש איז איינמאַל אַרויפגעקומען צו אונדז צו גאַסט, האָט ער אַ פאַרבליפטער אויסגערופן:

— איר וואוינט דאָך שענער פון שלום אַשן! ... זאָל איך אַזוי לעבן, ווי איר גאָי מיך שוין אַהער אַריבערציען! ...

אָש האָט זיך נישט אַריבערגעצויגן צו מיר, פונקט ווי ער איז אין אַטוואַצק און אין צאַפּאַט (זע פריערדיקע קאַפיטלען) נישט אַריבער-געקומען וואוינען אין מיין האַטעל ...

איך האָב געהאַט אין מיין הויז גאַר וואַזשנע שכנים, לויטער פולקאָוויקעס, גענעראַלן און אַדללייט. איינער אַ גראַף אוואַראָוו, געוועזענער גובערנאַטאָר פון טאַמבאָוו, האָט זיך ספּעציעל געהאַלטן מיט מיר פריינטלעך. דאָס איז געווען זייער אַן אינטעליגענטער על-טערער הער מיט ווייסע וואַנסעס, אַ הויכער, אַ שטאַלטנער, מיט אַריסטאָקראַטישע מאַנירן. ער האָט ליב געהאַט מיט מיר צו רעדן נאָר דייטש, כאַטש ער האָט געוואוסט, אַז איך רעד אויך רוסיש. זיין פרוי איז געווען אַ הויפּדאַמע ביי דער צאַריצע אַלעקסאַנדאַ פעדאַ-ראָוואַ.

מיין קאנסיערוזש (סטרוזש), אַ איטאַליענער, האָט מיר איבער-געגעבן, אַז ווען ער איז איינמאַל אַרויפגעקומען צום גענעראַל אומ-געריכט, האָט ער אים געטראָפּן שטיין ביים שפיגל אויסגעסטראַיעט אין זיין גענעראַלסקו מונדיר מיט דעם רויטן אונטערשלאַק, מיט אַלע מעדאַלן אויף דער ברוסט. דער גראַף האָט זיך שטאַרק פאַרשעמט, אָבער ער האָט דעם קאָנסיערוזש פאַרזיכערט, אַז ער וועט גאָר בקרוב זיך אומקערן אַהיים, צו דער מוטערל רוסלאַנד, נאַכדעם ווי די באַל-שעוויקעס וועלן אייננעמען אַ מפּלה, אין וואָס ער האָט הייליק גע-גלויבט.

צו „ראַזשדיעסטוואַ“ (ווינאַכטן) האָב איך ביי דער צערקווע באַמערקט שטיין אַן אַלטן, ווייס-בערדיקן רוס מיט אַ היטל אין דער האַנט און בעטן נדבות. ער האָט אויף מיר געמאַכט אַ פיינעם איינדרוק מיט זיין הדרת-פנים. מען האָט מיר איבערגעגעבן, אַז דאָס איז דער געוועזענער צאַרישער אמבאַסאַדאָר קיין פראַנקרייך.

אַלס אַ באַפּוונג צו דער דאָזיקער רוסישער סביבה מוז איך נאָך צוגעבן אַ פאַר יידישע „ראַזשינקעס“: דעם אַלטן יידיש-רוסישן אַדוואַקאַט אַסקאַר גרוזענבערג, דעם פאַרטיידיקער פון מענדל בייליס, וועמען איך פלעג אָפּט טרעפּן שפאַצירן מיט זיין כאַראַקטעריסטישן ווייסן בערדעלע אין שטאַטישן גאַרטן אויף בולוואַר גאַמבעטאַ; ער איז געווען אַ קנאַפּ באַרעדעוודיקער, און וויפיל מאַל איך האָב געוואַלט מיט אים פאַרבונדן אַ שמועס וועגן די אַמאַליקע צייטן, האָט ער אויס-געמיטן. ער האָט אויסגעזען צו זיין פאַרביטערט. דער צווייטער איז געווען דער איינציקער יידישער ריכטער אין צאַרישן רוסלאַנד, דער אַלטיטשקער יעקב טייטעל, וועלכער איז אין דעם זעלבן שטאַטישן גאַרטן שטענדיק געזעסן אַליין און געוואַרימט זיך אויף דער זון.

אַט אין אַזאַ קאַלירפולער סביבה, מיט שלום אַשן אין דער שפיץ, האָב איך געלעבט אין ניצע, אויף דער פּרעכטיקער פראַנצויזישער ריווערע. איך בין שוין געווען דאַמאַלט אַ טאַטע פון מיין ערשטן זון, און שלום אַש איז גערעכט געווען, וואָס ער האָט מיך אונטערגעיאַגט צו דינגען אַ וואוינונג און לעבן ווי אַ מענטש...

אין יענער צייט האָט שלום אַש דורכגעמאַכט שווערע טעג. ער איז כסדר געווען אויפגערעגט און דערצערנט. עס האָבן זיך געמערט אויף אים אַנפאַלן מצד טייל יידישע שרייבער, און קיין אויסריידן אַנצופאַלן אויף שלום אַשן האָבן קיינמאַל נישט אויסגעפעלט. מען האָט זיך געשטעפּעט צו אים פאַר יעדער קלייניקייט (פאַרגעסט נישט, אַז דאָס איז נאָך געווען קודם „מתן נוצרי“... ער האָט שוין טאַקע געשריבן דעם „מאַן פון נצרת“, אָבער די וועלט האָט נאָך דערפון

נישט געוואוסט). און געטשעפעט האָט מען זיך צו אַלצדינג: אַש קאָן
נישט אַנשרייבן קיין ריכטיק יידישן זאַץ (גלייך די אַנפאַלער אַליין
וואַלטן יאָ געקאָנט!), ער מאַכט גראַמאַטישע פעלערן, ער ווייסט נישט
וואו אַוועקצושטעלן די געהעריקע פּונקטאַציע, און אַזוי ווייטער...
איך האָב אַשן געטרייסט און דערציילט אים: איך בין אין וואַרשע
געווען — איידער איך בין אַנגעקומען צו אים אַלס סעקרעטאַר —
אַ קאַרעקטאַר פאַר פאַרשידענע פאַרלאַגן; די פאַרלאַגן האָבן מיר אויך
איבערגעגעבן מאַנסקריפטן פון אַ סך יידישע שרייבער צום רעדאַגירן.
האַב איך אַשן פאַרזיכערט און איך חזר עס אויך איצט איבער מיט
דער פּולסטער אחריות: גאַר אַ גרויסער פּראָצענט פון יידישע שריי-
בער האָבן נישט געקאָנט אַנשרייבן קיין ריכטיקן יידישן זאַץ און מ'האַט
זיי געמוזט גוט רעדאַגירן, שוין אַפּגערעדט דערפון, אַז זיי האָבן נישט
געוואוסט וואו ריכטיק אַוועקצושטעלן אַ פינטעלע, אַ קאַמאַ אַדער אַן
אַנדערן פּונקטאַציע-צייכן. די זעלבע שרייבער האָבן אַבער אַשן
קריטיקירט. מען האָט זיך צו אַשן אויך געטשעפעט, ה'למאי אויף
זיינע ביכער אין דער דייטשער און ענגלישער איבערזעצונג און אויך אין
דער פּראַנצויזישער איבערזעצונג איז נישט אַנגעגעבן: „איבערגעזעצט
פון יידיש!“...
עס האָבן זיך באַוווּזן אַרטיקלען אין פאַרשידענע צייטשריפטן
פון די דאָזיקע „מגיני שפת יידיש“ און מ'האַט אַשן שטאַרק אַטאַקירט,
אַזוי אַז ש. ניגער האָט אַזש אין „טאַג“ (12-טער יוני, 1937) דערויף
רעאַגירט און צווישן אַנדערן געשריבן: „די אַטאַקעס אויף אַשן זענט
שוין צו ווילד, צו הפּקרדיק“...
מיר האָבן זייער פיל איבערגערעדט דערפון און עס איז געבוירן
געוואָרן דער געדאַנק, אַז אַש זאָל איינמאַל פאַר אַלעמאַל אַנשרייבן
אַ גרויסן און ווירדיקן ענטפּער די דאָזיקע קריטיקער און אַנפאַלער.
עס איז אויך באַשטימט געוואָרן, אַז דער אַרטיקל זאָל טראַגן דעם
נאָמען: „אַראַפּגערעדט פון האַרץ“...
אַש האָט זיך אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט. איך געדענק, ווי
מאָדזשע איז געקומען צו מיר אַפעלירן, איך זאָל זען, אַז דער אַרטיקל
זאָל אַרויסקומען עפעס אַזוינס און אַזעלכעס! איך בין כמעט געווען
דער איניציאַטאָר, אַז שלום אַש זאָל דעם דאָזיקן אַרטיקל אַנשרייבן
און איך האָב אים צוגעהאַלפן מיט פאַרשידענע אידעען, פאַראַכטן
דעם כתב-יד, איבערגעשריבן אים עטלעכע מאַל, ביז עס איז אַרויס-
געקומען דער גרויסער אַרטיקל, וואָס איז געווען געדרוקט אין וואַר-
שעווער „היינט“ דעם 23-טן אַפּריל, 1937 (אין „פאַרווערטס“ ווייס איך
נישט, צי דער אַרטיקל איז געווען געדרוקט).

עס וועט זיין זייער אינטערעסאַנט אַרײַנצונעמען אײַך מײַן בוך —
כדי עס זאָל בלייבן צווישן צוויי טאָולען — געוויסע שטעלן פון
דעם דאָזיקן פּרעכטיקן און גערעכטיקן אַרטיקל:

„נישט דאָ איז דאָס אַרט און עס איז נאָך נישט געקומען
די צײַט איבערצוגעבן די אמתע סיבה פון מײַן פּאַרלאָזן וואַרשע
און אַוועק קײַן אױסלאַנד (פּאַר וועלכן אײַך דאַנק זײַ אײַצט).

„ווען אײַך וואַלט געהאַרעכט די דרינגנדיקע און אַפּטמאַל
דראַענדיקע עצות פון מײַנע, פּאַרערער, וואַלט נישט נאָך די
טרילאָגיע, נאָך אַפילו אַזעלכע ווערק, ווי קידוש השם, און די
כישוף־מאַכערין פון קאַסטייליע נישט געשאַפן געוואָרן, שוין אַפּ-
גערעדט פון, גאַט פון נקמה, וואָס אײַנער פון די גרעסטע אױטאָ-
ריטעטן אין דער ייִדישער ליטעראַטור האָט מיר ערנסט געראַט,.
נאָכן פּאַרליינען אים, עס צו פּאַרברענען.

„אַ ייִדישע ליטעראַרישע וואַכנשריפט, אַרױסגעגעבן פון
דער, סמעטענע, פון דער אַמעריקאַנער ייִדישער ליטעראַטור און
רעדאַקט פון אַ, קדוש, האָט געהאַט דעם טרויעריקן מוט מיך
צו, באַגריסן צו מײַן צוריקקומען קײַן אַמעריקע מיט דער פּאַל-
גענדיקער פּראָגע: „נאָך וואָס איז אַש צוריקגעקומען קײַן אַמע-
ריקע? ווער באַדאַרף אים דאָ? ווער איז ער? וואָס האָט ער
געשאַפן? גלייך אַמעריקע וואַלט באַלאַנגט נאָך צו זײַ אַליין!
די טרילאָגיע איז נאָך דאַמאַלס נישט געהאַט אַרױסגעגאַנגען אין
ענגליש (דאָ גיט אַש אַנצוגעהערן, אַז ווען זײַן טרילאָגיע איז
אַרויס אויף ענגליש, האָט מען געקריגן פאַר אים מער דרך
אַרץ)...

„אײַך ווײַס, אַז מײַן, פּאַרענטפּערן זיך וועט גאַרנישט העלפן.
עס איז געוואָרן אויף מיר אַרױסגעגעבן אַ פּסק־דין: „להשמיד
ולהרוג! מען קאָן זיך נעבעך נישט קײַן עצה געבן מיט מײַן
ביסעלע טאַלאַנט, דאַרף מען עס פּסלענען מיט מיט שטרי
טומאה...“

מ'האַט באַשולדיקט אַשן אין דריי הויפט־פּונקטן:

1) ער האָט באַליידיקט ייִדיש אין ארץ ישראל, און דער יאַר-
עדות איז געווען דוד פינסקי (טענהט שלום אַש, אַז פינסקי איז
דאַמאַלס גאַרנישט געווען אין ארץ ישראל און ווען ער האָט אים
אויפגעפאַדערט, אַז ער זאָל דאָס זעלבע עפנטלעך דערקלערן, האָט
ער געשוויגן).

2) אויף זיינע ענגלישע און דייטשישע איבערזעצונגען איז נישט
אנגעגעבן, אָז זיי זענען פון יידיש.

3) אָז ער פאַרנאַכלעסיקט די שפראַך און ער באַגייט גראַמאַטי-
קאַלישע און סטיליסטישע פעלערן.

די באַשולדיקונג נומער איינס לייקנט אַש אַנטשידן אַפּ. ער זאָגט,
אָז ער האָט זיך מיט אַ צייט שפּעטער באַגעגנט מיט פינסקיין אין
זשענעווע, האָט יענער וועגן דעם מיט קיין וואָרט נישט דערמאַנט.
אַש דריקט זיך אויס וועגן בילבול נומער איינס: „עס איז שקר און
רכילות!“

וועגן זיין שטעלונג צו יידיש און העברעאיש, דערקלערט אַש, אָז
ער האָט ליב ביידע שפראַכן; אַדאַנק העברעאיש האָט ער געקאַנט
אַריינקוקן אין די קליינע אותיותלעך און פון דאַנען באַזיצט ער זיין
יידיש וויסן. ער זאָגט דערביי, אָז די העברעאישטן זענען גאַר אויף
אים און ביאַליקן אַנגעפאַלן, ווייל זיי האָבן ביידע גלייכצייטיק אַרויס-
געזאָגט די מיינונג, אָז מען טאַר נישט צערייסן דאָס יידישע פאַלק
אויף צוויי פעלקער.

„ווען ווער פון אונדזערע קלאַסיקער — מענדעלע, שלום
עליכם אַדער פרץ — וואָלטן געהאַט דאָס אומגליק צו לעבן אין
אונדזער הפּאָרוואַרטיקער צייט, וואָלט מען זיי נישט יובילעאומס
געפראַוועט, נאָר פאַרשאַלטן און מיט שטיינער פאַרוואַרפן צוליב
זייער שטעלונג, וואָס וואָלט געווען ענלעך צו מיינער.“

די באַשולדיקונג נומער צוויי, פאַרוואָס עס ווערט נישט אַנגעגעבן
אויף אַשס איבערזעצונגען אין דייטש, אָז זיי זענען פון יידישן אַריגינאַל,
ענטפערט אַש, אָז דאָס איז גאַנץ נאַטירלעך. עס איז באַקאַנט אין דער
וועלט, אָז שלום אַש שרייבט אויף יידיש, פונקט ווי גאַלסוואַרטי און
וועלס שרייבן אויף ענגליש, און אין זייערע דייטשע איבערזעצונגען
ווערט אויך נישט אַנגעגעבן, אָז זיי זענען פון ענגליש, וואָרים די
וועלט וויסט, ווער גאַלסוואַרטי און וועלס זענען!...

אַש דערציילט דערביי, ווי ער האָט געמאַכט אַ סקאַנדאַל דעם
פראַנצויזישן פאַרלעגער גראַסעי, פאַרוואָס ער האָט אויף זיין בוך
פון דער טרילאָגיע, „פּעטערבורג“, אַנגעגעבן, אָז עס איז פון דייטש.
וואָס דאָס איז, אייגנטלעך, אמת געווען; עס איז קיין איבערזעצער
פון יידיש אויף פראַנצויזיש נישט געווען בנמצא. האָט מען דאָס בוך
געמוזט מאַכן פון דער דייטשער איבערזעצונג...

אַש גיט איבער, ווי אָן אַמעריקאַנער פאַרלעגער, אַגב אַ ייד,
האָט נישט געוואָלט אַנגעבן דעם פולן נאָמען „שלום אַש“, נאָר „ש. אַש“.

ער האָט מורא געהאַט, אַז „שלום“ וועט אים קאַליע מאַכן די ביזנעס... האָט ער, אַש, נישט געוואָלט ביי אים אַרויסגעבן די ביכער זיינע. מיט עטלעכע יאָר שפעטער, ווען אַשס טרילאַגיע איז אַרויס אויף ענגליש ביי פוטנאַמס און טאַקע מיטן פולן נאָמען זיינעם, „שלום אַש“ און געהאַט אַ גרויסן דערפאַלג, האָט ער דערמיט דורכגעבראַכן דעם וועג פאַר אַנדערע יידישע שרייבער.

וועגן דער באַשולדיקונג נומער דריי, אַז ער מאַכט גראַמאַטיקאַלישע פעלערן אין יידיש, שרייבט אַש, אַז אויב דער יידיש פון די פילאַלאָגן הייסט יידיש, איז זיין יידיש טערקיש!... ער לאַכט-אַפּ פון זייער מעטאָדע צו דערווייטערן דעם יידיש פון דייטש; זיי דערווייטערן אים שוין אַזוי ווייט, אַז די שפראַך ווערט אומפאַרשטענדלעך. אויב אַ שרייבער קומט מיט זיין יידיש, וואָס ער האָט געלערנט ביי דער מאַמען, איז דאָס דער אמתער יידיש.

„אויב עס שטייט מיר פאַר: אַדער אַפצוהיטן די טהרת הלשון פון יידיש, אַדער אַרויסברענגען מייע געדאַנקען און בילדער, ווי איך זע און פיל זיי — בין איך שטענדיק מפקיר די שפראַך. איך בין זיך דערין מודה! (זע קאַפיטל דרייצן, „אַש שרייבט דעם ראַמאַן, ביים אַפגרונט“ זייט 175, וואָס יצחק באַשעוויס זאָגט וועגן דעם — ש. ר.).

„מאָסגעבנדיק איז פאַר מיר מיין מוטער, זאָל לעבן (זי האָט נאָך דאַמאַלס געלעבט — ש. ר.). יעדעס וואָרט, וואָס זי באַנוצט, איז ביי מיר יידיש בקדושה ובטהרה.

„שלום עליכם האָט שוין אַרויסגעגעבן איין גרויסן חוק: יידיש — האָט ער געזאָגט — איז דאָס בעסטע לשון, ווייסט איר פאַרוואָס? ווייל מען פאַרשטייט יעדעס וואָרט“.

„איך האָב אַפּטמאַל געזאָגט און איך חזר עס איבער נאָכ-אַמאָל: דער ערשטער חוב פון אַ שריפטשטעלער איז — צו געבן זיך אַלייג אַפילו ווען עס איז דאָ אַ געפאַר, אַז ער וועט זיך דורך דעם לעכערלעך מאַכן. זייט ליבערשט לעכערלעך און ערלעך, איידער קלוג און פאַלש!

„גאָט האָט מיט דער קונסט געמאַן דעם חסד, וואָס ער האָט קיינמאַל נישט איבערגעגעבן דעם דור פון דער צייט. אין וועלכן דער קינסטלער לעבט, צו באַשטימען זיין אַרט אין דער אומ-שטערבלעכקייט. יעדער גרויסער קינסטלער איז כמעט פאַרשוויגן און אויסגעלאַכט געוואָרן אין זיין צייט. אַפילו גערודפט גע-וואָרן פון דינע צייט-גענאָסן. עס האָט געדויערט הונדערט יאָר

נאך דעם טויט פון רעמבראנדט, ביז די וועלט זאל זיך דער-
וויסן אז דאס קליינע האלאַנד, וואָס האָט דעם קינסטלער גע-
לאָזט פאַרהונגערן ביי זיין לעבן, האָט אַרויסגעגעבן דעם גרעסטן
מייסטער פון אַלע צייטן אין דער מאָלערישער קונסט. איך גלייך
זיך נישט צו רעמבראנדטן, און נישט וועגן אומשטערבלעכקייט
גייט דאָ — דאָס וועלן מיר איבערלאָזן פאַר די שפּעטערדיקע
דורות צו באַשטימען. נישט אַלץ, אויף וואָס דער איצטיקער דור
שרייט, קדוש, בלייבט איבער קדוש פאַרן קומענדיקן דור.

אַש פירט אויס, אַז אויך אַ שרייבער איז אַ מענטש און ווען מען
באַליידיקט אים, טוט אים וויי און אַז מען טוט אים עוולות, פילט
ער זיי, און אַז מען פאַרוועבט אַרום אים אַ נעץ פון רכילות, כדי
אים צו פאַרמיאוסן און איזאָלירן אים פון לייענער, איז עס אַ גע-
מיינער, נידערטרעכטיקער פאַרברעכן!

דער אַרטיקל „אַראַפּגערעדט פון האַרץ“ איז געווען געדרוקט אין
צוויי גרויסע פאַרזעצונגען; איך האָב בלויז אַרויסגענומען דעם עסענץ
פון דעם אַרטיקל, כדי צו ווייזן, ווי אומגערעכט מען איז געווען צו
אַשן גון ווי עס האָט אים וויי געטאַן די דאָזיקע באַגאַנגענע אומ-
גערעכטיקייט.

ס'איז אינטערעסאַנט דאָ צוצוגעבן אַ כאַראַקטעריסטישן איבעררייד
צווישן מיר און אַשן אין יענע טעג.

אין זיין גרויסן כעס אויף די יידישע שרייבער צוליב זייערע
אַנפאַלן אויף אים, אַז ער קען נישט קיין יידיש, האָט ער מיט פאַר-
ביטערטקייט איינמאַל אויסגערופן:

„איך וועל אינגאַנצן אויפהערן צו שרייבן אויף יידיש!“

איז מיר נישט געפעלן געוואָרן זיין וואָרפן אַ גט צו די פיס פון
דער יידישער שפּראַך, און איך האָב זיך צו אים איראַניש אָפּגערופן:
„שלום אַש, אויף וואָס דען פאַר אַ שפּראַך וועט איר אָנהויבן
שרייבן?“ ...

ער האָט פאַרשטאַנען מיין שטאַך. ער האָט מיך אַ מעסט-אַפּ געטאַן
מיט זיין פאַרטרוימען בליק און ער האָט גאַרנישט געענטפּערט.

אין חודש מערץ, 1937, איז שלום אַש געפאַרן קיין אַמעריקע צום
פּערזיקסטן יוביליי פון „פאַרווערטס“ און ער איז ערשט צוריקגעקומען
סוף חודש יוני. איך האָב דערוויל געהאַט אַ ביסל אַרבעט ביים אויס-
בעסערן דעם ערשטן טייל פון „מאַן פון נצרת“ און איבערשרייבן דעם
כתב-יד אויף רייך. איך האָב אַבער אויך געהאַט גענוג צייט אויף
אַרומשפּאַצירן, און אַזוי ווי איך בין געוואָרן אַ גרעסערער בעל-

הוצאה (א טאטע פון א קינד), האב איך געזוכט א צוגאב־ארבעט, וואס האט זיך מיר טאקע דורך א צופאל געמאכט.

אין ניצע האט געוואוינט א ברודער פון דעם באַרימטן באַלשע־וויסטישן קאָמיסאַר סאַלאַמאָן לאַזאַוסקי (דערשאַסן געוואָרן דורך סטאַלינען). זיין נאָמען איז געווען דרידזא (דאָס איז אויך געווען לאַזאַוסקיס אמתער נאָמען). אויך דרידזא איז אין רוסלאַנד געווען אַ שטיקל צייט עפעס אַ קאָמיסאַר, אָבער עס איז אים געלונגען אַרויסצוכאַפן זיך פון קאָמיסאַרישן גן־עדן, און אין ניצע איז ער גאַר געווען אַן אַנגעזעענער ציוניסט און העברעאָיסט. דאָס איז געווען אַ הויך־געוויקסיקער ייד, מיט אַ ברייטלעכער יידישער באַרד, אַ הדרת־פנים. איז אַט דעם דאָזיקן דרידזאָן געפּעלן געוואָרן, אַז איך זאָל ווערן דער העברעאישער לערער פון זיין מיידעלע, און ער האָט שוין צוליב דעם צונויפגעקלאַפט אַ גרופע קינדער, יינגלעך און מיידלעך און מ'האַט פאַרלייגט אין דער ניצער אשכּנזישער שול אַ מין בית ספר עברי, און דרידזאָן, דער געוועזענער באַלשעוויסטישער קאָמיסאַר, איז געוואָרן מיין „באָס“. פון אים האָב איך געקריגן דעם געהאַלט פאַר לערנען העברעאיש מיט די קינדער.

אין ניצע האָט זיך אויך אַרומגעפאַרעט מאַקסיס ליטווינאַוו אַ ברודער, אַ געוויסער וואַלאַך, וועלכער איז געווען אַ פשוטער וואַליוטע־הענדלער און ער האָט נישט צו שטאַרק געהאַלטן פון זיין באַרימטן ברודער, דעם סאָוועטישן דיפּלאָמאַט; און אַפנים, אַז מאַקסיס ליטווינאַוו איז אויך נישט געווען צופיל באַגייסטערט פון זיין ברודער, דעם וואַליוטע־הענדלער ...

איז אַט אין דער דאָזיקער אינטערעסאַנטער סביבה האָב איך געלעבט אין ניצע אין זומער, 1937, ווען אַש האָט געשריבן זיין „מאַן פון נצרת“.

דער מאן, וואָס איז געווען דערביי

אָזוי האָט אַריגינעל געזאָלט הייסן דאָס זוערק, וואָס האָט שפעטער אַרויסגערופן אין דער יידישער וועלט אַזאָ גרויסן שטורם און אומגעוויינלעכן אויפברויז קעגן שלום אָשן און וואָס איז איצטער באַקאַנט אונטערן נאָמען: „דער מאָן פון נצרת“.

שלום אָש האָט מיט מיר זייער פיל גערעדט וועגן דעם דאָזיקן ווערק, איידער ער האָט עס אָנגעהויבן שרייבן און בעתן פראַצעס פון שרייבן גופא. ווען אָש האָט געאַרבעט איבער דעם ווערק „דער מאָן פון נצרת“, האָט ער אינגאַנצן געגליט פון עקסטאַז, ווי דער שטייגער ביי אָשן, זועלכער נעמט זיך שטענדיק איבער מיט זיינע ווערק, וואָס ער שרייבט אין געגעבענעם מאָמענט.

אַט האָט אָש נאָרוואָס געהאַט פאַרענדיקט זיין „געזאַנג פון טאַל“, אָן אמת געזאַנג צום אַלט־נייעם יידישן לאַנד, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן צוריק אויפבויען, און ער האָט אין יעדן וואָרט פון דעם דאָזיקן גראַנג־דיעזן שירה־בוך אַריינגעהויכט קדושה און פאַרערונג צו זיינע בויער, צו די דורך אים פאַרהייליקטע העלדן; און אָט שפאַצירט מיט מיר שלום אָש אין איינעם אַ הערלעכן ריווערע־פרימאַרגן, און מסתמא זייענדיק אונטערן איינדרוק פון זיינע נאָרוואָס געשילדערטע קאַרופ־טירטע כהנים אין דעם נייעם בוך פון דער קריסטוס־עפאָכע, גיט ער צו מיר אַ זאַג:

— מען דאַרף נישט האָבן קיין יידיש לאַנד, עס וועט ווידער אָזוי זיין! ...

און די געשטאלטן פון יענע קארופטירטע כהנים, וועלכע האבן נאכגעמאלפערט די רוימער סיי אין דער קליידונג, סיי אין דער שפראך, און די יונגע זין פון כהן גדול חנן בן חנן, וועלכע האבן געהאלטן פארבארגן אין זייערע צימערן די רוימישע געצן, האט אש געשילדערט אזוי מייסטערהאפט און לעבעדיק, אז מען האט געקאנט אריינפאלן אין צארן קעגן זיי. איך האב דעריבער אן איבעריקע רייד פארשטאנען אַשס איצטיק געמיט און זיין כעס.

איך האב אויף אַשס דאָזיקע באַמערקונג גאַרנישט געענטפערט, ווייל איך האב אים שוין צו גוט געקענט און איך האב געוואוסט, וואָס עס קומט פאַר ביי אים אין מוח. ער לעבט איצט נישט אין דער היינטיקער צייט, נאָר ער איז אַריבערגעטראָגן אין דעם אַנטיקן ירושלים. ער איז איצט „יוחנן“, ווי דער פאַן וויאַדאַמסקי האָט אים פּלוצים אַנגעהויבן רופּן...

ביי אַשן האָט נישט איינמאַל פאַסירט, אַז ער זאָל אַרויסזאָגן קעגנזעצלעכע מיינונגען און געדאַנקען אין משך פון גאַר אַ קורצן צייט-דיסטאַנס. אַט גייט ער מיט מיר אַנומלט (אין דער צייט, וואָס ער האָט געשריבן דעם „מאַן פון נצרת“) און ער שלידערט פּלאַם-פּייערדיקע רייד קעגן די באַלשעוויקעס, קעגן די יידישע קאַמוניסטן אין מאַסקווע. ער דערציילט מיר, ווי אַזוי ער האָט רעאַגירט אויף משה ליטוואַקאָווס מוסר-זאָגן און ווי ער האָט אַ זעץ געטאַן אין טיש און געמאַכט זיין באַרימטן אויסרוף: „איך פּיף אויף אייך!“ דערביי גיט ער מיר אַ זאַג, כדי רעכטצופאַרטיקן זיין כעס קעגן די יעווסעקעס:

— איך געדענק גוט אַן עוולה, וואָס ווערט קעגן מיר באַגאַנגען; איך פאַרגעס נישט קיין עוולות!...

און מיט אַ קנאַפע שעה שפּעטער אַדער נאָך ווינציקער, בעת דעם זעלבן שפּאַציר אין די בערג אַ פאַרטראַכטער, גיט ער זיך פּלוצים און אומגעריכט אַ ווענד צו מיר: „אַ מצווה אויף אים, וואָס סטאַלין האָט אים פאַרטריבן פון רוסלאַנד!... וואָס הייסט, ער שטעלט זיך אַקעגן דער לעגאַלער מאַכט?“...

ווען איך האָב אים איבערגעפרעגט, וועמען ער מיינט דאָס מיט „אַ מצווה אויף אים“?

ענטפערט ער מיר ווי קיינמאַל גאַרנישט, ווי ער וואָלט דאָ ערשט נישט לאַנג נישט געהאַט אויסגעלאַזט כל חמתו אויף די באַלשעוויקעס און אויף סטאַלינען: „נו, דעם פאַסקודנעם יידל, דעם לעאַן טראַצ-קי!“...

אין יענע טעג האָט אַש גראַד, צווישן איין קאַפיטל פון „מאַן פון נצרת“ און אַ צווייטן קאַפיטל, דערווייל אַנגעשריבן אַ ביטערן פאַמפלעט

קעגן סטאלינען, א. נ. „סטאלינס חלום“, וואָס איז געווען געדרוקט אין „פאָרווערטס“ און אין „היינט“ (אָרום 1938).

דערײַבער, קענענדיק אזוי גוט אַשן און זײנע פאַרשידנאַרטיקע געמיט־צושטאַנדן, האָב איך נישט איינמאַל אין פאַרלויף פון מיין שרייבן דאָס דאָזיקע בוך באַטאַנט, אַז עס האָבן געטאַן אַ גרויסע עוולה די יידישע פּאָליטישע פאַרטיי־פירער, אזוי פון „בונד“ און אזוי פון די ציוניסטן, ווען זיי האָבן גענומען ערנסט אַשס אַרויסטרעטונגען אַמאַל קעגן איינער און אַמאַל קעגן דער צווייטער פאַרטיי, וואָס דאָס האָט אַרויסגערוּפן ביי ביידן בייז בלוט, און די דאָזיקע צוויי פאַרטייען האָבן אין פאַרשידענע צײטן געפירט ברוגזן מיט שלום אַשן. אַט אזוי איז אַש געווען און אַט אזוי האָט מען אים געדאַרפט נעמען. שלום אַש איז געווען בלויז אַ גרויסער קינסטלער און בשום אופן נישט קיין פּאָליטיקער... דערפון איז געדרונגען, אַז מען דאַרף אויך נעמען מיט אַ קאַפּעלע זאַלץ אַלע זײנע שטורם־אַרויסרופנדיקע אינטערוויען און זאַגעכצן, וואָס ער האָט אין אַ מאַמענט פון אויפגערייצטקייט אַרויס־געשאָסן פון זיך...

אַבער לאַמיר זיך אומקערן צו זיין „מאַן פון נצרת“.

„מיט דער פּערוואָן פון פאַן וויאַדאַמסקי, וועלכער איז איצט אַ טיף־דעליגיעזער קאַטאָליק און ביטערער אַנטיסעמיט און וואָס אין ערשטן גילגול איז ער גאַר געווען דער הגמוז אָדער כּיליאָרד קאַרנעליוס, דער קאַמענדאַנט פון דער אַנטאַניאַ־פּעסטונג אין ירושלים און דער פאַרבינדונגס־אַפיציר פון רוימישן פּראָקוראַטאָר אין יהודה, פּאַנטיס פּילאַטוס, און וועלכער האָט אַליין מיט זײנע אייגענע הענט געקרייציקט ישו הנצרי, וויל איך באַווייזן אויף ווי ווייט דאָס היינטיקע קריסטנטום איז אַוועק פון דעם אַריגינעלן קריסטלעכן, כּמעט יידישן גלויבן!“ — האָט אַש פּיל־ווייניק אין דעם זין צו מיר גערעדט.

פאַן וויאַדאַמסקי איז עס דער מאַן, וואָס איז געווען דערביי, דאָס הייסט — ביי דער קרייציקונג פון יעזוס קריסטוס, און ער האָט אַליין אין דער דאָזיקער הינריכטונג אַנטיילגענומען. אין יענעם יידישן משיח האָט קאַרנעליוס־וויאַדאַמסקי נישט געגלויבט, וויל ער איז דאָך געווען יידיש, ווייניק־וואָס זיך אונטערשיידט פון די „יידעלעך“, וואָס האָבן געווימלט איבער די ענגע ירושלימער געסלעך און פאַרנומען זיך מיט טוישן געלט און וועלכע ער, דער נאַענטער מיטאַרבעטער פון פּאַנטיס פּילאַטוס, האָט מיט דעם דאָזיקן פאַראַכטנדיקן נאַמען „יידעלעך“, כּסדר אַנגערופן.

אין היינטיקן קריסטנטום, וואָס איז מער געצנדינעריש ווי קריסט־לעך לויטן דאַמאַלסטיקן באַגריף, גלויבט פאַן וויאַדאַמסקי יאָ, עס איז

אים מער צום האַרצן, און בפרט אַז די גרויסע שנאה צו די „יידעלעך“ איז ביי אים פאַרבליבן און די דאָזיקע שנאה ווערט דורך דער קריסט-לעכער רעליגיע קולטיווירט און איז אַפילו אַ טייל פון איר דאָגמע, וואָס הויפטזעכלעך די קאָטוילישע גלחים פלאַנצן-איין אין זייערע גלויביקע שעפעלעך מיט זייערע פּרעדיקטן יעדן זונטיק פון די קירכע-אַמבאַנעס.

יענעם משיח, דעם „ידישן“ משיח, האָט קאַרנעליוס-וויאָדאַמסקי מיט די אייגענע הענט געבראַכט אויפן קרייץ, אין יענעם משיח האָט דער היינטיקער פרומער קריסט נישט געגלויבט...

האָט דעריבער שלום אַש געהאַט בדעה אַזוי אַנצורופן זיין גרויס ווערק וועגן ישו הנוצרי מיטן נאָמען: „דער מאַן, וואָס איז געווען דערביי“!... און עס בעט זיך שוין במילא דער זעלבסטפאַרשטענד-לעכער פאַרגלייך: נאָט און זעט, אַט אַזוי האָט אויסגעזען קאַרנעליוס-וויאָדאַמסקי דאַמאַלס, מיט אַ יאָר 1900 צוריק, און אַט אַזוי זעט ער אויס היינט, אין די צייטן פון פּזשיטיק, בריסק, לעמבערג און אַנדערע פאַגראַמירטע יידישע שטעט אין פּרום-קריסטלעכן פּוילן (ווען אַש האָט געשריבן, אין 1936, דעם „מאָן פון נצרת“, האָבן דאָך נאָך נישט עקזיסטירט די פּוילישע שמאַלצאַוויקעס, וועלכע וואַלטן קריסטוסן, ווען ער קומט אַראָפּ אין געטאַ, אָן שום ספק איבערגעגעבן אין די הענט פון דער געשטאַפּאַ).

זאָגט דאָך טאַקע פאַן וויאָדאַמסקי צום יידישן יונגמאַן, וועלכער איז אים געקומען אונטערריכטן אין דער העברעאישער שפּראַך און אין וועמען ער „דערקענט“ דעם אַמאַליקן יוחנן פון אַנטיקן ירושלים: „ווייסטו, ווער איך בין? ווייסטו, ווער עס זיצט דאָ פאַר דיר? איך בין דער מאַן, וועלכער האָב אויסגעפירט די עקזעקוציע איבער יענער אומפאַרשטענדלעכער, ביזן היינטיקן טאַג נאַכנישט אויפגעקלערטער פּערוזענלעכקייט אין ירושלים, אויפן באַפעל פון פּאַנטיוס פּילאַטוס, מיין באַפעל-געבער, לויטן משפּט פון כּהן-גדול!“ („מאָן פון נצרת“, ערשטער טייל, ז' 34).

אינטערעסאַנט איז דער אָנהויב פון „מאָן פון נצרת“, ווען אַש פירט אַריין אין איבער אַ צענדליק שורות דעם געדאַנק וועגן גלויבן אין גילגולים, ער וויל אַזוי אַרום זיך לייכטער מאַכן דאָס באַשרייבן זיין הויפטהעלד וויאָדאַמסקי-קאַרנעליוס. עס וועט אָבער זיין מסתמא פאַר אַלעמען אַ גרויסע איבערראַשונג, ווען איך וועל דאָ, צום ערשטן מאַל, דערציילן, אַז אין דעם אַריגינעלן מאַנוסקריפט פון „מאָן פון נצרת“ איז געווען אַ גאַר גרויסער אַריינפיר, אַ מין גאַנצער טראַקטאַט, וועגן דעם גלויבן אין גילגול, צוליב סיבות אָבער, וואָס

זענען מיר געבליבן אומבאקאנט — ווייל שלום אש איז אין מאי 1938, נאכן פארענדיקן דעם צווייטן טייל פון דעם דאזיקן ווערק, אפגעפארן קיין אמעריקע — איז דער דאזיקער אריינפיר אויסגעלאזן געווארן סיי אין דער ענגלישער איבערזעצונג, וואס איז פריער דערשינען פון דעם יידישן אריגינאל, און סיי אין דעם יידישן אריגינאל גופא.

עס וועט דעריבער זיין פון גרויס וויכטיקייט פאר דער געשיכטע איבערזעצונגען פיל-ווייניק דעם אינהאלט פון דער דאזיקער פארהעלט-ניש-מעסיק גרעסערער פאררעדע, לויט ווי זי איז מיר פארבליבן אין זכרון.

וועלנדיק באגרינדן דעם געדאנק, אז דער ענין גילגולים איז כמעט א פעסטגעשטעלטע זאך, דערציילט אש עטלעכע ביישפילן פון לעבן, וואס דארפן באשטעטיקן, אז עס עקזיסטירט אזא מין זאך ווי האבן געלעבט אמאל אין אן אנדערן גילגול.

אט דערציילט אש, ווי ביי זיי אין קוטנע האט געלעבט אן אלטער פוילישער שוסטער. איז דער דאזיקער שוסטער געווען אין אלע הינזיכטן א גאנץ נארמאלער מענטש. ער האט גערעדט צו דער זאך און עס איז אים אפילו געווען אינטערעסאנט אויסצוהערן. ער האט געהאט א פאמיליע, געווען א גוטער טאטע צו זיינע קינדער, א געטרייער מאן צו זיין ווייב. קורץ — א שוסטער ווי אלע שוסטערס... אבער צו איין זאך האט ער געהאט א „שוואכקייט“: טאמער האט ער ביי זיך אין ווארשטאט דערהערט, אז אויף דער גאס מארשירט אן אפ-טיילונג רוסישע סאלדאטן מיט מוזיק, האט ער א ווארף אוועק געגעבן די דראטווע, די קאפיטע, אויסגעטאן דאס ארבעטס-פארטוך און איז ארויסגעלאפן אין גאס אריין, אוועקגעשטעלט זיך מיט א שטעקן אין דער האנט, ווי מיט א שווערד, אין פראנט פון דער מארשירנדיקער מיליטערישער אפטיילונג; ער האט אנגעהויבן געבן קאמאנדעס, און מיט א געהויבענעם קאפ מיטמארשירט ווי א גענעראל ביי דער זייט פון זיינע זעלנער. דאס פנים האט ביי אים אינגאנצן געלויכטן.

די רוסישע אפיצירן האבן אים שוין געקענט, זיי האבן געשמייכלט אין די וואנסעס אריין און האבן דעם ארימען שוסטער נישט געשטערט צו האבן זיין פארגעניגן. זאל ער, הייסט עס, אנפירן מיט דער מאר-שירנדיקער אפטיילונג וויפיל נאך זיין הארץ גלוסט זיך!...

שלום אש טייטשט אויס דעם שוסטערס שוואכקייט צו מיליטער מיט דעם, וואס ער גלויבט, אז דער דאזיקער שוסטער איז אין זיין ערשטן גילגול מסתמא געווען א גענעראל אין דער פוילישער ארמיי, און — ווי זאגט אש אין זיין שטיקל איבערגעבליבענער פאררעדע: „עס טרעפט אבער טיילמאל, אז דער שר של שכחה פארגעסט אויס-

צומעקן דאָס געדעכעניש פון דער אַנדערער וועלט אויס אַנדערע חושים, דענסטמאַל שוועבן אַרום רעשטן זכרונות פון אַ פאַרגאַנגענעם לעבן ווי אַפגעריסענע וואַלקנס איבער די בערגלעך און טאַלן פון אונדזערע געהירן און וועבן זיך איין אין די געשעענישן פון אונדזערע היינטיקע טעג"...

דאָס זעלבע, מיינט אַש, איז אויך געשען מיט דעם קוטנער שוסטער.

אַבער גאַר אַן אינטערעסאַנטע געשיכטע דערציילט אַש אין זיין צווייטן ביישפּיל: אַ געשיכטע, וואָס האָט פאַסירט אויף אַ תּערוכה (אויסשטעלונג) אין בית-עם פון תּל-אביב און איז, אויפן באַפּעל פון דער ענגלישער מאַנדאַטן-מאַכט, פאַרבאַטן געוואָרן צו פאַרשפּרייטן זי און בכלל צו שרייבן וועגן דעם. און אַט איז די געשיכטע:

דאָס איז געווען אין זומער, 1936, ווען שלום אַש האָט געוויילט אין ארץ ישראל. עס איז דאָמאַלס פאַרגעקומען די אויבנדערמאַנטע אויסשטעלונג (איך קאָן מיד נישט דערמאַנען וואָס פאַר אַן אויס-שטעלונג), און צווישן די פּיל איינגעלאָדענע געסט איז אויך געווען דער בריטישער הויכקאַמיסאַר, סער אַרטור וואוקאַפּ.

ווען עס איז צוגעטיילט געוואָרן דעם הויכקאַמיסאַר וואוקאַפּ דער כּבוד צו דערפּענען די אויסשטעלונג מיט אַ רעדע און ער האָט זיך שוין געהאַט אַוועקגעשטעלט ביי דער טריבונע, איז פּלוצלינג פון צווישן עולם אַרויסגעשפרונגען אַן אומבאַקאַנטער יונגערמאַן. ער איז אַרויף אויף דער עסטראַדע און, אַ שאַר אַוועק טוענדיק מיט דער האַנט דעם הויכקאַמיסאַר, האָט ער אַנגעהויבן אויף זיין פּלאַץ צו רעדן בזה הלשון:

„איך, פּאַנטיוס פּילאַטוס, דער רוימישער פּראָקוראַטאָר פון יהודה"...

פאַרשטייט זיך, אַז כּהרף-עיּן איז די אַנוועזנדיקע פּאַליציי אַרויף אויף דער בינע און האָט באַזייטיקט דעם אומבאַקאַנטן יונגמאַן. וואָס מיט דעם יונגמאַן איז געוואָרן — צי מ'האַט אים איינגעזעצט אין תּפּיסה, צי מ'האַט אים אַפּגעפּירט אין אַ משוגעים-הויז — דאָס האָט מען נישט געוואוסט און מ'ווייסט עד היום נישט, און עס איז נישט וויכטיק...

אַבער שלום אַש קומט צום אויספּיר, אַז ס'איז נישט געווען גלאַט אזוי אַ משוגענער! אַט דער דאָזיקער יונגערמאַן, פּונקט ווי דער קוטנער שוסטער, האָט געלעבט אַמאַל אין אַן ערשטן גילגול, און דאָמאַלס,

אין דעם ערשטן גילגול, איז ער טאקע געווען דער רוימישער פראקו-ראטאר אין יהודה, פאנטיס פילאטוס...

נאך דעם דאזיקן היבשן אריינפיר הויבט אש אן זיין ראמאן און ער פירט ארויף אויף דער סצענע דעם פאן וויאדאמסקי, וועלכער איז אין ערשטן גילגול געווען דער הגמון (ווי די יידן האבן אים גערופן, ער אליין טיטולירט זיך: כיליארך) קארנעליוס, דער אדיוטאנט פון פאנטיס פילאטוס, און אט אויף דעם אופן אנטוויקלט זיך דער וויי-טערדיקער גאנג פון דעם ריזיקן ווערק, "דער מאן פון נצרת".

אש האט אנגעהויבן שרייבן דעם "מאן פון נצרת" אין ווינטער, 1936, ווען ער האט קוים באוויזן צו פארענדיקן "דאס געזאנג פון טאל", און אפשר נאך איידער ער האט פארענדיקט דאס ארץ ישראל ווערק. ער האט דעם ישו הנוצרי ראמאן ווייטער געשריבן איבער די יארן 1937 און 1938, איבעררייסנדיק דאס שרייבן בלויז אין פרילינג, 1937, ווען ער איז אוועקגעפארן קיין אמעריקע, ווי שוין דערמאנט אין א פריערדיקן קאפיטל, צו דער פייערונג פון דעם פערציק-יעריקן יוביליי פון "פארווערטס". צוריקקומענדיק פון אמעריקע אנהויב חודש יולי, 1937, איז אש באלד אוועקגעפארן אויף וואקאציע קיין באדגאס-טיין, עסטרייך און איך בין אפגעפארן אויף וואקאציע קיין פוילן.

צוריקקומענדיק אין הארבסט, 1937, פון באדגאסטיין, האט אש פארגעזעצט דאס שרייבן פון דעם ישו-ווערק במשך דעם ווינטער פון זעלבן יאר און אריינארבעטנדיק ביז פרילינג, 1938, ווען ער האט פארענדיקט די ערשטע צוויי טיילן.

אין חודש מאי, 1938, איז שלום אש מיט מאדזשען אפגעפארן קיין אמעריקע, וואו ער האט געזאלט דורכגיין א געוויסע אפעראציע און ער האט געפלאנט צוריקצוקומען אין חודש אקטאבער. אין יענער צייט איז אבער אונטערגעשריבן געווארן דער טרויעריק-בארימטער מינכענער פאקט מיט היטלערן, ימח שמו; אש האט באשלאסן צו פארבלייבן אין אמעריקע און איז שוין מער קיין ניצע נישט צוריק-געקומען.

אבער וועגן דעם אין קומענדיקן קאפיטל.
דאס דאזיקע קאפיטל וועט זיין מער פאסיק צו פארענדיקן מיטן דערציילן וועגן דעם ערשטן קאנפליקט צווישן אש און אב. קאהאן אין צוזאמענהאנג מיטן "מאן פון נצרת". דאס איז פארגעקומען ארום חודש מערץ, 1938.

קיין צו גרויסע ליבע צווישן שלום אשן און אב. קאהאן, דעם רעדאקטאר פון "פארווערטס", האט שוין לאנג נישט געהערשט און האט זיך דאטירט שוין פון פריערדיקע צייטן. אש האט קאהאנען נישט

געקאנט פארגעסן דעם אינצידענט מיט „קידוש השם“, וואס קאהאן האט געהאט אפגעשטעלט און נישט געוואלט ווייטער דרוקן, טענהנדיק, אז „קידוש השם“ איז א שמאטע, א שונד-ראמאן... מיטאמאל איז אב. קאהאן, דער טאטע פון שונד אין „פארווערטס“, געווארן דער באשיצער פון שיינער ליטעראטור און א קעגנער פון שונד-ראמאנען!...

ווי איך האב שוין אין פארלויף פון מיין פריערדיקן שרייבן באמערקט, זענען פארגעקומען כסדרדיקע קליינע צוזאמענשטויסן צווישן אט די דאזיקע צוויי מענטשן, און ס'האט נאך געדארפט קומען די ריכטיקע פארציע דינאמיט, וואס זאל פאראורזאכן דעם גרויסן אויפ-רייס און אויפשטעכן דעם בלאטער... אט די „ריכטיקע פארציע דינאמיט“ האט מיט זיך פארגעשטעלט דער נייער היסטארישער ראמאן וועגן ישו הנוצרי.

איך געדענק, עס האט געמוזט זיין ארום סוף ווינטער פון 1938, ווען אש האט געהאט אַוועקגעשיקט, אדער בעסער געזאגט: איך האב געהאט אַוועקגעשיקט די קאפיס פון ערשטן טייל „מאן פון נצרת“ קיין ניו-יאָרק צום „פארווערטס“ און צום „היינט“ קיין וואַרשע, איז אַנגעקומען אַ בריוועלע פון אב. קאהאן. אין דעם דאָזיקן בריוועלע האָט דער רעדאַקטאָר פון „פארווערטס“ אויף אַ דיקטאַטאָרישן אופן באַפּוילן אַשן צו „פארגעסן“ אין דעם קריסטוס-ראַמאן און אים נישט פאַרזעצן צו שרייבן.

שלום אש איז אַריינגעפאלן אין אַ געפערלעכן גרימצאָרן: וואָס הייסט עס — ער, אב. קאהאן, וועט אים דיקטירן וואָס יאָ צו שרייבן און וואָס נישט צו שרייבן! ווער איז ער בכלל פאַר אַ דעה-זאָגער אין עניני ליטעראַטור?! אויב אַ מענטש, וועלכער האָט געקאָנט אַפּשאַצן אַזאַ ווערק ווי „קידוש השם“ אַלס שונד-ראַמאן, ווי קומט ער צו זאָגן דעות אים, דעם מייסטער פון דער יידישער פּראָזע, אַז ער זאָל „פארגעסן“ אין דעם ווערק און אויפהערן עס צו שרייבן?!...

אַש האָט מיך געהייסן עטפערן אב. קאהאָנען אַ בריוו. איך האָב אַנגעשריבן דעם בריוו אויף דער שרייבמאַשין און ער איז געווען פאַרפאַסט אין דעם זין און טאָן, ווי אַש האָט צאָרנדיק רעאַגירט אויף דעם נישט-טאַקטישן בריוועלע פון אב. קאהאן.

אינטערעסאַנט וועט דאָ זיין צו דערציילן, אַז אין דער זעלביקער צייט, וואָס אב. קאהאן האָט באַצייכנט דעם „מאן פון נצרת“ אַלס אַ קריסטלעך, שיער נישט משומדיש ווערק און דעריבער האָט ער, דער „אַפּהיטער“ פון דער יידישער אמונה, עס נישט געוואָלט דרוקן, איז פון וואַרשעווער „היינט“ אַנגעקומען אַ בריוו פון דאַמאַלסטיקן רעדאַקציע-סעקרעטאַר, דעם שריפטשטעלער ה. ל. זשיטיניצקי, וועלכער

שרייבט, אז דער „היינט“ וועט נישט קאָנען דרוקן דעם נייעם ראָמאַן, אָבער... צוליב פּונקט פּאַרקערטע טעמים. דהיינו: זיי האָבן מורא, אַז די פּוילישע פּראָקוראַטור וועט אַנקלאָגן די צייטונג אין גאַט-לעסטערונג און קאָן נאָך אַמאָל שליסן דעם „היינט“... אַלזא, נישט צוליב דעם, וואָס דער „מאַן פּון נצרת“ איז אַ קריסט-לעכער ראָמאַן, נאָר ער איז גאָר אַ גאַט-לעסטערנדיקער ראָמאַן לויט דער קאַטוילישער אויפפאַסונג. אַ קאַפּיטל פּון „מאַן פּון נצרת“ איז אַפּילו אָפּגעדרוקט געוואָרן אין דער יובל-אויסגאַבע פּון „היינט“, וואָס האָט אין 1938 געפּיערט זיין 30-יעריקן געבורטסטאָג!... ליידער, איז זשיטניצקיס בריוו, פּונקט ווי אַ סך אַנדערע וויכטיקע בריוו און דאַקומענטן, מיר פּאַרלוירן געגאַנגען בעתן אַנטלויפן אין 1940 פּון פּאַריז פּאַר די אַנציענדיקע נאַצישע חילות. איך האָב אָבער אַ לעבעדיקן עדות: אין ניו-יאָרק וואוינט איצט אַ געוועזענער רע-דאַקציע-סעקרעטאַר פּון „היינט“, קאַלעגע משה אינדעלמאַן, וועלכער איז ביז גאָר לעצטנס געווען דער רעדאַקטאָר פּון „מוסד ביאליק“ אין ירושלים. האָט מיר מיין גוטער פּריינט, קאַלעגע משה אינדעלמאַן, פּערזענלעך דערקלערט, אַז דער אַרגומענט פּון ה. ל. זשיטניצקי איז געווען פּולשטענדיק אמת און ער האָט מיר דערציילט אַן אינטערע-סאַנטן פּאַקט: די פּוילישע טעגלעכע צייטונג „אַפּיניא“, וואָס דער „היינט“ האָט אַרויסגעגעבן און איז רעדאַקטירט געוואָרן דורך ד״ר משה קליינבוים (היינט: ד״ר משה סנה), איז אַ צייט פּריער דורך דער פּוילישער פּראָקוראַטור געהאַט געשלאָסן געוואָרן אַלס שטראַף, ווייל זי האָט געדרוקט קאַפּיטלען פּון פּראָפּעסאָר קלויזנערס „ישו הנצרי“, און די רעדאַקציע האָט דעריבער מורא געהאַט, אַז דער „היינט“ זאָל נישט האָבן דעם זעלבן סוף, דרוקנדיק שלום אַשם „מאַן פּון נצרת“.

טאָ וועמען זאָל מען דאָ גלויבן?!

צי דעם פּון שנאה דורכגענומענעם אַב. קאַהאַן צו אַשן, אָדער דעם ווירקלעכן אַרגומענט פּון דער רעדאַקציע „היינט“ אין וואַרשע?... שלום אַש האָט, פּאַרשטייט זיך, אַב. קאַהאַנען נישט געהאַרמט און איז ווייטער אַנגעגאַנגען מיטן שרייבן זיין גראַנדיעז ווערק, אין וועלכן עס איז רעסטאַוורירט געוואָרן אַן עפּאַכע פּון איבער 1900 יאָר צוריק. אַ גאַנץ יידיש לעבן שטייט אויף צו תּחית המתים, און די שטאַט ירושלים איז אַזוי לעבעדיק געשילדערט, אַז מען וואָלט זי געקאַנט, לויטן פּלאַן פּון אַשן, אויפּסניי אויפּבויען. אַלס דער ערשטער לייענער פּון דעם דאָזיקן גרויסן היסטאָרישן ווערק, בין איך געווען פּשוט פּאַרכישופּט פּון דער שיינקייט, אין

וועלכער איך בין אריינגעצויגן געוואָרן און עס האָט זיך מיר אויס-
געדאַכט, אַז איך אַליין געפֿין זיך אין יענער סביבה און לעב אַלץ
מיט, וואָס דאָרטן קומט פֿאַר. אַ געוואָלטיקן איינדרוק האָט אויף מיר
געמאַכט דאָס קאַפיטל „מרים מאַגדאַלענאַס איילן“. וואָס פֿאַר אַ לעבע-
דיקייט פֿון שילדערונג, וואָס פֿאַר אַ צויבערלעכער רייץ אין די פֿאַר-
שידנקייט פֿון ריחות!... איך האָב זיך ממש געבאַדן אין אַ ים פֿון
בלומען און פֿאַרפֿימען און איך האָב באַוואונדערט דעם שאַפֿער פֿון
אַט דער דאָזיקער אויסטערלישער אַטמאָספֿער פֿון איבער 1900 יאָר
צוריק.

צי ווען איך האָב איבערגעלייענט דעם מאַנוסקריפט פֿון קאַפיטל
פֿערצן אין צווייטן טייל. דאָרט ווערט אויף אַזאַ בולטן אופן געשיל-
דערט דאָס ברענגען פֿאַר אַ קרבן אַ יינגל פֿון אַ יאָר ניין-צען צום
אַפגאַט מולך. ווי מען לייגט אַריין דאָס קינד אין די אַנגעגליטע
אַרעמס פֿון דעם שרעקלעכן אַפגאַט. איך האָב אַזש דערפֿילט אין מיינע
נאָזלעכער די הייסע פֿאַרע, וואָס האָט אַ סיטשע געטאַן פֿון דעם אַנ-
געצונדענעם קינד, און די אַנגעגליטע אַרעמס פֿון מולך האָבן מיר גע-
בלענדט אין די אויגן.

ווער נאָך, ווי אַ שלום אַש, איז בכוח אַזוינס צו שילדערן! — האָב
איך דאַמאַלס געטראַכט. איך וועל דאָך נישט גיין אויסרעכענען און
ציטירן דאָס גאַנצע בוך, אָבער איין זאַך וויל איך אונטערשטרייכן:
עס איז מיר לחלוטין נישט איינגעפֿאַלן אין יענע מאָמענט, ווען איך
האָב מיך געקוויקט מיט דער קינסטלערישער שיינקייט פֿון אַשס
שילדערונגען, נאָכן אַפֿלייענען פֿון דאָזיקן בוך, זאל איך מיך גיין
אַפשמדן!...

יא, איך האָב געלעבט אין יענער צייט אין אַ שיינער, אַנטיקער
וועלט. עס האָט זיך מיר גאַרנישט געגלוסט אַפצורייסן פֿון ליענען
און נאָכאַמאַל איבערלייענען דעם מאַנוסקריפט פֿון „מאָן פֿון נצרת“.
עס האָט זיך אָבער דערנעענטערט די צייט, וואָס אַש האָט געדאַרפט
אַפפֿאַרן קיין אַמעריקע (אַרום חודש מאַי, 1938), כדי צו לאָזן זיך
אַפֿערירן. ער האָט דאַמאַלס געהאַט פֿאַרענדיקט דעם צווייטן טייל פֿון
דעם גרויסן ווערק און ער איז אַפגעפֿאַרן בלויז אויף עטלעכע חדשים,
אָבער ער איז שוין מער קיין אייראָפּע נישט צוריקגעקומען. דאָרט,
אין אַמעריקע, האָט ער אַנגעשריבן דעם דריטן און לעצטן טייל פֿון
„מאָן פֿון נצרת“, וואָס איז שוין דורך מיר אין מאַנוסקריפט נישט
געלייענט געוואָרן.

איך האָב גערעכנט, אַז דאָס בריוועלע פֿון אַב. קאהאַן צו אַשן
וועגן „פֿאַרגעסן“ אין דעם דאָזיקן ווערק און אויפהערן עס צו שרייבן,

איז בלויז אזא מאמענטאלער קאפריז פון א דיקטאטארישן רעדאקטאר און
עס וועט גיך אריבערגיין. איך האב נישט גענומען ערנסט זיין באשולדי-
קונג. אז אש האט אנגעשריבן א קריסטלעך ווערק. אבער ווי דערשטוינט
בין איך געווען, ווען איך האב זיך מיט א צייט שפעטער אין פאריז
דערוואוסט וועגן דעם „קרייצצוג“, וואס אב. קאהאן האט אונטערגע-
נומען קעגן אשן און איז סעקונדירט געווארן דורך אשס אמאליקן
הייסן חסיד, חיים ליבערמאן. עס האט זיך אויך דערטראגן קיין פא-
ריז דער אפקלאנג פון דעם הילכיקן פאטש, וואס אש האט געגעבן
חיים ליבערמאנען אין דער בוכהאנדלונג פון איטשע בידערמאן אויף
סעקאנד עוועניו.

כ'צעקריג זיך מיט אַשן און ער בעט מיך איבער

איך וועל זיך אומקערן אויף עטלעכע חדשים צוריק, צו דער צייט, ווען שלום אַש איז אָפגעפאַרן קיין אַמעריקע בייצור-וואוינען די פייערונג לכבוד דעם פערציקסטן יוביליי פון „פאַרווערטס“, איך בין געבליבן אַן ערך דריי חדשים כמעט אַן אַרבעט. עס איז געווען אַ וואַרימער פּרילינג אינדרויסן, דערנאָך איז אָנגעקומען זומער-לעב. איך האָב פאַרבראַכט, באַדנדיק זיך יעדן טאַג אין ים און ברע-נענדיק זיך אויף דער פּליאַזשע. דאָס איז געווען צווישן סוף חודש מערץ און אָנהויב חודש יולי.

עס איז מיר מיאוס און מאוס געוואָרן דאָס אַרומדרייען זיך לידיק און איך האָב שוין פשוט געבענקט נאָך מיין „באַלעבאַס“. ענדלעך איז ער צוריקגעקומען פון אַמעריקע, אָבער צוריקגעקומען איז ער אין זייער אַ שלעכטער לוינע. מאַדזשע האָט אים פאַרענטפערט מיט אַ שמיכל און געזאָגט מיר: „קענסט נישט שלומען? ... פאַר אים איז גענוג, אַז ער האָט געהאַט אויף דער שיף אַ נישט-באַקוועמע קאַבינע, עס זאָל אים אַריינטרייבן אין אַ שלעכטער שטימונג...“

איך האָב טאַקע די דאָזיקע שלעכטע שטימונג זיינע באַלד דער-פילט אויף מיין אייגענער הויט: ער האָט זיך אָנגעהויבן טשעפען צו מיר, פאַרוואָס איך האָב אים צוגערעדט אָנצושרייבן דעם אַרטיקל „אַראָפּגערעדט פון האַרץ“. אב. קאהאַן האָט אים אין ניו-יאָרק גע-זאָגט, אַז ס'איז נישט לפי כבוד זיך צו פאַרענטפערן פאַר די אָנפאַלן

אויף אים מצד שרייבער; ער איז צו גרויס און צו וויכטיק אויף צו גיין זיך אויסטענהן מיט זיי... דערביי האט מיר אש פאָרגעוואָרפן, אַז איך גיב אים שלעכטע עצות און איך צווינג זיי אויף אים אַרויף...

מיינע טענות, אַז ער האָט דאָך אויך אַ „שטיקל חלק“ אין דעם דאָזיקן אַרטיקל, עס איז דאָך פונדעסטוועגן נישט אינגאַנצן מיינ איניציאַטיוו; איך האָב אים בלויז דערמוטיקט און צוגעהאַלפן — ווי מאַדושע האָט מיך געהאַט פריער געבעטן — אַז: „זאַלסט זען, דאָס אַרטיקל זאָל אַרויסקומען גענוג שאַרף און שלאַגפערטיק“ — האָבן אויף אים קיין ווירקונג נישט געהאַט. וואָס מער איך האָב מיך פאַרענטפערט, אַלץ מער איז ער אַריין אין כעס און ער האָט מיך שיער נישט פאַרברענט מיט זיינע פלאַמיקע בליקן...

— זעט איר, אין „פאַרווערטס“ האָב איך אַ גוטן פּראָאַנט, יעפּים ישורין, ער איז מיר אַן אמתער פּראָאַנט!... ער וואָלט מיך צו אַזעלכעס נישט צוגערעדט, און אַ חוץ דעם, היט ער מיך אָפּ ווי נאָר אַ פּראָאַנט קאָן אָפּהיטן, ער שטעלט מיר צו אַלע אויס-שניטן, וואָס מען שרראַבט נאָר וועגן מיר, און איר האָט דאָס נישט אין זינען!...

איך האָב געזען, אַז אַש איז איצט אין אַזאַ שטימונג, אַז וויפּיל איך זאָל מיך פאַר אים נישט פאַרענטפערן, וועט עס נישט העלפן. איך האָב דעריבער אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט און כ'האַב פאַר-לאָזט זיין קאַבינעט. איך האָב זיך אַוועקגעזעצט אויף איינער פון די ווייס-שטיינערנע בענק פון זיין כּלבא-שבועשן גאַרטן און גענומען עפעס לייענען.

פּלוצים הער איך אַ רוף:

— ראַאַזענבערריג!... קומט אַראָן!...

איך בין אַריינגעגאַנגען נאָך אים. ער האָט זיך אַוועקגעזעצט אין פּאַטעל, איך בין געבליבן שטיין קעגנאייבער אים אויף דער צווייטער זייט פון שרייבטיש. ער קוקט מיך אָן אַ ווייל, בויערט מיך דורך מיט זיין ביזן בליק, וואָס זאָגט קיין גוטס נישט אָן; און דאָ איז געקומען דאָס, וואָס איך האָב שוין אין אַ פריערדיקן קאַפּיטל געהאַט אָנגעדייט:

— ראַזענבערריג... איר זענט נישט פאַר מיר דער פּאַסיקער מענטש. איך מיין, אַז איר וועט זיך דאַרפן זוכן אַן אַנדערע שטעלע. איך גיב אייך אַ חודש צייט צו געפינען פאַר זיך עפעס אַ באַשעפּ-טיקונג. אין אַ חודש אַרום פאַר איך סייזוי אַוועק אויף וואַקאַציע קיין באַד-גאַסטיין...

בעת ער האָט אַרויסגעזאָגט די דאָזיקע ווערטער, האָט ער מיך כסדר דורכדרינגלעך אָנגעקוקט. ער האָט געוואָלט זען, וואָס פאַר אַ ווירקונג זיין מעלדונג וועט אויף מיר מאַכן. איך האָב, אויף להכעיס, אַרויסגעוויזן קאַלטבלוטיקייט און כלומרשטע נישט פאַראינ-טערעסירטקייט, גלייך די גאַנצע זאַך וואָלט מיך לחלוטין נישט אַנגעגאַנגען. איך האָב אים נישט געוואָלט געבן די סאַטיספאַקציע, אַז ער האָט מיך מיטן אָפּזאָגן פון דער שטעלע שטאַרק געטראַפּן. איך האָב געמאַכט דעם אָנשטעל, ווי עס אַרט מיך גאַרנישט, און כ'האַב אים געענטפּערט:

— גוט, שלום אַש... איך גיי פון איך אַוועק, און וועגן קיין שטעלעס פאַר מיר דאַרפט איר זיך נישט זאָרגן!... איך וועל מיר שוין יאָקאַש אַז עצה געבן...

איך האָב פאַרלאָזט זיין ווילע און איך בין אַוועקגעפאַרן אין זייער אַ ביטערער שטימונג צו זיך אין דער וואוינונג. איך האָב וועגן דער נייגעשאַפענער לאַגע דערציילט מיין פרוי, און עס איז אונדז נישט געווען וואָס מקנא צו זיין. וואָרים — וואו וועל איך טאַקע גיין, און וואו קריגט מען עס אַזוי שנעל אַן אַנדערע שטעלע? איך וועל דאַרפן פאַרן קיין פאַריז און אַנהויבן דאַרט אויפסניי, בעת דאָ, אין ניצע, בין איך שוין גאַנץ פיין איינגעאַרדנט!

דערוויל האָב איך דאָך נאָך אַלץ גענומען טשעקס ביי אַש און געדאַרפט בלייבן נאָך אַ גאַנצן חודש זיין סעקרעטאַר, בין איך צומאַרגנס ווידער געקומען צו אים אין דער ווילע „שאַלאַם“, כדי צו טאָן מיין געוויינלעכע אַרבעט. איך בין אַריינגעקומען אין זיין קאַבינעט. אַש איז געזעסן אַריבערגעבויגן איבערן שרייבטיש, אַנגעטאַן אין אַ ברוינעם סוועטער, מיט אַ צעשויבערטן קאַפּ האָר, און האָט געסקריפעט שנעל־שנעל מיט דער פען, טונקענדיק זי כסדר אין טינטאַרן. ער האָט דאַמאַלס זייער אינטענסיוו געאַרבעט איבער דעם ערשטן טייל פון זיין „מאַן פון נצרת“.

ער האָט אויפגעוויבן דעם קאַפּ, געוואָרפן אויף מיר אַ בליק מיט זיינע שוואַרצע אויגן. עס איז געווען אַן אַנדער שלום אַש. אַ טרער האָט אַראַפּגעקאַפעט איבער דער באַק, ער האָט זיך געפילט פאַרשעמט און דערשלאָגן. ער האָט הכנעהדיק אויסגערופן צו מיר:

— רראָזענבערריג, זייט מיר מוחל... וואָס זענט איר נעבעך שולדיק, אַז איך פאַל אַמאַל אַראַפּן אין אַ שלעכטער שטימונג?... איך האָב אייך ליב... איר זענט אַ גוטער פּראָפּאַנט מאַאַנער. זיצט!...

צו שטאַרק איבערראַשט צוליב זיין איצטיקער התנצלות בין איך

נישט געווען. איך האָב אַשן שוין צו גוט געקענט און עס איז געווען צו דערוואַרטן פון אים אַזעלכעס אויך.

— איך שרראַב איצט אַ דערציילונג, זי הייסט „מן המצר“... — האָט ער מיך אינפאַרמירט — קומט אַרויס אויפן גאַנצן, וועל איך זי פאַר אייך פאַרלייענען.

דאָס איז געווען אַ דערציילונג וועגן אַ פוילישן ייד, וועמען אַ דאַרפס־שגץ האָט דערהרגעט, כאַטש דער ייד האָט אַרויסגעוויזן צו אים און צו זיין מוטער גרויס רחמנות. עס איז געווען אַ בילד פון דער דאַמאָלסטיקער טראַגישער צייט אין פּוּזשיטיק־פוילן.

אַש איז געווען נידערגעשלאָגן, ווי שטענדיק, ווען ער שרייבט אָן עפעס אַ טרויעריקע מעשה. ער האָט געקוקט אויף מיר מיט בעטנדיקע אויגן, ווי ער וואַלט געוואַלט פּוּעלן, אָז איך זאָל פאַרגעסן זיין נעכטיקן גאַר נישט פיינעם אַרויסטריט קעגן מיר. פּלוצלינג רופט ער זיך אָפּ:

— איר וויסט, ראָזענבערג, איך עקספּלואַטיר אייך צופיל. דער פּראַנק איז געפאַלן, און אין פאַרגלייך מיט פאַראַיאַרן, נאַכדעם ווי דער דאָלאַר איז געשטיגן, פאַרדינט איר איצט צו ווייניק. איך וועל אייער געהאַלט סטאַביליזירן לויטן קורס פון דעם דאָלאַר, ווי ער איז געשטאַנען פאַראַיאַרן, גוט?...?

דאָס איז געווען אַ וויכטיקער עקאָנאָמישער געווינס פאַר מיר. עס איז מיר צוגעקומען אַ שפּאַר ביסל פּראַנקן, און אין מיין בודזשעט האָט זיך דאָס גאַנץ פיינ אַנגענוען. אַשס האַנדלונג האָט מיך גערירט און איך האָב אים אַלץ מוחל געווען. מיר זענען צוריק געוואָרן גוטע פריינט און די אַרבעט איז אַנגעגאַנגען ווי פריער. עס האָט זיך דערנענטערט סוף חודש יולי, ווען אַש האָט געזאָלט, צוזאַמען מיט מאַדזשען, אַפּפּאַרן קיין באַד־גאַסטיין, אין עסטרייך.

אויך איך האָב געפלאַנעוועט צו פאַרן אויף וואַקאַציע קיין פּוילן. סייזוי, ווען די אַשס פאַרן־אַפּ אויף דריי חדשים, וועל איך דאָך נישט האָבן גאַרנישט צו טאָן, טאָ פאַרוואַס זאָל איך נישט אויסנוצן די צייט און צוזאַמען מיט מיין פרוי און קינד פאַרן קיין פּוילן אויף אַ באַזוך צו מיין פרויס עלטערן?...?

פאַר דעם צוועק זענען מיר טאַקע ביידע אַזעק אין פּוילישן קאָנסולאַט, אויסגעאַרבעט פאַר זיך צוויי פאַספּאַרטן און מיר האָבן זיך גענומען גרייטן אין וועג אַריין. אַשן האָב איך נאָך דערווייל נישט געהאַט דערציילט וועגן מיינע וואַקאַציע־פּלענער. איך האָב אויך געהאַט ביי זיך אַפּגעמאַכט, אָז ווען איך וועל זיין איצטער אין פּוילן, זאָל איך אַראַפּפּאַרן קיין קוטנע, אין אַשס געבוירן־שטעטל און באַזען

די שטאַט, זען זיך מיט זיין מוטער און די רעשט משפּחה. איך האָב דאָמאַלס ערנסט געטראַכט וועגן אַנשרייבן אַשס ביאַגראַפיע, כ'האַב אַפילו שוין געהאַט אַמאַל וועגן דעם איבערגערעדט מיט שלום אַשן און ער האָט אַרויסגעוויזן גרויס צופרידנקייט.

אַבער דאָ איז ווידעראַמאַל אַרויסגעשפרונגען אַ צוזאַמענשטויס צווישן אונדז ביידע, אויף וואָס איך האָב זיך צום ווינציקסטנס געריכט. פאַרגעקומען איז עס אויף אַזאַ אופן:

היות נישט געקוקט אויף אַשס סטאַביליזירן מיינע שכירות און אַפילו מיט דער שטעלע אין „דזשאַינט“, וואָס האָט כסדר געהימלט ... — וואָרים איך בין געווען אין גיצע און דער „דזשאַינט“ אין פאַריז — איז מיין פרנסה-קוואַל געווען שטענדיק אַ וואַקלדיקע, האָב איך מיר געטראַכט אזוי: אויב אַש וויל דווקא מיך האַלטן פערמאַנענט ביי זיך, און צאָלן אַן אַנשטענדיקן געהאַלט קאָן ער נישט, טאָ זאָל ער מיר מיטגעבן אַ בריוו צו דער רעדאַקציע פון „היינט“, און ווען איך וועל זיין אין וואַרשע, וועל איך מיט דעם בריוו שוין עפעס אויפטאָן.

דער בריוו האָט געזאָלט זיין, לויט מיין פלאַן, אין דעם זין געשריבן, אַז אַש בעט, מען זאָל מיך סטאַביליזירן אין דער צייטונג און איך זאָל אָנהויבן קריגן אַ שטענדיקע וועכנטלעכע שכירות ווי יעדער אַנדערער מיטאַרבעטער. איך וועל דאַרפן שרייבן קאַרעספּאַנ-דענציעס אַדער צושטעלן כסדר אַ ראַמאַן — לויט ווי מען וועט אַפּמאַכן. סיווי, איך זאָל זיין פאַרוואַרגט מיט אַ זיכערער פרנסה.

ווען איך האָב אַשן אַנגעמאַלדן וועגן מיין געפלאַנטער וואַקאַציע אין פּוילן, האָב איך אים דערביי אויך אַרויסגעזאָגט דעם פלאַן וועגן אַ בריוו צום „היינט“, וואָס זאָל דורך אים געשריבן ווערן. אַש האָט זיך אַנגעכאַפט דערין. עס איז אים געפּעלן געוואָרן מיין פאַרשלאַג און ער האָט צו מיר געזאָגט:

— ראַזענבערג, שרייבט-אַן דעם בריוו אויף דער שרייבמאַשין און איך וועל אים אונטערחתמענען! ...

מיר איז דאָס נישט געפּעלן געוואָרן. איך האָב געוואַלט, אַז אַש אַליין זאָל אַנשרייבן דעם בריוו. ער קאָן אַנגעבן די געהעריקע מאַטיוון, פאַרוואָס ער פאַרלאַנגט פון זיי אַזאַ זאַך, זוי געבן מיר אַ שטענדיקע שטעלע אין „היינט“, אַבער איך אַליין וועל נישט זיין גענוג פּריי צו אַרגומענטירן. איך האָב מיין געדאַנק אַרויסגעזאָגט פאַר אַשן: „איך אַליין ווייס נישט וואָס צו שרייבן; דאַקעגן, איר וועט עס מאַכן בעסער. שרייבט איר אַן דעם בריוו, איך וועל אים איבער-קלאַפּן אויף דער שרייבמאַשין און דערנאָך וועט איר אים אונטער-חתמענען“ ...

— וואָס הייסט, איר ווייסט נישט וואָס צו שרראַבן! ... —
וואונדערט זיך שלום אַש — שרראַבט, אָז איר זענט „מיין רעכטע
האַנט, אָז אַן איך קאָן איך מיך נישט באַגיין; אויב איר זאָלט פון
מיר אַוועקגיין, וועל איך נישט זיין פאַראַנטוואָרטלעך אויף צוצושטעלן
פינקטלעך מיין מאַנסקריפט אין דער רעדאַקציע“, אַט אין דעם זין
שרראַבט זיי אָן!

איך האָב נישט געהאַט קיין אַנדערע ברירה, ווי נאָר אויסצופירן
זיין פאַרלאַנג. איך בין אַוועקגעפאַרן צו זיך אַהיים. כ׳האַב אַנגע-
שריבן אַ פיינעם בריוו, געוואויגן און געמאַסטן יעדעס וואָרט, אָז
איך זאל שלום אַשן, חלילה, נישט פוגע בכבוד זיין. קורץ, איך
האַב מיך געהאַלטן אין אַשס אַנגעוואַרפענעם געדאַנק, און אין דעם
זין איז דער בריוו צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן, אָז: „איך בין זיין
רעכטע האַנט, אָז אַן מיר וועט אַש נישט זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר
צושטעלן פינקטלעך זיינע כתבים“ און אַזוי ווייטער, און אַזוי וויי-
טער ...

צומאַרגנס, ווען איך בין געקומען, ווי געוויינלעך, אינדערפרי אין
דער ווילע „שאַלאַם“, האָב איך שוין געטראַפן שלום אַשן גאָר אין אַן
אַנדערער שטימונג; און ווען איך האָב אים איבערגעגעבן מיין אַפגע-
קלאַפטן בריוו אונטערצושרייבן, האָט ער אים פריער איבערגעלייענט,
און איך זע, ווי זיין גאַנץ פנים האָט זיך געענדערט, אַ בייזקייט ווי
פון דעם פוילישן פריץ פאַן ווידאַוסקי אין „תהלים-ייד“, האָט אַרויס-
געשאָסן פון זיינע אויגן, און ער גיט זיך צו מיר אַ ווענד מיט אַ
שטים, אָז כ׳האַב געמיינט — ער שלינגט מיך איין און ער וועט מיך
פאַרצוקן:

— און איר ווילט, אָז איך זאל אַט דעם בריוו אונטערשראַבן!?
אַזאַ בריוו, ווען ער וועט אַמאָל אַרראַנפאַלן אין דעם אַרכיוו פון יוואָ.
וואָס וועט מען זאָגן: שלום אַש קאָן נישט שרראַבן, אָז שלמה
רראַזענבערריג האָט געשריבן פאַר אים זיינע ווערריק! הער נאָר אַ
מעשה, „ער איז מאַאָן ררעכטע האַנט און איך קאָן מיך אָן אים נישט
באַגיין!“ ...

ער האָט מיר צוריקגעוואָרפן דעם בריוו, און אַ שרעקלעכער
כעס האָט אים אויפגעטרייסלט, אָז כ׳האַב געמיינט, ער שלינגט מיך
איין ...

איך אַליין בין אויך אַריינגעפאַלן אין אַ שרעקלעכן כעס און איך
האַב אים שאַרף אַ זאָג געטאַן:

— הערט מיך אויס, שלום אַש: איר זענט אַנמלט גערעכט
געווען, ווען איר האָט געזאָגט, אָז מיר זענען נישט קיין פאַר. ניין,

איך קאן מיט אייך ווייטער נישט אַרבעטן. איך דאַרף נישט זיין אָנגעוויזן אויף אייערע גוטע אָדער שלעכטע שטימונגען. איך וויל נישט, אָז יעדן פרימאַרגן זאָל איך אינדערהיים טראַכטן, אין וואָס פאַר אַ שטימונג וועל איך היינט טרעפן שלום אָשן? ... גענוג, איך וויל דאָס מער נישט דולדן. איך פאַר איצט קיין וואַרשע און שפעטער וועלן מיר זען ... אָבער זייט אַזוי גוט און צאָלט מיר אויס פאַר דריי חדשים שכירות. איך דאַרף דאָך האָבן פאַר דער רייזע און פאַרוואָס צו לעבן!

— וואָס הייסט, איך וועל אייך געבן שכירות פאַר דוראָ חדשים מיטאַמאָל? איך וועל אייך אויסצאָלן יעדן חודש, וואָס אייך קומט! וואָס מיינט איר, שלום אָש איז אַזוי רראַאָך און ער קאָן אויסצאָלן פאַר דריי חדשים פאַראַויס?! ... איך אַליין קריג אויך נישט פאַראַויס! ...!

— דאַרף מען נישט! — האָב איך אַ שאַס אַרויס געטאָן מיט כעס, כאַטש איך האָב נישט געוואוסט, ווי אַזוי וועל איך טאַקע קאָנען פאַרן קיין פוילן. קיין אָפּשפאַרונגען פון מיינע געהאַלטן האָב איך נישט געהאַט.

צומאַרגנס האָבן די אָשס זיך פאַרפאַקט און זענען צוגעפאַרן צו דער באַן. איך בין שוין פון פריער געהאַט אָנגעקומען צום וואַקזאַל, כדי זיך צו געזעגענען מיט מאַדזשען. איך האָב מיר געטראַכט: וואָס איז זי שולדיק, אָז אַש האַנדלט אַזוי נישט איידל מיט מיר? ... און איך האָב מיך דעמאָנסטראַטיוו געזעגנט בלויז מיט איר, דערלאַנגט איר די האַנט און איך בין אַוועק פון וואַקזאַל, נישט זאָגנדיק אָשן צומאָל קיין „פאַרט געזונט!“ מעגלעך, אָז איך האָב שלעכט געהאַנדלט, אָבער מען איז דאָך נישט מער ווי אַ מענטש, און דער כעס קעגן אים האָט מיך אינגאַנצן געהאַט איבערגעוועלטיקט.

מיר, מיינ פרוי און איך, האָבן זיך אויך געפאַקט די וואַליזעס און כ'האַב מיר געטראַכט, אָז איך וועל שוין ווי ס'איז מיר שאַפן דאָס געלט פאַר די הוצאות. אָבער מיט אָשן איז אויס! ... איך האָב געהאַט ביי מיר אָפּגעמאַכט אין געדאַנק, אָז אין וואַרשע וועל איך מיך אויסלערנען זעצן אויף אַ לינאַטיפּ, צוריקקומען קיין ניצע און ליקווידירן די וואוינונג, דערנאָך אָפּפאַרן קיין פאַריז און דאַרט וועל איך שוין יאָקאַש קריגן אַ שטעלע אַלס לינאַטיפיסט אין אַ דרוקעריי.

די ערשטע גוטע איבערראַשונג האָב איך געהאַט סך הכל מיט איין טאָג שפעטער: אָשס יינגסטער זון, דזשאָן, וועלכער האָט געוואוינט מיט זיינע עלטערן אין ניצע, איז אַראָפּגעקומען מיטן אויטאָמאָביל צו אונדז פאַרן הויז. ער האָט אַרויסגענומען אַ טשעק אויף הונדערט-

און פופציק דאלאר און מיר געגעבן, זאגנדיק: „דער טאטע האָט דיר איבערגעלאָזט פֿאַר דריי חדשים געהאַלט!“ ...

דער כעס קעגן אַשן האָט אַ ביסל נאָכגעלאָזט. איך בין אַוועק אין דעם „אַמעריקען עקספרעס“, אויסגעטוישט דעם טשעק און איך בין אויף אַ בריווחדיקן אופן געפֿאַרן קיין פּוילן. איך האָב טאַקע, ווי כ'האַב ביי זיך געהאַט אָפּגעמאַכט, באַזוכט קוטנע, געזען זיין מוטער מיט דער פֿאַמיליע — ווי איך האָב דאָס באַשריבן אין דעם ערשטן קאַפּיטל. איך האָב אָבער באַשלאָסן צו האַלטן וואָרט אין שייכות מיט מיין פּלאַן אויסצולערנען זיך זעצן אויף אַ לינאַטיפּ. מיין שווער האָט מיר צוגעזאָגט צו געבן פֿאַר דעם צוועק פינף הונדערט זלאָטעס, וואָס דאָס אויסלערנען האָט געזאָלט קאָסטן. איך האָב איבערגעלאָזט מיין פּרוי מיטן קינד ביי אירע עלטערן אין איר שטעטל סטריקאָוו. איך בין אַוועק קיין וואַרשע און צוגעטרעטן רעאַליזירן מיין פּלאַן.

איך האָב זיך דורכגערעדט מיט דער דרוקעריי פון דעם אגודהשן „טאַגבלאַט“, וואו מ'האַט מיר דערלויבט זיך צו לערנען אויפן לינאַטיפּ. פֿאַרוואָס איך האָב דאָס נישט געטאָן אין „היינט“, וואו איך בין געווען אַן אייגענער, געדענק איך נישט די סיבה.

קאַלעגן האָבן מיך אָפּגערעדט פון דעם דאָזיקן שריט. דער עיקר האָט אין מיר אַריינגערעדט מיין גוטער חבר מ. צאַנין. ער האָט אַרגו מענטירט: „וואָס אַנטלויפסטו פון אַשן, האָסט ביי אים אַ גוטע שטעלע, האָסט אַן איינגעאַרדנטע דירה, זוך דיר נישט קיין אַנדערע געשעפטן, און עס איז טאַקע אויך אַ כבוד צו זיין אַשס סעקרעטאַר!...“

איך בין אָבער געווען איינגעשפֿאַרט און כ'האַב געענטפּערט: „כ'זויס נאָך נישט, ווי עס וועט זיך אויסלאָזן; אָבער אַז איך האָב שוין אָנגעהויבן, וויל איך זיך טאַקע אויסלערנען די מלאכה אויף יעדן פּאַל!... כ'וויל מער נישט זיין אָפּהענגיק פון אַשס שטימונגען.“

איצט איז געקומען די צווייטע, נאָך גרעסערע איבערראַשונג: אין איינעם אַן אַוונט, עס איז געווען פֿאַר ראש השנה, 1937. איך בין געזעסן אַן אומעטיקער אין ליטעראַטור־פֿאַראיין אויף טלאַמאַצקע 13 און געשפּילט מיט עמיצן אַ שאַך. קומט אַריין אין גרויסן זאַל דער שריפטשטעלער ה. ל. זשיטניצקי, דער דאַמאָלסטיקער רעדאַקציע־סעקרעטאַר פון „היינט“ און ער רופט זיך אַן צו מיר: — ראָזענבערג, איך האָב פֿאַר איך אַ געוואַלטיקן סורפּריז. רייסט איבער אייער שאַך און קומט. לאַמיר זיך אַוועקזעצן ביי אַ באַזונדער טישל.

און שוין זיצנדיק ביי אַ טישל לעבן דער וואַנט ביי צוויי גלעזלעך טיי, און אינטערעסאַנט: מיר האָבן זיך גראַד אַוועקגעזעצט קעגנ־

איבער דעם בילד פון שלום אשן אין זיין ברוינעם סוועטער, געמאלן דורך דעם באַרימטן פאַריזער קינסטלער קאַנעלעבא; אַ וואַרימער שטראַם האָט אַ ריזל געטאַן מיר דורכן קערפער; עס האָט אַ ווייע געטאַן מיט היימישקייט און איך האָב זיך פאַרבענקט קיין ניצע; טיף אין האַרץ האָב איך ליב געהאַט אַשן... — נעמט זשיטניצקי אַרויס אַ בריוו און דערלאַנגט מיר, זאָגנדיק:

— דער בריוו איז איינגעלעך נישט פאַר אייך. ער איז געשריבן צו מיר, אָבער אייך גייט ער מער אָן ווי מיך... נאָט אייך אַוועק און האַלט אים. אָבער קודם־כל ליענט אים איבער!...

איך האָב אָנגעהויבן ליענען דעם בריוו, און איך האָב ערשט אויפסניי געזען, אַז כ'האָב נאָך אַלץ נישט געהאַט דערקענט שלום אַשן. ער שרייבט צו זשיטניצקי, ווי צו דעם דעאָקאָציע־סעקרעטאַר פון „היינט“. ער בעט אים ממש רחמים, אַז ער זאָל אויפזוכן ראָזענבערג און אים אין זיין נאָמען איבערבעטן און הייסן תיכף ומיד טעלעגראַפירן קיין ניצע, צי ער באַשטייט צוריקצוקומען אַרבעטן אויף זיין שטעלע. דערביי שרייבט אַש צום „היינט“, אַז „ראָזענבערג איז מיין רעכטע האַנט, איך קאָן אָן אים זיך נישט באַגיין, איך וועל נישט זיין פאַראַנט־וואַרטלעך פאַר צושיקן פינקטלעך דעם מאַנוסקריפט“, און אַזוי ווייטער. דער בריוו איז געווען געשריבן צען־פאַכיק שטאַרקער, ווי איך האָב אים געהאַט אָנגעשריבן, און פאַר וועלכן אַש האָט מיך געוואַלט קורע כדג זיין. ער האָט אין דעם בריוו פשוט זיך אַוועקגעלייגט איבערן בענקל ווי אַ לעמעלע. איך האָב אַזש רחמנות געקריגן אויף אים. עס האָט מיר ווייגעטאַן, וואָס שלום אַש שרייבט מיט אַזאַ הכנעה. איך האָב געוואַרפן אַ בליק צו זיין בילד אויף דער קעגנ־איבערדיקער וואַנט. דאָס פנים אַזוי אַשיש־מעסיק צעפיעשטשעט און בעטנדיק, און עס האָט זיך מיר אויסגעדאַכט, ווי דאָס בעט ער ביי מיר פאַרגעבונג, אַז כ'זאָל נישט זיין מער ברוגו אויף אים...

איך האָב אָבער באַשלאָסן מיט אַ טראַציקער עקשנות צו האַנדלען קעגן אַשן האַרט, כדי איינמאָל פאַר אַלעמאָל אָנצולערנען אים, אַז מיט אַ מענטש, מיט וועמען מען אַרבעט צוזאַמען, טאָר מען נישט אַזוי האַנדלען, נאָכגעבן זיך דער מאַמענטאַלער שטימונג און אים באַ־ליידיקן. עס דאַרף הערשן אַ קעגנזייטיקע אַכטונג פון איינעם צום אַנדערן.

איך האָב דעם בריוו געלייענט, איבערגעלייענט נאָכאַמאָל און איך האָב נישט געקאַנט פונדעסטוועגן באַגרייפן דעם שלום אַש!

ענדלעך רייסט מיך זשיטניצקי איבער:

— וואָס זאָל איך אַשן ענטפערן?

— ענטפערט אים — האָב איך געזאָגט — אַז ער ווייסט וואו מיך צו געפינען און ער דאַרף נישט גיין דורך קיין שלוחים. מיר זענען נישט ברוגז. זאָל ער מיר אַליין געבן צו וויסן, אַז ער וויל מיך האָבן צוריק אַלס זיין סעקרעטאַר. אַט דאָס ענטפערט אים! זשיטניצקי האָט מיך געגעבן גערעכט, ער האָט זיך מיט מיר אָפגעזעגנט און איך בין צוריקגעגאַנגען שפּילן שאַך.

מיט אַן ערך פיר טעג שפּעטער קריג איך אַ טעלעגראַם פון אַשן מיט אַ באַצאָלטן ענטפער און ער בעט מיך, אַז איך זאָל אים תּיכּף צוריק טעלעגראַפּירן מיין באַשלוס. איך בין געווען גערירט. איך האָב אים תּיכּף געענטפערט, אַז מוצאי סוכות פאַרן מיר אַרויס קיין ניצע. איך האָב, פאַרשטייט זיך, איבערגעלאָזט די זעצערין, וואו איך האָב געהאַט אָפגעאַרבעט בלויז עטלעכע טעג; איך האָב איינגעזען, אַז קיין גרויסער צעלייגער ביי דעם פּאָך וועל איך שוין נישט זיין...

ווען איך בין צוויי טעג נאָך סוכות אָנגעקומען קיין ניצע, בין איך דעם זעלבן פאַרנאַכט אַרויסגעפאַרן צו אַשן אין דער ווילע „שאַלאָם“. בעת איך בין אַריינגעקומען צו אים אין קאַבינעט, איז ביי אים געזעסן אַ גאַסט; דאָס איז געווען אַ באַקאַנטער רייכער ייד פון פאַריז מיטן נאָמען „פּאַליאַק“, ער איז געווען דער אייגענטימער פון דעם „גראַנד-האַטעל“ אין פאַריז, אויף פּליאַס דע לאַפּעראַ.

געוויינלעך האָט אַש אַ שוואַכקייט פאַר רייכע יידן... אָבער דאָס מאַל האָט ער געלאָזט זיצן דעם מסיע פּאַליאַק און האָט זיך מיט מיר אַרומגעכאַפט ווי מיט דעם בעסטן גוטן פּריינט. ער האָט ממש נישט געוואוסט וואָס מיט מיר צו טאָן פאַר גרויס פּריייד. ער האָט דעם מסיע פּאַליאַק אינגאַנצן אינגאַרירט און גאַרנישט געקוקט אין זיין זייט אַריין, גלייך ער וואָלט פאַר אים נישט עקזיסטירט. מאַדזשע האָט דעם גאַסט אַריינגערופן אין אַן אַנדער צימער און אים פאַר-שמועסט, ביז איך האָב פאַרלאָזט אַשס הויז און אַהיימגעפאַרן.

מיר האָבן, ווי דורך אַ געהיימען אָפּמאַך, קיינמאַל נישט איבער-גערעדט וועגן אונדזער צוזאַמענשטויס. די אַרבעט איז ווייטער אָנגע-גאַנגען און מיר זענען צוריק געוואָרן די בעסטע גוטע פּריינט. אַש האָט שוין געהאַט געענדיקט. דעם ערשטן טייל פון „מאַן פון נצרת“ און אָנגעהויבן שרייבן דעם צווייטן טייל.

אין יענער צייט האָט ער אַראַפּגעבראַכט צו זיך פון מעהריש אויסטראַ (טשעכיש) זיין דייטשן איבערזעצער, דײַר שמיץ. מן הסתם האָט ער זיך געגרייט איבערצוזעצן, און עס איז טאַקע מיט יאָרן שפּעטער אַרויס אויף דייטש, אין אַ האַלענדישן פאַרלאַג דאָס בוך „דער נאַזערענער“. דײַר שמיץ איז געווען אַ טייערער ייד און אַ

גוטער ציוניסט. מיר האָבן זיך שנעל באַפריינדעט. מיר זענען ביידע געווען די קעסטנקינדער ביי אַשן, הגם „קעסטקינד“ פאַסט זיך אויף מיר נישט צו, וואָרים אַיך האָב דאָך געהאַט מיין אייגענע היים... ד"ר שמיץ האָט געגעסן און געוואוינט ביי די אַשם. איך האָב נאָכ־אַמאָל גערעדט מיט אַשן וועגן אָנהויבן שרייבן זיין ביאָגראַפיע, ווייל איך האָב געוואָלט מיט אים האָבן פאַר דעם צוועק עטלעכע ספעציעלע געשפרעכן, כאַטש איך האָב געהאַט געזאַמלט אַ סך מאַטעריאַל אויף מיין ריזע אין פּוילן.

מאָדזשע האָט אָבער דאָ אַרויסגעוויזן אַ ביסל סנאַביזם: עס איז איר בעסער געפעלן געוואָרן, אַז אַשם ביאָגראַף זאָל זיין מיט אַ דאָקטאָר־טיטול, עס קלינגט שענער... און דאָס האָט זי געמיינט דעם ד"ר שמיץ.

דער סוף איז געווען, אַז קיינער פון אונדז ביידע האָט די ביאָ־גראַפיע נישט אָנגעשריבן. ד"ר שמיץ, ווי איך האָב שפעטער געהערט, איז אין מלחמה־צייט פאַרטראָגן געוואָרן קיין ארץ ישראל און גע־שטאַרבן אין ירושלים. איך ווידער האָב בעת מיין אַנטלויפן פון פאַ־ריז, אין 1940, ממש דעם לעצטן טאָג פאַר דער היטלער־אינוואַזיע, איבערגעלאָזט דאָרט מיין גאַנץ האָב און גוטס, דערונטער אויך די מאַטעריאַלן צו אַשם ביאָגראַפיע, אַ סך בריוו פון שלום אַשן און אַנ־דערע וויכטיקע דאָקומענטן און כתב־ידן.

אונדזערע וועגן צעשיידן זיך

דער ווינטער פון 1937-1938 איז געווען זייער אַ שווערער פאַר שלום אַשן. דאָס זענען געווען טעג פון אַנגעשטרענגטער אַר-בעט. אַש האָט מיט אַלע כוחות געוואָלט פאַרענדיקן כאָטש דעם צווייטן טייל פון זיין „מאָן פון נצרת“. עס איז טאַקע געווען ווינטער, אָבער אין זכרון זענען מיר פאַרבלעבן צעזוניקטע און העלע טעג פון דעם ריווערע-קלימאַט, פאַרשידנפאַרביקע קאַלירן פון בלומען און אַן אַ שיעור אַנגענעמע ריחות. איך בין יעדן טאָג אַרויסגעקומען מיטן אוי-טאַבוס צו אַשן אין זיין פאַעטישער נעסט אין דער ווילע „שאַלאָם“, און יעדן טאָג זענען צוגעקומען צענדליקער בלעטלעך פון זיין גראַנדיעזן בוך, וואָס האָט אויך שימירט מיט די בריליאַנטסטע שילדערונגען און עס האָבן אויפגעטויכט פון צווישן די שורות געמעלן פון דער אַנטיקער וועלט.

פון צייט צו צייט אָבער, ווי איך האָב שוין פריער ערגיץ דער-מאַנט, פלעגט עס אַשן געבן אַ צי אַוועק גאַר אין אַן אַנדער אַטמאָס-פער און ער פלעגט אַנשרייבן אַ דערציילונג, אַן עסיי, צי סתם אַן אַרטיקל אויף אַן אַקטועלער טעמע. דערווייל איז איבערגעריסן גע-וואָרן אויף אַ טאָג די גרויסע אַרבעט פון ישרוּבך.

אין שטוב האָט מען אַנגעהויבן שמועסן, אַז אַש דאַרף האָבן אַן אַפּעראַציע און ער האָט זיך געגרייט צו לאָזן אַפּערירן אין ווין, זיין באַליבטע שטאַט, וואו ער האָט געהאַט זיינע באַקאַנטע דאַקטוירים און סתם אַ סך פריינט. די אַפּעראַציע איז באַשטימט געוואָרן אויף פּרילינג, 1938.

די באציאונגען צווישן מיר און שלום אָשן זענען געווען גאר פריינטלעכע. זינט אונדזער ברוגז אין זומער, 1937, און נאָכן איי-בערבעטן זיך אַרום די ימים נוראים, זענען שוין מער קיינמאָל נישט פאַרגעקומען צווישן אונדז קיין אינצידענטן. איך האָב געפילט, אַז אַש באַמט זיך נישט אַנצוטערען מיר אויף די „הינער-אויגן“... ווען עס פלעגט זיך אים טיילמאָל אין שפּאַס אַראָפּגליטשן פון די ליפּן אַ „קוילער געסל“-קללה אויף מיין אַדרעס, האָט ער תּיכּף מיט אַ שמייכל אַרויפגעלייגט די האַנט אויפן מויל, ווי איינער זאָגט: „כ׳האָב גאָר-נישט געמיינט קיין שלעכטס“...

ער פלעגט גאַנץ אָפט אַריינפאַלן צו אונדז אומגעריכט אין דער וואוינונג אויף בולוואַר צאַרעוויטש, וואו ער האָט זיך געפילט ווי ביי זיך אינדערהיים. ער איז, ווי דער באַלעבאַס פון הויז, צוגעגאַנגען צום קיך-שענקל, אַרויסגענומען אַן עפל, וואָס ער האָט זייער ליב גע-האַט מיט אַלע ציין אַריינצובייסן און באַגיסן זיך מיט זאַפט. ער האָט אויך מיין פרוי געבעטן, זי זאָל פאַר אים צובאַקן עטלעכע פעניצלעך ברויט אויפן פייער, פון וואָס ער האָט זייער הנאה געהאַט.

אַש איז געווען אין אַן אויפגערוימטער שטימונג. דאָס איז גע-ווען דער בעסטער סימן, אַז די אַרבעט גייט ביי אים כּשורה. ער איז צופרידן פון דעם נייעם בוך, וואָס ער שאַפט.

ווי שוין פריער דערמאַנט, האָב איך געהאַט זייער אַ שיינע וואוינונג, מיט אַ הערלעכן אויסבליק צום ים פון אייך זייט, און צו די אַלפּן — פון דער צווייטער זייט. איך געדענק, ווען איינער פון מיינע ברידער אין ארץ ישראל איז געקומען צו אונדז צוגאַסט, האָט ער די וואוינונג געפונען אַזוי שייך און עלעגאַנט, אַז ער האָט זי באַצייכנט מיט אַן עכט יידישלעכן אויסדרוק: „עס זעט ביי ענק אויס ווי שטענדיק פּסחדיק“... דאָס איז געווען די שענסטע יידישע באַ-צייכנונג פאַר שיינקייט און ריינקייט!

אַש ווידער האָט זיך אויסגעדריקט אויף זיין אופן:

— אייך, ראָזענבערג, איז גוט!...

— מיט וואָס איז מיר דאָס אַזוי גוט? — האָב איך אים גע-

פרעגט.

— הם... וואָס פּעלט אייך דען?... איר זענט שלום אַשם סעקרעטאַר, און וואָס בין איך?... און אַ וואוינונג האָט איר אַ שע-נערע פון מיינע!...

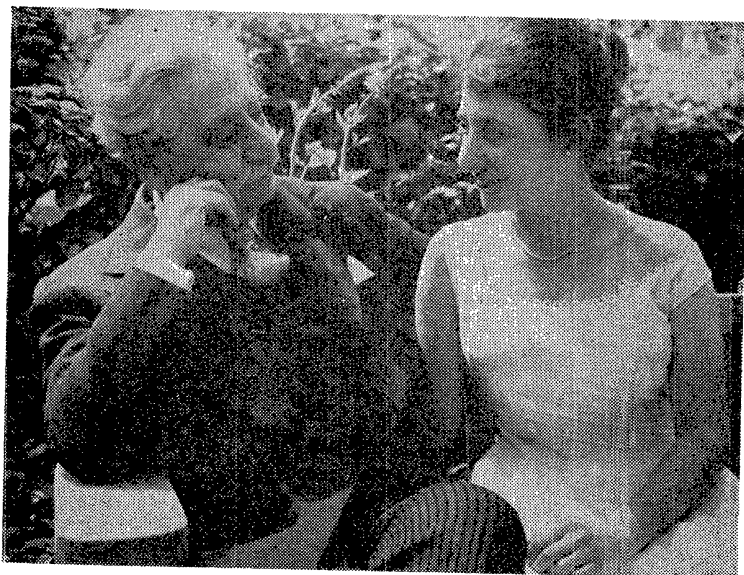
ער האָט עס נישט געזאָגט צוליב קנאה, ווייל זיין וואוינונג — נישט צו פאַרוינדיקן — איז אויך געווען שייך, און נישט איין יידישער שרייבער וואָלט זיך געמעגט ווינטשן אַזוי צו לעבן, ווי אַש האָט זיך

געלעבט!... אבער אזוי איז שוין געווען אַשט טבע: עס איז אים שטענדיק געפעלן דאָס, וואָס ער האָט געזען ביי אַנדערע. וער איז אַפילו אין יענעם מאַמענט געווען גרייט זיך אַריבערצוציען אין דעם זעלבן הויז אַריין, וואו מיר האָבן געוואוינט.

מיר פלעגן אָפט גיין צוזאַמען מיט אַשן און זיין פרוי אין איינעם פון די ניצער קאָסינאָס, אין קאָסינאָ דע לאַ זשעטע, קאָסינאָ דע לאַ מעדיטעראַנע, אָדער אין קאָסינאָ מוניסיפאַל, וואו עס פלעגן פאַר-קומען שיינע קאַנצערטן. איך האָב ליב געהאַט טיילמאַל זיך אַריינצו-כאַפן אין דעם זאַל, וואו מען האָט געשפילט „בול“ (אַ מין קליינע רולעטקע מיט ניין ציפערן), און ווען כ'האַב געוואונען אַ פאַר צענדליק פראַנק, בין איך געווען „גליקלעך“... אַש פלעגט זיך פאַר מיר באַרימען, אַז טיילמאַל פאַרגלוסט זיך אים אַ שפיל צו טאָן אויף אַ פּערדל, אָבער ער געווינט שטענדיק, ווי אזוי מאַכט ער דאָס? ער קוקט פריער אַריין, זאַגט ער, דעם פּערדל אין די אויגן, און ווען עס איז מונטער, איז ער זיכער דערמיט; און ער געווינט שטענדיק... אָבער בכלל האָט אַש נישט ליב געהאַט די עולם הזהדיקע שפילן,

ער איז אַריינגעטאָן געווען אין זיין מלאכת הקודש — אין שרייבן. יענעם ווינטער האָט זיך מאַדזשען פאַרגלוסט צו לערנען העב-רעאַיש (מסתמא אונטערן איינדרוק פון איר 1936-רייזע קיין ארץ ישראל), האָט זי גענומען און איינגעקויפט, אויף מיין אַנווייזונג, די נויטיקע לערן-כרעסטאַמאַטיעס און איך בין געוואָרן איר לערער. אַש האָט אויך געוואָלט, אַז איך זאָל לערנען יידיש זיין זון דזשאַן. דזשאַן האָט אָבער נישט געהאַט קיין גרויס חשק דערצו, און ער האָט זיך אויף אַלע אופנים דערפון אַרויסגעזערייט. אַש האָט אים שרעקלעך געזידלט דערפאַר, אָבער עס האָט גאַרנישט געהאַלפן. דזשאַן האָט געלייענט אַלע ווערק פון זיין פאָטער, אָבער נאָר אויף ענגליש אָדער פראַנצויזיש, כאַטש ער האָט צו מיר געטענהט, אַז ער קאָן גענוג יידיש און ער דאַרף זיך מער נישט לערנען. ער האָט מיר אויפן אָרט באַלד געוויזן אַ מוסטער פון זיין יידיש: עס איז געווען אַ מין קאַנגרעס דייטש, וואָס די מערסטע ציוניסטן פלעגן רעדן אויף די קאַנגרעסן... ליינען האָט ער אָבער „לאוו“ געקאַנט...

אין יענעם ווינטער איז אויך געקומען צו די אַשט זייער איינציקע טאַכטער, רות, צוזאַמען מיט איר קליין טעכטערל מרים, פון לאַנדאָן. אין שטוב האָט מען זיך געפאַרעט לכבוד דעם גאַסט. אַש האָט זיך פון צייט צו צייט אָפגעריסן פון דער אַרבעט און געשפילט זיך מיטן אייניקל, גענומען עס אויף דער האַנט און דאָס פנים האָט ביי אים געשיינט. ער האָט אויסגעזען אַ ליבלעכער יידישער זידע.

שלום אש און זיין אייניקל מרים
(1956)

וואָס מער איך האָב מיך איינגענעסטיקט ביי אַשן, אַלץ מער אַרבעט האָב איך געקריגן. איך האָב אויך אָנגעהויבן לייענען זיין גרויסע און פאַרצווייגטע קאַרעספּאַנדענץ, און וועמען מען האָט גע- דאַרפט ענטפערן, האָב איך געענטפערט; טיילמאָל האָב איך זיך ביי אים אָנגעפירעט און טיילמאָל האָב איך געענטפערט אויף מיין איי- גענער איינזעעניש. עס האָט זיך געווענדט וואָס פאַר אַ בריוו דאָס איז געווען און פון וועמען ער איז אָנגעקומען.

אַש פלעגט קריגן בריוו פון דער גאַנצער וועלט און מען פלעגט פאַרלאַנגען פון אים די אויסטערלישסטע זאַכן. איינער האָט געדאַרפט האָבן נדן פאַר אַ טאַכטער, אַ פאַרזעסן מיידל, האָט ער געשריבן צום רראַאָכן שוואַבער שלום אַש, ער זאָל העלפן... האָט אַ שרייבער אין וואַרשע, צי ערגיץ אַנדערשוואו געפראָוועט אַ יוביליי, אַדער אַרויס- געגעבן אַ בוך, האָט ער זיך געווענדט צו אַשן נאָך אַ גוט וואָרט, אַ פאַררעדע צום בוך, וכדומה.

אַ קאַמישן איינדרוק האָט אויף מיר איינמאָל געמאַכט, ווען אַש האָט מיר זעראַנגט אַ שווערן פאַקעט און אויסגערופן צו מיר: „נאַט איך און לייענט איבער!...“

דאָס איז געווען אַ בריוו פון עפעס אַ ייד אין רומעניע, וועל-
כער האָט געזאָלט חתונה מאַכן און עלטערע שוועסטער, אַ פאַרזעסן
מידל. האָט ער נישט געשריבן סתם אַ בריוו און געזאָגט, וואָס ער וויל.
נאָר ער האָט אָנגעשריבן אַ גאַנצן ראָמאַן אין עטלעכע טיילן... אויף
אַ טשיקאַוואַסט האָב איך מיך אַוועקגעזעצט-לייענען דעם בריוו און
זען, אויף וואָס אַ ייד איז פעאַיק, אין דעם בריוו האָט דער ייד קודם
כל דערציילט וועגן זיין אייגן לעבן; דערנאָך האָט ער דערציילט
וועגן זיין שוויגער און וועגן דער שוויגערס משפּחה. דערנאָך איז ער
איבערגעגאַנגען צו דערציילן וועגן אַלע זיינע אידעמס און וועגן
זייערע פאַמיליעס פון טאַטנס צד און פון דער מאַמעס צד, מיט אַלע
היימישע פּליאַטקעס און רכילות. צום פונקט איז ער צוגעקומען ערשט
אויפן לעצטן זייטל: ער בעט פון אַשן, ער זאָל אים שיקן אַ נדן פאַר
דער שוועסטער, דעם עלטערן מידל...

ווען איך האָב דערציילט אַשן וועגן דעם קאַמישן בריוו, האָט
ער אויסגערופּן: „וואַרפּט אים אַריין אין קאַרב אַריין!“...
עס האָבן נישט געפעלט קיין נודניקעס, און ווען אַש לאַזט זיי
אַלע צו, וואָלט ער בכלל נישט געהאַט קיין צייט צו שרייבן זיינע
ווערק. איך האָב דערהאַלטן בריוו אפילו פון שרייבער, וועלכע האָבן
אויף אַשן הינטער די פלייצעס אויסגערעדט אַסור' דלבר, אַבער ווען
אַזא איינער האָט געפראָוועט אַ יוביליי, האָט ער פאַרלאַנגט פון אַשן,
אַן ער זאָל וועגן אים אָנשרייבן אַן אַרטיקל — נישט מער און נישט
ווייניקער!... אַנדערע האָבן פאַרלאַנגט שטיצע, כדי ער זאָל קאַנען
זיצן רואיק און שרייבן זיינס אַ ווערק. אויף אַזעלכע איז אַש זייער
אין כעס געווען און ער פלעגט אויסרופּן: „קיינער האָט מיר אויך
גאַרנישט געשאַנקען!“ און ער האָט צוגעגעבן: „אויב ער האָט נאָר
טאַלאַנט, וועט ער שוין אויסוואַקסן אַ שראַאַבער!“...

אַש פלעגט אויך באַקומען אַן אַ שיעור ביכער און ביכער. פון
דער גאַנצער וועלט האָבן זיי געשטראַמט, אַזוי אַז עס איז ממש
אוממעגלעך געווען, ער זאָל אַלע קאַנען איבערלייענען, בפרט אַז ער
איז שטענדיק געווען פאַרנומען מיט שרייבן זיינע אייגענע ביכער...
צוליב אַט די דאָזיקע ביכער מיט די שענסטע און אויסגעזוכטסטע
דעדיקאַציעס פאַר אַשן, איז מיין ביבליאָטעק אַלץ רייכער און רייכער
געוואָרן. ווען איך האָב איבערגעלייענט אַ בוך און עס איז טאַקע עפעס
געווען דערין, האָב איך עס רעקאַמענדירט אַשן. אַזוי אַרום האָט טאַקע
אַש דערמוטיקט פיל יונגע שריפטשטעלער, שרייבנדיק זיי באַגייס-
טערטע לויבבריוו. אַזא בריוו האָט צווישן אַנדערע פון אים אויך
באַקומען דער יונגער און טאַלאַנטפולער פּאַעט יחיאל לערער.

אין יענער צייט זענען געשען אויף דער וועלט שרעקלעכע פאסי-
ריונגען: אין מערץ, 1938 — גענוי: דעם 13-טן מערץ — האבן די
נאציס אריינגעמארשירט קיין ווין און עס איז געמאכט געווארן דער
טרועריק-בארימטער „אנשלוס“ פון דייטשלאַנד מיט עסטרייך. פון אַשם
פלאַן צו פאָרן זיך אָפּערירן קיין ווין האָט זיך גאַרנישט אויסגעלאָזט.
ער וועט דאָך נישט גיין אַריינקריכן דעם וואָלף אין פּיסק אַריין!...
ער האָט אָנגעהויבן רעדן דערפון, אָז ער וועט פאָרן דורכפירן די
אָפּעראַציע אין ניו־יאָרק.

די אַרבעט אַרום „מאָן פון נצרת“ איז געגאַנגען זייער שנעל,
ווייל אַש האָט דווקא געוואָלט ענדיקן דעם צווייטן טייל פון דעם
דאָזיקן ווערק, נאָך איידער ער פאַרט קיין אַמעריקע. אין יענער צייט
איז אָנגעקומען דאָס „באַרימטע“ בריוול פון אב. קאַהאַן, אַז אַש זאָל
„פאַרגעסן“ אין דעם „מאָן פון נצרת“ און וואָס איך האָב שוין גע-
שילדערט אין קאַפיטל אַכצן: „דער מאָן, וואָס איז געווען דערביי“.

קאַהאַנס בריוול האָט אַשן אַריינגעבראַכט אין גרויס צאָרן און
דאָס האָט צעשטערט זיין ביז איצטיקע גוטע שטימונג.

עס איז אָנגעקומען פּסח. ווי די וועלט איז געווען איינגעהילט
אין שוואַרצע וואַלקנס, האָט מען אין דער ליכטיקער און זוניק-
צעשטראַלטער ניצע דאָס נישט געפילט. עס האָט שטענדיק געהערשט
אַ יום־טובדיקע אַטמאָספּערע, כאַטש מ'האַט אויף שריט און טריט
באַגענגט די אַנטלאַפּענע דייטשע יידן. אָבער אַפילו די דאָזיקע יידן
האַבן נישט געגעבן צו פילן דאָס גרויסע אומגליק, וואָס האָט זיך מיט
ריזיקע שפּרייט אָנגערוקט אויף דער וועלט. דאָס זענען אַלץ געווען
רייכע יידן, וועלכע האָבן געפייפט אויף היטלערן און זיי האָבן זיך
געהאַט שוין גוט איינגעאַרדנט אין פראַנקרייך און געפירט גרויסע
געשעפטן.

אַש איז ראשו ורובו געווען אַריינגעטאַן אין זיין ווערק. ער האָט
נישט געלעבט אין דער היינטיקער ווירקלעכקייט. ער האָט אַרומגע-
פלאַטערט איבער די גאַסן פון אַנטיקן ירושלים, איינגעזאָפט אין זיך
די דופטיקע ריחות פון בשמים־גאַרטן ביי מרים מאַגדאַלענאַ. ער איז
געזעסן אַרום די רייך־געדעקטע טישן ביים כהן־גדול חנוּן בן־חנוּן
און פון באַלקאָן געקוקט מיט זיינע פּאַעטישע אויגן אויף דער פּראַכט-
פולער פּאַנאָראַמע פון דער הייליקער שטאָט. דאָ האָט ער זיך געקילט
אַרום די שפּריצנדיקע פּאַנטאַנען פון כהן גדולס גערטענער, דאָ האָט
ער געפירט געשפרעכן מיט די רוימישע דיגניטאַרן. אַש האָט דאָ
מאָלס געלעבט אַ רייך און פּאַעטיש־אַנגעזאָפט לעבן.
ווען ער האָט זיך געוואָלט אַפּרוען אַ ביסל, האָט ער מיך גענומען

אויף אַ שפּאַציר איבער די אַלפֿן-בערג אַרום זיין ווילע און ווידער
איז ער געווען אַריינגעטאַן אין דער אַנטיקער וועלט, גערעדט וועגן
זיינע העלדן און געפרייט זיך מיט זייער פרייד און געטרויערט זייער
טרויער.

— איר ווייסט, דאָזענבערג — גיט ער צו מיר איינמאַל אַ זאַג
פּלוצלינג אין פּאַרטראַכטעניש — איך פּאַרמאַג אַ געוואַלטיקע אינטער-
איציע... טיילמאַל טאַפּ איך אין דער פינצטער, אָבער איך טרעף
שטענדיק אַריין דאָ וואו מען דאַרף... אינטואַיציע איז דער רוח
הקודש, וואָס יעדער שרייבער דאַרף פּאַרמאַגן...

יא, עס איז געווען אמת. אָבער פונדעסטוועגן האָט אַש זיך גישט
פּאַרלאָזט שטענדיק בלויז אויף זיין אינטואַיציע און גישט געטאַפּט
סתם אין דער פינצטער. ער פּלעגט שטודירן חדשים-לאַנג דעם אָביעקט,
וואָס האָט אים אין יענעם מאַמענט אינטערעסירט צו וויסן אין
צוזאַמענהאַנג מיט זיין אַרבעט. ספּעציעל האָב איך אים געזען זשומען
איבער די ביכער און ספרים, ווי אַ בין איבער די בלומען-בלעטלעך,
ביים שרייבן דעם „תהלים-ייד“ און ביים „מאַן פון נצרת“. אַש האָט
דאַמאַלס זייער שווער געאַרבעט און געלייענט בוכשטעבלעך צענדליקער
און צענדליקער ווערק אין די אַלע שפּראַכן, וואָס ער האָט געקענט;
אין דייטש, ענגליש, פּראַנצויזיש און העברעאיש. ער האָט געקענט
געשיכטע ווי זיינע צען פינגער; און זוי שוטים האָבן ביי מיר אין
יענעם מאַמענט אויסגעזען די יעניקע, וועלכע האָבן געהאַט די חוצפה
צו רעדן וועגן אַשן זוי אַן „עם-הארץ“, „וועלכער נעמט זיך צו זאַכן,
פון וואָס ער האָט גישט קיין אַנונג...“ אַש האָט שוין גאַר געהאַט
אַן אַנונג אין די אַלע ענינים, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות מיט זיין
שרייבן!

ענדלעך איז אַנגעקומען דער טאַג, ווען אַש האָט באַשטימט
אָרעקצופאַרן קיין אַמעריקע, כדי דאָרט צו לאָזן זיך אָפּערירן. אויך
מאָדזשע איז מיט אים מיטגעפאַרן. עס איז געוואָרן אומעטיק אין
אַלע צימערן, ווען די וואַליזעס זענען געשטאַנען איינגעפאַקטע צו דער
רייזע. איך האָב דערפילט דעם טרויער, וואָס עס וועט דאָ הערשן,
ווען די אַשס וועלן דאָ גישט זיין. אַזוי איך און אַזוי זיי אַליין, די
אַשס, האָבן גישט געהאַט די מינדסטע אַנונג, ווי די דאָזיקע רייזע
וועט זיך אויסלאָזן. וואָרים ווער האָט געקאַנט פּאַראַויסזען, אַז נאָך
אין זעלבן יאָר וועט קומען צו אַ מינכענער אָפּמאַך, די וועלט וועט
מאַכן אַ שריט נעענטער צו דער גרויליקער קאַטאַסטראַפּע, און די
אַשס וועלן שוין קיין ניצע מער קיינמאַל גישט צוריקקומען!...
מיר האָט אָבער דאָס האַרץ גישט אַנגעזאַגט קיין גוטס. איך האָב

געהאט עפעס א פארגעפיל, אז ס'וועט נישט אפגיין אזוי גלאטיק מיט דער וועלט. איך האב בלויז געוואוסט איין זאך: עס איז מיר געווען שרעקלעך אומעטיק...

ווי איצט שטייט פאר מיר לעבעדיק דאס בילד: אש און מאדזשע לעבן זייערע פארפאקטע וואליזעס. דזשאן פארפארט מיטן אויטאמאביל צו נעמען די עלטערן צו דער שיף. מיין פרוי און איך זענען געקומען זיך געזעגענען מיט זיי. די אשס האבן, זעענדיק מיין טרויער אויפן פנים, מיך געטרייסט, אז נאך דער אפעראציע וועט בלויז אש פארן ערגיץ אין א קעמפ זיך דערהאלן, און ארום חודש אקטאבער וועלן זיי צוריקקומען אהיים.

— הלוואי!... — האט זיך ארויסגעגליטשט אומבאוואוסטזיניק פון מיינע ליפן א וואונטש.

איך בין געבליבן אין ניצע פון חודש מאי ביז אקטאבער און גארנישט געהאט וואס צו טאן, בלויז צו ברענען זיך אויף דער פליאזשע און באדן זיך אין בלויזען ים. אבער אט האב איך יא געפונען אן ארבעט, וואס האט מיך אינגאנצן מיטגעריסן און פארקאפט. איך האב מיך קארעספאנדירט מיט דעם בארימטן יידישן אקטיאר זיגמונט טורקאווי, וועלכער האט אנגעפירט אין בראזיל מיט א פארטוגעזיש טעאטער און ער האט אויך געשפילט אויף יידיש. ער האט ביי מיר באשטעלט, אז איך זאל דראמאטיזירן פאר אים דעם „תהלים-ייד“.

איך האב מיך אין דער דאזיקער פראפאזיציע אנגעכאפט ווי אין אן אבן-טוב. ערשטנס, האט מיך געלאקט די דאזיקע ארבעט און צווייטנס, וועל איך זיין מיט עפעס פארנומען. איך האב ביי מיר געהאט באשלאסן צו מאכן אשן א סורפריז, און ווען איך וועל האבן פארענדיקט די דראמאטיזאציע, וועל איך אים לאזן דערפון וויסן. ווען דער ערשטער אקט איז געווען פארטיק און איך האב אוועקגעשיקט א קאפי צו טורקאווי, האב איך מיט א פאר וואכן שפעטער געקריגן פון אים א דערמאטיקונגס-בריוו: עס געפעלט אים שטארק מיין ארבעט, כאטש מען וועט דארפן קירצן דעם ערשטן אקט. ער האט מיך אונטער-געיאגט, אז איך זאל זיך שוין נעמען ארבעטן איבער די איבעריקע צוויי אקטן.

פונדעסטוועגן האב איך יא אוועקגעשריבן א בריוו צו אשן און אים אנגעזאגט די בשורה, אז איך דראמאטיזיר דעם „תהלים-ייד“, איך בין שטארק אנטוישט געווארן. איך האב באקומען א בריוו פון אשן, אז ער האט פארקויפט די רעכט אויפן „תהלים-ייד“ מאריס שווארצן, און אז ער אליין — מאריס שווארץ — וועט דעם דראמא דראמאטיזירן. ער האט מיך געהייסן אפשטעלן די ארבעט, כדי מיר

איינצוברענגען אומזיסטע מי. עס איז אויך געווען אַנטוישט זיגמונט טורקאָוו, און פון אונזער בייזנס טרוים האָט זיך אויסגעלאָזט אַ טייך.

איך האָב מיך געטרייסט מיט די בלויע כוואַליעס פון מיטל-לענדישן ים, מיט די גאַלדענע שטראַלן פון דער פּרילינג־זון אויף דער ריווייערע. איך האָב גאַנצע טעג געבאַדן זיך, געברענט זיך, גע-שפּאַצירט, אַראָפּגעפּאַרן פון צייט צו צייט מיטן אויטאָבוס צו דער ווילע „שאַלאַם“, אַ פּרעג טאַן ביי דזשאַנען, ווען דער טאַטע און די מאַמע קומען צוריק, וואָס דער טאַטע מאַכט נאָך דער אָפּעראַציע.

איינמאַל האָב איך מיך שטאַרק דערפּרייט. דאָס איז געווען אַג-הויב חודש סעפטעמבער. דזשאַן האָט באַקומען אַ טעלעגראַמע פון פּאַטער, אַז ער זאָל צוגרייטן די וואוינונג, לאָזן אויסמאַלן די צימערן; ער האָט אים געהייסן אויך איבערמאַלן דעם אויטאָמאָביל. מײן פּרייט איז געווען גרויס: אַש מיט מאַדזשען קומען צוריק, און עס וועלן זיך ווידער אָנהויבן וואונדערבאַרע טעג. איך האָב פשוט נאָך זיי געבענקט. עס איז מיר מיאוס און מאוס געוואָרן אַרומצוגיין ליידיק און יעדן חודש אָפּנעמען מײנע שכירות ביי דזשאַנען, וואָס איך האָב געקריגן פּינקטלעך אויסגעצאַלט. דזשאַן האָט מיר אָפּילו דערציילט, אַז דער טאַטע האָט אים אין איין בריוו דערמאַנט: „געדענק אויסצוצאַלן ראָזענבערגן פּינקטלעך זיין געהאַלט!“ ...

אויך פון „דזשאַינט“ האָב איך געקריגן יעדן חודש מײנע שכירות, אָבער שוין נישט אַזוי פּינקטלעך, ווייל זיי האָט מען געמחט יעדעס מאָל דערמאַנען ... אין „היינט“ האָב איך דענסטמאַל גאַרנישט געדרוקט. די געשעפטן זענען נישט געגאַנגען אַזוי פּויגלידיק; עס זענען געווען דאָרט צופיל באַלעבאַטים און איך האָב נישט געוואוסט, מיט וועמען מען דאַרף אונטערהאַנדלען ...

אָבער אַט איז אַנגעקומען דעם 30-טער סעפטעמבער, וואָס וועט בלייבן אין דער געשיכטע ווי אַ פּינצטער בלאַט. די ראַדיאָ האָט פּונאַנדערגעטראָגן די איוב־בשורה, אַז טשעמבערליין, דאלאַדיע, מוסאַ-ליני און דער אבי־אבות הטומאה, היטלער ימח שמו, האָבן אונטער-געשריבן דעם טרויעריק־באַרימטן מינכענער פּאַקט. מיט אַ פּאַר טעג שפּעטער איז געקומען אַ טעלעגראַמע פון אַשן, אַז דזשאַן זאָל אַלץ ליקווידירן, איינפּאַקן דאָס מעבל, די ביבליאָטעק, אַלע כילדער און די איבעריקע קאַסטבאַרע חפּצים און דאָס אַלץ איבערשיקן קיין ניו-יאָרק. צום סוף פון דער טעלעגראַמע איז געווען צוגעשריבן עטלעכע ווערטער, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו מיר: „איך קאָן מער נישט האַלטן ראָזענבערגן“ ...

איך בין פון די דאזיקע עטלעכע ווערטער געבליבן הענגען ווי אויפן וואסער. קיין אפגעשפארטע מאיאנטקעס פון אלע מיניע פאר-דינסטן האב איך נישט געהאט. צו מיר האט אש וועגן דעם גארנישט געשריבן. ער האט זיך באגונגט מיט דער טעלעגראמע צום זון... פונדעסטוועגן האב איך געווארט א וואך, צוויי וואכן; און ווי איך האב פארשטאנען לאגיש, דארף מיר שלום אש אויסצאלן כאטש פאר דריי חדשים געהאלט, אדער... — וועגן דעם האב איך אפילו נישט געוואגט הויך צו חלומען — ער וועט מיך אראפנעמען קיין אמעריקע.

נישט ער האט מיר געשיקט פאר דריי חדשים שכירות, נישט ער האט מיר פארגעשלאגן צו קומען קיין אמעריקע, נישט ער האט מיר בכלל געשריבן א ווארט... איך בין אריינגעפאלן אין א שרעק-לעכן כעס. מיין כעס איז מער געקומען פון פארצווייפלונג: איך האב פשוט נישט געהאט מיט וואס צו פארלאזן ניצע און אפפארן קיין פאריז. איך האב מיר געהאט אינגעארדנט א שיינע באקוועמע היים, און איצט האב איך דאס אלץ געדארפט ליקוידירן און איבערפעקלען זיך אויף א טויזנט קילאמעטער ווייטער, אין דער הויפטשטאט אריין!... דערצו האב איך געדארפט האבן געלט, און איך האב גארנישט פארמאגט. האב איך אנגעשריבן אשן א הארבן בריוו. וואס איך האב גע-שריבן, איז דא נישט וויכטיק צו דערמאנען. איך וויל בלויז אונטער-שטרייכן, אז איך בין געווען שרעקלעך אין כעס און נאך שרעקלעכער פארצווייפלט.

יא, דערמיט קומט-צו נאך א שטריך צו אשס כאראקטער: פון צופיל צעפיעשטשעטקייט האט זיך ביי אים אין משך פון יארן אנט-וויקלט א געוואלטיקער עגאאיזם. ער זעט די וועלט דורך זיינע ברילן... ווען איך בין ביי אים געווען באשעפטיקט, בין איך געווען א טייל פון זיין עגאאיזם. ער האט געדענקט, ווי מיט א פאר שורות פריער באמערקט, צו דערמאנען זיין זון, ער זאל מיר פינקטלעך אויסצאלן מיינע חודשלעכע שכירות!... איצט בין איך אויך סעק-רעטאר, איז אויס מיט זיין געדענקען!... איך האב מער פאר אים נישט עקויסירט!...

אונטער דעם איינדרוק איז געווען געשריבן מיין בריוו צו אים. מוז איך אבער צוגעבן אין זיין שבח: ווען מען זאגט אים אן אמת, מעג אים דער אמת נישט צו שטארק זיין צום הארץ, איז ער מודה, אז ער האט שלעכט געהאנדלט: מיט אן ערך דריי אדער פיר טעג שפעטער האב איך באקומען פון אים טעלעגראפיש צוגעשיקט די סומע פון הונדערט-און-פופציק דאלאר. אזוי פיל האבן אנגעטראפן

מיינע שכירות פאר דריי חדשים. אין פראנקרייך איז דאס געווען דאמאלס א קאלאסאלע סומע געלט.

מיט דעם האט זיך פארענדיקט מיין קאריערע אלס אשם ליטע-רארישער סעקרעטאר, און עס איז איבערגעריסן געווארן מיין יעדער קאנטאקט מיט אים.

אינטערעסאנט אבער איז: איך האב אשן נישט פיינט געקריגן דערפאר. איך האב צו אים געטראגן פון מיין יוגנט אן אן איינגע-ווארצלטע ליבע ווי צו א גרויסן שרייבער, און איך האב פארקוקט אַזעלכע זאכן, וואָס קיינער וואָלט נישט פאַרקוקט, און עד היום האָט זיך מיין געפיל צו אים נישט געענדערט, און אַש האָט דאָס גע-וואוסט.

א ראייה דערצו איז מיין איצטיק בוך, וואָס איך לייג דאָ אַוועק פאַר די יידישע ליינער. דאָס בוך איז געשריבן געוואָרן מיט דעם דאָזיקן פאַרערונגס-געפיל צו שלום אַשן, דעם גרויסן שריפטשטעלער, און עס האָבן מיר באַמת וויי-געטאַן די מיאוסע און אומזיסטע אַנפאַלן, קעגן אים, ווייל איך האָב געפילט, אַז אַ שרעקלעכער בילבול ווערט קעגן אים געהעצט.

ווי זאָגט מלך ראָוויטש אין איינעם פֿון זיינע אַרטיקלען וועגן שלום אַשן און וואָס איך ציטיר שפעטער, ביי אַ געלעגנהייט, אין צווייטן טייל: „...הגם אין פריוואַטן לעבן איז ער אַ ביסל אַ שווע-רער מענטש! נאָר ווער פֿון אונדז איז דאָס אַזאַ צדיק? ... אונדזערע וועגן האָבן זיך אויף שטענדיק צעשיידט...“

אַנעקדאָטן און מעשה לעך וועגן שלום אַשן

וועגן יעדער באַרימטער פּערזענלעכקייט גייען שטענדיק אַרום פאַרשידענע אַנעקדאָטן, מעשהלעך און אויך נישט־געשטויגענע־נישט־געפּלויגענע פּליאַטקעס — טייל פון זיי זענען קרוב לאמת. אַנדערע זענען בייזוויליק־אויסגעטראַכטע און האָבן נישט קיין שום שייכות מיט דער ווירקלעכקייט.

וועל איך דאָ פּראוון געבן אַ ריי אַזעלכע אַנעקדאָטן און מעשהלעך, וואָס זענען כאַראַקטעריסטיש פאַר שלום אַשן און זיי גיבן־צו — ווי אַ שמיר פון פאַרב צו אַ בילד — מער קאָלאָריט צו זיין פּער־זענלעכקייט. פאַרשטייט זיך, אַז איך לאָז דאָ אַרויס די בייזוויליקע פּליאַטקעס, וואָס זענען במזיד געשאַפן געוואָרן דורך זיינע שונאים און נישט־פאַרגינערס און זיי האָבן אַזאַ שייכות מיט אַשן, ווי אויפן הימל אַ יאָריד! ...

הגם מיינע ביז־איצטיקע צוואַנציק קאָפּיטלעך זכרונות זענען דורכגעפּלאַכטן מיט פאַרשידענע אַנעקדאָטן וועגן אַשן, האָבן זיך אַבער אייניקע בשום אופן נישט אַריינגעפּאַסט אין דער ראַם פון מיין דערציילן, און איך ברענג זיי איצט אין דעם באַזונדערן קאָפּיטל, מיט אַ צוגאַב פון אַנעקדאָטן און מעשהלעך, וואָס כּיהאָב געהערט אַדער מ'האַט מיר פּערזענלעך דערציילט, און כּוועל מקיים זיין דעם „האומר דבר בשם אומרו“ ...

אַשס געבוירנטאָג

איך וועל אָנהויבן מיט אַן אַנעקדאָט אין צוזאַמענהאַנג מיט שלום אַשס געבוירנטאָג, און דערציילט האָט עס מיר שלום אַשס יינגערער ברודער זבולון (סעם) אַש, וועלכער וואוינט אין די בראַנקס. זבולון איז מיט צוויי יאָר יינגער פון שלומען.

ווי באַקאַנט, איז אַשס ביאָגראַפֿיע נישט שוואַרץ בלווה מיטן ריכטיקן טאָג פון זיין געבוירן ווערן. אין זלמן רייזענס לעקסיקאָן, למשל, איז אָנגעגעבן, אַז אַש איז געבוירן געוואָרן דעם 1-טן יאַנואַר, אָבער זיין מוטער זאָגט — גיט-צו זלמן רייזען — אַז זי האָט אים געבוירן אין פּסח. די נאָענטע משפּחה זיינע טענהט, אַז שלום אַשס געבוירנטאָג איז גאָר אין חודש נאָוועמבער, און דעם דאָזיקן געבוירנטאָג האָבן זיי טאַקע געפראָוועט.

דערציילט מיר זבולון אַש, אַז ווען מ'האַט ביי זייער מאַמען געפּרעגט, ווען שלום איז געבוירן געוואָרן, האָט זי געענטפּערט גאַנץ תּמימותדיק: „מען דאַרף אַ פּרעג-טאָן ביי דער שכּנטע, וועלכע האַנדלט מיט גאַמעלקעס, ווייל איר טאַכטער איז געבוירן געוואָרן אין דעם זעלבן טאָג!...“

שלום אַש און דער מלמד

די דאָזיקע מעשה דערציילט דער באַקאַנטער דיכטער מלך ראָוויטש.

מלך ראָוויטש איז אין 1930 געווען אין זשיכלין (אַ שטעטל לעבן קוטנע). אַזוי ווי זיינע באַקאַנטע האָבן געוואוסט, אַז ראָוויטש איז אַ גרויסער חסיד פון אַשן און ער איז פאַראינטערעסירט אין אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צום באַרימטן שריפטשטעלער, האָבן זיי אים געוואָלט מהנה זיין מיט עפעס אינטערעסאַנטס, און זיי האָבן אים אַוועקגעפירט צו דעם קליינשטעטלדיקן מלמד, אַ ייד אין אַ צייגן כאַלאַטל, מיט אַ לאַנגער באַרד, אַ ייד אַ באַרעדעוודיקער. געווען איז עס אַ שבתדיקער נאָכמיטאָג.

ווייסט שוין דער ייד, וואָס דער אומבאַקאַנטער גאַסט וויל פון אים, אָבער ער מאַכט זיך כּלא ידע. ער וויל, אַז מען זאָל אַרויפ־פירן דעם שמועס אויף... שלום אַשן. ווען דאָס געשעט, דערציילט ער דאַמאַלט אַזאַ געשיכטע:

„גו, יא, מיר האָבן דאַמאַלט שוין ביידע געשריבן סיפורים און מאַמרים, איך און ער, שלומקע, ווי רופּט איר אים היינט — שלום

אַש!... דאָס הייסט, איך האָב געשריבן און ער האָט אויך גע-
סקריפעט מיט דער פען. האָבן מיר ביידע באַשלאָסן אַרײַנצופאַרן צו
פּרעזן קיין וואַרשע און אים ווייזן די כתבים אונזערע, דאָס הייסט —
חיינע כתבים און זײן שרייבעכץ. נאָר אײדער וואָס-ווען, האָט שלומקע
אויסגעכאַפּט און ער איז פּרײער געפאַרן צו פּרעזן און אים געוויזן
זײנע כתבים, און ער איז געוואָרן דער שרייבער און איך — ווי איר
זעט — בין אַ מלמד אין זשיכלין...”

און ראַוויטש גיט-צו: דער מלמד איז געווען איבערצייגט, אַז
ווען נישט שלום אַש, נאָר ער פאַרט דענסטמאַל דער ערשטער קיין
וואַרשע צו פּרעזן, וואָלט ער געווען דער וועלט-באַרימטער שרייבער
און שלומקע — דער מלמד אין זשיכלין...

אַשם קינדישע קאַפּריזן

דערציילט מיר דער דיכטער ז. ווינפּער אַזאַ מעשה:
ער, ווינפּער, איז אַמאַל געווען צוגאַסט ביי שלום אַשן אין
סטעמפּאַרד, קאַנעטיקוט. איז זיצנדיק און שמועסנדיק מיט אַשן לעבן
זײן שרייבטיש, האָט ער דערווייל באַמערקט ליגן אַ קליין תּנכל,
אײנגעבונדן אין זילבערנע טעוועלעך. האָט ער עס גענומען אין
דער האַנט אַרײן און באַוואַנדערט. עס איז געווען זײער אַ שײן חפּץ.

רופּט זיך אַש אָן צו ווינפּערן:

„ווינפּער, עס געפעלט אײך?”

ענטפּערט ווינפּער:

„יא, עס איז זײער אַ שײנע זאַך.”

„נעמט עס, איך גיב עס אײך אַוועק אַ מתנה!” — רופּט זיך

אַש אָן.

ווינפּער איז געווען גערירט און גליקלעך פון אַשם ברייט-
האַרציקייט. ער האָט אַשן שײן באַדאַנקט און ער איז אַהײמגעפאַרן קיין
ניו-יאָרק.

צומאַרגנס דערשיינט אַש אין ווינפּערס דירה. ער איז ביז און
אַנגעבלאַזן. ער רופּט אויס צו ווינפּערן מיט אַ ברוגזער שטימע:
„איר האָט נעכטן ביי מיר צוגענומען אַ תּנכל, גיט עס מיר אַפּ,
עס איז מאַאַן!...”

מיט מיר גופּא איז געשען אַזאַ ענלעכע געשיכטע. דאָס איז
געווען אין ווינטער, 1933, ווען איך האָב אין ניצע געהאַט פאַר-

ענדיקט מיין ערשטע סעקרעטאַר-קאַריערע נאָך אַשט אָנשריבן דעם „תהלים-ייד“ מיט פרנסה איז ביי מיר געווען נישט פויגלדיק. איך האָב דענסטמאָל געוואוינט אין פאַריו, אין אַן אַרים האַטעלעכל אין לאַטיינישן קוואַרטאַל. אַש האַט מיר פרייער געהאַט אָנגעשריבן, אַז ער קומט אויף אַ פאַר טעג קיין פאַריו. ער האַט מיר מיטגעבראַכט עפעס אַ מאַנסקריפט פון אַ דערציילונג, וואָס איך האָב געדאַרפט אויף אינדערגיך איבערשרייבן און פאַרריכטן. ער האַט מיר באַצאָלט פאַר מיין אַרבעט.

רעדנדיק מיט מיר און דערוויסנדיק זיך וועגן מיין נישט צו פריילעכער עקאָנאָמישער לאַגע, האַט אַש ברייטהאַרציק אַרויסגענומען צוויי הונדערט פראַנק און מיר דערלאַנגט אַ מין אַדערויף פאַר אַרבעט, וואָס איך וועל אים דאַרפן מאַכן אין דער צוקונפט. איך בין אים געווען זייער דאַנקבאַר פאַר דעם דאָזיקן זשעסט. צוויי הונדערט פראַנק איז ביי מיר דאַמאָלס געווען אַ גאַנץ שיינע סומע געלט. ווען ער איז געגאַנגען אהיימפאַרן קיין ניצע מיט אַ פאַר טעג שפעטער, האָב איך אים, אויף זיין פאַרלאַנג, באַגלייט צום גאר דע ליאָן (ליאַנער וואַקזאַל). ער האַט גענומען אַ טאַקסי און מיר זענען געפאַרן שטילשווייגנדיק צום באַנהויף. אינדרויסן האַט געשמיסן אַן איינעסנדיק רעגנדל. ווען מיר זענען אָנגעקומען צום וואַקזאַל, איז נאָך געווען גענוג צייט צום אָפּגיין פון צוג. אַש איז איינגעשטיגן אין דעם עלעגאַנטן שלאָפּוואַגאַן, אַוועקגעשטעלט זיך ביים אָפּענעם פענצטער, איך בין געבליבן שטיין אויפן פּעראַן און מיר האָבן גע-שמועסט.

אַזוי ווי דאָס רעגנדל האַט אָנגעהויבן ווערן צודרינגלעכער, און קאָלט אינדרויסן איז געווען, האָב איך מיך מיט אים אָפּגעזעגנט און געלאָזט זיך גיין צום אַרויסגאַנג. ווען איך האָב זיך שוין געהאַט דערווייטערט פון אים אַ שפאַר שטיקל, דערהער איך מיטאַמאָל זיין באַקאַנטן רוף:

„רראָזענבערריג!...“

איך האָב מיך אומגעקערט צו אים און געפרעגט פאַרוואונדערט:

„וואָס ווילט איר, אַש?“

„גיט מיר צוריק די צוויי הונדערט פראַנק!“... — האַט ער

אויסגערופן גאַנץ רואיק.

איך בין נישט געווען צו שטאַרק איבערראַשט. איך האָב אים

דאָס געלט צוריקגעגעבן, נישט אַנרופנדיק זיך קיין וואַרט. איך בין

געבליבן — בגפו יבוא בגפו יצא...

די רראַכע בערגערס...

שלום אַש האָט געהאַט, ווי יעדער בשר ודם, פאַרשידענע שוואַכ־
קייטן. איינע פון זיינע שוואַכקייטן איז געווען — אַפּשיי פאַר רייכע
מענטשן...

איינמאָל איז געשען אַזאַ מין פאַרפּאַל:

אין ניצע האָט זיך אַרומגעדרייט אַ קליין, מאַגער מענטשל, אַ
קאָוונער ייד, מיטן נאָמען קאַנטאַראָוויטש. ער האָט זיך אויך אַרומ־
געטראָגן מיט אַ ווייזט־קאַרטע, וואו עס איז געווען אויפגעשריבן:
קאַנטאַראָוויטש־קאַנטאַראָוויקאַס. ס'האָט אים אַמאָל אַ שיכורער ליט־
ווישער „דיפּלאַמאַט“ צוגעזאָגט צו מאַכן פאַר אַן ערן־קאָנסול אין
ניצע, האָט ער צוליב דעם אָנגענומען דעם דאָזיקן ליטוויש־קלינגענ־
דיקן נאָמען...

דאָס דאָזיקע זשוואַווע יידעלע האָט געהאַט אַ געשעפט פון טייערע
שפיצן און עס האָבן ביי אים געקויפט די פּראָמינענטסטע געסט, וואָס
זענען נאָר געקומען אויף דער פּראָנציזישער ריווערע: פון דעם אַלטן
שוועדישן קייסער גוסטאַוו, דעם טעניס־שפּילער, ביז דעם באַרימטן
רוסישן באַס פּעאַדאָר שאַליאַפּין. ביי אים אין שטוב איז אַפּילו
געהאַנגען אַן איינגעראַמט בילד פון שאַליאַפּינען מיט אַן אויפשריפט:
„דעם טייערן פּריינט קאַנטאַראָוויטש!“... קורץ, ער האָט זיך גע־
קענט מיט דער גאַנצער וועלט און ווער עס איז נאָר געקומען קיין
ניצע, האָט זיך מיט אים דאָס קאָוונער מאַגערע יידעלע אַרומגעדרייט
איבער דער פּראָמענאַד דעזאַנגלעי אונטערן אַרעם: דאָ איז עס
געווען דער קאָוונער רב שאַפּיראַ; אַ צווייט מאָל איז עס געווען עפעס
אַן עקזאָטישער פּרינק, וכדומה. פאַרשטייט זיך, אַז מיט שלום אַשן
איז ער געווען אויסגעקאַכט.

מאָכט זיך אַ מעשה, עס קומט צו פאַרן קיין ניצע עפעס אַ
רייכער אַמעריקאַנער ייד מיטן נאָמען בערגער. צומאָרגנס האָט זיך
שוין קאַנטאַראָוויטש־קאַנטאַראָוויקאַס מיט דעם ייד אַרומגעפאַרעט און
געוויזן אים את רוב עשרו ואת רוב גדלו. איז אַנטרעפּנדיק מיטאַמאָל
אויף דער פּראָמענאַד שלום אַשן שפּאַצירן, האָט זיך דאָס יידעלע
געוואַלט באַוויזן פאַר דעם אַמעריקאַנער טוריסט. אַז ער איז גוט
באַקאַנט מיטן באַרימטן שרייבער. פּירט ער צו דעם ייד צו אַשן און
ער שטעלט פאַר אויף זיין געבראַטענעם קאָוונער לשון:

„דאָש איז מיסטער בערגער און דאָש איז סאַלעם אַס!“...

רופט זיך אַן דער אַמעריקאַנער טוריסט צו שלום אַשן;

„זענט איר נישט אמאל דער אש, וועלכער האט אן אַנטיקן געשעפט אויף סעקאנד עוועניו אין ניו-יאָרק? ...“
אש האט טאַקע אמאל געהאַט אַזאַ אַנטיקן־געשעפט. איז שלום אַשן געקומען דאָס בלוט אין פנים אַריין פאַר כעס: הערסט אַ מעשה, שלום אַשן דעם באַרימטן שרייבער קען ער גאַרנישט, נאָר אַשן דעם אַנטיקן־הענדלער קען ער יאָ! ... און ער האַט אַ שאַס אַרויס געטאַן ווי נאָר שלום אַש געקאַנט:

„גאַיטס און בראַכץ הענט און פיס!“ ...
מען קאָן זיך שוין פאַרשטעלן, ווי דער רייכער אַמעריקאַנער טוריסט, מיסטער בערגער, און קאַנטאַראַוויטש האָבן זיך ביידע געפילט! ...

מיט עטלעכע שעה שפּעטער האַט זיך אַש מן הסתם געהאַט דערמאַנט, אַז ער האַט געהערט עפעס וועגן אַ רייכן אַמעריקאַנער ייד מיטן נאָמען בערגער, טרעפט ער אַן קאַנטאַראַוויטשן אויף דער פּראַ-מענאַד, וואו ער האַט זיך אַ גאַנצן טאַג אַרומגעדרייט שלינג און שלאַנג (די שפּיצן האַט פאַרקויפט זיין ווייבל) און ער גיט אים אַ פרעג:

„זאָגט מיר נאָר, קאַנטאַראַוויטש, איז יענער אַמעריקאַנער ייד, וואָס איר האַט מיר היינט פאַרגעשטעלט, נישט אמאל פון די רראַכע בערגערס? ...!“

מען האַט געקאַנט זען, אַז ס'טוט אים באַנג, פאַרוואָס ער האַט דעם רייכן ייד באַליידיקט ...

אייך איז גוט: אייער וואָב אַרבעט

מיט אַ סך יאָר פריער, איידער איך בין אַנגעקומען אויף מיין שטעלע צו שלום אַשן, האַט ביי אים געטאַן אַן ענלעכע אַרבעט דער פאַריזער שרייבער הערש פענסטער.

איינמאַל, כּטוב לב המלך ... אַש האַט זיך געפילט אין גוטן מוט, האַט ער זיך אַנגעהויבן אויספרעגן ביי פענסטערן, ווי עס גייט אים אין פּרנסה, וואָס ער טוט אַ חוץ דער אַרבעט ביי אים. וואָרים ער האַט דאָך געוואוסט, אַז פון זיינע שכירות האַט פענסטער געהאַט קוים וואָסער אויף קאַשע. פענסטער רעדט שטענדיק מיט אַ וויינענ-דיק שטימעלע. דערציילט ער אַשן, אַז עס וואַלט טאַקע געווען זייער נישט גוט ביי אים מיט פּרנסה, נאָר זיין ווייב איז אַ נייטאַרין, העלפט זי אים אַרויס אויסהאַלטן די שטוב.

רופט זיך אַש גאַנץ תּמימותדיק אַפּ צו פענסטערן:

„וואָס־זשע וויינט איר, אַאָך איז דאָך בעסער פון מיר: מײן וואָאָב אַרבעט נישט און אייער וואָאָב אַרבעט יאָ, און זי העלפט אייך אַרויס!...“

מיר זענען ביידע גלייך ...

אַש, נישט געקוקט אויף זיין רייכן לעבן ווי אַ קעניג, האָט געהאַט אַ טבע זיך שטענדיק צו באַקלאַגן און יענעם מקנא זיין. איינ־מאַל, ווען ער איז אַהיימגעקומען פון סאַן רעמאַ, די איטאַליענישע ריווערע, וואו ער איז געווען איינגעלאָדן צוזאַמען מיט זיין פרוי צום באַרימטן דייטשן שריפטשטעלער גערהאַרדט הויפטמאַן, איז ער געווען אויסגעליידיקט פון געלט. רופט ער זיך אָפּ צו מיר:

„רראַזענבערריג, מיר זענען איצט ביידע גלאַאַכע אַררימעלאַאַט, איך האָב נישט ביי זיך קיין צעבראַכענעם סאַנטים אין טאַש און איר האָט נישט!...“

דערביי האָט ער אַרויסגעצויגן די קעשענעס פון די הויזן, איבער־געדרייט זיי און מיר געוויזן, אַז זיי זענען ליידיק.

ער האָט עס געמיינט זייער ערנסט, פאַרגעסנדיק דערביי בלויז איין קלייניקייט: ער לעבט זיך, ברוך השם, אין אַ קעניגלעכער ווילע מיט אַ גרויסן גאַרטן, און אַז מאַרגן וועלן זיינע קעשענעס ווידער זיין אַנגעפולט מיט וואַליוטע פון דער גאַנצער וועלט...

שלום אַש און איציק מאַנגער

דערציילט מיר דער באַרימטער דיכטער איציק מאַנגער אַזאַ מעשה: ער האָט געוואוינט אין לאַנדאָן אין אַן אַרים שטיבל ביי עפעס אַ קריסטלעכער פרוי. די שיסל איז ביי אים נישט איבערגעגאַנגען, און די באַלעבאַסטע, ביי וועמען ער האָט געוואוינט, האָט אָפילו נישט געוואוסט, אַז איר קוואַרטיראַנט איז אַ יידישער פּאַעט. זי האָט בלויז געוואוסט, אַז ער איז אַ קבצן אין זיבן פּאַלעס... קיין גרויס דרך ארץ צו קבצנים, ווייזט מען, כידוע, אין ערגעץ נישט אַרויס... איינמאַל קומט די באַלעבאַסטע אַריין מיט אַ צעפלאַמט פנים און זי זאָגט אים אַן די בשורה, אַז דער באַרימטער שריפטשטעלער שלום אַש, דער אויטאָר פון „נאַנאַרין“, וויל אים זען און ער וויל דאָ אַהער צוקומען!... דאָס מאַל האָט זי אַרויסגעוויזן גרויס דרך ארץ צו מאַנגערן: אויב שלום אַש קומט צו אים אויף אַ באַזוך, איז ער דאָך אויך נישט אַ ליאַדע־ווער!...

היות מאנגער האָט מן הסתם נישט געוואוינט אין קיין פּאַלאַץ, האָט ער נישט געוואָלט, אַז אַש זאָל קומען צו אים און זען אין וואָס פּאַר אַ העק ער וואוינט, האָט ער זיך פאַרשטענדיקט טעלעפּאָניש מיט אַשן, אַז ער וועט צוקומען צו אים אין דעם לוקסוריעזן דעווענשיר-האַטעל, וואו אַש איז איינגעשטאַנען.

ווען מאַנגער איז אין זיין „רייכן“ הולך אַנגעקומען אין דעם דעווענשיר-האַטעל און זיך אַנגעמאַלדן ביים פאַרטיער צו אַשן, האָט דער לאַקאי אין זיין גאַלדענער ליוורעי אים אַנגעקוקט מיט פאַרדאַכט פון אויבן אראָפּ, ווי איינער זאָגט: זע נאָר דעם גאַסט, וואָס יאוועט זיך צום מיסטער שאַלעם עש!... אַבער ווען ער האָט זיך אַנגע-פרעגט ביי אַשן דורכן טעלעפּאָן און איבערגעגעבן, אַז עפעס אַ גע-וויסער מאַנגער פרעגט זיך אויף אים, האָט ער אים געהייסן אַרויפ-שיקן.

אַש האָט מאַנגערן זייער פריינטלעך אויפגענומען, אַפּגעשטעקט אים „שלום עליכם“, און באַלד האָט ער, ווי ער פירט זיך מיט אַלע זיינע געסט, אַנגעגאַסן צוויי גלעזלעך ברענדי, וואָס האָט ביי אַשן קיינמאַל אין באַר נישט אויסגעפעלט. זיי האָבן דערוויל אַ ביסל געשמועסט, די גלעזלעך ברענדי זענען געשטאַנען און מיט דרך-אָרץ געוואָרט, ביז די צוויי לייט וועלן זיי טועם-זיין, כּאַטש מאַנגערן האָט געקיצלט אין האַלז... .

מיטאַמאַל גיט אַש אַ שטרעק אויס די האַנט צו מאַנגערן און גיט אַ זאַג:
„זאַטץ מיר געזונט!“... .

און ער האָט געלאָזט שטיין מאַנגערן מיט די צוויי גלעזלעך ברענדי און ער האָט זיך דערווייטערס אין אַ צווייטן צימער. איציק מאַנגער האָט נישט געהאַט קיין אַנדערע ברירה, ווי אויך אַוועקצוגיין, און די צוויי גלעזלעך משקה זענען געבליבן שטיין אומבאַרירט-פּאַרשעמטע... .

אייזענמאַנס קאַסע איז ווי מיין אייגענע... .

אַן אינטערעסאַנטע געשיכטע דערציילט דער באַרימטער אַקטיאָר און רעזשיסער, מאַריס שוואַרץ:
ווען שלום אַש און זיין פרוי זענען געקומען צוגאַסט פון איראַפּע קיין ניו-יאָרק, שוין נאָך עטלעכע חדשים, ווי שוואַרץ האָט אויפ-געפירט זיין „קידוש השם“, האָט מאַריס שוואַרץ איינגעאַרדנט פאַר אַשן אַ גרויסן קבלת-פנים און דערביי אויפגעפירט די דאָזיקע פּיעסע. אַש איז געווען יום-טובדיק געשטימט, און נאָך דער פאַרשטעלונג האָט

ער איינגעלאָדן די גאַנצע טרופע מיט מאַריס שוואַרצן בראש אין דעם באַרימטן „עסעקס-הויז“ (א האַטעל), וואו מ'האַט זיך משמח געווען ביז דריי פאַרטאָג. אַש האַט געשיינט פון פרייד, אַ ליכטיקער שמייכל האַט גערוט אויף זיין געטאַקט פנים.

די רוימישע נאָז האַט זיך נאָך מער אַנגעשפיצט, ווען די אַקטיאָרן האָבן אַנגעהויבן זינגען די ניגונים פון „קידוש השם“. אַש האַט ליב געהאַט יידישע ניגונים, פאַלקסמאַטיוון, און אַזוי ווי דער באַרימטער אחרון האַט געשריבן די מוזיק פאַר דער פאַרשטעלונג, האַט אַש זיך פשוט מחיה געווען.

אַרום דריי אַזייגער פאַרטאָג האַט זיך אַש אויפגעהויבן און געזאָגט: „אַ גוט-מאַרגן, קינדער!“... און ער איז אַוועק. ער האַט אַפנים געהאַט פאַרגעסן, אַז ער האַט עס איינגעלאָדן די טרופע אויף דער גרויסאַרטיקער שמחה, וואָרים ער האַט, אַוועקגייענדיק, פאַרן מאַלאַזייט נישט באַצאַלט... גראַד איז דאָרט אַנוועזנדיק געווען אַשס פריינט און גרויסער חסיד, מאַריס אייזענמאַן, וועלכע האַט באַצאַלט דעם חשבון, וואָס האַט אַנגעטראָפן גאַנצע הונדערט און זעכציג דאָלאַר.

אויף צומאַרגנס האַט אַש אַנטעלעפּאָנירט און זיך אַנטשולדיקט, וואָס ער האַט פאַרגעסן צו באַצאַלן דעם טשעק, ווען מאַריס שוואַרץ האַט אים געזאָגט, אַז מר. אייזענמאַן האַט באַצאַלט דעם חשבון, איז ער געווען צופרידן...

„אייזענמאַנס קאַסע — האַט ער אויסגערופן — איז ווי מיין אייגענע...“

אַש עסט רויטע קאַרשן

אַ צווייטע כאַראַקטעריסטישע מעשה וועגן אַשן דערציילט מאַריס שוואַרץ:

אַש האַט זייער ליב געהאַט רויטע קאַרשן. רופט ער זיך אַמאָל אָפּ צו מאַריס שוואַרצן: „קומט, שוואַרץ, וועלן מיר עסן קאַרשן!“... זענען זיי ביידע אַרויס אויף סעקאַנד עוועניו און אַש האַט ביי אַ הענדלער אויף דער גאַס איינגעקויפט עטלעכע פונט רויטע קאַרשן, און שפאַצירנדיק איבער דער סעקאַנד עוועניו צוזאַמען מיט שוואַרצן, האַט ער ביסלעכווייז אויפגעגעסן ביז דער לעצטער קאַרש און נישט געזאָגט אַפילו צו זיין באַגלייטער: „נעמט אַ קאַרש!“...

מאַריס שוואַרץ פאַרזיכערט, אַז ווען אַש האַט געשלונגען די קאַרשן, האַט ער אַפילו נישט געטראַכט, אַז ער גייט לעבן אים. ער

האַט מסתמא געטראַכט פון אַ נייער שאַפונג זיינער, מיט וועלכער זיינע געדאַנקען זענען געווען פאַרנומען (אַן ענלעכע געשיכטע, מיט האַניק־זיסע באַרנעס, באַשרייב איך אין קאַפיטל זעקס: „אַ באַזוך ביי אַשן הינטער פאַריו“)...

ס'איז גוט צו זיין שלום אַש

איינמאַל אין אַ שוואַרץ־פאַרוואַלקנטער נאַכט, אינדרויסן האַט געבייטשט אַן איינעסנדיק רעגנדל, בין איך געזעסן מיט אַשן אין אַ טאַקסי, וואָס האַט אונז געפירט צום גאַר דע ליאָן אין פאַריז. איך האָב אַשן דעמאַלט באַגלייט צו דער באַן אויף זיין וועג קיין ניצע. מיר זענען געזעסן איינער לעבן אַנדערן אין דער טאַקסי און מיר האָבן ביידע עקשנותדיק געשוויגן. פלוצים גיט אַש אַ הויכן לאַך. איך קוק אים אָן, און ער לאַזט נישט לאַנג אויף זיך וואַרטן: „האַ, רראַזענבערריג, ס'איז גוט צו זיין שלום אַש!“ ...

„מיט וואָס איז עס אַזוי גוט?“ — האָב איך אים, כאַטש אַ פאַרוואַנדערטער פון דעם אומגעריכטן זאַג, געפרעגט אין שפּאַס, טראַכטנדיק דערביי, אַז ער איז טאַקע כשר גערעכט! ...

„המ, אַלע באַרגן מיר געלט — צען טויזנט, צוואַנציק טויזנט פראַנק, איך גיב קיינמאַל נישט אַפּ און מען מאַנט מיך נישט...“

איך האָב דאַמאַלס באַוואַנדערט אַשס ממש קינדיש־נאַאיווע אַפּנ־האַרציקייט. שלום אַש האַט געהאַט גרויס מול צו אַ סך יידישע גבירים־מעצענאַטן. אַט אַזעלכע שטייגער יידן, ווי עס איז געווען דער פאַרשטאַרבענער מאַריס אייזענמאַן פון ניו־יאָרק, וועלכער איז געווען אַשס אַ הייסער חסיד. אַן שום ספק איז אייזענמאַן געווען איינער פון די, וואָס האָבן שלום אַשן „געבאַרגט“ געלט און קיינמאַל נישט גע־מאַנט ... עס איז באַוואוסט, אַז דער זעלבער אייזענמאַן האַט „גע־באַרגט“ געלט, און דווקא גרויסע סומעס, אויך אַן אַנדערער באַרימטער יידישער פּערזענלעכקייט. יענער האַט עס זיכער קיינעם נישט דער־ציילט. דער קינדישער שלום אַש האַט עס געמוזט פון זיך אויס־פלוידערן ...

עטץ שרראַבט נאָך ?

מיין פריינט א. אלמי האַט מיר דערציילט צוויי אינטערעסאַנטע עפיזאָדן וועגן שלום אַשן.

אלמי, ווי באַוואוסט, האַט זייער יונג אַנגעהויבן צו שרייבן און ער

איז געווען אן איינגייער צו פרצן אין הויז. דאָרט האָט ער זיך באַ-
קענט מיט אַ סך שרייבער, צווישן זיי אויך מיט שלום אָשן.
אַלמי איז דאָמאַלס געווען אַ בחורל פון אַ יאָר זעכצן. מיט
אַרום צוואַנציק יאָר שפּעטער פאַרט אַלמי אין ניו-יאָרק אויף דער
3-טער עוועניו עלעווייטאָר. אויף אַ געוויסער סטאַנציע שפּרייזט אַריין
מיט זיינע לאַנגע פּיס שלום אָש.

ער האָט דערזען אַלמין און ער האָט אים דערקענט. איז ער
צו אים צוגעקומען, אַריינגעשטעקט אים זיין גרויסע האַנט, און ער
גיט אים אַ פרעג:

„עטץ שרראַבט נאָך?“

און איידער אַלמי האָט אים באַוויזן אַפּצוענטפערן אויף דער
דאָזיקער פּראַגע, האָט אים אַש ווידער געגעבן אַ שטעק אַריין די
האַנט און אַ זאָג-געטאָן:

„זאַטץ מיר געזונט!“ ...

און ער האָט אַוועקגעשפּרייזט אין צווייטן עק וואַגאָן און זיך
דאָרט איינער אַליין אַנידערגעזעצט.

איצט, שלום, וועסטו האָבן אַן אַפּענעם קאַפּ

אַט איז די צווייטע טשיקאָווע געשיכטע:

דאָס איז געווען אין 1908, נאָך דער טשערנאָוויצער קאַנפּערענץ.
י. ל. פּרץ און שלום אָש זענען דאָמאַלס אַרומגעפאַרן איבער גאַליציע
און געהאַלטן רעפּעראַטן וועגן דער יידישער שפּראַך און וועגן דער
באַדייטונג פון דעם, וואָס ס'איז פאַרגעקומען אין טשערנאָוויץ.

פּרץ האָט דענסטמאַל מיט זיך מיטגענומען אויף דער רייזע דעם
זעכצן-יעריקן אַלמי אַלס זיין סעקרעטאַר.

האַט פּאַסירט, אַז אין דעם גאַליצישן שטעטל בוטשאַטש האָט אַש
געהאַלטן אַ רעפּעראַט מיט פייער און פּאַטאַס, ווי דער יונגער אַש
האַט געקאָנט. האָט זיך צווישן די צוהערער געפונען איינער אַ
סטודענט, מיטן נאָמען וויינריב, אַ פאַרברענטער העברעאיסט, וועלכער
האַט אַשן כּסדר געשטערט אינמיטן רעדן, מאַכנדיק צווישנרופּן. אַש
האַט עס נישט געקאָנט פאַרטראַגן, האָט ער מיטן פינגער צוגערופן
וויינריבן צו דער בינע. ווען יענער איז צוגעקומען נאָענט, האָט
אים אַש אַראַפּגעלאָזט אַ פייערדיקן פּאַטש.

אַרויסגייענדיק נאָכן רעפּעראַט פון זאַל, האָבן אַש, פּרץ און
אַלמי זיך געהאַלטן צוזאַמען. מיטאַמאַל איז אונטערגעשפרונגען פון

הינטן ווינריב און מיט אן אייזערן שטעקעלע דערלאנגט אשן א זעץ איבערן קאפ און בלוט האט זיך אנגעהויבן גיסן.

פרץ האט זיך שטארק דערשראקן און צוזאמען מיט אלמין האט ער אשן צוריק אריינגעפירט אין זאל, מ'האט ארויסגערופן א פעלדשער, וועלכער האט אים באנדאזשירט דעם קאפ.

ווען פרץ האט זיך איבערצייגט, אז אש איז אויסער געפאר, האט ער צוריקבאקומען זיין הומאר אין מיט א שמייכל אויסגערופן צו אשן:

„איצט, שלום, וועסטו האבן אן אפענעם קאפ!“ ...

ס'איז שווער מיט אשן ברוגז צו ווערן

איינמאל, אריינקומענדיק גאנץ פרי אין ליטעראטן-פאראיין אויף טלאמאצקע 13, האב איך זיך דערוואוסט, אז שלום אש איז פלוצים געקומען צו פארן קיין ווארשע און ער שטייט-איין אין האטעל „איראפעסקי“. היות איך בין מיט אים שוין געווען אזוי גוט בא-פריינדעט, געארבעט מיט אים אין צאפאט; ער האט מיר שוין געהאט אפילו צוגעזאגט אויפצובויען א ספעציעל צימער אין זיין געפלאנטן הויז אין אטוואצק, אויף מאדזשעס פארשלאג; האב איך מיך געפילט מיט אים גאר היימיש און משפחהדיק.

כאפ איך מיך אריין אין דער טעלעפאן-בודקע אין ליטעראטן-פאראיין און קלינג צו אים אן (אמת, מיט א ביסל הארץ-קלאפעניש ...). אין האטעל „איראפעסקי“ און איך הייס מיך פארבינדן מיטן פאן שאלאם אש ...

באלד דערהער איך זיין כריפענדיק-פארשלאפענע שטימע (ס'איז שוין געווען א שטיק נאכמיטאג):

„העלא! ... ווער רעדט! ...“

איך זאג אים האלב אין א האפערדיקן טאן און האלב מיט אויזיכערקייט:

„דא רעדט שלמה ראזענבערג!“

דערהער איך מיטאמאל א לייכטן קנאק. ער האט אויפגעהאנגען דאס טעלעפאן-טרייבל, און כאטש רעדט צו דער וואנט! ...

איך בין אריינגעפאלן אין א מוראדיקן כעס. כ'האב געפילט, ווי דאס בלוט איז מיר געקומען אין פנים אריין. כ'האב מיך בלויז אומגעקוקט, צי קיינער פון די שרייבער האט נישט אונטערגעהערט מיין מפלה. וויפיל הארבע רייד עס זענען מיר נאר געקומען אויף דער

צונג, האָב איך אויסגעבייטלט צו זיין קאַפּ: „אַזאַ טאַקטלאָזע בריאה!... אַזאַ בעל-גאוהניק!... אַ סנאַב!... אַ פּאַהיבעל אויף אים!“
 איך האָב ביי מיר אָפּגעמאַכט, אַז ווען אַש וועט אַרײַנקומען אין ליטעראַטן-פּאַראַיין, וועל איך אים איגנאַרירן ווי אַ פעסט, כּוועל נישט צוגיין צו אים און איך וועל אים לאַזן פּילן, אַז עס פּאַרדריסט מיך גאַר שטאַרק זיין סנאַבישע האַנדלונג. איך בין געווען אויסערגעוויינלעך באַליידיקט פון אים.

מיט אַן ערך אַ שעה שפּעטער — אַש איז דאָ!...
 איך דריי מיך צו אים דעמאָנסטראַטיוו אויס מיטן רוקן און „איך זע אים נישט“. קומט אַש צו מיר צו מיט גיכע טריט, לייגט פּריינטלעך אַרויף זיין גרויסע האַנט אויף מיין אַקסל, ווי קיינמאַל גאַרנישט, און ער גיט מיך אַ פּרעג מיט אַ היבשער דאָזע וואַרימקייט אין זיין קול:
 „וואָס מאַכט איר, ראַזענעבערריג!?! איר זעט דאָך אויס, קאַניינע האַרע, זייער גוט! ווי גייט אייך מיט פּרנסה? אַ גרוס אייך פון מאַדזשען, אייער קוזינע!...“

און די שוואַרצע אויגן זיינע זענען אַזוי מילד און גוט.
 נו, גיי און ווער מיט אַזאַ איינעם ברוגז!...

דער רבי מעג...

דאָס איז געווען ווינטער, 1937. עס איז געבוירן געוואָרן מיין ערשטער זון. אַש איז אַרײַנגעקומען צו אונדז אין הויז אַנווינטשן „מזל-טוב“.

אויספּרעגנדיק זיך פּריער ביי מיין פּרוי, וואָס זי מאַכט, ווי זי פּילט זיך, רופּט ער אויס:

„ווייזט מיר אייער זון!“

און באַוואונדערנדיק דעם נײַ-געבוירענעם, האָט ער, ווי אַ יידישער מענטש, אונדז אַנגעוואונטשן, אַז מיר זאָלן אים „מגדל-זיין לתורה, לחופה ולמעשים טובים“.

„ווי הייסט אייער זון?“ — אינטערעסירט זיך ווייטער אַש.

ענטפּערט אים מיין פּרוי:

„מאַרק!“ ...

„מאַרק?! — וואונדערט ער זיך — אַ יידישן שרראַבערס אַ זון זאָל הייסן מאַרק?...“

פּרעגט אים מיין פּרוי צוריק:

„און ווי הייסט אייער זון (דער יינגסטער)?...“

„מיין זון הייסט יוחנן!“ — ענטפּערט אַש מיט שטאַלק.

„יוחנן“? — דערווידערט מײן פרוי — „איך ווייס, אָז ער הייסט
יאנעק' און איר רופט אים, דזשאַן“! ...
אַש האָט נישט געענטפערט קיין וואָרט. ער האָט פאַרקירעוועט
דאָס געשפרעך אויף עפעס אַנדערש...

שלום אַש און אברהם רייזען

ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די מיאוסע וואַקאַנאַליע אַרום שלום
אַשס אַזוי גערופענע „קריסטלעכע“ ווערק, האָט אַשס אַלטער איבער-
געגעבענער יוגנט-חבר, דער גוטער אברהם רייזען, אים פאַרטיידיקט
און געזאָגט:
„זאָלן טאַקע די גוים וויסן, אָז מערי איז געווען אַ יידישע
מאַמע!“... (לויט יוסף לעפּטוויטש).

אַש, דער אימפּעריאַליסט

דער פּאָעט ב. י. ביאַלאַסטאַצקי דערציילט מיר:
אויף איסט-בראַדוויי האָבן שפּאַצירט הײַן און צוריק שלום אַש
און אברהם רייזען, די צוויי אַמאַליקע גוטע חברים. דאָס איז געווען
אין דער צייט, ווען ס'איז אָנגעגאַנגען דער וויכוח אַרום דעם „מאַן
פון נצרת“. איז פאַרגעקומען צווישן זיי ביידע אַזאַ געשפרעך —
רייזען צו אַשן:

„אַז ביזט אַליין שולדיק, שלום. ביזט אַ ליטעראַרישער אימ-
פּעריאַליסט, ווילסט פאַרכאַפּן די גאַנצע וועלט, אַלע לענדער, אַלע
גלויבנס!...“

אַש צו רייזענען:

„און דו, אברהם, אָז דו שטייסט שוין 60 יאָר ביי דער שטעטל-
שער קאַריטע און האַלטסט אין איין מעלה-גרהן די זעלבע דערציילונג
אַלע דינע יאָרן, איז בעסער?“...“

שלום אַש-עליכם-אַבראַמאַוויטש

אַ צווייט מעשהלע פון פּאָעט ביאַלאַסטאַצקי:
שלום אַש איז איינמאַל געקומען קיין דעטראַיט, צום אַרבעטער-
רינג. דאָס איז געווען מיט אַ סך יאָרן צוריק. דער טשערמאַן האָט
געוואָלט אַרויסווייזן זיין גרויסע בקיאות אין דער יידישער ליטעראַטור,
גיט ער זיך אַ זאַג:

„דאָ זיצט פאַר אייך דער מחבר פון דער בידנער „קליאַטשע“! ... דער טשערמאַן, וואָרשיינלעך, אַ געוועזענער פּורמאַן, האָט אין זיין רעדע געהאַלטן אין איין שילדערן די בידנע דאָליע פון דער אַרימער קליאַטשע און האָט צו איר פאַרגליכן די דאָליע פון אַרימען אַרבעטער. אַז זיצט אויף דער בינע און שטוינט: ווי קומט צו אים מענדעליס „קליאַטשע“? ...

אַבער דאָ האָט דער טשערמאַן אויסגערופן מיט גרויס פּאַטאַס: „און איצט, מיינע פּריינדע, ברידער און שוועסטער און גענאַסן, כּוּויל אייך דאָ פאַרשטעלן דעם גרויסן שרייבער שלום אַש-עליכס-אַבראַמאָוויטש! ...

איר זענט מיינע „מאַטקע גנבס“

דערציילט מיר פּריינט אב. שענקער, אַ כאַראַקטעריסטישע פּאַ-סירנג, וואָס איז זיך פאַרלאָפּן מיט אַן ערך דרייסיק יאָר צוריק אין אַ ברוקלינער זאַל מיט שלום אַשן.

וולאַדעק ע"ה פּלעגט יעדן זונטיק האָבן אַ פּרימאַרגן אין ברוקלין, וואו ער האָט געהאַלטן אַ לעקציע אויף אַ געוויסער טעמע. אויף דער דאָזיקער לעקציע האָט ער געפּלעגט שטענדיק איינלאָדן עפעס אַ באַקאַנטע פּערזענלעכקייט, אַ שרייבער אָדער אַ פּאָליטישן טוער, צי אַן אַרבעטער-פירער און אים פאַרשטעלן פאַרן עולם.

יענעם זונטיק האָט וולאַדעק איינגעלאָדן זיין גוטן פּריינט, דעם באַרימטן שריפטשטעלער, שלום אַש. ווען ער האָט נאָך זיין לעקציע פאַרגעשטעלט אַשן פאַר עולם און געגעבן אים דאָס וואָרט, האָט זיך אַש זייער שטאַרק צעוואָרעמט און אַנגעהויבן רעדן צו די פאַרזאַמלטע מיט גרויס היץ און ער האָט זיי פאַרזיכערט, אַז ער פילט זיך דאָ גאָר היימיש מיט זיי, זיי זענען זיינע מענטשן, וועלכע ער האָט האַרציק ליב און ער איז גליקלעך, וואָס זיין פּריינט וולאַדעק האָט אים געגעבן די געלעגנהייט צו טרעפן זיך מיט זיי דאָ פנים אל פנים. און דאָן האָט ער מיט פּאַטאַס אויסגערופן, נישט מיינענדיק, פאַר-שטענדלעך, קיין שום שלעכטס:

„איך האָב אייך ליב, איר זענט מיינע מאַטקע גנבס!“ ... אויס רעספעקט צום גרויסן שריפטשטעלער האָט דער עולם אים אַפּלאַדירט, אַבער אין די הערצער האָבן זיך אַ סך געפילט פון אים באַליידיקט: ער מאַכט זיי גאָר פאַר גנבים! ...

צווייטער טייל

דער וויכוח אַרום שלום אַשן

א י נ ה א ל ט :

1. דער קרייצצוג 279
2. בייזוויליקע און ערלעכע קעגנער 289
3. צי איז שלום אַש אַן עס־הארץ ? 303
4. צי מעג מען שרייבן אויף דער טעמע פֿון
ישו הנוצרי ? 314
5. די בבא־מעשה מיט דער עליה אין אַ
תל־אביבער שול 331
6. צי איז טאַקע שלום אַש אַ משומד ? 339
7. שלום אַש אין מדינת ישראל 350
- נאַכוואַרט 361

דער קרייצונג

מיר קאנען זיך גארנישט פארשטעלן אין געדאנק די מאַ-
דערנע יידישע ליטעראטור אָן שלום אָשן. די יידישע ליטעראטור אָן
שלום אָשן וואָלט געווען ווי אַ קערפּער אָן אַ קאָפּ; און אַט וויל אָן
אומפאַראַנטוואָרטלעכע קליקע פון ליטעראַרישע פּאָליטיקאַנטן — פּונקט
ווי די פּאַלשע מאַמע אין שלמה המלכס משפּט — דעם דאָזיקן קאָפּ
אַפּהאַקן.

און זאָלן די דאָזיקע אומפאַראַנטוואָרטלעכע ליטעראַרישע פּאָליטי-
קאַנטן נישט שיטן קיינעם קיין זאַמד אין די אויגן, מאַכנדיק דעם
אַנשטעל, אַז זיי נעמען זיך אָן דעם יידישן גאַטס קריודע. נישט זיי
האַבן גאַט אין האַרצן, כאַטש אייניקע פון זיי פאַרגלאַצן פּרום מיט די
אויגן, ווען זיי דערמאָנען גאַטס נאָמען און שפּילן די ראָל פון בעלי-
תּשובּהניקעס, נאָכדעם ווי זיי האַבן אין דער יוגנט זיך אָנגעזינדיקט
צו דער זעט; נישט זיי גייט אַזוי שטאַרק אין לעבן די יידישע אמונה,
וואָרים די יידישע אמונה אַרט זיי אַלעמען אַזוי פיל ווי דער פאַר-
יאַריקער שניי.

וואָרים צי זענען דען די אָנפאַלן אויף שלום אָשן, דעם גרעסטן
יידישן פּראָזע-מייסטער, אַ רעזולטאַט פון זיינע אַזוי גערופּענע „קריסטוס“
ראַמאַנען? און ביז דאַמאָלס, הייסט עס, זענען זיי געווען האַרציקע
פּריינט מיט שלום אָשן, זיי האַבן אים געאַכט, אַרויסגעוויזן צו אים
דרך-אַרץ ווי צו דער קרוין פון דער יידישער ליטעראַטור? אויב אַזוי,
טאָ פאַרוואָס איז שלום אָשן, שוין פון צופיל דריקעניש, וואָס מ'האַט

אים פאראורזאכט, געצוואונגען געווען אין 1937 אַנצושרייבן זיין באַרימטן אַרטיקל „אַראַפּגערעדט פון האַרץ“ (געדרוקט געווען אין וואַרשעווער „היינט“ דעם 23-טן אַפּריל, 1937)...

אין דעם דאָזיקן אַרטיקל, וואו אַש רעדט זיך טאַקע אַראַפּ פון האַרץ (זע ערשטער טייל, קאַפיטל זיבעצן), ענטפערט ער אַלע זיינע נישט-באַרופענע קריטיקער, שטראַפּער און מוסר-זאָגער, מישטיינס געזאָגט, אויף גאַר אַ שאַרפּן אופן, און ער מאַכט צונישט אַלעמענס אומגעלומ-פערטע טענות.

און פאַרוואָס האָט שלום אַש אין 1933 (דריי יאָר נאָך איידער ער האָט אַנגעהויבן שרייבן זיין „מאָן פון נצרת“) געזאָגט אין אַן אינטערוויו וועגן דעם דאַמאַלס פאַרגעקומענעם פּען-קאַנגרעס, וואָס ער האָט געגעבן ש. ל. שניידערמאַנען פאַר די „ליטעראַרישע בלעטער“ (נומער 24, 16-טן יוני, 1933) די פּאָלגנדיקע, פול מיט פאַרדרוס אַנגעפּילטע, ווערטער:

„דער קאַנגרעס האָט מיך אַ סך געזונט געקאָסט. דאָס זענען געווען דריי טעג פון אומגעוויינלעכער שפּאַנונג. מער פאַר איך נישט אויף די (פּען) קאַנגרעסן. כּוועל מער נישט לאָזן זיך איינרעדן. פאַרוואָס זאָל איך עפעס רעפּרעזענטירן די יידישע שריפטשטעלער, בעת פּייל פון זיי האָבן נישט קיין צוטרוי צו מיר? זאָלן אַנדערע פאַרן!“

„מיהאַט מיך שוין נישט פאַרוואָס מקנא צו זיין. אין דייטש-לאַנד גייען שוין מער נישט מיינע ביכער!“

דאָס גיט אַש אַנצוהערן, פאַרוואָס מ'האַט נישט צו אים קיין צוטרוי: מען איז אים מקנא, און מיט קנאה שלעפט זיך געוויינלעך נאָך די בייז-וויליקע און אומהייליקע שנאה, און — אַט דאָ ליגט דער הונט באַ-גראָבן!... אַלע אַנפּאַלן אויף שלום אַשן זענען, פון זיינע יוגנט-יאָרן אָן, געקומען אַלס רעזולטאַט פון קנאה-שנאה; און עס איז געווען פאַרוואָס אים מקנא צו זיין. אַש האָט געהאַט צום לעבן גרויס מול:

קודם-כל איז אַש געבוירן געוואָרן אַ גאָט-געבענטשטער טאַלאַנט. איידער זיין נשמה איז אפּערגעקומען פון אונטער דעם כּסא הכּבוד אויף דער זינדיקער וועלט אַראַפּ, האָט אים גאָט ברוך-הוא אַליין אַ קוש געטאַן אין די ליפּן, און ער שפּרודלט און קוועלט זוי אַ מעין המתגבר מיט די בלישטשענדיקסטע פּערל, דימענטן און ברילאַנטן, אַז ער האָט פאַרכאַפט דאָס האַרץ און די נשמה פון גאַנצן יידישן פּאָלק. ער איז דערצו קערפּערלעך אַן איינדרוקספולע און שיינע פּערזענלעכקייט; ער האָט געפונען חן און לייטזעליקייט אין די אויגן פון מענטשן און

אינגעקויפט זיך אין ליבע ביי די ליטעראטור-פארשטער פון אנדערע פעלקער און שפראכן.

ער איז ביי עטלעכע און צוואנציק יאָר שוין געווען באַרימט, און אויף אים קאָן מען באמת זאָגן: וועלט-באַרימט — אַ טיטל, מיט וועלכן מען וואַרפט זיך אַזוי אָפט אין אונדזערע ליטעראַרישע קרייזן, וואו יעדע טאַלאַנטלאַזיקייט איז דאָך „וועלט-באַרימט“...

ווען ער איז אַלט געווען נישט מער ווי זעקס-און-צוואַנציק יאָר, האָט מען אויפגעפירט זיין „משיחַס צייטן“ (שפעטער אויך „גאַט פון נקמה“) אויף די גרעסטע אייראָפעאישע בינעס. אין פעטערבורג (לע-ניגראַד) שפילט די קאָמיסאָזשעווסקאַיאַ; אין בערלין — ריינהאַרדט; אַזוי אויך אין פּוילן, און וואו דען נישט?...?

דאָס האָט פאַרשאַפט ביי די נישט-פאַרגינער בייז בלוט און מ'האַט אַשן אָנגעהויבן פיינט צו האַבן און וואַרטן אויף פאַרשידענע געלעגנ-הייטן אים צו באַפאַלן. און געלעגנהייטן ביי אַ מענטש מיט אויסער-געוויינלעכן טאַלאַנט און מיט געוואַנטע מיינונגען — וואָס דאָס גייט אָפט געפאַרט — צו מאַכן אַ פאַלשן שריט, טרעפט נישט זעלטן; האָט מען יעדעס מאָל זיך אויף אים געוואַרפן מיט אומבאַשרייבלעכער שנאה און קנאה: דאָ איז עס געווען דער „מילה-סקאַנדאַל“, אַן אנדערש מאָל איז עס „גאַט פון נקמה“, און איצט איז געקומען דער „מאַן פון נצרת“, „איסט-ריוער“ און אַפילו אַזאַ, לכל הדעות יידיש ווערק, ווי „משה“, וואָס איינער אַ שרייבער האָט עס געמאַכט פאַר אַ „ריין קריסטלעך ווערק“... קורץ, קיין געלעגנהייטן פעלן נישט, אַז מען זאָל דעם „יונג קאַנען אַנלערנען!...“

מ'האַט ביי די אומגעוואַשענע טרייפניאַקעס, כלומרשטע גאַטס טראַפּטשעס, די קאַפּאַטע אָפגעקוילעט, וואָס אַז האָט געוואַגט אויפ-צופירן אויף די גויאישקע בינעס אַזאַ געוואַנטע פיעסע ווי „גאַט פון נקמה“!

אַבער מיר וועלן דאָ ענטפערן מיט די רייד פון י. ל. פּרץ, אַט פון דעם זעלבן פּרץ, מיט וועמען די כלומרשטע ליבהאַבער, פאַרזאָרגער און — אַך-און-וויי — אָפּהיטער פון דער יידישער ליטעראַטור, פאַר-כלינען זיך אַזוי היינט (ווייל ער איז טויט), ווען מען איז אויף אַשן אָנגעפאַלן צוליבן מילה-סקאַנדאַל:

„און אויב האָט עמיץ גערעדט (געמיינט אַשן, וועלכער איז אַרויסגעטרעטן קעגן מל זיין אַ טויט קינד — ש. ר.), טאָר מען אים נישט צונעמען דאָס וואָרט; און וויל מען אַ קינסטלעריש מויל מיט שמוציקע שמאַטעס פאַרשאַטן, מחן מיר רופן: שמוציקע לייט די הענט ביי זיך!“

חזרן מיר איבער דעם דאזיקן רוף פון אונדזער קלאַסיקער:
 — שמוציקע לייט פון אלע שאַטירונגען, כלומרשטע בעל-תשובה-
 ניקעס, גראַפאַמאַנען, טאַלאַנטלאַזיקייטן — די הענט ביי זיך!
 דער דאזיקער רוף דאַרף אזוי הויך אַפּשאַלן בכל תּפוצות ישראל,
 אַז די דאזיקע לייט זאלן זיך פּונאַדערלויפּן פאַר פחד אין די מויזן-
 לעכער.

אַט די דאזיקע אומפאַראַנטוואַרטלעכע קליקע פון ליטעראַרישע
 פּאָליטיקאַנטן האָט זיך דווקא פאַרלייגט שלום אַשן, זייער אַלטן פאַר-
 האַסטן „שונא“, צו קרייציקן. די דאזיקע קרייציקונגס-שטראַף האָבן
 זיי אויסגעקליבן דערפאַר, ווייל ער האָט זיך — אַן זייער דערלוי-
 בעניש — גענומען צו דער פאַרבאַטענער (לויט זייער מיינונג) טעמע
 פון ישו הנוצרי. וועגן ישו הנוצרי אליין איז טאַקע פאַראַן אַ „יש-
 אומרים“, וואָס לייקנט אינגאַנצן די עקזיסטענץ פון אַזאַ פּערזאָן.
 אַבער אַז עס עקזיסטירט אַ שלום אַש, וועמען מען קאָן צושטעלן צום
 „שאַנד-סלופּ“, וועגן דעם קאָנען קיין צוויי מיינונגען נישט זיין: ער
 לעבט, ער עקזיסטירט — צו זייער גרויסער ווייטיק — און ער ליגט
 זיי גוט אין די ביינער, איז דאַרף מען אים דערלאַנגען!

האַבן זיך אַ לאַז געטאַן (בשעת חירום) אויף דעם לייב פון דער
 יידישער ליטעראַטור אַלערליי ווידמענונגען, שרצים ורמשים, מילבן
 און נאָך אַזעלכע באַשעפּענישלעך, וואָס קאָנען אַ ביס טאָן און אַנט-
 לויפּן און גיי טו זיי עפּעס, רוף זיי לדין! ... עס זענען פאַראַן
 טאַלאַנטלאַזיקייטן, וואָס אליין האָט מען דער יידישער ליטעראַטור
 נישט מזכה געווען מיט קיין איין ווערטפולער שאַפּונג, ווייל גאַנץ
 פשוט: מען יכולט ניט; עס זענען פאַראַן גראַפאַמאַנען, טויגענישטן,
 וועלכע זענען מיט דער הילף פון דער מאַדערנער און פאַרפולקומטער
 „פּובליסיטי“ פאַרוואַנדלט געוואָרן אין „גרויסע“ שריפטשטעלער. וואָרים
 וואָס קאָן מען דען דעם בידנעם יידישן לעזער אַלץ נישט איינרעדן! ...
 עס זענען פאַראַן עמי הארצים, וואָס קאָנען קוים פירוש המילות,
 פונדעסטוועגן זאָגן זיי מבינות ווער עס איז יאָ אַ שרייבער און ווער
 נישט ... ס'איז הפקר אַ וועלט! ...

און ווער, מיינט איר, האָט אָנגעהויבן דעם קרייצצוג קעגן דעם
 מייסטער פון דער יידישער פּראָזע, קעגן שלום אַשן? אָנגעהויבן האָט
 זי אב. קאהאַן, אַ מענטש, וואָס האָט כלומרשט פאַרשריגן אַ וועלט
 קעגן דיקטאַטור און איז אליין געווען אַ דיקטאַטאר פון ערגסטן סאַרט.
 אַ מענטש — גאָר אַ קנאַפּער קענער פון יידישקייט, וועלכער האָט
 ערשט, נאָך צוויי טויזנט יאָר יידישן גלות און נאָך אַפּשרייבן פאַר
 יידישע לעזער עטלעכע צענדליק יאָר, „לערנענדיק“ זיי יידישע קול-

טור — זיך דערוואוסט, אָז עס איז פאַרגעקומען אַ צווייטער חורבן פון בית המקדש. פאַר דער דאָזיקער „וויכטיקער אַנטדעקונג“ האָט ער אין זיין צייטונג געלאָזט אַוועקשטעלן אַן אַכט־שפּאַלטיקן קאַפּ און דערמיט פאַראורזאָכט דאָס געלעכטער פון אַ סך יידישע שרייבער און אינטעליגענטע ליינער, און דאָך האָט ער צומאַרגנס נישט רעזיגנירט אַלס רעדאַקטאָר פון אַ גרויסער יידישער צייטונג!...

אַט דער מענטש איז עס געווען דער יעניקער, וועלכער האָט זיך אָנגענומען די קריודע פון יידישן גאַט. שלום אַש האָט אים אַוועקגעוילעט די יידישע אמונה, פון וועלכער ער אַליין האָט נישט געהאַלטן (לייען אַב. קאַהאַנס „בלעטער פון מיין לעבן“, באַנד 4, ז' 279: „מיר זענען נישט קיין גלויביקע און דער „פאַרווערטס“ האָט, נאַטירלעך, געהאַט אַן אַנטי־רעליגיעזן כאַראַקטער“). ער איז עס גע־ווען דער יעניקער, וועלכער האָט געגעבן דעם סיגנאַל פאַר דעם קרייצצוג קעגן אַשן, און זיינע משרתים און יוצר־משרתים האָבן אין איין גרויסן כאַר נאָכגעפלאַלט (ווייל מ'האַט געקאַנט פאַרלירן די שטעלע...), אויסשמירנדיק דעם כבוד און די פּערזאָן פון איינעם פון אונדזערע גרעסטע אָנגעזעענסטע קלאַסיקער.

מיט איינמאַל איז דער גאַט־געבענטשטער טאַלאַנט, דער מחבר פון „שטעטל“, פון „שלמה נגיד“, „תהלים־ייד“ און די קלענערע הונד־דערטער דערציילונגען — וואָס אויב נאָך אַ פּלוצלינגען מבול אויף דער וועלט וואָלט בלויז איינע פון זיי פאַרבליבן, לאַמיר אַנכאַפּן: „די יאַטישע טאַכטער“ אָדער „דאָס קוילער געסל“, וואָלטן מיר געקאַנט וויסן, ווי עס האָט געלעבט דאָס יידישע פּאַלק אין פּוילן — מיט איינמאַל איז דער מחבר פון „קידוש השם“, „די כּישופּמאַכערין פון קאַסטיליע“ געוואָרן ביי אים אַ שונד־שרייבער, אַ גראַפּאַמאַן, און — רחמנא לצלן — אַ משומד, אַ מיסיאַנער!

דער טרפּהנער כּוח פון פּראַפּאַגאַנדע אין אונדזער יאַרהונדערט, וואָס האָט דורכגעמאַכט צוויי בלוטיקע וועלט־מלחמות, איז געוואָרן זייער שטאַרק. מענטשן זענען געוואָרן ציניקער און זיי שטעלן זיך נישט אָפּ פאַר די שענדלעכסטע מיטלען, ווען זיי ווילן דורכפירן זייערע געמיינסטע שמד־שטיק. מיר יידן האָבן אויף אונדזער אייגענער הויט געפּילט, וואָס פאַר אַ צעשטערערישן איינפלוס עס האָט געהאַט אַ געבעלס, ימח שמו וזכרו, וועלכער האָט מיט זיין גיפטיקן פּיסק פאַרשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט זיינע אומריינע, געפּערלעכע געדאַנקען; און צו וואָס זיינע גיפטיקע רייד האָבן דערפירט, דאַרפן מיר דאָ נישט איבערחרזן. זייער רעוולטאַט ליגט אונדז גוט אין די ביינער און מיר וועלן עס געדענקען עד סוף כל הדורות.

די פראפאגאנדע, וואָס דער געוואַלטיק-״רעליגיעזער״ מענטש און ״מלומד״ האָט צוליב זיינע אייגענע דיקטאַטאָרישע צילן אָנגע-
הויבן פירן קעגן דעם גרעסטן יידישן שריפטשטעלער, וועגן וועמען
ער האָט ליב געהאַט זיך צו באַרימען, אַז ער האָט אים גרויס געמאַכט
צווישן יידישן פֿאָלק, האָט געבראַכט אַזעלכע דערפֿאַלגן, וואָס נאָך אַזא
איין דערפֿאַלג, און — מיר זענען קאַפּוט!...

ער האָט דעם נאָמען שלום אַזש פֿאַרמיאָסט ביי אַ טייל פֿון דער
יידישער מאַסע, וואָס האָט סייזוי דעם דאָזיקן גרויסן שריפטשטעלער
נישט געלייענט (ווייל זיי לייצענען בכלל גאַרנישט) און האָט אָפּילו
וועגן זיינע וויכטיקע קינסטלערישע שאַפּונגען נישט געוואוסט. אונ-
טערן איינפלוס פֿון דער גרוי־פֿראַפּאָגאַנדע מצד יענעם געוואַלטיקן
״מלומד״ און זיין תּברותא האָט די דאָזיקע אומבאַוואוסטזיניקע מאַסע
אָנגעהויבן באַמת צו גלויבן, אַז שלום אַש, דער באַזינגער פֿון יידישן
שבת, דער פֿאַריידישער פֿון גאַטס נאַטור־וועלטל, דער וואָס האָט
געיידישט די פּוילישע וויסל, און די ווייסע וואַלקנדילעך אין הימל
געמאַכט פֿאַר ״חסידש־נגידיש״, אַט דער שלום אַש האָט זיך גע-
שמוט!...

דעם דאָזיקן פֿאַלשן ליבהאַבער פֿון דער יידישער ליטעראַטור,
וועלכער האָט פֿון אַשן געמאַכט אַ שונדיסט און פֿון עפעס אַ שמירער
געמאַכט אַ טאַלסטאַי, וועלכער האָט זוי אַ ווילדער בופּלאַקס געקעמפט
קעגן יידישע שולן, געשענדט טאַג־טעגלעך די יידישע שפּראַך מיט
זיין ״פּאַטייטאַ״־לשון, האָט אַזוי געאַרט דאָס אַ תּל־מאַכן פֿון אַ גרויסן
יידישן שרייבערס נאָמען אין די אויגן פֿון לייצענער, פּונקט ווי עס האָט
געאַרט דער פֿאַלשער מאַמען אין שלמה המלכס משפּט, אַז מען וועט
צעשניידן דאָס קינד!... דאָס זעלבע גייט אויך אַרויף אויף די
צוהעלפער זיינע, די ״יודאשעס״ (נישט דעם, וואָס שלום אַש האָט אין
״מאַן פֿון נצרת״ רעהאַביליטירט), וועלכע האָבן אַמאַל — ווען עס האָט
זיי אַזוי געלוינט — גאָר פֿאַרטיידיקט אַשן און געשריבן וועגן אים מיט
די גאַלדנסטע ווערטער. אָבער ווען יענער וואָזשנער ״מלומד״ האָט זיי
אונטערגעוואָרפֿן אַ פעט ביינדל, אָפּילו גענוג געווען אַ מילדער בליק,
האַבן זיי פֿאַרראַטן זייער פּריינט און געהאַלפֿן אים, אַשן, ״באַגראַבן״,
וואָס זיי טוען עס מיטן זעלבן אייפער עד היום הזה.

זייערע אָנפֿאַלן אויף דעם ריז פֿון דער יידישער ליטעראַטור,
וועלכער האָט די זעלבע ליטעראַטור באַרימט געמאַכט איבער דער
גאַרער וועלט און עס איז אַדאַנק אים אַנטשטאַנען דאָס לאַנד ״יידיש״,
און עס קאָן עקזיסטירן אַ יידישער פען־קלוב; זייערע כּסדרדיקע
אַטאַקעס אויף אים מיט די פֿאַרושאַווערטע וואָפֿן פֿון אַנרופֿן אים

„משומד“, „מיסאנער“ און כ'וויס נאך וואָס פאַר אַ קוואַטש מען וועט אַלץ אויסטראַכטן אויף אַשן, זענען געגליכן צו דאָן קיכאַטס קעמפן קעגן די ווינט-מילן: אַש וועט פאַרבלייבן אין זכרון פון יידישן פאַלק אַלס דער מחבר פון „שטעטל“, „קידוש השם“, אַלס דער באַזיג-גער פון יידישער שיינקייט, און בשום אופן נישט אַלס משומד.

עס זעט שוין אויס קאַמיש, מיט וואָס פאַר אַ געווער מען באַ-נוצט זיך אַלץ, כדי צו פאַרמיאוסן אַשס נאָמען. מען טראַכט אויס אידיאַטישע געשיכטעס, אָו אַש איז געקומען יום כפור אין אַ שול אין תל-אביב און געוואַלט קויפן אַן עליה און מ'האַט אים אָפגעזאָגט (איר וויסט שוין פאַרוואָס: אַ משומד!...), און דערנאָך קומט דער גבאי פון דער זעלבער שול און לייקנט אָפּ די גאַנצע בבא-מעשה און ער טענהט: „להדמ!...“ (גענויער וועגן דעם „אינצידענט“ — אין קאַפיטל 5).

אַבער צום מייסטנס „צייכנט“ זיך אויס אין זיין קאַמף קעגן שלום אַשן דער אַמאָליקער פאַרטידיקער זיינער, חיים ליבערמאַן, ביי וועמען די האַנט האָט אָפילו נישט אַ ציטער-געטאַן, ווען ער האָט אַלס אונטערקעפל אין זיין ביכל „שלום אַש און קריסטנטום“ אַוועקגעשטעלט די דאָזיקע שרעקלעכע און אומפאַראַנטוואַרטלעכע ווערטער: „אַן ענטפער אויף זיינע מיסי אַ נ ע ר י ש ע שריפטן“.

אַזוי האָט ער אָפגעפסקנט: שלום אַשס „דער מאַן פון נצרת“ — וואָס אַן אַנדערער יידישער ליטעראַטור-קריטיקער, נישט חלילה קיין משומד, נאָר אַ נאַציאָנאַלער ייד, אַ טוער אין יידישע נאַציאָנאַלע שולן, האָט עס באַצייכנט אַלס „העכסטע דערגרייכונג אַרטיסטיש-ליטעראַריש“ (יואל ענטין, „יידישער קעמפער“, ראש השנה, 1948) — איז נישט אַנדערש נאָר אַ מיסיאַנעריש ווערק...

און יואל ענטין איז דאָ נישט איינער אַליין, וואָס זאָגט דעם היפוך פון חיים ליבערמאַנען. אַט אַזוי דריקט זיך, למשל, אויס ש. ניגער (אויך נישט קיין משומד):

„אויף אַט די פראַגעס (ווער און וואָס איז ישו הנוצרי געווען אין די אַיגן פון פאַרשידענע יידן — ש. ר.) געפינען מיר אין „מאָן פון נצרת“ אַ פיל-דייטיק קינסטלערישן, און לויט מ'יין מ'יין נונג — אַ טיף-יידיש-נאַציאָנאַלן ענטפער (אונטערגעשטראַכן דורך מיר — ש. ר.), אַן ענטפער וואָס גיט אונדז אַ טאָליסל, אויב נישט צו דער אינדיווידועלער פערזענלעכקייט פון דעם „מאָן פון נצרת“, איז צו דער קאַלעקטיווער אינדיווידואַליטעט פון דעם צווייטן, קאַלעקטיוון הויפטגעלד פון בוך — דער היסטאָרישער,

גייסטיקער און מאטעריעלער סביבה, אין וועלכער דער רבי פון גליל האָט, לויט דער לעגענדע, געלעבט, געווירקט און געזוכט צו פֿאַרשפּרייטן זיינע רעליגיעז־עטישע אידייען“ (דערציילערס און ראַמאַניסטן, ז' 507).

און נאָט אייך נאָך אַן אויסצוג פון ש. ניגער, וועלכער „וואָגט“ צו דערווידערן די באַהויפטונג פון חיים ליבערמאַנען, אַז אַש איז, רחמנא־לצלן, אַ מיסיאָנער:

„ווען מען זאָל דאָס אַלץ אין זינען האַבן, לייענענדיק, וועט מען לייכט אויסגעפינען, אַז נישט נאָר דער מאַן פון נצרת אַליין, ווען ער האָט געלעבט, נאָר אַז אויך אַשט בוך וועגן זיין לעבן, זיין צייט און סביבה, איז ט י ף י ד י ש“ (אונטערערגעשטראַכן דורך מיר — ש. ר., דאָרטן, זייט 511).

און צום סוף פון זיין אַרטיקל וועגן אַש „מאַן פון נצרת“ (21 זייטן) גיט־צו ש. ניגער:

„דער, מאַן פון נצרת“ איז אַשט העכסטע דערגרייכונג“ (דאָרט, ז' 514).

וואָס פֿאַר אַ קאָלאָסאַלער מהלך פון חיים ליבערמאַנס באַהויפטונג, אַז דאָס בוך איז אַ מיסיאָנערישע שריפט!... בפרט, ווען ש. ניגער גיט נאָך צו, אויף זייט 496, פון זעלבן בוך, אַז די „עצם־טעמע ווי אַ טעמע, איז אין דער נייער יידישער און העברעאישער ליטעראַטור שוין לאַנג געכשרט געוואָרן“, אָבער — נישט ביי חיים ליבערמאַנען... כמעט אַלע אָנפאַלער אויף אַשן, אַט די אַלע גאַטס סטראַפּשעס, האַבן די איינע און זעלבע באַהויפטונג: אין אַ צייט, ווען יידן ווערן גערודפט פון אַזאַ שונא ווי היטלער און ווערן געפייניקט דורך די קריסטלעכע פעלקער, איז אַש געקומען מיט אַ „קריסטלעך“ בוך; נישט געפונען, הייסט עס, קיין אַנדערע צייט דערויף, אַדער צי האָט ער נישט געקאַנט שרייבן אויף אַן אַנדערע טעמע!

איז וואָס זאָגט וועגן דעם דער נאַציאָנאַלער ייד און באַקאַנטער ליטעראַטור־קריטיקער, יואל ענטין? טאָ הערט, וואָס ער זאָגט:

„אין דער באַזונדערער שרייב־מאַניר פון „מאַן פון נצרת“ ליגט אויך די צייטלעכקייט פון בוך, זיין פֿאַרטיידיקונג פון יידישן פֿאַלק אין דער איצטיקער רשעותדיק־טראַגישער צייט, זיין לערע דערהויפּט פֿאַר דער קריסטלעכער וועלט (דאָס מאַל, דאָרף מען אָננעמען, האָט אַש טאַקע אין איר געצילט). פונקט ווי אין 1919, בשעת די מוראדיקע הריגות אין פֿראַסקוראָו און פֿאַסטאָו, אין

אומאן און אין גאַנץ אוקראינע, האָט אַט טראַגנדיק באַוואוסטזיניג זיין יידישקייט, אין זיין „קידוש השם“ זיך געפילט באַרופן צו זאָגן צו זיין געשאַכטן פּאָלק אַ וואָרט פון טרייסט, מומיקונג און בטחון, אַזוי האָט ער, אין די יאָרן 1935-1939, בשעת די נירענבערגער געזעצן, וואָס שטעמפלען אונדזער פּאָלק אַלס פּאָלק פון ראַטן-שענדער און לעבן-פּאַראומרייניקער, זיך דערפילט באַרופן צו ווייזן דער קריסטלעכער וועלט וועמען זי שענדט און וועמען זי פיי-ניקט“ („יידישער קעמפּער“, ראש השנה, התש"ט).

אפּשר ווילט איר נאָך אַ ביישפּיל וועגן דער „מיסיאָנערישקייט“ פון אַשס „דער מאַן פון נצרת“, איז הערט נאָך אַ מיינונג פון דעם זעלבן יואל ענטין, וועלכער איז לכל הדעות נישט ווינציקער ייד פון חיים ליבערמאַנען:

אַשס ישו, די איידלסטע, די באַרמהאַרציקסטע, די איבער-מענטשלעכסטע אין צער און לייד, אין ליבע און רחמנות, גע-שטאַלט, וואָס די קריסטלעכע פּאַרשטעלונג און פּאַנטאַזיע האָט באַשאַפּן, איז גלייכצייטיק אויך די י י ד י ש ט ט ע. פּונקט ווי יחיאל, דער תהלים-ייד, אַזוי וואָקסט אויך ישו אַרױס פון שויס פון דער יידישער מאַסע; פּונקט ווי יענער, איז אויך דער, נישט קיין צופּאַל, נישט קיין אויסנאַם, נישט פון דער פרעמד געקומענער און נישט פון אַ פרעמדער לערע באַאיינפלוסטער“ (דאָרט).

און איך קאָן מיך נישט צוריקהאַלטן פון נישט ציטירן כאַטש נאָך עטלעכע שורות, און איך טו דאָס צוליב דעם, ווייל איך באַ-וואונדער יואל ענטיגען, ווי ער האָט ממש דערפילט דעם אַטעם פון מחבר; ווייל דער שרייבער פון די שורות, וועלכער דערציילט אין איינעם פון זיינע פּריערדיקע קאַפיטלען וועגן דער צייט, בעת אַש האָט געשריבן זיין „מאַן פון נצרת“, האָט באַמערקט, ווי עס פּאַלן זיך צונויף ענטינס געדאַנקען מיט די געדאַנקען פון אַשן, וועלכער האָט פּונקט אַזוי געטראַכט און דערפון גערעדט מיט אים. און אַט וואָס יואל ענטין שרייבט אין זעלבן נומער „יידישער קעמפּער“:

„צוויי הויפּט-כוונות האָט שלום אַט געהאַט, אויסמאָדעלירן-דיק זיין גיגאַנטישע יעדוס-פּיגור אינס „מאַן פון נצרת“. די ערשטע איז געווען, אויפצואווייזן אַזוי קלאַר ווי ער קאָן נאָר, אַז מיר, די יידן פון היינט, די יידן פון היטלערס נירענבערגער געזעצן

און פון זיינע אומדערהערטע אויסראַטונגס־הריגות, זענען לייבלעכע ברידער מיט יעזוס, זיין היינטיקע פאַרזעצונג, און יעדער איינער וואָס איז אונדז אַ פיינט, איז אויך דער פיינט פון יעזוס. די צווייטע כונה — און זי איז דער עיקר — איז געווען אויסצודלאָטעווען די פיגור פון דעם ערשטן און גרעסטן — ערשטן און גרעסטן פאַר די דורות פאַר דער געשיכטע פון די פעלקער — פון דעם ערשטן, גרעסטן אידעאָליסט, דער ריטער פונעם אידעאָל פון מענטשאַן־ליבע און רחמנות און מענטשלעכער הילף און מענטשלעכער דער־נענטערונג.

איבערלייענענדיק די דאָזיקע שורות, האָבן זיי ספּעציעל אויף מיר, דעם ערשטן ליענער פון דעם דאָזיקן גראַנדיעזן ווערק און דעם אָפטן שמועסער מיט אַשן וועגן זיך ווערק, געמאַכט אַ געוואָלטיקן איינדרוק, און איך האָב צו זיך אַליין אויסגערוּפּן: ווי האָט יואל ענטיין געקאָנט אַזוי וואַרהאַפטיק צוטּרעפּן דעם געדאַנק פון אַשן (נישט יעדער קריטיקער האָט די דאָזיקע פעאַיקייט)! אַט דאָס האָט דאָך אַש טאַקע געטראַכט און געחלומט, ווען ער האָט געשריבן זיין „מאַן פון נצרת“! דעריבער זענען טאַקע יואל ענטינס רייד אַזוי וואַר און ערלעך, און די רייד פון חיים ליבערמאַנען — אַזוי פאַלש און בייז־וויליק.

ביזוויליקע און ערלעכע קעגנער

איד געהער נישט צו די, וואָס האַלטן, און אַ גרויסער שרייבער קאָן נישט און טאָר נישט האָבן קיין קעגנער. אַדרבה ואדרבה: קריטיק, אַפילו קעגנערשישע קריטיק, איז זייער נוצלעך און זי טוט אַ טובה סיי דעם לייענער און סיי דעם שרייבער, וועמען מען קריטיקירט. קיינער וואַלט גאַרנישט געהאַט דאַקעגן, וואָס נישט געקוקט אויף די לויב־געזאַנגען פון אַ יואל ענטיק, ש. ניגער, מלך ראַוויטש, חיים גרינבערג און אַנדערע, וועלכע זאָגן אַרויס זייערע מיינונגען, אַז דער „מאָן פון נצרת“ פון שלום אַש איז דאָס טיפּסטע יידישע בוך, דאָס ליטעראַריש צום מיינסטן געלונגענע בוך — זאָל אויך אַרויס־קומען אַ קעגנערשישע מיינונג פאַר דעם זעלבן בוך אַ חיים ליבערמאַן, אַן אב, קאַהאַן, אַ הלל ראַגאַף און דעסגלייכן.

אַבער במה דברים אמורים, ווען די דאָזיקע קריטיק ווערט אַרויסגעזאָגט אויף אַ ציוויליזירטן אופן, און איז טאַקע אַ מחלוקת לשם שמים און מען ווייזט־אָן דעם שרייבער פון „מאָן פון נצרת“, אַז ער האָט אפשר נישט געדאַרפט אין דער צייט פון רדיפות קעגן יידן מצד קריסטלעכע פעלקער אַרויסקומען מיט אַזאַ שטייגער בוך (כאַטש יואל ענטיק האַלט פונקט קאַפּויער — ווי אויבן ציטירט). מען קאָן אַפילו דולדן, ווען אַ קריטיקער דערלויבט זיך אויף אַ שאַרפן אויס־דרוק, כדי דערמיט אונטערצושטרייכן אויף אַ מער בולטן אופן זיין קעגנערשאַפט און אַריבערגעווינען דעם לייענער אויף זיין זייט. יאָ עס איז דערלויבט און מען מעג אַמאָל טאָן אויך אַזאַ זאַך.

דער אופן אָבער, ווי אַזוי חיים ליבערמאַן און זיינס גלייכן האָבן דאָס געטאַן, פּאַסט נאָר פאַר דער דזשאַנגל! ... איידער חיים ליבערמאַן טרעט-צו שלום אַשן קורע-כדג צו זיין און ממש אים לייגן אין חרם אַריין, פאַרקאַשערט ער זיך פריער די אַרבל און וויל אים, אַשן, קודם-כל מאַכן פאַר אַן ״עם-הארץ״, און מיט אַן עם-הארץ איז שוין אַ סך לייכטער זיך צו ספּראַווען ווי מיט אַן אינטעלעקטואַל. אָבער אינטערעסאַנט איז, אַז דער באַרימטער לי-טעראַטור-קריטיקער יואל ענטין — אַ מאַדנע זאַך — זאָגט ווידער דאָס קאַפּויערדיקע אין ״יידישן קעמפּער״ פּון ראש השנה, התש״ט:

„נישט קיין קליינע דערגרייכונג אין אַטם קאַריערע איז דער „מאַן פּון נצרת״ אַפּילו אין פּרט פּון די ס צ י פ ל י נ י ר ט ע ר אינטעלעקטואַל ליט (איז שוין, הייסט עס, דאָ אַ מאַן דאמר, אַז אַש איז אַן אינטעלעקטואַל, און נאָך דערצו אַ דיסציפּלינירטער! ... אַלזאָ, נישט קיין עם-הארץ — ש. ר.). צוערשט ווייזט ער עס אַרויס אין דער הינזיכט פּון דראַמאַטיש-קייט. אַטע, וואָס איז ווייט נישט צו שפּאַנענדיק אַפּילו אין זיינע דראַמע, איז דאָ אַפּט העכסט דראַמאַטיש. אַ וויכוח-סעצענע, למשל, צווישן קאַרנעליוס, דעם רוימישן פּיינט פּון יעזוס און יידן, און דעם רוימישן צענטוריאַן, וועלכער ווערט שטאַרק געריירט פּון דער אַרומיקער יידישקייט און איר משיחישן אויסדרוק, קריצט זיך טיף איין אין זכרון. די נאַכט פּון יעזוסעס אַנטפּלעקונג, אין די אויגן און אויערן פּון זיינע היסטערישע תּלמידים, צווישן פּון עק-וועלט ביז עק-וועלטיקע דונערן און בליצן אויף די בערג, איז אַ היכע איבערלעבונג; און אַן אַ גלייכן מיט איר קראַפט איז די סצענע פּון ישוס אַריינמאַרש קיין ירושלים. אַן אַריינמאַרש פּון בלינדע, לאַמע, קראַנקע און יסורימדיקע, פּון אַלץ, וואָס איז פּאַר-וואַרלאַזט, פּאַרקריפּלט און פּאַראומערט, געפירט פּון אַ משיחישן מלך-אַביון, רייטנדיק אויף אַן אייזעלע — אַ פּאַרוואַרלאַזט-קייט און פּאַראומערטקייט, וואָס פּאַלט, פּאַלט אָבער באַשיימפּער-לעך, הויפּנווייז, בונטנווייז אַראַפּ פּון די יאַמערפּול-פּאַראַצאַנטע פּנימער און אַנטשטאַט דעם גיסט זיך איבער זיי אַנזעעוודיק אויס אַ שטראַלעוודיקייט פּון שמחה, פּון חדווה, פּון פרומען עקסטאַז, פּון הייליקן טריאומף, בשעת פּאַר די אייטערדיק-חולה-נופלדיקע אויגן וויקלט זיך פּונאַנדער די פּאַנאַראַמע פּון דער באַרג-הייליקער שטאַט ירושלים — די דאָזיקע סצענע, צי האַט זי ערגעץ אַ גלייכן?״

אַט ווי פאַרכאַפט, פאַרשיכורט פון שלום אַשס קונסט עס שרייבט
 איין קריטיקער, און ווי — כ'בעט איבער אייער כבוד — צעיאכמערט
 און עבודה־זרהדיק צעכעסט עס שרייבט אַ צווייטער קריטיקער ווי
 חיים ליבערמאַן, וועלכער איז אויף דער עלטער געוואָרן אַ בעל־תשובה.
 ניין, נישט איך און מסתמא קיינער נישט ביי יידן האָט זיך אַמאַל
 פאַרגעשטעלט, אָז אַזוי דאַרף אויסזען און אויפפירן זיך אַ בעל־
 תשובה! ... חיים ליבערמאַן, ווען ער איז נאָך נישט געווען קיין
 בעל־תשובה, נאָר איז געווען ווי איינער פון אונדז, האָט דאָך אַמאַל
 געטאָן אַנדערע מעשים, ווי לייגן יעדן טאָג תפילין און ליינען מוסר־
 ספרים, אָדער פרעדיקן פאַר אַנדערע מגידישן מוסר — אויב שרייבן
 היסטערישע פּלאַפּלערייען און שעלטן מיט טויטע קללות די יעניקע,
 וואָס געפעלן אים נישט, הייסט מוסר־זאָגן, אָדער אויפן מאַדערנעם
 לשון: קריטיק! ...

וואַרים מיר האָבן שוין געהאַט דאָס צווייפּלהאַפטע פאַרגעניגן
 צו ליינען חיים ליבערמאַנס היסטערישע און צעיאכמערטע אַנפאַלן
 אויף אַנדערע בכבודיקע יידישע שריפטשטעלער (ש. ניגער, ד"ר
 חיים זשיטלאָוסקי, ב. צ. גאַלדבערג און אַנדערע) און מיר האָבן
 געהאַט די געלעגנהייט זיך צו באַקענען מיט זיין לעקסיקאָן פון נישט
 קיין צו איבערקלויבערישע אויסדריקן, אָז עס נעמט אַרום אַ חרפה
 און אַ בושה, וואָס אַזוינס זאָל טאָן אַ בכבודיקער יידישער שריי־
 בער! ...

מיר האָבן שטענדיק געהאַט די פאַרשטעלונג, אָז אַ בעל־תשובה
 זיצט באַהאַלטן בחדרי־חדרים און זאָגט גאַנצע טעג תהלים און יעדן
 טאָג ביים דאַווענען קלאַפט ער זיך אין האַרץ אַריין „על חטא“ און
 רעכנט אויס אַלע זיינע זינד און עבירות, וואָס ער איז באַגאַנגען
 אָדער ערשט געפּלאַנעוועט צו באַגיין... אַ בעל־תשובה דאַרף זיין
 שטילער פון וואָסער און נידעריקער פון גראַז; ער דאַרף זיין אונטער־
 טעניק צו גאָט און נעמען אויף זיך די גרעסטע אַפקומענישן און
 שטראַפּן, ווי עס האָבן אויף זיך גענומען אַ סך באַקאַנטע בעל־תשובה־
 ניקעס; דער עיקר דאַרף ער ווערן — וואָס ליבערמאַן איז נישט — אַ
 „שותק“, ער דאַרף זיך צוריקציען פון דעם זינדיקן לעבן אויף דער
 וועלט און איבערלאָזן דאָס מוסר־זאָגן פאַר אַנדערע, מער באַרופענע
 פון זיך! ...

אַבער אַז אַ בעל־תשובה זאָל פאַראַרבעטן אַזעלכע שרעקלעכע
 מעשים, זאָל אַזוי פריי־לאָזן זיין פען און זיין אַזוי נישט איבער־
 קלויבעריש אין אויסדריקן — פון אַזאַ בעל־תשובה האָבן מיר נאָך
 נישט געהערט. ער איז אַ יחיד במינו! ...

אינטערעסאנט איז, אז אט דער דאזיקער מאדנער „בעל־תשובה“ האט פונדעסטוועגן געפונען א מאמענט, ווען ער האט גאר „מגיך“ געווען אויף יידן (אויב מען קאן אזעלכע אַנרופן: „יידן“!), און דאָס איז געווען אין דעם פאל פון די זיפּמאַן־ברידער, וועלכע זענען דורך זייערע אייגענע לאַנדסלייט אין בראַזיל געלייגט געוואָרן אין חרם דערפאַר, ווייל זיי זענען געווען קאַפּאַס אין די נאַצישע פאַר־ניכטונגס־לאַגערן און ווייל זיי האָבן צוגעהאַלפּן היטלערן מאַכן זיך פון זייערע אייגענע יידישע ברידער און שוועסטער. דאַמאַלס איז געקומען דער זעלבער חיים ליבערמאַן (נישט צו באַגרייפּן פאַרוואָס) און ער האָט זיי אַזוי הייס פאַרטיידיקט, אז מענטשן האָבן געעפנט מויל און אויערן אויף דער אומדערהערטקייט פון אַזאַ מין פאַרטיידיקונג!

איז הערט זיך נאָר גוט צו: שלום אַש, דער באַזינגער פון הייליקן שבת, דער מחבר פון „קידוש השם“, „די כישופמאַכערין פון קאַסטיליע“, „תהלים־ייד“, פון „שטעטל“, „שלמה נגיד“ — ער איז אַ משומד, אַ מיסאַנער און אַלץ וואָס אין דער קאַרט; און ווען ער האָט די מאַכט, פאַרמשפּט ער אים צו אַלע ארבע מיתות בית־דין — צו סקילה, שרפה, הרג וחנק, אָדער ווי מ'זאָגט אַ ווערטל: צו שיסן און צו הענגען; אָבער די ברידער זיפּמאַן, די מערדער און פייניקער פון זייערע אייגענע ברידער, פון זייער בלוט און פלייש — זיי זענען הוילע צדיקים, צדיקים גמורים, און ער אַליין, חיים ליבערמאַן, איז נאָך העכער פון זיי... שטייט דאָך טאַקע אין אַ גמרא (ברכות ל"ד): „במקום שבעלי תשובים עומדים צדיקים גמורים אין יכולים לעמוד“...

און נאָך אַ „גוטע“ זאָך האָב איך אויפגעכאַפּט אין דעם דאָזיקן בעל־תשובה, וואָס דאָס זאָל אים ביישטיין נאָך 120 יאָר, ווען ער וועט דאַרפן אָפּגעבן פאַרן מלך מלכי המלכים דין וחשבון: ווען דער יידישער פען־קלוב האָט גערופן לדין דעם „הרב אברהם ביק פאַר פלאגיאט, וואָס איז באַוויזן געוואָרן שוואַרץ אויף ווייס, און אַ סימן מובהק איז אויך דער פאַקט, וואָס דער גערופענער לדין איז נישט געקומען זיך פאַרטיידיקן... ווייל צו וואָס, ווען די שולד ליגט אַזוי אויבן־אויף!... אָבער חיים ליבערמאַן האָט זיך געאיילט און געקומען צו לויפן נאָך אַ שווערן טאַג אַרבעט אין רעדאַקציע, כדי אים צו פאַרטיידיקן...“

אין דעם פאל „שלום אַש“ זעט חיים ליבערמאַן בלויז פאַרברעכן, פאַרראַט, אָפּטריניקייט, און ער איז גרייט אים עוקר מן השורש זיין, אָבער אין פאל „הרב אברהם ביק“ זעט ער בלויז קלאַרקייט, צדקות, טויבן־אומשולד, כאַטש גיי, נעם און אַנטשולדיק זיך פאַר אים!...

אָט דאָ איז בולט באַוויון חיים ליבערמאַנס ערלעכקייט, ויצדקתך־
דיקייט, וואָס נאָר אַ „בעלת־תשובה“ קאָן פעאיק זיין דערויף, און וואָס
קאָן אַרויסרופן ביים ליינער „צוטרוי“ צו זיינס אַ וואָרט: אַז חיים
ליבערמאַן זאָגט, זאָגט ער! ...

איך וועל מיך מער נישט מטפל זיין מיט די איבעריקע אַשס
ביזוויליקע אַנפאַלער, ווייל זיי זענען פון זעלבן שניט און עס איז
גענוג געווען בלויז צו ווייזן אייך אַ מוסטער ...

איצט לאַמיר ברענגען פאַר אַ ביישפּיל, ווי אַזוי נישט־ביזוויליקע,
נאָר ערלעכע שלום אַש־קעגנער באַהאַנדלען די זעלבע פּראָגע; און
נאָך עפעס ווילן מיר באַוויון, אַז: אַ ווייט גרעסערע מערהייט פון
שרייבער טיילן נישט די מיינונג פון די ליבערמאַנס, אַב. קאַהאַנס,
זכּומה.

דער באַקאַנטער שריפטשטעלער מ. צאַנין, דער רעדאַקטאָר פון
„לעצטע נייעס“ אין תּל־אביב, ישׂראל, האָט אַנגעשריבן זעקס גרויסע
אַרטיקלען וועגן שלום אַשן (פון 12־טן נאָוועמבער ביז 17־טן דע־
צעמבער, 1954) און ער זאָגט זיך אין זיי אַרויס אין אַ פּיל־ווייניק
נעגאַטיוון זין צו אַשס אַזוי גערופּענע „קריסטלעכע“ ווערק. ער ווייזט
אויף זיינע טעותים, און ער קומט צום אויספיר, אַז אַשן איז נישט
געלונגען דורכצופירן זיין ציל, וואָס ער האָט זיך געשטעלט ביים
שרייבן דעם „מאַן פון נצרת“, כאַטש ער זאָגט ביים סוף פון דעם
ריזיקן אַרטיקל:

„דער וועג איז אַ שווערער, אַ דאָרנדיקער און מיט שאַרפע
פעלזן. מען דאַרף זיך נישט מאַכן קיין אילזיעס, אַז אַפּילו אין
בעסטן פּאַל — וועט אַש איינער אַליין דעם ציל נישט דער־
גרייכן. דאָס איז נישט קיין אויפגאַבע פאַר איין מענטש, ווען
אַפּילו דער גרעסטער קינסטלער.

„אַבער דאָס געבן די אידיי איז פאַר זיך אַליין פון אומ־
אַפּענעצבאַרער וויכטיקייט, דאָס איז אַ שנעפּעריגע טאַט פון הויכן
פּלי. די אידיי האָט געגעבן שלום אַעג און גרויסע אידיען גע־
פינען תּמיד נאָך גרעסערע קעגנער“ („לעצטע נייעס“, 17־טער
דעצעמבער, 1954).

די אידיי פון אַשס „מאַן פון נצרת“, מיינט צאַנין, איז צו געפינען
אַ לייזונג פאַר דעם קאַנפּליקט צווישן יידן און קריסטן.
און אַט וואָס צאַנין שרייבט וועגן די זעלבע ביכער, אויף וועלכע
חיים ליבערמאַן גיסט אויס כל חמתו:

„דער מאַטיוו, וואָס אַשס קעגנער גיבן אָן פֿאַר זייער קאַמף קעגן אים, איז דער, אַז אַלס ייִדישער שריפטשטעלער האָט ער פֿאַרערגלעכט צום ערשט דעם, אַהנו אַיש׳ און דאַן זיין מוטער און די אַפֿאַסטאַל, און דערמיט פֿירט ער יידן צו שמד.

„איך האָב געלייענט אַשס, קריסטלעכע ביכער, און גאַנץ אויפֿמערקזאַם געלייענט, און איך דערלויב זיך צו זאַגן אַט־וואָס: די „טעראָראַנטאַ“ אין ירושלים, וואָס צאָלט פֿאַר שמדן זיך אַכציק פֿונט אַ חודש פֿאַר אַ דערוואַקסענעם און פֿערציק פֿונט אַ חודש פֿאַר אַ קינד, איז אַ פֿיל־שטאַרקער צוציאַונגס־כּוח צום קריסט־טנטום, ווי אַלע אַשס, קריסטלעכע ביכער, צוזאַמען... אַנטקעגן די דאָזיקע אַכציק פֿונט אַ חודש פֿאַר שמד, איז אין דער הינזיכט אַש אַ פֿושער. אַ באַווייז האָט איר, אַז דורך „טעראָראַנטאַ“ אין ירושלים זענען שוין אַריינגעבראַכט געוואָרן צום קריסטנטום עטלעכע טויזנט, איבערצייגטע, בעת אַשס, רופן צו שמד, איז אין גרויסער דורכפֿאַל, עפעס׳ נאָך אַשס ביכער פֿאַלט קיינעם נישט אַיין צו שמדן זיך. פֿאַרקערט, מען ווערט נאָך פֿעסטער אין גלויבן אין די ליכטיקע עטישע כּחות, וואָס גרונטפֿעסטיקן דאָס ייִדישע פֿאַלק (הערט! הערט! — ש. ר.) לויט מיר, וואָלטן איידעלע גוטע קריסטן, נאָכן איבערלייענען אַשס, קריסטלעכע ביכער, געדאַרפט לויפֿן זיך מגייר־זיין. ווייל אויב די גייסטיקע כּחות פֿון ייִדישן פֿאַלק זענען אַזעלכע קוואַליקע, אַז זיי קאַנען אַרויסגעבן אַזעלכע מענער ווי ישו, איז דאָס דאָזיקע פֿאַלק ווערט מען זאָל זיך אין דעם אַנשליסן. עס איז תּמיד בעסער צו זיין אַ שותף צום הויפֿט־געשעפט, איידער צו אַ פֿיליע אין אַ קליין פֿראַץ־ווינקל־שטעטל“ (לעצטע נייעס, 19־טער נאָוועמבער, 1954).

עס וואָלט ממש כּדאי געווען — ווען עס איז נאָר מעגלעך — אַריינצוברענגען דאָ דעם גאַנצן אַרטיקל פֿון מ. צאַנין, און זאָלן ייִדישע לייענער זען, ווי אַזוי אַ קולטורעלער און ציוויליזירטער מענטש גייט־צו צו אַן ערנסטער פֿראַגע, און מיט וואָס פֿאַר אַ כּבוד און אַפֿשיי ער באַציט זיך צום מייסטער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור!... וואָס מער איך האָב געלייענט צאַנינס גלענצנדיקן אַרטיקל, אַלץ מער האָט מיין בלוט אויפֿגעזאַטן קעגן די מטורפֿדיקע אַנפֿאַלן פֿון היסטעריקער, וואָס וואָלטן בעסער געדאַרפט גיין צו אַ פּסיכיאַטראַר אויף אונטערזוכונג אָדער אין אַן אַנשטאַלט פֿאַר גייסטיק־קראַנקע.

אינטערעסאַנט איז דאָ צו ברענגען אַ ציטאַט פֿון צאַנינס אַרטיקל און צו ווייזן די פֿאַרערונג זיינע פֿאַר שלום אַשן:

„און איך מײן, אַז אַפילו די פאַרבינסטע קעגנער פון שלום אַז לייקענען נישט, אַז אַט דער שריפטשטעלער איז דער גרעסטער קינסטלער ביי יידן. עס איז נאָך ביז איצט נישט געשען, אַז אַ שרייבער פון אַ קליין אומפּאַפּולער פּאַלק זאָל, אַן דער אונטער-שטיצונג פון מלוכה-פּאַראַטן, אַקאַדעמיעס און אַפיציעלע פּאַר-בינדונגען, האָבן דערגאַנגען צו אַזאַ וועלט-נאַמען, ווי שלום אַט. שלום אַט האָט אַלץ דערגרייכט מיט דעם כּוח פון זײן טאַלאַנט, נאָך אײדער ער האָט אַנגעשריבן זײנע, קריסטלעכע ביכער.“

דאָ מוז איך זאָגן צאַניגען, אַז ער איז זײער אַ נאַאיווער מענטש, ווען ער איז אַזוי זיכער ביי זיך, „אַז אַפילו די פאַרבינסטע קעגנער פון שלום אַטן לייקענען נישט, אַז אַט דער שריפטשטעלער איז דער גרעסטער קינסטלער ביי יידן.“ הערט, וואָס עס שרייבט אַ שריפט-שטעלער, אַ דיכטער מיט אַ נאַמען ביי יידן און אין די קרייזן פון יידישע שרייבער האַלט מען אים פאַר דעם „חכם“, וואָס פאַר אַ — איידל גערעדט — נישט חכמהדיקע רייד ער זאָגט אַרויס אויפן חשבון פון צאַנינס צווייפּלאַז-טאַלאַנטפולן קינסטלער שלום אַט. דער דאָזיקער שרייבער איז נישט קיין אַנדערער ווי יעקב גלאַטשטיין, און אַט וואָס ער שרייבט אין זײן „פּראָסט און פשוט“ (טאַג-מאַרגן זשורנאַל, 21-טער יאַנואַר, 1955):

שלום אַט איז אַ גרויסער נאַמען אין דער וועלט. אָבער נישט אין דער וועלט־ליטעראַטור (מיט וואָס־זשע איז ער אַ גרויסער נאַמען אין דער וועלט, מיט שרייבן מזוזות? ... — ש. ר.), אַפילו ווען ער וועט ווען עס איז קריגן דעם נאַבל־פּריז (נישט אומ-זיסט האָט מען גלאַטשטיינען געקרוינט פאַרן חכם, ער באַזאָרגט זיך מיט אַן אַליבי: עס זאל זיך אַזוי נישט טרעפן ווי ס'קאָן זיך יאָ טרעפן ... — ש. ר.), איז ער ביי דער וועלט זײער אַ קליי-נער, אומבאַדייטנדיקער און אומקינסטלערישער שרייבער (!!!) — ש. ר.). ס'איז כּדאי, אַז מען זאָל דאָס וויסן, און דווקא די באַזאונדערער זײנע, וואָס לויפן אים נאָך און חנפּענען אים. אַ גרויסער טייל פון זײער הורא־שריייעריי קומט פון דעם טעות-דיקן (ווי ער ווייסט דאָס אַזוי אַלץ! — ש. ר.) איינדרוק, אַז אַט איז שטאַרק אַנגענומען ביי די גוים. ס'הויבט זיך נישט אָן! די ערלעכע וועלט־קריטיק, די וואָס האָט וואָג און מאַס, באַטראַכט אַטן פאַר אַ לייכט־פּליסיקן דריטקלאַסיקן שרייבער (קאַלעגע גלאַטשטיין, אויב איר ווייסט דאָס נישט, וועלן מיר עס איך זאָגן; די לאַנדאַנער „טאַימס“ האָט נאָכן דערשיינען פון אַט

„ביים אָפּגרוּנט“ געשריבן, אַז קיין שום דייטשן שריפטשמעלער, אפילו טאַמאַס מאַן, איז נישט געלונגען אַזוי צו שילדערן די פאַר-היטלער עפּאַכע אין דייטשלאַנד ווי שלום אָש! — ש. ר.). דאָס האָט גאַרנישט צו טאָן מיט דעם פּאַפּולערן פּאַרקויף פּון זיינע קריסטלעכע ווערק. זיינע אַנדערע ביכער, פּון דער נאָך-קריסטלעכער עפּאַכע, ליגן ווי שטיינער און זיי פּאַרקויפּן זיך פּאַר מציהא-פּרייזן, ווייל מען וויל פּון זיי פּטור ווערן (נאָך דעם וויפּילטן צענדליק-טויזנטער עקזעמפּליאַר? — ש. ר.).

אפשר ווילט איר, חבר צאַנין, הערן נאָך אַ פּאַר „פּערלדיקע“ שורות פּון דעם דיכטער יעקב גלאַטשטיין, וועלן מיר אייך נישט זשאַלעווען. עס איז פּינער פּאַרוויילונגס-שטאַף:

„אַשט ווערק פּאַסן זיך אַ סך ווייניקער צום גייסט פּון אונדזער צייט, ווי אַ פּאַטש צו אַ גוט-שבת. עס איז פּרימיטיווער, גוט-צונעפּראָוועטער, רעליגיעזער שונד.“

און וואָס וועט גלאַטשטיין זאָגן דערצו, וואָס אַן עלטערער מומחה אויף ליטעראַטור פּון אים, יואל ענטין, איז גורם פּונקט דאָס קאַ-פּויערדיקע: „אין דער באַזונדערער שרייב-מאַניר פּון, מאַן פּון נצחית ליגט אויך די צייטלעכקייט פּון בוך, זיין פּאַרטיידיקונג פּון יידישן פּאַלק אין דער איצטיקער רשעותדיקער צייט“... און אַזוי ווייטער.

טאָ וועמען זאָל מען גלויבן? ... יעקב גלאַטשטיינען, צי זיי — די „באַוואַנדערער“ זיינע: ש. ניגער, יואל ענטין, מלך ראָוויטש, חיים גרינבערג, ח. ש. קאַזשאַן, מ. צאַנין און דעם איבערוועגנדיקן טייל פּון יידיש-לייענער — וואָרים זיינע ווערק ווערן נאָך אַלץ בעסער פּאַרקויפט אויף יידיש ווי פּון אַלע שרייבער צוזאַמענגענומען? ... עס לייגט זיך אויפּן שכל, אַז זיי, די באַוואַנדערער זיינע, קאָן מען מער גלויבן, וואָרים פּון אים רעדט אַרויס פּערזענלעכע שנאה צו אַשן. אַט זאָגט ער דאָך, יעקב גלאַטשטיין:

„דער שרייבער פּון די שורות (אין זעלבן אַרטיקל „פּראָסט און פּשוט“) איז קיינמאָל נישט געווען קיין שטאַרק-באַגייסטערטער אָנהענגער פּון שלום אַשט טאַלאַנט, און ביי פּיל געלעגנהייטן האָט ער דאָס אויסגעדריקט נאָך מיט יאָרן צוריק, ווען אַש האָט גע-שריבן יידישע חלבנע ווערק, פּון וועלכע עס האָט זיך געגאָסן מעלאַדראַמאַטישער יידיש-היסטאָרישער שמאַלץ. דער נעמעלעכער שרייבער פּון די שורות וויל האָפּן, אַז ס'איז אים דערלויבט נישט צו טיילן די גרויסע באַגייסטערונג פּאַר אַשט קאַלאַסאַלער שרייב-“

אינדוסטריע. אין האַלט, לאַמיר קלאַר אַרײַבער אויף דער נישט־
פאַרשטעלטער ערשטער פּערזאָן, אַז אַלע אַט־באַוואַנדערער האָבן
אַ פּולע רעכט צו שרייען הידד פאַר אַלע פּופּציק ווערק, וואָס אַט
האַט געשריבן“.

דאָס, זעט איר שוין, איז אומגעווענע חוצפה! ... וועלכע חלבנע
ווערק, געערטער דיכטער? — „די כישופמאַכערין פון קאַסטיליע“,
„תהלים־ייד“, צי „קידוש השם“, פון וועלכן הונדערטער טויזנטער
יידן, וואָס זענען אויף אַן אמת אומגעקומען אויף קידוש השם, האָבן
געשעפט באַגייסטערונג?! וויפיל הונדערטער טויזנטער יידן האָבן
געזען שפּילן אויף דער בינע די פּיעסע „קידוש השם“? האָט איר
אַמאָל אַזוינס באַוויזן? ... ווי וואָגט איר צו רעדן וועגן דעם גרעסטן
ידישן פּראָזע־מייסטער מיט אַזאַ וואַלגאַרער שפּראַך, באַליידיקנדיק
דערמיט דעם אַנדענק פון אונזערע טייערע זעקס מיליאָן קדושים,
וועלכע האָבן געהאַט אַן אַנדערע מיינונג, און וואָס איז אויך די מיינונג
פון אונזערע בעסטע, נישט קאַרופּטירטע, קריטיקער, די „באַוואַנ־
דערער זיינע“!

הערט נאָר די נאַרישע באַרימער: ער איז קיינמאָל נישט געווען
קיין באַגייסטערטער אָנהענגער פון שלום אַנט טאַלאַנט! ... עס איז
נישטאַ, ווער עס זאָל לאַכן! ...

און ווי אַזוי יעקב גלאַטשטיין שרייבט לאַגיש, וועל איך איך
אַלס מוסטער ציטירן נאָך אַ „פּערל“, שוין איין מאָל אַ לאַגיק! ... אַט
וואָס ער שרייבט:

„וואַלט דאָס אַלץ געווען, ווי מען זאָגט, אין אַרדנונג (דאָס
איז אין צוזאַמענהאַנג מיט אַשם פאַראַדנע אויפנאַמעס אין ישראל,
וואָס ער קאָן אים נישט פאַרגינען — ש. ר.). שלום אַט האָט שוין
לאַנג פאַרענדיקט זיין קריסטלעכן ציקל דאַמאַנען. אַר האָט שוין
צוריק איבערגעשאַרפט זיין פען אויפן אַלטן טעסטאַמענט און ער
האַט צוגעשטעלט אַ „משה“ (משה טויג שוין אויך נישט! ... —
ש. ר.) און איצט שרייבט ער „ישעיה“ (טויג ווידער נישט —
ש. ר.) — און ביז הונדערט־און־צוואַנציק יאָר — דער אַלטער
טעסטאַמענט איז רייך אין פּערזענלעכקייטן. פון איין קליינעם
תּרי־עשר קאָן מען קריגן, אויב מען האָט נאָר שלום אַט טאָ־
לאַנט (הערט נאָר, הערט נאָר! אַש האָט ביי אים פּלוצלינג באַ־
קומען טאַלאַנט!!! — ש. ר.) גאַנצע דרייצן (תּרי עשר איז אויף
אַראַמיש: צוועלף! — ש. ר.) טעמעס“.

נו, קאן מען נישט צעזעצט ווערן פון געלעכטער: דאָ האָט ער קיינמאָל נישט געהאַלטן פון אַשס טאַלאַנט (אין זעלבן אַרטיקל!) און מיטאַמאָל: „אויב מען האָט נאָר אַשס טאַלאַנט“ (!) ... און דאָס, לאַ עלינו, דאָרף הייסן ערנסטע קריטיק... איך קאָן זיך נישט צוריקהאַלטן פון נישט צו געבן נאָך אַ פּאָר צאַצקעדיקע בלימעלעך פון דעם דיכטער-קריטיקער:

„סיאיז אומזין צו שרייען, ווי שרייען אַ סך אַשס וואולגאַרע פּאַרטיידיקערס (הערט נאָר, ווער עס רעדט וועגן וואולגאַריטעט! — דאָס מיינט ער דאָך ווידער נישט קיין אַנדערע, ווי: ש. ניגער, יואל ענטין, מלך ראָוויטש, ח. ש. קאַזשאַן, חיים גרינבערג, מ. צאַנין און פיל אַנדערע — ש. ר.), אַז די יידישע שרייבער, וואָס זענען קעגנערע צו אַשס קריסטלעכע ווערק, זענען אים מקנא זיין געלט. די יידישע שרייבער זענען שוין אַלט און זיי האָבן זיך שוין, ווי עס איז, צוגעוואוינט צו זייער שטאַנד, און וואָלט מען זיי איצטער געגעבן אַשס אוצרות, וואָלטן זיי נישט געוואוסט וואָס צו טאָן דערמיט“ (ניין, פאַר אַזאַ נעבעכל האַלט איך גלאַטשטיינען נישט! ... — ש. ר.).

נו, עס האָט נישט קיין זין ווייטער צו ציטירן אויסצוגן פון אַ פריערדיקן אַרטיקל (ט. מ. זש., פון 19טן נאָוועמבער, 1954), וואו ער האַלט זיך אין איין חכמהנען אויף אַשס חשבון, אַז — אַש האָט דער גויאישקער וועלט נישט פאַרקויפט קיין יידישע סחורה! טאָ וואָס איז יאָ יידיש, אויב נישט דאָס „שטעטל“, „שלמה נגיד“, „אַנקל מאָזעס“, „תהלים-ייד“ און כמעט אַלע יידישסטע ווערק פון שלום אַש, אָן וועלכע עס וואָלט קיין יידישע ליטעראַטור נישט געווען און יעקב גלאַטשטיין וואָלט נישט געפאַרן זי פאַרטעטן אויף פען-קאַנגרעסן?! ... — נישט קיין יידישע ווערק האָט אַש פאַרקויפט די גוים, זאָגט גלאַטשטיין? און זענען דאָך די אַלע פריער אויסגערעכנטע ווערק מיטן „תהלים-ייד“ בראש איבערגעזעצט געוואָרן פריער אויף דייטש און דערנאָך אויף ענגליש און אויף אַ סך, אַ סך אַנדערע גויאישקע שפּראַכן! ... נאָר גענוג מיט דער דאָזיקער אומפאַראַנטוואָרטלעכער קוואַטש-

היסטעריע!

אַבער איידער איך גיי דאָ ציטירן אָן אַנדערן, אַ באמת דזשענטל-מענישן אַש-קעגנער, ראובן אייזלאַנד, וועל איך דאָ — ווייל ער פאַסט זיך אַרײַן אין דער געזעלשאַפט — ציטירן אַ צווייטן דיכטער פון יעקב גלאַטשטיינס חדר (אינזיכיסטן בלע"ז), א. לעיעלעס, אַ לעיעלעס האָט דעם מוט צו שרייבן וועגן אַשן, אַז ער איז אין

דער יידישער ליטעראטור נאָר אַ נעמענער און נישט קיין געבער, און ער באַנוצט זיך דערביי מיט אַ פּאַלקס-ווערטל: „אַ נעמענער איז נישט קיין געבער“ (וועלט און וואָרט, „טאַג“ פון 7-טן אויגוסט, 1954). טוט דער דיכטער א. לעיעלעס, לאמר, אַזוי צו זאָגן:

„אין אונדזער יידישער ליטעראטור, זעט מיר אויס, איז דער טיפישער און אַפעטיטפולער נעמענער — שלום אַט.“

„איך וויל דאָ בלויז זיך אַפּשטעלן אויף דעם פּאַקט (ביי אים איז עס שוין אַ פּאַקט! — ש. ר.) פון שלום אַטס אַוועקקערן זיך פון דער יידישער סביבה; אויף דער — אין אַ היפשער מאַס — פאַרנייגונג פון די זאַכן, וואָס ער האָט פריער געהאַלטן טייער און הייליק, אַריינגערעכנט זיין אייגן געצייג — די יידישע שפּראַך. „אַ ריכטיקער פּסיכישער אַנאַליז (דער דיכטער לעיעלעס האָט לעצטנס זיך אַנגעהויבן אינטערעסירן מיט פּרוידיאַנישקייט... — ש. ר.), מײן איד, וואָלט באַוויזן, אַז אַט אין דעם אַלעם האָט געשפּילט אַ גרויסע ראַלע שלום אַטס גרויסער, אומדערזעמלעכער אַפעטיט, דער פּאַקט, וואָס ער איז איבער אַלץ אַזאַ גרונטאַונער נעמענער.“

„און פאַרוואָס ?

„וויל צום נעמענן איז נישטאָ קיין גרעניץ. וואָס מער, אַלץ מער, נאָך און נאָך! וויפּיל מען קריגט, איז אַלץ נישט גענוג. „צום געבן איז דאָ אַ גרעניץ. די גרעניץ ווערט געצייכנט דורך די אייגענע אינערלעכע כּחות: דורך דער אייגענער זעלבסט־קענטשאַפט און זעלבסטמאַנונג; דורך דער טיפּער עניוּת, וואָס פּאַסט זיך זייער צו שאַפּערישקייט.“

„דער טיפישער נעמענער (אונטערגעשטראַכן דורך מיר — ש. ר.) שלום אַט — אים איז פרי ענג געוואָרן אין דער יידישער סביבה. די באַהעפּטקייט מיט דעם אייגענעם פּאַלק, וואָס האָט אים געגעבן אַזוי פּיל ליבשאַפט און געטרייאַפּט, איז נישט געווען גענוג. ער האָט דעריבער פרי גענומען קוקן „אויף יענער זייט פּאַרק“, לויט דעם דיער פריען אויסדרוק פון י. ל. פּרץ. (פאַרוואָס פאַרגעסט דער פּיל־געאַכפּערטער דיכטער צוצוגעבן אויך, וואָס דער נעמעלעכער י. ל. פּרץ האָט נאָך עפּעס געזאָגט וועגן אַשן: „אַש, דיכטער, וועט אונדז אַפּטריניק נישט ווערן... ער איז, וועט און מוז בלייבן אַ יידישער שרייבער“, און ער האָט טאַקע אויך געטראַפּן: אַש איז געבליבן אַ יידישער שרייבער,

הלוואי אַ טוץ אַזעלכע שרייבער אין דער לעצטנס בלוט־אַרימער
יידישער ליטעראַטור! — ש. ר.)

„און זאָל מען מיך פרעגן, וואָס הייסט געבן און ווער,
אַשטייגער, איז דער גרויסער געבער אין דער יידישער ליטע־
ראַטור — האָב איך נאָר־וואָס אָנגערופן זיין נאָמען:
„י. ל. פּרץ“.

מסכים! נו, און אַש? ... וואָס האָט עס די יידישע ליטעראַטור
צוגעלייגט צו שלום אַשן?! איז ער טאַקע בלויז אַ נעמענער און גאָר־
נישט קיין געבער? ...

איז עס נישט, מילד גערעדט, קיין חזק אַזוי צו רעדן וועגן דעם
גרעסטן געבער אין דער יידישער ליטעראַטור?!

היות אין יעדן אַרקעסטער זענען פאַראַן אַ סך מוזיקאַלישע
אינסטרומענטן, פון אַן ערשטע פידל, ביז אַ פויק, אַ גלעקעלע און
אַ קלאַפּערל, האָט זיך אויך צו דעם דאָזיקן טרויעריקן אַרקעסטער
צוגעטשעפּעט אַזאַ „קלאַפּערל“, און ווי אַ „הענדל פאַר אַ דרייער“
האָט עס אויך אַריינגעוואָרפן זיינס אַ וואָרט, ווי איינער זאָגט: „לאַמע
פון מיר אויך וויסן, אַז איך עקזיסטיר“... וואָרים אינדעראַמתן טאַ־
קע ווייסט קנאַפּ ווער וועגן דער עקזיסטענץ פון דעם דאָזיקן „קלאַ־
פּערל“, וואָס מען הערט עס קוים־קוים אַרויס. ער איז נעביך כשר־
גערעכט ...

און ער אַליין, בכבודו ובעצמו, זאָגט טאַקע אויך, אַז שלום אַש
איז גאַרנישט בבחינת קינסטלער, און — לאַמיך אים מהנה זיין מיט
אַ ביסל אומשטערבלעכקייט, ווייל מער וועט סיווי נאָך אים נישט אַי־
בערלייבן — דאָס דאָזיקע „קלאַפּערל“ טוט, נעמלעך, אַזוי דרשנען:

„געווען אין רוסלאַנד אַ סאַרט מאַלערס, וואָס מ'האַט גערופן
„באַגאַמאַזן“: זיי פלעגן שמירן איקאַנעס פון „הייליקע“. קיינער
פון זיי האָט דאָס „באַגאַמאַזעריי“ נישט געהאַלטן פאַר קיין קונסט.
דער עיקר, צו יידן האָט מען עס נישט אונטערגעטראָגן פאַר אַ
דערקוויקעניש (וואָס איז די רבותא? — ש. ר.), ס'איז געווען
באַשטימט פאַרן געשמאַק און פאַר דער העגה פון רויען, פרימי־
טיוון, דערשלאַגענעס המון.

הפנים, אַז אַזאַ סאַרט „קונסט“ (דעם קלאַפּערלס גענדזנ־
פיסלעך — ש. ר.) גילט אויך אין וואָרט, און דווקא אַצינד. שוין
יאַרנלאַנג, אַז אין אַ באַדייטנדיקן (מיטאַמאַל איז אַש געוואָרן
ביי אים „באַדייטנדיק“! ... — ש. ר.) יידישן שריפטשטעלער איז

רחמנא-לצלן אַרײַן אַ דיבוק פֿון „באַגאַמאַזערײַ“ און קריכט פֿון אים נישט אַרויס (איך מוז דאָ צוגעבן, לשם אינפֿאַרמאַציע, אַן ער מיינט דאָ שלום אַשן. פֿאַרוואָס די „אינפֿאַרמאַציע“? וואַרים אַ סך לעזער, דערונטער אויך שרייבער, האָבן טאַקע נישט געוואוסט וועגן וועמען דאָס „קלאַפּערל“ פּלאַפּלט אַזוי אומ-באַהאַלפֿן... — ש. ר.). צוערשט האָט ער אונדז מכבד געווען מיט עטלעכע ספר פּראַלניקעס (אַנטשולדיקט, פֿאַרגעסן צוצו-געבן: דאָס איז ביי אים אַ פעליעטאַן אַזאַ — ש. ר.) וועגן פֿאַר-הייליקטע געשטאַלטן פֿון די עוואַנגעליעס. למען הגלייכגעוויכט האָט ער דערנאָך פֿאַרקירעוועט דעם דיזל און אונדז דער-לאַנגט אַ „משה“; „איינמאַל“ משה, ווי שלום עליכם וואָלט גע-זאָגט. און איצט די בבל־מעשה (דאָס מיינט ער דעם ישעיה-ראַמאַן, פֿון וועלכן אַ קאַפיטל אין אין יענער צײַט אַפּגעדרוקט געווען אין „די גאַלדענע קײט“ — ש. ר.).

נו, וואָס זאָגט איר, טייערע יידישע לייענער דערויף? ... די פּראַפעסיאָנעלע אַנפֿאַלער אויף אַשן מעגן שוין איינפֿאַקן זייערע מלחמה-כלי-זין, ווייל דער ענין פֿון אַטאַקירן אַשן, דעם גרעסטן יידישן קינסטלער, וואָס איז דער רעמבראַנדט, דער טיציאַן און רובענס מיט דער פּען אין דער יידישער ליטעראַטור, ווערט שוין באַשפּיגן פֿון יעדער מיטלמעסיקייט. דער „קאַמף“, מישטיינס געזאָגט, שטייט שוין איין אין דער שוסטער-גאַס...

איצט וועל איך געבן דאָס וואָרט אַן אַנדער קעגנער פֿון שלום אַשן, דעם באַרימטן דיכטער ראובן אייזלאַנד, ע"ה, וועלכער האָט פֿאַרן טויט פֿאַרעפּנטלעכט אַ ניי בוך: „פֿון אונדזער פּרילינג“. ראובן אייזלאַנד האָט אין דעם דאָזיקן בוך אַ צאַל עסייען, צווישן זיי אַן עסיי וועגן שלום אַשם „דער מאַן פֿון נצרת“. אייזלאַנד טרעט אַרויס קעגן אַשם גאַנצער קאַנצעפּציע וועגן אַריינברענגען אַ שלום צווישן קריסטנ-טום און יידנטום; אויך ער האַלט, אַז אַש האָט אַזאַ בוך נישט געדאַרפט שרייבן.

אַבער מיט וואָס פֿאַר אַ דזשענטלמענישקייט, ערלעכקייט און פֿאַעטישער זויבערקייט ער טרעט-צו צו דעם גאַנצן ענין! אַזאַ קעגנער מעג מען זיין און ס'איז נישט קיין זינד צו זיין. אַפּילו שלום אַש אַליין וואָלט נישט געהאַט אויסצוזעצן קעגן אַזאַ שטייגער קריטיק. וואַרים אַנדערש איז, ווען מען שרייבט מיט רשעות, מיט צײַן-קריצעניש, גראַבֿקייט און ווילדער שנאה; און אַנדערש איז, ווען מען שרייבט אַזוי, ווי עס שרייבט ראובן אייזלאַנד:

„אין זיין „נאַזאַרין“ וויזט אַש אַן איבעריק מאַל, וואָס פאַר
אַ וואונדערלעך אויג ער האָט פאַר לאַנדשאַפטן (אַלזאָ, נישט קיין
באַנאַמאַז!... — ש. ר.), דאָס איז אַ דערגרייכונג, וואָס זייער
ווינציקי שרייבער קאַנען אויפֿווייזן. אַ גאַנצע וועלט פֿון אַמאָל
איז צוריק אויפֿגעשטעלט און באַלעבט געוואָרן, און דו וואונדערסט
זיך, מיט וועלכן כישוף דער מחבר האָט דאָס געטאָן.“

יא, גערעכט: אַש פאַרמאָגט אַזאַ כישוף, און דאָס איז דער
גרויסער טאַלאַנט זיינער, וואָס ווייניק־ווער אין דער ייִדישער ליטעראַטור
עס פאַרמאָגט!

צי איז שלום אַש אַן עס-האַרץ?

פּוּנְקט ווי אַלץ, וואָס גייט אַרויס פון אונטער חיים ליבערמאַנס פען (ווען ער ווערט היסטעריש) איז פאַלש, שקאַציש, אַפּזיכטלעכער להכעיס און יעזואיטיש, אַזוי איז אויך פאַלש פון אויבן ביז אַראָפּ זיין הנחה, אַז שלום אַש איז אַן עס-האַרץ. ליידער האָט מען די דאָזיקע „חכמה“ געהאַט פאַרשפּרייט, נאָך איידער שלום אַש האָט זיך גענומען שרייבן אויף דער פאַרבאַטענער טעמע; און גערעדט האָט אויך וועגן אַשס עס-האַרצישקייט אַזאַ שרייבער, וואָס האָט זיך אין ליטעראַטור-פאַראיין אויף טלאַמאַצקע 13 באַרימט, אַז ער האָט שוין צוואַנציק יאָר נישט געלייענט קיין ביכל... אינטערעסאַנט וועט זיין דאָ צו ברענגען אַ מיינונג, וואָס עס דריקט אויס דער באַרימטער ליטעראַטור- און טעאַטער-קריטיקער, ד"ר א. מוקדוני, וועגן אַשס כלומרשטער עס-האַרצות. אַט וואָס עס שרייבט ד"ר מוקדוני אין זיין בוך „אין וואַרשע און לאַדזש“:

„... און דערביי איז אַן אויסגעטראַכטע בבא-מעשה, אַז ער (אַש) איז אַן עס-האַרץ. ער איז אויסערסט אינטעליגענט, אַ סך אינטעליגענטער פון די, וואָס טוען אים וואַרפן אין פנים אַריין דאָס אַלטע יידישע זידל-וואַרט „עס-האַרץ“. ער פאַרמאָגט אַ מעכטיקן אינטעלעקט; דאָס וואָס ער לערנט שרייבנדיק אַ היסטאָרישן ראַמאַן, וועט עס אַן אַנדערער נישט לערנען אין יאָרן.

„ער איז אפשר אן עס־הארץ פארמעל בלויז:

„ער ווייסט נישט פון קיין גראמאטיק, אבער ער האט פאר
יעדער טעמע איר סטיל; זיינע ביבלישע דראמעס זענען דורך
און דורך ביבלישע זיינע וועלטלעכע דראמעס זענען דורכאויס
וועלטלעך.“

ערשטנס, ווי קאן בכלל א שרייבער, א יידישער שרייבער, וואס
איז ווערט אנגערופן צו ווערן מיט דעם דאזיקן נאמען, זיין אן עס־
הארץ? ער וועט דאך די ערשטע יידישע דערציילונג נישט קאנען
אנשרייבן! צווייטנס, א מענטש, וואס האט אין דער יוגנט געלערנט
אין בית־המדרש און אפילו אנגעהויבן שרייבן אויף העברעאיש, נאר
פרץ האט אים גערעטן בעסער צו שרייבן אויף יידיש, און ווען אש
איז געפארן צום ערשטן מאָל קיין ארץ ישראל, האט אים דער זעלבער
פרץ, דער רבי זיינער, מיטגעגעבן אלס „צידה לדרך“ קבלה־ספריםלעך
און מדרשים — ווי קאן אזא איינער זיין אן עס־הארץ?

אבער חיים ליבערמאן האט מיט זיין סאַרקאַסטישן און גיפטיק־
גאליקן חזק (ווי ער קאן!) דווקא געוואלט באַווייזן, אז אש איז אן
עס־הארץ, האט ער דערפירט זיין באַהויפטונג ממש ביז גראַטעסק,
און ער גיט זיך אזא זאג מיט א יעזואיטיש פערעלע, אז — „אש
קען אויף אזוי פיל העברעאיש, אז ער איז בלויז אימשטאַנד אַנצור־
שרייבן דאָס וואָרט „שלום“ פון זיין נאָמען שלום אש“. און ער לאַכט
אויס דערביי די גוים, וועלכע האַלטן, אז שלום אש איז א יידישער
„סקאלער“ (געלערטער). נו, און דער טעאַלאָגישער סעמינאַר, וואָס
באַשטייט כידוע נישט פון קיין גוים, האט דאָך אַשן געגעבן נאָך פאַר
דער מלחמה, איידער ער האט געשריבן זיינע „קריסטלעכע“ ביכער,
דעם דאָקטאָר־טיטול פאַר זיינע יידישקייט־קענטענישן!...

אבער פאַר דער מלחמה האט חיים ליבערמאן אויך אַנדערש גע־
רעדט וועגן שלום אַשן. איצט פאַרשטיי איך: עס האט אים מסתמא
אזוי געפאַסט צום רומל...

נאַר לאַמיר גיין מיט אַ סדר.

חיים ליבערמאן, כדי צו באַווייזן, אז שלום אש איז אן עס־הארץ,
נעמט איצט צוהילף זיין אַמאָליקן שונא, ש. ניגער (ווען ער וועט
האַלטן פאַר נויטיק, וועט ער ניגערן מסתמא ווידער באַפאַלן), און ער
שרייבט אזוי:

„איך ברענג דאָ, וואָס דער פּירנדיקער קריטיקער פון דער
יידישער ליטעראַטור, שמואל ניגער, האט געשריבן וועגן אַשט
קולטורלאַזיקייט. אין צוויי כעסדיקע אַרטיקלען אין 1937 („טאָג“,

יני 12 און 13), זאגט ער צווישן אַנדערן אַזוי: „איך זאָג עס און זאָג מיט אַ כיוון פּראָסט און קלאָר און אַפּן, אַן קיין שום צערעמאַניעס, אַז ביי אַשן זענען דאָ צענדליקער און צענדליקער זאַצן, וועלכע האָבן נישט קיין טעם, קיין לייב און לעבען... אויסדריקן און ווענדונגען, וועלכע (וואָס) שטוימען נישט מיט קיין שום גראַמאַטיק'... (שלום אַש און קריסטנטום)“.

איז דאָך גוט, האָ?

אַבער וואָס זאָגט אין 1937 דער זעלבער חיים ליבערמאַן — דאַמאָלס איז ער אפּשר נאָך נישט געווען קיין בעל-תשובה — וועגן די זעלבע צוויי אַרטיקלען ניגערס? ...

אין דער בראַשורע „אַ דעבאַטע אין זעקס בריוו“ (אַקטאַבער, 1937), אָדער „ד״ר חיים זשיטלאָווסקי און ש. ניגער“, איז צווישן אַנדערע אַרטיקלען, ווי פון ד״ר ש. מ. מלמד, אבא גאַרדין, ד״ר ד. גלאַבוס, אויך פאַראַן אַן אַרטיקל פון חיים ליבערמאַן, א. נ. „אַן ענטפער צו ד״ר ש. מ. מלמד און אבא גאַרדין“ (זייטן 13-57) און מיט אַן אונטערקעפל: „וועגן ש. ניגער“, זאָגט חיים ליבערמאַן אינגאַנצן עפעס אַנדערש. ממש צו שטוינען! ...

ווי חיים ליבערמאַנס טבע איז, מאַכט ער פון ש. ניגערן אויס-צודרייען. איך וועל דאָך דאָ נישט גיין איבערדרוקן דעם גאַנצן אַר-טיקל, וואָס וואָלט אגב געווען זייער אינטערעסאַנט פאַר אַ פּסיכאָלאָגישן שטודיום.

איך וועל אַבער ציטירן אויף אַזוי פיל, אויף וויפיל עס איז נויטיק, כדי אים אויסצושטעלן אויף לייטיש געלעכטער. נישקשה, ער האָט זיך דאָס גאַנץ פיין פאַרדינט (הגם איך בין חיים ליבערמאַנען שולדיק אַ דאַנק, וואָס ער האָט מיך, נישט ווילנדיק, אַמאָל פאַרטיידיקט אין אַשס אויגן קעגן ניגערן... עס איז אַ פיינער אַנעקדאָט, וואָס איז אין זיינער צייט אַפּגעדרוקט געווען אין „יידישן קעמפּער“ דורך יעקב גלאַטשטיין, לויט מיין דערציילן אים, אַבער גאַנץ היפּשלעך פאַרדרייט און „פאַרליטעראַרישט“... דעם דאָזיקן אַנעקדאָט דערצייל איך אין איינעם פון מיינע פּריערדיקע קאַפיטלעך זכרונות וועגן שלום אַשן).

און אַט-וואָס חיים ליבערמאַן שרייבט אין 1937:

„ס'איז ממש צום לאַכן, אַז ביי אַ פּאָלק פון לומדות, חכמה, גאונות און אויסטערלישן סטיל זאָל ניגער זיין אַ ליטעראַרישער לערער“.

אַז ניגער לערנט יידן ווי צו שרייבן, ווייטט איר, ווי דאָס

זעט מיר אויס? ווי ער זיצט אין אַ טײַך און לערנט די פיש ווי צו שווימען...

„...איך האָב אויפגעמישט זיינע אַרטיקלען, אָן ענטפער שלום אַטן אויף זיינע טענות וועגן זיין מערכה אין דער יידישער ליטעראַטור — „טאַג“, יוני 12 און 13, 1937 — (איך דענק, אַז דאָס מיינט ליבערמאַן אַשם אַרטיקל „אַראָפּגערעדט פון האַרץ“ — ש. ר.). דערצו איז מיר גלאַט געווען טשיקאָווע צו זען, ווי אַזוי דער „גרעסטער יידישער קריטיקער“ (ליבערמאַנס גענדזונ- פיסלעך — ש. ר.) טענהט זיך אויס מיטן גרעסטן יידישן שריפט־ שטעלער. איז עס געווען, ווי זאָל איך אייך זאָגן — ווי אַ געשפרעך צווישן דער נאַרישקייט און דער חכמה.“

איך וועל עס מאַכן בקיצור, ווייל עס איז נישטאַ אַזוי פיל פּלאַץ דערפאַר. דער תּמצית איז: ניגער וואַרפט פאַר אַשן, אַז ער זינדיקט קעגן דער גראַמאַטיק און סינטאַקסיס און „אַנדערע זיבן זאַכן“ און דאָך האָט ער, ניגער, אים געלויבט. מען האָט אַשם מאַנוסקריפטן אַנגענומען מיט ליבשאַפט און דרך־אַרץ דורך יידישע זשורנאַלן, כאַטש די ווערק זיינע זענען דער רעדאַקציע נישט געפּעלן געוואָרן... און חיים ליבערמאַן רופט אויס דערויף אין זיין אַרטיקל, איראַניזירנדיק ניגערן:

„אַזאַ אומדאַנקבאַרער קערל!“

„און ניגער שרייט טאַקע אויס מיט פּאַטאַס: **אַש ווייסט נישט פון דאַנקבאַר זיין; ער ווייסט נאָר פון מאַנען.**“

„אַפילו דער קורסיוו איז ניגערס, פריינט גאַרדין.“

„אַזוי טענהט זיך אויס א י י ע ר גרעסטער יידישער קריטיקער מיט מ י י ן גרעסטן שריפטשטעלער (אונטערגעשראַכן דורך מיר — ש. ר.).“

„קינדער־שטאַף, נישט אמת?“

„אַבער וואָרט, דער צימעס קומט ערשט. ניגער, פאַרשטייט איר מיך, איז נישט געגאַנגען צו אַטן מיט ליידיקע הענט. ער האָט מיטגענומען אַ כרעסטאַמאַטיע און קריפּטשניקאָווס גראַ- מאַטיק — כמעט זיין גאַנצן גייסטיקן פאַרמעגן — און האָט זיך פאַרנומען אויף אַטן גאַר־גאַר אויף אַן אַנדער אופן.“

„**ב'זאָג עס — שרייבט ניגער — און זאָג מיט אַ כיוון פּראַכט און קלאַר און אַפּן, אָן קיין שום צערעמאַניעס**“ —

שטעלט איר אַן מויל און אויערן: וואָס אַזוינס זאָגט ער?

„ער זאָגט אַזוי גרויס און אַזוי ברייט, אַז ביי אשן זענען“

דאָ ווי געשריג, **צענדליקער און צענדליקער זאצן, אויס־
דריקן און ווענדונגען, וועלכע (וואָס) שטימען נישט מיט
קיינ שום גראַמאַטיק!** (עפעס אַ באַקאַנטער פּסוק — וועט
דער חשובער ליענער זיך אַ כאַפּטאַן — יאָ, איר זענט גע-
דעכט: ליבערמאַן נוצט אים אין זיין „ווערק“, שלום אַש און
קריסטנטום, מיט ניגערן אַלס עדות, אַז שלום אַש איז אַן עס-
הארץ — ש. ר.).

„אַזאַ אומגליק!“

„און ניגער פּוילט זיך נישט, פאַרקאַשערט די אַרבל, נעמט
דעם טייטל אין האַנט און זעצט זיך אַוועק אַריינקלאַפּן אין אַשס
פּויערשן קאַפּ ווי אַזוי מ'דאַרף שרייבן אַ לייטישע שורה ביי יידן.
ברענגט ער פאַלגנדיקע שורה, וואָס אַש האַט ערגעץ גע-
שריבן: **ביז היינט צו טאָג קוקן זיי אַלע אויס, ווען דער
יונג וועט אַ פּום אויסגליטשן!**

„פע — זאַגט ניגער — פע, ס'טויג נישט. מ'דאַרף זאַגן:
ווען ביי אים וועט זיך אַ פּום אויסגליטשן.“

„ניגער ברענגט אַ צווייטן זאַץ. אַש האַט געשריבן וועגן
זיינע קריטיקער: **איך גיב זיי נאָך אין אַלע פעלערן, אין
וועלכע זיי האָבן מיך באַשולדיקט, זענען פעלערן!**

„פע, פע, פע! — פאַרקומט ניגער מיט דער נאָז — פאַס-
קודנע! **ער האַט געוואַלט זאָגן** — שרייבט ער — **איך גיב
זיי נאָך, אַז אַלע פעלערן, אין וועלכע זיי האָבן מיך באַ-
שולדיקט, זענען פעלערן!**

„געפעלט אייך עפעס אַ שפּראַכלעכע „חריפות“?

„וואָס־זשע טוט גאַט, זענען ניגערס אויסגעבעטערטע זאַצן
אַזוי בעסער פּון אַשס ווי אַ טעמפּער מעסער איז בעסער פּון
אַ שאַרפּ.“

און ווייטער פאַרטיידיקט חיים ליבערמאַן דעם זעלבן אַשן, וועמען
ער באַשולדיקט איצט אויף דעם סמך פּון דעם זעלבן ניגערן און
אויפן סמך פּון די זעלבע רייד ניגערס:

„יאָ, מיין פּריינט (דאָס שרייבט אַלץ חיים ליבערמאַן צו אבא
גאַרדין — ש. ר.), אַ שיינע צייט געפונען צו לערנען אַשן
גראַמאַטיק, נאָך פּערציק יאָר שאַפּן (אַבער נאָך 50 יאָר שאַפּן,
הייסט עס, מעג ליבערמאַן יאָ לערנען אַשן!... — ש. ר.) און
גלייך ווי עס איז אַ נאָווינע אַ גרויסער שרייבער, וואָס איז נישט
אפּגעהיט אין זיין סטיליסטיק און אַפּילו אין זיין גראַמאַטיק.

„כדאי דאָ צו דערמאָנען, אַז עמנואל קאַנט, למשל, איז אויך געפלאַגט געוואָרן פון די ניגערס פון זיין צייט פאַר שלעכטן סטיל...“

און דאָ צעלאַכט זיך חיים ליבערמאַן אויף אַ ווילדן, ליבערמאַנישן אופן, ווי נאָר אַ היסטעריקער קאַן:

„כאַ-כאַ-כאַ! כאַ-כאַ-כאַ! כּי-כּי-כּי! העלפט מיר לאַכן, קאַלעגע גאַרדן (איצט הערט הערט!... — ש. ר.)!
אַ מענטש, וואָס האָט שוין אָפּגעלייגט עקזאַמען דורך צענד-ליקער מייסטערווערק, מייסטערווערק (אונטערגעשטראַכן דורך חיים ליבערמאַן — ש. ר.), קומט ניגער ערשט מאָנען ביי אים עלעמאַנטאַר וויסן!

אַ קינסטלער, וואָס האָט געבראַכט דאָס געמאַנג פון דער וועלט, שירה פון גאַט, נבואה, נעמט ניגער און זעצט אים אַוועק אויף דער קני און מאַכט צו אים: „זאָג נאָר, יינגעלע, און וויפיל איז אַכט מאָל גיין ווייסטו? און פאַרוואָס אָן עפעלע פאַלט פון בויעלע ווייסטו?“

אַ שוין ספעקטאַקל, פריינט גאַרדן, נישט אמת?

אַבער נאָך אַ שענער ספעקטאַקל איז מיט אייך, ר' חיים ליבער-מאַן!... — ביי ניגערן האָט, לויט אייערע רייד, גענומען „זעקס יאָר און זעקס מאָנאַטן מיט דרייצן טעג (דעבאַטע אין זעקס בריוו, זייט 21)“, אַז ער זאָל ענדערן זיין מיינונג פון גוטן צו שלעכטן, און ביי אייך האָט געדאַרפט נעמען גאַנצע דרייצן (אַ מיסטישע ציפער) יאָר צו ענדערן אייער מיינונג פון גוטן צו שלעכטן. וואָרים אין 1937 לאַכט איר אויס ניגערן פאַר זאָגן, אַז אַש קאַן נישט קיין גראַמאַטיק און איז אַן עס-האַרץ, און אין 1950 זאָגט איר, אַז אַש איז אַן עס-האַרץ און קאַן נישט קיין גראַמאַטיק, און ביידע מאָל שטיצט איר אייער מיינונג אויף דעם זעלבן ציטאַט פון ניגערן...

ג, איז נישט קיין רחמנות געבעך אויף דעם יידישן ליענער, וואָס מען טראַגט אים אונטער ביכלעך און בראַשורן, אַנגעפיקעוועט מיט פאַלשקייטן און ער מוז עס אַזוי אַלץ אַראַפּשלינגען!...

ווי אַזוי וויל ער, ת. ל., דערוועקן ביים ליענער צוטרוי צו זיך? עס איז דאָך ממש צו לאַכן אין די פויסטן: כאַ-כאַ-כאַ! כאַ-כאַ-כאַ! כּי-כּי-כּי! — צו נעמען דעם זעלבן, טאַקע ממש דעם זעלבן, פאַראַ-גראַף פון ניגערן: „כּי-זאָג עס און זאָג מיט אַ כּיוון פּראָסט און קלאַר און אַפּן, אַן שום צערעמאָניעס“, און אַזוי ווייטער, און אים אַנווענדן

איין מאָל (אין 1937) אַלס פּאַרטיידיקונג פון אַשן, און זאָגן וועגן אים דערביי: „דער קינסטלער, וואָס האָט געבראַכט געזאָגט פון דער וועלט, שירה פון גאָט, נבואה“ און מיט דרייצן יאָר שפּעטער נעמט ער, חיים ליבערמאַן, דעם זעלבן פּאַראַגראַף, פון דעם זעלבן ניגער, כדי אים אויסצונצן אַלס באַשולדיקונג קעגן אַשן און מאַכן אים אויף דעם סמך פאַר אַן עס-האַרץ!...

נו, איצט לאַמיר נאָר אַריינקוקן אין די דורך אַשן פּאַלש-ציטירטע פּסוקים, וואָס ליבערמאַן ברענגט זיי אויף די זייטלעך 22 און 23 פון „שלום אַש און קריסטנטום“! אָבער פריער וויל איך פרעגן חיים ליבערמאַנען: צי קאָן מען אויפן סמך פון דער דאָזיקער שוואַכער באַשולדיקונג שטעמפלען אַ מענטש, וואָס שרייבט שוין פינף-און-פּופֿ-ציק יאָר און האָט אָנגעשריבן אַזעלכע מייסטערזווערק (ליבערמאַנס אויס-דרוק), ווי „תהלים-ייד“, „מאָן פון נצרת“, „משה“ און „ישעיה“, וואו עס פּאָדערט זיך לכל הדעות גרויסע יידישע ערודיציע — אַז ער איז אַן עס-האַרץ?!

וואָס מיינט, אייגנטלעך, אַן עס-האַרץ? אַן עס-האַרץ מיינט, אַז די געגעבענע פּערזאָן ווייסט אַפילו נישט וועגן דער עקזיסטענץ פון אַזעלכע פּסוקים. אַ פּערזאָן, וואָס האָט קיינמאל נישט אַריינגעקוקט אין תנ"ך, אין אַ גמרא, בכלל אין אַ יידיש ספר!

טאָ ווי וואָנט אַ שרייבער, וועלכער וויל אויפבויען אַזאַ ערנסטן באַשולדיקונגס-אַקט קעגן דעם וויכטיקסטן יידישן שריפטשטעלער אין אונזער ליטעראַטור — אַ „קינסטלער, וואָס האָט געבראַכט דאָס געזאָגט פון דער וועלט, די שירה פון גאָט, נבואה“ (חיים ליבערמאַנס אייגענע באַצייכנונג פאַר אַשן) — זאָל דעם דאָזיקן אַקט אויפבויען אויף אַזאַ זאַמדיקן באַדן, וואָס צעפּאַלט זיך ביים ערשטן בלאַז!... אַ פּראַקוראַר אין אַ געריכט וואָלט דאָס נישט געטאַן, וויל די פּאַרטיידיקער פון באַשולדיקטן וואָלטן פון אים געמאַכט פיפקע...!

אויב אַ מענטש — אין דעם פּאַל: שלום אַש — געדענקט די דאָזיקע פּסוקים פון אויסנווייניק, און אַפילו ווען ער ברענגט זיי אין אַ פּאַרגרייזטער פּאַרם, וואָס איך צווייפל אין פיל פון זיי, אויב דאָס איז זיין שולד (דאָס וועלן מיר באַלד זען), איז שוין נישט קיין עס-האַרץ!

לאַמיר טאַקע נעמען די פּסוקים: „שנחת רשעים תקצורנו“. חיים ליבערמאַן כאַפט אַשן ביי דער האַנט, אַז עס שטייט אינדעראַמתן: „תקצורנה“. אַדער דעם אויסדרוק: „זיי טוען מעשי זמרה“, און עס דאַרף זיין: „מעשי זמרי“... איז ווייסט איר דען נישט, ר' חיים ליבערמאַן, אַלס לאַנגיאַריקער צייטונגסמאַן און אַרויסגעבער פון אַזוי

פיל בראָשורקעס, אָז עס איז דאָ אויף דער וועלט אַזאַ זאַך ווי אַ „בַּחוּד
הזעצער“! אויף דערויף איז דאָך צווישן שרייבער פאַראַן אַ גאַנגבאַר
ווערטל, אַז „אַ שרייבער וועט גיכער שטאַרבן פון אַ דרוקפּעלער,
איידער פון אַ האַרצעפּלער“... וועגן דעם, אַז אין די אויבנדערמאַנטע
צוויי פּסוקים האָט דער בַּחוּד הזעצער געמאַכט די גרייזן, זעט אַפּילו
אַ בלינדער, און קיין שום רעכט־דענקענדיקער מענטש וועט אַזעלכע
גרייזן נישט נעמען ערנסט און נאָך דערפאַר שטעמפלען אַ גרויסן
שריפטשטעלער אַלס עס־האַרץ...

איצט לאַמיר אַנאַליזירן נאָך עטלעכע פּסוקים, וואָס חיים ליבערמאַן
ויל, לויט זיי, פאַרוואַנדלען דעם ליטעראַטור־ריז שלום אַש אין אַן
עס־האַרץ:

אַש האָט געשריבן: „כל הארץ מלאה כבודו“ און עס דאַרף זיין:
„מלא כל הארץ כבודו“. אַש האָט געשריבן (אַלץ אין „מאַן פון נצרת“):
„על שני עדים יקום דבר“, און עס דאַרף גאָר זיין: „על פי שני עדים
או על פי שלשה עדים יקום דבר“; צי אַש שרייבט: „לא בחיל ולא
בכוח כי אם ברוח ה'“ און שטיין דאַרף גאָר: „לא בחיל ולא בכוח כי
אם ברוחי אמר ה' צבאות“. יאָ, ליבערמאַן האָט אים, אַשן, געכאַפּט
ביי נאָך אַ וואַזשנעם גרייז: אַש האָט אָנגעהאַנגען דעם פּסוק: „צדיק
באמונתו יחיה“, אין דוד המלכן, און געזאָגט האָט עס גאָר דער נביא
חבּוק.

וועט מיר ר' חיים ליבערמאַן דערלויבן צו ברענגען אַ לעבעדיקן
ביישפּיל:

אינימאַל קלינגט מיר אָן אַ באַקאַנטער יידישער אַקטיאָר, און —
היות ער האַלט, אַז איך קאָן מיך אויס אַ ביסל אין די שוואַרצע פינ־
טעלעך, ווענדט ער זיך צו מיר מיט אַ בקשה: איך זאָל פּסקענען אַ
שאלה וועגן אַ געוועט, וואָס ער האָט געמאַכט מיט אַ צווייטן אַקטיאָר.
וואָס אַזוינס איז די שאלה?

ער, דער פרעגער — הייסט עס — זאָגט, אַז עס שטייט געשריבן:
„החיים והמות ביד הלשון“, און דער צווייטער טענהט, אַז עס שטייט
נישט אַזוי, נאָר אַנדערש.

אין פּלוג האָב איך קיין סך נישט געטראַכט און געפּסקנט, אַז
מען זאָגט טאַקע: „החיים והמות ביד הלשון“. אַזוי האָב איך געלייענט
ביי אַ סך באַקאַנטע שרייבער, יודעי־ספר, אַזוי זאָג איך אַליין און
אַזוי האָב איך געהערט זאָגן פון פּיל פּערזאָנען.

היות אָבער איך בין אַ פאַרויכטיקער מענטש, ווען עס האַנדלט
זיך ביי ציטירן אַ פּסוק, און איך פאַרמאַג אויך דאָס „מאַגישע“ ספר, וואָס
איר, חשובער חיים ליבערמאַן, פאַרמאַגט געוויס (קאָנקראַדאַנץ, בלע"ז),

האָב איך מיין באַקאַנטן אַקטיאָר געזאַגט: וואָרט-צו אַ וויל ביים טעלעפּאָן און איך וועל דיר באַלד געבן די ריכטיקע תשובה. ווי דערשטיינט בין איך געוואָרן זיך צו דערוויסן, אָ דער אַנגענומענער שפרוך „החיים והמות ביד הלשון“ איז נישט ריכטיק. עס שטייט בפירוש: „מות וחיים ביד לשון“ (משלי י"ח, כ"א). איך וועל מיך מודה ומתודה זיין, אָ פאַר מיין אויער קלינגט ריטמישער די פאַלשע ווערסיע...

און אויב מען זאָגט יאָ: „החיים והמות ביד הלשון“, איז מען דערמיט אַן עס-הארץ? עס איז נאָר אַ באַווייז, אָ איידער מען ציטירט אַ פּסוק דאַרף מען נאָכקוקן גענוי אין דעם „מאַגישן“ ספר, און פאַר-טיק! ... מען דאַרף בלויז וויסן, אָ אַזאַ פּסוק איז פאַראַן און וואו מען דאַרף אים זוכן! ...

פאַרשטייען מיר זייער גוט, אָ איר, ר' חיים ליבערמאַן, האָט אין אייער ביכער-שאַנק שטיין אַ קאַנקאַרדאַנץ, אָדער ביאַליק און ראַוויצקיס „ספר המשלים והפתגמים“ און ווען איר דאַרפט נאָכקוקן וועגן אַ פּסוק אין תנ"ך — אַבי איר געדענקט אים נאָר, אָפילו אין אַ פאַרגרייזטער פאַרם — גיט איר אַ מיט-אויף לויטן „אלף-בית“ און איר געפינט גענוי, ווי אַזוי דער פּסוק שרייבט זיך און וואו ער שטייט געשריבן (אַנטשולדיקט מיר, וואָס איך דעק-אויף אַזאַ „גרוי-זאַמען“ סוד! ...). און איר ציטירט אים פינקטלעך, און קיינער קאַן איך נישט כאַפּן ביי אַ גרייז! ...

נו, האָט שלום אַש גראַד נישט געהאַט ליגן ביי זיך אויפן שרייבטיש דאָס דאָזיקע ספר (אַן עוולה גדולה!). נאָר ער האָט זיך פאַרלאָזט אויפן זכרון. ניין, איך האַלט נישט, אָ מען דאַרף זיך פאַרלאָזן אויפן זכרון, ווען מען ציטירט אַ מאמר אָדער אַ פּסוק; אָבער אָ עס איז נישטאַ קיין ברירה, אָדער מען איז טיילמאַל אַזוי איבער-צייגט אין דער ריכטיקייט, וואָס דער „זכרון“ טראַגט אייך אונטער, פּונקט ווי איך און פילע אַנדערע זענען איבערצייגט, אָ עס שטייט געשריבן: „החיים והמות ביד הלשון“! ... — טאָ וואָס זאַל מען טאָן? איז מען צוליב דעם שוין אַן עס-הארץ? ניין און טויזנט מאַל ניין! ... צוליב אַזאַ נישטיקייט צו וואָרפן אויף אַ גרויסן שריפט-שטעלער, וועלכער האָט שוין אויף זיין קרעדיט אַזוי פיל ווערק, וואָס מ'קאַן באַין אופן נישט אַנשרייבן, אויב מען איז אַן עס-הארץ — די באַשולדיקונג, אָ ער איז יאָ אַן עס-הארץ, איז נישט מער ווי ביזווי-ליקייט! נאַרישע ביזווייליקייט! ...

מענטשן, וועלכע געדענקען אַ פּסוק אָדער אַ מאמר אויפן קאַפּ, זענען גאונים! מען דאַרף באַמת האָבן אַ געניאַלן זכרון. איך קאַן מיר

פאַרשטעלן, אָז אַ „חזון־איש“, זכּרונּו לברכה, וועלכער איז פון זיין פּריסטער יוגנט־אַן געווען אַ גוטער שווימער אין ים־התּלמוד, האָט מסתּמא יאָ געדענקט וואו און ווי אַזוי עס שטייט געשריבן; און אים — צו לענגערע יאָר — אַ ר' חיים (נישט ליבערמאַן...). העלער, גלויב איך, געדענקט אויך וואו און ווי אַזוי עס שטייט געשריבן אַ מאמר אָדער אַ פּסוק. עפעס גלויבט זיך מיר אָבער נישט, אַז איר, חיים ליבערמאַן, אַ „לומד זקן“, זאָלט געדענקען אויפן קאַפּ פינקטלעך און גענוי ווי אַזוי דער פּסוק אָדער מאמר זאָגט זיך. געוויס פאַרמאָגט איר דאָס „מאַגישע“ ספר, המכּונה „קאַנקאַרדאַנץ“ אָדער דאָס ספרל „ספר המשלים והפּתגמים“.

גו, צי קאָן מען זאָגן אויף אייך, הלילה, אַז איר זענט אָן עס־הארץ?! אויב אַ מענטש ווייסט נאָר, וואו אַ „טיר“ עפנט זיך אין אַ ספר, כּדי צו קאָנען געבן אַ קוק נאָך, איז ער שוין נישט קיין עס־הארץ. טאָ וואָס־זשע מאַכט איר זיך נאָריש און איר בויט־אויף אַ באַשולדיקונגס־אַקט פון עס־הארצות אויף אַזאַ נישטיקן פונדאַמענט? און קעגן וועמען?!...

אין צוזאַמענהאַנג דערמיט גלוסט זיך מיר צו ברענגען נאָך אַ לעבעדיקן ביישפּיל, וואָס האָט מיך אין זיינער צייט שטאַרק אַמוזירט; און נאָכאַמאָל זאָל דאָס זיין אַ צייכן, אַז מען טאָר אויף קיין זאַמדיקן באַדן נישט אויפשטעלן אַפּילו די קלענסטע געבידע...

מיט אייניקע וואָכן פּריער, איידער אונדזער אַלעמענס גוטער פּריינט צביון איז אַוועק פון דער וועלט, האָט ער אין זיינע „יידישע אינטערעסן“ ציטירט אַ מאמר פון דער גמרא. האָב איך אויף אַ טשי־קאָרזאַסט — ווייל צביון האָט דאָך טאַקע באמת געגאַלטן פאַר אַ ייד אַ תּלמיד־חכם — געוואָלט זען, צי האָט ער ריכטיק ציטירט. האָב איך דאָך ביי מיר אויף מיין שרייבטיש, פונקט ווי איר, ר' חיים ליבערמאַן, דאָס קליינע „מאַגישע“ ספרל, נעם איך אַט דאָס דאָזיקע ביכעלע און גיב אַ קוק אַריין און זע, אַז צביון ע"ה האָט געמאַכט אַ טעות, אַזאַ ענלעכן טעות, ווי שלום אַש מיט זיינס אַ פאַרדרייטן פּסוק אין „מאַן פון נצרת“. האָב איך מיך דערפּילט ווי אַ „זיגער“, און — איידער איך האָב נאָך ווייטער איבערגעליענט ביזן סוף די „יידישע אינטערעסן“, האָב איך גענומען און אָנגעשריבן אַ בריוועלע צו צביונען, אַריינגעלייגט אין אַ קאָנווערט, אַרויפגעקלעפט אַ מאַרקע און דאָס בריוועלע דערווייל אַוועקגעלייגט אָן אַ זייט. פאַרשטייט זיך, אַז אין דעם בריוועלע האָב איך צביונען געשריבן אין אַ פּריינטלעכן און אין אַ וויציקן טאָן, אַז ער האָט געמאַכט אַ טעות.

אָפּגעטאָן די שקאַצישע מלאכה, האָב איך מיך אַוועקגעזעצט ענדיקן זיך אַרטיקל.

לייען איך אַזוי ווייטער כּהאי לישנא: „איך ווייס נישט, צי איך האָב ריכטיק ציטירט דעם מאמר, וואָרים איך האָב גראַד נישט אונטער דער האַנט דאָס „ביכעלע“ (צביונס אויסדרוק) ...

ווען איך האָב דאָס איבערגעלייענט, בין איך פאַרשעמט געוואָרן און איך האָב מיין אָנגעשריבן בריוועלע צעריסן אויף פּיץ-פיצלעך און זיך דערביי אַליין מוסר געזאָגט: אַט דעם תּלמיד-חכם און קלוגן ייד, צביונען, גייסטו כאַפּן ביי גרייזן! ...

נו, איז דאָך צביון געווען אַ קלוגער ייד און האָט געהאַט הומאַר, האָט ער באַלד צוגעגעבן די וויציקע באַמערקונג, אַז ער האָט נישט געהאַט אונטער דער האַנט דאָס ביכעלע ... פון דאַנען איז געדרונגען, אַז חיים ליבערמאַן — זאָל ער עס מיר מוחל זיין — זינדיקט נישט מיט קיין צו גרויסער חכמה און אַוודאי נישט מיט קיין צופיל הומאַר. אַנישט, וואָלט ער נישט אויפגעבויט אויף אַזעלכע שוואַכע אַרגומענטן אַ באַשולדיקונגס-אַקט, אַז שלום אַש איז אַן עם-הארץ! ...

עס איז, מיין איך, איבעריק זיך אַוועקצושטעלן פאַלעמיוזירן מיט חיים ליבערמאַנען, צי אַשס ביכער זיינען יאָ מיסיאָנערישע ווערק אָדער נישט. דאָס האָבן שוין פריער פאַר מיר געטאָן אַנדערע בקיאים, ווי: ש. ניגער, יואל ענטיץ, חיים גרינבערג, מלך ראָוויטש, מ. צאַנין און דעסגלייכן, און איך פאַרלאָז זיך אויף זייער „שחיטה“ ... אַ חוץ דעם, ווייסט איר מסתמא, ר' חיים ליבערמאַן, אַז איך בין געווען דער ערשטער לייענער פון „מאַן פון נצרת“. איך וועל נישט גיין רעדן וועגן זיך, צי איך בין אַ גוטער שרייבער אָדער אַ שלעכטער שרייבער; אַ גוטער יידישער לייענער בין איך לכל הפחות יאָ. איידער עס איז געקומען צו אַשן דאָס טרויעריק-באַרימטע בריוועלע פון אב. קאַהאַן, מיט דעם חוצפהדיקן באַפעל, אַז ער, שלום אַש, זאָל „פאַרגעסן“ אין דעם דאָזיקן ווערק און ער זאָל זיך נעמען שרייבן עפעס אַנדערש (וואָס דען פאַר אַ ווערק זאָל אַש יאָ שרייבן, אַ צווייטן „קידוש השם“? האָט דאָך דער זעלבער „מבין“ געהאַט אַמאַל געזאָגט, אַז „קידוש השם“ איז אַ שמאַטע און נישט געוואָלט עס דרוקן! ...) — איז ביז יענעם טאַג האָב איך, דער ערשטער לייענער פון „מאַן פון נצרת“, נישט אָנגע- הויבן חושד צו זיין, אַז דאָס איז אַ מיסיאָנעריש ווערק און עס איז מיר אַפילו אין חלום נישט איינגעפאַלן צו גיין זיך אַפּשמדן, רחמנא- לצלן ...

צי מעג מען שרייבן אויף דער טעמע פון ישו הנוצרי?

שלום אַש איז נישט דער ערשטער יידישער שריפט-
שטעלער, וואָס האָט זיך גענומען צו דער „פאַרבאַטענער“ טעמע. עס
זענען שוין געווען פאַר אַשן פיל אַנדערע שרייבער, וואָס האָבן זיך
דערלויבט דאָס צו טאָן. איינער פון זיי איז דער פיל-געאַכפערטער
פראַפעסאָר יוסף קלויזנער. אָט לייענען מיר אין אַן אַפּהאַנדלונג וועגן
יוסף קלויזנער צו זיין אַכציק-יעריקן געבורטסטאָג אין 1954, געדרוקט
כמעט אין דער גאַנצער יידישער וועלט-פרעסע און געשריבן פון באַ-
קאַנטן זשורנאַליסט גרשון סוועט:

„פראַפעסאָר קלויזנערס בוך, ישו הנוצרי, וואָס איז דער-
שינען אין יאָר 1922, האָט אים געבראַכט גרויס אָנערקענונג מצד
געלערטע איבער גאַר דער וועלט. אין ארץ ישראל האָט זיין
ישו הנוצרי אַרויסגערופן ממש אַ שטורם. עס האָבן זיך געהערט
שטימען, אַז מען זאָל דאָס בוך פאַרברענען. אַנדערע, מעסיקערע,
ווי אחד העם, האָבן אים געראַטן, ער זאָל ענדערן שטעלן אין
דעם בוך. זאָל אַבער דאָ געזאָגט ווערן צו קלויזנערס שבח, ער
האָט נישט מסכים געווען צו קיין שום קאַמפראַמיס, וועלכע —
ווי ער האָט געגלויבט — זענען פון זויטנשאַפטלעכן שטאַנדפּונקט
נישט דערלאָזבאַר.“

וועגן ישו הנוצרי האָבן אויך געשריבן די באַקאַנטע העב-
רעאישע שריפטשטעלער א. א. קאַבאַק; י. ח. ברענער; ש״י איש

הורביץ און אַנדערע. אָבער קיינעם איז נישט איינגעפאלן צו זאָגן אויף פראַפעסאָר קלויזנער, א. א. קאַבאַקן, י. ח. ברענער און ש״י איש הורביץ, אַז זיי זענען, חלילה, משומדים און מיסיאָנערן!... איך וויל דאָ ברענגען אַ גרעסערן אויסצוג פון אַן אַרטיקל, געשריבן דורך דעם גרויסן און אַנגעזעענעם יידישן שרייבער און נאַציאָנאַלן פירער, חיים גרינבערג, וועמען קיינער וועט, חלילה וחס, נישט חושד זיין אין שמד און אין מיסיאָנערישקייט (יאָ, ער איז געווען אַ מיסיאָנער, אָבער פאַר דעם יידישן נאַציאָנאַלן געדאַנק, פאַר אַ יידישער מדינה אין ארץ ישראל...). און אַט וואָס עס שרייבט חיים גרינבערג אין „יידישן קעמפער“ פון 22-טן אָקטאָבער, 1948, א. נ. „יצחק וואַרשאַווסקיס, הייליקער קריג“:

„... צי איז אים, למשל, באַקאַנט (וואַרשאַווסקי-באַשעוויסן — ש. ר.), אַז י. ח. ברענער, עליו השלום, האָט אַמאָל אַנגעשריבן אַן אַרטיקל אין, הפועל הצעיר, וועלכער איז אין זיין צייט אויפֿ-געפאַסט געוואָרן אַלס פראַ-עוואַנגעליש אַדער אַלס, פראַ-יעזוס? דער אַדעסער קאַמיטעט פון חובבי ציון האָט דענסטמאָל אָפּגע-שטעלט זיין קליינע סובסידיע פאַרן תל-אַביבער אַרגאַן פון דער יידישער אַרבעטערשאַפט, און פּערזענלעך האַלט אים, אַז ער האָט אַזוי געדאַרפט האַנדלען, ווייל זיינע הכנסות זיינען געקומען אויך פון אַ גרויסער צאַל פרומע יידן, וועמען אַזאַ אַרטיקל האָט גע-קאַנט שאַקירן. קיינער האָט אָבער נישט גערופֿן נישט צו אַ באַיקאַט און נישט צו אַ פאַגראַם קעגן, הפועל הצעיר, אַדער קעגן ברענערן פּערזענלעך.

„צי איז אים, למשל, באַקאַנט דער נאַמען פון אַ באַדייטנ-דיקן העברעאישן שריפטשטעלער, ש״י איש הורביץ, וועלכער האָט אין פאַרשידענע יאָרן געשריבן עסייען, וואָס פיל האָבן באַטראַכט פאַר אַ גלאַריפיקאַציע פון ישו און פון עוואַנגעלישן קריסטנטום? אַ טייל פון יענע עסייען איז מיר אַליין אויסגעקומען צו פאַרעפנטלעכן (אַלס רעדאַקטאָר פון, העולם, אין זיין בערלינער פּעריאָד), און אויב וואַרשאַווסקי האָט יענע שריפטן פון ש״י איש הורביץ נישט געלייענט און איז גרייט זיך היינט מיט זיי צו באַקענען, דאַרף ער זיך נישט מטריח זיין און זוכן אַלטע נומערן פון זשורנאַלן — זיי זענען אַריינגענומען געוואָרן אין לעצטן באַנד פון זיינע ווערק, אונטערן טיטול, מאין ולאן. עס איז אין דעם פּאַל, ווי אין אַ סך אַנדערע פּאַלן, נישט וויכטיק, צי אים האָב מיט ש״י איש הורביץ מסכים געווען אַדער נישט; ס׳איז אויך נישט

וויכטיק, צי איך בין מיט זיי היינט מסכים; איך האלט נישט, אָז אַ רעדאַקטאָר מח מסכים זיין מיט אַלץ, וואָס ער פאַרעפנטלעכט, ספעציעל ווען עס האַנדלט זיך וועגן שרייבער מיט אייגענע ברייטע פלייצעס, וואָס קאָנען אַליין טראַגן די אַזרחיות פאַר זייערע ווערק. וויכטיק איז אַבער יאָ, אַז ש״י הורביץ איז פון דער העברעאישער ליטעראַטור נישט אַרויסגעטריבן געוואָרן, אַז אויך נאָך זיין, חסא' האָט יעדע וויכטיקע העברעאישע צייטשריפט גע- האַלטן פאַר אַ כבוד אים צו ציילן צווישן אירע מיטאַרבעטער.

„... און ווייטער: צי איז וואַרשאַווסקין באַקאַנט דער נאָמען פון אַן אַנגעזעענעם העברעאישן נאָוועליסט א. א. קאַבאַק, וואָס האָט צוריק מיט אַ יאָר צען אַרויסגעלאָזן אַ קריסטוס-ראַמאַן, במשעול הצר', אין וועלכן דער אותו האיש איז געשילדערט אין זייער אַ סימפּאָטישן ליכט? צי ווייסט ער, אַז קאַבאַק, עליו השלום, איז אין די יאָרן ווען ער האָט יענעם ראַמאַן געשריבן, געווען אַ שומר מצוות, אידענטיפיצירט זיך אין זיין אורח-חיים מיט טראַדיציאָנעלער אַרטאָדאָקסישער יידישקייט? אפּשר האָט וואַרשאַווסקי עפעס וועגן דעם געהערט, אַבער צי מיר איז נישט דערגאַנגען, אַז די העברעאישע ליטעראַטור אין ארץ ישראל זאָל האָבן אַריינגעלייגט קאַבאַק אין שטילן חרם אַדער גאַר אין אַ בפרהסיא-חרם, אַז צייטשריפטן זאָלן אים אויפהערן צו דרוקן פאַר זיין, פאַראַט' (איך נוץ דאָ וואַרשאַווסקיס אַן אויסדרוק). ווי קיין מחורם אַדער מנודה איז קאַבאַק זיכער נישט אַוועקגעגאַנגען פון דער וועלט. איז ארץ ישראל נישט אַזוי סענסיטיוו צום גייסט פון יידישקייט און צו טראַדיציע, אַז דאָרט האָט מען טאַלערירט אַ חילול-השם, וואָס יצחק וואַרשאַווסקי אין ניר-יאָרק האַלט, אַז ס'איז אַ פאַרברעכן צו טאַלערירן?

„... און אויב איך ציטיר שוין, מעג איך אפּשר ברענגען אַ פאַר ווערטער פון נאָך אַ יידישן, שרייבער? יענער שרייבער איז נישט פון וואַרשאַ, נישט פון לובלין און נישט פון לאַדזש, און ער האָט אַפילו קיין יידיש נישט פאַרשטאַנען, און ווען וואַר- שאַווסקי וואַלט אים אין זיין צייט אַטאַקירט פאַר מאַנגל אין דרד-ארץ פאַר יידישקייט, וואַלט דאָס אים נישט געשאַדט, וויל ער וואַלט זיין מוסר-וואַגן נישט געקאַנט איבערלייענען; אַבער אינגאַנצן אים אויסמעקן פון דער גלגלת היחסין פון יידישער טראַדיציע קאָן מען אים פאַרט נישט. איך וויל דאָ ברענגען זיינע ווערטער: **דער מענטש איז נישט אימשפּאַנד צו באַגרייפן גאָטס מחשבות... די דאָזיקע אַלע ווערטער (פון ישו) און**

פון דעם וואָס איז אויפגעשטאַנען נאָך אים האָבן בלויז באַווירקט אויסצוגלייכן דעם וועג פאַרן מלך המשיח... די גאַנצע וועלט איז שוין פול געוואָרן פון משיח-ווערטער און פון רייד וועגן מצוות, וואָס זענען פאַרשפּרייט געוואָרן אויף ווייטע אידעלען און צווישן פיל פעלקער! אַזאַ אַפּשאַצונג פון דעם נוצריס דאָלע און פון פּוילוס (דער וואָס איז אויפגע- עטאַנען נאָך אים), האָט אונז געגעבן ווייטער אַמאָל, נישט קיין ראַמאַנען-שרייבער און נישט קיין היינטייטיקער יידישער אינ- טעליגענט, וואָס איז אַרויס לתרבות רעה, צופעליק האָט עס געשריבן דער זעלבער מאָג, וואָס האָט קאָדיפּיצירט אונדזער גאַנצע הלכה, דער מחבר פון משנה תורה, וועלכער איז נאָך ביז היינטיקן טאָג דער הויפט-מדרין פונעם טראַדיציאָנעלן יידנטום איבער גאָר דער וועלט, סיי פונעם ספרדישן און סיי פונעם אשכנזישן, צופעליק איז פאַר די דאָזיקע, מיטיאָנערישע זאָצן פאַראַנטוואָרטלעך דער זעלבער מאָג, וואָס זיינע שלשה-עשר עיקרים זאָגט יעדער פרומער ייִד אַלע טעג פון אַ גאַנץ יאָר אין זיין דאָווענען. דער נאָמען פון יענעם, מסית ומדיח איז דער רמב"ם.

„... איך האָב נאָך געוואַלט, דערמאָנען יצחק וואַרשאַווסקי, אַז — מימעג, אַז די טעמע אותו האַינט, אַפּאָסטאָל, עוואַנגעליום, קריסטנטום איז נישט קיין פאַרבאַטענע, און אַז זאָגן אַ גוט וואָרט וועגן געשטאַלטן פון ייִדן, וואָס זענען אַוועקגעגאַנגען פון אונדזער היסטאָרישן וועג, אַדער וואָס מיר האָבן געהאַט אַ גרונט נישט אַריינצונעמען אין אונדזער פאַנטעאַן, איז אויך פון שטאַנדפונקט פון ייִדישער רעליגיעזער טראַדיציע נישט קיין חטא און נישט קיין נאַציאָנאַלער פאַרראַט. איך מח זיך דערביי מודה זיין, אַז איך וואַלט געפּאָדערט אי פאַר זיך, אי פאַר אַנדערע פולע פרייהייט אַזעלכע טעמעס צו באַהאַנדלען, און צו באַהאַנדלען זיי אַפילו מיט, סימפּאָטישער פאַרשטענדעניש, אויך ווען איך וואַלט אויף דעם נישט געהאַט קיין היתר פונעם רמב"ם. איך גלויב בכלל נישט אין פאַרבאַטענע טעמעס, אין אינטעלעקטועלע טאַבוס, אין, מוקצה-קייטן און סייגים אין דער ספּערע פון ערלעכן דענקען און פאַרשונג, און אין דער וועלט פון קינסטלערישער וויזיע“.

נו, וואָס זאָגט איר נישט צו אַזאַ ייד ווי חיים גרינבערג! ער רעדט דאָך ממש, על משיחו ועל בנתקה' — אויף אַב. קאַהאַן און חיים

שלום אש
אין די אָנהויב 1950'ער יאָרן

ליבערמאָן וסיעתם!... איצט וועלן מיר אייך נאָך מכבד זיין מיט אַן אויסצוג פֿון גאָר אַן אינטערעסאַנטן מאמר פֿון איינעם פֿון אונזערע חשובסטע עטייאַסטן, פֿאַעטן און בעלעטריסטן, און דאָס איז נישט קיין אַנדערער, ווי דער "משומד" י. י. טרונק!...

און הערט זיך צו, וואָס פֿאַר אַ גאַלדענע ווערטער! אַט דער דאָזיקער געדאַנק, וואָס טרונק ברענגט דאָ אַרויס, האָט דאָך טאַקע געפירט שלום אַשן אַנצושרייבן דעם "מאַן פֿון נצרת"! אַט די דאָזיקע געדאַנקען האָט דאָך שלום אַש אויסגעלייגט פֿאַר מיר, זיין נאָענטסטן מענטש אין יענער צייט, ביים שרייבן דאָס "קריסטלעכע" ווערק!... און אַט וואָס י. י. טרונק זאָגט צווישן אַנדערן אין זיין גרויסן אַרטיקל "דער, נוצרי' פֿון שלום אַש" ("אונזער צייט", נומער 11, דעצ., 1941):

"... דאָס בוך (מאַן פֿון נצרת) האָט אין דער יידישער

פרעסע פון אַמעריקע אַרויסגערופן אַ פאַרביטערטע פּאַלעמיק, דער קעגנער־ישער צד האָט אַשן אַפילו באַשולדיקט אין אַ נאַציאָנאַלן פאַראַט: אַז אַש איז כמעט ווי איבערגעגאַנגען צום קריסטנטום. און דאָ האָט מען געמאַכט דעם אומפאַרצײלעכן טעות. מ'האַט צונױפגעמישט דאָס אור־קריסטנטום און די שפּעטערע קירכע.

„אור־קריסטנטום און שפּעטערע קירכע, די קירכע מיליטאַנט, איז פונקט אַזוי ווייט פון זיך ווי סאַציאַליזם און נאַציאָנאַל־סאַציאַליזם (נאַציזם), הגם דער נאַציאָנאַל־סאַציאַליזם איז זיכער אַ דעגענערירטער אַפּשטאַם פון סאַציאַליזם און רעדט סאַציאַליס־טישע שאַבלאַנען, פונקט ווי מ'וואָלט זיך געוואָלט אַפּווענדן פון די פיזיקאַלישע אַן כעמישע וועלט־דערקענטענישן, ווייל דורך זייערע דערגרייכונגען זענען געשאַפן געוואָרן די גיפטיקע גאַזן און אַנדערע גרויזאַמע מלחמה־משחיתים.

„דאָס אור־קריסטנטום, דאָס קריסטנטום, וואָס איז נאָך אינ־גאַנצן געלעגן אין איר (זײן) ייִדישער מוטער־שױס — און דאָס בילד פון דעם דאָזיקן קריסטנטום וויל אַש געבן אין זײן „נוצרי“ — איז איינער פון די גרעסטע עקספּאַנסיע־מאַמענטן פונעם ייִדישן היסטאָרישן טעמפּעראַמענט. שױן דער אַלטער סענעקאָ האָט געזאָגט וועגן די דאָזיקע ייִדישע קריסטן, אַז די באַזיגטע (ייִדן) האָבן באַזיגט די זיגער (די רוימער). עס וואָלט געווען אַ גרויסער פעלער פון אונדזער אַלעמען, ווען מיר וואָלטן צוגעמאַכט פון אונז פאַר אונדזער אייגענעם כוח און בכיוון אויסגעשטראַכן פון אונז־דער געשיכטע אַט־אַ־דעם גרויסן מאַמענט פון ייִדישער גייסטיקער עקספּאַנסיע, נאָר דערפאַר ווייל די קירכע האָט שפּעטער פון דעם קריסטנטום געמאַכט גאָר עפעס אַנדערש ווי עס איז געווען אין אַנהויב. עס איז נישט אונדזער שולד און עס מינערט נישט אויף אַ האָר אונדזערע היסטאָרישע השפּעות און אונדזער רום, ווען באַרבראַן האָבן אונטערגעצונדן שייטערהויפנס אונדז צו פאַר־ברענען מיט די פּלאַקערן, וועלכע מיר האָבן אַנגעצונדן אין דער וועלט, כדי ליכטיק צו מאַכן אין אירע פינצטערנישן. לײדן און מיספּאַרשטאַנען־ווערן איז תמיד געווען דער וועג צו גרויסקייט, און מיר דאַרפן די מײל־שטיינער פון דעם וועג צו ייִדישער גרויסקייט נישט פאַרזען.

„... ערשט שפּעטער האָבן די פיזישע מאַכט־האַבער, די חיה־מענטשן, ברוטאַל אַנגעהויבן צו לעטן די ליכטיקייטן, וואָס יידן האָבן אַנגעצונדן אין דער וועלט. דאָס האָט געטאַן די פיזיש־קעמפּערישע קירכע, מיט וועלכער ישו און די ערשטע יידן־

קריסטן האָבן נישט קיין שונו געמיינזאַמעס. אויך היטלער האָט אָנגעהויבן צו לעשן דאָס גערעכטיקייטס-ליכט, וואָס איז אויפֿ-געגאַנגען — דורך ייִדישן איינפלוס — אינעם מאָדערנעם וועלט־פראָלעטאַריאַט. דער ווידערקער פון דעם אייגענעם וועלט־שווי-שפּיל.

„די קירכע האָט אָנגעצונדן שייטערהויפּנס פאַר ייִדן, מיט ייִדיש בלוט האָט זי געוואָלט אָפּווישן דעם בלאַטן שאַטן פון דעם שוואַכן קאַסמישן ייִדן, וואָס זי האָט אַליין בטעות אויפֿגעהאַנגען איבער דער וועלט אַלט סימבאָל פון דערלייזונג — דעם שוואַכן ייִד מיט דער בשורה פון גערעכטיקייט.

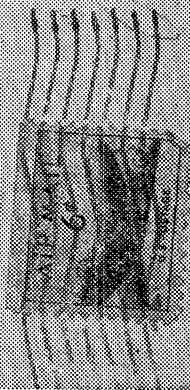
„אין דער דאָזיקער הינזיכט איז אַשס בוך זיכער אַ גרויסע דערגרייכונג סיי פאַר דער ייִדישער ליטעראַטור, סיי פאַר אַשן אַליין“.

אַט די דאָזיקע אמתע און טיף־איבערצייגנדיקע רייז האָט דאָך י. י. טרונק געשריבן נאָך אין 1941, און דער ריינער אמת איז דאָך, אַז דאָס איז טאַקע שלום אַש אויסן געווען מיטן שרייבן דעם „מאַן פון נצרת“ — צו ווייזן אויף ווי ווייט דאָס היינטיקע קריסטנטום איז אַוועק פון ישׁו־גלויבן, וואָס איז דאָך געווען אַ קליינער אָפּנויג פון דער ייִדישער אמונה („דאָס אור־קריסטנטום, דאָס קריסטנטום, וואָס איז נאָך אינגאַנצן געלעגן אין זיין ייִדישער מוטער־שוויט“ — י. י. טרונק), און דאָך האָט דאָס גאַנץ קנאַפּ געווייקט אויף שלום אַשט אָנפאַלער און זיי האָבן ווייטער פאַרשפּרייט דעם שרעקלעכן ליגן, אַז אַש איז אָפּטריניק געוואָרן.

אינטערעסאַנט וועט זיין דאָ אויף דעם אַרט איבערצוגעבן זייער אַ טשיקאַוון דאָקומענט — אַ בריוו, וואָס אַש האָט געשריבן צום שרייבער פון די שורות אין יאָר 1951. דער בריוו איז איינגטלעך געווען זינס אַ מיינונג איבער מיין היסטאָרישן ראָמאַן „רבי מאיר און ברוריה“ און איז אין זיין צייט אָפּגעדרוקט געווען אין דער ייִדישער פּרעסע. דאָס אינטערעסאַנטע אַבער איז, אַז אויפֿן קאַנ-ווערט, ווען דער בריוו איז הפּנים שוין געווען צוגעקלעפט, האָט ער מיט בלייפּעדער צוגעשריבן די דאָזיקע באַדייטונגספולע פאַר ווערטער: „אַלע, וואָס וועלן העלפֿן צעשטערן דעם שרעקלעכן שמד־בילבול אויף מיר, וועל איך לעבן־לאַנג דאַנקבאַר זיין“. דאָס באַ-ווייזט נאָר, ווי שטאַרק מ'האַט מצער געווען דעם גרויסן שריפט־שטעלער מיט דעם געבעלשישן ליגן. ער איז אַווי איבערפולט געווען מיט צאַרן אויף די דאָזיקע לייט, אַז ווען ער האָט וועגן

Handwritten notes in Hebrew, including the name "שולמ אשך" (Sholem Asch) and the address "121 North Hibiscus Drive, Miami Beach, Florida".

SHOLEM ASCH
121 NORTH HIBISCUS DRIVE
MIAMI BEACH, FLORIDA

Mr S Rosenberg

2802 Chimville Ave.

Bronx 67 N.Y.

זיי מיט מיר גערעדט, האָט ער נישט געהאַט קיין אַנדערן אויס-
דרוק פאַר זיי, ווי — „טמאים“...

צו „מען מעג“ שרייבן אויף דער טעמע פון ישו הנוצרי, וואָס
אַזאַ באַרימטע פיגור ביי יידן ווי חיים גרינבערג האָט געפסקנט,
אַז — מימעג!... — וועלן מיר ברענגען נאָך עטלעכע שטימען
פון יידישע שרייבער און אַפילו פון אַ גרויסער העברעאישער ציי-
טונג אין תל-אָביב, ישראל.

אַט וואָס עס שרייבט דער באַקאַנטער שריפטשטעלער און רע-
דאַקטאָר פון דער איינציקער יידישער טאַג-צייטונג אין ישראל,
„לעצטע נייעס“, מ. צאַנין (לעצטע נייעס, 3טן דעצעמבער, 1954):

„...אַש האָט זיך פאַרמאַסטן אויף אַ געוואָנטער היסטאָרי-
שער שליחות, ער האָט אָבער נישט געפונען די געהעריקע
מכשירים, מיט וועלכע ער זאָל קאַנען אָפטעמפן די טאַרפּקייטן
פון דעם קאַנפּליקט (יידנטום-קריסטנטום — ש. ר.).

„איך קאַן נישט זאָגן, ווי אַזוי אַש וואָלט דאָס געדאַרפט
מאַכן, ווען איך זאָל דאָס וויסן, וואָלט איך עס אַליין געמאַכט...
אָבער אַז אַשן איז נישט געלונגען צו דערפירן זיין אידיי מהלכה
למעשה — דאָס איז אַן שום ספק.

„דער ישר-פענאַמען איז אַ רעליגיעזער און סאַציאַל-היסטאָ-
רישער, די געפאַרן פאַר יידן הויבן זיך טאַקע אָן דאַמאַלט, ווען
מען גייט צו באַהאַנדלען די טעמע אויף איר קאַנקרעטער היס-
טאָרישער באַזע, וואָס רוקט אַרויס ישון אַלס דריטן פאַקטאָר
צווישן בית הלל און בית שמאי. קלויזנער האָט געקאַנט באַ-
האַנדלען די טעמע אין היסטאָרישן ליכט און קומען צום אויס-
פיר, פאַרוואָס יידן האָבן זיך אָפגעטרייסלט פון ישון, נאָר דער-
פאַר ווייל קלויזנער דער שריפטשטעלער האָט זיך זיין באַשטימטע
נאַציאָנאַליסטיש-פּאָליטישע אידעאָלאָגיע. אָבער אַן אינטעליגענ-
טער ליינער מיט אַ ליבעראַלער און אַנטי-נאַציאָנאַליסטישער
אידעאָלאָגיע קאַן אויפן סמך פון קלויזנערס היסטאָרישע פאַקטן
קומען צו געפערלעכע אויספירן, אין דער הינזיכט האַלט איך
קלויזנערס מאַנאָגראַפיע וועגן ישו הנוצרי פאַר טיוונט מאָל גע-
פערלעכער פון דעם, וואָס עס ווערט צוגעשריבן שלום אַשן און
זיינע „קריסטלעכע“ ביכער.“

אינטערעסאַנט וועט אויך זיין אויסצוהערן דעם „בעל-דבר“ אַליין,
שלום אַשן. אין אַן אינטערוויו, געגעבן אין תל-אָביב צאַנינען אין די
„לעצטע נייעס“ פון 12-טן נאָוועמבער, 1954, זאָגט שלום אַש:

„ווי קאן מען דאָס דערקלערן, אַז אין דער צייט ווען מען איז מיך באַפּאַלן, אַז מיינע דערמאָנטע ווערק פירן צו שמד, האָב איך דערהאַלטן פיל בריוו פון יידן, וועלכע זענען געווען ווייט פון יידישקייט, און זיי האָבן מיר געדאַנקט דערפאַר, וואָס איך האָב געשטאַרקט אין זיי דעם ייד. זיי האָבן צוריקגעפונען דעם בונד מיט יידישקייט. דאַקעגן, האָב איך נישט דערהאַלטן קיין איין בריוו פון אַ ייד, וואָס זאָג מיר דערצייילן, אַז אַדאַנק מיינע ווערק האָט ער זיך איבערצייגט אין קריסטנטום.“

אַבער צוואָס ציטירן אַשן, אויף וועמען די מלשינים קאָנען זאָגן, אַז מען קאָן אים נישט גלויבן. וועלן מיר אייך אַבער ברענגען אַ ציטאַט פון אַ ישראל־צייטונג מיטן נאָמען „זמנים“ (נישט קיין מיסיאַ־נערישע צייטונג, חלילה וחס!) און לאַמיר זען, וואָס זי האָט צו זאָגן וועגן ענין אַש און צי מ'מ'ע'ג שרייבן אויף דער טעמע פון ישו הנוצרי :

„... די דערשיינונג שלום אַש איז, לויט אונדזער מיינונג, אַן אַפּשפּיגלונג פון דעם קולטורעלן פּראָצעס, וואָס האָט זיך טיף אַפּגעזעצט אין אונדזער דור אין רעזולטאַט פון דער ירושה פון דורות. אונדזער חשבון מיטן קריסטנטום איז זייער אַ לאַג־גער און פיל מיט קאָנטראַסטן. אַבער איצט, מיטן אַנטשטיין פון דער מדינה, איז געקומען די שעה, ווען מיר זענען מחויב צו פּאַרטשאַנפּען דאָס דאָזיקע פּראָבלעם אַביעקטיוו, אַן שום פּאַר־אויסבאַשטימטער מיינונג און אַן שום פּאַרבאַהאַלטן. זיין אַביעק־טיוו הייסט — פּראַוואַן פּאַרשטיין דעם צווייטן צד. נישט באַ־רעכטיקן אים, נישט שייצן, נאָר אים דערלערנען און אים טיף דערקענען. עס שיינט אונדז, אַז מיר זענען מער נישט קאָנען אויסמיידן די דאָזיקע אויפּגאַבע, דווקא איצט, ווען מיר דאַרפן זיך שוין מער נישט פּאַרענטפּערן אין דער זעלבער מאַס, ווי מיר האָבן דאָס געדאַרפט פאַרן אַנטשטיין פון דער מדינה.

„און דאָס איז עס: שלום אַש איז דער איינציקער גרויסער יידישער שריפטשטעלער אין אונדזער צייט, וואָס האָט זיך גע־פּראַוואַט דערגרונטעווען צו די טיפענישן פון צווייטן צד. מיר נעמען־אַן זיינע מיינונגען, וואָס קומען צום אויסדרוק אין זיינע ביכער אַזוי ווי זיי זענען געשריבן. אַבער ער איז דער שריי־בער, וואָס האָט געוואָלט דערגרייכן צו דער פּאַרשונג פון קריסט־טום פונעם קוק־וינקל פון די קריסטן פון אונדזער צייט. דאָס איז נישט דער געלונגענער וועג און אַוודאי נישט דער איינצי־

קער. אבער אַ פּאָקט איז, אַז שלום אַזש האָט נישט זיינס גלייכן צווישן אונדזערע שרייבער אין שילדערן דאָס לעבן, די מנהגים, דעם גלויבן און די וועגן פון קריסטלעכן פּאָלקס-מענטש אין אונדזער צייט.

„מען קאָן נישט מסכים זיין מיטן געדאַנקען-גאַנג פון שלום אַזש, וואָס פירט פון די נאַיווע קריסטן פון, מאַנהעטן ביז צו די אַמאַליקע קריסטן אויף די ברעגן פון כנרת. מען קאָן אַבער נישט אַפלייקענען, אַז שלום אַזש ווייזט זיך אַרויס אין זיינע לעצט-טע ווערק אַלס אַ באַדייטנדיקער הומאַניסט. אַ הומאַניסט, אַפילו ווען ער איז זיך טועה, איז אַ הומאַניסט און מען טאָר אים נישט משפטן צו היציק אַדער צו קאַלט.“

די צייטונג ווייזט ווייטער אָן, אַז דער מחבר פון „דאַרפישן צדיק“, „קידוש השם“, די „כישופמאַכערין פון קאַסטיליע“, „פאַרן מבול“ א. א. וו. האָט אַדורכגעמאַכט פיל גילגולים, אַבער שטענדיק האָט ער גע-זוכט דעם רעליגיעזן, סאַציאַלן, נאַציאָנאַלן, אַלגעמיינ-מענטשלעכן אמת. און אין אַ דעמאָקראַטישער געזעלשאַפט האָט יעדער איינער דאָס רעכט צו זוכן, צו בלאַנדזשען אויף נישט אויסגעטראַטענע וועגן, אויף נישט צעאַקערטע פעלדער. שלום אַזש איז אַבער שטענדיק צוגעבונדן צום יידישן פּאָלק און עס איז געקומען די צייט איבערצורייסן די פאַרשווע-רונג פון שווייגן אַרום דעם גרויסן יידישן קינסטלער. די צייטונג פאַדערט, אַז די מדינה און די קולטור-אַרגאַניזאַציעס זאָלן אויפנע-מען מיט כבוד דעם חשובן גאַסט (דאָס אַלץ איז ציטירט לויט „לעצטע נייעס“ פון 13-טן אָקטאָבער, 1954).

אַבער גאַר אינטערעסאַנט וועט זיין אויסצוהערן אַ פאַרביסענעם אַש-קעגנער, ווי עס איז דער באַקאַנטער קריטיקער י. ראַפּאָפּאַרט. ער אַליין זאָגט וועגן זיך אין זיין בראַשור „שלום אַשס ליטעראַרישע נצחונות און מפלות“ (זייט 83) די פּאָלגנדיקע ווערטער: „עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז אַ יידישן קריטיקער און נאָך דערצו אַ לאַנג-יאַריקן באַקעמפער פון אַשס מערסטע ווערק, האָט דאָס דאָזיקע בוך „מאַן פון נצרת“ אינטריגירט.“

און וואָס זאָגט טאַקע י. ראַפּאָפּאַרט? הערט און שטוינט:

„און נאָכן איבערלייענען אַשס בוך, מוז יעדער אַביעקטי-ווער לייענער קומען צום אויספיר, אַז די ליבערמאַנס און אַב. קאַהאַנס זענען לחלוטין נישט גערעכט אין זייערע אַמאָי קעם קעגן אַשן. אין אַשס, נוצרי' קאָן זען נאַציאָנאַלן פאַרראַט און אַ שטיקל אַרבעט פון מיסאַנערן בלויז לוי-“

בערמאנס נאציאנאלע היסטעריע און אב. קאהאנס שוואַ-
כע אינטעליגענץ" (אונטערגעשטראַכן דורך מיר — ש. ר.) —
דאַרט, זייט 88.

וואָס-זשע וועט זאָגן דערויף ר' חיים ליבערמאַן, דער זייער „אַב-
יעקטיווער“ שרייבער?! ווי האָט זיך גאַר געלייגט די פען ביי אַ ייד,
אַ בעל-תשובהניק, אַנצושרייבן אויפן יידישסטן שריפטשטעלער אין אונ-
דער מאָדערנער ליטעראַטור, אַז ער איז אַ משומד, אַ מיסיאָנער?!
אַבער — תא חזי, קומט און זעט, מיט וואָס פאַר אַ ווילדקייט
דער דאָזיקער חיים ליבערמאַן, וועמענס „ערלעכקייט“ איך האָב אין
קאַפיטל הריי בולט באַוויזן, וואַרפט זיך אויף דעם גרויסן יידישן
קינסטלער, וואָס דערווייל איז נאָך אין דער יידישער ליטעראַטור —
אין כמוהו! ער שטעלט זיך נישט אַפ, צוליב וועלן באַווייזן, אַז אַש
איז אַ משומד, צו זידלען די אַנגעזעענסטע פּערזענלעכקייטן אין דער
יידישער שרייבער-וועלט, פונקט ווי מעקאַרטי האָט זיך נישט אַפגעשטעלט
צו זידלען פּרעזידענט טרומאַן און דעם פאַרשטאַרבענעם פּרעזידענט
רוזוועלט, אַז זיי זענען קאַמוניסטן און פאַררעטער. די אַלע, וואָס
האַלטן נישט מיט אים, מיט חיים ליבערמאַנען וסיעתו, זענען —
הימל עפן זיך — מיסיאָנערן, משומדים און... דעם „טייוולס אַדוואַ-
קאַטען“!...

מיט דעם דאָזיקן צאַצקעדיקן נאָמען: „דעם טיוולס אַדוואַקאַטן“
רופט ער אָן אין זיין פאַשקוויל „שלום אַש און קריסטנטום“ אַזעלכע
פּערזענלעכקייטן, ווי: חיים גרינבערג, ש. ניגער, יואל ענטיין, י. י.
טרובק, ה. ש. קאַזשאַן און פּיל-פּיל אַנדערע, נאָר דערפאַר, ווייל זיי
האַלטן נישט מיט אים, נאָר מיט שלום אַשן!...

חיים ליבערמאַן האָט נאָך אַ „פּערלדיק“ קאַפיטעלע אין זיין
פאַשקוויל, וואָס הייסט: „אויף גלייכע ווענט“, קריכט ער טאַקע אויף
די גלייכע ווענט. דאָס איז איין שטיק גראַפאַמאַניע (יא, ווען מען
פאַרלירט דעם קאַפ, קאָן אַמאַל אַ גלענצנדיקער שריפטשטעלער דער-
קייקלען זיך צו אַזוינס!). אויב אַ לערער פון ליטעראַטור זאָל וועלן
געבן זיינע שילער אַ ביישפּיל, וואָס אַזוינס עס הייסט גראַפאַמאַניע,
דאַרף ער מער נישט טאָן, נאָר זיי געבן איבערצוליינענען חיים לי-
בערמאַנס קאַפיטעלע „אויף גלייכע ווענט“...

עפעס מיטט ער דאַרט צונויף אַ מין פּלאַפּלעניש וועגן אַ משומדת
אין זיין אוקראינישן שטעטל און ער פאַרגלייכט זי מיטן „משומד“
שלום אַש, און עס קומט דערפון אַרויס אַזאַ מין קוואַטש, אַז דאָס
פנים ווערט רויט פאַר אַ חרפה, וואָס אַ ייד — אַמאַל געווען אַ וועלט-

לעכער ייד — האָט אָנגעהויבן מאַכן פּאַיאָזישע שטיק, און עס איז שווער צו גלויבן, אַז ער מיינט דאָס ערנסט. דאָס רעדט אַרויס פון אים אַ גרינער שלאַנגען-גיפט, וואָס ער פאַרמאָגט טיילמאָל אין זיך, און וואָס פּאַסט זיך אַזוי פאַר אַ „בעל-תשובה“ ווי אַ פּאַטש צו אַ גוט-שבת! ...

חיים ליבערמאַן שלעפט אויך אַריין אין זיין פּאַלשן ליאַרמען און אין זיין שרעקלעכן געפּלאַפּל דעם גרעסטן ייד פון אַלע צייטן, וועמענס זיבן-הונדערט-און-פּופּציקסטן יאַרצייט דאָס וועלט-יידנטום האָט גע-פּראָוועט האַיאָר (1955) — דעם רמב"ם! ... איז טאַקע גוט, וואָס ער האָט מיך דערמאַנט: רמב"ם.

איך גיי דאָ נישט פאַרגלייכן דעם רמב"ם צו שלום אַשן אָדער שלום אַשן צום רמב"ם. איך וועל דאָ בלויז פאַרגלייכן די רדיפות, חרמות און גידופים קעגן זיי ביידע. אין אַלע צייטן זענען געווען חיים ליבערמאַנס, היסטעריקער און גאַטס סטראַפּטשעס. בעת איינער פון די גרויסע קעגנער פון רמב"ם איז געווען אַזאַ פּערזענלעכקייט ווי דער ראב"ד (רבי אברהם בן דוד) און ענלעכע תלמידי-יחכמים, ווע-מענס מחלוקה קעגן רמב"ם איז געווען אַ מחלוקת לשם שמים, זענען אויך געווען אַ גאַנצע האַפטע מיט אָנפּאַלער אַלאַ חיים ליבערמאַן, ווע-מענס נעמען זענען פאַרזונקען געוואָרן אין דער לאַנגער יידישער גע-שיכטע, ווי בני בלי שם, פונקט ווי עס וועט אויך פאַרגעסן ווערן דער נאַמען פון דעם נישט-ערנסטן בעל-מחלוקת חיים ליבערמאַן אין זיין קאַמף קעגן שלום אַשן.

אויף טשיקאָוואָסט ברענג איך דאָ אַ ציטאַט פון דובנאַווס „וועלט-געשיכטע פון יידישן פּאָלק“, באַנד פיר, זייט 308:

„... און פונדעסטוועגן האָט די פּילאַזאַפּישע סיסטעם, וואָס איז אַרויסגעזאָגט געוואָרן אין „מורה נבוכים“, אָנגעמאַכט אַן אי-בערקערעניש אין דער אַנטוויקלונג פון דעם יידישן געדאַנק. פון איר האָט אַ פּלייץ געטאַן אין יידישן גייסטיקן לעבן אַ שטראַם ליכטיקייט, אַז אַ סך האָבן פאַר שרעק פאַרמאַכט די אויגן, גע-בלענדט דורך די העלע שטראַלן. פאַר איינע איז דעם רמב"ם ספר געוואָרן דער לייכטנדיקער פידער-שטערן, און פאַר אַנדער-ע — דער סימבאָל פון פריידענקעריי און אַפיקורסות. אין קאַמף פאַר און קעגן דעם ספר זענען מאַביליזירט געוואָרן גאַנצע מחנות דענקער; ער איז געוואָרן די סיבה פון אַ גייסטיקער (שפּאַלטונג ביי יידן אין דער נאַענטסטער תקופה“.

לויט גרעצן האָט דעם רמב"מס פּאַמיליע און ער אַליין געהאַט
 לפנים אָגענומען דאָס מאַכמעדאַנישע גלויבן און צוליב דעם האָט
 דער רמב"ם אַרויסגעגעבן זיין באַרימטן „אגרת השמד“, וואו ער האָט
 פאַרטיידיקט די דאָזיקע שטעלונג, אַז „אויב מען קאָן נישט אַנטלויפן
 פון דעם לאַנד פון רדיפות, מעג מען לפנים אָננעמען דעם איסלאַם
 און נישט לאָזן זיך אומברענגען“ (וועגן דעם, צי דער רמב"ם אַליין
 האָט אָנגענומען דעם איסלאַמישן גלויבן לפנים, איז פאַראַן אַ פּלוגאַטא,
 טייל זאָגן, אַז „יא“ און אַנדערע זאָגן: „ניין“).

קאָנען מיר זיך פאַרשטעלן, וואָס עס וואָלט פאַראַרבעט אַזאָ מין
 חיים ליבערמאַן, ווען ער לעבט אין יענער צייט, און אפשר האָט ער
 טאַקע דאַמאַלס געלעבט אין זיין ערשטן גילגול און ער איז געווען
 איינער פון די אייפריקסטע מזלזלים פון רמב"ם, אויף וועמען מ'האַט
 שפּעטער אַרויסגעלאָזט דעם באַרימטן רוף, וואָס קלינגט אָפּ עד היום הזה:
 „ממשה עד משה לא קם כמשה“, אָבער יענער „חיים ליבערמאַן“ איז
 פאַרגעסן געוואָרן...

און אַז חיים ליבערמאַן איז אַ „חכם להרע“, ער וויסט ווי אַזוי
 צונויפצוקלויבן זיין מאַטעריאַל, ווען ער וויל איינעם פאַרטיידיקן, אָדער
 ווען ער וויל שפּעטער דעם זעלבן אַטאַקירן און מאַכן צו „אַש“ און
 צו בלאַטע, וויסן מיר זייער גוט. ער שטעלט זיך נישט אָפּ פאַר קיין
 שום סקרופולן. ער נעמט די זעלבע ציטאַטן פאַר פאַרטיידיקן און
 פאַר אַטאַקירן. ער טראַכט זיך בשעת מעשה: ווער וועט מיר גיין
 נאָכקאַנטראַלירן, וואָס איך האָב געזאָגט מיט דרייצן יאָר צוריק!...
 אויב ער דאַרף עפעס פאַר זיין ציל, וועט ער אייך צונויפפירן אַ וואַנט
 מיט אַ וואַנט, מאַכן פון טאַג נאַכט און פון נאַכט טאַג. ער וועט פאַר-
 לייקענען מאַמרים און ציטאַטן און וועט אייך ברענגען בלויז די, וואָס
 ער דאַרף האָבן פאַר זיין אומהייליקן צוועק.

אַ קליינער ביישפּיל: ער וויל אויפווייזן, אַז שלום אַש איז אַ
 שונא פון יידן (וועגן אַשס „אהבת ישראל“ איז אין זיינער צייט זייער
 פיל געשריבן געוואָרן; און אפשר האָט ער, חיים ליבערמאַן אַליין,
 אויך אַמאָל געשריבן, אַ קשיא אויף אַ מעשה!...). ער איז אַן אַנטי-
 סעמיט און אַז ער, שלום אַש, האָט אויסגעטראַכט אַ בילבול אויף די
 תנאים, אויף די תלמידי-חכמים, אַז זיי האָבן פיינט עמיהאָרצים. חיים
 ליבערמאַן ברענגט דעריבער פּעק מיט ראיות, אַז פונקט פאַרקערט —
 די תלמידי-חכמים זענען געווען ממש פאַרליבט אין די עמיהאָרצים...
 ער פאַרשווייגט אָבער די אַנדערע מאַמרים, וואָס ווייזן פונקט דאָס
 קאָפּויערדיקע. אינדעראַמתן אָבער זענען געווען אי אַזעלכע און אי
 אַזעלכע. וואָרים וואָס, למשל, איז, ר' חיים ליבערמאַן, מיט די מאַמרים.

ווי „עם-הארצים זענען נבוהניקעס און זיערע ווייבער זענען שרצים“ (נדרים מ”ט); „אן עם-הארץ מעג מען צערייסן ווי א פיש“ (פסחים מ”ט); „ווער עס מאַכט חתונה זיין טאַכטער פאַר אַן עם-הארץ, איז גלייך ווי ער וואַלט זי אַוועקגעלייגט פאַר אַ לייב“ (נדרים מ”ט); „מיט אַן עם-הארץ וואוינט מען נישט אין שכנות“ (שבת ס”ג); „עס איז אַ שאַנדע פאַר אַ תלמיד-חכם צו זיצן אין די חברותא פון עמי-הארצים“ (ברכות מ”ג); „אַ מענטש דאַרף פאַרקויפן אַלץ וואָס ער פאַרמאַגט און זאָל נעמען אַ בת תלמיד חכם און נישט קיין טאַכטער פון אַן עם-הארץ“ (נדרים מ”ט), און אַזוי ווייטער? ...

אַבער צי גייט דען חיים ליבערמאַנען אין דעם אמת? אים גייט בלויז דעריין, אַז מען זאָל שלום אַשן מחרים-זיין און אַפּווישן אים. איז וועט ער אייך אויפזוכן פון אונטער דער ערד, פאַלש אַדער אויס-געטראַכט, אַבי צו מאַכן פון אַשן אַן אַנטיסעמיט, אַ משומד, אַ מיסיאַ-נער און אַן עם-הארץ? ...

ווען עס זאָל נישט זיין אַזוי טראַגיש, וואַלט מען דאָך געדאַרפט זיך האַלטן ביי די זייטן פון געלעכטער, וואָס אַזאַ איינער דערוועגט זיך גאַר אַנצופאַלן אויף דעם אַרי שבחבורה, אויף דעם גרעסטן יידישן קינסטלער אין אונדזער דור, אַדער ווי חיים ליבערמאַן האָט אים אַמאָל, ווען ער האָט נאָך נישט געטראַגן — אויף באַשטעלונג — קעגן אים אַ ביזן האַרץ, אַנגערופן: „אַ קינסטלער, וואָס האָט געבראַכט דאָס געזאַנג פון דער וועלט, די שירה פון גאָט, נבואה“... וואָרים צו זאָגן אויף אַשן, אַז ער איז אַן עם-הארץ, איז פונקט ווי מען זאָל זאָגן אויף חיים ליבערמאַנען, אַז ער איז אַ ר’ לוי יצחק באַרדיטשע-ווער! ...

די בבא־מעשה מיט דער עליה אין אַ תל־אביבער שול

[יין], חיים ליבערמאן איז נישט אליין אויפן יאָר־יד! ...
חברה האָט דערשמעקט, אַז אויף דעם דאָזיקן אומהייליקן יאַרמאַרק קאָן
מען פאַר זיך אָפּלעקן אַ ביינדל, מען וועט אַרויסגעהויבן ווערן, דער
נאַמען וועט אַרויסשיינען פון די בלעטער. וואָרים עפעס אַ קלייניג
קייט: אָפּצורייסן זיך אויפן גרעסטן יידישן פּראָזע־מייסטער! ... איך
וועל דאָ פאַראַפּראָזירן דעם באַרימטן פּראָנצויזישן פּילאָזאָף דעקאַרטס
אַ זאַג: „קאָגיטאַ, ערגאָ סום“ (איך דענק, הייסט עס — כִּעקזיסטיר) —
איך פּאַל־אַן אויפן גרעסטן יידישן קינסטלער און כִּפּאַרשוואַרץ אים
דאָס פנים, הייסט עס, ס'איז מיך אויך נישט אַוועקצומאַכן מיט דער
האַנט! ...

אַזוי אַרום האָט אַ קליין גרופּקעלע פון געוויסנסלאָזע מענטשן,
אַבער טאַקע נישט מער ווי אַ קליין גרופּקעלע שרייבער, וואָס האַלטן
זיך פאַר „גדולים“, מישטיינס געזאַגט, און וועלכע גרייכן נישט צו
שלום אָשס קנעכל אַלס שריפטשטעלער, האָבן געהאַט דעם טרויעריקן
מוט (אויב איר ווילט, רופט עס אַן — חוצפה) אַנצורופּן שלום אָשן:
„גראַפּאַמאַן“, „דריט־אַנגיקער קינסטלער“, „מחבר פון חלבנע ווערק“,
„באַגאַמאַן“, און וואָס דען נישט? ...

און יעדער איינער, דער נישטיקסטער שבחבורה, גיט אַ ביס, אַ
צופּ, אַ גריזשע, און ער מיינט, אַז דערמיט וועט ער זיך איינקויפּן
אין גדולה ביי די, וואָס רודערן צייטווייליק אַרום און עס דאַכט זיך
זיי אויס, אַז אַזוי בלייבט עס! ...

אַט, למשל, קומט איינער, אַ חצי שרייבער, חצי קהלישער קאַכ-
לעפל, אַז אייביקער יאַר-עדות, וואָס אומעטום, וואו מען קאָן אַפּלעקן
אַ ביינדל, איז ער דאָ צום טיש, און וועמען איך געדענק זייער גוט,
ווען איך בין נאָך געווען אַ קליין יינגל, ווי ער האָט עדות-געזאָגט, אַז
דער קדוש וטהור ר' הלל צייטלין ז"ל האָט געגעסן חזיר-פלייש און בופעט
פון אַ באַן-וואַקזאַל. איינער, אַ דאַמאַלסטיקער „אַב. קאַהאַן“ (גראַד
האַט ער געהייסן: ש. י. יאַצקאַן). האָט צוליב פּערזענלעכע חשבונות
געפירט אַ העץ-און-שמוץ קאַמפּאַניע קעגן ר' הלל צייטלין, האָט מען
זיך נישט אָפּגעשטעלט פאַר די אויסטערלישסטע רכילות (וואָס קיינער
האַט, איבעריקנס, נישט געגלויבט). האָט זיך אָפּגעזוכט אַט דער
דאָזיקער, זיידענער, יונגעראַנטשיק, וואָס היינט פאַרנעמט ער אַ
געוויסע פּאַזיציע ביים יידישן, פּאַלעק, און האָט מלשין-געווען קעגן
דעם ריו ר' הלל צייטלין, און זיין, געוויסן, האָט דערביי נישט אַ
צייטער געטאַן!...

און שרייבנדיק אין אַ געוויסער צייטונג וועגן „מאַקסיס גאַרקי
און אַנטיסעמיטיזם“, גיט ער אַ וואַרף-אַריין — צי עס פּאַסט זיך
יאַ אַריין, צי עס פּאַסט זיך נישט אַריין — זיינע „דריי גראַשן“, וואַרים
איצט איז דאָך דער „קורס“ קעגן שלום אַשן, איז — היידא, אַרויף
אויפן וואַגן!... אפשר וועט, אין זכות פון דעם אַנפּאַל, אַריינפאַלן
אַלס באַלוינונג נאָך אַ קהלישער פּאַסטן, און ווי אַ „פּאַליאַק“, האַלט
ער, זעט אויס, פון דעם פּוילישן ווערטל: „פון אַ זייטיק פאַרדינסטל
טוט דער קאַפּ נישט וויי“... .

און ער גיט זיך אַזאַ „מגידישן“ זאַג:

„שלום אַט איז נאָך דאַמאַלס נישט געווען פאַרנומען מיט
יעזוסן (ער, דער גוי גמור, איז אויך דאָ מיט יעזוסן!... —
ש. ד.), נישט געיאַגט זיך נאָך מפּטיר אין תּל-אַביב (נאָך אַ
שפּילקעלע, כאַטש ער ווייסט שוין זייער וואויל פון די אַפּליי-
קענישן, אַז די מעשה-עליה איז לאַ היה ולא נברא — ש. ר.),
נאָך הקפות אין ירשלים, נישט געווינט און נישט געחלעט אין
רחובות, האָט ער זיך געיאַגט נאָך רוסלאַנדס גרויסן מייסטער
מאַקסיס גאַרקי און געשמעסט מיט אים וועגן דער כּוואַליע
פון אַנטיסעמיטיזם אין רוסלאַנד (אויך אַ גוואַלדאָונער חטא!) —
ש. ר.).

„היות (זאַגט ווייטער דער, יאַר-עדות) אַט האָט נישט גוט
פאַרשטאַנען קיין רוסיש, איז דעריבער האָט ער געמאַכט טעותן.
דאָס איז מעגלעך. שלום אַט איז נישט קיין קענער פון גויאישע

שפראַכן — ווי האָט געזאָגט אַ חסיד צו אַ משכיל, וואָס האָט זיך באַרימט, אַז ער קאָן דריי שפראַכן: רוסיש, לאַטוויש און פּויליש — ווייס איך וואָס, האָט געזאָגט דער חסיד, ער טאָן שוין דאָס וואָס עס קאָנען דריי פּויעריס צוזאַמען..."

איז הערט־זשע מיך אויס, פּאַניע „יאַר־עדות“: אַ מענטש קאָן דאָך נישט זיין אַזאַ מושלם בכל המעלות, ווי איר!... איר „קאָנט“ טאַקע אַ סך גויאישע שפראַכן, און בכלל רעדט איר פאַר פייער און פאַר וואַסער, דערפאַר איז אַבער שלום אַש אַ קינסטלער בחסד עליון! אַזוי צי אַזוי, קיין פליי — כּיבעט איבער אייער כבוד — אין אונדזער פאַרפעסטען יידישן קולטור־וועלטל פּעלן נישט, און זיי בייסן דעם לייב מיטן גאַנצן אייפער, טראַכטנדיק דערביי: אולי ירחם, אפשר וועט מען זיך אויף מיר דערבאַרעמען און מען וועט מיר דערפאַר עפעס געבן... און יעדער פּלוי, בעת זי גיט אַ ביס דעם לייב, טראַכט זי זיכער ביי זיך אין דעם מאַמענט, אַז זי איז שטאַרקער און מעכטיקער פּונעם לייב..."

און אַז איך האָב שוין געוואָגט — כאַטש עס איז מיר געווען דערווידער — אַריינצושלעפּן אין דער דאָזיקער מחנה דעם קדוש וטהור, ר' הלל צייטלין ז"ל, וועמען דער „יאַר־עדות“ האָט מיט אַזוי פּיל יאָרן צוריק מבוז געווען (הלל צייטלין איז געבליבן הלל צייטלין און ער, דער „יאַר־עדות“, איז געבליבן דאָס, וואָס ער איז ביי זיינע געוועזענע חברים...), וויל איך זאָגן אַ פאַר פּריינטלעכע ווערטער צו זיין עלטסטן ווין, דעם באַרימטן פּאַעט און שריפטשטעלער, אהרן צייטלין.

מען קאָן גאַרנישט האָבן, למשל, צו אהרן צייטלין, וואָס ער איז אַ קעגנער פון שלום אַש. מיר לעבן אין אַ פּרייער מדינה און יעדער קאָן האָבן זיין פּרייע מיינונג. ער קאָן האַלטן, אַז שלום אַש האָט געבראַכט שלעכטס אויף יידן מיט שרייבן זיינע אַזוי גערופּענע „קריסט־לעכע“ ביכער, אַבער דערצו איז אים נישט נויטיק צו באַנוצן זיך מיט אויסגעטראַכטע און פּאַלשע אַרגומענטן. עס איז שוין זייער ביטער, אַז אויף אויסצושטעלן אַ באַשולדיקונגס־אַקט קעגן עמיצן, זאָל דער פּראָקוראַר דאַרפן אָנרעדן זיינע עדות צו שווערן פּאַלש. נישקשה, אהרן צייטלין קאָן געפּינען גענוג אַרגומענטן קעגן אַשן אַן די אויסגע־טראַכטע מעשיות!..."

אַט גיט, למשל, אהרן צייטלין אַ זאָג אין איינעם פון זיינע מאַמרים („טאַג־מאַרגן־ושוּרנאַל“, 2־טער מערץ, 1955): „אין דער זעל־בער צייט וויל ער עליות“... נו, ווייסט מען דאָך שוין, אַז די בבא־מעשה מיט די עליות איז אויסגעזויגן פון פינגער. צו וואָס־זשע זאָל

ער, אַ בכבודיקער שרייבער, זיך באַנוצן מיט אַ פאַלשן אַרגומענט און דערמיט אַליין אַפשוואַכן זיין „קעיס“? אויב ער ווייסט נאָך נישט — אין וואָס איך צווייפל — וועל איך דאָ ברענגען אַ נאָטיק, וואָס איז אַפגעדרוקט אין די „יידישע צייטונג“ פון 10טן אַקטאָבער, 1954, וואָס דערשיינט אין תל־אָביב, אונטער דער רעדאַקציע פון מ. צאַנין. דאָס קעפל פון דער נאָטיק לויטעט אַזוי:

„תפארת צבי שול לייקנטיאָפּ רכילות וועגן שלום אַש“

אין צוזאַמענהאַנג מיט דער רכילות־ידיעה, וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין „הארץ“ אין שייכות מיטן באַרימטן שרייבער שלום אַש, האָבן מיר באַקור מען די פאַלגנדיקע הכחשה, וואָס מיר פאַרעפנטלעכן אין אונדזער צייטונג:

„חשובע רעדאַקציע, לעצטע נייעס! (ווי באַוואוסט, דער־שיינט דריי טעג אַ וואָך די זעלבע צייטונג אונטערן נאָמען, לעצט־טע נייעס! און דריי טעג אַ וואָך אונטערן נאָמען, יידישע ציי־טונג — ש. ר.).

„מיר וועלן אייך דאַנקבאַר זיין, אויב איר וועט פאַרעפנט־לעכן פאַלגנדיקע אויפקלערונג:

„ערב יום כפור, ווען אונדז איז געוואָרן באַקאַנט, אַז דער חשובער שרייבער, ה' שלום אַש, איז אַנגעקומען אין לאַנד, האָבן מיר געהאַלטן פאַר אונדזער אַנגענעמער פליכט צוצושטעלן אים אַן ערן־אייןלאַדונג אין אונדזער שול, תפארת־צבי, וואו דער הויפט־חזן איז האַיאָר דער וועלט־חזן ה' לייבעלע גלאַנץ.

„מיר זענען געווען גליקלעך (הערט נאָר! הערט נאָר! — ש. ר.) צוליבן גרויסן זכות און כבוד, וואָס מיר האָבן באַקומען, זעענדיק ווי שלום אַש שטייט איינגעוויקלט אין טלית אויף דעם ערן־פלאַץ אויפן מזרח, וועלכן מיר האָבן פאַר אים באַשטימט. אַ גאַנצן טאָג יום כפור און אין אָונט ביי כל נדרי איז ער גע־ווען פאַרטיפט אין דאָווענען.

„צומאָרגנס, נאָך יום כפור, זענען מיר איבערדאַשט געוואָרן צוליב דער ידיעה אין „הארץ“, אַז מיר האָבן אַשן נישט געגעבן קיין עליה אונטערן דרוק פון מתפללים אין תפארת־צבי. די דאָזיקע ידיעה, איז גרונטלאָז און באַליידיקנדיק.

„מיר לייקענען קאָטעגאָריש אַפּ די דאָזיקע ידיעה, אין וועל־כער עס איז נישטאָ קיין שמץ פון אמת. מיר האָבן שלום אַשן

נישט געגעבן קיין עליה צוליב דער פשוטער סיבה, ווייל אין ימים נוראים און אנדערע יום טוב טעג פירן מיר זיך מכבד צו זיין מיט עליות נאך די סמאָבילע מתפללים פון אונדזער שול, און מיר זענען זיך נישט נוהג צו כאַפן כל מיני טוריסטן און אנדערע חשובע געסט, וועלכע קומען אין די דאָזיקע טעג צו-פעליק אין אונדזער שול.

„די גאַנצע מעשה אין שייכות מיט דעם עולה-דיין אָדער נישט עולה-דיין צו דער תורה פון שרייבער, ה' שלום אַעט, איז אויסגעטראַכט פון אָנהויב ביזן סוף.

„מיר באַדויערן זייער דעם פאַקט, וואָס אַזאָ צייטונג ווי האַרץ, איז געשטרויכלט געוואָרן מיט פאַרעפנטלעכן זאַכן, וואָס זענען נישט געשטיגן און נישט געפלוגן. מיר בעטן אָנטשולדי-קונג ביים חשובן שרייבער.

„מיט גרויס כבוד,

פאַרזיצער פון בית הכנסת, תפארת-צבי,

י. רזיאל.

נו, וואָס זאָגט איר איצט, ר' אהרן צייטלין? איר זענט אַ בכבוד-דיקער שרייבער, און עס איז נישט לפי כבודך צו באַנוצן זיך מיט אומקאַנטראָלירטע אַרגומענטן (מאַכט איר דאָך אַליין חווק, חשובער אהרן צייטלין, אין איינעם פון אייערע אינטערעסאַנטע פרייטיק-מאמרס אין „טאַג-מאַרגן-זשורנאַל“ פון דעם: „מען זאָגט“; „די וועלט זאָגט“; „דער ריזשינער זאָגט“ א. א. וו. דאָס מיינט, אַז מען דאַרף פון אייער אַפּשפאַטן גורס-זיין, אַז מען טאַר זיך נישט פאַרלאָזן אויפן „מען זאָגט“, נאָר מען דאַרף פריער גוט נאַכקאַנטראָלירן!...).

איצט אַ פאַר ווערטער נאָך וועגן אייער קעגנערשאַפט צו שלום אַשם „שמד“-ביכער, וויל איך אייך פרעגן: האָט איר שוין געטראַפן, אַז מיינונגען פון מענטשן זאַלן ווערן הונדערט פראַצענט אונטער-שטיצט? ... אַט האָב איך אַוועקגעגעבן אין אַ פריערדיקן קאַפיטל אַ פאַר זאַצן וועגן רמב"ם, ווי אַזוי מ'האַט אים גערודפּט, אפּשר מיט נאָך מער אייפער ווי מ'רודפּט היינט שלום אַשן. אַט האָט מען מיט איבער דרײַ הונדערט יאָר צוריק געלייגט אין חרם אַריין דעם גרויסן יידישן פּילאָזאָף ברוך שפינאַזע. פונדעסטוועגן קומט היינט אַ ייד ווי דוד בן-גוריון, וואָס קיינער נישט, אַפילו נישט חיים ליבערמאַן, וועט זאָגן אויף אים, אַז ער איז, חלילה, אַ משומד, אַ מיסיאַנער אָדער סתם אַ פאַרלייקענער פון יידישקייט, און ער אַפּעלירט, אַז מען זאַל איצט אַראַפּנעמען פון ברוך שפינאַזען דעם חרם.

טענהן די אמסטערדאמער רבנים: ניין! ... עס איז נישט אוועק-
צומאכן זייער „ניין“, פונקט ווי מען קאן נישט אוועקמאכן דוד בן-
גוריונס „יא“.

מיינונגען קאנען זיין פארשידענע. זאגט מען דאך א ווערטל:
„וויפיל יידן, אזוי פיל דעות“... לאמיר נעמען פאר א ביישפיל טאקע
איך אליין. איר האלט זיך דאך געוויס פאר א רעליגיעזן, היפער-
נאציאנאליסטישן ייד — כ'האב שוין, דאכט זיך, ערגיך געלייענט
אדער געהערט איך אַנרופן: „שאַוויניסט“ — און איר פאַרשרייט
שלום אַשן פאַר אַ מומר-להכעיס; פרעג איך איך: וואָס אַשטייגער
וואַלטן וועגן איך געזאָגט די נטורי-קרתאניקעס? ... זענט איר דען
ביי זיי אַ כשרער ייד? האָבן זיי דען נישט געשריבן און געזאָגט אויף
זייערע אסיפות, אַז דער רב הראשי פון ישראל, הערצאָג, איז אַן
אַפיקורס און ער קאָן נישט לערנען! ... און האָבן דען די בעלזער
חסידים נישט געזאָגט אויף די „שלומי אמונה ישראל“, די אזוי גע-
רופענע אגודהניקעס, אַז זיי זענען אַפיקורסים און פושעי ישראלים;
און די אגודהניקעס האָבן דען דאָס זעלבע נישט געזאָגט אויף דער
מזרחי, און אזוי ווייטער? ...

ניין, מען קאן נישט אַלעמען אויף הונדערט פראַצענט צופרידן-
שטעלן. אַט זעט איר דאך: פונקט ווי עס איז דאָ אַ צד — און אַ
קלענערער צד, אָבער אַ מער טומלדיקער — וואָס פאַרשרייט שלום
אַשן פאַר אַ משומד, אַ מיסיאָנער, וועלכער רעדט אַן יידישע קינדער
צו שמד, איז אויך דאָ אַ צד, וואָס זאָגט פאַרקערט: שלום אַש האָט
זיינע „קריסטלעכע“ ביכער אָנגעשריבן אין דער ריכטיקער צייט, כדי
צו פאַרטיידיקן יידן (יואל ענטין). עס האָבן אַשן פאַרטיידיקט: ש.
ניגער, חיים גרינבערג, י. י. טרונק, מלך ראָוויטש, ח. ש. קאָזשדאַן
און נאָך און נאָך אַזעלכע יידן (נישט, חלילה, קיין משומדים), אַז שלום
אַש איז גאָר ברומו של עולם פון יידישקייט.

אינטערעסאַנט אויף דעם אַרט צוצוגעבן, וואָס ש. ניגער האָט
געשריבן אין איינעם פון זיינע „געלייענט און געשריבן“:

„מען האָט שלום אַשן אין תל אביבער שול נישט גע-
געבן קיין עליה און נישט מכבד געווען מיט קיין הקפה (דאָס
איז נאָך געווען פאַר דער אַפליקענונג — ש. ר.) — דאָס איז
זיכער נייעס. ווי וואַלט אָבער געווען, ווען עס זאָל האָבן געשען
אַ נס און מען וואַלט אים יאָ אויפגערופן צו מפטיר אַדער מכבד
געווען מיט אַ פסוק פון, אתה הראית' — וואַלט דאָס געווען
נייעס? יאָ, געוויס. אָבער מען וואַלט עס נישט געדרוקט. מען

וואלט אַשן נישט פאַרגינען עס צו דרוקן "טאַג-מאַרגן-זשור-
נאַל", 19-טן דעצעמבער, 1954).

אַט דאָ ליגט דער הונט באַגראָבן! ... מען פאַרגינט אים נישט,
און אַלע ברעך און אַלע געמיינהייטן שטאַמען פון דעם דאָזיקן אומ-
ריינעם קוואַל: קנאה און שנאה! ...

עס איז אויך נישט אין אַרדנונג מצד אהרן צייטלין, וואָס בעת
ער רייסט אַזוי אומדערבאַרעמדיק אַראָפּ שלום אַשן, מאַכט ער פון
דוד פינסקין „אַ שטיק יידישע ליטעראַטור“, און דער „ערלעכער“
דוד פינסקי איז גאַרנישט אַזוי ערלעך אין זיין באַהויפטונג, אַז אַש איז
אַ גראַפאַמאַן. צייטלין פאַרטיידיקט דוד פינסקין און ער באַהויפט,
אַז דוד פינסקי האָט בלויז געזאָגט: „אַ טייל פון „נאַזאַרין“ גרעניצט
זיך מיט גראַפאַמאַניע“. צי גלויבט טאַקע אהרן צייטלין, ערשטנס —
אַז אין „נאַזאַרין“ איז דאָ גראַפאַמאַניע, צווייטנס — הערט אויס אַן
עדראַיה:

איך האָב די זעלבע וואָך, וואָס צייטלין האָט אַזוי „הייס“ פאַר-
טיידיקט דוד פינסקין, דערהאַלטן אַ בריוו פון מ. צאַנין, און אַט וואָס
ער שרייבט וועגן דעם דאָזיקן ענין:

„לשם אינפּאַרמאַציע פאַר דיין בוך וועגן אַשן (איך האָב
צאַנינען, ווי מיינעם אַ חבר, דערציילט, אַז איך שרייב אַזאַ
בוך — ש. ר.): היינטיקע וואָך איז דוד פינסקי אַרויסגעטרעטן
אין חיפה אויף אַן אַונט צוזאַמען מיט ראַזענהעקן פון מרכז
התרבות, און אַנגערופן אַשן, גראַפאַמאַן... אַלע גראַפאַמאַן-
נען האָבן זיך אין דעם טאַג דערפילט, אַז מען קאָן זיי
נישט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט... (אונטערגעשטרעאָכן
דורך מיר — ש. ר.).

„איך גלויב, אַז דער אַרויסטריט פון פינסקין און ראַזענ-
העקן, וועלכער האָט גערופן צו שטעלן אַשן פאַר אַ פאַלקס-
משפט, איז נישט קיין צופאַל, נאָר איז גוט אַרגאַניזירט געוואָרן
דורך די זעלבע קרייזן, וועלכע האָבן אַשן איינגעלאָדן קיין ישראל
און צוגעטיילט כיבודים. אַש באַמיט זיך צו באַקומען דעם נאָ-
בעל-פרייז דורך דער ישראל-דעגירונג. שרת זאָל האָבן אונ-
טערשטיצט דעם ענין, אָבער שרת האָט אין דער הסתדרות אַ
שטאַרקע אַפּאָזיציע מצד געוויסע העברעאישע קרייזן, וועלכע
קאָנען נישט פאַרטראַגן, אַז גראַד אַ יידישער שרייבער זאָל באַ-
קומען די נאָבעל-פרעמיע דורך דער ישראל-דעגירונג. אַזוי
ווי פינסקי האָט פיינט אַשן (אויף דעם זעלבן אַונט האָט ער,

פינסקי, געזאגט, אז ער שטייט-אויף יעדן טאג מיט עטלעכע
שעה פריער, כדי לענגער פיינט צו האבן אַשן). האָט במילא דאָס
טעפל געפונען זיין שטערצל, און אַש... איז געוואָרן אַ גראַ-
פאַמאַ, און גראַפאַמאַנען קאַן מען דאָך נישט געבן קיין נאַבעל-
פרעמיע...".

גוט צו וויסן, זאָל עס פאַרשריבן ווערן אויף די אַנאַלן פון דער
געשיכטע, אַז אַ יידיש-שרייבער פאַראייניקט זיך מיט די שונאים פון
יידיש, כדי אַ צווייטער יידיש-שרייבער, אַ ביסל אַ גרעסערער אין
טאַלאַנט פון אים, זאָל נישט קריגן דעם נאַבעל-פריז און בלויז נאָר
דערפאַר, ווייל ער האָט אים פיינט... צו וואָס שנאת-חינם דערפירט!

צײַ איז טאַקע שלום אַש אַ משומד ?

ווי אַ מענטש, אויף וועמען מען האָט פּראָסט און

פשוט אויסגעטראַכט אַ בלוט־בלבול, אַז ער איז אַ משומד, אַ מיסיאָנער און אַז ער האָט געהאַט פאַר אַ ציל מיט זיינע אַזוי גע־רופענע „קריסטלעכע“ ביכער אַפצושמדן דאָס יידישע פּאָלק, האָט שלום אַש, אויף וויפיל ער האָט געהאַט מעגלעכקייטן, רעאַגירט און געענטפערט. און אַט וואָס שלום אַש זאָגט אין זיינס אַן ענטפער אין „יידישן קעמפער“ פון 14־טן נאָוועמבער, 1941:

„... וואָלט איך געפילט, אַז איך האָב מיט עפעס, חלילה, חוטא געווען קעגן דעם יידישן גייסט, וואָלט אין מיך נישט גע־שעמט צו קומען מיט אַ געבויענעם קאַפּ און געבעטן מחילה. עס איז גאַרנישט קיין שאַנד צו בויגן דעם קאַפּ פאַר „ישראל־סבא“. איך בין דאָס גרייט שטענדיק צו טאָן, ווען איך וואָלט זיך געווען געפילט מיט עפעס זינדיק קעגן יידן.“

אַבער זיינע אַנפאַלער און שענדער האָבן דאָס גאַרנישט געוואָלט פון אים, זיי דאַרפן נישט אַשס מחילה־בעטן (ווען ער וואָלט זיך געפילט שולדיק); זיי דאַרפן אַשן בלויז אומברענגען און „באַגראָבן“! ... דאָס איז די אייביקע שנאה פון דעם טאַלאַנטלאָזן צום גרויסן טאַלאַנט. אינטערעסאַנט איז, אַז די מייסטע אַנפאַלער אויף אַשן רעקרוטירן זיך דאָס רוב פון צווישן שרייבער, „קאַלעגן“. אַנשטאַט אַ קאַלעגע צו פאַרטידיקן קעגן אַנפאַלער און ריינוואַשן אים, האָבן זיי גאָר צוגע־

האלפן דאָס פייער פונאַנדערבלאָזן און אין בעסטן פאל — נישט צו לעשן...

און אַט וואָס עס שרייבט וועגן דעם מיט וויטיק דער באַקאַנטער שריפטשטעלער און פּעדאַגאָג, ח. ש. קאַזשדאַן:

„... די שוידערלעכע קאַמפּאַניע קעגן שלום אַטש, וואָס גייט אָן אין דער יידישער פרעסע און אין דער עפנטלעכקייט במשך די לעצטע יאָרן, איז נאָר איין ביישפּיל פון דער דאָזיקער אַלגע- מיינער דערשיינונג (וועגן אונטערדריקטער פרייהייט אין דער יידישער ליטעראַטור, רעדט דאָ קאַזשדאַן — ש. ר.), אַ טייל יידישע בעלעטריסטן האָבן אַפילו נישט געוואָלט אַפטרעטן דעם „כבוד“ פון דער דאָזיקער העצע — צו די רעדאַקטאָרן פון די טאַג-צייטונגען און זייערע מיטאַרבעטער-פּובליציסטן, און אַ טייל יידישע פּאָעטן און ראַמאַניסטן האָבן זיך מקדים געווען, כדי צו דערווייזן, אַז אויך זיי קאַנען העצן קעגן זייערן אַ קאַלעגע... יידישע שרייבער פּאָלט גאַרנישט איין צו נעמען שלום אַטש אונ- טער זייער שוץ — אין נאָמען פון פרייהייט פון געדאַנק און גע- דרוקטן וואָרט; זיי זענען נישט געקומען צום פען-קלוב (געפּו- נען דעם ריכטיקן אַדרעס, וואוהיין צו קומען!... ליבער חבר קאַזשדאַן, דער זעלבער פען-קלוב האָט דאָך דעם קאַלעגע שלום אַטש נישט באַגריסט נישט צום זיבעציקסטן און נישט צום פינף- און-זיבעציקסטן געבורטסטאַג! — ש. ר.), צום פּרץ שרייבער פּאַראַיין, כדי צו פּאָדערן, אַז די ליטעראַרישע עפנטלעכקייט זאָל זיך איינשטעלן פאַר ש. אַטש, פאַר זיין פרייהייט צו פרעדיקן און צו שילדערן וואָס זיין טאַלאַנט פּאָדערט אים אויף און אויף דעם אופן, וואָס איז אים ליב און ווי ער פאַרשטייט עס. אַ טייל יידי- שע שרייבער האָבן אונטער זייערע אייגענע נעמען און אונטער פּסעוודאַנימען זיך דירעקט מיטבאַטייליקט אין דער אַטש-העצע, אַנדערע האָבן אינגאַנצן געשוויגן אויף די שפּאַלטן פון זייערע צייטונגען און צייטשריפטן, און עס איז אַוודאי נישט קיין פאַר- דינסט פון העלדישקייט און אומאַפהענגיקייט, און — טאַתיקה כּהודאה דמיא“ (מעקסיקאַנער „פּאַראַויס“, 15-טער פעברואַר, 1949).

ווייטער קאַזשדאַן:

„... אַבער שלום אַטש איז פאַרט דער רעפרעזענטאַנט פון דער יידישער ליטעראַטור. ער איז דער אַנערקענטסטער יידישער שרייבער (נאַציאָנעלער חבר קאַזשדאַן, דאָס טאַקע טוט דאָך זיי

וויי!... — ש. ר.). דורות יידישע קינדער און יוגנטלעכע — אין דער עלעמענטאָרער שול און אין די העכערע טיפן שולן — ווערן דערצויגן אויף זיינע ווערק. די העצע קעגן אים איז די גרעסטע באַליידיקונג און דערנידעריקונג פאַר דער יידישער ליד-טעראַטור, פאַר איר ווירדע און אַנזען. זי טראַגט אַריין צעמישט-קייט אין די מזחות פון די יידיש-לייענער.

עס איז פונקט ווי איר, חבר קאָזשאַן, וואָלט געזאָגט: „שעמען זי זיך, הער קאָזאַק!...“

אַט האָב איך דאָך אין איינעם פון די פריערדיקע קאָפיטלען ציטירט, ווי אַ יידישער דיכטער האָט זיך דערוועגט צו שרייבן וועגן אַשן, אַז אַלע זיינע ווערק, אויף וועלכע „עס דערציען זיך דורות יידישע קינדער און יוגנטלעכע“, זענען „חלבנע ווערק“ און „שמאַלציקער שונד“... זיי צעמישן, זאָגט איר, דעם יידישן לייענער!... חס וחלילה, דער יידיש-לייענער קויפט נאָך אַלץ היינט אַשם „חלבנע“ ווערק אַ סך מער ווי אַלע ווערק פון אַט די דאָזיקע שרייבער צוזאַמען-גענומען! דער יידיש-לייענער איז נישט צעמישט. ער ווייסט, ווער עס איז דער גרויסער מייסטער זיינער. „צעמישט“ זענען נאָר געוואָרן די יעניקע „לייענער“, וועלכע קענען גאַרנישט אַשן פון זיינע ווערק, זיי זענען בכלל קיין לייענער נישט; זיי ווייסן נאָר, אַז שלום אַש האָט זיך „געשמדט“... .

איך קאָן מיר נישט באַהערשן נישט צו ברענגען דאָ נאָך אַ לעגענערן אויסצוג פון שלום אַשם ענטפער אין זעלביקן „יידישן קעמפער“ (14-טן פעברואַר, 1941). מען פילט, ווי דאָ רעדט אַרויס פון דעם קינסטלער אַ צעבראַכן יידיש האַרץ, פאַרוואָס מען וואָרפט אים פאַר אַזאַ אומוזניקן בילבול פון „מיסיאָנערישקייט“ און „שמד“. זאָלן די לייענער פון דעם דאָזיקן בוך מיינעם האָבן נאָך אַ דאָקומענט, וואָס דער גרויסער פראָזע-מייסטער אונדזערער האָט צו זאָגן, און געזאָגט האָט ער עס דאָך פאַר גאָר אַ קליינער צאָל לייענער, ווייל אין דער טאַג-פרעסע האָט מען אים נישט געגעבן קיין פלאַץ — ער איז דאָך אין „חרם“!...

און אַט וואָס פאַר אַן אמתע ווערטער, ווייל עס זענען דברים היוצאים מן הלב:

... איך האָב עס דערקלערט און דערקלער עס נאָכאַמאָל, אַז איך האָב נישט קיין אַנדערע אַמביציעס ווי נאָר ריין-קינסט-לערישע. איך בין נישט קיין רעליגיע-רעפּאָרמער (איך פיל זיך באַקוועם אין די ראַמען פון די נביאים, פון אַלע הייליקע יידישע

גייסטער, ביז צו די בויער פון חסידיוס, וואָס טרינקען אַלע
 מינע רעליגיעזע דאָרשטן). איך בין אויך נישט קיין וויסנשאַפֿט־
 לער. די וויסנשאַפֿטלעכע מעטאָדע איז נישט מיין מעטאָדע. מיין
 עובדה איז אַ ריין קינסטלערישע. די איינציקע אַמביציע אין
 מיין לעבן איז אויפצומאַנען פאַר יידן דעם גאַנצן קרעדיט פאַר
 דער ביישטייערונג פון יידישן גייסט צום וועלטלעכן אוצר פון
 אמונה, קולטור, ציוויליזאַציע. איך האָב געזען דעם יידישן גייסט
 אין קידוש השם פון יידן; איך האָב אים געזען זיך מאַניפעסטירן
 אויף הונדערטער אופנים אין דעם לעבן פון יידישן פּאָלק —
 דאָ אין אַ מוסער, דאָרט אין אַ פּאַטער, אין בית המדרש און
 אין קעלער פון אַרימקייט. אין דער גאַס, וואו עס האַלטן זיך
 אויף מאַטקע גנבס. איך האָב אים געזען אין תהלים־ייד, איך
 זע אויך דעם ביישטייער פון יידישן גייסט צום וועלט־אוצר פון
 אמונה דורך יידישע באַגרינדער, איינפלאַנצער און פאַרשפּרייטער
 פון דער קריסטלעכער אמונה. זיי רייצן מיין פּאַנסאַזיע. מינע
 אינסטיפּיראַציעס הענגען נישט אָפּ פון מיר. נישט איך באַשאַפֿ
 זיי, נאָר זיי רעגירן איבער מיר. נעכטן בין איך אינספּירירט
 געוואָרן צו שרייבן דעם תהלים־ייד, היינט — איבער דעם
 לעבן פון ישו הנוצרי. נישט איך זוך אויס מינע אינספּיראַציעס,
 נאָר זיי זוכן מיך אויס. אַז איר ווילט, איז דאָס רוח הקודש. איך
 גלויב נישט, אַז מען קאָן שרייבן ביכער אָן רוח הקודש.

„איך פיל זיך לחלוטין גאַרנישט שולדיק קעגן עמיצן, וואָס
 איך פּאָלג נאָך מינע קינסטלערישע אַספּיראַציעס, אַפילו ווען זיי
 פאַרפירן מיך אויף פעלדער, וואָס יידן זענען ביז איצט נישט
 געוואוינט געווען צו גיין אויף זיי. איז דען דער גרעסטער קינסט־
 לער — דער גרעסטער יידישער קינסטלער, האָב איך שיער
 נישט געזאָגט — אין מאַלעריי, רעמבראַנדט, געוואָרן אַ ייד מחמת
 דעם, וואָס ער האָט געפונען זיינע קינסטלערישע אינספּיראַציעס
 נישט נאָר אין סצענעס פון דעם, אַלטן טעסטאַמענט, נאָר אויך
 אין דער שול, צווישן רבנים? קיינער ווי רעמבראַנדט האָט נישט
 געגעבן אַזאַ אויסדרוק צום יידישן צער, צו דער יידישער תשוקה
 נאָך ישועה! איז ער מיט זיינע פאַרטערטן פון רבנים, מיט זיין
 יידישער כלה, מיט זיין באַזינגען יידן — געמלט געוואָרן? און
 איז דען מיקעל אַנדזשעלאַ מיט זיין שאַפּן די גרויסע מאַנומענטן
 פון דוד און משה, די געשטאַלטן פון די נביאים, געוואָרן אַ ייד?
 איז ער אפּשר דערפאַר אויסגעשלאָסן געוואָרן פון דער קירך?
 און טאַמאַס מאָן, וואָס האָט אַוועקגעגעבן זיינע בעסטע יאָרן אויף

אַנצושרייבן אַ יידיש ווערק, „יוסף און זיינע ברידער“, איז ער געוואָרן דערמיט אַ ייד? אמת, ער ווערט דערפאַר פאַרהאַטט פון די נאַציס. און צי זאָלן מיר איבערנעמען די ראַלע פון די נאַציס, ווען אַ יידישער שרייבער האָט אָנגעשריבן אַ סימפּאָטיש ווערק וועגן דעם, באַגרינדער פון קריסטנטום? צי איז רענאַן, וואָס האָט אָנגעשריבן זיין הערלעך ווערק איבער די נביאים, אָדער פּראָפּעסאָר מור, וואָס האָט געשריבן זיין באַגייסטערט ווערק איבער יידנטום, געוואָרן דערמיט אַ ייד?

„ווער וועט מיר פאַרווערן צו געבן אויסדרוק דער גרויסער קינסטלערישער וויזיע, וואָס באַהערשט מיך, ווען איך זע, וואָס דער יידישער גייסט האָט געשאַפן?“

אמתע ווערטער, וואָרהאַפטיקע און טייערע ווערטער פון אַ גרויסן יידישן קינסטלער! אָבער צי האָבן די דאָזיקע רייד עפעס געהאַט אַ ווירקונג אויף די אָנפאַלער און שענדער פון שלום אָשן? קיין האָר נישט!... וואָרים זיי ווילן גאַרנישט וויסן פון אים און פון זיינע ענטפערס, זיי ווילן בלויז איין זאָך: אים „באַגראַבן“!...

און ווער זענען דאָס טאַקע די אָנפאַלער אויף שלום אָשן? זענען זיי פרומע, רעליגיעזע יידן, וועמען די יידישע אמונה איז אַזוי טיער און הייליק? ווען זיי לעבן מיט דריי הונדערט יאָר צוריק, וואָלט מען דאָך זיי, פונקט ווי אוריאל דא קאַסטאַן, געלייגט אין חרם אַריין פאַר די זעלבע זינד, וואָס יענער איז באַגאַנגען!... אוריאל דאָ קאַסטאַ איז געווען קעגן תפילין-לייגן, קעגן אַנדערע פון די תרי"ג מצוות, און אויך די היינטיקע אָנפאַלער אויף שלום אָשן (וועגן די אמתע רעליגיעזע יידן רעדט זיך דאָ נישט) לייגן נישט קיין תפילין, זיי זענען מחלל שבת, עסן טרפות און טוען אַפּ כל עבירות שבעולם. ווען זיי לעבן אין יענער צייט, וואָלטן זיי דאָך געווען אונטערגעוואָרפן דעם זעלבן חרם! איז וואָס ווילן זיי היינט, די גאַטס סטראַפּטשעס, אַז שלום אָש זאָל באַגיין גייסטיקן זעלבסטמאָרד, ווי אוריאל דאָ אַקאַסטאַ איז אים באַגאַנגען פיזיש? ! עס איז מער נישט ווי נאָר צו באַוואַנדערן דעם פעלזן-שטאַרקן כאַראַקטער פון שלום אָשן, וואָס די אַלע, וואָס זענען אים מחרף ומגדף, האָבן נישט די מינדסטע ווירקונג אויף אים, אַז זיין גייסט זאָל געבראַכן ווערן. וואָרים במשך דער גאַנצע צייט, וואָס די ווילדע העצעס גייען אָן, האָט שלום אָש געשאַפן זיין גרויס ווערק „משה“, ער פאַרענדיקט איצט אַ ריזן-ווערק וועגן ישעיה הנביא; און וואָס איז מיט זיינע דערציילונגען „יתגדל ויתקדש“, אַ קינד פירט דעם וועג, אַ דערציילונג וועגן דעם אויסערגעוויינלעכן

קידוש השם פון די דריי און ניינציק יידישע טעכטער פון די בנות-
יעקב שולן?!

ווער נאך פון יידישע שרייבער האָט אָנגעשריבן וועגן דעם גרויסן
יידישן חורבן אַזאָ אויסערגעוויינלעכע דערציילונג, ווי „א קינד פירט
דעם וועג“? ווען איך האָב געענדיקט ליענען די דאָזיקע דערציילונג,
האָב איך געהאַט דאָס געפיל, ווי איך וואָלט נאָרוואָס געזאָגט אַ קאַפיטל
קינות נאָכן יידישן חורבן. איך בין מער ווי זיכער, אַז מיט צייטן
שפעטער וועט די דאָזיקע דערציילונג אַריינגענומען ווערן אין די
קינות-ווערק פון דעם יידישן פּאָלק. זי איז אָנגעשריבן מיט אַזאָ
הייליקער קראַפט און מיט אַזאָ געטלעכן פּלאַם-פּייער, אַז מען בלייבט
זיצן נאָכן איבערליענען אַ פּריטשמיעלעטער און אינגאַנצן אַ צע-
בראַכענער.

מיט דער דאָזיקער דערציילונג האָט שלום אַש מקדש השם
געווען; אַט דער זעלבער שלום אַש, וועמען אַ קליקע פון אמווידדיקע
שרייבער-לצים ווילן פאַרשרייען פאַר אַ משומד!... די קומענדיקע
דורות וועלן דאָך אויפציטערן, ווען זיי וועלן איבערליענען אַזעלכע
דערציילונגען, ווי „תגדל ויתקדש“, „א קינד פירט דעם וועג“ און
אַפילו — אַ, הימל עפן זיך! — די דערציילונג „קריסטוס אין געטאָ“...
וועלכן אמווירדיקן ליך, אַדער בעסער געזאָגט: וועלכן מטורף
איז דאָס איינגעפאַלן צו באַצייכענען און צו פאַרשרייען די דאָזיקע
דערציילונג פאַר אַ קריסטלעכע?!... „קריסטוס אין געטאָ“ איז
אינע פון די פּרעכטיקסטע יידישע דערציילונגען. גאָט מיינער, וואָס
טוט זיך מיט די דאָזיקע מענטשן? איך בין דאָך אויך אַ ייד! איך
שווער, אַז נישט קיין קלענערער ייד ווי ס'איז געווען אב. קאַהאַן און
ווי עס איז חיים ליבערמאַן און ווי עס זענען די אַלע באַנומענע
שרייערס „אויף די ציין“!... ווי האָט זיך דאָזיקע פּראַפעסיאָנעלע
בילבולים-מאַכער גענומען קוראַזש אַט די עכט יידישע דערציילונג
צו מאַכן פאַר קריסטלעך! הלוואי וואָלטן נאָר קריסטן, וואָס מער
קריסטן, געלייענט די דאָזיקע דערציילונג, און זיי וואָלטן זיך געפילט
פאַרשעמט און פאַרחרפהט!

און הערט, וואָס יואל ענטין שרייבט אין „יידישן קעמפער“ פון
ראש השנה, התש"ט:

„... נאָך צוויי דערציילונגען דערמאַן איך. איינע: קריסט-
טוס אין געטאָ, איז אַן אַלעגאָריע וועגן יעחזקן, וואָס רייסט זיך
אַראַפּ פון זיין הענגנדיקן קרוציפיקס. טוט-אַן די קליידער און
דעם טלית פון אַן אַקאַרשט דערהרגטן רב און לאַזט זיך אַוועק

פון קלויסטער אין מאַרק, וואו עס גייט אָן אַ בלוטיקע העצע
קעגן די יידן, און מיט זיינע יעזוס־בליקן פאַרהיט ער פון אַ
הריגה. די אַלעגאָריע האָט אַ שאַרף־זיכערן ריטם, איר פאַרב
איז כמורנע־העל. איר ליניע איז געוואָלטיק (אויך קעגן דער
דאָזיקער אַלעגאָריע האָט אברהם קאַהאַן זיך געכעסט. פאַרוואָס?
אסור אויב איך ווייס! סײַדן ווייל יעזוס גיסט זיך דאָ כלומרשט
צונויף מיטן רב און וואָס ער העלפט די יידן)...”

אַט האָט איר נאָך אַ ייד, וואָס פילט ווי איך — און מסתמא
זענען פאַראַן נאָך מער אַזעלכע יידן — אויך דער באַרימטער ליטע־
ראַטור־קריטיקער יואל ענטין ווייסט נישט, פאַרוואָס אב. קאַהאַן רייסט
זיך אָפּ, ווי אַ הונט פון דער קייט, אויף שלום אַשן צוליב זיין דער־
ציילונג „קריסטוס אין געטאַ“, וואָס איז אינדערזאמטן אַ שפיי אין פנים
אַרײַן דער קריסטלעכער וועלט, און וואָס איך וואָלט רעקאַמענדירט
יעדן ערנסטן יידישן ליענער זי איבערצוליענען. זי געפינט זיך אין
באַנד דערציילונגען א. נ. „דער ברענענדיקער דאַרן“ (פאַרלאַג איקוף,
1946); וועלן זיי זיך מיט זייערע אייגענע אויגן איבערצייגן אין דער
פאַלשקייט פון שרעקלעכן שמד־בילבול.

צוזאַמען מיט אב. קאַהאַן האָבן זיך אָפגעריסן נאָך אַ האַלבער
טויך שרייבער, וואָס האָבן אַשן שיער נישט פאַרשטייניקט פאַר דער
דאָזיקער עכט־יידישער דערציילונג. ווען מען ליענט איבער „קריסטוס
אין געטאַ“ און מען פאַרטראַכט זיך דערנאָך איבער דער העצע,
וואָס מען טרייבט קעגן אַשן צוליב איר, קריגט מען אַ פאַרשטעלונג,
אויף וואָס פאַר אַ זאַמדיקן פונדאַמענט עס זענען געבויט און באַ־
גרינדעט געוואָרן אַלע אַנפאַלן אויף אַשן פאַר זיינע „קריסטוס־
ביכער“...

און יואל ענטין פאַרענדיקט טאַקע דעם פאַסאַזש, וואו עס רעדט
זיך וועגן אַשם „קריסטוס אין געטאַ“ און „יתגדל ויתקדש“ מיט די
פאַלגנדיקע באַדייטונגספולע ווערטער:

„... און אויף דעם דאָזיקן מענטש, אַטאַ זאָגן זיי עס (איר
ווייסט שוין, ווער דער „זיי“ מיינט! ... — ש. ר.), אַז ער איז
נישט גענוג יידיש! ...”

אַט דאָ האָט איר קלאַר ווי אויף דער האַנט, ווי נישטיק און
שקר וכזב עס זענען די באַשולדיקונגען פון די „זיי“, אַז אַש איז אַ
משומד, אַ מיסיאַנער און אַן אַנרעדער צו שמד!
און נישט בלויז יואל ענטין דענקט אַזוי וועגן די דערציילונגען
אין אַשם „דער ברענענדיקער דאַרן“. אַט וועלן מיר אייך ציטירן

א פאסאזש פון מלך ראָוויטשעס אַרטיקל אין דער „פרייע אַרבעטער שטימע“ פון 12-טן מאי, 1950, אין וועלכן ער רעצענזירט אַשם דריטן ראַמאַן פון דער „קריסטלעכער“ טרילאָגיע:

„... אגב, איז עס נישט ריכטיק, וואָס עס באַהויפטן אַפילו די געצוימטע קעגנער פון שלום אַשן, אַז ער האָט מיט קיין איין וואָרט נישט רעאַגירט אַויף די גרויסע יידישע אומגליקן. ערשטנס, האָט ער אַרויסגעגעבן אַ בוך מיטן נאָמען „דער ברענענדיקער דאָרף“; צווייטנס, אַ ביכל „היטלערס געבורט“, דריטנס — אַ זאַמלונג עסייען: „איין גורל“, אַ בריוו צו די קריסטן מיט גאַנץ שאַרפע און אַפענע רייד צו די נישט-ייִדן, און דאָס לעצטע בוך איז דערשינען אין ענגליש אין זעלבן פאַרלאַג ווי די יעזוס-ביכער (ראָוויטש פאַרגעסט דערביי, אַז אויך דאָס בוך איז דורך חיים ליבערמאַן און אַב. קאַהאַן פאַרשריגן געוואָרן פאַר אַ קריסטלעך און אַנטי-יידיש בוך — ש. ר.), צי איז דאָס אַלץ גענוג פאַר אַזאַ גרויסן יידישן שרייבער ווי שלום אַשם, איז אַ פראַגע. אַבער אַט האָט פּרץ בלוזי אומדירעקט רעאַגירט אויף די פאַגראַמען-כּוואַליעס אין 1904-1905. און אגב — גלויבט אַשם מיט דער פּולער אויפּריכטיקייט (און אויך יואל ענטין — ש. ר.), אַז גראַד זיינע יעזוס-ביכער זענען אַן ענטפּער פון אַ יידישן שרייבער צו דער וועלט פון נישט-ייִדן.“

און נאָך שרייבט מלך ראָוויטש צום סוף פון זיין גרויסן אַרטיקל (דריי פאַרזעצונגען) וועגן ראַמאַן „מרים“:

„... און איך זע פאַראויס, אַז גרויסע שטיקער פון דער סעריע (טרילאָגיע פון די „יעזוס-ראַמאַנען“ — ש. ר.) וועלן אַמאָל געלערנט ווערן אין יידישע שולן, און יידישע לערער וועלן זיך בענטשן מיט זיי, מחמת מיט דער הילף פון אַט די ביכער וועלן זיי — אין אַ טאַלעראַנטער וועלט, וואָס דאָס וועט זיין די וועלט פון מאָרגן — קאָנען לערנען מיט יידישע קינדער איינעם פון די קאָמפּליצירטסטע קנופּ-מאַמענטן פון דער גרויסער ייִדי-שער וועלט-געשיכטע.

„נאָר ביז דאָמאָלט איז פינסטער און ביטער.

„און צו וואָס האָט מען דעם גאַנצן טומל, דעם גאַנצן שוים, די גאַנצע פאַרשווענדונג פון אַזוי פיל גייסטיקער ענערגיע גע-דאַרפט? האָט עס געבראַכט געזונט דער געליבטער יידישער וועלט-ליטעראַטור אונדזערער, אַט דאָס פאַרמיאוסן און פאַר-

טונקלען פון איינעם פון אירע ליכטיקסטע געשטאלטן, הגם אין פרוואַטן לעבן איז ער אַ ביסל אַ שווערער מענטש? : נאָר ווער פון אונדז איז דאָס אַזאַ צדיק?

נו, וואָס זאָגט איר נישט צו אַזאַ ייד ווי מלך ראָוויטש?! ... און אויב אַ שרייבער איז נאָר נישט אַרומגענומען מיט די גיהנומדיקע פלאַמען פון שנאה, איז זעט, צו וואָס פאַר אַ קאַנקלזויזעס עס קומט, למשל, אַ לעאַ פּינקעלשטיין (וועקער, 1-טער מערץ, 1950), ווען ער גייט שרייבן וועגן אַשם „מאַן פון נצרת“! אמת, קיין צו גרויסע „ליבע“ זעט מען ביי פּינקעלשטיינען נישט אַרויס צו אַשן, וואָרים ער געפינט זיך דאָך אין אַ פּיינטלעכער סביבה און ער וויל נישט פאַרשריגן ווערן אַלס אַן אָנהענגער פון „אותו האַש“ ... מען דאַרף דאָך האָבן דעם מוט פון אַ יואל ענטיין, אַ ש. ניגער, אַ מלך ראָוויטש און אַנדערע ... איז ליענט פונדעסטוועגן, וואָס פּינקעלשטיין שרייבט:

... מ'מוז זיין ערלעך צו אַשן און אַפן מודה זיין, אַז סיי זיין, תהליס-ייד' און סיי זיין לעצטע בפירוש (אין דעם אויס-דרוק, בפירוש' צאָלט פּינקעלשטיין אַפ זיי טשינש צו די אַנפאַ-לער אויף שלום אַשן אין זיין סביבה, מיט וועלכע ער וויל זיך נישט איינרייסן, אָבער קומען קומט ער צו אַנדערע אויספירן — ש. ר.) פּראַ-קריסטלעכע טרילאַגיע זענען אין זייער גרונט-קאַנצעפּציע צו אַטן נישט געקומען פּלוצים, מיטאַמאָל, און — ווי אַנדערע מיינען — עפעס ווי אַ קינסטלערישער קאַפּריו אַדער שרייבערישער „להכעיס“, ס'איז צו זען, אַז די יידיש-קריסט-לעכע קאַנצעפּציע פאַרפּאָלגט אים שוין אַן ערך פּערציק יאָר. דאָס רוב יידן וואוינען שוין זינט פיל הונדערטער יאָרן קאַמ-פּאַקט אין די סלאַווישע לענדער, אין נאָענטער שכנהשאַפט מיט קריסטלעך-גלויביקע פעלקער; איין ערד שפייזט זיי, פאַרוואָס זאָל אַ קינסטלעך אויפגעשטעלטע אמונה-באַריערע זיי פונאַנ-דערטיילן און אַריינברענגען שנאת-חנם? ... אַט די קאַנצעפּציע פירט אַט בולט אַרויס אין זיין דראַמע, אונדזער גלויבן.

„דער, מאַן פון נצרת“ — ווי מיר האָבן געזען — איז אַשם אַ ברייטער קינסטלערישער פאַרמעסט צו ווייזן דער היינטיקער אכזריותדיקער וועלט, אַז ס'קריסטנטום איז היסטאָריש אויסגע-וואַקסן פון יידישן געמיט און יידישן גייסט. ס'זענען אָבער שפּע-טער דורך דער קירך איינגעפירט געוואָרן, אויסבעסערונגען, וואָס האָבן דאָס אורשפּרינגלעכע קריסטנטום אויסגערוימט און אַנטיידישט. ווען יעזוס זאָל איצט אַראַפּינדערן אויף דער ערד

צו די קריסטלעכע פעלקער, וואָלט ער דאָס היינטיקע קריסטן-
 טום נישט דערקענט (אונטערגעשראַכן דורך לעאָ פינקעל-
 שטיין — ש. ר.) און זיך צו אים נישט באַקענט (ל. פ.) און
 אַוודאַי וואָלט ער נישט פאַרשטאַנען, הלמאי מיט דער ברכה
 פון זיין נאָמען ווערן פאַרפייניקט זיינע יידישע בלוט-ברידער,
 ד. ה. — זיינע סאַמע ערשטע נאַכפאַלגער. ער וואָלט זיך בלתי
 ספּק אָפּגעקערט פון די היינטיקע טרעבלינקע-קריסטן און וואָלט
 זיין אייגענעם גורל געבונדן מיטן דערנער-גורל פון די באַ-
 שפּיגענע, אויסגעבלוטטיקטע יידן" (דאָס ברענגט דאָך טאַקע אַש
 אַרויס אין זיין "קריסטוס אין געטאָ" — ש. ר.).

שפּעטער פירט אַויס פינקעלשטיין אין זיין אַרטיקל לויטן פּיפּל
 פון די אַנטי-אַש רעדלפירער. דאָס איז דער שטייגער פון לעאָ
 פינקעלשטיינס שטענדיקן לאוירירן, כדי אַלעמען געפּעלן צו ווערן...
 אָבער צי האָט ער דען דאָ נישט, אין אַן אויפריכטיקן מאַמענט, אַנ-
 געטאַפּט די אייגנטלעכע מחשבה פון שלום אָשן? אַט טאַקע וועגן דער
 דאָזיקער מחשבה דערצייל איך אין דעם ערשטן טייל, אין איינעם
 פון די קאַפּיטלען זכרונות, וועגן מיינע געשפּרעכן מיטן מחבר, בעת
 ער האָט געהאַלטן אין שרייבן זיין "מאַן פון נצרת". אַש האָט באמת
 טאַקע אין זינען געהאַט ביים שרייבן און שאַפּן זיך גראַנדיעז ווערק,
 אַז די היינטיקע קריסטן זאָלן פון זיין "מאַן פון נצרת" זען, אַז זיי
 זענען אַזוי ווייט פון אמתן קריסטנטום, כרחוק מזרח ממערב!... און
 דאָס איז אַ גרויסער פאַרדינסט פון אָשן! ווען ישו הנוצרי קומט
 אַראָפּ אין 1942-1943 אויף די וואַרשעווער גאַסן, וואָלטן אים די
 פּוילישע, פּרום-קאַטוילישע, "שמאַלצאַוויקעס" (מוסרים) איבערגעגעבן
 צו דער געשטאַפּט און מ'וואָלט אים פאַרשיקט אין די גאַז-אויונס
 פון טרעבלינקע!...

אַט דאָס האָט אַש געוואָלט באַצוועקן און טאַקע באַצוועקט מיט
 זיינע "קריסטלעכע" ביכער, און אַזוי איז דאָס בוך אויך אַרויס-
 געקומען. בלויז אב. קאַהאַן האָט עס נישט פאַרשטאַנען אָדער נישט
 געוואָלט פאַרשטיין, און נאָך אים — חיים ליבערמאַן וסיעתו!... דאָס
 דאָזיקע בוך איז דאָך אַ חווק-מאַכעריי פון די היינטיקע קריסטן, וואָס
 זענען אַזוי ווייט פון קריסטנטום, פונקט ווי ווייט עס זענען די
 היינטיקע קאַמוניסטן פון סאַציאַליזם!...

אָבער די קליקע פעלשער און שונאים פון אָשן האָבן דאָס אַלץ
 אַזוי פאַרדרייט און פאַרקרומט, אַזוי פאַרשריגן און באַשפּיגן, אַז זיי
 האָבן פון אַן עכטיידישער דערציילונג, ווי "קריסטוס אין געטאָ", אויך

געמאכט א קריסטלעכע דערציילונג; און איינער א שרייבער, מיט אן אָנגעהאָנגענעם דאָקטאָר־טיטול, וואָס העלפט אים אָבער נישט אויס־הילן זיין סטיללאַזיקייט אין שרייבן, וויל ער איז אומאויסהיילבאַר. האָט אַנטדעקט, אין 1954, אַז שוין דער „תהלים־ייד“ איז געווען אַ קריסטלעך בוך... אויף אַ דאָקטאָר איז עס אַ שטיקל קשיא: דער „תהלים־ייד“ איז דערשינען אין 1934 און „אַנטדעקט“ די קריסטלעכקייט פון בוך האָט ער אין 1954, מיט גאַנצע 20 יאָר שפעטער! טאָ וואו זענען געווען זיינע דאָקטאָרסקע אויגן און זיין „קריטישער“ חוש, מיטשיינס געזאָגט, די גאַנצע צוואַנציק יאָר? פאַרוואָס איז ער נישט אַרויסגעקומען מיט זיין „געניאַלער“ אַנטדעקונג אַ ביסעלע פריער, איידער מ'האָט אָנגעהויבן די ווילדע וואַקאַנאַליע קעגן שלום אַשן? מען קאָן דאָך אים, דעם דאָקטאָר, אַמאָל חושד זיין, אַז ער וויל זיך נאָך איצטער, כאַטש שוין אַ ביסל שפעטלעך, אַרויפכאַפן אויפן מכשפה־וואַגן און זיך באַווייזן מיט זיין אַליבי: איך בין אויך דאָ מיט מייןע דריי גראַשן!...

איז תיקו — בלייבט אַ קשיא!...

גאַט־מייך־גאַט, צו וואָס מענטשן קאָנען אַלץ דערגיין צוליב אַ ביסעלע צווייפּלהאַפּטן כבוד: היינט איז אַ כבוד — אַך־און־וויי — צו זיין צווישן די אָנפאַלער אויף אַשן... און צי דען נאָר אין „תהלים־ייד“ קאָן מען געפינען קריסטלעכקייט? זיי וועלן טאָן אַ גוטן קראַץ, און זיי וועלן געפינען „קריסטלעכקייט“ אין אַשם „שטעטל“, אין „שלמה נגיד“, אין „קידוש השם“, און וואו דען נישט? עס איז דען דאָ אַ גרעניץ? ...! וואָרים זאָגט מען דאָך טאַקע: אין לך דבר העומד בפני הרצון. אויב מען וויל נאָר דערווייזן, אַז שוואַרץ איז ווייס און ווייס איז שוואַרץ, קאָנען צעדרייטע פאַרשויןען, געניאַל אויפן געביט פון צעדרייען און פאַרפלאַנטערן, דאָס באַווייזן! און דעם „רצון“ צו באַווייזן, אַז אַש איז אַ משומד, איז געוואַלטיק גרויס ביי זיינע שונאים, און מען איז שוין דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז מען „דערוויימט“ שוין, אַז „אַש איז אַ דריט־ראַנגיקער קינסטלער“, אַז אַש שרייבט „חלבנע ווערק מיט שמאַלציקן שונד“, אַז אַש איז אַ „באַגאַמאָז“, אַ שמידער, הייסט עס, נישט קיין קינסטלער, אַז ער איז אַ גראַפאַמאַן... יא, אַלץ קאָן מען באַווייזן, אויב מען וויל נאָר, אויב מען האָט נאָר דערצו דעם ביזן און בימוויליקן רצון!...

ש ל ו ם אַ ש א י ן מ ד י נ ת י ש ר א ל

ווי אײך האָב שוין פריער ביי אייניקע געלעגנהייטן דער-מאָנט, זוכן די פאַרשידענע גאַטס סטראַפּטשעס און „גרויסע טאַלאַנטן“ אַלע מיני תּחבּולות ווי אַזוי אַשן אַ כאַפּ צו טאַן און פּרואַוון אים אויסצושמירן — פאַר וואָס פאַר אַ צוועק, זאָל זיי דער גוטער יאָר וויסן! — נו, איז לעצטנס ווידער צוגעקומען אַ גוטע געלעגנהייט: שלום אַש האָט זיך פאַרבענקט קיין מדינת ישראל, צו וואָס ער האָט אַזאַ גלייכע רעכט און אַ גלייכן חלק ונחלה ווי די דאָזיקע לייט.

ווען זיי זענען נאָך געלעגן אין די וויקל־שנורן, איז שוין שלום אַש געפאַרן קיין ארץ ישראל; און פונקט ווי אַ בין, וואָס פּלאַטערט אַרום איבער די פאַרשידנסטע בלומען, פּלאַטערט נישט אומזיסט, נאָר זי ברענגט צוריק פון אירע „רייזעס“ געשמאַקן און נאַרהאַפּטן האַנדיק, אַזוי איז אויך אַש פאַרן און אַרומפּלאַטערן איבער דער הייליקער ערד פון אונדזערע אַבות נישט געווען בלויז צו באַזען דאָס לאַנד און צו שטילן זיין נייגעריקייט, נאָר אויך כדי פון די איינגע-זאַפטע זאַפטן צו פאַראייביקן דאָס געזעענע. פון דעם ערשטן מאַל אַרומפּלאַטערן אין ארץ ישראל האָט אַש אַהיימגעבראַכט זיין בוך „אין ארץ ישראל“, זיין היסטאָרישע דערציילונג „ירושלים“, זיין „אַמנון און תמר“, די דראַמאַטישע פּאַעמע „יפתחס טאַכטער“ און אַנדערע פּרעכ-טיקע היסטאָרישע דערציילונגען. פון זיין לעצטן מאַל פאַרן קיין ארץ ישראל, אין 1936, איז געבוירן געוואָרן זיין פּראַכטפולע גרעסערע דער-

צילונג „דאס געזאנג פון טאל“. ווי לעבעדיק און ווארעאפטיק אש שילדערט דאס העראאישע לעבן פון די אידעאליסטישע חלוצים אין עמק! ווער נאך פון די יידישע פראזאאיקער האט אנגעשריבן וועגן ארץ ישראל אזא אויסערגעוויינלעך קינסטלעריש בילד, ווי אזוי דאס נייע ארץ ישראל בוט זיך און געדייעט!?

יא, שלום אש האט אזא גרויס חלק אין מדינת ישראל ווי די, וועלכע האבן קיינמאל גישט די האנט אין קאָלטן וואַסער אַריינגעטאָן אויף צוזהעלפן דער בויאונג פון דער יידישער מדינה. זיי קאָנען אָבער דאָס אַשן גישט פאַרגינען.

האָט זיך איצט פאַר זיי געמאַכט אַ שפּאַגל-נייע געלעגנהייט אַשן צו באַפּאַלן: באַשר-בכּן ער קריגט דאָרט צו פאַראַדנען אויפנאַמעס. אין אָנהויב האָט מען געפראוואוּט צו מינימירן אַשם דערפּאַלג אין מדינת ישראל. מען האָט געמאַכט צו קליינגעלט די אויפנאַמעס זיינע און מ'האַט דאָהי (אין אַמעריקע, בעסער געזאָגט: אין ניו־יאָרק) געטרומייטערט, וואוּ מען לאָזט זיי טרומייטערן, אַז אַש איז דאָרט, אין ישראל, איזאָלירט, כמעט אין חרם; ווי גישט איינעם האָט זיך דאָ געחלומט, אַז מען וועט אַשן דאָרט כאַטש פאַרשטייניקן...

ווען פון זייערע ביזע חלומות האָט זיך אויסגעלאָזט אַ בוידעם, עס האָבן זיך דאָך דורכגעריסן ידיעות, אויף וויפיל זיי זענען גישט דורך פאַרשידענע טרפהנע „הענט“ אונטערדריקט געוואָרן, אַז אַש ווערט דאָרט ענטוואַסטיש אויפגענומען, מען מאַכט אים קבלת-פנימס, מען האַלט באַגייסטערטע רעדעס. טויג דאָך דאָס גישט, איז דאָך ביטער!... נו, האָט מען פאַבריצירט די בבא-מעשה מיט עליות און מיט הקפות, אָבי עס זאָל זיך רודערן, און דער בידנער יידיש-אַמערי-קאָנער לייענער זאָל קריגן דעם איינדרוק, אַז מען רודפט דאָרט שלום אַשן און מען וויל גאַרנישט רעדן מיט אים. מען האָט דאָ געקריצט מיט די ציין, פאַרוואָס מען דרוקט אים אין „די גאַלדענע קייט“, פונקט ווי מ'האַט בשעתו געקריצט מיט די ציין, פאַרוואָס חיים גרינבערג האָט אַשן געדרוקט אין „יידישן קעמפער“, און נאָך אַ ביסל און מען וואַלט אויך חיים גרינבערגן געלייגט אין „חרם“ אַריין דערפאַר...

שלום אַש האָט ביי יעדער געלעגנהייט זיך פאַרענטפערט און אַפ-געלייקנט די בייזוויליקע באַשולדיקונגען קעגן אים. אָבער צי ווילן דען אַשם בלוט-שונאים האָבן זיינע אַפלייקעטונגען? זיי גייט דאָך בלויז דערין — אומצוברענגען שלום אַשן, פונקט ווי אַמאָל אַדרינוס-קייסער, וועלכער האָט פאַר יעדן פרייז געוואַלט אומברענגען די יידן.

עס דערציילט זיך אין מדרש (איכה דבתי ג'):

„אַ ייד איז פאַרבייגעגאַנגען פאַר אַדרינוסן און האָט אים באַ-

גריסט. פרעגט אים דער קייסער: ווער ביזו? ענטפערט ער אים: א ייד. זאגט אים דער קייסער: ווי האָט עס אַ ייד די חוצפה פאַרביי צוגיין אַדרינוסן און אים באַגריסן? און ער האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, מען זאָל דעם ייד אָפהאַקן דעם קאַפּ. האָט אַ צווייטער ייד געזען, וואָס עס האָט פאַסירט מיט דעם ערשטן, האָט ער, פאַרבייגייענדיק דעם קייסער, שוין נישט באַגריסט אים. רופט זיך אָפּ צו אים אַדרינוס: ווער ביזו? ענטפערט ער אים: אַ ייד. זאגט אים דער קייסער: ווי האָט עס אַ ייד די חוצפה פאַרביצוגיין אַדרינוסן און אים נישט צו באַגריסן? און ער האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, מען זאָל דעם ייד אָפהאַקן דעם קאַפּ. האָבן דעם קייסערס אַדיוטאַנטן אים געפרעגט: מיר פאַרשטייען נישט די ביידע טאַטן דיינע. דער, וואָס האָט דיך יאָ באַגריסט, האָסטו אים געהייסן קעפּן; דער, וואָס האָט דיך נישט באַגריסט, האָסטו אויך געהייסן קעפּן — היתכן?!... האָט דער קייסער זיי געענטפערט: איר ווילט מיך לערנען, ווי אַזוי אומצוברענגען מיינע שונאים?"

אַט דאָס זעלבע ווילן אויך אַשס בלוטיקע שונאים: צי ער שרייבט וועגן יעזוסן, צי ער שרייבט וועגן משהן, צי וועגן ישעיה הנביאן — וועט אַלץ נישט טויגן. זיי ווילן אים אומברענגען!... זיי פאַרשטייען אָבער נישט די "וועלערס", ווי קאַמיש זיי זעען אויס אין די אויגן פון דער מאַדאַם "געשיכטע". פונקט ווי אַדרינוס קייסער איז נישט געלונגען אומצוברענגען די יידן, אַזוי וועט אויך זיי, די "וועלערס", נישט געלינגען אומצוברענגען אַשן. צי קאָן דען אַ מילב אומברענגען אַ לייב?!... צי גלויבן זיי דען אַליין אויף איין רגע, אָו עס וועט זיי געלינגען אַשן אַפּצואווישן פון פנים פון דער יידישער ליטעראַטור, און זיי זאָלן פאַרנעמען זיין פּלאַץ? איך צווייפל, צי זיי גלויבן דערין! מעג ווי שרייען, ביז הייזעריקייט, דער יעניקער וואָס לאַמרט, אָו אַש איז בלויז אַ נעמער און נישט קיין געבער, וועט עס אים העלפן ווי אַ טויטן באַנקעס. קיינער לייגט צומאָל נישט קיין אַכט אויף זיין זאָגעכץ!... ער מאַכט זיך בלויז לחוכא וטלולא. צי ווירקט דען אויף דאָס מינדסטע, ווען דער דיכטער יעקב גלאַטשטיין שרייט מיט באַנומענע קולות, אָו שלום אַש שרייבט "חלבנע" ווערק און אָו אַש איז אַ "דריט-ראַנגיקער קינסטלער" און אָו זיינע ענגלישע ביכער "ליגן ווי שטיינער" (אויב יאָ, טאָ פאַרוואָס-זשע די קנאה?). מעג חיים ליבערמאַן קערן וועלטן, אָו מען זאָל אַשן לייגן אין חרם אַריין, זעט ער דאָך שוין איצט אויס, נאָך די פייערלעכע אויפנאַמעס פון אַשן אין מדינת ישראל, ווי חזק!... שלום אַש בלייבט שלום אַש!

און אַט ווי אַש רעדט צו זיין יידישן פּאַלק מיט פּאַעטישע רייד אין אַן אַרטיקל אין "די גאַלדענע קייט", נומער 19:

... אויב איר קאנט און ווילט מיך אָננעמען אַזוי ווי איך בין, אַזוי ווי איר קענט מיך אַלע יאָרן פון מיין שאַפן און מיר לאָזן מיין פרייהייט אין די לעצטע ד' אמהות, וואָס זענען מיר איבערגעבליבן אין אַ וועלט פון גייסטיקער געפּענגעניש, אין די ד' אמות פון מיין קינסטלערישן שאַפן, בין איך מיט אייך בכל לב ונפש. אויב נישט, בין איך איך מיט אייך בכל לב ונפש. און איך וועל טאָן אַלצדינג, וואָס עס איז אין מיין אַרימע כוחות צו העלפן אייער זאָך — צי אונטער מיין נאָמען צי אַנאָ-ניס — אַזוי ווי איך האָב עס דערקלערט אין מיין באַגריסונג צו דעם פרעזידענט פון ישראל און צו אַנדערע, וואָרים איך בין איבערצייגט, באַמונה שלימה, אַז דער צוריקקער פון ישראל צו זיין היימלאַנד איז דער ווילן פון גאָט און אַן אַבסאָלוטער מח פאַר דעם וואויל פון דער מענטשהייט — אַן אידעאָל, וואָס טראַגט מיט זיך דעם משיחישן גלאַנץ, אַ חלום, באַגלייט מיט די ברכות פון מיליאָנען, וואָס זענען געשטאַרבן מיט דער האַפּ-נונג אויף זייערע ליפן."

ווירקלעך — „משומדישע" רייד, נישט אמת, איר ליטעראַרישע

לצים!?! ...

יא, אַ לאַנגע צייט איז שוין געווען איינגעשטילט מיט אַשן. די מחבלים האָבן געמיינט, אַז מ'האַט אים שוין „געבענדיקט" ... שלום אַש איז געווען שטיל, געזעסן רהאיק — אַזוי האָבן זיי געמיינט — ביים ים אין מיאַמי ביטש און געברענט זיך אויף דער זון, געבאַדן זיך אין די אַטלאַנטישע וואָסערן און אין די וואַרימע גאַלדענע שטראַלן. אמת, זיי פאַרגינען אים דאָס נישט, אָבער וואָס קאָן מען טאָן, אַז אַש איז פאַרט רייך: ער האָט דאָך געמאַכט אַ סך געלט פון די ביכער, וואָס „זענען געבליבן ליגן אויף די פאַליצעס ווי די שטיינער" — ווי עס האָט אַזוי אויסגעחלומט דער חלום פון אַ דיכטער ... אָבער דערוויל האָט אַש אָנגעשריבן איבער דער צייט איין בוך: „איסט-ריווער", און אַ פרישע כוואַליע מיט שמוץ האָט אַ פליוכע געטאָן אויף זיין קאַפּ; ער האָט אָנגעשריבן אַ צווייט בוך: „משה", און ווידער-אַמאָל האָט דער, וואָס קאָן מאַכן פון שוואַרץ ווייס און פון ווייס שוואַרץ, דערווייזן ווי צוויי מאָל צוויי איז פינף, אַז „משה" איז אַ קריסטלעך בוך. ער האָט וועגן דעם אָנגעטינטלט פינף אַדער זעקס אַרטיקלען, לאַנג ווי דער פינסטערער גלות, אַז עס איז אַזש מיאוס און כּטאוס געוואָרן צו ליינענען? איך האָב אַפילו געהערט (ווילל מ'האַט

עס מיר פערזענלעך איבערגעגעבן), ווי זיינע אייגענע קאלעגן פון דער צייטונג האָבן שוין געזאָגט: "פע!" ...

שלום אַש האָט אָנגעשריבן אַ בוך, וואָס איז ערשט אַרויס אויף יידיש אונטערן נאָמען "גראַסמאַן און זון"; אַש האָט שוין פאַרענדיקט אַ ניי ווערק "ישעיה הנביא", וואָס חברה קאָן זיך שוין נישט דערוואַרטן, אַז עס זאָל אַרויס פון דרוק און דאַמאָלס אים קורע כדג צו זיין, נאָר מען בילט שוין באַצייטנס צוליב אַ קאַפיטל אין "די גאַלדענע קייט". אָבער דער עיקר פאַרדריסט איצט די חברה, וואָס אַש איז געפאַרן קיין מדינת ישראל און מען מאַכט דאָרט פאַר אים גרויסאַרטיקע פאַר-ראַדן און אויפנאַמעס, מען האַלט וועגן אים באַגייסטערטע רעדעס, און טויזנטער מענטשן מוזן אַוועקגיין, ווייל מען קאָן זיך נישט אַרײַנבאַקומען אין "מוגראַבי"־טעאַטער. עס איז עפּעס נישט לויט נוסח ניו־יאָרק! ...

דאָס האָט אויפסניי אויפגערייצט די געמיטער פון די גאַטס סטראַפּטשעס" און מען האָט אָנגעהויבן זוכן "נייעס" וועגן אַשן, וואָס זאָל אים דעגראַדירן אין די אויגן פון אַמעריקאַנער יידישן ליענער. האָט מען אָנגעקריגן אַ געשיכטע מיט אַ יום כּפורדיקע עליה און מיט שמחת־תּורהדיקע הקפות, און נאָך אַזעלכע ביליקע סענסאַציעס. מען קלויבט שוין נישט איבער אין די מיטלען, אַלץ איז געוואָרן גע-כשרט ...

אָבער אַ מאַדנע געשיכטע: דאָס רוב ישראלדיקע קאָרעספּאַנדענטן האָבן זיך גאַרנישט געוואַלט רעכענען מיט די "סענטימענטן" פון די ניו־יאָרקער יידישער שרייבער און מיט דער היגער (יידיש־אַמעריקאַנער) איינשטעלונג וועגן שלום אַשן, נאָר עס האָבן זיך אָנגעהויבן דורכרייסן גאָר אַנדערע ידיעות. אמת, צו די ניו־יאָרקער יידישע צייטונגען האָבן זיך די דאָזיקע ידיעות נישט דערקליבן, מ'האַט זיי נישט געדרוקט. אָבער מחוץ ניו־יאָרק, איז די צענזור לגבי אַשן גאַרנישט אין עקזיס-טענץ. מען שרייבט אָפּן וועגן העם אין פאַרזי, אין בוענאָס איירעס, אַפילו אין אונזער שכנישער מדינה — קאַנאַדע, שוין אָפּגערעדט פון מדינת ישראל! עס ווייזט זיך אַרויס, אַז אין "חרם" ליגט אַש בלויז אין ניו־יאָרק, ערגיץ אַנדערש־וואו וויסט מען גאַרנישט וועגן אַזאַ חרם ...

עס זענען פאַרגעקומען פייערונגען לכּבוד אַשס 75־יעריקן געבורטס-טאָג אין תל־אביב, אין חיפה, אין פאַריז, אין בוענאָס איירעס, אין מעקסיקאָ. מ'האַט געשריבן אין די צייטונגען וועגן דער דאָזיקער וויכטיקער געשעעניש (וואַרים וויפיל מאָל ווערט דאָס אַ יידישער שרייבער אַלט 75 יאָר!...). דעם 1־טן מערץ, 1955, איז פאַרגעקומען

אין טעאטער „מוגראַבי“ אין תל אביב אַ גראַנדיעזע פּיערונג, פון וועלכער הונדערטער און הונדערטער מענטשן זענען אַוועק, ווייל זיי האָבן נישט געקאָנט אַריינקריגן זיך אין זאַל. עס האָבן גערעדט: יואל מאַסטבוים, א. מ. פּוקס, ישעיה שפּיגל, און אַנדערע.

און דאָס איז נישט געווען די איינציקע אויפנאַמע פאַר שלום אַשן. מיר וועלן דאָ ציטירן אַ טייל פון אַ קאָרעספּאָנדענץ פון באַקאַנטן ישראלי־זשורנאַליסט יצחק רימון אין „קאַנאַדער אַדלער“, 11-טער יאַנואַר, 1955:

„...שוין העכער צוויי מאַנאַט, ווי דער וועלט־באַרימטער יידישער שרייבער שלום אַש וויילט אין מדינת ישראל און עס קומען נאָך כסדר פאַר די פּיערלעכע אויפנאַמעס לכבוד אים, און עס איז כמעט נישטאָ קיין טאַג, אַז די ישראלידיקע צייטונג־גען זאָלן נישט שרייבן וועגן אים, און נישט נאָר לשבח, אָבער מיט פולער פאַרשטענדניש, מיט ליבע און פאַרערונג...“

און דער קאָרעספּאָנדענט דערציילט, ווי אַש איז אויפגענומען געוואָרן דורך דעם נשיא פון מדינת ישראל יצחק בן־צבּי. דער רעגירונגס־שעף און אויסערן־מיניסטער משה שרת האָט געגעבן לכבוד אים אַ פּיערלעכן מיטאַג, דער העברעאישער שרייבער־פאַראיין האָט איינגעאַרדנט לכבוד אים אין „בית־ביאַליק“ אַ זייער האַרציקע מסיבה; ער איז אויפגענומען געוואָרן זייער פּריינטלעך דורך די פּירער פון דער הסתדרות אין פּרעכטיקן הויז פון דער עקזעקוטיווע, מיט עטלעכע וואַכן פּריער איז אַש געווען דער גאַסט פון חּיפהער אַרבעטער־ראַט און ער האָט גערעדט פאַר טויזנטער אַרבעטער פון חּיפה און אומ־געגנט.

און אַט וואָס שלום אַש האָט געזאָגט אויף אַזאַ ענלעכער אויפ־נאַמע אין תל־אביב אין גרויסן טעאטער „מוגראַבי“ פאַר ריזיקע מאַסן פון דער תל־אביבער אַרבעטערשאַפט, אַרגאַניזירט דורך דעם תל־אביבער אַרבעטער־ראַט:

„...איך בין אַ ייד און איך פאַרבלייב אַ ייד, און כאַטש איך מייג, אַז עס איז נישטאָ קיין פּלאַץ פאַר אַ פאַרשטענדיקונג צווישן אונדז און צווישן דעם רוב מנין און רוב בנין פון דער קאָטוילישער וועלט, בין איך אָבער טיף איבערצייגט, אַז עס איז יאָר פאַראַן אַ פּלאַץ פאַר אַ פאַרשטענדיקונג צווישן דעם יידנטום און צווישן אַ טייל פון דער קאָטוילישער וועלט און נישט קאָטוילישע קריסטן. נאָר דערמיט קאָן מען פאַרשטיין די גרויסע

אָנשטרענגונג אין מיינע לעצטע ביכער מקרב צו זיין די דאָזיקע קריסטלעכע וועלט צו פאַרשטיין אונזערע פּראָבלעמען און פאַר-שטיין די יניקה פון וואַרצל, כדי די זאָלן רעאַגירן קעגן די אַנגריפן, וואָס ווערן אויף אונדז געמאַכט!

„... איך שטיי דאָ פאַר אייך און איר אַלע קענט מין. איך האָב מיינע ווערטער נישט געזאָגט אינדערשטיל. וואָס איך האָב געהאַט צו זאָגן, האָב איך געזאָגט אויפן קול און זיי זענען פאַרצייכנט אין מיינע ביכער. איך בין נישט געקומען רעכט-פאַרטיקן זיך זעלבסט אָדער פאַרענטפערן זיך פאַר אייך, ווייל איך פיל נישט, אַז איך האָב חלילה געזינדיקט, אָדער אַז מיינע ביכער האָבן גורם געווען אַן אומגעווענע עקזיסטענץ פאַר מין פּאָלק, ווען איך וואָלט געפילט, אַז איך האָב געזינדיקט, איז גאַרנישט קיין בושע צו קומען און זאָגן פאַר ישראל-סבא: „חטאתי!“ איך האָב אָפילו נישט דעם לייכטסטן געפיל פון חרטה אויף דעם, וואָס איך האָב געשריבן.“

און ווייטער זאָגט אַש (אין זעלבן נומער „קאָנאָדער אָדלער“ פון 11-טן יאַנאַר, 1955):

„אַ שרייבער, וואָס טרעט-צו צו זיין אַרבעט „בדחילו ורחימו“, נעמט אים דורך אַ ציטער, גענוי ווי עס נעמט דורך אַ ציטער דעם שליח-ציבור פאַר דער תפילה „הנני העני ממשש“, און יעדעס מאָל, ווען דער שרייבער זיצט ביי זיין אַרבעטסטיש, איז ער מתפלל די דאָזיקע דערהאַבענע תפילה. עס זענען פאַראַן ביכער, וואָס איך האָב זיך געראַנגלט מיט זיך זעלבסט, צי זאָל איך זיי שרייבן אָדער נישט; אָבער אַ גרויסער אינערלעכער כוח האָט מין געשטופט צו דער דאָזיקער מלאכה. אָבער איך לייקן נישט אַפ קיין וואַרט, וואָס איך האָב געשריבן. יעדע שורה, וואָס איך האָב געשריבן, איז געשריבן געוואָרן מיט מיי-נעם אַ טיפן אינערלעכן צער און פון מייין ליבע צום יידישן פּאָלק.“

און שלום אַש האָט ווייטער געזאָגט, און שיין געזאָגט, ווי דער גרויסער דיכטער אין פּראָזע איז אימשטאַנד צו זאָגן:

„אייערע אבות זענען דערצויגן געוואָרן און אייערע קינדער וועלן זיך דערציען אויף מיינע ביכער. שאין פינף-און-פופף-ציק יאָר, ווי איך בין מין פּאָלק. אַ טייל פון דער פּרעסע האָט מין אויפגענומען מיט וואַרפן שמוץ אויף מיר, אָבער אין גאַס פיל איך די ליבע צו מיר פון מיינע ליענער.“

דערביי דערציילט שלום אַש אַ וואונדערלעכע געשיכטע וועגן איינעם פון זיינע באַזוכן אין מאה שערים אין ירושלים: אין אַ רעגנ-דיקן טאָג האָט דער אויטאָמאָביל, מיט וועלכן ער איז געפאָרן, פאַרשפּריצט מיט בלאַטע אַ דורכגייענדיקע אַלטע פּרוי. די זקנה איז נישט געוואָרן אין כּעס, און מיט דער באַראַקטעריסטישער יידישער ליבע האָט זי געזאָגט: „עס איז גוט צו זיין צווישן יידן, אַפילו ווען זיי באַשפּריצן דיך מיט בלאַטע“. און אַש האָט דערביי צוגעגעבן:

„עס אז מיר ליב אייער קללה און כּעס, ווייל אין דעם דאָ-זיקן ברוגז פיל איך אייער ליבע צו מיר!“

עס איז דאָ נישט דער פּלאַץ — און עס וואָלט גאָר כּדאי געווען — צו ברענגען די גאַנצע רעדע פון שלום אַש, וואָס זענען געווען דברים היוצאים מן הלב און דערביער: נכנסים אל הלב... איך וועל בלויז נאָך ברענגען צוויי זאַצן, מיט וועלכע ער האָט פּאָר-ענדיקט זיין פּראַכטפולע, אמת-יידישע און האַרציקע רעדע:

„איך האָב געוואָלט שאַפן אַ פאַמיליע-געפיל צווישן אונדז און דער קריסטלעכער וועלט, כּדי עס זאָל זיך אין זיי דערוועקן דאָס געפיל צו פּראַטעסטירן קעגן יעדער עוולדה, וואָס ווערט באַגאַנגען קעגן יידישן פּאָלק און קעגן אַ ייד, ווייל ער איז אַ ייד. זינט דער היטלער-תּקופה שרעק איך זיך זייער פּאָר דער חיה אינעם מענטש, און דאָס אַלץ האָב איך געמאָן נאָכדעם ווי איך האָב געזען, אַז די גרויסע וועלט האָט אַפילו מיט קיין פינ-גער נישט אַ ריר-געטאָן אַפּצושטעלן די היטלער-רדיפות קעגן יידן...“

„מינע שונאים האָבן געוואָלט, אַז איד זאָל טאָן מעשים, כּדי זיי זאָלן מיר קאָנען באַשמודן. אָבער איד דאַנק גאָט, וואָס ער האָט מיר געגעבן דעם כּוח נישט צו טאָן ווי זיי האָבן גער-וואָלט. איך בין אַ ייד און איך פאַרבלייב אַ ייד און אַפילו אויף קיין איין מינוט בין איך נישט אַוועק פון אייד, און אַלץ וואָס איך האָב געטאָן, האָב איך געטאָן פון אַ טיפּער ליבע צו מין יידישן פּאָלק!“

דער ענטפּער אויף די דאָזיקע וואַרימע און האַרציקע רייד, שרייבט דער קאַרעספּאָנדענט יצחק רימון, איז געווען אַ שטורם פון אַפּלאַדיסמענטן, וואָס האָבן אַנגעהאַלטן לאַנגע מינוטן. נאָך אַשס גלענ-צנדיקער רעדע האָט דער שעה פון קולטור-דעפּאַרטמענט ביים תּל-אביבער אַרבעטער-ראַט, ד״ר בערל פּרימער, וועלכער האָט אין זיין

ענטפער איינגעלאדן שלום אשן זיך צו באזעצן אויף שטענדיק אין לאַנד, געזאָגט די פּאָלגנדיקע האַרציקע ווערטער:

„שלום אַש האָט די ייִדישע ליטעראַטור דערהויבן צו אַ הויכער מדרגה און איר געגעבן אַן אינטערנאַציאָנאַלן כאַראַקטער. מיר האָבן דײַך ליב געהאַט. מיר האָבן דײַך געאַכטעט אַפּילו דאַן ווען מיר האָבן מיט דיר נישט מסכים געווען. צווישן דיינע ברידער געפינסטו זיך, שלום אַש! מיר זענען אַ סך דורכ־געגאַנגען דאַן איר לאַנד. דאַס לאַנד וואָרט אויף דיין וואָרט, גרויסער שרייבער! מיר ווינטשן דיר אַ סך יאָרן פון געזונט און פון זעלישער רואיקייט. צו וועלכער דו האָסט זוכה געווען נאָך די צענדליקער יאָרן פון גאַט־געבענטשטער שאַפונג!“ (קאַנאַדער אַדלער, 11־טער יאַנואַר, 1955).

איצט נאָט און זעט דעם אונטערשייד פון רייך ביי קאַלעגן־שרייבער אין ניו־יאָרק צו שלום אַשן און פון רייך צו אים אין דער ייִדישער מדינה! ... וואָס פאַר אַ מהלך?! מיר האָבן דאַ קיינער נישט געהערט, אַז דײַך בערל פרימער זאָל זיך האָבן „געשמדט“ ...

און דאַ, אין ניו־יאָרק, וואו דעם קליינעם הייפעלע שונאים איז געלונגען אזוי אַנצוהעצן די לופט קעגן אַשן, אַז אַפּילו אַזאַ נייטראַלע אינסטיטוציע פאַר ייִדישער וויסנשאַפֿט, ווי דער „יוואָ“, האָט געהאַט דעם טרויעריקן מוט אַנצונעמען צווישן זיך אַ באַשלוס אויף איר לעצטער יערלעכער קאַנפּערענץ (1955), אין האַנטער קאַלעדזש, נישט צו באַגריסן דעם גרויסן מייסטער פון דער ייִדישער פּראָזע צו זיין 75־יעריקן געבורטסטאָג! וועמען האָט מען אַלץ נישט באַגריסט אויף דער דאָזיקער יוואָ־קאַנפּערענץ צו פאַרשידענע געבורטסטאָגן?! מען האָט באַגריסט אַפּילו אַזעלכע נעמען, וואָס מ'האַט אפשר צום ערשטן מאל אויף דעם דאָזיקן אַוונט געהערט (כאַטש דאַס לאַזט זיך לויבן, ווייל יעדן איינעם, וואָס דינט נאָר דער ייִדישער קולטור מיט עפעס פון זיין פעדער, דאַרף דערמאָנט ווערן!). אָבער, ווי האָט דער גע־ניאַלער קרילאָו געזאָגט: „אַ סלאַנאַ טאַ גיע זאַמיעטיל!“ ...

ניין, דער יוואָ איז נישט אַליין אויפן מאַרק, אַזאַ ענלעכע האַנדלונג האָט אַרויסגעוויזן דער ייִדישער פען־קלוב: ער האָט נישט באַגריסט דעם גרויסן פּראָזע־מייסטער, דעם קאַלעגע־שרייבער, וועלכער איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער גרינדונג פון דעם דאָזיקן פען־קלוב, און וועמענס ערש־פּאַרויצער ער איז במשך פּיל־פּיל יאָרן געווען.

ווי נידעריק דאַרף מען זיין געפּאַלן און קולטורעל נישט רייף אויף צו פּועלן ביי זיך אַזאַ אומוירדיקע האַנדלונג, וואָס וועט דאַך

פאָר די קומענדיקע דורות און פאָר דער געשיכטע זיין לחרפות ולדראון עולם! ... די קומענדיקע דורות וועלן זיך דאָך פרעגן אַ ריכטיקע קשיא: אויב שלום אָש איז אַ משומד און מען האָט אים געלייגט אין חרם, פאָרוואָס איז דער חרם בלויז אַפגעהיטן געוואָרן אין ניו-יאָרק (נישט אין גאַנץ ניו-יאָרק, ווייל אין דעם חודש־זשורנאַל „ידישע קולטור“, יאַנואַר-נומער פון 1955, זענען געווינדמעט צוויי אַרטיקלען לכבוד שלום אָש פּינף-און-זיבעציק-יעריקן געבורטסטאָג און אין די „פרייע אַרבעטער שטימע“ פון 8-טן אַפּריל, 1955, אַן אַרטיקל פון מלך ראָוויטש), אָבער נישט אין בוענאַס איירעס, נישט אין פּאַריז, נישט אין מעקסיקאָ און אין קאַנאַדע, און אַוודאי און אַוודאי נישט אין דער יידישער מדינת ישראל! — פאָרוואָס?! פאָרוואָס?! ... צי האָט איר, אומפאַראַנטוואָרטלעכע לצים פון דער יידישער לי-טעראַטור, צוגעגרייט אַ תשובה?! ...

דאָ אין ניו-יאָרק און בלויז אין ניו-יאָרק, האָט זיך צעבושעוועט אַ הייפל שרייבער, דורכגעפרעסענע פון שנאה, און מען העצט און מען העצט אַן אַן אויפהער, ביז הייזעריק ווערן, און אַן שום בושה וכלימה, גלייך זיי וואַלטן אליין צוגעגעבן: „נאָך אונדז מעג קומען אַ מבול!“ זיי דאַרפן שוין פאָר קיינעם נישט אַפגעבן קיין דין וחשבון, ווייל „ידיש גייט דאָך שוין אונטער“ און ממילא אויך די יידישע ליטעראַטור; איז כל זמן די דאָזיקע ליטעראַטור-לצים לעבן, דאַרפן זיי אַריינכאַפן וואָס מער כבוד (מישטיינס געזאַגט) און געלט ... און גיסן שמוץ אויף דעם גרעסטן מייסטער פון דער דאָזיקער כלומרשט אונטערגריינענדיקער יידישער ליטעראַטור!

שוין פּינף-און-פּופציק יאָר שפּרייזט איבער דער יידישער וועלט אַ ריז און באַרייכערט אונדזער טייערן יידיש, באַשפּרינקלענדיק מיט דימענטן און בריליאַנטן דאָס יידישע שטעטל, די יידישע מענטשן: פון שלמה נגיד, יחזקאל גאַמבינער, ביז די פּראַסטאַקעס פון קוילער געסל; פון מאַטקע גנב, אַנקעל מאַזעס, ביז צום תהלים-ייד, מאַן פון נצרת, משה און ישעיה הנביא. אַזוי פיל יאָרן וויפיל ער שאַפט, אַזוי פיל גרויסע ווערק האָט ער שוין אַנגעשריבן, אַ חוץ הונדערטער און הונדערטער דערציילונגען, אַרטיקלען און עסייען! אַן אים, אַן שלום אַשן, וואַלט אונדזער יידישע ליטעראַטור געווען אַרים, מאַגער און בלוטלאָז. נישט חיים ליבערמאַן און נישט אב. קאַהאַן און וייער אומ-הייליקע חברותא, נאָר שלום אַש וועט בלייבן אין דער ליטעראַטור אַזוי לאַנג ווי לאַנג עס וועט זיין אַ יידיש פּאַלק אויף דער וועלט! און אַט אויף דעם דאָזיקן גאַט-געבענטשן טאַלאַנט האָט זיך פאַרנומען אַ הייפל צעיושעטע בעלי-קנאה, ווייל עס בלענדט זיי אין די אויגן דער

געבלישטש פון די דימענטן און בריליאנטן, מיט וואָס ער האָט מוכה געווען די יידישע ליטעראַטור און זי באַקאַנט געמאַכט איבער גאַר דער וועלט.

איך וויל דאָ דערמאָנען אַ בילד פון מיין דאָרף, לעבן לובלין, וואו איך בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן, און מיט דעם דאָזיקן סימבאָלישן בילד וויל איך פאַרענדיקן מיין בוך:

איך בין נאָך זייער יונג געווען, נישט געחלומט אַפילו נאָך, אַז איך וועל אַמאָל האָבן אַ שטיקל חלק ונחלה אין דער יידישער ליטע-ראַטור. געדענק איך, אַז איך בין שטענדיק געווען אַ פאַרטראַכט בחורל און כ״האָב תמיד ליב געהאַט צו שפּאַצירן איבער די פעלדער און וועלדער איינער אַליין, און מיין טאַטע עליו השלום האָט מיך דער-פאַר געקרוינט מיטן נאָמען: „פאַרחלומטער פּאַעט“...

בין איך אַרויס איינמאָל אין אַן אַוונט אויף מיין וואַנדער-וועג איבער די טוי-באַפייכטיקטע פעלדער און איך בין מיטגעריסן געוואָרן פון דעם הערלעכן בילד: די לבנה איז געשוואומען הויך אין טונקל-בלויצן הימל אַ צעשמייכלטע, ווי נאָר אַ לבנה אין אַ שיינער זומער-נאַכט קאָן שמייכלען... דאָס גראַז אַרום און די געדיכט-באַבלעטערטע צווייגן פון די ביימער האָבן געפינקלט און געבלישטשעט מיט דימענ-טענע פונקען, און עס האָט זיך מיר אויסגעדאַכט, אַז אַ רעגן פון כל-ערליי פאַרבנרייכע איידלשטיינער האָט זיך כסדר געגאַסן איבער זיי, און אין די צווייגן האָט ערגיץ-וואו אַ פויגל געצווישטערט און גע-זונגען שירה צו גאָט.

פּלוצים האָט זיך עפעס אַן אַלטער הונט אָן ציך, וועלכער האָט זיך תּמּעוואַטע צוגעקוקט צו דעם פּראַכטפולן בילד, ווי די בלאַס-זילבערנע לבנה שווימט איבערן בלויצן הימל, און צי פון נישט פאַר-גינען איר אָדער עפעס אַנדערש — גיי ווייס, וואָס אַ הונט האָט אין זינען — האָט ער זיך צעבילט קעגן דער כישופדיקער ליכטיקייט; און באַלד נאָך אים, אין קאַמפּאַניע, האָבן ווי אַן עכאָ פון הינטישע קולות, זיך צעהאַווקעט די איבעריקע הינט פון דאָרף.

און די לבנה — ווי אַ לבנה — האָט זיך אַפילו אויף זיי נישט אומגעקוקט, נאָר איז ווייטער אַ שמייכלענדיקע געשוואומען אין דעם טונקל-בלויצן הימל און געשאַטן מיט דימענטן און בריליאַנטן איבער גאַטס שיינעם וועלטל... .

בעטלעהעם, נ. ה. — ניויאָרק, 1954-1956.

נאכווארט

ווען מיין בוך האָט זיך שוין געפונען אין זאָץ, איז אָנגעקומען די טרויעריקע ידיעה, אַז שלום אָש איז טויט. וויפיל מ'זאָל ביי זיך נישט האָבן אָפגעמאַכט אין געדאַנק, אַז אויך שלום אָש איז אַ שטערבלעכער בשר ודם און — סוף אדם למות, האָט זיך פאַרט נישט געוואָלט גלויבן, אַז אָט דער גבר אין דער יידישער ליטעראַטור איז שוין מער נישטאַ צווישן די לעבעדיקע און אַז דאָס אומפאַרמיידלעכע איז אויך געקומען אויף אים, דער שאַפער פון אַזוי פיל יידיש־מאַנומענטאַלע ווערק!

ווי איך בין שפעטער געוואָר געוואָרן פון מיין נאַענטן פריינט, מאיר מענדעלסאָן, וועלכער האָט באַזוכט אָשס אלמנה אין לאַנדאָן, איז שלום אָש כמעט געשטאַרבן ביי זיין שרייבטיש. און אָט ווי ער גיט איבער די ווערטער פון מאַטילדע אָש:

„שלום איז אַ גאַנצן טאַג (דעם לעצטן טאַג) געזעסן ביים שרייב־טיש, מיט איין האַנט האָט ער זיך צוגעהאַלטן ביים קאַפּ און מיט דער צווייטער האַנט האָט ער גיך, גיך געשריבן, ווי ער וואָלט געוואָלט וואָס מער אַריינכאַפּן אין די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן — ער האָט נאָך געהאַט עפעס־וואָס צו פאַרענדיקן“...

קענענדיק צו גוט שלום אָשן, האָב איך שטענדיק געהאַט דאָס געפיל, אַז אָט אַזוי וועט דער גרויסער שריפטשטעלער פאַרענדיקן זיין פאַרבנרייך לעבן — ביים שרייבטיש...

11 עס איז געווען פאַראויסצוזען, איז די ביזווייליקע כוואַליע פון אַנפאַלן און העצערייען קעגן דעם גיז פון דער יידישער ליטע־ראַטור אָפגעשוואַכט געוואָרן תיכף נאַכדעם, ווי שלום אָש, זכרוננו

לברכה, איז אַוועק אין דער אייביקייט אַרײַן. עס זעט מיר טאַקע
אויס מאָדע-ווילד דער געדאַנק, אַבער דאָך לאַזט ער מיך נישט
רוען און עס מאַכט אויפזידן מיין בלוט — מ'האַט בלויז געוואַרט,
אַז שלום אַש זאָל שטאַרבן, און דאַמאַלס וועט זײַן: וכיפר אדמתו
עמו... .

פריער, הייסט עס, האָט מען אים נישט פאַרגינען קיין זעלישע
רו און קיין גוט וואַרט, אַבער — אחרי מות קדושים!... פריער,
ביים לעבן, האָט מען אויף אַשן פאַרשפּרייט בילבולים, אַז ער וויל
כאַטש נעמען און אַפּשמדן דאָס גאַנצע יידישע פּאָלק; אַז ער האָט
געשריבן די אַזוי גערופענע קריסטלעכע ווערק פאַר געלט, ער האָט
געשטרעבט נאָך רייכטום; ער האָט גלאַרפּיצירט דאָס קריסטנטום,
וכדומה... .

מיטאַמאַל אַבער איז אַש „איבערגעדרייט“ געוואָרן: ער האָט
נישט געמיינט מיט זײַנע ישרווערק, חלילה, קיין שלעכטס; אַש איז
געווען אויפריכטיק מיט זײַן שרייבן; ער האָט געוואַלט וואַרפּן אַ
בריק צווישן יידן און קריסטן, און אַזוי וויטער... .
וועל איך דאָ ברענגען עטלעכע ביישפּילן פון די „אחרי-מות“
קדושים—אַרטקלען, און איך ציטיר:

„...אַבער צוזאַמען מיט דעם מחבר פון „נאַצאַרין“, מעריי און
אַפּאַסטאַל, האָבן מיר אויך פאַרלוירן דעם שרייבער פון „שטעטל“,
תהלים-ייד, קידוש השם, אַנקל מאָזעס, די מוטער, דריי שטעט
(נאָכן מבול) און אַנדערע ווערק.

„אַ שרייבער, וואָס האָט בייגעטראָגן צו אונדזער ליטעראַטור פיל
אינהאַלט און שיינקייט.

„קעגן דעם דאָזיקן שלום אַש האָבן מיר מער געזינדליקט ווי ער
קעגן אונדז.

„עס איז מיין טיפּער גלויבן, אַז ער איז אין זיך האַרץ און
נשמה קיינמאַל פון אונדז נישט אַוועקגעגאַנגען. נישט קוקנדיק אויף
אַלע בילבולים, וואָס מען האָט אויף אים געמאַכט, אַז ער האָט זיך
געשמדט און זיך באַקערט צום קריסטלעכן גלויבן.“

אַט די אויבנדערמאַנטע ווערטער שרייבט ס. דינגאַל אין „טאַג“
פון 13-טן יולי, 1957, דריי טעג נאָך אַש'ס טויט.

זענען דאָס גאַלדענע ווערטער און זיי האָבן מיך באמת גערירט.
אַבער איבערלייענענדיק זיי, האָט זיך מיר געשטעלט די ווייטיקלעכע
קשיא: פאַרוואָס האָט ס. דינגאַל אַזעלכע עגלעכע רייד נישט געשריבן
ביי אַש'ס לעבן? ער וואַלט דאָך אין אַשן אַ נייע נשמה געווען אַרײַן-
געזעצט!

אָדער צי וואָלטן, למשל, מעגלעך געווען ביי אַשס לעבן אַזעלכע
ווערטער אין „פאַרווערטס“ — אין דער צייטונג, פּוּבּוּאַנען דער קרייז-
צוג קעגן אַשן האָט זיך אָנגעהויבן — ווי די, וואָס ד״ר א. מענעס
האַט געשריבן:

„... שלום אַש האָט געהאַט אַ גרויסן חלום. עס איז אייגנטלעך
אונדזער אַלעמענס חלום, דער חלום פון אונדזערע בעסטע דענקער
פון אונדזער פּאַלק. אַש האָט געזוכט אַ וועג פון דערנענטערונג צווישן
יידן און זייערע שכנים. דאָס איז דאָך אַוּדאי אונדזער אַלעמענס
וואונטש. אַש האָט ליב געהאַט דאָס יידישע שטעטל, די יידן פון
שטעטל און אויך די גוים פון שטעטל“ („פאַרווערטס“, 21-טער יולי,
1957).

פאַרוואָס-ווע האָט ד״ר מענעס נישט פאַרגינען אַשן אַזעלכע
גוטע און פריינטלעכע ווערטער ביים לעבן? ... אפשר ווען אַש וואָלט
אַזעלכע ווערטער געלייענט פון קאַלעגן-שרייבער ביים לעבן, וואָלטן
זיי געווען פאַרלענגערט זיינע טעג! שלום אַש האָט זייער שטאַרק
געליטן פון די שרעקלעכע שמד-בילבולים אויף אים און ער האָט זיך
גענייטיקט אין אַ גוט וואָרט.

ביים לעבן וואָלט אָבער דער „פאַרווערטס“ אַזאַ אַרטיקל פון
מענעסן וועגן אַשן נישט אָפּגעדרוקט...
צי נעמט טאַקע דעם רעדאַקטאָר אַליין, הלל ראָגאַף. ער האָט
דעם 12-טן אָקטאָבער, 1957 — שוין נאָכן טויט פון אַשן, הייסט
עס — געשריבן:

„... ד״ר גינזבורג פלעגט געפינען אַ זכות אויף אַשן, אַז ער
האַט אַ סך געלערנט און געפאַרשט איידער ער האָט דאָס בוך („מאַן
פון נצרת“) געשריבן, אַז דאָס בוך איז צום ווייניקסטן נישט קיין
עם-האַרצותדיק ווערק“...
אָבער וויפיל שמוץ איז פריער דורך זיינס אַ מיטאַרבעטער
אויסגעפליוכעט געוואָרן אויף צו באַווייזן דווקא, אַז שלום אַש איז אַ
מוראדיקער עם-האַרץ! ...

און זעט, וואָס עס שרייבט ד״ר ש. ביקל אין „טאַג-מאַרגן-
זשורנאַל“ פון 21-טן יולי, 1957:

„... עס איז מער זוי ביזויליק צו מיינען, אַז אַש האָט געהאַט
אַנטי-יידישע כוונות מיט זיין „מאַן פון נצרת“; עס איז מער ווי
גוזמאדיק צו טראַכטן, אַז אַשס ראַמאַנען וועגן נוצרי און וועגן
אַפּאָסטאָל פּאַולוס האָבן עמיצן דערפירט צו שמד...“
טאָ פאַרוואָס האָט ד״ר ביקל נישט אָנגעטאָן אַשן דאָס פאַר-
געניגן און האָט נישט דעם זעלבן געדאַנק אויסגעדריקט ביים לעבן

פון גערודפנטן שריפטשטעלער? ער וואָלט דאָך דעם זקן דאָס לעבן פאַריינגערט! ... וואַרים וויפיל אַרטיקלען פון גאַר ערנסטע (אויב מען קאָן זיי אַנרופן „ערנסטע“) שרייבער האָבן אויסגעדריקט די מיינונג, אַז צוליב אַשם „קריסטלעכע“ ווערק האָבן זיך אַ סך יידישע בחורים און מיידלעך אָפגעשמדט! ...

אָדער נעמט אַזאַ וויכטיקן פובליציסט ווי עס איז ד״ר ש. מאַרגאַשעס. ער האָט אין אַ רעדע אויף דעם אזכרה־אָונט נאָך אַשן, וואָס דער יידישער פען־קלוב האָט איינגעאַרדנט (ביי אַשם לעבן האָט דער זעלבער פען־קלוב נישט געפיערט אַשם זיבעציקסטן און נישט זיין פינף און זיבעציקסטן געבורטסטאָג!), זיך אויסגעדריקט ווי פאַלגט:

„די בריק צווישן יידן און דער גרויסער וועלט, וואָס אַש האָט אַוועקגעלייגט אין זיינע ווערק, האָט מער אויפגעטאָן פאַר יידיש ווי אַלע אונדזערע יידישע שרייבער; אַז דעם, מאַן פון נצרת' באַטראַכט ער פאַר אַ יידיש ווערק; יעדנפאַלס זענען אַשם כוונות געווען יידיש“ ... (איך ציטיר פון זכרון).

דער גאַנצער זאַל האָט אַפלאַדירט די דאָזיקע אמתדיקע רייד וועגן אַשן און איך בין געווען צווישן די אַפלאַדירער. אָבער אויף דער שפיץ צונג איז ביי מיר געלעגן די ווייטיקלעכע פראַגע: פאַרוואָס האָט דער חשובער פובליציסט ד״ר ש. מאַרגאַשעס מיט זיין וויכטיק וואָרט דאָס אַלץ נישט געזאָגט ביי אַשם לעבן?! ... צו מיר אַליין האָט אַמאָל ד״ר מאַרגאַשעס פערזענלעך זיך געהאַט אויסגעדריקט: „איר וויסט דאָך, אַז איך האָב קיינמאָל קיין שלעכט וואָרט קעגן אַשן נישט געשריבן“ ...

איז דאָס זייער פיין!

אָבער פאַרוואָס האָט דער חשובער פובליציסט, צו וועמענס וואָרט מען הערט זיך צו און ער איז טיילמאָל געוואָגט אין זיינע אַרויס־געזאָגטע מיינונגען, נישט געשריבן קיין גוט וואָרט וועגן אַשן, ווען ער האָט נאָך געלעבט — כאַטש די זעלבע ווערטער, וואָס ער האָט געזאָגט פאַר אַן עדה יידן אויף דעם אזכרה־אָונט? ...

וויל איך אַליין פאַרענטפערן די דאָזיקע אַלע ווייטיקלעכע קשיות: אין דער וואַקאַנאַליע־צייט, ווען איין מענטש מיט דיקטאַטאָרישע ניגונגען אויף איסט־בראַדוויי האָט געהאַלטן אַלעמען אין מורא (נישט צו באַגרייפן מיט וואָס פאַר אַ כוח! ...), האָט מען געדאַרפט האָבן אַ ביסל מוט, דעם מוט, וואָס עס האָבן געהאַט חיים גרינבערג און ש. ניגער, עליהם השלום, און זיי צו לאַנגע יאָרן — יואל ענטין, מלך ראַוויטש, י. י. טרונק און אַנדערע. ד״ר ש. מאַרגאַשעס און די אַלע

פריער אויסגערעכנטע און נישט אויסגערעכנטע שרייבער האָבן ליידער און צום גרויסן באַדויערן דעם דאָזיקן מוט נישט געהאַט. און אַז שלום אַש האָט שטאַרק געווייטיקט צוליב די דאָזיקע רדיפות אויף זיך, האָב איך שוין אָנגעוויזן אין מיין בוך. „אַלע, וואָס וועלן העלפן צעשטערן דעם שרעקלעכן שמד-בילבול אויף מיר, וועל איך לעבן-לאַנג דאַנקבאַר זיין“, האָט ער געשריבן צו מיר (זע, צווייטער טייל, קאַפיטל פיר). און וויפיל מאָל האָט אַש זיך מתנצל געווען אין וואָרט און אין שריפט און געווערט זיך קעגן דעם שרעק-לעכן שמד-בילבול?!

וועגן דעם זאָל דאָ נאָך צוקומען דאָס עדות-זאַגן פון עטלעכע באַקאַנטע יידישע פּערזענלעכקייטן.

אַט וואָס עס גיט איבער, אין אַשס נאָמען, דער באַרימטער אַקטיאָר און רעזשיסער מאָריס שוואַרץ אין „קענדער אַדלער“ פון 22-טן דעצעמבער, 1957, אין איינעם פון זיין סעריע אַרטיקלען, א. נ. „שלום אַש, ווי איך האָב אים געקענט“:

„... דער געדאַנק צו שרייבן אַ בוך וועגן מאָן פון נצרת האָט מיך געמוטשעט אַ סך יאָרן, ווייל איך האָב דערביי געהאַט אַ כוונה און אַ גוטע דערצו. איך האָב געוואָלט ווייזן דער קריסטלעכער וועלט, אַז מיר האָבן זיי געגעבן אַ רעליגיע און אַ גאָט, ווי זיי רופן אים. איך האָב געוואָלט ווייזן, אַז ער איז געווען אַן ערלעכער יידישער יונגערמאַן, וואָס האָט געוואָלט לערנען מענטשלעכע עטיק מיט זיינע חברים; איך האָב מיט דעם בוך פאַרשעמט די קריסטלעכע וועלט, וועלכע מאַכט פאַרגאַמען אויף יידן, פאַרשקלאַפט זיי אין געטאָס... איך האָב זיי געוואָלט ווייזן, אַז זייער הייליקער ווין איז אונדזערער; איך האָב געוואָלט בויען אַ בריק פון יידיש-גויאישער פריינטשאַפט... אַט די ווערטער האָט שלום אַש געזאַגט מאָריס שוואַרצן אין זיין ווילע אין מיאָמי ביטש!

און דאָס איז דאָך דער ריינער און איינציקער אמת, און נישט ווי מ'האַט פאַרברעכעריש מיט געוואָלט אַשן אָנגעהאַנגען דעם ממזר-בילבול, אַז ער שטרעבט אַפצושמדן דאָס יידישע פאַלק — נישט מער און נישט ווייניקער!...

די דאָזיקע זינד זאָל די בילבולים-מאַכער קיינמאַל נישט פאַר-געבן ווערן!

איצט הערט נאָך, וואָס עס שרייבט נאָך אַשס טויט דער אַרגענ-טינער יידישער שרייבער י. ל. גרוזמאַן, רעדאַקטאָר פון חודש-זשורנאַל „דער שפיגל“ (סעפטעמבער-אָקטאָבער) אין זיינס אַן אַרטיקל, א. נ. „פון מיינע באַגעגענישן מיט שלום אַש“.

„...איך האָב געשפּירט, אַז מען באַגייט אַ גרויסע עוולה, אַן אומפאַרציילעכן חטא קעגן איינעם פון די גרעסטע שאַפּער פון אונדזער דור און איך האָב בשום אופן נישט געקאָנט פּועלן ביי זיך מסכים צו זיין, צו געבן די מינדסטע באַרעכטיקונג די אַלע אָנפאַלער און שטיינער־וואַרפּער אין אים, אין שלום אַשן.

„ערשט נעכטן האָב איך דאָך אים געזען — און צום ערשטן מאָל — אַזאַ דערשלאַגענעם, אַזאַ איינזאַמען, אַזאַ עלנטן, ווי מען דערזעט אַמאָל אַ ייד אַ גבר, אַ ייד אַ ריז, זיצן אַן איינגעבויגענעם, אַ דערשלאַגענעם אויף אַ קליין שבעה־בענקעלע...

„ערשט נעכטן האָב איך גערעדט מיט אים און — גאָט! מיט וויפּיל ליבשאַפט און ממש מיט טרערן אין די אויגן האָט ער גערעדט וועגן גרויסן בראַך, וואָס האָט געטראָפּן אונדזער פּאַלק!...

„קאָן געמאָלט זיין, איז עס מעגלעך, אַז ער, שלום אַש, איז אַ פאַררעטער, אַ שונא ישראל, ווי געוויסע שרייבער האָבן דאָס גע־פרוּאוּט איינרעדן זייערע לייענער!“...

צי נאָט איין אַ יידישן דיכטער פון ישראל, אברהם לעוו, ער שרייבט אין דעם חודש־שורנאַל „דרום־אַפּריקע“ פון סעפטעמבער, 1957:

„...און זאָל געזאָגט ווערן גלייך פון אָנהויב: דאָ אין מדינת ישראל האָט כמעט נישט געהאַט קיין אַפּקלאַנג דער טומל, וואָס מ'האַט אויפגעוהיבן אַרום אַשס יעזוס־ראַמאַנען. דאָ האָט מען עס אויפגענומען ניכטערער, זאָכלעכער, ווי אַ קאַפּריז, אַדער ריכטיקער — ווי אַ פאַר־מעסט קעגן דער גויאישקער וועלט, וואָס האָט די יידן פאַרשריגן ווי יעזוס־טויטער, און אַש, מיט זיין גרויסן טאַלאַנט, האָט זיך פאַרמאַסטן עס אַפּצולייקענען.“

צי איז דען גאַר מעגלעך צו ציטירן די הונדערטער און הונד־דערטער אַרטיקלען, וואָס זענען שוין אָנגעשריבן געוואָרן נאָך שלום אַשס טויט, וואָס ווען ער, אַש, לייענט זיי אין גן עדן, קומט ער דאָך צוריק צו אונדז פון יענער וועלט אַן אויסגעלייטערטער און אַ צע־שמיכלטער!...

פאַרוואָס האָט מען אים דאָס געזשאַלעוועט ביים לעבן?!... צי וועלן די אַש־פאַרלוימדער נישט דאַרפן שעמען זיך לדורות, וואָס זיי האָבן דעם גרעסטן שריפטשטעלער ביי יידן אין אונדזער גענעראַציע אַזוי באַשמוצט און געמאַכט טריפּן זיין בלוט אומזיסט און אומנישט און פאַרטריבן אים פּריציפּטיק פון דער וועלט, בעת ער האָט נאָך געקאָנט שאַפּן פאַר אונדז גרויסע ווערק!... די אַלע אויבן־אויסגעדריקטע ווייטיקלעכע טענות האָבן מיר

געשווערט אויפן האַרץ, בעת איך האָב געשריבן מיין בוך ביי אַשט לעבן, וואו איך דריק אויס כמעט די זעלבע מינונגען, וואָס מ'האַט איצט אַזוי פיל אָנגעשריבן נאָך אַשט טויט! ...

און דאָס האָב איך נאָך געוואָלט זאָגן אין מיין נאַכוואָרט דער יידישער וועלט, וואו נאָר אַ יידיש בוך ווערט געלייענט:

זאָלן די אַש-פאַרלוימדער זייער גאַנץ לעבן געפייניקט ווערן פון חרטה-געפילן (אויב אַזעלכע קאָנען גאָר חרטה האָבן!) און זאָלן זיי נישט האָבן קיין רו, ווייל זיי האָבן שלום אַשן, דעם גרעסטן פראָזע-מייסטער ביי יידן, פאַראומערט דאָס לעבן, געצאַפט זיין בלוט און פאַרקירצט זיינע יאָרן! ...

ש. ר.

ניו-יאָרק, 1958.

רשימה פון נעמען, וואָס קומען אַרײַן אין בוך

א

- אבראַמאַזויטש, ר.י., 170, 172.
 אַרײַגוס קײסער, 351, 352.
 אוואַראַפּי, גראַפּי, 219.
 אַזעפּי, 49.
 אחר העם, 314.
 אחרון, 268.
 איאַלטי, א.י., 160.
 איבסען, הענריק, 116.
 אייזלאַנד, ראובן, 301.
 אייזענמאַן, מאַריס, 267, 268, 269.
 אינדעלמאַן, משה, 198, 235.
 איש הורביץ, ש״י, 314, 315, 316.
 אַלמי, א.י., 269, 270, 271.
 אלעקסאַנדראַ, פעדעראַזונאַ צאַריצע, 219.
 אקאַסטאַ, דא אוריאל, 343.
 אַש, דזשאַן (יוחנן), 163, 176, 178, 181, 182, 195, 196, 208, 211, 244, 251, 256, 272, 273.
 אַש, וואַלף, 18.
 אַש, זבולון (סעם), 261.
 אַש, יעקב שיע, 17.
 אַש מאַזושע (מאַטילדע), 11, 18, 35, 42, 44, 54, 58, 59, 60, 61, 62, 70, 71, 74, 76, 79, 80, 81, 84, 88, 98, 99, 104, 105, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 124, 138, 144, 151, 152, 153, 156, 160, 167, 182, 184, 188, 195, 196, 208, 210, 211, 212, 221, 233, 238, 239, 241, 244, 247, 251, 255, 256, 271, 272, 361.

א

- בורצעוו, 49.
 בושאַזע, ח.י., 161.
 ביאַלאַסטאַצקי, ב.י., 273.
 ביאַליק, ח.י., 223, 311.
 בידערמאַן, איטשע, 237.
 בייליס, מענדל, 220.
 ביק, אברהם הרב, 292.
 ביקל, ש. ד״ר, 363.
 בן-אַדיר, 172.
 בן-גוריון, דוד, 335, 336.
 בן-צבי, יצחק, 355.
 בערגער, 264, 265.
 בראַקאַוש, חיים, 183.
 ברענער, י. ח.י., 314, 315.

ג

- גאַגאַל, 69.
 גאַלדבערג, אברהם, 88, 111, 112.
 גאַלדבערג, ב.י., 291.
 גאַלסוואַרטי, 223.
 גאַפּרע, 113.
 גאַרדין, אבא, 305, 307, 308.
 גאַרקי, מאַקסיס, 233.
 גוסטאַוו, קעניג פון שוועדן, 264.
 גורקא, אַלגייערד, פראַפעטאַר, 78.
 גיטערמאַן, יצחק, 204.
 גינבורג, איסר ד״ר, 363.
 גינבורג, שאול, 164.
 גלאַבוס, ד. ד״ר, 305.
 גלאַטשטיין, יעקב, 295, 296, 297, 298, 305, 352.
 געבעלס, 219, 283, 320.
 געטעל, פעדינאַנד, 60, 72.
 גראסעי, 223.
 גרוזמאַן, י.ל., 365.
 גרוזענבערג, אַסקאַר אַדוואַקאַט, 220.

ב

- באַשעזויס, יצחק, 174, 315.
 בונגין, איזאַן, 136.

- גרינבערג, חיים, 289, 296, 298, 315.
317, 324, 327, 336, 351, 364.
גרעץ, 329.
- ח**
חזון איש, 312.
- ט**
טאלסטאָי, ל., 284.
טונקעלער, דער, 98.
טורקאן, זיגמונט, 256, 257.
טייטל יעקב, ריכטער, 220.
טיציאן, 197, 301.
טערוואַן, דיפּאָן דע, 178.
טראַצקי, לעאַן, 228.
טרוואַן, הערי ס., 327.
טרוניק, י. י., 318, 320, 327, 336, 364.
טשעמבערליין, 257.
- י**
יאַטשקאָוסקי, ש., 92, 93, 161.
יאַנאָסאָויטש, י., 174.
יאַנאָקאָן, ש. י., 79, 86, 332.
יעפרויקין, ישראל, 115, 154.
ישורין, יעפים, 239.
- י**
יאַנאָאָוסקי, סאַלאַמאָן, 226.
יאַפּוּכין, 49.
לואיסאָן, לודוויק, 167, 168.
לוי יצחק בערדיטשעווער, 330.
ליבערמאָן, חיים, 14, 193, 194, 237, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 318, 326, 327, 328, 329, 330, 335, 344, 346, 348, 352, 359.
ליטוואַקאָן, משה, 228.
ליטווינאָן, מאַקסיים, 226.
לעו, אברהם, 366.
לעוויטאָן, 104, 177.
לעוויין, 205.
לעווענשטאַט, הענריק, 105, 108, 110, 122, 146, 147, 149, 150, 170.
לעיעלעס, א., 298, 299.
לעפּטוויטש, יוסף, 273.
לערנער, שלמה, 179, 180.
לערער, יחיאל, 160, 253.
- ד**
דאלאדיע, 257.
דאָנאָדיע, 205.
דאָסטאָיעווסקי, 69.
דובנאָן, 328.
דושערושינסקי, פעליקס, 47.
דינגאַל, ס., 362.
דרידוא, 226.
- ה**
האַלפּערן, יחיאל ד"ר, 161, 162.
האַלפּערן, לייבעלע, 40, 42, 48.
האַראָנטשיק, שמעון, 53, 54, 55, 64.
האַרן, י., 174.
הויפטמאַן, גערדאַרדט, 135, 182, 266.
היטלער, אַדאָלף, 120, 121, 122, 123, 153, 180, 181, 182, 219, 233, 248, 254, 257, 286, 287, 292, 296, 323.
העלער, חיים ר"י, 312.
הערצאָג, הרב, 336.
- ו**
וואַלאַן, 226.
וואַסער, חיים (מאיר), 62, 63, 64, 65.
וואַרשאַווסקי, יצחק, 315, 316, 317.
וויינפּער, ז., 262.
וויינריב, 270, 271.
ווייסענבערג, י. מ., 128, 140.
וויעזשינסקי, קאָזשימיעזש, 60, 72, 78.
וואַדעק, ב., 152, 153, 154, 274.
וועוואַרקע, ו., 172.
וועלט, 223.
ווערפעל, פּראַנץ, 183.
- ז**
זאַקס, 40.
זייפּמאַן, ברידער, 292.
זשיטלאָווסקי, חיים ד"ר, 291, 305.
זשיטניצקי, ה., ל., 234, 235, 245, 246, 247.

מ

טלֹאָעק, פּוֹלֶקָאָוּנִיק, 129.
טוּה מֶשֶׁה ד"ר, 235.
טענעקא, 319.

ע

עֶהֶרענפֿרִיז, מֶרדכי ד"ר, 136.
עֶנטִין, יואל, 285, 286, 287, 288, 289,
290, 296, 298, 327, 336, 344, 345,
346, 347, 364.
עֶרדֶבערג, ש, 111, 112.

פ

פֶּאָזנאַנסקי, 28.
פֶּאָלֶאָק, 247.
פּוֹטנאַם, 120, 163, 165, 224.
פּילסודסקי, יוֹזֶפּ, 92, 127, 128, 131.
פּינסקי, דוד, 131, 222, 223, 337, 338.
פּיעטרושקע, שִׁמְחֵה, 79.
פּראַשקע, אַבְרָהָם דוד, 204.
פּראַשקע, רֶעִיגֶנֶץ, 204.
פּראַשקע, שֶׁרָה בִּילֵעַ, 204.
פּרץ, י. ל., 30, 34, 159, 223, 252,
270, 271, 281, 299, 300, 304, 346.

פ

פּוקס, א. מ., 355.
פּינקעלשטיין, לֶעָא, 347, 348.
פּינקעלשטיין, נח, 99.
פּינקעלשטיין, נחמיה, 65, 78, 99.
פּענסטער, הֶעֶרש, 265.
פּרידֶבערג, א. ש., 112.
פּרימער, בערל ד"ר, 357, 358.

צ

צֶאָנִין, מ. מ., 100, 104, 245, 293, 294,
295, 296, 298, 324, 334, 337.
צֶבִיין, 312, 313.
צֶייטלין, אַהֶרן, 131, 333, 335, 337.
צֶייטלין, הלל, 332, 333.

ק

קאַבאַק, א. א., 314, 315, 316.
קאַהן, בערנאַרד, 201, 203, 204.

מאַסיס, 108.
מאַלקין, ד. ב., 100.
מאַן, טאַמאַס, 52, 180, 342.
מאַנגער, איציק, 266, 267.
מאַסטבוים, הילארי, 129, 130.
מאַסטבוים, יואל, 355.
מאַרגאַשעט, ש, ד"ר, 364.
מאַרקו, 182.
מוסאַליני, בעניטאַ, 140, 257.
מוקדוני, א. ד"ר, 303.
מור, פּראַפּעטאַר, 343.
מיוזעל, נחמן, 77, 98.
מיינטאַן, 120, 121.
מיקעל, אַנדֶושעלֶאָ, 342.
מלמד, ש. ד"ר, 305.
מעטערלינק, מאַריס, 104.
מענדעלע, 223, 274.
מענדעלסאָן, מאיר, 122, 155, 205, 361.
מענדעלסאָן, שלמה, 75, 99, 122, 155.
מענעס, א. ד"ר, 172, 363.
מעקאַרטי, 327.

נ

נֶגֶדער, ש. מ., 181, 187, 192, 193, 194,
221, 285, 286, 289, 291, 296, 298,
304, 305, 306, 307, 308, 309, 327,
336, 347, 364.
ניטשע, פּרידריך, 116.
ניידין, מֶרדכי, 61, 62.
ניימאַן, י. מ., 52, 88.
ניישטאַדט, מלך, 100.
ניקאַלי, צאַר, 32, 38, 44, 46, 217,
219.

נעמיראַוויטש, דאַנטשענקאַ, 218.
נעקסע מאַרטין, אַנדֶערטאַן, 60.

ס

סאַקאַלאָו, נחום, 198.
סוּעט, גרשון, 314.
סטאַלין, 228, 229.
סטופּניצקי, ש. י., 87, 90, 204.
סטינעס, 181.

- קְאָרְטָן, אַב, 11, 14, 139, 140, 233, 234, 236, 237, 238, 254, 282, 283, 289, 293, 313, 315, 326, 327, 332, 344, 345, 348, 359.
 קְאָרְטָן, ח. ש. 296, 298, 327, 336, 340, 341.
 קְאָמִיסאַזשעוועסקאַיא, 29, 32, 281.
 קְאָנט, עמנואל, 69, 308.
 קְאָנטאַרְאָוויטש, 156, 264, 265.
 קְאָנעלבאַ, 87, 246.
 קְאָרַא, 104, 134.
 קִיָּהן, אברהם, 172.
 קלויזנער, יוסף ד"ר, 235, 314, 315, 324.
 קליינבוים, משה ד"ר, 235.
 קלעצקין, באָריס, 161.
 קנאַפּהיים, משה, 174.
 קעניג, לעאַ, 183.
 קעסטען, הערמאַן, 38, 182, 184.
 קרילאַח, 358.
 ר
 ראב"ד, 328.
 ראָגאַף, הלל, 289, 363.
 ראָוויטש, מלך, 56, 78, 87, 100, 259, 261, 262, 289, 296, 298, 336, 346, 347, 359.
 ראַוויצקי, ח. 311.
 ראָזענבערג, אַלפרעד, 157.
 ראָזענבערג, הענער, 46.
 ראָזענבערג, מאַטעל, 48.
 ראָזענהעק, 332.
 ראָזענפעלד, יונה, 140.
 ראָט, יאַזעף, 38, 182, 184.
 ראָטער ברידער, 121.
 ראָמאַנאַח, קאַנסטאַנטין א. פירשט, 32.
 ראָפּאַרט, י., 96, 326.
 ראָקאַווסקי מאַרק, 92, 93.
 רובענס, 301.
 רוזוועלט, פרענקלין, 327.
 רות (אַשש טאַכטער), 167, 251, 273.
 רייזען, אברהם, 273.
 רייזען, זלמן, 56, 57, 261.
 ריימאַנט, זול. סט., 50, 52, 281.
 ריינהאַרדט, 52, 281.
 רייס, א. אינושינער, 100.
 רימון, יצחק, 355, 357.
 רמב"ם, 317, 328, 329, 335.
 רעמבראַנדט, 104, 225, 301, 342.
 רענאַן, 343.
 ש
 שאַגאַל, מאַרק, 104.
 שאַליאַפּין, פעאַדאָר, 264.
 שאַפּיראַ, קאַווער רב, 264.
 שוואַרץ, מאַריס, 256, 267, 268, 365.
 שווייצער, דוד, 201, 203.
 שטיבעל, א. י., 91, 92.
 שטייבאַק, 100.
 שיינבערג, שלמה, 51, 52, 63, 46, 86, 100, 106, 161, 162.
 שימין, ב., 93, 97.
 שיפּער, יצחק ד"ר, 57, 88.
 שיקעלע, 38, 178, 182.
 שלום עליכם, 63, 223, 224.
 שמיץ, ד"ר, 247, 248.
 שניאור, ז., 172, 175, 183, 188, 189.
 שניידערמאַן, ש. ל., 172, 280.
 שענקער, אב., 274.
 שפיגעל, ישעיה, 355.
 שפינאַזע, ברוך, 335.
 שפּיראַ, אדם, 99.
 שפּיראַ, אַלעקסאַנדער, 74, 184.
 שפּיראַ, באַשע, 44, 46, 47, 48.
 שפּיראַ, ברכה, 44, 48, 59.
 שפּיראַ, יצחק, 42, 46, 50.
 שפּיראַ, מנחם מענדל, 17, 44, 46, 50.
 שפּערלינג, 28.
 שרתי, מ., 337, 355.

פון זעלבן מחבר:

רבי עקיבא (פאָרלאַג ראַמאַנען-ביבליאָטעק, ניו-יאָרק, 1947)

רבי מאיר און ברוריה (פאָרלאַג שאָולזאָן, ניו-יאָרק, 1950)

העברעאיש:

רבי עקיבא (הוצאת ספרים מסדה, תל-אביב, התשי"ד)

רבי מאיר וברוריה (הוצאת ספרים מסדה, תל-אביב, התשט"ז)

שפּאַניש:

Rabi Meir Y Beruria (Editorial Candelabro,
Buenos Aires, Argentina)

איבערזעצונגען:

פּויערן, פון סט. וול. ריימאַנט, פיר בענד

(פאָרלאַג אַריענט, וואַרשע, 1925-1926)

איבער מדבריות און וויסטענישן, פון הענריק שענקעוויטש

(פאָרלאַג קלעצקין, ווילנע, 1928)

די קינדער פון קאַפּיטאַן גראַנט, פון זשיל ווערן

(פאָרלאַג א. גיטלין, וואַרשע)

דריי טעג, אַ רויט בלימל און אַנדערע דערציילונגען, פון זי. גאַרשין

(פאָרלאַג בושאַזע, וואַרשע)

עס ווערן געגרייט צום דרוק:

בר-כוכבא (דאָס דריטע בוך פון דער טרילאָגיע)

פּליטים, ראַמאַן פון די מלחמה-יאָרן (1940-1941)

דער יידישער קעניג ביי דער וואַלגע (כּוּזרים)

שלום אש ביבליאגראפיע

(אָפּרופּן אויף זיין טויט)

צוזאַמענגעשטעלט פון

יע פ פ י ס י ש ו ר י ן

ניר-אַרקי, 1958

שלום אש ביבליאגראפיע

(אָפּרופּן אויף זיין טויט)

1. אַ רעפּאָרטער : גרויסער עולם אויף מעמאַרעל אין ניו יאָרק נאָך שלום אַש. מאָרגן פרייהייט, נ. י. אויג. 16, 1957.
2. ד. א. : שלום אַש — דער אייביק יידישער קינסטלער. דרום־אפריקע, 'אהאנעס' בורג, אויג. 1957, ז'ז 21.
3. אידעם : שלום אַש און — „אומער מאַטשעק“. אונזער שטימע, פּאָריז, אויג. 21, 1957.
4. איינהאַרן, דוד : שלום אַש — „זיין וועג פון זיך“. פּאָרווערטס, נ. י. סעפט. 7, 1957.
5. איינהאַרן, דוד : שלום אַש'ס טראַגעדיע. פּאָרווערטס, נ. י. סעפט. 14, 1957.
6. טאָינור, גיטה : ישו היהודי של שלום אַש. למרחב, תל־אביב, סעפט. 6, 1957.
7. אליצקי, לייב : „...סיאיז געווען אַ מענטש...“ [שלום אַש], פּאָלקס־שטימע, וואַרשע, יולי 20, 1957.
8. אליצקי, ל. : די איינלשטיגער פּונעם חושן פּאָלקס־טימלעכע באַלאַדע אויפן פרישן
- קבר פון שלום אַש. יידישע שריפטן, וואַרשע, אויג. 1957, ז' 2.
9. אליצקי, לייב : „סיאיז געווען אַ מענטש...“ [שלום אַש]. אידישע שטימע, לאַנדאָן, אויג. 16, 1957.
10. אַלמאַזאָוו, ש. : ווען שלום אַש האָט געזייגט. מאָרגן פרייהייט, נ. י. אויג. 9, 1957.
11. אַלמי, א. : דער שרייבער און דער קריטיקער. אידישע שטימע, לאַנדאָן, סעפט. 20, 1957.
12. אַלמי, א. : אַן ענגלישע קיצור־געשיכטע פון יידישער ליטעראַטור. פרייע אַרבעטער שטימע, נ. י. נאָו. 1, 1957, ז' 5.
13. אלטער, יעקב : צום טויט פון שלום אַש ז"ל. ישראל־שטימע, תל־אביב, סעפט. 5, 1957, ז'ז 10 און 15.
14. אַנאַטאָל, י. : „אש וואָס האָט זיך פּאַרוואַנדלט אין פּיער“ (באַמערקונגען וועגן שלום אַש און זיין שאַפּן). אונזער געדאַנק, בוענאַס איירעס, אויג. 15, 1957, ז' 9.
15. אַקרוטני, י. : דער לעבעדיקער שלום אַש. אידישע

- צייטונג, בוענאָס איירעס, יולי 29, 1957.
16. **אַריב, רחל:**
טייל עם שלום אַש. דבר, תל-אביב, אויג. 26, 1957.
17. **אַשעראָוויטש, מ.:**
ברוף חאַס אב. קאַהאַן און שלום אַש האָבן געשריבן איינער דעם אַנ-דערן וועגן „גאַנאַרין“. פאַרווערטס, נ. י. יולי 27, 1957.
18. **אַשעראָוויטש, מ.:**
ברוף צווישן אב. קאַהאַן און שלום אַש וועגן שרייבער און „בונד“. פאַר-ווערטס, נ. י. אויג. 3, 1957.
19. **א. ב.:**
באַמערקונגען צו אַ בריוו [צווישן אב. קאַהאַן און שלום אַש]. אונזער צייט, נ. י. אָקט. 1957. זײַ 26-28.
20. **באַביטש, א.:**
פּען-שריבן. חשבון, לאַס אַנדזשע-לעט, סעפט. 1957, ז' 66.
21. **באַטאַשאַנסקי, יעקב:**
שלום אַש — דער דיכטער פון אונ-דזער שיינקייט ערדיש און היימיש (אַ הספד פון אַ קעגנער). די פרעסע, בוענאָס איירעס, יולי 12, 1957.
22. **[באַטאַשאַנסקי, יעקב] שיר-מעלע סאַראַקער:**
אויפן שפיץ פען. די פרעסע, בוענאָס איירעס, יולי 12, 1957.
23. **באַטאַשאַנסקי, יעקב:**
שלום אַשס אַמעריקאַניסטער ראַמאַן. די פרעסע, בוענאָס איירעס, יולי 16, 1957.
24. **באַטאַשאַנסקי, יעקב:**
דריי אינסטיטוציעס רופן היינט צו באַערן דעם אַנזענק פון שלום אַשן. [קולטור - קאַנגרעס, יוואַ-שרייבער פאַראיין] די פרעסע, בוענאָס איירעס, יולי 17, 1957.
25. **באַטאַשאַנסקי, יעקב:**
אויפן שפיץ פען. די פרעסע, בוענאָס איירעס, יולי 19, 1957.
26. **באַטאַשאַנסקי, יעקב:**
שלום אַשס „קידוש השם“. די פרעסע, בוענאָס איירעס, יולי 26, 1957.
27. **[באַטאַשאַנסקי, יעקב] שיר-מעלע סאַראַקער:**
אויפן שפיץ פען. די פרעסע, בוענאָס איירעס, יולי 31, 1957.
28. **באַטאַשאַנסקי, יעקב:**
אַ דערקלערונג וועגן רעאַליזם און סימבאָליזם אין אַ טעאַטראַלער פּיגור. [פון שלום אַש] די פרעסע, בוענאָס איירעס, אויג. 15, 1957.
29. **באַטאַשאַנסקי, יעקב:**
שלום אַשס „אַקל מאַזעס“. די פרע-סע, בוענאָס איירעס, אויגוסט 23, 1957.
30. **באַטאַשאַנסקי, יעקב:**
„אַקעל מאַזעס“ ביי שלום אַשן און ביי מאַריס שוואַרצן. די פרעסע, בוענאָס איירעס, אויג. 29, 1957.
31. **באַטאַשאַנסקי, יעקב:**
מיין האַס געגלויבט אַן מיט מעשות קען מען אויסלייזן די וועלט. די פרעסע, בוענאָס איירעס, סעפט. 13, 1957.
32. **באַטאַשאַנסקי, יעקב:**
דאָס יידישע לעבן אין התשי"ז (5717). דער ניט פאַרענדיקטער חשבון מיט שלום אַשן. די פרעסע, בוענאָס איירעס, סעפט. 25, 1957.
33. **באַיאַן, ל.:**
די מאַדערנע יידישע ליטעראַטור. פאַראויס, מעקסיקע, סעפט. 1957, ז' 10.
34. **[באַשעוויס, יצחק] יצחק וואַרשאַווסקי:**
שלום אַש און זיין וועג אין דער ליטעראַטור. פאַרווערטס, נ. י. יולי 12, 1957.
35. **באַשעוויס, יצחק:**
שלום אַש און זיין וועג אין דער ליטעראַטור. מעקסיקאַנער לעבן, יולי 20, 1957.

36. ביאלין, א. ה.: שלום אַש וױל מעקסיקאנער לעבן, יולי 20, 1957.
37. ביאלין, א. ה.: שלום אַש מעקסיקאנער לעבן, סעפט. 7, 14 און 25, 1957.
38. בעטש, י.: צו די שלושים נאָך שלום אַש. לשון און לעבן, לאַנדאָן, אויג. 1957, ז״ת 107.
39. ביק, אברהם: אַמעריקע אין דעם שאַפן פון שלום אַש. „אַנקל מאַזעס“. פון דעם ים האַנדערער ביז איסט ריווער. מאַרגן פרייהייט, נ. י. יולי 21, 1957.
40. ביק, אברהם: די אידישע פון דער פּיאַנערישער אַמעריקע אין שלום אַש „איסט ריווער“. מאַרגן פרייהייט, נ. י. יולי 23, 1957.
41. ביק, אברהם: די וואָס וואַרפן שטיינער אויף שלום אַש קבר. מאַרגן פרייהייט, נ. י. סעפט. 15, 1957.
42. ביקל, דר. שלמה: שלום אַש. סאַגמאַרגן זשורנאַל, נ. י. יולי 21, 1957.
43. ביקל, דר. שלמה: שלום אַש (נאָך די שלושים). אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, אויג. 14, 1957.
44. ביילין, י. ב.: שלום אַש — אַ גרויסע קאַמפּלי-צירטע, חידעושרשפּרעכלעכע פּערזענלעכקייט. מאַרגן פרייהייט, נ. י. אויג. 4, 1957.
45. ביילין, י. ב.: ליכט און שאַטן אין שלום אַש פּערזענלעכקייט. מאַרגן פרייהייט, נ. י. אויג. 11, 1957.
46. ביילין, י. ב.: שלום אַש יאָרן אין אַמעריקע און
- זיינע רייזעס איבער דער וועלט. מאַרגן פרייהייט, נ. י. אויג. 18, 1957.
47. בערנאַרד, ל.: ווען עס פּאַלן דעמבעס. צום טויט פון שלום אַש. אַרבעטער-וואָרט, פּאַריז, אויג. 2, 1957.
48. בערנפּעלד, י.: נאָך אַלץ שלום אַש... אונזער שטימע, פּאַריז, אויג. 14, 15, 1957.
49. בראַגינסקי, סיימאָן: שלום אַש זינד. סאַגמאַרגן זשורנאַל, נ. י. סעפט. 13, 1957.
50. ברוקער, בניציון: שלום אַש אין די אויגן פון זיינס אַ לייענער. האַנדערער לעבן, יולי 27, 1957, ז״ת 6; דאָס יידישע וואָרט, טאַנטיאָנג, אויג. 16, 1957.
51. גאַלאַמב, א. א.: שלום אַש תּ״ה אין ווילנער סעמינאַר. דער וועג, מעקסיקע, אָקט. 19, 1957.
52. גאַלדבערג, ב. צ.: ווען שלום אַשן. סאַגמאַרגן זשורנאַל, נ. י. יולי 22, 1957.
53. גאַלדבערג, ב. צ.: אַש און טרעבלינקע. סאַגמאַרגן זשורנאַל, נ. י. אויג. 18, 1957.
54. גאַלדבערג, בנימין: ווען שלום אַש „אותו האיש“. סאַגמאַרגן זשורנאַל, נ. י. סעפט. 11, 1957.
55. גאַלדבערג, יאַסל: שאַלעם אַש. לאַנדסמאַנסאַפּטען, בועז נאָס איידעס, יולי 26, 1957, ז״ת 76.
56. גאַלדוואַסער, מענדל: שלום אַש — גישט קיין געקרייז דעטער. סאַגמאַרגן זשורנאַל, נ. י. אויג. 17, 1957.
57. גובערעק, ש.: מיטאַרף פּאַרקוקן די פּערזענלעכע חסרונות ביי אַ קינסטלער! היימיש, תּל-אַביב, יוני 14, 1957, ז״ת 9.

58. גולדמן, פאול: הספד שלא הושלם (פגישה אחרונה עם שלום אש לפני מותו). דבר השבוע, תל־אביב, יולי 18, 1957.
59. גיטלסאן, ישראל: נאטיצן פון אַ ליינער. קענעדער אָדלער, מאַנטרעאַל, נאָו. 19, 1957.
60. גלאַנץ, א.: שלום אש, עליו השלום. טאָג־מאַרגען זשורנאַל, נ. י. יולי 12, 1957.
61. גלאַנץ, א.: שלום אש ע״ה. נייע יידישע צייטונג, מינכען, יולי 26, 1957.
62. [גלאַנץ, א.] א. לעיעלעס: אַ דערמאָנונג וועגן שלום אשן. טאָג־מאַרגען זשורנאַל, נ. י. יולי 27, 1957.
63. [גלאַנץ, א.] א. לעיעלעס: שלום אש און פראַטעסטן. טאָג־מאַרגען זשורנאַל, נ. י. סעפט. 7, 1957.
64. גלאַנץ, יעקב: שלום אש ע״ה. דאָס וואָרט, מעק־טיקע, יולי 19, 1957.
65. גלאַנץ, יעקב: שלום אשעס גייסטיקע ירושה. דער וועג, מעקסיקע, אויג. 24, 1957.
66. גלאַנץ, יעקב: שלום אש ירושה. דער וועג, מעק־טיקע, סעפט. 3, 1957.
67. גלען, דר. יעקב: שלום אש — מאָדערנער אלישע בן אבויה. ניו־יאָרקער וואַכנבלאַט, סעפט. 30, 1957, ז' 13.
68. גראַסמאַן, וולאָדימיר: שלום אש אויף יאַפּאַנעזיש... יידישע טענות צום גרעסטן יידישן שרייבער. אונזער שטימע, פּאַריז, אויג. 14-15, 1957.
69. גראַסמאַן, וולאָדימיר: דער יונג־אַלטער שלום אש. אידישע שטימע, לאַנדאָן, אויג. 16, 1957.
70. גראַסמאַן, משה: מיט פּאַרפּרוינענע טרערן ביי זיין קבר. צום טויט פון שלום אש ע״ה. היימיש, תל־אביב, יולי־אויג. 1957.
71. גרוזמאַן, י. ל.: פון מיינע באַגעגענישן מיט שלום אש. דער שפּיגל, בוענאַס איירעס, אויג. 1957, ז״ז 7-9; אַקט. 1957, ז״ז 9-10; נאָו. 1957, ז״ז 17-18.
72. דאָטוויץ, פ.: אש און זשאַבאָטינסקי. טאָג־מאַרגען זשורנאַל, נ. י. אויג. 22, 1957.
73. דאָלגין, משה: אש אויף קאַנאַל סטריט... טאָג־מאַרגען זשורנאַל, נ. י. סעפט. 8, 1957.
74. ד[אָ מאַנקעוויטש], ל.: שלום אש נפטר געוואָרן. אונזער וואָרט, פּאַריז, יולי 11, 1957.
75. דאָמאַנקעוויטש, ל.: שלום אש. אונזער וואָרט, פּאַריז, יולי 27, 1957.
76. דאָנציגערקראַן (רוז), משה: שלום אש וועגן ארץ ישראל און וועגן די אויסזיכטן אין דער צוקונפט. די פרעסע, בוענאַס איירעס, סעפט. 15, 1957.
77. דאָרפּזאָן, ש. י.: שלום אשס ביינער רוען אויפן בית־עלמין פון די ענגלישע רעפּאַרטידן. אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, יולי 18, 1957.
78. דאָרפּזאָן, ש. י.: ש. אש אַנגעזאָגט אים מקבר זיין אין טלית. אַפּריקאַנער אידישע צייטונג, יאַהאַנעסבורג, יולי 19, 1957.
79. דאָרפּזאָן, ש. י.: אשס ביינער רוען אויפן בית־עלמן פון די ענגלישע רעפּאַרטידן. אידישע צייטונג, ריץ דע זשאַניעראַ, יולי 26, 1957.
80. דאָרפּזאָן, ש. י.: שלום אש האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ

- „מאָרטירער“ דער אַמעריקאַנער, נ. י. אויג. 2, 1957, ד' 5.
81. דאַרפֿאַן, ש. י. :
ערב אַ שפּאַלטונג אין דער לאַנדאַנער קהילה צוליב אַ הספּד נאָך שלום אַש. לעצטע נייעס, תּל־אביב, נאָח. 20, 1957.
82. דאַרפֿאַן, ש. י. :
איבער אַ הספּד נאָך שלום אַשן האַלט עס ביי אַ שפּאַלטונג. דער אידישער זשורנאַל, סאַראַנסאָ, דעצ. 1, 1957.
83. דימאַוו, אַסיפּ :
שלום אַש. סאַגמאַרגען זשורנאַל, נ. י. סעפט. 18, 1957.
84. דימאַוו, אַסיפּ :
גדולים פּון דער יידישער ליטעראַטור. צוקונפּט, נ. י. נאָח. 1957, ד' 441.
85. דינגאַל, ס. :
שלום אַש טויט. סאַגמאַרגען זשורנאַל, נ. י. יולי 13, 1957.
86. דינעזאַן, יעקב :
צוויי בריח פּון יעקב דינעזאַן צו שלום אַש. פאַררעכטס, נ. י. סעפט. 1, 1957.
87. דימאַנדשטיין, ב. :
שלום אַשיעס „מערי“. ליטעראַרישע העפּטן, סוזשונגא, יולי־דעצ. 1957, ד' 65'55.
88. י. ד. :
לעצטער שמועס מיט שלום אַש וועגן ישראל. פּאַלק און ציון, ירושלים, אויג. 7, 1957, ד' 57'56.
89. האַפּער, יחיאל :
האַט די אידישע ליטעראַטור איר אייגענעם וועג? אידישער קעמפּער, נ. י. סעפט. 20, 1957.
90. האַרן, י. :
שלום אַש'ס שטורמישע קאַנפּליקטן. אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, יולי 14, 1957.
91. האַרן, י. :
אַרום אייניגע בריח פּון שלום אַש.
- אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, סעפט. 15, 1957.
92. האַרן, י. :
אַ ביטל אינסאַרמאַציע פּון דער שרייבער וועלט. אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, נאָח. 21, 1957.
93. וו[אַלדמאַן], מ. :
שלום אַש געשטאַרבן. אַרבעטער־וואַרט, פּאַריז, יולי 12, 1957.
94. וואַסערמאַן, קאַרל :
ווער איז ער? מאַרגן־פּרייהייט, נ. י. נאָח. 17, 1957.
95. ווהייט, שמואל :
אויף שלום אַש'ס קבר [ליד]. לשון און לעבן, לאַנדאַן, אויג. 1957, ד' 6.
96. וויינשטיין, יצחק :
ש. אַש פּאַבליעם ווערט נישט ריכטיג אויפגענומען. סאַגמאַרגען זשורנאַל, נ. י. סעפט. 12, 1957.
97. וויין, אַברהם :
אַ קליין וואַרט וועגן גרויסן שלום אַש. אונזער שטימע, פּאַריז, אַקט. 19'20, 1957; אַקט. 21, 1957.
98. זאַק, אַברהם :
דער ריז פּון דער יידישער ליטעראַטור. טו. (צום טויט פּון שלום אַש). דער שפּיגל, בוענאַס איירעס, יולי 1957, ד' 2 און 16.
99. זאַק, אַברהם :
דער ריז פּון דער יידישער ליטעראַטור. טו. (צו די שלושים פּון שלום אַש). דרום־אַפּריקע, יאַהאַנעסבורג, סעפט. 1957, ד' 9'10.
100. זבאַר, א. :
שלום אַש אויף מאַלקינס ליטעראַרישן וואַרשטאַט. אויסטראַלישע יידישע נייעס, מעלבּורן, נאָח. 15, 1957.
101. זינגער, ש. ד. :
שלום אַש פּיעה. אונזער וועג, נ. י. אויג. 1957, ד' 17'16.
102. זינגער, ש. ד. :
י. פּרייליך — דער דערציילער און

- קריטיקער. אונדזער חנוג, נ. י. סעפט. 1957, ז' 16, 17.
103. זעלמאנאוויטש, אפרים אלי-עזר:
שלום אַש און י. ל. פּרץ. פּאַרזערטס, נ. י. נאָו. 25, 1957.
104. טננבאום, ג. :
וועגן שלום אַשן. טאַג-מאַרגען זשור-נאַל, נ. י. אויג. 9, 1957.
105. טורקאָוו, מאַרק :
שלום אַש פון דער נאַענט. אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, יולי 12, 1957.
106. טורקאָוו, מאַרק :
שלום אַש אין ליכט פון זיינע בריחה. אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, יולי 14, 1957.
107. טורקאָוו, מאַרק :
שלום אַש וועגן זיינע ביכער. אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, יולי 15, 1957.
108. טורקאָוו, מאַרק :
שלום אַש'ס ערשטע שטורמישע יאָרן. אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, יולי 17, 1957.
109. טורקאָוו, מאַרק :
מיט שלום אַש'ן אין וואַרשע. יידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, יולי 30, 1957.
110. טורקאָוו, מאַרק :
באַגעגענישן מיט שלום אַש. אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, אויג. 2, 1957.
111. טורקאָוו, מאַרק :
שלום אַש צווישן אייגענע. אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, אויג. 6, 1957.
112. טורקאָוו, מאַרק :
שלום אַש אין קרייז פון אידישע שרייבער. אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, אויג. 9, 1957.
113. טורקאָוו, מאַרק :
שלום אַש צווישן פרעמדע. אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, אויג. 13, 1957.
114. טורקאָוו, מאַרק :
אַ טראַניקאַמישער אַש-עפּיזאָד. אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, אויג. 16, 1957.
115. טורקאָוו, מאַרק :
מיט אַשן צווישן חוין און ציריך. אידישע פרעסע, בוענאַס איירעס, אויג. 20, 1957.
116. טורקאָוו, מאַרק :
שלום אַש פון דער נאַענט. דער וועג, מעקסיקע, יוג. 31, 1957.
117. טורקאָוו, מאַרק :
שלום אַש צווישן אייגענע. אידישע פרעסע, ריאַ דע זשאַניעראַ, סעפט. 25, 1957.
118. טורקאָוו, מאַרק :
מיט אַשן צווישן חוין און ציריך. אידישע פרעסע, ריאַ דע זשאַניעראַ, נאָו. 1, 1957.
119. טענענבוים, ש. :
שטריכן צום פּאַרטנער פון שלום אַש. ניויאַרקער וואַכנבלאַט, אויג. 30, 1957.
120. טראַצקי, אליהו :
אויסגעלאַשן אַ גרויסער ליטעראַר-שער טאַלאַנט (צום טויט פון שלום אַש). אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, יולי 24, 1957.
121. טראַצקי, אליהו :
שלום אַש'ס פּעריאָד פון שטורם און דראַנג. אידישע צייטונג, בוענאַס איירעס, יולי 31, 1957.
122. טראַצקי, אליהו :
שלום אַש אין צאַריסטשער פעטער בורג. דער אַמעריקאַנער, נ. י. אויג. 30, 1957, ז' 4.
123. טראַצקי, אליהו :
שלום אַש סקאַנדאַליזירט פעטערבורג.

- דער אמעריקאנער, נ. י. סעפט. 6, 1957.
124. **טראַציקי, אליהו:**
שלום אַש און די קאטוילישע קירך.
דער אמעריקאנער, נ. י. סעפט. 13, 1957, ד' 4.
125. **טראַציקי, אליהו:**
שלום אַש אַלס מענש און שרייבער.
דער אמעריקאנער, נ. י. סעפט. 20, 1957, ז"ז 5 און 25; אידישע צייטונג, בוענאָס איירעס, סעפט. 24, 1957.
126. **טרוֹנק, י. י.:**
דאָס שטעטל אין פּוילן ביי שלום אַשן. מעקסיקאנער לעבן, אויג. 31, 1957.
127. **י. ש. י.:**
שלום אַש והיהודי האנטרימיליטאריסט, סלם־למחשבות מלכות ישראל, ירושלים, סיון תשי"ז, ד' 23.
128. **יאנאסאָוויטש, יצחק:**
געשטאַרבן אין טיפּן עלטער און דאָן אַביסל צו פרי... [זעגן שלום אַשן].
די פרעסע, בוענאָס איירעס, יולי 13, 1957.
129. **יאסני, א. וואַלף:**
געפאַלן איז אַ דעמב... לעצטע נייעס, תל־אביב, אויג. 16, 1957.
130. **יוקלסאָן, ר.:**
2 דערציילונגען, וואָס האָבן אויפגע־שטורעמט די אידישע גאַס. "דער צלם" פון 5. שאַפיראַ און "אין אַ קאַרניחאַל גאַכט" פון שלום אַש. מאַרגן־פרייהייט, נ. י. יולי 22, 1957.
131. **ירדני, מ.:**
שלום אַש ע"ה. די שטימע, מעקסיקע, יולי 20, 1957.
132. **ירדני, מ.:**
שלום אַש. ניו־ארקער וואַכנבלאַט, אויג. 30, 1957, זט 4'3.
133. **ישורין, יעפים:**
צוויי בריוו פון יעקב דינעוואָן צו
- שלום אַש. פאַרווערטס, נ. י. סעפט. 1, 1957.
134. **כאַרלאַש, י.:**
שלום אַש — טויט. אונזער צייט, נ. י. יולי־אויג. 1957, ז"ז 19'21.
135. **כאַרלאַש, י.:**
שלום אַש. געדאַנק. אונזער געדאַנק, בוענאָס איירעס, אויג. 15, 1957, ז"ז 6 און 3.
136. **סהן, יעקב:**
שלום אַש ווי אַ ווישער שרייבער. לעבן און טראַכטן, נ. י. 1957, ז"ז 151'159.
137. **כץ, משה:**
שלום אַש (געשטאַרבן דעם 10טן יולי 1957). מאַרגן־פרייהייט, נ. י. יולי 14, 1957.
138. **כץ, משה:**
שלום אַש, דער שרייבער און מענטש. נייע פרעסע, פאַריז, יולי 20'21, 1957.
139. **כץ, משה:**
קאַן שלום אַש פאַרזעכענען ווערן צוויי שעה אונזערע קלאַסיקער? מאַרגן־פרייהייט, נ. י. אויג. 2, 1957.
140. **כץ, משה:**
דער רעליגיעזער גרונט־מאַטיוו ביי שלום אַשן. יידישע קולטור, נ. י. אָקט. 1957, ז"ז 14'18.
- 140—א. **כץ, משה:**
שלום אַש און זיין אַרט אין דער יידישער ליטעראַטור. זאַמלונגען, מומ. 14, נ. י. ווינטער 1958, ז"ז 39'47.
141. **ד. ל.:**
אַש — אשליה טרגית. מעריב, תל־אביב, יולי 19, 1957.
142. **לביב, יעקב ח.:**
אומטאַלעראַנץ צו שלום אַשן. טאַג־מאַרגען זשורנאַל, נ. י. אויג. 10, 1957.
143. **לובינסקי, חיים יצחק:**
איז שלום אַש געוואָרן אַ בעל־תשובה.

- טאגמארגען זשורנאל, נ. י. אָקט. 31, 1957.
144. ליבערמאָן, חיים :
אָ וואָרט נאָך שלום אָשין. פאָרווערטס, נ. י. אויג. 9, 1957.
145. ליכטנשטיין, מ. ח. :
שלום אָשס וועלט. אונזער וואָרט, פאָריז, סעפט. 14, 1957.
146. ליס, א. :
ימים גוראים אין אונזער ליטעראַטור. די ציוניסטישע שטימע, פאָריז, סעפט. 24, 1957.
147. ליס :
דערפיערזייל אין דער יידישער ליטעראַטור. שלום אָש זײל. לעצטע נייער, תל־אביב, אָקט. 11, 1957.
148. ליפשיץ, אריה :
ארץ־ישראלדיקע דערציילונגען פון שלום אָש. פאָלק און ציון, ירושלים, אויג. 7, 1957.
149. ליפשיץ, אריה :
זרכו של שלום אָש. דבר, תל־אביב, אויג. 26, 1957.
150. לעבעדיקער :
אויפן ליטעראַרישן יאָריד. טאגמאָר גען זשורנאל, נ. י. יולי 14, 1957; אויג. 4, 1957.
151. לעזערער, ליפּע :
שלום אָש (1880—1957). קינדער זשורנאל, נ. י. אָקט. 1957, זײל 13-11.
152. לעוו, אברהם :
שלום אָש אין אַ ניי ליכט. דרום־אפריקע, יאהאָנעסבורג, אויג. 1957, זײל 12-13.
153. לעוו, אברהם :
שלום אָש, דער אַוועקגעבאַנגענער. (צו די שלושים פון גרויסן מייסטער) דרום־אפריקע, יאהאָנעסבורג, סעפט. 1957, זײל 28-29.
154. לעוו, אברהם :
שלום אָש. [ליד]. ישראלישטימע, תל־אביב, דעצ. 12, 1957, זײל 11.
155. לעווין, יעקב :
שלום אָש. פרייע אַרבעטער שטימע, נ. י. יולי 26, 1957, זײל 5 און 7.
156. לעווין, יעקב :
שלום אָש. (זכרונו לברכה!) אויפן וועג, נ. י. סעפט. 1957, זײל 3-4.
157. לעפטוויטש, יוסף :
דער באַנייער קאַמף אַרום שלום אָשין. פרייע אַרבעטער שטימע, נ. י. יולי 26, 1957, זײל 3 און 7; אויג. 9, 1957, זײל 3.
158. לעפטוויטש, יוסף :
עטלעכע באַמערקונגען וועגן שלום אָשס לוייה היימיש, תל־אביב, נאָו, 1957, 15.
159. לאַ, מ. :
שלום אָש. יידישער בוך קלוב. ברידזשפאָרט, אויג. סעפט. 1957, זײל 8.
160. לאַ, מ. :
שלום אָש. הדואר, נ. י. יולי 26, 1957, זײל 1.
161. מאַטיס, דוד :
שלום אָש אין פילמס. יידישע קול־טור, נ. י. אויג. סעפט. 1957, זײל 36-39.
162. מאַנער, איציק :
וועגן טויט פון שלום אָש. לעצטע נייעט, תל־אביב, אויג. 16, 1957.
163. מאַסטבוים, יואל :
דער לעצטער ברייח פון יואל מאַסטבוים צו שלום אָש. לעצטע נייעט, תל־אביב, אויג. 9, 1957.
- 163—א. מאַרק, ב. :
צום טויט פון שלום אָש (1881—1957). יידישע שריפט, נומ. 10 (125), וואַרשע, אָקט. 1957, זײל 2-1.
164. מאַרק, יודל :
שלום אָש (1880—1957). קולטור

- און דערציאונג, נ. י. אָקט. 1957, ז"ז 4'2.
165. מילער, דר. שמואל :
וועגן שלום אַשׁים „נאַצאַרין“. טאָג
מאַרגען זשורנאַל, נ. י. אָקט. 27,
1957.
166. מיניקין, דר. י. :
אַשׁ האָט גרויסע פאַרדינסטן, טאָג
מאַרגען זשורנאַל, נ. י. אויג. 8,
1957.
167. מייזיל, נחמן :
שלום אַשׁ. יידישע קולטור, נ. י. אויג.
סעפט. 1957, ז"ז 20'10.
168. [מייזיל, נחמן]:
פון חודש צו חודש. יידישע קולטור,
אויג. סעפט. 1957, ז"ז 65, 66; אָקט.
1957, ז"ז 58'57; נאָו. 1957, ז"ז 56;
דעצ. 1957 ז"ז 65.
169. מלאַטעק, יאַסל :
דער שדימ־טאַג פון די „פּראַגרע-
סיװע“ אַרום דעם אַנדערען פון שלום
אַשׁן. קולטור און דערציאונג, נ. י.
אָקט. 1957, ז"ז 11.
170. מלאַטעק, יאַסל :
דער פּראַגרעסיװער שדימ־טאַג אַרום
שלום אַשׁן, אונזער שטימע, פאַרז,
נאָו. 8, 1957.
171. מעלניק, נחום :
שלום אַשׁ איז געווען אַ גוטער ייד.
טאַג־מאַרגען זשורנאַל, נ. י. אויג. 7,
1957.
172. מענעס, א. :
שלום אַשׁ. פאַרווערטס, נ. י. יולי
1957, 21.
173. מענעס, א. :
הער אידישער שרייבער און דער
אידישער ליענער... דער ביישפּיל מיט
שלום אַשׁ. פאַרווערטס, נ. י. אויג.
11, 1957.
174. מעסטל, יעקב :
שלום אַשׁס הערק אויף דער בינע.
יידישע קולטור, נ. י. אויג. סעפט.
- 1957, ז"ז 24'30; אָקט. 1957, ז"ז
19'24.
175. נאַוויק, פ. :
שלום אַשׁ. מאַרגן־פרייהייט, נ. י.
יולי 18, 1957.
176. נאַוויק, פ. :
„דערלאַנגט“ אַשׁן. מאַרגן־פרייהייט,
נ. י. דעצ. 19, 1957.
177. נאַוויק, פ. :
נאָך וועגן אַשׁן. מאַרגן־פרייהייט, נ. י.
יאַן. 1, 1958.
178. נאַקס, עזריאל :
שלום אַשׁ. (אויפן פרישן קבר). צו
קונפט, נ. י. סעפט. 1957, ז"ז
308'309.
179. נחמן, לייב :
שלום אַשׁ. „זיין“, נ. י. נאָו. 1957,
ז"ז 51'52.
180. ניגער, ש. :
דער היטער פון וואַלד — וועגן דעם
געפאַלענעם בוים. שמואל ניגער וועגן
שלום אַשׁ. אונזער וואַרט, בווענאַס
איירעס, אויג. 9, 1957, ז"ז 6'5.
181. ניצמאַן, פ. :
„קידוש השם“, פון שלום אַשׁ. איר
דישע צייטונג, בווענאַס איירעס, יולי
25, 1957.
182. ניימאַרק, ד. :
שלום אַשׁ. דער וועקער, נ. י. אויג.
1, 1957, ז"ז 6'5.
183. ניימאַרק, ד. :
שלום אַשׁ — זיין לעבן אין שאַפן.
אונזער שטימע, פאַרז, אויג. 24
25, 1957.
184. נעסין, דזשאַרדזש :
שלום אַשׁ — דער נישט־פאַרשטאַ-
נענער. טאַג־מאַרגען זשורנאַל, נ. י.
אויג. 8, 1957.
185. סאַסמאַן, שמואל מרדכי :
שלום אַשׁ און אלישע בן אבויה.
טאַג־מאַרגען זשורנאַל, נ. י. אויג.
19, 1957.

186. סאפאזשניקאָו, גרשון :
 שלום אָשס שליחות אין דער יידישער
 ליטעראַטור. אילוסטרירטע ליטעראַ-
 רישע בלעטער, בוענאָס איירעס, מאַי-
 יוני, 1957, ז' 8.
187. סומער, נחום :
 אַ וואָרט וועגן שלום אָשן. אויפסניי,
 נ. י. העפט 17, האַרבסט, 1957, ז"ז
 4-3.
188. סונגולובסקי, הרב אהרן
 גרשון :
 שלום אָשס חטא... טאָגמאַרגען זשור-
 נאַל, נ. י. אויג. 28, 1957.
189. סימכאוויטש, ש. :
 שלום אָש. [ליד] קענעדער אַדלער,
 מאַנטרעאַל, יולי 29, 1957.
190. סיימאָן, דר. שלמה :
 וואַרצלען, צווייגן און פרוכט. אידישע
 צייטונג, בוענאָס איירעס, יולי 21,
 1957.
191. סיימאָן, שלמה :
 ביי דער לוייה פון אַ יידישן שרייבער
 [ש. ניגער]. אונזער וועג, שיקאַגאָ,
 סעפט. 1957, ז' 7.
192. ספאַרד, דוד :
 דער ריז [שלום אָש]. פאַלקס-
 שטימע, וואַרשע, יולי 20, 1957.
193. ספאַרד, דוד :
 דער ריז [שלום אָש]. אידישע שטיי-
 מע, לאַנדאָן, אויג. 16, 1957.
194. עובד, משה :
 שלום אָש. האַרץ, תל־אביב, יולי 9,
 1957.
195. עובד, משה :
 שלום אָש. לשון און לעב, לאַנדאָן,
 אויג. 1957, ז"ז 22*20.
196. פֿיק :
 געשטאַרבן דער יידישער שרייבער
 שאַלעם אָש. לאַנדסמאַנשאַפטן, בוענאָס
 איירעס, יולי 16, 1957, ז' 9.
197. פּאָגאַרעלסקי, מרדכי :
 וועגן שלום אָשן. טאָגמאַרגען זשור-
 נאַל, נ. י. סעפט. 28, 1957.
198. פּאָטאַש, ריקודא :
 ר' שלמה נגיד וועט פאַר אים תהלים
 זאַגן! היימיש, תל־אביב, יולי־אויג.
 1957, ז' 4.
199. פּאָנער, יצחק :
 די לעצטע נאַטיצן [פון שלום אָש].
 לעצטע נייעס, תל־אביב, אויג. 9,
 1957.
200. פּאָנער, יצחק :
 בתים און שלום אָש. ישראל־שטימע,
 תל־אביב, אויג. 22, 1957, ז' 11.
201. פּאָנער, יצחק :
 בתים און שלום אָש. ישראל־שטימע,
 תל־אביב, סעפט. 22, 1957.
202. פּרז־קוויטני, צבי :
 שלום אָש אין אַ שול פאַר קינדער.
 טאָגמאַרגען זשורנאַל, נ. י. נאַו.
 1957, 14.
203. פינקעלשטיין, דר. ז. ב. :
 דער סכסוך אַרום שלום אָש. אידישע
 שטימע, לאַנדאָן, יולי 26, 1957.
204. פּייגענבערג, רחל :
 שלום אָש און די יידן פון זיין צייט.
 לעצטע נייעס, תל־אביב, סעפט. 9,
 1957; סעפט. 13, 1957; פעפט. 20,
 1957.
205. פלינט, מרדכי (חלמיש) :
 שלום אָש. אידישע צייטונג, ריאַ דע
 זשאַניער, אויג. 9, 1957.
206. פּעדער, ב. :
 עפיואַדן פון שלום אָש'ס לעבן.
 לעצטע נייעס, תל־אביב, אויג. 9,
 1957.
207. פריד, י. :
 ביי שלום אָשן אין קאַנעטיקוט.
 מאַרגן־פרייהייט, נ. י. יולי 17, 1957.
208. צאַנין, מ. :
 געשטאַרבן שלום אָש. היינטיקע
 נייעס, תל־אביב, יולי 11, 1957.

209. צודיקער, י. :
 שלום אַשם וועג אין דער יידישער
 ליטעראַטור. אַרגענטינער לעבן, בוען
 נאָס איירעט, אויג. 15, 1957, ד' 5.
210. קאַהאַן, סאַלאַמאָן :
 וועלכער שלום אַש? די שטימע, מעק-
 טיקע, יולי 20, 1957.
211. קאַזדאַן, ח. ש. :
 דער נביא פון צער און טרייסט.
 שלום אַש — „דער נביא“. אונזער
 צייט, נ. י. יוני 1957, ז"ז 39'37;
 אויג. 1957, ז"ז 39'37.
212. קאַזדאַן, ח. ש. :
 געפאלן דער ריו פון דער יידישער
 ליטעראַטור, [שלום אַש], פאַראויס,
 מעקטיקע, אויג. 1957, ז"ז 4'2.
213. קאַזדאַן, ח. ש. :
 וואָס אַש איז געווען פאַר דער יידי-
 שער ליטעראַטור פאַראויס, מעקטיקע,
 אָקט. 1957, ז"ז 42'40.
214. קאַזדאַן, ח. ש. :
 שלום אַש אין דער יידישער ליטע-
 ראַטור. דער וועג, מעקטיקע, אָקט.
 1957, 29, אָקט. 1957.
215. קאַפלאַן, ביילע :
 שלום אַש [ליד]. טאַג-מאַרגען זשור-
 נאַל, נ. י. סעפט. 12, 1957.
216. קאַרנהענדלער, יחזקאל :
 שלום אַש אויף יאַפּאַנעזיש. אונזער
 שטימע, פאַריז, סעפט. 8'7, 1957.
217. קאַרנהענדלער, יחזקאל :
 זשיל איזאק און... שלום אַש. אונ-
 זער שטימע, פאַריז, דעצ. 18, 1957.
218. קצנלסון, גדעון :
 לדמותו של שלום אַש. הארץ, תל-
 אביב, יולי 9, 1957.
219. קרוגלי, אהרן :
 שלום אַש האָט געווינדקט קעגן יידן.
 טאַג-מאַרגען זשורנאַל, נ. י. אויג.
 1957, 20.
220. רין, י. :
 שלום אַש געשטאַרבן. אויסטראַלישע
- יידישע נייעס, מעלבבורן, יולי 12,
 1957.
221. ראַבינאַוויטש, ס. :
 70 טויזנט אידישע ביכער אין דער
 לענין-ביבליאָטעק. מאַרגן-פרייהייט, נ.
 י. נאַו. 10, 1957.
222. ראַגאַף, הלל :
 שלום אַשם אידישע און גוי'אישע
 קאַריערעס. פאַרווערטס, נ. י. יולי
 18, 1957.
223. רבינוביץ, ישעיה :
 שלום אַש. הדואר, נ. י. יולי 26,
 1957, ז"ז 609'608.
224. ראַוויטש, מלך :
 שבחי שלום אַש. די פרעסע, בוענאָס
 איירעט, יולי 21, אויג. 25, 17 און
 סעפט. 1, 1957.
225. ראַוויטש, מלך :
 שבחי שלום אַש. אידישע צייטונג,
 ריאַ דע זשאַניער, יולי 26, אויג. 2
 און 16, 1957.
226. ראַוויטש, מלך :
 שבחי אַש. אונזער וואָרט, פאַריז, יולי
 27, 31 און אויג. 9, 10, 17 און
 19, 1957.
227. ראַוויטש, מלך :
 זכרונות וועגן שלום אַש. קענעדער
 אַדלער, מאַנטרעאַל, יולי 28, אויג. 1,
 8, 18 און 20, 1957.
228. ראַוויטש, מלך :
 שבחי שלום אַש. לעצטע נייעס, תל-
 אביב, אויג. 9 און 23, 1957.
229. ראַוויטש, מלך :
 שבחי שלום אַש. אויסטראַלישע יידי-
 שע נייעס, מעלבבורן, אויג. 9, 16,
 23, 30, און סעפט. 6, 13, 1957.
230. ראַוויטש, מלך :
 „כאַליאַסטרע“. אידישער קעמפער,
 נ. י. סעפט. 20, 1957, ד' 77.
231. ראַוויטש, מלך :
 ויהי אחרי מות שלום אַש. פרייע

240. ראזשאַנסקי, שמואל :
 שלום אַשעס לעצטע עפענטלעכע
 אויפטרטי. זקונפט, נ. י. סעפט.
 1957, ז"ז 310-312.
241. ראזשאַנסקי, שמואל :
 דאָס לעצטע אויפטרטי פון שלום אַש.
 דאָס יידישע וואָרט, סאַנטיאַגאָ, אַקט.
 1957, 25.
242. ראזשאַנסקי, שמואל :
 הלל ראָגאַף צו די 75, פון אַ שטילן
 רעדאַקטאָר אין אַ ראשיקער צייטונג.
 אידישע צייטונג, בוענאָס איירעס,
 דעצ. 13, 1957; דער וועג, מעקסיקע,
 דעצ. 31, 1957.
243. ראָפּאַפּאַרט, דוד :
 ליטעראַטור און לעבן — ליטעראַטן
 און פּאָלק. טאַגמאַרגען זשורנאַל,
 נ. י. סעפט. 21, 1957.
244. ש. :
 קוטנע — שלום אַשס געבורטס
 שטעטל — באַערט דעם אַנדענק פון
 גרויסן יידישן שרייבער. פּאָלקס-
 שטימע, וואָרשע, אַקט. 10, 1957.
245. ל. ש. :
 שלום אַש [לייטאַריקל]. אַפּריקאַנגער
 יידישע צייטונג, יאַהאַנעסבורג, יולי
 19, 1957.
246. ק. ש. :
 צום אַנדענק פון שלום אַש. פּאָלקס-
 שטימע, וואָרשע, יולי 27, 1957.
247. שאולזאָן, אב. :
 „שלום אַש פון דער נאַענט“ — ניי
 בוך פון שלמה ראָזענבערג שוין
 אַריין אין דרוק. יידישע שריפט.
 באַנד 8, העפט 4-3 (32-31) נ. י.
 1957, ד 65.
248. שוחט, רבקה :
 מיטאַרף געדענקען אַש'ן פאַר זיינע
 אידישע ווערק. טאַגמאַרגען זשורנאַל,
 נ. י. אויג. 7, 1957.
249. שולמאַן, אברהם :
 שלום אַש אונזער שטימע, פאַריז,
 יולי 13-14, 1957.
- אַרבעטער שטימע, נ. י. אַקט. 18,
 1957, ז 5.
232. ראָוויטש, מלך :
 אַ חבּרישע אַנטשולדיקונג. פּרייע
 אַרבעטער שטימע, נ. י. נאַוו. 15,
 1957, ז 7.
233. ראָזענבערג, שלמה :
 צען יאָר מיט שלום אַש. האַלץ איני
 דוסטריאַל, בוענאָס איירעס, 1956,
 אילוסטרירט ליטעראַרישע בלעטער,
 בוענאָס איירעס, מאַיינוי, 1957, ז"ז
 1, 13 און 21.
234. ראָזענבערג, שלמה :
 וואָס ווילט איר פון שלום אַש?
 היימיש, תּל־אביב, יוני 14, 1957,
 ז 10.
235. ראָזענבערג, שלמה :
 מיין ערשטער קאָנטאַקט מיט שלום
 אַש. פּרייע אַרבעטער שטימע, נ. י.
 יולי 26, 1957, ז"ז 5 און 7; יידישע
 שריפט, וואָרשע, סעפט. 1957, ז 4.
236. ראָזענבערג, שלמה :
 אַ דעמב אין דער יידישער ליטעראַטור
 איז געפּאָלן! קענעדער אַדלער, מאַנט-
 רעאַל, יולי 26, 1957; די פרעסע,
 בוענאָס איירעס, יולי 28, 1957.
- 236—א. [ראָזענבערג, שלמה] שין
 רעגיי :
 נישטאַ מער שלום אַש. אויפּסניי,
 העפט 17, נ. י. האַרבסט 1957, ז"ז
 19-17.
237. ראָזענבערג, שלמה :
 שלום אַש פון דער נאַענט. היימיש,
 תּל־אביב, סעפט. 1957, ז"ז 9 און
 25; דער וועג, מעקסיקע, נאַוו. 30,
 1957.
238. ראָזענבערג, שלמה :
 זשורנאַליסטישער קוריאָו. דער אַמע-
 ריקאַנער, נ. י. נאַוו. 15, 1957, ז 14.
239. ראָזשאַנסקי, שמואל :
 שלום אַש. אידישע צייטונג, בוענאָס
 איירעס, יולי 11, 1957.

250. **שולמאן, אברהם :**
 און איצט, אַן שלום אַש איז שוין
 טויט... אונזער שטימע, פאַרזי, אויג.
 15'14, 1957.
251. **שולמאן, אברהם :**
 שלום אַש. פריילאָנד, פאַרזי, אַקס.
 דעצ. 1957, ז"ז 14'15.
252. **שולמאן, אברהם :**
 דער לעצטער ראַמאָן פון שלום אַשן.
 מעקסיקאָנער לעבן, נאַוועמבער 16,
 1957.
253. **שולמאן, אברהם :**
 דער נייער ראַמאָן פון שלום אַש:
 „דער נביא“. אונזער שטימע, פאַרזי,
 יוני 8'10, 1957.
254. **שולמאן, אליהו :**
 שלום אַש. אויפן שוועל, נ. י. יוני
 אויג. 1957, ז"ז 17'19.
255. **שולמאן, אליהו**
 ווען שלום אַש איז שוין טויט. דער
 וועקער, נ. י. סעפט. 1, 1957, ז"ז
 16'15.
256. **שוואַרץ, מאַריס :**
 שלום אַש — אַ זייל פון קונסט-
 טעאַטער. אידישע צייטונג, בונענס
 איירעס, יולי 23, 25, 26, 28, אויג.
 1, 5, 7, 11, 1957.
257. **שוואַרץ, מאַריס :**
 שלום אַש ווי איך האָב אים געקענט.
 קענטער אַדלער, מאַנטרעאַל, דעצ.
 18, 19, 22, 26, 27, 29, 1957. יאַנ.
 3, 1957.
258. **שטיין, א. ש. :**
 נישט אויסגעהאַלטענע אַרגומענטן!
 היימיש, תל־אביב, יוני 14, 1957,
 ז' 9.
259. **שטיין, יוסף :**
 אחד העם און שלום אַש. טאַג־מאַרגען
 זשורנאַל, ניו־יאָרק, סעפטעמבער 14,
 1957.
260. **שטענצער, א. נ. :**
 שלום אַש. (צו די שלשים פונעם
- גרויסן אידישן שריפטשטעלער. אידי-
 שע שטימע, לאַנדאָן, אויג. 16, 1957.
261. **שטערן, שלום :**
 באַמערקונגען און מיינונגען וועגן
 שלום אַש. וואַכנבלאַט, טאַראַנסאַ,
 יולי 4, 11, 18, 25, אויג. 15 און
 22, 1957.
262. **שטערן, שלום :**
 די אידישע פרעסע און דער טויט
 פון שלום אַשן. מאַרגן־פרייהייט, נ. י.
 סעפט. 1, 1957.
263. **שטערן, שלום :**
 דערמאָנונגען און מיינונגען וועגן
 שלום אַש. וואַכנבלאַט, טאַראַנסאַ, נאָו.
 21, 1957.
264. **שידלאָוסקי, שלמה :**
 שלום אַש בעת די סיני־טעג אין
 ישראל. קענטער אַדלער, מאַנטרעאַל,
 אויג. 11, 1957; דער וועג, מעקסיקע,
 סעפט. 14, 1957.
265. **שעלווין, ב. :**
 צום טויט פון שלום אַש. (מין
 לעצטע באַגעגעניש אין גיס מיטן
 גרויסן יידישן שרייבער). נייע פרעסע,
 פאַרזי, יולי 13'14, 1957; פאַלקס־
 שטימע, וואַרשע, יולי 20, 1957.
266. **שמן, נ. :**
 שלום אַש. ניו־יאָרקער וואַכנבלאַט,
 אויג. 30, 1957, ז"ז 4'3.
267. **שעפנער, ב. :**
 שלום אַש — פון קוטנע ביז בצרת.
 פאַרווערטס, נ. י. יולי 20, 1957; די
 פרעסע, בונענס איירעס, יולי 27,
 1957.
268. **שעק, אהרן :**
 שלום אַש אין פאַרזי, מיט 45 יאָר
 צוריק. מאַרגן־פרייהייט, נ. י. דעצ.
 4, 1957.
269. **שער, דוד :**
 די טראַגעדיע פון שלום אַש, ז"ל.
 די ציוניסטישע שטימע, פאַרזי, אַקס.
 16, 1957.

אידישער זשורנאל, נ. י. אויג. 14,
1957.

273. שפיגל, ישעיהו:

שטריכן צו זיין שעפער־שקייט [שלום
אַש] לעצטע נייעט, תל־אביב, אויג.
9, 1957.

274. שקליאַרעק, מ.:

איינדרוקספולע פאַרזאַמלונג אין וואָר
שע צום אַנדענק פון שלום אַשין.
מאַרגן־פרייהייט, נ. י. אויג. 22, 1957.

270. שערמאַן, פּאַול:

שלום אַש און די פּוילישע אידענטום.
פּאַרווערטס, נ. י. יאָנ. 6, 1958.

271. שערער, משה:

אַש און „אידישע ווידע“. דאָס איז
דישע פּאַלק, תּמוז, תּשי״ג—1957,
ד״ז 32; דאָס אידישע וואָרט, נ. י.
תּמוז, אויג. 1957.

272. שערער, משה:

שלום אַש — אַ נייער עבודה זרה.

נאַטיצן און לייטאַרטיקלען וועגן שלום אַשם טויט אין צייטונגען און זשורנאַלן

283. „אונזער שטימע“, פּאַריז, יולי 12,
1957: טרויער אין דער יידישער וועלט
נאָכן טויט פון שלום אַש.

284. „אונזער שטימע“, פּאַריז, יולי 13—
14, 1957: נעכטן איז פאַרגעקומען די
לוייה פון שלום אַש.

285. „אונזער שטימע“, פּאַריז, נאָו. 15,
1957: שלום אַש אַחונט ביי די מאָר
שאַנעס און קליינענדלער.

286. „אידישע וואָרט“, וויניפעג, יולי 12,
1957: שלום אַש געשטאַרבן.

287. „אידישע צייטונג“, בוענאָס איירעס,
יולי 11, 1957: טרויער־זיצונג נאָך
שלום אַש אין שרייבער־פּאַראַיין „ה.
ד. נאָמבערג“.

288. „אידישע צייטונג“, בוענאָס איירעס,
יולי 11, 1957: געשטאַרבן שלום אַש.

889. „אידישע צייטונג“, בוענאָס איירעס,
יולי 11, 1957: שלום אַש'ס בראשית,
דערצעהלט פון אים אַליין.

289. „אידישע צייטונג“, בוענאָס איירעס,
יולי 11, 1957: עס איז געפאַלן דער
טיטאַן פון דער אידישער ליטע־
ראַטור.

275. „אויסטראַלישע יידישע נייעס“,
מעלבורן, סעפט. 13, 1957: שלום
אַש טרויער אַחונט.

276. „אויסטראַלישע יידישע נייעס“,
מעלבורן, נאָו. 1, 1957: „דער וועג פון
שלום אַש“. [רעפּעראַט פון ד. ב.
מאַלקין].

277. „אונדזער געדאַנק“, בוענאָס איירעס,
יולי 20, 1957: דער טויט פון שלום
אַש — אַ גרויסער פאַרלוסט פאַר
דער יידישער ליטעראַטור.

278. „אונדזער האַרזאָנט“, ניו יאָרק,
נאָו. 1957, ד' 42: ווערטער פון צער
און טרויער.

279. „אונדזער וואָרט“, פּאַריז, יולי 13,
1957: די לחיה פון שלום אַש אין
לאַנדאָן.

280. „אונזער וואָרט“, פּאַריז, סעפט.
14, 1957: אַש טרויער־אַחונט ביי די
קוטנער.

281. „אונזער וואָרט“, פּאַריז, סעפט.
14, 1957: אַ קויל דיר אין קאַפּ,
שלום אַש.

282. „אונזער צייט“, ניו יאָרק, סעפט.
1957, ז' 50: שלום אַש־אַחונט.

330. „יידישע קולטור“, ניו יארק, אויג-סעפט. 1957, ז' 32-33: שלום אַש און דער איקוף.
331. „יידישע קולטור“, ניו יארק, אויג-סעפט. 1957, ז' 68: שלום אַש אַהונט צו די שלושים.
332. „יידישע שריפטן“, האַרשע, אַקט. 1957, ז' 1. שלום אַש'ס בילד און זיין רעדע וואָס ער האָט געהאַלטן אויפן פען-קאָנגרעס אין 1929.
333. „ישראל שטימע“, תל-אביב, יאָנ. 2, 1958, ז' 11: שלום אַש — הויז אין בת-ים.
334. „ישראל שטימע“, תל-אביב, אויג. 1, 1957: שלום אַש'ס הויז אין בת-ים אַ קולטור-הויז.
335. „ישראל שטימע“, תל-אביב, אויג. 15, 1957, ז' 14: צו די שלושים פון שלום אַש ז'ל.
336. „יידישע שריפטן“, האַרשע, אויג. 1957, ז' 1: שלום אַש 1880-1957.
337. „לשון און לעבן“, לאַנדאָן, אויג. 1957, ז' 6-1: נאַכן אַרון פון שלום אַש.
338. „מאַרגן-פרייהייט“, ניו יארק, יולי 11, 1957: שלום אַש געשטאַרבן נעכטן אין לאַנדאָן.
339. „מאַרגן-פרייהייט“, ניו יארק, יולי 12, 1957: שלום אַש. [לייט אַרטיקל].
340. „מאַרגן-פרייהייט“, ניו יארק, יולי 18, 1957: אידישער שרייבער פאַראיין ערט אַנדענק פון שלום אַש היינט ביי מיטינג.
341. „מאַרגן-פרייהייט“, ניו יארק, אויג. 12, 1957: שלום אַש מעמאַריעל-פאַרזאַמלונג היינטיגן מיטוואַך, 7 אויגער.
317. „היינטקע נייעס“, תל-אביב, יולי 14, 1957: יידישע שרייבער-פאַראיין איז מספיד דעם נפטר שלום אַש.
318. „וואַכנבלאַט“, טאָראָנטאָ, יולי 11, 1957: געשטאַרבן שלום אַש.
319. „וואַמלונגען“, ניו יארק, העפט 13, זומער 1957, ז' 6: מעלדונג פון דער רעדאַקציע, אָו אין די קומענדע נומערן וועלן געדוקט ווערן אַש'ס דערצייל-לונגען. אויף דער ווער זייט שלום אַש'ס בילד.
320. „חשבון“, לאָס אַנגעלעס, סעפט. 1957: אונדזערע גרויסע אבירות.
321. „טאַג-מאַרגען זשורנאַל“, ניו יארק, יולי 11, 1957: שלום אַש געשטאַרבן.
322. „טאַג-מאַרגען זשורנאַל“, ניו יארק, יולי 12, 1957: היינט שלום אַש לזיה.
323. „טאַג-מאַרגען זשורנאַל“, ניו יארק, אויג. 1, 1957: שלום אַש'ס קערפער וועט געשיקט ווערן קיין ישראל.
324. „טאַג-מאַרגען זשורנאַל“, ניו יארק, נאָו. 14, 1957: אידישער פ.ע.י. קלוב פירט-דורך אַ הוכרה נאָך שלום אַש.
325. „טאַג-מאַרגען זשורנאַל“, ניו יארק, נאָו. 17, 1957: „שלום אַש פון דער נאַענט“ — ניי בוך פון שלמה ראָזענ-בערג שוין אַריין אין דרוק.
326. „טאַג-מאַרגען זשורנאַל“, ניו יארק, דעצ. 21, 1957: שלום אַש לאַזט איר בער זיין גאַנץ פאַרמעגן צו זיין פרוי אין ניו יארק; זיין הויז, ביי תל-אביב, געלאָזט צו דער שטאַט.
327. „יידישע וואָרט“ (דאָס), וויניפעג, אויג. 2, 1957: שלום אַש [לייט-אַרטיקל].
328. „יידישע וואָרט“ (דאָס), סאַנטיאָגאָ, יולי 19, 1957: נישטאָ מער דער טיטאַן פון דער יידישער ליטעראַטור. דאָס פריצייטיקע אַוועקגיין פון שלום אַש.
229. „ידיעות פון יוואָ“, ניו יארק, נומ. 66, דעצ. 1957, ז' 8: שלום אַש.

355. „די פרעסע“, בוענאָס איירעס, יולי 11, 1957: שלום אַש — דער גרויסער יידישער שרייבער נפטר געוואָרן אין לאַנדאָן.
356. „די פרעסע“, בוענאָס איירעס, יולי 12, 1957: געשטאַרבן שלום אַש.
357. „די פרעסע“, בוענאָס איירעס, יולי 16, 1957: מאָרגן שלום אַש-אזכרה אין קהילה-זאַל.
358. „די פרעסע“, בוענאָס איירעס, נאַח. 20, 1957: „שלום אַש פון דער נאַענט“ פון שלמה ראָזענבערג שוין אַרײַן אין דרוק.
359. „פּאַלקס-שטימע“, וואַרשע, יולי 13, 1957: געשטאַרבן שלום אַש.
360. „פּאַלקס-שטימע“, וואַרשע, יולי 27, 1957: קולטור-הויז א. נ. פון שלום אַש אין בתי-ים.
361. „פּאַלקס-שטימע“, וואַרשע, סעפט. 5, 1957: טרויער-אַקאַדעמיע אין לאַג-דאָן לכבוד שלום אַש.
362. „פּאַלקס-שטימע“, וואַרשע, סעפט. 17, 1957: גרויסער אַוונט צום אַנדענק פון שלום אַש אין ניו יאָרק.
363. „פּאַלקס-שטימע“, וואַרשע, סעפט. 17, 1957: וועלט-קאָנגרעס פון „פען“ קלוב באַערט שלום אַשן.
364. „פּאַלקס-שטימע“, וואַרשע, סעפט. 28, 1957: אין פאַרזי צום אַנדענק פון שלום אַש.
365. „פּאַלקס-שטימע“, וואַרשע, סעפט. 28, 1957: „קידוש השם“ — אין דער אויפפירונג פון מאָריס שוואַרץ אין בוענאָס איירעס.
366. „פּאַלקס-שטימע“, וואַרשע, אָקט. 12, 1957: דאָס הויז פון שלום אַש — קולטור געזעלשאַפּטלעכער אַנשטאַלט.
367. „פּאַלקס-שטימע“, וואַרשע, דעצ. 14, 1957: גרויסער שלום אַש-אַוונט אין ריאָ דע דושאַניעראַ.
368. „סאַראַויס“, מעקסיקע, אויג. 1957, ז' 8: שלום אַש אַנדענק-אַוונט.
342. „מאָרגן-פרייהייט“, ניו יאָרק, אויג. 13, 1957: נחמן מיזיל און יעקב מעסטל ביי שלום אַש מעמאָריעל מאָרגן.
343. „מאָרגן-פרייהייט“, ניו יאָרק, אויג. 14, 1957: שלום אַש מעמאָריעל היינט, מיטוואַך אַוונט.
344. „מאָרגן-פרייהייט“, ניו יאָרק, סעפט. 16, 1957: שלום אַש אַנדענק אַוונט דעם 16טן אָקטאָבער אין לאָס אַנג' דושעלעס.
345. „מאָרגן-פרייהייט“, ניו יאָרק, סעפט. 18, 1957: משה כץ וועגן שלום אַש — שבת ביי „זאַמלונגען“-פיייערונג.
346. „מאָרגן-פרייהייט“, ניו יאָרק, אָקט. 28, 1957: שלום אַש אַנדענק ווערט געערט אין קוטנע, פוילן.
347. „מעקסיקאַנער לעבן“, מעקסיקע, יולי 13, 1957: שלום אַש איז גע' שטאַרבן אין עלטער פון 76 יאָר.
348. „מעקסיקאַנער לעבן“, מעקסיקע, יולי 20, 1957: שלום אַשס אַנדענק צענטראַל-קאָמיטעט.
349. „מעקסיקאַנער לעבן“, מעקסיקע, אויג. 3, 1957: דער אַנדענק-אַוונט לכבוד שלום אש ע"ה.
350. „מעקסיקאַנער לעבן“, מעקסיקע, סעפט. 1, 1957, פ' 11: אינטערעסאַנטער רעפעראַט פון ה' נחמן מיזיל. וועגן שלום אַשן.
351. „נייע יידישע צייטונג“, מינכען, יולי 19, 1957: שלום אַש.
352. „נייע פרעסע“, פאַריז, יולי 13-14, 1957: די לוויה פון שלום אַש.
353. „נייע פרעסע“, פאַריז, סעפט. 21-22, 1957: די אַנדענק-אַקאַדעמיע לכבוד שלום אַש.
354. „נייע פרעסע“, פאַריז, דעצ. 7-8, 1957: שלום אַש אַקאַדעמיע.
- 354-א. „נייע פרעסע“, פאַריז, דעצ. 21-22, 1957: די שלום אַש-אַקאַדעמיע אין מאַדערן.

379. „קענעדער אַדלער“, מאַנטרעאַל, יולי 12, 1957: שלום אַש ע״ה [לייט-אַרטיקל].
380. „קענעדער אַדלער“, מאַנטרעאַל, אויג. 16, 1957: שלום אַש זכרונ לברכה.
381. „קענעדער אַדלער“, מאַנטרעאַל, דעצ. 9, 1957: „שלום אַש פון דער גאַענט“.
382. „קענעדער אַדלער“, מאַנטרעאַל, גאַו. 11, 1957: אַ ויכוח וועגן שלום אַש.
383. „קענעדער אַדלער“, מאַנטרעאַל, גאַו. 20, 1957: אינטערעסאַנטער היי כוח איבער שלום אַש ביים שרייבער פאַראיין.
384. „שטימע“ (ד׳), מעקסיקע, יולי 13, 1957: שלום אַש געשטאַרבן אין לאַג-דאַן.
385. „שטימע“ (ד׳), מעקסיקע, יולי 13, 1957: צום טויט פון שלום אַש.
386. „שטימע“ (ד׳), מעקסיקע, אויג. 10, 1957: צו די שלושים גאַנץן טויט פון גרויסן ייד. שריפטשטעלער שלום אַש.
387. „שפיגל“ (דער), בוענאַס איירעס, יולי 1957, ז׳ 1: שלום אַש — דער באַרימטסטער יידישער שרייבער פון אונדזער דור — נפטר געוואָרן אין לאַנדאָן.
369. „פאַראויס“, מעקסיקע, סעפט. 1957: שלום אַש אַנדענק-אַחוּנט.
370. „פאַרווערטס“, ניו יאָרק, יולי 11, 1957: שלום אַש געשטאַרבן.
371. „פאַרווערטס“, ניו יאָרק, יולי 12, 1957: היינט די לוייה פון שלום אַש אין לאַנדאָן.
372. „פאַרווערטס“, ניו יאָרק, יולי 19, 1957: שלום אַש געבראַכט צו קבורה אין אַ סלית: 150 ביי לוייה.
373. „פאַרווערטס“, ניו יאָרק, אויג. 13, 1957: זעקס גרויסע אידישע אַרגאַניזאַציעס אַראַנזשירן מעמאָריעל נאָך שלום אַש.
374. „פאַרווערטס“, ניו יאָרק, אַקט. 2, 1957: שלום אַש׳ס הויז אין ישראל ווערט פאַרזאָנדלט אין אַ קולטור-הויז.
375. „פאַרווערטס“, ניו יאָרק, אַקט. 13, 1957: שלום אַש הזכרה ביים אידישן פען-קלוב היינט אַחוּנט.
376. „פריילאַנד“, פאַריי, יולי-סעפט. 1957, ז׳ 1: שלום אַש.
377. „פרייע אַרבעטער שטימע“, ניו יאָרק, יולי 26, 1957, ז׳ 8: שלום אַש׳ס לוייה.
378. „קענעדער אַדלער“, מאַנטרעאַל, יולי 11, 1957: שלום אַש געשטאַרבן.

אַרטיקלען און נאָטיצן וועגן שלום אַשן אין פּרעמדע שפּראַכן

390. Bakalczuk-Felin, M.:
Sholem Asch (1880-1957).
Jewish Affairs, Johannes-
burg, August 1957. P. 27-
30.
391. Brotman, A. G.:
Sholem Asch. The Gates
of Zion, London, October
1957. P. 35-37.
392. Cang, Joel:
An Eye Witness' Account
of Sholem Asch's Fu-
neral. The Daily Hebrew
Journal, Toronto, July
24, 1957.

393. **Dobzynski, Charles:**
 Sur La Litterature Yid-
 dish. Europe. Paris, Sep-
 tembre 1957. Presse Nou-
 velle. Paris, Sept. 28, 29,
 1957.
394. **Feldberg, Leon:**
 Sholem Asch Was An In-
 tellectual Giant With An
 Overpowering Personality.
 Southern African Jewish
 Times, July 19, 1957.
395. **Finkelstein, Sidney:**
 Sholem Asch. A Sym-
 posium. Jewish Currents,
 New York, January 1958.
 P. 12-15.
396. **Gartner, E. K.:**
 Zum Tode von Schalom
 Asch. Neue Welt, Wien,
 August 1957. Seite 7.
397. **Gershater, C.:**
 Sholem Asch Ranged Far
 And Wide. The Zionist
 Record, Johannesburg,
 July 19, 1957.
398. **Golding, Louis:**
 Sholem Asch (1880-1957).
 The Jewish Quarterly,
 London, No. 2/18, Au-
 tumn, 1957. P. 11-12.
399. **Grayzel, Solomon**
 Sholom Asch: Defeatist?
 Rochester Jewish Ledger,
 November 22, 1957.
400. **Herman, Joseph:**
 The Humanitarian. The
 Jewish Quarterly, Lon-
 don, No. 2-18, Autumn,
 1957. P. 15.
401. **Herman, Makso:**
 Salom As. Bilten Saveza
 Jevrejskih Opstina Jugo-
 slavije. Beograd, Juli-
 Avgust 1957. P. 15-16.
402. **Isolani, Gertrud:**
 Begegnung mit Schalom
 Asch. Israelitisches Wo-
 chenblatt, Zurich, 26 Juli-
 2 August 1957. Seite 47.
403. **Katz, Moishe:**
 Sholem Asch, 1880-1957.
 Jewish Life, New York,
 September 1957. P. 3-5.
404. **Katz, Mordechai:**
 Jabotinsky Versus Sholem
 Asch. Middle East and
 the West, New York, July
 25, 1957.
405. **Kramer, Aaron:**
 Sholem Asch: A Sym-
 posium. Jewish Currents,
 New York, January 1958.
 P. 11-12.
406. **Kreiter, Samuel:**
 Sh.Niger - Yiddish Hu-
 manist. Judaism, New
 York, Vol. 6, No. 4, Fall
 1957. P. 335.
407. **Leftwich, Joseph:**
 The Balzac of Yiddish
 Prose. The Jewish Quar-
 terly, No. 2-18. London,
 Autumn, 1957. P. 12-13.
408. **Leftwich, Joseph:**
 Memories of Sholem
 Asch. Southern African
 Jewish Times, September
 1957. P. 19, 79 and 82.
409. **Leneman, Leon:**
 Vingt-Six Ecrivains Yid-
 dish . . . Evidences, Paris,
 No. 56. Avril 1956. P. 1.
410. **Levine, Ben:**
 Sholem Asch: A Sym-

- posium. *Jewish Currents*, New York, January 1958. 9-11.
411. **Nudelstejer, Sergio B.:**
Sholem Asch Una Luz que se ha Apagado. *Vida de Mexico*, Agosto 10. 1957.
412. **Roback, A. A.:**
Autopsy of an obituary. *The Jewish Quarterly*, No. 2-18, London, Autumn 1957. P. 42.
413. **S[chappes], M[orris] U.:**
Sholem Asch. *Jewish Currents*, New York, January 1958. P. 26.
414. **Shulman, Charles E.:**
Sholem Asch: A Paradox. *Congress Weekly*, New York, December 2, 1957. 1957. P. 14.
415. **Sonntag, Jacob:**
The Non-Conformist. *The Jewish Quarterly*, No. 2/18, London, Autumn, P. 13-14.
416. **Suffrin, Joseph:**
Sholem Asch. *The California Jewish Voice*, Los Angeles, July 26, 1957.
417. **Amanecer, Buenos Aires:**
December 8, 1957.
Una Obra Sobre Scholem Asch.
418. **Canadian Jewish Weekly, Toronto:** July 11, 1957.
Sholem Asch Passes.
419. **Daily Hebrew Journal, Toronto:** July 11, 1957.
Shalom Asch, Yiddish Novelist, Dies in London: Was Seventy-Seven.
420. **Daily Worker, New York:**
July 11, 1957.
Sholem Asch Dies at 76.
421. **The Day — Jewish Journal, New York:** November 24, 1957.
Sholem Asch's House to be Cultural Center.
422. **El Espejo, Buenos Aires:**
July 1957. P. 1.
Sholem Asch.
423. **Every Friday, Cleveland, Ohio:** July 19, 1957.
Sholem Asch Rites Held in London.
424. **Folks-Sztyme, Warszawa:**
August 3, 1957.
W jakim jezyku pisal Szolem Ascz?
425. **Folks-Sztyme, Warszawa:**
August 3, 1957.
Po Bolesnej Stracie Szolem Asz.
426. **Folks-Sztyme, Warszawa:**
September 14, 1957.
"O Szalomie Aszu Epitafium".
427. **Folks-Sztyme, Warszawa:**
October 19, 1957.
Akademia zalobna ku czci Szolema Asza w Londynie.
428. **Folks-Sztyme, Warszawa:**
November 16, 1957.
Dom im, Sz. Asza.
429. **New York Herald-Tribune, Paris:** July 11, 1957.
Sholem Asch Is Dead at 76; Yiddish Novelist.
430. **New York Herald-Tribune,**
July 11, 1957.
Sholem Asch is Dead; Wrote The Nazarene,

431. **Israelitisches Wochenblatt, Zurich:** July 19, 1957. Seite 37.
Zum Tode von Schalom Asch.
432. **The Jewish Agency's Digest:** July 18, 1957. P. 1308.
Shalom Asch's Year in Israel.
433. **The Jewish Chronicle, London:** July 12, 1957. P. 1 and 17.
Sholem Asch Dies, Outstanding Jewish Writer.
434. **The Jewish Chronicle, London:** July 12, 1957. P. 14.
Sholem Asch [Editorial].
435. **National Jewish Poet and Opinion, New York:** August 1957.
Knesset Member Protest Israel Condolences on Asch.
436. **New York Journal-American:** July 10, 1957.
Sholem Asch Dies at 76.
437. **Morning Freiheit, New York:** July 21, 1957.
Sholem Asch, 1880-1957.
438. **News of the Yivo, New York:** No. 66, December 1957. P. 8.
439. **New York Post:** July 10, 1957.
Sholem Asch, Author, Dies in London at 76.
440. **South African Jewish Times:** July 19, 1957.
Sholem Asch Laid to Rest Wrapped in His Talith.
441. **Vida de Mexico:** Agosto 10, 1957.
El Acto Luctuoso en Honor de Sholem Asch.
442. **New York World-Telegram:** July 10, 1957:
Asch, Biblical Novelist "Lived" in Time of Christ.
443. **The Zionist Record, Johannesburg,** July 5, 1957.
Sholem Asch Says "There is no religious problem in Israel".
444. **The Zionist Record, Johannesburg:** July 19, 1957.
Death of Sholem Asch, Jewry's Best Known Writer.
445. **The Zionist Record, Johannesburg:** Aug. 2, 1957.
שׁוֹלֵם אֲשׁ אֵינוֹ
446. **The Zionist Record, Johannesburg:** Aug. 2, 1957.
Local Jewry Pays Tribute to Sholem Asch.
447. **The Zionist Record, Johannesburg:** Dec. 6, 1957.
Maurice Samuel Tells Why He Broke with Sholem Asch.

